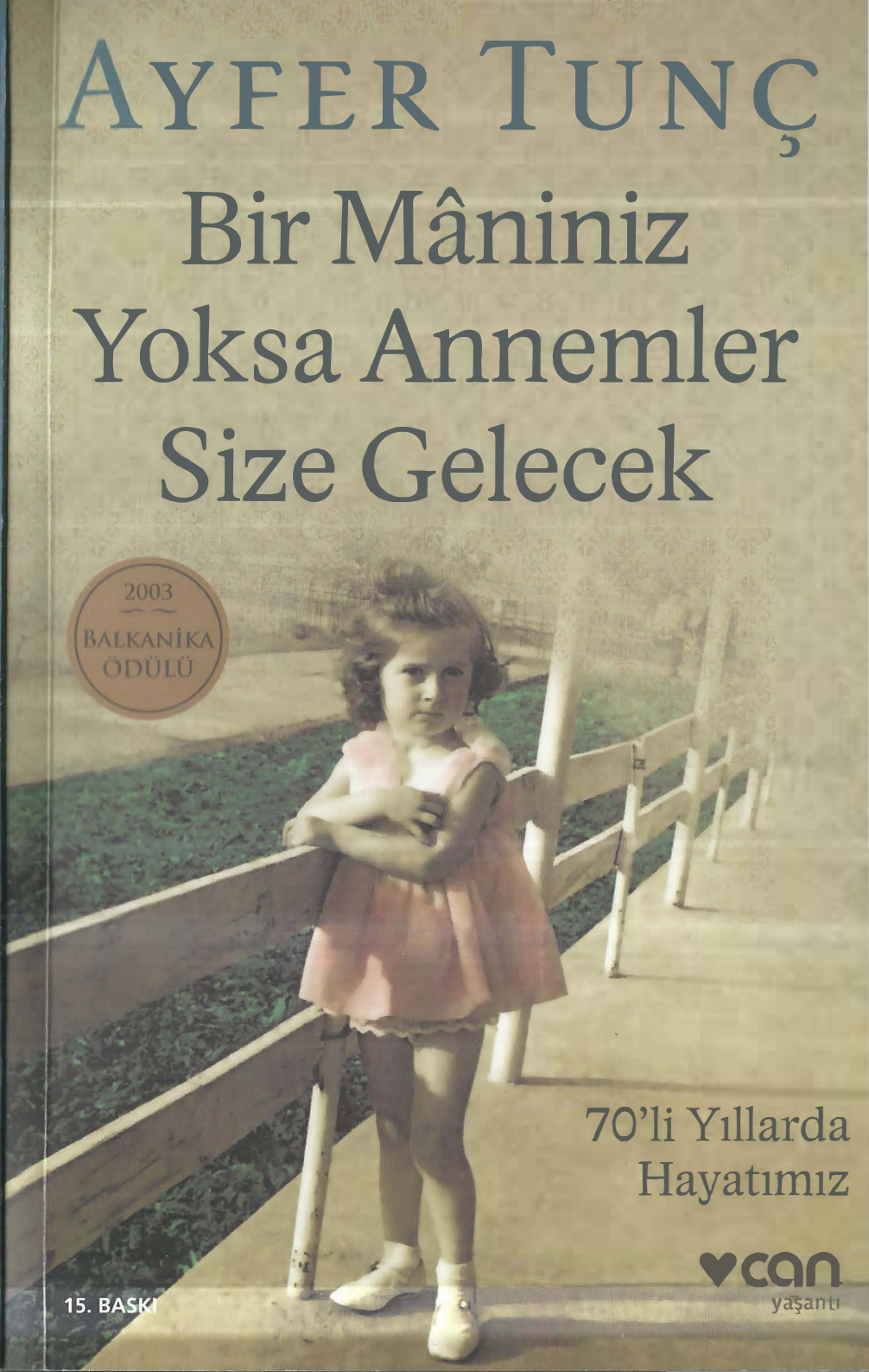
AYFER TUNÇ

Bir Mâniniz Yoksa Annemler Size Gelecek

2003
BALKANİKA ÖDÜLÜ

70'li Yıllarda Hayatımız

15. BASKI

can yaşantı

AYFER TUNÇ

Bir Mâniniz Yoksa Annemler Size Gelecek

AYFER TUNÇ

BİR MÂNİNİZ YOKSA ANNEMLER SİZE GELECEK

70'Lİ YILLARDA HAYATIMIZ

© 2005, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1-32. basım: YKY (2001-2004)
Can Yayınları'nda 1. basım: 2005
15. basım: Mayıs 2018, İstanbul
Bu kitabın 15. baskısı 2 000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Faruk Duman

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Saner Basım Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Litros Yolu 2. Matbaacılar Sit. No: 2/4 2BC 3/4
Zeytinburnu, İstanbul
Sertifika No: 35382

İç baskı ve cilt: Yıldız Matbaa Mücellit
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. Dalgıç İş Merkezi No: 3 Kat: 2
Topkapı-Zeytinburnu
Sertifika No: 33837

ISBN 978-975-07-2351-3

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 31730

AYFER TUNÇ

BİR MÂNİNİZ YOKSA ANNEMLER SİZE GELECEK

70'Lİ YILLARDA HAYATIMIZ

YAŞANTI

can

Ayfer Tunç'un Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Kapak Kızı, 2005
Evvelotel-Saklı, 2006
Aziz Bey Hadisesi, 2006
Mağara Arkadaşları, 2006
"Ömür Diyorlar Buna", 2007
Bir Deliler Evinin Yalan Yanlış Anlatılan Kısa Tarihi, 2009
Yeşil Peri Gecesi, 2010
Suzan Defter, 2011
Dünya Ağrısı, 2014
Kırmızı Azap, 2014
Ayfer Tunç'la Karanlıkta Kelimeler (Handan İnci'yle birlikte), 2014
Âşıklar Delidir ya da Yazı Tura, 2018

AYFER TUNÇ 1964'te Adapazarı'nda doğdu. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. İlk öykü kitabı 1989'da yayımlanan *Saklı*'dır. Yazar bu kitabını daha sonra *Evvelotel* adlı öykü kitabıyla birleştirerek *Evvelotel-Saklı* adıyla yayımladı. Diğer öykü kitapları *Mağara Arkadaşları*, *Aziz Bey Hadisesi* ve *Taş-Kâğıt-Makas*'tır. *Taş-Kâğıt-Makas*'ın içinde yer alan kısa romanı *Suzan Defter*'i 2013'te; *Aziz Bey Hadisesi*'ndeki kitaba adını veren eseri 2014'te bağımsız olarak yayımladı. Bu iki kitapta yer alan diğer kısa öyküleri *Kırmızı Azap* ismiyle kitaplaştırdı. Sait Faik'in öykülerinden hareketle TRT için yazdığı *Havada Bulut* adlı senaryosu 2002'de, Orhan Kemal'in aynı adlı romanından uyarladığı *72. Koğuş* adlı senaryosu 2010'da çekildi. Yazarın *Kapak Kızı* (1992), *Bir Deliler Evinin Yalan Yanlış Anlatılan Kısa Tarihi* (2009), *Yeşil Peri Gecesi* (2010), *Dünya Ağrısı* (2014) ve *Âşıklar Delidir ya da Yazı Tura*, (2018) adlı romanlarının yanı sıra, *Memleket Hikâyeleri* (İletişim Yayınları, 2012) adlı anı-öykü kitabı, *Bir Mâniniz Yoksa Annemler Size Gelecek* (2001), *"Ömür Diyorlar Buna"* (2007) adlı yaşantı kitapları, Oya Ayman'la birlikte yazdığı *İkiyüzlü Cinsellik* (1994) adlı bir inceleme kitabı ve *Harflere Bölünmüş Zaman* adlı bir e-kitabı vardır.

www.ayfertunc.com

İçindekiler

Neden, nasıl? 17

SAKLAMBAÇ OYNAYAN KALEYE MUM DİKSİN

Eskiden çocuk olmak 21
Sokağa çıkmak 22
Arsalar, yangın yerleri, ilk çocuk parkları 25
Hüzünlü ağaçlardan ayva çalmak 27
Dut silkmeler, mısır çalmalar 29
Tüm zamanların oyunu: futbol 31
Yakantop, istop, ortada sıçan 34
İp atlamak, beş taş 37
Misket, çivi, topaç, tik tak 40
Seksek, laklak, yoyo, aspirin 43
Kibrit atmaca, kibrit falı, kibritten evler 45
Ön dö trua, güzellik mi çirkinlik mi? 48
İsim, şehir, hayvan; adam asmaca 53
Sapanlar, uçurtmalar, gazoz kapağı biriktirmek 57

BURDAYIM ÖRTMENİM!

Okula yazdırmak 65
Ayakkabı, çanta, önlük, yaka 66
Dört ortalı harita metot 69
Kalem kutusu, kalemtıraş kuyruğu 72

Türküm, doğruyum, çalışkanım, yasam! 73
Tırnak ve mendil kontrolü, karatahta 75
Sınıf başkanı, eğitsel kollar 78
Bu saçlar kesilecek 80
Teneffüs zili, beslenme saati 81
Aşılı kolum, sallanan dişim 82
En büyük bayram bu bayram 86
Kaç kırık var? 90

RADYOYU KAPAT, TELEVİZYONU AÇ

Kısa dalga, orta dalga, uzun dalga 95
Terete efem, Polis Radyosu 96
Demirbank iyi günler diler 98
Efektör: Korkmaz Çakar 100
Ekranla tanışma 103
"Fakir ama gururlu" ya da tam tersi 106
Televizyonun örtüsü, sehpası, regülatörü 111
Hayatın neşesi: dizi filmler 115
Kaçak, Zengin ve Yoksul ve elbette *Uzay Yolu* 121
Çizgi filmler ve çocukların ekranı 126
Yöneticimiz uyuyor mu, Akbank'a mı? 128
Tolgahan Dans Grubu, Raffaella Carra Show 131
Zafer Cilasun, Aytaç Kardüz, kele bakış 134
Necefli maşrapa, Telekutu ve Telespor 135
PTT: pijama, terlik, televizyon 137
Eurovision Şarkı Yarışması 138

"SAZLIKLARDAN HAVALANAN BİR ÖRDEK GİBİ SESİN"

Mandolin kursları, pikaplar, kırkbeşlikler 151
Kaset doldurtmak, aranjman yılları 157
Su uyur, arabesk uyumaz 169
Assolistler, solistaltları 171
Solcu şarkılar, marşlar 176

N'AYIR, N'OLAMAZ!
Beş dakika ara 181
Makinist ses! 184
Size baba diyebilir miyim amca? 185
GÜLE GÜLE GİY, ÜSTÜNDE PARALANSIN
Şıklık ya da rüküşlük 191
Orlon ve jarse 195
Gece kıyafetleri, çamaşır ve çoraplar 201
Gümüş künye modası 205
Favoriler, kozmetikler, kuaförler 206
CANSIZ HATIRALAR VE DUYGU DEFTERLERİ
Ailelerin fotoğraflı tarihi 215
Askerlik ve okul fotoğrafları 219
Albümler 220
Kalbin kadar temiz defterinden... 222
Defter yazma adabı, hayatın dikenli yolları 223
Issız adaya düşseniz yanınıza alacağınız üç şey 225
Artist defterleri 228
CEP FOTOROMAN, GÜZİN ABLA, TOMMİKS, TEKSAS
Güzin Abla öpüştüm, hamile kalır mıyım? 235
Cep fotoroman, Kerime Nadir 238
ARKADAŞLIKLAR, AŞKLAR
Kan kardeşi, ahret kardeşi, süt kardeşler 247
Ateşle barut 250
Arkadaşlık teklif etme 252
Dost hayatı yaşamak, metres tutmak 253
O ağacın altı 256
ALLAH BİR YASTIKTA KOCATSIN
Dünya evine girmek, yuva kurmak 261
Hayırlı bir iş için geldik... 264

Kız kaçırma, kocaya kaçma 267
Söz kesme 268
"Evlenmeden olmaz" 270
Nişanı kız tarafı yapar 272
Kim kimin neyi olur? 277
Kız kurusu-müzmin bekâr 280
Kız beşikte, çeyiz sandıkta 281
Gelinlik ve damatlık, davetiyeler 286
Kına gecesi, gelin arabası, gelin başı 288
Her düğünün bir "koordinatörü" vardır 295
Telgraflar, çelenkler, düğün pastası 299

ANALI BABALI BÜYÜSÜN

Kurbağa testi ile ilk adım 307
Kız mı olacak oğlan mı? 308
Lizözler, loğusa şerbeti, bebeğe ad konması 311
Kırkı çıkmak, diş buğdayı 314

ALLAH RAHMET EYLESİN

Başınız sağ olsun 317
Cenazesi öğle namazını müteakiben... 319

BAYRAMINIZI "KUTLULAR" ESENLİKLER DİLERİZ

İftar, sahur, davulcu 329
Bayram baklavası, mendil, çorap 333
Bayram kartı 335
Bayram harçlığı 338
Kurban bayramları 339
Kandil geceleri 342

AFİYET OLSUN

Enflasyon da ne? 347
Teldolaplardan buzdolabına 348
"Fırınlı Aygaz" 350

Salça, turşu, erişte, reçel 352
Turfandalar, pazara gitmeler 356
Veresiye satan, peşin satan, kahraman bakkallar 358
Tavuk kestirmek, fast food, yemek yeme adabı 362
Leblebi tozu, pamuk helva, tüp "çukulata" ve pastalar 368
Beyaz gazoz, sarı gazoz, kara gazoz 373

BİR MÂNİNİZ YOKSA, ANNEMLER SİZE GELECEK

Misafirlikler, misafir odaları 379
Kabul günü, altın günü, dolar günü 381
Gece oturmaları, yatıya kalan misafir 384
Kolonya, şeker, ikram 387
Çam sakızı çoban armağanı 392
Canım anneme anneler gününde bir hatıra 395
Diploma hediyesi: bisiklet 398

EVLERDE VE ÇEVREDE GÜNLÜK HAYAT

Divanlar, somyalar, sedirler 403
Marley, parke, tahta bezi 405
Sobalar, soba boyaları 407
Hamamdan banyoya 412
Santrifüjlü, merdaneli çamaşır makineleri 414
Ho ho ho hoover, süpürür döver! 418
Yorgan kaplamak 420
Eski yağlar, eski sigaralar, eski markalar 422
Beşi beş kuruştan beş yumurta 428
Nane-limon, karabiber-bal, evde sağlık 430
Kolonyacılar, terziler, kalaycılar, bileyiciler 433
Marangozlar, hallaçlar, kundura tamircileri 437
Sütçüler, yoğurtçular, diğerleri 438

BİR HABER GÖNDER

Muhterem Kardeşim ya da Sayın Bay 443

Al mektuplarını, ver mektuplarımı 445
Sağ üst köşeye tarih ve yer 446
Acele telle stop, bekliyorum stop 449
Telefona yazılmak, kadranlı telefonlar 452
Şehirlerarası ve sıra sorma, Adana çık aradan 455
Telefon kulübeleri, jetonlar 458
Break break, arkadaş arıyorum! 459

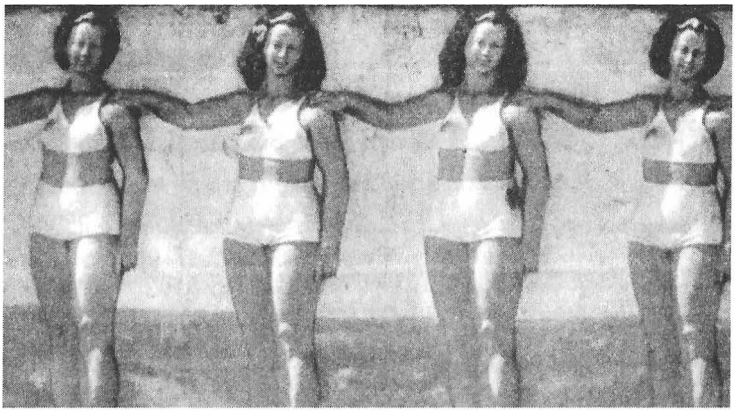
BİR YERDEN BİR YERE GİTME

Arkaya kamçı 463
Tren gelir hoş gelir 468
İstanbul'un yolları 471
Yine dağların ardından, yine Burhan Pazarlama'dan 475

KÜÇÜK ŞEHRİN HALLERİ

Pastaneye, muhallebiciye gitmek 479
Çay bahçesi mi, gazino mu? 481
Piknik menüsü: kuru köfte 482
Hayırlı işler! 483
Siyaset ve Kıbrıs Barış Harekâtı 486
Gökkonutsal avrat, tozşeker kesmeşekere ne demiş? 488
Yenildik ama ezilmedik, yokluk yılları, kuyruklar 490

Annem Yıldız Tunç ve
babam Bedri Tunç'un
anılarına...

Süreyya Plajı'nın artık anılarımızda kalan duvarı. (Ajlan Uraz'ın yayımlanmasına izin verdiği bu fotoğraf, Burçak Evren'in *İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları* adlı kitabından alınmıştır.)

Neden, nasıl?

Şanssız mıydık?
Haksızlık olur şimdi...

CEMAL SÜREYA

Lisede yatılı okuduğum yıllarda hafta sonları trenle şehrime dönerken, Süreyya Plajı İstasyonu'nu kaçırmamaya dikkat ederdim. Çünkü eskiden denize paralel uzanan demiryolu Süreyya Plajı'nın yanından geçerdi. Plajı çevreleyen, üstü kabartma resimli duvarlara bakmaktan çok hoşlanırdım. Bir duvarda beyaz mayolu, gürbüz ve neşeli genç kızlar ve erkekler denizde top oynarken resmedilmişlerdi; diğerinde bir dizi genç kız birbirlerinin omuzlarına doğru kollarını uzatmışlardı. Kızların kafaları kocamandı, oransız ve kötü resimlerdi, ama çok sevimliydiler. Süreyya Plajı'nı ve demiryolunu neşelendiriyorlardı. O duvarların hep orada kalacağını ve ne zaman özlesem gidip bakabileceğimi sanıyordum.

Bir gün o duvarlar söküldü, demiryolu ile plajın arasına geniş bir sahil yolu girdi. Hayatımızı renklendirmiş küçük şeylerin yok olacağını, olabileceğini, ilk kez o duvarların boşluğunu hissedince anladım. Geçmişimizi oluşturan o dikkate değmez, sıradan, önemsiz, alelade şeyler bir aradayken meğer ne kadar anlamlıymış.

Bu kitapta benim ve yaşıtlarımın çocukluk ve ilkgençlik yıllarında –70'lerde– var olan küçük, önemsiz, alelade, sıradan, basit şeyleri sıralamaya çalıştım. O yılları hatırladıkça bizim kuşak için anlamlı olan bir on yıldan başka türlü anlamlarla yüklenmiş başka bir on yıla geçtiğimizi, bu arada büyümüş olduğumuzu gördüm. Büyümüş olmak mıydı içimi burkan, yoksa o tuhaf masumiyet miydi, bilmiyorum. Bizim kuşağın on yılını başkaları başka türlü

adlandırabilir, ama ben "tutumluluk çağı" demek istedim. Yanan iki lambadan birinin söndürüldüğü, kurşunkalemlerin bir arpa boyu kalana kadar kullanıldığı yıllar...

Bu kitaba sadece hafızam kaynaklık etti. Bazen doğruluğundan kuşku duyduğum şeyleri arkadaşlarıma sordum. Ama çivi oyununun nasıl oynandığını, arkadaşlarım anlattılarsa da bir türlü hatırlayamadım.

Bir memur çocuğu olarak 70'li yılları Adapazarı ve İzmit'te geçirdim. Batı'nın bu iki küçük şehrinde farklı sosyal tabakalara da girip çıkarak büyüdüm. Erkek kardeşim yoktu, bu yüzden örneğin sünnet törenlerini yazamadım. O yıllarda İstanbul'da memur aileler nasıl bir hayat yaşarlardı, bilmiyorum. Yanlış hatırladıklarım çoktur, hiç hatırlamadıklarım vardır. Eksiklerim ve yanlışlarım hafızamın azizliğidir. Anlattığım şeylerin kimilerini abarttım, kimilerinde neşelendim.

En azından benim hayatımdan çıktığı için "-di'li" geçmiş zamanla yazmış olsam da, anlattığım şeylerin bazıları hâlâ yaşıyor. Ama yarın var olacaklarından emin değilim.

Ben çocukken büyükler konuşmalarına "Bizim zamanımızda..." diye başlarlardı: "Gaz lambasında ders çalışırdık." Bu kitapta ben de "Bizim zamanımızda..." diye söze başlıyorum. "Cep telefonu yoktu, şehirlerarasına telefon bağlatırdık." Gelecekte şimdi gençliklerini yaşayanlar da söze "Bizim zamanımızda..." diye başlayacaklar, "internet yoktu, faks çekerdik." Kâğıdı oldum olası seven biri olarak gelecekte söze şöyle başlanmamasını dilerim: "Bizim zamanımızda kitap diye bir şey vardı, kâğıttan yapılıyordu. Düşünebiliyor musunuz?"

AYFER TUNÇ
İstanbul, Ocak 2001

Saklambaç oynayan kaleye
mum diksin

Eskiden çocuk olmak

70'li yıllarda çocukluğunu yaşayanlar, büyüklerinden "Şimdiki çocuklar çok şanslı!" sözünü çok sık duyarak büyüdüler. Odalarınızı aydınlatan elektriğin, haftada en az bir kere ailecek gidilen sinemanın, ekmeğe sürülen vita veya sana yağının, bizleri okullarımıza taşıyan belediye otobüslerinin, asfalt yolların, pilli bebeklerin, aradığımız her şeyi bulabildiğimiz çarşıların, kırkbeşlik plaklarımızı çaldığımız pikapların, kurulunca yürüyen arabaların ve daha buna benzer, bize şimdi çok gülünç ve ilkel gelen, ama o zamanlar hayatımızda ayrıcalıklı bir yer tutan bütün bu ilerlemenin önemini her fırsatta bize hatırlatıp kıymetini bilmemizi istediler.

Kısmen haklıydılar. Çoğunluğu, karda, yağmurda okullarına yürüyerek gitmişler, gaz lambasının ışığında ders çalışmışlar, kırpıntılardan yaptıkları toplarla oynamışlardı. Ekmek karneli yılları görmemiş olsalar bile, o yılların acı veren hikâyelerini ezberlemişler, çocukken büyümek zorunda kalmışlardı.

Ama şimdiki kuşak çocuklarına aynı şeyi söylemiyor. Bu çağın çocuklarının yaşadıklarının şans olup olmadığından kimse emin değil. Bir yığın tüketim ürünüyle donatılan hayatlarında şimdiki çocuklar çok yalnız. Yaratıcılığı kışkırtan yokluk ortamında değil; sıkıntıyı büyüten, derin bir tembellik ve umursamazlık yaratan bolluk ortamında büyüyorlar. İlaç kutularından araba yapmak, gazoz kapağı biriktirmek,

dergilerden artist resimleri kesip deftere yapıştırmak onlara göre değil.

Özellikle büyük şehirlerde yaşayan çocukların büyük çoğunluğu eriği ağaçta değil, manavda görüyor. Ayva çalmak nedir, dut ağacı neye benzer bilmiyorlar. Bir tanecik gül koparayım derken, bahçe çitine sarılmış sarmaşık gülünü devirmenin korkusuyla kaçmanın nasıl bir duygu olduğunu hiç bilmeyecekler. Acaba kaç tanesi gölgeli, serin bir bahçede, tulumbadan buz gibi su çekip ayaklarını yıkamıştır? Şimdiki çocuklar her akşam bahçe sulama işiyle görevlendirilmenin o dayanılmaz sıkıcılığını da bilemeyecekler. Çünkü artık yazlık evlerin fazla itina edilmiş, gürbüz ama aptal çocukları andıran bahçelerini sulama işini babalar kimseye bırakmıyorlar.

Sokağa çıkmak

60'ları bilemem, ama 70'lerde çocuk olmanın en güzel tarafı, özgürlük duygusuydu. Gerçi bunun anlamını bilmiyorduk, çünkü bütün arsalar, bahçeler, sokaklar, parklar, deniz kenarları bizimdi. İstediğimiz zaman gider, oynar, gelirdik. Bunun bir tür çocuk özgürlüğü olduğunu, arsalar ve yangın yerleri binalarla dolduktan, geniş, serin bahçeli evlerin yerini apartmanlar aldıktan, sokaklar arabaların egemenliğine terk edildikten sonra, büyüyünce anladık. Meğer şanslıymışız, çünkü özgürmüşüz.

70'li yıllar, özellikle küçük şehirlerde bahçeli evlerle apartmanların berabere kaldığı bir dönemdi. Zaman, bahçeli evlerin aleyhine işledi. O yıllarda hayatımıza giren televizyon dilimize de yeni kelimeler sokmuş ve böylece kolektif bir hayata gönüllü olarak katılmıştık. "Domates güzeli" olarak tanıdığımız Ayşen Gruda'nın televizyon aracılığıyla yayılan esprilerinden biri olan "apartman çocuğu, poroblemli çocuk" tanımlaması, anlaşılır bir şeydi. O sıralar sadece gülmekle yetindiğimiz bu esprinin anlamını da büyüyünce kavradık, hayatımızdan bütün bahçeli evler çekilince.

Çocukların sokakta oynarken yedikleri yağlı ekmeklere biraz tuz veya karabiber de ekilir, daha doyurucu olmasını isteyen anneler üstüne biraz reçel koyarlardı.

İster apartmanlarda, ister bahçeli evlerde yaşasınlar, tüm çocuklar için sokağa çıkmak deyimi vardı. Hâlâ var, ama sokaklar çok değişti, üstelik eskisi gibi güvenli de değil. Sokağa çıkmak tanımlanmış bir özgürlüğe adım atmak demekti. Okuldan gelince sokağa çıkılır, akşam olup hava kararana, anneler yemeğe çağırana kadar, kan ter içinde sokakta oynanırdı. Yaz tatillerinde sokağa çıkmak ise, bütün bir günü sokakta geçirmek demekti.

O zamanlar iki türlü anne vardı. Birincisi "gelenekçi" anneler, ikincisi "modern" annelerdi. Gelenekçi anneler de ikiye ayrılırdı. "Gelenekçi-iyi anneler" ve "Gelenekçi-kötü anneler." Gelenekçi iyi-anne çocuğun, çocukluğun ne demek olduğunu bir tür içgüdü ile bilir, çocuğunu uzaktan kollar, rahatsız etmez, çok terlediğini fark edince usulca gelip sırtına tülbent veya havlu koyar, reçelli ekmek hazırlayıp verirdi. Gelenekçi-iyi annelerin gözleri çocuklarının üstünde olurdu, ama belli etmezlerdi.

Gelenekçi-kötü anneler bencildiler. Çocuklarını kahvaltıdan sonra hemen sokağa kışkışlar, hiç ilgilenmezlerdi. Böy-

le anneleri olan çocuklar acıkınca eve gidip bir şeyler yemek isterler, ama anneleri komşuda çene çalıyor olurdu. Ya arkadaşlarından otlanırlar ya da evde buldukları ekmek parçasına domatesi katık ederlerdi. Terlerler, terleri sırtlarında soğur, ama hep böyle yaşadıkları için hasta olmazlardı. Disiplinden uzak, kendi başlarına geçirirlerdi günlerini.

Modern annelerde ise kendilerine göre tanımladıkları bir "çocuk yetiştirme bilinci" vardı. Bu, abartılmış, neredeyse maddelere indirgenip anayasa hükmü gibi yazılmış bir disiplin anlayışıydı. Bir kere sokağa çıkmanın saati vardı. Modern anneler çocuklarını her istedikleri zaman sokağa salmazlardı. Çocuklarının hangi çocuklarla oynayacağını, hangi oyunları oynayacağını kendileri seçerler, çocuğun fikrini almazlardı. Bazıları meslek sahibi olan bu anneler, mahallenin serbest çocuklarının büyük çoğunluğunu kötü huylu bulurlar, onlarla oynamalarını istemezlerdi. Üstünü kirletmeme zorunluluğu da çocuk özgürlüğüne vurulan bir darbeydi. Modern annelerin bu disiplin anlayışları, çocuklarının mahallenin çocukları arasına rahatça karışmasına engel olur ve bu çocuklar kendilerini dışlanmış hissederlerdi. Pamuk helva, leblebi tozu, macun almaları yasaktı; ayva çalamazlar, sapanla kuş vuramazlardı.

Kendilerine modern diyen bu tür annelerin çocukları bütün aşamaları geçerek sokağa çıkmayı başarırlarsa da, uzun sürecek oyunlara "birazdan annen çağırır oğlum" gerekçesiyle alınmazlar, anne babasının arayıp sormadığı, hava kararana dek sümüklerini çekerek top peşinde koşan çocuklar maç yaparlarken, bu garipler uzaktan onlara bakarak ve o anda annelerinden nefret ederek başkalarının oynadığı oyunları seyrederlerdi. Annelerinin kötü huylu bulduğu çocuklar gibi sokakta, üzerine vita veya sana yağı sürülüp şeker ekilmiş ekmek yiyemezlerdi, eve gidip anneannenin pişirdiği keki yemek zorundaydılar. Asla küfür edemezler, eşşek bile diyemezlerdi.

Bunların arasından annelerini "iplemeyenler" çok sık çıkardı. Onlar lider ruhlu olurlar, mahalledeki çocukların ba-

şına geçerler ve oyunu örgütlerler, ancak oyunun en tatlı yerinde yine anneleri çağırırdı. O gün de her gün olduğu gibi disiplin kurallarını ihlal etme konusunda tüm haklarını kullandıkları için, çaresiz eve giderler ve böylece bütün havaları yerle bir olurdu. Eve gidince mutlaka olay çıkarırlar, genellikle olay büyür ve babaya intikal eder, eğer baba da anneyi iplemeyen cinstense, baba-oğul keyifli bir gece geçirir, ama anne sinirden kendini yerdi.

O yıllarda sokağa çıkma anlayışında genel eğilim, iki saatte bir, ancak bir Murat 124 veya Renault 12 marka arabanın, birkaç at arabası ve faytonun geçtiği, çiğnenme tehlikesi olmayan, sakin sokaklarda çocukların yorulana kadar oynamalarıydı. Hava kararmadan önce yoruldukları da pek olmazdı. Yine de orta halli ailelerin, gelenekçi-iyi annelerin çocukları, babaları işten döndükten sonra dışarıda kalmazlar, evlerine giderlerdi. Çocukların hemen hemen tümü babalarından çekinirlerdi. Anneler defalarca "hadi kızım/oğlum akşam oldu, eve gel" derler "ya bana ne ya, oyun oynuyoruz" cevabını alırlar, ama "baban geldi, seni çağırıyor" denince derhal eve yollanırlardı.

Arsalar, yangın yerleri, ilk çocuk parkları

Kalabalık gruplarla oyun oynamak için en uygun yerler boş arsalar ve yangın yerleriydi. 70'li yıllarda, özellikle Batı'daki şehirlerin büyümesi hızlanmıştı. Şehir genişledikçe üzerine bina yapılmamış boş arsalar şehre dahil oluyordu. Çoğu sahipli arsalardı, ya sahibi bir bölümüne ev yapmıştı, kalanıyla ilgilenmiyordu ya da aslında tarla olan bu arsa uzun yıllardır ekilmediği için, boş ve bakımsız bir halde şehir hayatının parçası olup çocukların oyun alanı haline gelmişti.

Yangın yerleri ise farklıydı. Ahşaptan kâgire geçişin neredeyse tamamlandığı bu dönemde, sık sık yangın çıkar, ayakta kalmış olan ahşap evler bir gece içinde kül olurlardı. Ertesi sabah kömürleşmiş ahşap yığınından hâlâ ince bir duman tüter, çevre mahallelerden yangın yerine bakmaya geli-

nirdi. Yangının üzerinden birkaç ay geçtikten sonra, yangın yeri kısmen temizlenir ve böylece çocukların oyun oynaması için uygun bir alan haline gelirdi. Ancak yangın yerinde taştan yapılmış bodrum ve zemin katının harabesi, ilk kat pencerelerinin demir parmaklıkları gibi kalıntılar bulunduğu için, bu alanlar top oynamaya elverişli değildi. Kömürleşmiş tahta parçalarının son kalıntıları da toprağa karıştıktan sonra yangın yerinin sağında solunda otlar biter, rüzgârın uçurduğu gülhatmi tohumları boy verir ve yangın yeri neşelenirdi.

Arsalar ve yangın yerleri çocukların hayatına hemen girerdi. Arsalar yakında bulunan ve tüm çocuklarca bilinen bir işaret noktasıyla adlandırılırlardı. "Okulun arkasındaki arsa", "postanenin yanındaki arsa" gibi. Yangın yerleri ise yanan büyük evin sahibinin adıyla anılırdı. "Kuyumcuların yangın yeri", "Bayraktarların yangın yeri" gibi. Özellikle yangın yerlerini ilk keşifte pek oyun oynanmaz, eşelenilir, kalıntılar incelenir, içinden işe yarar bir şey çıkıp çıkmayacağı araştırılırdı. Bir keresinde bir arkadaşım böyle bir yangın yerinde yarısı yanmış bir pul defteri bulmuş ve sağlam kalmış pullarla başladığı koleksiyonu epeyce ileri götürmüştü.

Bu tür yerlerin alternatifleri olan ve çağdaş şehircilik kavramı içinde önemli bir yer tutan, salıncakların, kaydırakların, tahterevallilerin bulunduğu çocuk parkları o zamanın çocukları için bir lüks ya da bekçisini kızdırıp eğlenmek için bir fırsattı. Bu tür parklara bir yığın yasak levhaları asılır, okuması yazması olmayan bekçiler çocukları bu parklara sokmamak için ellerinden geleni yaparlar, çocuklar da bekçiyle uğraşıp onu çileden çıkarmayı bir oyun haline getirirler ve çok eğlenirlerdi. Ama o zamanın bekçilerinin hepsi sanki birer *Murtaza* idi. Salıncağa öyle binmek yasak, böyle binmek yasaktı, tahterevallide şöyle durmak yasak, böyle durmak yasaktı. Taşlardan yürüsen yasak, çimlere bassan zinhar yasaktı. Bekçi devlet demekti, kendini devlet sanırdı ama çocuklar devleti bilmiyorlardı. Dolayısıyla çocuk parkına bekçiyi delirtmek için gidilir, bekçi ağzında düdüğüyle ço-

cukları kovalamaya başlayınca boş arsaya ya da yangın yerine kaçılırdı. O zamanlar çocuklar çocuk parklarına değil, boş arsalara aitti.

Hüzünlü ağaçlardan ayva çalmak

Şimdiki çocukların pek çoğunun adlarını bile bilmediği bitkiler, arsalarda boy verirdi. Buralar bahar gelince içlerine ballıbaba karışmış papatya tarlalarına dönerdi. Ballıbabaların minicik pembe çiçekleri koparılarak emilir, bin tane filan emilirse tozşekere dili hafifçe değdirince alınan tada yakın bir tat, ağızda birkaç saniye kalırdı. Haylazların en sevdiği bitki pisi otuydu. Bunlar koparılır, kızdırmaktan en çok zevk alınan çocuğun gömleğinden içeri atılıp kaçılırdı. Pisi otundan kurtulmaya çalışan çocuk kavgacı bir tipse olay büyür ve dövüş başlar, çocuk saldırgan değil, mızmız bir tipse, eğlencenin tadı olmaz, mızmız çocuk sinir bozan ince ve ritmik bir ağlayışla evine gider ve içine pisi otu atan çocuğu "Anneee! Murat içime pisi attıı!.." diye ağlayarak şikâyet ederdi. Mızmızlık çocuklar arasında en sevilmeyen özellikti ve mızmız çocukların içine eğlence çıksın diye değil, mızmız çocuk oyun alanını terk etsin diye pisi otu atılırdı.

Daha hainçe şeyler yapmaya yarayan bitki ısırganotuydu. Özellikle yangın yerlerinde, duvar diplerinde bolca yetişirdi. Havaların ısınmasıyla birlikte şortlar giyilir ve bembeyaz bacaklar meydana çıkar, muzır çocuklar kâğıtla koparıp tuttukları ısırganotlarını özellikle kızların bacaklarına, kollarına sürüp kaçarlardı. Isırganotu çok yakardı. Değdiği yerler hemen kabarır ve kızarır, yakıcı bir acı vererek kaşınırdı. Hafifmeşrep olacağı daha o yaştan belli olan kızlar bacaklarında kabartılarla kendini belli eden bu ısırganotu yerlerini biraz fazla açılıp saçılarak incelerlerken, o zamanlar "Erkek Fatma" tabir edilen kavgacı kızlar hemen misillemeye girişirlerdi. Bu Erkek Fatma kızlar çok gözükara olurlardı. En azgın oğlanları bezdirirler, hatta kafalarını bile yararlardı. Böyle haşarı kızların ve oğlanların dizleri, dirsek-

leri her zaman kabuk bağlamış yaralarla dolu olur, bu kabuklar düşer düşmez yeni yaralar açılır ve her yaz mevsimi böyle geçerdi.

Papatyalar çimenlik alanları bembeyaz görüntüleri ve kısacık saplarıyla baştan başa sardıklarında, ilk bir hafta, ileride romantik olacağı belli olan küçük kızlar bunları toplar, saplarını tutup saç örgüsü gibi örerek taç yaparlar, başlarına takıp düşürmemeye çalışarak dikkatli adımlarla gezerlerdi. Papatyayla fal bakılırdı. Mahalledeki oğlanlardan birine âşık, yeni yetişen genç kızlar papatyaların beyaz taçyapraklarını seviyor, sevmiyor, seviyor, sevmiyor diyerek teker teker koparırlar, son taçyaprağı kaldığında seviyor çıkmışsa sevinçten deliye dönerlerdi. Mine çiçekleri ufacıktılar, yeşil çimenlerin arasından görünürlerdi. Sarı papatyalar, akşamsefaları, gülhatmiler kendiliklerinden yetişen çiçeklerdi.

Yangın yerleri bu tür yabani otların ve hüzünlü ağaçların yeriydi. Yıkıntılar arasında başını göğe uzatmış bir ayva ağacı, on beş-yirmi yıllık yangın yerinde, yangında kül olmuş ağacın köklerinden yeniden doğar, bütün kavruk ve çelimsiz görüntüsüne rağmen sapsarı ayvalar verirdi. Belki çok tatsız ayvalardı bunlar, ama hiçbir zaman olgunlaşmaları beklenmezdi. Erikler de öyle. O zamanki çocuklar eriklerin ağaçta birer can erik halini almasına hiç izin vermezlerdi. Gözle görülür bir büyüklüğe ulaşan erikler talan edilir, bu arada ağaçların dalları kırılır, büyük zarar görürlerdi. Bu sahipsiz ağaçlar sanki kendilerini çocuklara adamışlardı. Çocukların haşin saldırılarına rağmen meyve vermeyi sürdürürler, her bahar canlanır ve yeşillenirlerdi.

Gerçi her mahallede sahipsiz ağaçların ve sokak hayvanlarının meleği bir "Bücür Hayriye" bulunurdu. Benim çocukluğumun geçtiği şehirde, Bücür Hayriye, yangın yerindeki ayva ağacının gürültülü bir koruyucusuydu. Ağacın tepesinde bir çocuk görmeyegörsün, hemen bücürlüğünden umulmayan gür bir ses ve kalça çıkığı nedeniyle paytak yürümesinden beklenmeyen bir süratle yangın yerine dalar, çocuklar çil yavrusu gibi kaçışırlar ve birkaç gün Bücür Hayriye'ye

görünmezlerdi. Yakaladıklarını döverdi, anneleri bundan yakınacak olsalar korkarım annelerini de döverdi. Belki de anneler Bücür Hayriye'nin her akşam akciğerle beslediği yüzlerce kedinin bir ordu oluşturup üzerlerine akın etmesinden korkarlar, Bücür Hayriye'ye "Sen ne hakla benim çocuğumu dövüyorsun?" diyemezlerdi. Ama Bücür Hayriye bile eriklerin olgun birer erik olmasını sağlayamazdı.

70'lerin çocukları eriklerin dallarını kırdı, ama hatıralarında acı çekirdeğiyle birlikte yedikleri eriklerin lezzeti kaldı. Sonra yangın yerlerine dozerler girdi ve tadını ömür boyunca unutamayacağımız erik ve ayva ağaçlarının köklerini söktü. Yirmi yıl sonra göğe başını uzatacak, kesilmiş bir kütükten yeniden doğacak fidanlar hiç olmadı bir daha. Yerlerinde çatısız beton binalardan uzanan demir filizleri boy verdi.

Kiraz, şeftali, vişne, armut, kayısı gibi meyve ağaçlarından, bir yerlerde kendi kendine büyümüş, sahipsiz olanlarına pek rastlanmazdı. Onlar genellikle evlerin bahçelerinde bulunur, etrafları dikenli tel örgüler ya da sıvanırken üzerine cam kırıkları yerleştirilmiş duvarlarla çevrelenirdi. Tabii ne bu cam kırıkları ne de tel örgüler şeftalilerin henüz hamken tadılmasına, vişnelerin ağzı buruşturmasına engel olabilirdi. Çocukları ağaçlardan uzak tutmanın yolu yoktu. Çocuk çeteleri evin sahiplerini kollarlar, kimsenin olmadığı saatlerde bu bahçelere girmeyi başarırlardı. Bu arada cam kırıkları ellere, ayaklara batar, pantolon, gömlek dikenli tellere takılarak yırtılır ve bu zayiatı anne babadan gizlemek için büyük çaba sarf edilirdi. Nadiren de olsa bazı çocukların meyve bahçesi sahibi tanıdıkları vardı ki, onların daveti bu bahçelere yasal olarak girme ve çatlayıncaya kadar kiraz, üzüm, elma, armut ya da şeftali yeme imkânı verir, ama ertesi gün karın ağrısından yatılırdı.

Dut silkmeler, mısır çalmalar

Bazı evlerin bahçelerinde büyük, görkemli dut ağaçları olurdu. Dut bereketli ve cömert bir ağaçtı. Kimseden esir-

genmezdi. Toplanınca fazla dayanmaz, hemen yenmesi gerekirdi. Bahçesinde dut ağacı olan aileler, mahallenin çocuklarına istedikleri kadar dut toplamalarını söylerler, ama, dut silkeyim derken ağacın dallarını kırmamaları için, neredeyse yalvarırlardı. Bahçesinde dut ağacı olan ailenin, genellikle üzerine dut silkelenen bir de örtüsü olurdu. Bu büyük örtüyü birkaç kişi uçlarından tutar, biri ağaca çıkar ve dallara vurdukça dutlar patır patır örtüye dökülürdü. Örtüye biriken dutlar geniş bir tepsiye alınır, başına geçilir, yıkanmayan bu meyve afiyetle yenirdi.

Yolculuklarda meyve çalmak âdeti vardı. Bu, çocuklarla büyüklerin tatlı bir suç ortaklığını paylaştığı bir âdetti. Bir şehirden bir şehre gidilirken geçilen bir köyde, yol kenarında bir meyve bahçesine denk gelindiğinde, derhal suçta buluşma yaşanırdı. Pazarda beş kilosu üç paraya satılacak kadar ucuz bir meyve olsa bile, fiyatının önemi yoktu. Çekici olan o meyvenin az bulunur ya da pahalı olması değil, o anda hırsız gibi süzülerek dalından yemekti. Bu masum hırsızlık elbette özel otomobille yapılan bir yolculuk sırasında yaşanırdı, araba kolayca görünmeyecek bir yere çekilir, sessizce inilir, bahçeye sızılır ve meyve toplandıktan sonra usulen sahibi aranır ya da biri görürse ne deneceği konuşulurdu. Büyüklere göre, bu masum hırsızlığın adı "göz hakkı"ydı.

Ayçiçeği ve mısır tarlaları da en az meyve bahçeleri kadar iştah açıcı ve hırsızlık dürtüsünü uyandırıcı bir etki yapardı. Ancak ayçiçeklerini koparmak çok zor olduğu ve en gerekli olduğu zamanlarda kimsenin cebinden bir çakı çıkmadığı için zavallı çiçekler ortalarından yarılarak parça parça yürütülür, genellikle kabuğu kolaylıkla çıkacak kadar olgunlaşmamış olduğu için ziyan edilip atılır veya eve götürülüp güneşte kurumaya bırakılırdı. Tarladan mısır çalmak, bu hırsızlıkların en kolayıydı. Çünkü çok uzun boylu bu bitkinin tarlası içinde görülme ve yakalanma ihtimali her zaman azdı.

Genellikle buğday tarlalarında kıpkırmızı, göz alan gelincikler çocuklar kadar, kadınlarda da bir toplama duygusu uyandırır, arabanın sürücüsü yalvar yakar ikna edilerek dur-

durulur, demet demet gelincik toplanırdı. Ama 70'lerin çocuklarının cumhuriyet ilkeleriyle yetişmiş anneleri, bu güzellikleri sadece seyretmekle yetinmez, vazoda birkaç saat duran ve narin yaprakları teker teker düşmeye başlayan bu gelinciklerden derhal şurup yaparak, göz zevkini damak lezzetine de çevirirlerdi.

Köy görmüş, orada zaman geçirmiş çocuklar kuzukulağı, madımak, yabani turp gibi bitkileri görünce derhal tanırlar, "bunlar yenir oğlum" diyerek otları toplayıp yerler, arkadaşlarına da tattırırlardı. Bu tip çocuklardan çakı taşıyanları devedikenlerinin saplarını kesip çakıyla soyduktan sonra, ortasını yemeye bayılırlardı. Yabani turp, görünüşü turba hiç benzemeyen, börülce fasulyesini andıran bir bitkiydi. Ama baharı turba çok benzerdi. Tohuma kaçmadan yemek gerekirdi, çünkü aksi halde lifleri kalınlaşır ve boğumları aynı turp gibi koflaşırdı.

Yenmeyen, üstelik pis bir duygu veren, sarı çiçekli bir bitki olan yaban hıyarlarını patlatmak da, öğleden sonraların kızgın güneşi altında arkadaşlarını bekleyen çocuklar için bir eğlenceydi. Bu bitkinin çağladan biraz daha büyük, pütürlü bir yüzeyi olan, kıvrık bir sapla gövdeye bağlanan, yaban hıyarı denen meyveleri iyice olgunlaştığı zaman, çocuklar ayakkabılarının burunlarıyla bunlara dokunurlardı. Dokunur dokunmaz bu bitkinin meyvesi tuhaf bir ses çıkararak patlar ve içinden çıkan, nedense insana pis olduğu duygusunu veren suyu ve çekirdekleri etrafa dağılırdı. O zamanlar kendi halinde otlar, bitkiler vardı. Ağaçlar, çiçekler, çimenler boldu. Giriş kapısı olmayan, sınırları belirsiz çimenliklere uzanarak bulutları seyretmek mümkündü.

Tüm zamanların oyunu: futbol

O zamanın erkek çocuklarının ve Erkek Fatma kızlarının en sevdiği oyun futboldu. Boş arsalarda, bulunamıyorsa sokak aralarında, açık alanlarda, çimenliklerde, okul bahçelerinde dört iri taş bulunur, bunlarla iki kale direği işaret

edilir ve bağrış çağrış futbol oynanırdı. Futbolun güzel tarafı, oyundan önce takım kurmaktı. Hayatın pek çok alanında olduğu gibi, çocukların dünyasında da lider ruhlular vardı ve her zaman örgütleyici olurlardı. Onların takım kaptanı olmaları tartışılmazdı. Ama bazen birden çok lider ruhlu çocuğun bulunduğu gruplar görülür, onların arasında kıyasıya bir liderlik kavgası yaşanırdı.

Takım kurmak için iki lider, arkadaşlarıyla top oynanacak alanda bir araya gelirler ve gayet demokratik bir biçimde kendi takımlarını seçerlerdi. Bunun için iki lider çocuk en iyi futbol oynayanlardan başlayarak arkadaşlarının adlarını söylerlerdi. Ama ilk oyuncuyu seçecek olanın belirlenmesi için "aldım verdim" yapılırdı. İki çocuk birbirlerinden belli bir mesafe uzaklaşırlar ve sırayla bir ayak atarlardı. Sağ ayakla başlarlar, sonra sol ayağın topuğu, sağ ayağın burnuna değecek şekilde sırayla ayak atılır, bu arada "aldım verdim, ben seni yendim" tekerlemesi söylenir ve sonunda hangi çocuk diğerinin ayağına basarsa, ilk oyuncuyu seçmek hakkı onun olurdu.

İlk sözü söyleyecek olan belirlendikten sonra, iki lider sırayla oyuncularını seçerlerdi. Oyuncuları seçme aşaması her zaman acıklı durumlara da sahne olurdu. Çünkü en sona kalan oyuncu, en kötü top oynayan anlamına gelirdi ki, bu tip çocuklardan uyanık olanları atılıp daha baştan, hakem olmak istediklerini belirtirler, böylece en son seçilen en kötü topçu olma sıfatından kurtulmuş olurlardı. Takımlar kurulduktan sonra maç başlardı. O zamanlar genel olarak top oynamak denilen bu oyunda penaltı, faul, aut atışları hakem olan çocuğun kafasına göre belirlenir ve genellikle bu maçlar, kurallar konusunda fikir birliği sağlanamadığı için kavgayla biter, birkaç hakem değiştirilir, en kötü topçu oldukları için kenarda mahzun gözlerle oyuncuları seyreden çocuklar, beklenmedik bir şekilde hakemlik şansının doğmasına çok sevinirlerdi.

O zamanki futbolun özelliği kuralsızlığı ve malzemesizliğiydi. Forma bir hayal, kolayca parçalanmayan futbol topu

ise nimetti. Halı saha diye bir kavram yoktu, ama şehirler boş arsalarla doluydu. Patlayan top yenisi alınamıyorsa, içi gazete kâğıtlarıyla doldurularak dikilirdi. Futbol arsalarda ya da sokakta oynanırdı. Oynarken, zaman zaman top oyun alanının dışına kaçardı. Böyle durumlarda daha oyunun başında "Atan alır spor" denir, böylece topu oyun alanının dışına kaçıran takımın alacağı kurala bağlanmış olurdu. Her zaman itiraz edilebilir, kavga çıkabilirdi. Problem en çok golleri sayıp saymama konusunda çıkardı. Karşı tarafa gol atılır, yiyen takımın oyuncuları itiraz ederler, golü saydırmamaya çalışırlarken, içlerinden biri "gol abi" demiş bulunursa, golü attığını iddia eden takım bu fırsatı asla kaçırmaz "Adamınız gol diyo!" derler, böylece yiyen takım golü kabul etmek zorunda kalır, durumu "evet gol" diye onaylayan arkadaşlarını beraberce döverlerdi.

Futbol yalnız çocukların değil, büyüklerin de tutkusuydu. Çocuklar kendi aralarında "uslu uslu" futbol oynarlarken, oradan geçen bir büyük, bir anda oyuna giriverir, bazen arkadaşları da ona katılırlar, oyun çığrından çıkar, bir anda küçüklerle büyüklerin oynadığı bir maça dönüşürdü. Büyükler küçüklere sert girince tartışma yaşanmaz, derhal penaltı verilirdi. Çünkü ne de olsa sert giren büyük, cüsse avantajını kullanıyordu. Penaltı verilir, büyüklerin girmesiyle oyunları berbat olmuş çocuklar "gidin evinize ya, bırakın da oynayalım" diyemezler, içlerinden biri penaltı atar, ama büyüklerden biri kaleciliğe meraklı olduğu için kaleye geçer ve çoğunlukla penaltı gol olmaz, böylece aslında oyunun sahibi olan çocuklar, büyüklere konu mankenliği yaparlardı.

Futbol süreye dayalı bir oyun olmasına rağmen çocukların dünyasında skora dayalı bir oyundu. Kırk beşer dakikadan iki devre halinde oynanmaz, ne kadar oynanacağı oyunun başında çocuklar arasında kararlaştırılırdı. O günkü oyun "beşte devre onda biter", "altıda devre on ikide biter" veya "dörtte devre sekizde biter" olabilirdi. Beşte devre, beş gol atıldıktan sonra kalelerin değiştirilmesi, toplam on gol atılınca da oyunun bitmesi anlamına gelirdi.

Çıkar dünyası, o zaman da çıkar dünyasıydı. Çocukların dünyası ise gaddar, ahlaki kurallarla henüz tanışmamış bir dünyaydı. Futbol topuna sahip olan çocuk, takımın doğal lideriydi. Ama ikide bir "Verin topumu, ben gidiyorum..." diye oyunbozanlık ederse, bir süre sonra futbol topuyla baş başa kalır, boş bir arsada kalecisiz direklere şut çeker dururdu.[1]

Yakantop, istop, ortada sıçan

Kızların da oynadığı ve sevdiği top oyunlarından biri yakantoptu. Bu oyun için uzun bir mekân gerekliydi. Sokak araları çok elverişliydi. Ancak sakar oyuncular yüzünden cam kırma vakaları da en çok bu oyunda yaşanırdı. Yakantop oynayabilmek için iki takım kurulurdu. Takımlar şu kadar kişiden oluşacak diye bir kural yoktu. Ne kadar kalabalık olunursa o kadar eğlenceli olurdu. Bir takımın birkaç oyuncusu sağda, diğer takımın birkaç oyuncusu da solda yer alır, kalan oyuncular karışık olarak ortada dururlardı. Amaç, ortada bulunan oyunculardan kendi takımından olmayan oyuncuları topla vurabilmekti. Top, sokağın uçlarını tutan birer veya ikişer kişiden oluşan gruplarca sırayla atılırdı. Atış sırasında biri topla vurulursa, vurulan kişi topu sırası gelen tarafa atarak, mızıkçılık yapmadan oyundan çıkar, kalanlarla oyun devam ederdi. Ama top oyuncuyu vurma amacıyla atıldığında, oyuncu topu yere değmeden tutarsa bir can kazanmış olurdu. Bu durumda bir topla vurulsa bile, kazandığı canı joker olarak kullanır ve oyundan çıkmazdı. Bir takımın ortada bulunan tüm oyuncularının vurulmasıyla oyun biter ve böylece vurulmayan oyuncusu kalmış olan takım oyunu kazanırdı. Oyunların büyük çoğunluğunda yapılmaması gereken şeyi yapan yanardı. Koşmaca oyununda ebe, koşanlardan birine dokunursa dokunduğu oyuncu ebe-

1. Bugünlerde internette, o dönemin çocuklar arası futbolu ve futbol söylemi üzerine kaynağı belirsiz bir metin dolaşıyor. Bu metinden çok yararlandım. O meçhul kişiye teşekkürler.

lenir, saklambaçta ebe tarafından görülen sobelenir, ama yakantopta topla vurulan oyuncu, hata hakkını kullanan oyuncu yanardı.

Yakantopta kavgalar genellikle beceriksizlikten çıkardı. Kendi takımının oyuncusunu vuran bir oyuncu ilk seferinde hoş görülür, ama sürekli kendi oyuncularını vurmaya devam ederse kavga geliyorum derdi. Topun hareketlerini ve topu atan oyuncunun kimi vurmayı planladığını hissetmek önemliydi. Bir diğer üçkâğıt da topun geldiği yöne doğru rakip takımın oyuncusunu itmekti. Bu esaslı bir kavga sebebiydi ve genellikle faul olarak nitelendirilirdi.

İstop genellikle kızların rağbet ettiği ve pikniklerin gözde oyunlarından biriydi. Basit bir aptal oyunu olduğu için, fikirsiz kızlarla, erkek çocukların biraz muhallebi kıvamında olanları ya da kızlarla birlikte top oynamaktan zevk alanları bu oyuna katılırlardı. İstop adı stop kelimesinden gelmekteydi ve bu haliyle ithal bir oyun olduğu duygusunu uyandırıyorsa da, son derece yerlileşmişti. Bireysel bir oyundu, takım yoktu. Oynayacak kişi sayısı da önemli değildi. İstop oynayacak grup bir araya gelir, biri oyunu başlatırdı. Oyunda amaç topu tutturmamaktı. Başlayan oyuncu topu mümkün olduğunca yükseğe atar ve tutmasını istediği oyuncunun adını söylerdi. Adı söylenen oyuncu topu tutarsa "İstop!" diye bağırırdı. O anda bütün oyuncular oldukları yerde kalmak zorundaydılar. Topu tutan, bir oyuncuyu gözüne kestirir ve topu ona atarak vurmaya çalışırdı. Vurduğu kişi yanmış olur, oyundan çıkardı. Bu basit oyunun püf noktası adının söylendiğine dikkat etmekti. Dalgınlık bu oyunda kaybetmeye neden olurdu. Adı söylendiği halde, biri topu tutmaya çalışsın diye bekleyen oyuncu topu tutamaz, böylece oyun dışında kalır ve gruptan tek bir kişi kalıncaya kadar oyun sürerdi. Bu tür top oyunlarında çocuklar için bir akıl ve izan ölçüsü vardı. Top, tutulamayacak kadar uzağa ya da tutulamayacak kadar garip bir açıyla atıldığı takdirde bütün oyuncular itiraz ederler ve atış yenilenirdi. Mesele topa tatlı bir eğim verdirmekti. Geniş bir alanda oynanan bu oyunda,

oyuncular da dağınık olduklarından topu yakalamak sanıldığı kadar basit bir iş değildi.

Ortada sıçan bir top oyunu olsa bile, programlı, kurallı bir oyun değildi. Topla oynanması da şart değildi, gece yatısına kalındığında çocuklar, hatta genç kızlar arasında yastıklarla, okulda şapka ya da kaşkolla oynandığı da olurdu. Bu oyunun topsuz versiyonu, birden gelişirdi. Ortalarda sarsak ve dalgın dolaşan biri görüldüğünde "hadi şunu ortada sıçan yapalım" sözüyle oyun başlar, şapkası ya da bir eşyası elden ele dolaşan çocuk, eşyasını kapabilmek için ortada dört dönerdi. Bu oyunun en güldürücü, ama bir o kadar da hazin olanı beden eğitimi dersinden önce eşofmanlarını giymek için soyunmuş olan bir çocuğun eşofmanını topak haline getirip atmak ve çocuğu donla ortada koşturmaktı. Böyle durumlarda ortada sıçan oyunu üç şekilde sona ererdi: Bir, içeriye öğretmen girer ve hepsine zılgıtı çeker, eşofmanı diğerlerinden alıp donla gezen çocuğa vererek onu bu ayıptan kurtarırdı. Ama çocuk, özellikle de kadın beden eğitimi öğretmenine donla yakalanmış olmanın utancını içinden atamazdı. İki, ortada sıçan olan çocuk mızmız ve güçsüz bir tipse bir köşeye çekilip ağlamaya başlar ve bu gözyaşları oyunun tadını kaçırır, oyuna katılmış olan yufka yürekli bir çocuk dayanamayarak eşofmanı arkadaşlarının elinden alarak çocuğa verirdi. Çocuk eşofmanına kavuşmuş olmakla birlikte itibarını kaybederdi ki, bu, oyunlara mızmızlığı ve hoşgörüsüzlüğü yüzünden bir daha katılamaması anlamına gelirdi. Üç, ortada sıçan olan çocuk kendinden beklenmeyecek bir öfkeyle kavgaya girişir, birden kavga büyür ve bazen kine dönüşerek, günlerce sürerdi.

Topla oynanan ortada sıçan oyunu için birinin sıçan olmayı kabul etmesi, kura çekilmesi ya da bir tekerleme yoluyla ortada sıçan olunması gerekirdi. Bu konuda çok başarılı olduğunu düşünerek kendiliğinden ortada sıçan olmayı kabul edenler nadiren de olsa çıkardı. Ortada sıçan oyununda amaç, sıçanın dışındaki oyuncuların hızlı hareketlerle birbirlerine attıkları topu yakalamaktı. Ortadaki sıçan topu ya-

kaladığı anda, topu son atan kişi ortada sıçan olur ve oyun sıkılıncaya kadar sürerdi.

Sadece kızların oynadığı, taş bir zeminde, bir pinpon topu büyüklüğünde, bazen ondan biraz daha büyük olabilen, içi dolu, lastik bir top ile oynanan bir top oyunu daha vardı. Bu topun özelliği havaya kuvvetle atıldığı takdirde, taş zemine vurduğu zaman hızla yükselmesiydi. Bu, tek başına da oynanabilen bir oyundu. Top havaya fırlatılır, zemine vurup tekrar havaya sıçraması esnasında oyuncu kendi etrafında birkaç kez döner, her dönüşünü sayardı. Bir sonraki turda da dönme yerine, eller önce önde, sonra arkada birbirine vurulur; bir, iki, üç buçuk, dört, beş, altı buçuk şeklinde sayılır, bunu en fazla yapabilen oyuncu oyunu kazanırdı. İki kız bu oyunu oynuyorlarsa eğer, "iki dönme, altı el vurma", "üç dönme, sekiz el vurma" gibi ölçüyü baştan koyarlar ve bu rakamları giderek artırırlardı. Bu oyunda amaç rekor kırmak ve karşı mahallede bile "on iki dönme, otuz vurma" yapabildiğini duyurmaktı.

İlkokul çağındaki kızlarla, ortaokula gittiği halde büyümenin büyüsüne kendini kaptıramayan safça kızların pek sevdiği ve başarılı olduğu bu oyunda dikkat edilmesi gereken şey, topun yerle tam bir dik açı oluşturacak şekilde havaya atılmasıydı ki, aksi takdirde oyuncu birkaç kez kendi etrafında dönse bile, eğimi bozuk olan topu tutamazdı.

İp atlamak, beş taş

Grup halinde ip atlamak eski zaman çocuklarının vazgeçemediği oyunlardan biriydi. Ancak ip atlamada yaş grubu biraz yüksekçeydi. Ortaokullu, hatta bazen liseli kızlar, pikniklerde ablalar, anneler bile ip atlarlardı. Tek başına ip atlandığı gibi, grup halinde de ip atlanırdı. Tek başına atlanan ipin hiçbir özelliği yoktu ve sadece arkadaş bulamamış ya da arkadaşları o sırada meşgul olan çocukların enerjilerini tüketmeye yarardı. Grup halinde ip atlamada ise, iki kişi ipi çevirir, diğerleri atlardı. Grup halinde ip atlamanın bir usu-

lü vardı. İki "abla" ipi çevirirken, diğerleri sıraya girerler, önce birer kez, sonra ikişer kez, derken beşer, onar kez ip atlanırdı. Sonra iki kişi birden aynı ritim içinde atlar, derken bu sayı üçe beşe çıkar, sonunda topluca atlanırdı. Bu ip atlamaların arasına mânili atlayışlar da girerdi. Sırası gelip de atlayanın bilip söylemek zorunda olduğu birtakım mâniler vardı. Bunlar şehirlere göre değişirdi. O zamanın çocukları kolayca becerdikleri oyunları zorlaştırmak için ellerinden geleni yaparlardı. Çift ip atlamak da bunlardan biriydi. Böyle durumlarda ip iki kat yapılıp çevrilir, birinden atlansa da diğerine takılma ihtimali olduğu ve birçok beceriksiz takıldığı için oyun daha zevkli bir hale gelirdi.

Yaşı küçük olan kızların ip oyunu farklıydı. Bunun için iki ucu birbirine düğümlenmiş, don lastiğinden yapılmış bir ip gerekliydi. Urgan veya çamaşır ipi de kullanılabilirdi, ama oyunun zor aşamalarında bunlar bacakları çok acıttığı için, yassı veya yuvarlak don lastiğinden üç metre kadar kesilip düğümlenir ve karşılıklı duran iki oyuncunun ayak bileklerine geçirilerek gerilirdi. İp atlamaya böylece çok alçaktan başlanmış olurdu. Bu oyunda atlamak değil, birbirine paralel duran iplerin üzerine aynı anda basmak marifetti. Oyuncu önce iki ayağıyla birden bir ipin üstünden atlayıp iplerin oluşturduğu alanın içine girer, sonra yine atlayarak dışına çıkar ve sonra yine atlayarak aynı anda iplerin üzerine basardı. Ancak ipin boyu giderek yükseltilirdi. Her atlayış bitince ipi bacakları vasıtasıyla geren kızlar, alışkın hareketlerle ipi biraz daha yukarı çekerlerdi. Dizlere kadar bu ipten atlamak ve üzerine basmak sorun olmazdı, ancak bacakların üst kısmı görününce ipin üstünden atlamak kolay olsa bile üzerine basmak imkânsız hale geldiği için, oyuncu başarısız olur ve ipi bacağına takma sırası ona gelirdi.

Top, ip genellikle açık, yağışsız havaların oyunlarıydı. Ama soğuk, yağmurlu, karlı havalar oyun oynayamamak anlamına gelmezdi. Sobanın başında oturulur ve taşlarla oyun oynanırdı. Her ne kadar şehir olsa da, doğayla yine de içli dışlı yaşanan yıllarda taş bulmak hiç de zor bir şey değildi.

Taş bulmak önemliydi, çünkü beş taş ve yüz taş oynayabilmek için taşa ihtiyaç vardı. O zamanlar bu taşlar kolaylıkla bulunur, bulunan her düzgün taş daha kötü olanın yerini alır ya da kaybedilme ihtimaline karşılık yedekte beklerdi. Eskiden hemen her kız çocuğunun kısa bir dönem de olsa cebinde beş taşı bulunurdu. Birbiriyle aynı boyda ve aynı cinste olan beş tane taş ile oynanan bu oyun birkaç kişiyle oynanabildiği gibi, yalnız da oynanırdı. Fındık büyüklüğündeki bu beş taş avuca alınır, yerden bir-iki karış yukarıya, havaya hepsi aynı anda atılarak saçılırdı. Sonra biri ele alınır, yine havaya bir-iki karış yüksekliğe atılır, yere düşene kadar yerden bir taş alınır ve yerden alınan bu taş eldeyken havadaki de kapılırdı. Elde böylece iki taş olurdu. Bunun adı birlikti. Sonra aynı taş yine havaya atılır, yere düşene kadar bu kez yerden iki taş birden alınır, yine havadaki taş düşerken tutulur, bu kez elde üç taş bulunurdu. Sonra aynı işlem üç taş ve dört taş için yapılırdı. Adları da ikilik, üçlük ve dörtlüktü.

Oyun bununla bitmezdi. Taş kapma işi bittikten sonra, bu kez sol elin –oyuncu solaksa sağ elin– işaret ve başparmağı açılarak bir yay oluşturulurdu. Bu parmakların uçları yere değerdi. Yine beş taş yere saçılır, kafa taşı havaya atılır, havadaki taş yere düşmeden önce bir taş fiske vurularak bu yaydan içeri sokulur ve havadaki taş yere düşmeden kapılırdı. Sonra aynı işlem iki, üç ve dört taş için yapılırdı. Bir taşı bu yaydan içeri sokmak kolaydı, iki taşı da öyle. Ama, havadaki taş yere düşmeden farklı alanlara saçılmış dört taşı birden içeri sokup sonra havadaki taşı kapmak maharet isterdi. Bu oyunun daha ileri aşamaları da vardı. İşaretparmağı ve ortaparmak bir V harfi oluşturacak şekilde açılır, parmakların uçları yere değer ve aynı işlem tekrarlanırdı.

Yüz taş sıkıcı bir oyundu ama minik minik, aynı boyda, güzel görünüşlü taşları toplamak bazı kızların hobisiydi. Bunların gözü sokakta hep taşlarda olur, beğenmedikleri taşlarla, buldukları bu gıcır taşları sürekli değiştirirler, ellerinde kendi diktikleri keseciklerinin içinde şıngırdayan bu yüz taşla dolaşırlar ve kendileriyle yüz taş oynayacak safça kızlar ara-

nırlardı. Yüz taş oynamak uzun sürerdi. Çünkü yüz taş havaya saçılır, çeşitli yerlere dağılırdı. Birçok kızda bu taşları önce birer birer, sonra ikişer ikişer yerden toplayacak sabır görülmezdi. Beş taş ya da yüz taş oyununda yerden taş alınıp havadaki taş tutulamazsa ya da yerden alınması gerektiği kadar taş alınamamışsa oyuncu yanar, sıra diğerine geçer, taşlar toplanıp bu defa diğer oyuncu tarafından saçılırdı. Dokuz taş ve üç taş ise bir merdiven basamağına bile tebeşirle çizilen kutular üzerinde, iki oyuncuyla oynanırdı.

Misket, çivi, topaç, tik tak

Kızlar nasıl beş taş oynamaya meraklı ise, erkekler de misket oynamaya meraklıydı. Kızların arasından Erkek Fatma çıkması doğaldı ve bu Erkek Fatmalar takdirle karşılanırdı ama, erkek çocukların arasından fazla "Kız Ali" çıkmazdı. Dolayısıyla genellikle kızlar erkek oyunlarını bilirler, ama erkekler kız oyunlarını bilmezler ya da bilip bilmezlikten gelirlerdi.

Miskete bazı şehirlerde bilye, bilya, bazı şehirlerde de mile denirdi. Misket erkek çocuklar arasında en favori oyundu. Hemen her erkek çocuğun bir misket torbası olur, eline para geçtikçe içi değişik renklerde pırıl pırıl yanan bu misketlerden satın alırdı. O zamanlar bakkallarda en çok satılan şeylerden biri de misketti, her bakkalda bol miktarda bulunurdu. O kadar cazip şeylerdi ki misketler, haşarı ve aşırmaya eğilimli çocukların bakkalı oyalayarak misketlerin bulunduğu kavanozlara ellerini daldırmaları sık rastlanan bir şeydi. Ancak bu haşarı ve "aşırgan" çocuk, elini misket kavanozuna daldırdığı anda, kulağı keskin bakkal misketlerin şakırtılarına döner, çocuk da "Amca bu kaça?" diye sormak zorunda kalırdı.

Şimdi de kolaylıkla bulunabilen, ama artık süslü minik filelerde, şık dükkânlarda satılan bu misketler, ortasında sarı, kırmızı, turuncu, mavi gibi çeşitli renklerde bir göbek bulunan, bir cam küreydi. Fındık büyüklüğünde olan bu mis-

ketlerin, ceviz büyüklüğünde olanlarına kafa veya baş denirdi ve kafa, oynarken sıra başına konulan misketti.

Misket oynamak beceri isteyen bir tür kumardı. Çünkü bir nesneyi kazanmak ya da kaybetmek söz konusuydu. Genellikle düzgün toprak zeminde oynanırdı. Çocuklar misketlerini getirirler, herkes kaç misket koyuyorsa bu misketler kafa başta olmak üzere sıraya dizilirdi. Her çocuk sırayla elindeki misketlerden birini bu sıraya doğru atardı. Bu sıra misketin vurmasıyla bozulur, bozulan kısım vuran çocuğun olurdu. Kafa misketini vuran bütün misketleri alırdı. Misket sırasını kafa da dahil olmak üzere vurmak hiç de kolay değildi. Beceriksiz çocukların misketleri dizilmiş misketlere değmez, sağa sola kaçardı.

Oyunun keyfinin yanı sıra, misket biriktirmek sanırım bu işin en zevkli kısmıydı. Bazı çocukların en sevdikleri ve az rastlanan türden misketlerini oyunda kaybettikleri zaman geri alabilmek için yüzlerce misket ütüldükleri olurdu. Bakkala içi farklı renkte yeni misketler geldiği duyulduğu zaman, bakkala akın edilirdi.

Islak toprak zeminde bildiğimiz çivilerin toprağa atılmasıyla çivi oynanırdı. Çivinin her atılışında değdiği noktalar birleştirilir bir alan oluşturulurdu. Tam olarak hatırlayamadığım bu oyunda amaç karşı tarafı alanına hapsetmekti.

Topaç çevirmek ise maharet isteyen bir oyundu. Topaç koniyi andıran, hatları yuvarlak, keskin köşesi olmayan sivri ucuna bir metal parçası çakılı bir oyuncaktı. Bu metal parçasının olduğu yerden başlayarak topaca ince bir sicim düzgün biçimde dolanır, bir el maharetiyle topaç yere atılır ve ipinden kurtulan topaç kendi etrafında hızla dönmeye başlardı. Bazı çocuklar topaçlarına ip bile sarmazlar, parmaklarının ustaca bir hareketiyle yere bıraktıkları topacın uzun süre dönmesini sağlayabilirlerdi. 70'lerin ikinci yarısına kadar topaçlar tahtadan yapılırdı. Plastiğin hayata girişiyle birlikte plastik topaçlar görüldü, ama onlar tahta topaçlar kadar zevk vermedi. Topacını en uzun süre döndürmeyi başaran, arkadaşlarına fark atmış olurdu. Bu tür çocuklar iyi topaçla kötü topacı

birbirinden ayırabilirler, ellerine şöyle bir aldıkları, dokundukları, ustalığın verdiği büyüklenme duygusuyla şöyle bir yere bıraktıkları topaca hemen bir değer biçerler ve sevmedikleri bir çocuğa aitse genellikle "yaramaz" diyerek kestirip atarlardı.

Futbol maçlarının televizyon aracılığıyla hayatımıza girmesiyle birlikte, futbol sadece topla oynanan bir sokak oyunu olmakla kalmadı, kendine uygun oyuncakları da üretti. Tik tak bunlardan biriydi. Bazı şehirlerde futbol sahası diye adlandırılan bu oyunu oynayabilmek için düzgün bir tahta parçası, bol miktarda çivi ve bir yirmi beş kuruş gerekiyordu. Önce marangozların önünde dolaşılır, marangoz çıraklarına siftinilir ve büyük boy bir kitap büyüklüğünde düzgün bir tahta parçası bulunurdu. Bu tahta parçasına önce kısa kenarlarına kale direklerini ifade etmek üzere ikişer çivi çakılır, sonra diğer oyuncuları ifade edecek şekilde çeşitli miktarda, oynarken çıkmayacak kadar derine çivi çakılırdı. Bazı çocuklar bu tahta parçasına önce kalemle orta yuvarlağı, yarı alanlarını ve diğer çizgileri çizerler, sonra bu futbol sahasının minyatür örneğine çivileri çakarlardı. Oyun, orta sahaya konulan bir yirmi beş kuruşun parmakla itilmesiyle oynanırdı. İki oyuncu sırayla bu yirmi beş kuruşu işaretparmaklarıyla iterler ve kaleyi belirleyen iki çivinin arasından geçirirlerse gol atmış olurlardı.

Yoktan var edilen bir oyuncaktı tik tak. 70'lerin ortalarında, oyuncak firmalarınca üretilmişi çıktı; çocukların, hatta büyüklerin elinde yıllarca dolaştı, bilgisayarlı futbol oyunları bu oyunun saltanatına son verdi. Yeşil plastik bir zemin üzerinde 22 tane çukur vardı. Her bir çukurda da bir futbolcu minyatürü bulunurdu. Bu futbolcular iki takım oluşturdukları için iki farklı renge boyanmış, yani "forma giymiş" olurlardı. Fındık büyüklüğündeki beyaz futbol topu bu zemin üzerinde çukurların eğimine göre hareket eder ve bir çukurda dururdu. Bu futbolcu minyatürlerinin ayaklarının bulunduğu yerde, sivri bir uç vardı ve bu uç sayesinde minyatürler çukurlarda bulunan lastik yuvalara oturtulurlar ve

her yöne doğru gayet esnek bir şekilde hareket ederlerdi. Bu oyunu oynayan çocuklar, lastik yuvanın esnekliği sayesinde futbolcuyu gererek topa vururlar ve top, zeminin durumuna göre, başka bir futbolcunun çukurluğuna giderdi. Böylece pas vermiş olurlardı. Ama top karşı oyuncunun futbolcularının çukuruna giderse, top kaptırılırdı. Aynı tik takta olduğu gibi top kaleden geçerse gol atılmış sayılırdı. Bu hazır oyuncağın elbette tik taka göre çok üstün yönleri vardı. Bir kere topu havalandırmak ve böylece topu kaleye göndermek mümkün olabiliyordu. Ancak pahalıya satılan bu ucuz oyuncak kısa süre içinde yalama olur, futbolcu minyatürünün oturduğu lastik yuva genişler ve futbolcu durmaz olur, dursa bile topa vurmak için gerildiği anda yerinden çıkardı.

Seksek, laklak, yoyo, aspirin

Seksek genellikle ilkokul çağındaki kız çocuklarının itibar ettiği bir oyundu. Tebeşirle veya kömürle yere kutular ve daireler çizilir, düzgün bir mermer parçası tek ayak üstünde sekerek ittirilir ve geldiği kare veya dairenin puanına göre puan alınırdı. Bazı şehirlerde kaydırmaca veya kaydırak da denir ve kutularının, dairelerinin biçimleri, puanları şehirlere göre farklılıklar gösterirdi. Seksek bugün hâlâ oynanıyor, ama arabaların geçmediği sakin sokaklar azaldıkça, bu oyun okul bahçelerinde sıkışıp kalıyor. Bir gün belki bu evrensel oyun da tarihe karışacak.

Uzaktan kumandalı arabaların, değil görülmek, duyulmadığı o yıllarda, hayat, çocukları yaratıcı olmaya zorluyordu hep. Bazen yaratıcılık bir ticari dehadan fışkırırdı. Pek nadir olurdu gerçi. 70'ler ve 80'ler boyunca bir tek kez oldu. 70'lerin çocukları, uğultusu sokakları dolduran, bir yaz mevsimi boyunca süren laklak çılgınlığını hatırlayacaklardır. Laklak çılgınlığı sırasında işler güçler bırakılmış, bahçeler kaderlerine terk edilmiş, ev işleri ihmal edilmiş, hiçbir üretici tarafı olmayan bu garip oyuncak, özellikle yeni yetişen genç kızların ellerinden düşmemişti. Laklağın çok büyük kavgalara yol açtığı hatırlardadır. Durmadan laklak oynayan kom-

şularının gürültüsünden fenalık geçirip üzerlerine saldıranlar, sürekli laklak oynayan ve işi gücü bırakan kızlarıyla kavga eden anneler, sinir bozucu sesi yüzünden laklak oynaması yasaklandığı için arkadaşına gidip bütün bir gün onun evinde laklak oynayan, anne babası tarafından aranmaya çıkılan kızlar gibi vakalar, o dönemde çok yaşandı.

Laklak bir ana sapa bağlı iki kiraza benzeyen bir oyuncaktı. İki sapın birleştiği yerde parmağın içine girebileceği bir çember vardı. Kirazı andıran küreler sert plastikten yapılmaydı, birbirine vurunca gayet tok bir ses çıkarıyordu. Bu çember şeklindeki yuvaya işaretparmağı sokuluyor, parmağın küçük bir hareketiyle iki kürenin birbirine çarpması sağlanıyordu. Ama bu öyle tuhaf bir fiziksel durumdu ki, laklakta başarılı olanlar parmaklarının ucunu oynatarak, bu nesneye verdikleri hareketle iki kürenin parmağın altında ve üstünde çok hızlı bir şekilde, aralıksız birbirine çarpmasını sağlayabiliyorlardı. Parmak yukarı aşağı hareket ettikçe bu iki sapın ucundaki küreler ayrı yönlere doğru hızla gidiyorlar, fakat 360 derecelik dönüşlerini tamamlayamayıp birbirlerine çarpıyorlardı. Bu çok hızlı oluyordu ve inanılmaz bir ses çıkıyordu, aralıksız bir lak lak lak lak lak... Bu oyun bizden önceki kuşağın tanık olduğu hulahop çılgınlığı gibi bir şeydi, ama ondan çok daha yararsızdı. Neyse ki fazla uzun sürmedi, bir yaz mevsimi boyunca mucidine tonla para kazandırdıktan sonra, geçti gitti ve sadece bizim kuşağın anılarında kaldı.

Yoyo ise –o da yararsız olmakla birlikte– sempatik bir oyuncaktı. Hiçbir zaman bir çılgınlık halini almadıysa da, zevkli bir his olarak, özellikle kızların parmaklarının ucunda bir zaman sallandı durdu. Yoyo parlak ve hafif kâğıttan yapılmış, yassıca bir toptu. Çok ince bir lastiğin ucunda sallanırdı. Lastikle ortaparmağa bağlı olan bu top avuca alınır, sonra avuç yere bakacak şekilde açılıp top bırakılırdı. İnce lastik, parlak kâğıttan topu aşağıya salar ve hemen ardından topu yukarı çekerdi. Lastiğin esnemesi üzerine kurulmuş bu oyuncak, tespihin büyüklere verdiği gibi bir rahatlık ve eğlence duygusu verirdi.

Aspirin firmasının yapbozları da bir dönem, şimdinin *gamewatch*'ları gibi ellerden düşmemişti. Avuca sığabilecek, yeşil, kare bir zeminin içinde birbirine geçmeli minik kareler vardı. Bu kareler önce karıştırılır, sonra doğru yerlere itilirdi. Yani önce bozulur, sonra yapılırdı. Büyük kare hatırladığım kadarıyla 16 eşit parçaya bölünmüştü ve içinde 15 tane küçük kare vardı. Bir karenin yeri boştu ve bu boşluk kullanılarak minik karelerin yerleri değiştirilirdi. Bu geçmeli kareler doğru yerlere yerleştirildiği takdirde, üzerinde yuvarlak içinde Bayer amblemi ve Aspirin yazısı çıkıyordu. Sonra başka firmalar üzerinde markaları olan, oyuncakçılar üzerinde çeşitli resimler olan yapbozlar ürettilerse de, hiçbiri Aspirin kadar akılda kalıcı olmadı.

Bir de 80'lerin başında çıkan ve hâlâ rastlanan Rubick zekâ küpü vardı. Altı farklı renkte birçok küçük küpün bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu. Bu minik küpler aşağı yukarı, sağa sola doğru hareket edebilen bir düzeneğin içindeydiler. Minik küpler doğru olarak bir araya getirilirse, büyük küpün her yüzü farklı bir renk oluyordu. Pek az kişi her yüzeyi farklı bir renkte olacak şekilde minik küpleri bir araya getirebildiği için pek az evde bulunur, daha önce denemiş ve başaramamış olanlar da fazla itibar etmezlerdi. Günümüzde dev boyutta olanlarının bile kolaylıkla bulunabildiği *puzzle*'ların adı o zamanlar yapbozdu ve genellikle çocuklarının eğitimine önem veren ailelerin satın aldığı bu yapbozlar yapıldığında, *Pamuk Prenses*, *Uyuyan Güzel* gibi bildik masalların resimleri çıkardı.

Kibrit atmaca, kibrit falı, kibritten evler

O zamanlar, öylesine hiçbir şey yoktu ki, neredeyse bütün nesneler çocukların gözüne birer oyuncak olarak görünürdü. Kibrit toplamaca olarak da bilinen mikado oyunu sabır ve dikkatten pek hoşlanmayan çocukların itibar etmediği bir oyundu. Televizyonun birkaç gün ve birkaç saat yayın yaptığı, birçok eve televizyonun henüz girmediği yıllar-

da, büyükler de kibrit çöpleriyle mikado oynarlardı. Orijinal mikado çöpleri genellikle bilinmezdi, zaten bulunduğu ev de çok nadirdi. Ama birçok evde kibrit çöpleriyle, adının mikado olduğu bilinmeden mikado oynanırdı. Birkaç paket kibrit çöpü bir çanağa doldurulur, çanak düz bir zemin üstüne ters çevrilirdi. İlk oyuncu önce diğerlerinden bağımsız duran bir çöpü alırdı, sonra giderek ortadaki yığına yaklaşırdı. Amaç, herhangi bir çöpü kımıldatmadan mümkün olduğunca çok kibrit çöpü toplamaktı. Bir çöpü alayım derken bir diğerini hareket ettiren oyuncu, sırasını kaybederdi, diğer oyuncu çöp toplamaya başlardı. En çok kibrit çöpü toplayan oyuncu, oyunu kazanmış sayılırdı.

Kibrit başka oyunlara da yarardı. Kibrit atmaca da bir oyundu. Bu oyun kısa süre sonra sıkıntı veren bir şey olduğu için sadece vakit geçirmeye yarardı. Genç erkeklerin arkadaşlarını beklerken, kahvede bu oyunu oynadıkları görülürdü. Kibrit kutusunun her bir yüzüne değerini ifade eden rakamlar yazılırdı. Kısa ve dar olan yüzeyi 20, uzun ve dar olan yüzeyi 10, geniş ve uzun olan ön ve arka yüzeyi ise 5 puandı. Bu kibrit kutusu kısa yüzeylerinden tutularak havaya atılırdı. Havada birkaç takla atan kibrit kutusu düşünce, görünen yüzeyindeki puan, kutuyu atan oyuncunun olur, sonra sıra diğerine geçerdi. Can sıkıntısından sürekli kibrit kutusu çeviren ve her atışta kibrit kutusunu dik bir şekilde oturtup 20 puan alan çok delikanlı vardı.

Uzak aşkların yıllarıydı. Âşık olunan kişi seviyor mu, sevmiyor mu, çok merak edilirdi. Kibrit fal bakmaya da yarardı. İki kibrit çöpü kutunun iki kenarına sıkıştırılıp yakılır, sönmesi beklenirdi. Sönmüş çöplerin görüntüsüne göre tahmin yürütülürdü. Çöpler birbirlerine doğru eğilmişlerse bu aşk olacak, dışa doğru eğilmişlerse hiç ümit yok. Biri dışa, diğeri öbürüne doğru eğilmişse birinin gönlü var, diğerinin yok...

Kibrit ve ilaç kutuları başta olmak üzere, bütün kutular becerikli ve yaratıcı çocukların kendilerine oyuncak kamyon, araba, ev vb. şeyleri yapmak için dikkatle biriktirdikleri nesnelerdi. Kibrit çöplerinden ev yapma tutkusu da emekli

babalarda sık görülen bir hastalıktı. Devlet Su İşleri'nden veya Tapu Kadastro'dan emekli olmuş baba, bir süre bahçeyle ilgilenir, sıkılır, kahveye devam eder, sıkılır, sonunda yanık kibrit çöplerini biriktirmeye başlar, bunlardan günler süren uğraşlar sonucu ev yapardı. Emekli babanın zaten boş ve bol olan vaktini bu biçimde değerlendirmesi fena bir şey değildi. Yanık uçları üst üste gelecek şekilde evini inşa eder, ona eğik bir çatı yapar, tam baca yapacakken kibriti biter, bir kutu kibrit alıp yakmak yerine, evdeki yanık çöpleri biriktirir, karısı mutfakta biriken kibrit çöplerini ezkaza atacak olursa kıyameti koparırdı. Bacanağına, baldızına, kayınbiraderine, yeğenlerine haber salar, yanık çöpleri kendisine getirmelerini ister, bir ev biter bitmez bir öncekinin neredeyse aynı yeni bir eve başlardı. Buraya kadar bir sorun yoktu. Baba vernikle pırıl pırıl cilaladığı bu sakil ve *kitsch* evleri "büfeye koyacağım" diye tutturup eve her gelen misafire bunları göstererek övünmeye kalkışınca, evin, yeni devrin beğenisiyle yetişen genç kızı çileden çıkardı.

Taşıtlarda kullanılan bilyeler az bulunan, bu yüzden çok değerli olan parçalardı. Çelikten imal edilmiş, kısa silindir biçimindeki bu bilyeler (rulman) minik birer tekerlekti. Dört bilye birbirine bir düzenekle bağlanır, üzerine bir sunta yerleştirilir, çoğu zaman suntanın etrafı kapatılarak bir kutu oluşturulur, kutuya çekmek için tahtadan bir sap takılırdı. Bazı şehirlerde tornet denen, iyi yapılmış böyle bir araba asfalt zeminde çok iyi hareket ederdi. Bazı çocukların dört bilye üzerine kurulmuş bu arabaları onlara bir ayrıcalık kazandırırdı. Elinde üç bilye olan ve aylarca dördüncü bir bilye arayan çocuklara rastlamak olağandı. Bisikletin ancak okul bitirme armağanı olarak az sayıda çocuğa nasip olduğu yıllarda bu bilyeli arabalara sahip olan çocuklardan uyanık olanlarının, gazoz kapağı ya da misket karşılığında arkadaşlarını bunlarla gezdirdikleri görülmemiş şeyler değildi.

Uzun bir tel parçasının kıvrılıp araba şekli verilmesiyle yapılan tel arabalar ancak okula gidemeyecek kadar küçük çocukları kandırabilirdi. Araba şekli verilmiş telin uzun bir

sapı olur, ucu bükülerek direksiyona benzetilir ve "büyüyünce şöför olucam" diyen çocuklar sokaklarda bu ilkel oyuncakla dolaşırlardı. Elbette bebekler, teneke ya da plastik arabalar, minyatür mutfak eşyaları, bebek karyolaları, kumaş hayvanlar ve buna benzer bir yığın oyuncak üretilir ve satılırdı. İyileri de vardı, kötüleri de. Ancak genellikle teneke arabalar en adi tenekeden, plastik oyuncaklar da en adi plastikten imal edilirlerdi. Pelüş ayıcıklar bir hafta içinde dağılır, içindeki kırpıntılar ortalığa saçılırdı. Çocuklar kıymetliydiler elbette, ama para da kıymetliydi ve evde yapılabilen bir oyuncak en iyi oyuncaktı. Günümüzde hâlâ bulunan hazır satılan oyunlar da vardı. Kızma Birader hazır da satılan, eğlenceli bir oyundu. İki veya dört kişiyle oynanırdı. Karton bir zemin üzerinde piyonların yürümesi için belirlenmiş kutucuklar bulunur, oyuncular sırayla zar atarak zarda gelen sayı kadar piyonlarını bu kutucuklar üzerinde yürütürlerdi. Bu kutucukların bazılarının üzerinde "Dört kutu geri git", "Başa dön", "Oyundan çık", "Beş kutu atla" gibi yazılar bulunur, piyonlar geldikleri kutuda yazana göre hareket ederlerdi. Monopoly günümüzde de sevilen ve oynanan zevkli bir oyundu. Borsa adıyla da satılırdı. Oyunda amaç başlangıçta her oyuncuya eşit miktarda dağıtılan parayı kullanarak arazi, otel, ev vb. satın almaktı. Monopoly'lerin çoğunun üzerinde İstanbul semtleri bulunurdu. İstanbul'un emlak değeri bu oyundaki kutucuklara neredeyse bire bir yansırdı.

Ön dö trua, güzellik mi çirkinlik mi?

Oyun oynamak için her zaman bir nesne gerekli değildi. Bulunamadığı da olurdu. Böyle durumlarda, sadece bir grup çocuğun veya gencin bir arada olması yeterli olabilirdi. İki çocuk soğuk ve yağmurlu bir günde dışarı çıkamıyorlarsa el pişirmece oynarlardı. Çocuklardan biri önce kollarını uzatır, avuçlarını açar, karşısındaki çocuk da avucunu diğerinin avucunun üzerine koyardı. Eli altta bulunan ani bir hareketle üstünde bulunan ele bir şaplak indirmeye çalışır, diğeri de

şaplağı yemeden elini çekmeye çalışırdı. Oyunun uzadığı zaman gerçekten elleri pişirdiği, refleksleri zayıf çocuğun kıpkırmızı ellerle oyunu bırakmak zorunda kaldığı görülürdü.

Büyüklerin önderliğinde biraz kafa çalıştırmaya ve dikkatli olmaya yarayan basit oyunlar da vardı. Örneğin kalktı kabak yattı patlıcan bunlardan biriydi. Bu oyun için kaç kişi bir arada bulunuyorsa her biri kendine bir sebze adı alırdı. Biri soğan, diğeri patates, bir başkası lahana olurdu. Biri başını dizlerine doğru eğerek kendi adı neyse, diyelim ki fasulye, "kalktı fasulye yattı soğan" diye bağırır, soğan olan oyuncu yatar, kalkarken, "kalktı soğan yattı domates" diye bağırır, ne olduğunu unutan veya yanlış hareket yapan yanar, oyundışı kalırdı. Bu oyun için sebze isimleri seçmek şart değildi, şehir isimleri, –kalktı İzmir yattı Diyarbakır–, çiçek isimleri –kalktı gül yattı lale– gibi, birçok şeyin adlarını seçmek mümkündü.

Ama sanırım çaydanlık oyunu bu oyunlar arasında en zevkli olanıydı. Bir grup gençle veya akıllı çocukla oynanabilen bu oyunda, ebe olan oyuncu önce bulunulan mekânın dışına çıkarılır, sonra çift anlamı olan bir kelime tutulurdu. Diyelim bu kelime atlet. Ebe olan oyuncu kelime tutulduktan sonra içeri girer ve herkesten sırayla bir cümle kurmasını isterdi. Ancak cümle içinde bu kelimenin geçmesi ve bu kelime yerine "çaydanlık" denmesi şarttı. Atlet kelimesi tutulmuşsa, birinci oyuncu "annem bana pazardan yeni çaydanlık aldı", ikinci oyuncu "Türk çaydanlığı yarışmada birinci oldu", üçüncü oyuncu, "kışın içime mutlaka çaydanlık giyerim", dördüncü oyuncu "çaydanlıkların yarışmasını seyretmeye gidelim" türünden cümleler kurardı. Bütün oyuncuların içinde atlet kelimesi geçen, yerine çaydanlık diyecekleri bir cümle kurması zorunluydu ve her oyuncu bir öncekinin kullandığı anlamda değil, diğer anlamda cümle kurmalıydı. Ebenin üç tahmin hakkı vardı. Eğer ebe bu gizli kelimenin ne olduğunu bulursa oyunu kazanırdı. Bilemezse ona şarkı söyleme, horoz gibi ötme, amuda kalkma gibi, yenileni gülünç veya zor durumda bırakacak bir ceza verilirdi. Herhan-

gi bir nesne gerektirmeyen, deli doktoru, tilki tilki saat kaç, sessiz sinema gibi, bazıları bugün de oynanan çok çeşitli oyunlar vardı.

Saklambaç evrensel bir çocuk oyunuydu, hâlâ oynanıyor. "Önüm, arkam, sağım, solum sobe" tekerlemesi de yılların geçmesiyle unutulacak bir oyun tekerlemesi değil. Yaz akşamlarında mahallenin gençlerinin de saklambaç oyununa katıldıkları ve birbirlerinden hoşlanan genç kızlarla delikanlıların saklambaç oynuyoruz diye gizli köşelere kapandıkları ve duvar arkalarında, bodrumlarda elbette saklambaç oynamadıkları bilinir, bu yüzden tutucu şehirlerde, özellikle genç kızların bu tür oyunlara katılmamaları için anneler tarafından büyük dikkat sarf edilirdi. Çocuklar arasında saklambaç oynama teklifi yapıldığında, teklifi yapan çocuk, oyuncuları belirleyebilmek için basit bir melodisi olan klişe bir cümle söylerdi. "Saklambaç oynayan, kaleye mum diksin!" Bunun için avucunu bir tas gibi yere doğru açar ve saklambaç oynamak isteyenler işaretparmaklarını tas gibi açılmış avucun içine sokarlardı. Kaleye mum dikmeyen oyuncu saklambaç oynamak istemiyor anlamına gelir ve çoğunluk kaleye mum dikmiyorsa, başka bir oyun oynanırdı. Bir başka deyim de "birinç", "ikinç", "üçünç" şeklinde uzayıp giden bir deyimdi. Bu, öncelik sırası söz konusu olan oyunlarda, çocukların dilinde "ben birinciyim", "ben ikinciyim", "ben üçüncüyüm" anlamına gelirdi. Saklambaç oynayacak çocuklar bir araya gelirler, ebe yüzünü bir duvara veya ağaca dayayarak yüksek sesle yüze kadar sayar, sonra "önüm, arkam, sağım, solum sobe" der ve dönüp saklananları aramaya başlardı. Amaç, ebenin saklanan çocukları görüp sobe noktasına, "sobe" diyerek elini vurmasından önce, saklanan çocukların o noktaya ulaşmalarıydı. Çok iyi saklanmış ve bir türlü bulunamayan çocukların bulunmasından ümit kesilince ebe "Tamam kurt oldun, çık" diye bağırır, çok iyi saklanmış olan çocuk böylece çıkardı. Ebe yanlış birini sobelerse, "çanak çömlek patlar"dı. Ebe "Ayşe, gördüm, duvarın arkasındasın," der; ebenin söylediği yerden Ahmet çıkarsa, diğer oyuncular "ça-

nak çömlek patladı" diye bağrışırlar, böylece oyun bozulur, aynı ebeyle yeniden başlanırdı.

Saklambaç bütün çocuklar tarafından bilinen bir oyundu, ancak, ön dö trua'nın o zamanlarda da pek az çocuk tarafından oynandığını sanıyorum. Adına bakılacak olursa, ithal bir oyundu. Tabii bu oyunu oynayan çocukların hemen hiçbiri ön dö trua'nın ne demek olduğunu bilmezler ve bu üç kelimeyi öndöturva şeklinde telaffuz ederlerdi. Ön dö trua oynayabilmek için bir grup çocuk bir araya gelirler, içlerinden biri ebe seçilirdi. Ebe yüzünü bir duvara dayar ve bir süre beklerdi. Bu kısa süre içinde ebenin arkasında sıralanmış olan diğer oyuncular ebeye doğru birkaç adım atarlardı. Ebe kendi belirlediği bu sürenin sonunda yüksek sesle "Ön dö trua!" diye bağırarak birden arkasına döner, döndüğü anda hareket halinde olan oyuncu yanar, oyundan çıkar, tek bir kişi kalana kadar oyun sürerdi.

Yağ satarım bal satarım çocukların kendi iradeleriyle oynamayı pek tercih etmedikleri bir oyundu. Sanırım, ilkokullarda öğretmenlerin güzel havalarda çocuklara oynattıkları ve muhtemelen tek bildikleri bu oyunun, okullarda yeterince oynatılıyor olması, çocukların kendi aralarında bu oyunu oynamayı tercih etmeme nedenlerinin başında geliyordu. Bu oyunda çember oluşturacak şekilde yere oturmuş bir grup çocuk ile bir mendil gerekirdi. Çocuklardan biri elinde mendille çemberin etrafında "*Yağ satarım, bal satarım / Ustam ölmüş ben satarım*" şeklinde sözleri olan çocuk şarkısını söyleyerek, mendili bir çocuğun arkasına bırakırdı. Arkasına mendil bırakılan çocuğun bunu hissedip mendili alması ve çok hızlı hareket etmesi gerekliydi.

Çocuklar dünyasının bir ilginç oyunu da güzellik mi, çirkinlik mi oyunuydu. Çocuklarda rol yapma duygusunu ortaya çıkaran bu oyun için bir grup çocuk, tercihen kocaman dalları olan bir ağacın çevresinde bir araya gelirlerdi. Civarda ağaç yoksa, üstüne tünenebilecek bir duvar, bir odun yığını ve benzeri bir şeyin bulunması, çocukların kuracakları kompozisyonların canlı olmasına yardım ederdi. Bu

oyunda ilk seçici oyuncuyu saptamak için "*Portakalı soydum / başucuma koydum / ben bir yalan uydurdum*", "*Terazi lastik cimnastik / biz size geldik bitlendik*" gibi, şehirlere, hatta mahallelere göre değişen binlerce tekerlemeden biri söylenirdi. Tekerlemeyi söyleyecek olan çocuk önce işaretparmağını ağzına sokar "Oooo!" der, sonra kelimenin ritme uygun düşen her bir parçasını bir oyuncuya denk gelecek şekilde ve bir sonraki oyuncuyu işaret ederek tekerlemeyi söylerdi. Örneğin "porta-kalı-soy-dum-başu-cuma-koy-dum" tekerlemesinde her bir parça bir çocuğa denk gelirdi. Tekerleme hangi çocukta sona ererse duruma göre o kazanır veya kaybederdi. Güzellik mi çirkinlik mi oyununda ilk önce bir kişinin seçilmesi gerekirdi. Bu nedenle tekerlemenin bittiği çocuk seçici oyuncu olurdu.

Çocuklar ağaç dallarına, odun yığınlarının üstüne veya duvarın ucuna yerleşip seçici oyuncunun komutunu beklerlerdi. Seçici oyuncunun güzellik mi, çirkinlik mi olacağına karar vermesi gerekirdi. Seçici eğer güzellik derse, çocuklar kendilerince en güzel buldukları şekilde poz verirlerdi. Kimisi tatlı tatlı gülümser, kimisi zarif bir duruş edinir, kimisi artist dergilerinde gördüğü şekillerden birine kendini sokardı. Seçici oyuncu kararını verinceye kadar pozisyonlarını bozmadan öylece kalırlardı. Seçici oyuncu nihayet birine karar verir ve kendine göre en güzel olduğunu düşündüğü oyuncuyu seçerdi. Bu kez seçici olma sırası en güzel duruşu bulan oyuncunun olurdu. Herkes doğal haline döner, bu sefer ikinci oyuncu güzellik veya çirkinlik derdi. Güzellikte pek gülünecek ve eğlenecek bir taraf bulunamadığı için, çocuklar genellikle çirkinliği tercih ederlerdi. Seçici oyuncu çirkinlik demişse, çocukların kimisi nanik yapar, kimisi amuda kalkar, içlerinden biri baş parmaklarını ağzına sokarak ağzını iki yana açarken gözlerini de şaşılaştırmaya çalışır, kimisi ellerini kulaklarına götürerek yelken gibi sallarken, bir yandan da ağzını burnunu tuhaf şekillere sokar, bazı haşarı ve çevik tipler, ağaç dallarından sarkarken, bir yandan da gözlerini belertirlerdi. İşte duvar, ağaç dalları gibi yan unsur-

lar, daha garip şekillere girebilmeye ve bulunulan mekânla bütünleşebilmeye yarardı.

Bu oyun sırasında rol kesmeye eğilimi olan çocuklar hemen kendilerini belli ederlerdi. Ama birçoğunun içindeki bu heves ve yetenek, güzellik mi çirkinlik mi oyunuyla sınırlı kaldı. Bunların büyük çoğunluğuna soytarı değil, meslek sahibi olmaları öğütlenirdi o yıllarda. Çocuklar da bu yeteneklerinin ne işe yaradığını bilmezler ve büyüdükleri zaman sadece eş dost çevresini güldüren ve eğlendiren kişiler olarak kalırlardı. İçlerinden bazıları büyüdüklerinde bunun bir sanat olduğunu anladılar ama doktor, mühendis ya da avukat olmalarını öğütleyen ve hatta buna zorlayan aile ve okul çevreleri yüzünden çok geç kalmış oldular. Sokaklarda sürekli hareket gerektiren oyunlar oynanırdı. Çocuklar enerji doluydular, birdir bir, uzun eşek, mendil kapmaca gibi oyunları bütün bir gün de oynasalar doymazlardı.

İsim, şehir, hayvan; adam asmaca

Okullarda boş geçen dersler, kâğıt ve kalemin gerekli olduğu oyunların oynanmasına yarardı. Böyle boş geçen bir derste isim, şehir, hayvan oynamak, sıkıcı bir tarih dersinden çok daha yararlı olurdu. Cehaletin kültüre göre daha çok prim yaptığı günümüzde, çocukların artık oynamaktan pek hoşlanmadıklarını sandığım isim, şehir, hayvan, 70'lerde çocukların favori oyunlarından biriydi. Bunun için bir deftere dikey çizgiler çekilir, isim, şehir, hayvan, eşya, bitki gibi başlıklar bu dikey çizgiler arasında oluşan kolonların başlarına yazılırdı. Çocukların bilgi durumlarına göre bu kutulara ağaç, ülke, meyve gibi kutular da eklenebilirdi. Biri içinden alfabenin harflerini sayarken, bir başkası "dur" der, dur dendiğinde hangi harf akıldan geçmişse o harfle oyun başlardı. Harf diyelim ki A, isim kutusuna Ahmet, şehir kutusuna Ankara, hayvan kutusuna at, eşya kutusuna ayna, bitki kutusuna ayva veya A ile başlayan başka kelimeler yazılırdı. Bunlar yazılırken, kimse kendi yazdığını başkasına göstermezdi.

Kutuların doldurulması için makul bir süre beklendikten sonra, puanlamaya geçilirdi. En yüksek puanı hiç kimsenin yazmadığı kelime alırdı. Örneğin on çocuktan altısı şehre Ankara, üçü Adana, biri de Artvin yazmışsa, Artvin yazan en yüksek puanı alır, Ankara yazan altısı da en düşük puanı alırlardı. İkinci turda harf değişir ve belli bir süre oynandıktan sonra puanlar toplanır ve en az akla gelen kelimeleri bulmuş olan çocuk en yüksek puanı almış olduğu için oyunu kazanırdı. Bazı harfler belalı olurdu. Örneğin P, J, V gibi harflerle şehir ya da hayvan bulmak zor olabilirdi. Çocukların bilgisi çapında, bulunan kelimeler çeşitlenir, kimi zaman öyle bir şehir ya da hayvan olmadığı iddia edilir, ispat için haritalar, ansiklopediler açılır ve bulunan şehir veya hayvan itiraz eden çocuğun gözüne sokulurdu.

Kış akşamlarının sıkıcı ve uzun saatlerini geçirmek için oynanan bir oyun da haritada şehir bulmaca idi. Bunun için o zamanlar hemen her evde bulunan atlastan bir sayfa açılır, büyük ve şak diye bulunabilecek bir yer değil, haritada en küçük puntoyla yazılmış bir yer seçilir, yeri gösterilmeden söylenir ve diğer oyuncudan belli bir süre içinde bu şehri ya da ırmağı, dağı bulması istenirdi.

Yaratıcılığın sınırlarını zorlayan ve çocukların ve hatta büyüklerin kahkahalar içinde oynadıkları bir oyun da kim, kimle, nerede oyunuydu. Oyuna katılan herkes eline birer kâğıt ve kalem alırdı. İlk bölümün adı kim, sonrakinin adı kimle ve diğer bölümlerin adları da sırasıyla nerede, ne yaptı, kim gördü ve ne dedi olurdu. Herkes aynı anda kim bölümünü doldurur, yazdığını katlayarak yanındakine verirdi. Her oyuncu kendisinden öncekinin kâğıdında bu kez kimle bölümünü doldurur, yine kâğıdı katlayarak yanındakine verirdi. Ne dedi bölümü de bittikten sonra, kâğıtlar açılır ve kim, kimle, nerede, ne yaptı, kim gördü, ne dedi bölümlerinin farklı kişiler tarafından doldurulmasıyla oluşturulan cümleler okunurdu. Örneğin şöyle bir cümlenin çıkması çok doğaldı: "Ajda Pekkan, Ecevit'le, hamamda, güreşti, kaleci Yasin gördü, uykum geldi dedi." Bu oyundan ülke gün-

deminde bulunan tüm ünlüler nasiplerini alırlardı. Kim, kimle, nerede oyunu büyükler arasında oynandığı zaman cinsel çağrışımlara çok açık olur ve herkes kendi cinsel mizah anlayışı sınırları içinde bu oyuna katılır ve eğlenirdi.

Nokta nokta, çok masum bir oyundu. Bu "Açın kitaplarınızı, 20. sayfadan 45. sayfaya kadar çalışın, gelecek derste yazılı yapıcam" diyerek örgü ören veya gecikmiş mektuplarını yazan, bu sırada en ufak bir çıt çıktığı takdirde kıyameti koparan öğretmenlerin derslerinde, ders çalışmak yerine oynanması tercih edilen bir oyundu. Sessizce oynanması mümkündü. Kareli defter bu oyunlar için idealdi ve orta telinden usulca koparılan bir sayfaya her biri bir karenin köşesine gelmek üzere yüzlerce noktacık konur, yeteri kadar büyük bir kare elde edilince, sıra arkadaşı hafifçe dürtülerek, ona, hazırlanmış bu nokta nokta kâğıdı gösterilirdi. İki oyuncunun oynayabildiği bu oyunda her oyuncu sırayla iki noktayı birleştirirdi. Amaç, üç tarafı birleştirilmiş karelerin dördüncü çizgisini çekerek bir kutu elde etmekti ve kutuyu elde eden, kutunun içine adının baş harfini yazardı. Noktalar hızla birleştirilir ve bir süre sonra iki tarafı çizilmiş kutunun üçüncü tarafını da çizmek zorunda kalınırdı ve diğer oyuncu rahatça kutuyu tamamlardı. Doğrusu çıt çıkarmadan sınıfta oturulması gerektiği zamanlarda, fen bilgisi kitabını okumaktan çok daha eğlenceliydi ve sadece "inekler" nokta nokta oynamak yerine kurbağaların sindirim sistemini okumayı tercih ederlerdi.

Adam asmaca, boş geçen ya da öğretmenlerin içinin geçtiği derslerin favori oyunuydu. Bu oyunu iki oyuncu oynardı. Oyunculardan biri önce içinden bir isim tutar, kâğıdın arkasına göstermeden yazardı. Örneğin Türkân Şoray. Kâğıda hafif aralıklarla yan yana önce altı kısa çizgi çizer, sonra biraz boşluk bırakıp beş çizgi daha çizerdi. Bu çizgiler tutulan kişinin adının altı, soyadının beş harfli olduğu anlamına gelirdi. Diğer oyuncu yaygın bir harfle başlardı. A yazardı örneğin kâğıdın bir ucuna. İsmi tutan oyuncu Türkân Şoray'ın A'larına denk gelen çizgilere A yazardı. Sonra öbür

oyuncu diyelim ki B derdi. B harfi olmadığı için önceden hazırlanmış darağacına kafanın yuvarlağı çizilirdi. Oyuncu bir başka harf söyler, o da yoksa kafaya gövde çizgisi eklenirdi. Bundan sonra dört hakkı kalıyordu oyuncunun. İki kol çizgisi ve iki bacak çizgisi. Boşluktaki harfleri tahmin etmek birkaç harf sonra mümkün olur ve oyuncunun adamı asılmaktan kurtulurdu.

İlkokul çocuklarının ilgisini çeken kâğıttan bir fal vardı. Bunun için kare şeklinde boş bir kâğıt alınır, dört ucu ortada birleşecek şekilde katlanırdı. Öncekinden daha küçük bir kare elde edilmiş olurdu. Daha sonra kâğıdın katlanan tarafı arkaya gelecek şekilde çevrilir, yine dört ucu ortada toplanacak şekilde, tekrar katlanırdı. Bu kez bir öncekinden de küçük bir kare elde edilirdi. Bu küçük kare bir önceki katlamanın izlerini de taşıdığı için zeminde sekiz üçgen meydana gelirdi. Bu üçgenlerin üzerine birden sekize kadar numaralar yazılır, sonra kâğıt ters çevrilip öbür yüzünde oluşan sekiz üçgenin üzerine, doktor, mühendis, çöpçü, avukat, işçi, köfteci gibi sekiz meslek yazılır, kâğıt önce ikiye katlanır, bir dikdörtgen elde edilir, tekrar ikiye katlanır ve minik bir kare elde edilirdi. Böyleçe kâğıdın katlanan yerleri iyice belirginleşir ve son yapılan iki katlama işleminin tersi yapılır, mesleklerin yazılı olduğu yüzey yeniden elde edilirdi. Sonra kâğıt ters çevrilir ve kâğıt katlarından meydana gelen küçük kutucuklara parmaklar geçirilerek kâğıdın düz bir zemin değil, yan yana dört piramit şeklini alması sağlanırdı.

Bu piramitlerin içlerine baş ve işaretparmakları sokulunca ortadaki boşluğun açılıp kapanması sağlanırdı. Parmağını bu piramitlerin boşluğuna sokmuş olan çocuk, arkadaşından bir sayı söylemesini ister ve istenen sayı kadar piramitler açılıp kapanır ve söylediği sayının bulunduğu piramitte hangi meslek yazıyorsa, o arkadaşa okunurdu. Bu piramitlere meslekler yerine okuldaki yakışıklı çocukların adlarını yazan ve arkadaşlarına sayı tutturup çıkan sayıya göre "Seni Bekir seviyor" diyen, aklı fikri aşkta meşkte kızlar da bulunurdu.

Boş geçen derslerin en büyük eğlencesi ise patlangaçtı. Yasak olmasına rağmen defterin ortasından koparılan bir yaprak, hatırlayamadığım bir biçimde katlanır, bazı yerleri yırtılır ve böylece kâğıttan yapılmış tuhaf bir nesne elde edilirdi. Bunun yine kâğıttan bir de sapı olurdu. Sonra kâğıt, sapa benzeyen bu uçtan tutulup hızla sallanınca, patlangaç gayet tok ve dikkat çekici bir ses çıkarırdı.

Patlangaçlar ise yapımı beceri isteyen oyuncaklardı. Haşarılığa, haylazlığa yarardı. Erkek çocuklar bilirler, yaparlar ve kullanırlardı. Bunun için uygun ağaç dalından içi boş bir silindir elde edilir, bunun içine oturacak biçimde bir silindir daha yontulurdu. Ağzına konulan çitlembik ağacının henüz sararmamış tohumları, içteki silindir sapından tutulup içeri itilince, mermi gibi hızlı gider ve çok can acıtırdı.

Sapanlar, uçurtmalar, gazoz kapağı biriktirmek

Günümüzde oyuncakçı dükkânlarında satılan sapana Adapazarı ve çevresinde kuş lastiği denirdi. İyi bir sapan yapmak, o yıllarda erkek çocukların ve haşarı kızların bütün yaz tatillerini alabilirdi. Sapan, taş atmaya yarayan ilkel bir silahtı. Zararlı olabilirdi. Ama sokakla bütünleşmiş bir çocuk sapansız olamazdı. Önce çatal şeklinde bir ağaç dalı gerekliydi. Dal sağlam olmalı, kırılmamalıydı. Böyle bir dal bulununca uzun uzun yontulur, pürüzsüz bir hale getirilirdi. Sonra bu sapların uçlarına yirmi santim kadar lastik bağlanırdı. İyi bir sapan için bağlanacak lastiğin geriliminin yüksek ve kuvvetli olması gerekirdi. En iyi lastik, serum hortumlarından olurdu. Harçlığın kıt olduğu yıllardı, çoğu çocuğun cebinde para bulunmaz, bulunsa da macuncuya, pamuk helvacıya giderdi. Bu yüzden eczacı kalfalarına siftinirler, yalvar yakar kullanılmış serum hortumu alırlardı. Sonra sıra, taş parçalarının yerleştirilip tutulacağı önemli parçaya gelirdi, bunun en iyisi meşinden olanıydı. Meşin, ayakkabı tamircilerinde bulunurdu. Bütün bu malzemeyi aramak, bulmak, toplamak, sonra en iyi sapanı yapmak zaman isterdi, çocukların zamanları var-

dı. Böyle iyi bir sapan kıymetli eşya sınıfına girer, bazı çocukların sapanları efsane olurdu.

O yıllardan günümüze çok gelişerek gelen, güzelleşen, ama bu süreçte o kırılgan hallerini kaybeden oyuncaklar uçurtmalar oldu. Çeşitli değillerdi, çok renkli, çok malzemeli, kuş, uçak, çiçek, böcek şeklinde değillerdi. Basittiler. Çıtaların bir sekizgen oluşturacak biçimde bir araya gelmesiyle gövdesi yapılır, kırmızı-mavi defter kabı kâğıtlarıyla kaplanır, sonra aynı kâğıttan kuyruk takılırdı. Yıllar içinde hem hazır satılır oldular, hem de çok değiştiler. Oysa 70'lerde uçurtmalar evlerde uzun uğraşlar sonucunda yapılırdı. Çıta filan kullanmadan yapılan, uçamayan, kullanılmış defter kâğıtlarını kopmayacak şeritler halinde yırtarak kuyruk yapılan, sonra da makara ipliği bağlanan zavallı uçurtmalara şeytan uçurtması denir, ilkokula gitmeyecek kadar küçük çocuklar bunları evlerin pencerelerinden rüzgâra tutarlar, uçurtma uçurduklarını sanırlardı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan kıtlık yıllarını görmüş, şeker yokluğundan çayı kuruüzümle içtiklerini anlatmaktan pek hoşlanan Cumhuriyetçi kuşak, çocuklarına tüketimi değil, tasarrufu öğretiyordu. Yokluklar ve tasarruf eğitimi o yıllarda çocuklarda biriktirme tutkusunu da geliştirmişti. Her çocuk bir şey biriktirirdi. Biriktirilen şeyin değerli olması gerekmezdi. Önemli olan biriktirmekti. En çok biriktirilen şey gazoz kapağıydı. Bakkallar belki de çocuklar tarafından derhal toplanacağını bildiklerinden, açtıkları gazozların kapaklarını dükkânın önüne, yere atarlardı. Mahallenin çocukları da dükkân önlerinde dolaşıp bunları toplarlardı. Anneler yerden toplanan bu "pis şeyleri" evde görmek istemezler, bu yüzden çocuklar kıymetli varlıklarını evlerin kömürlüklerinde, kesekâğıtları ya da yeni yeni hayata girmiş bulunan naylon torbaların içinde saklarlardı. Gazoz kapakları aslında bir tür kumar fişiydi. Kenarları tırtıklı olduğu için toprağa sokulduklarında dik dururlar, yan yana dizilirler, sonra kafa misketiyle vurulurlardı.

Gazoz kapağı biriktirmenin bir raconu vardı. Bir kere

az bulunan gazozların kapakları daha kıymetliydi. O yıllarda Pepsi ve Coca Cola yerel gazozlara göre daha pahalı olduğu için, kapakları da doğal olarak daha kıymetliydi. Bira kapağı toplayanlar, bakkal önlerinden çok, şehir içindeki tekel büfelerinin önlerinde aranırlardı. Bu işi ciddiye alan çocuklar topladıkları gazoz kapaklarının envanterini tutarlardı. Küçük bir deftere 35 Çamlıca, 42 Yedigün, 15 Pepsi, 9 Tekel birası, 8 Tuborg, 66 Neşe gazozu, 24 Elvan, 12 Ankara gazozu gibi, ellerinde hangi kapaktan kaçar tane bulunduğunu yazarlardı. Çok gazoz kapağı olan çocukların itibarı da büyük olur, beş yüz adet kapak dilden dile geçerken, abartıla abartıla on bin kapağa kadar çıkardı.

Biriktirilen bir başka şey de futbolcu resimleriydi. Bunlar genellikle leblebi tozu, çiklet gibi yiyeceklerin promosyonuydu. Bir sigara paketinin yarısı büyüklüğünde, çok kötü basılmış bu kartonların ön yüzünde futbolcunun resmi, arka yüzünde ise futbolcu hakkında bilgi bulunurdu. Kumara eğilimli çocuklar bu resimlerle oyun oynarlardı. Sıcak yaz günlerinde gölge bir köşede iki çocuk, ellerinde futbolcu resimleri koleksiyonları, yan yana otururlardı. Birer resim seçerler, üst üste koyup duvara dayarlar, sonra duvardan ellerini çekerlerdi. Resimlerden kiminki üste düşerse, her iki resmi de o çocuk alırdı. Bu resimler çeşitli oyunların pazarlık konuları da olurdu. Çocuklardan biri oyun oynamak istemiyorsa, koleksiyonun eksik parçası olan Hollanda milli takımından "sarı fare" Cruyff'un resmi rüşvet olarak teklif edilir ve oynamayan çocuk durumu bir kez daha değerlendirirdi.

Araba resimleri de biriktirilirdi. İki türünü hatırlıyorum. Birisi yine futbolcu resimleri gibi gayet kötü basılmış kartonlar, diğerleri ise çikletin aynı zamanda paket edildiği, yağlı kâğıdı andıran, ince bir kâğıda basılmış resimler. Bunlar buruşuk oldukları için tercih edilmez, karton olanlar biriktirilirdi. Bunların da ön yüzlerinde arabanın resmi, arkasında ise araba hakkında gayet geniş bilgi olurdu. Arabaların azami hızları, silindir adetleri, beygir güçleri, kapasiteleri gibi bilgiler çocuklar için hiç anlamadıkları halde,

çok değerli bilgilerdi. Caddelerinden ancak Anadol, Murat 124, Renault 12, arada bir 1960 model bir Opel veya Ford geçen çocuklar için adlarını doğru telaffuz edemedikleri bu arabaların resimleri, gerçek birer hazineydi. Bu bilgiler, bilgiç çocuklar yaratırdı. Sanayide usta olan bir akrabadan edinilmiş yarım bilgilerle arabalar üzerinde fikir yürütülür, Lamborghini'nin Maseratti'den üstün olduğu, Mustang'in bunların yanında havagazı sayıldığı iddia edilirdi. Tabii Mustang, Masteng olarak değil, yazıldığı gibi okunur, Chevrolet' ye Şevrole değil cıhavrolet denir ve bu kartonlarda genellikle bilgilerle arabalar birbirini tutmaz, Mustang resminin altında Porsche yazar, arkasında ise Maseratti'nin bilgileri yer alabilirdi. O zamanın çocukları bu arabaları filmlerde bile göremezlerdi.

Artist resimleri de biriktirilen resimlerdendi. Üzerinde halka küpeli zenci kadın resmi bulunan, adı yanılmıyorsam Mabel (belki de Zambo ya da Melek) olan çikletlerin içinden dönemin ünlü artistlerinin resimleri çıkardı. Sadece çok tanınan oyuncular değildi bunlar. Esen Püsküllü, Devlet Devrim, Feri Cansel, Kuzey Vargın gibi artistlerin de resimleri çıkar, kızlar bunları biriktirirlerdi. Bir ara bir çiklet veya çikolata paketinden ilginç bir şey çıkıyordu. Minik bir kartonun ön yüzünde bir ülke haritası ve bayrağı bulunuyor, arkasında o ülkenin adı, yönetim şekli, nüfusu, yüzölçümü, başkenti, para birimi, başlıca üretimi, geçim kaynakları yazıyordu.

70'lerin sonuna doğru kızlar yeni yeni çıkmaya başlamış olan kâğıt peçeteleri biriktirmeye bayıldılar. Çikolataların parlak kâğıtları da biriktirilirdi. Hatta defter yaprakları arasına konur, dümdüz olmaları sağlanırdı. Bazı babalar, koleksiyon adı altında sigara paketi veya kibrit kutusu biriktirirlerdi. Yabancı sigara bulunmuyordu, çok az yerli sigara çeşidi vardı. Babalar veya genç erkekler ellerine geçen Pall Mall, Marlboro, HB vb. yabancı sigaraların paketlerini saklarlar, birkaç yıl sonra bunlar kurtlanır ve evleri kurt sarardı. Kimileri de minyatür içki şişeleri biriktirirlerdi.

Resim biriktirilirdi. Ne işe yarayacağı bilinemeyen tahta

parçaları biriktirilirdi. Çakıl taşı, ilaç kutuları, kibrit çöpleri, gazete-dergi kesikleri, misketler, düzgün ağaç dalları, dikişlerden arta kalmış kumaş kırpıntıları, artık yün çileleri, teller, çiviler, her şey biriktirilirdi. Çocukların geniş dünyalarında neyin ne zaman gerekli olacağı asla bilinemezdi.

Burdayım örtmenim!

Okula yazdırmak

Kırkikindi yağmurlarının, pastırma yazının, kocakarı soğuklarının, filizkıran ve kırlangıç fırtınasının zamanında yaşandığı, cemrelerin vaktinde düştüğü o yıllarda yazdan güze yavaşça geçilir, okul mevsimi gelirdi. Sanki yılın ilk ayı ocak değildi de, okulların açılmasıyla birlikte hayatın ritmi değişeceği için eylüldü. Okula yazdırma süreci anne babaların çok önemsediği bir yığın meselenin halliyle başlardı. "Aman çocuğum iyi okusun" diyen aileler çocuklarını hangi okula ve öğretmene yazdıracaklarına çok dikkat ederlerdi. Çocuk evinin karşısındaki okulda, güler yüzlü, genç ve tatlı bir öğretmende okumak için yanıp tutuşur; ama bazı anne babalar disipliniyle ve çocuklara kolej kazandırmasıyla şöhret yapmış, sert, otoriter ve genellikle yaşlı bir öğretmenin görev yaptığı, cehennemin dibindeki bir okulu tercih ederlerdi. Bu şöhretli öğretmenlerden çocukların ruh hallerini anlamaları değil, bazı yaşlı öğretmenlerin kerrat cetveli, bazı snop öğretmenlerin de katlama levhası dedikleri çarpım tablosunu adamakıllı öğretmeleri, okumayı kısa sürede söktürmeleri ve kolej kazandırmaları beklenirdi.

Her gönülde bir okul yatardı ama gönülde yatan okullara çocukları kaydettirmek kolay değildi. Batının küçük şehirlerinde kaymak tabakanın oturduğu merkezi bir mahalle bulunur, o mahallenin şöhretli okulu ve birkaç öğretmeni bütün şehir tarafından bilinirdi. Kayıt sırasında "ikametgâh

ilmühaberi" istenmesi kuralı eskiden beri yürürlükte olduğu için, söz konusu mahallede oturan tanıdıklar araştırılır, çocuk hiç tanımadığı bir ahbabın yanında oturuyor gösterilerek istenen okula kaydettirilirdi. Çocuklarının okuması için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olsalar da, bazı aileler eşe dosta ağız eğemezler, bulundukları mahallenin okuluna çocuklarını yazdırırlar, ama okulun en iyi öğretmenine vermek için büyük çaba harcarlardı. Bu yüzden orta halli ailelerin oturduğu mahallelerin hemen her okulunda "zenginler sınıfı", "çalışkanlar sınıfı", "torpilliler sınıfı" gibi türlü adlarla adlandırılan şaibeli sınıflar oluşur, çocuğunun "tembeller sınıfına" düştüğünü fark eden bir anne, okulu basıp ortalığı birbirine katabilirdi.

Kayıt sevimsiz bir işlemdi. Kâğıtlar doldurulur, bağış adı altında kayıt paraları ödenir, işlemler yapılır ve nihayet çocuğun bir sınıfı ve numarası olurdu. Kayıt işleminin çocukları ilgilendiren tek tarafı buydu. Öyle derine işleyen bir şeydi ki okul numarası, insan ilkokul numarasını hiç unutmaz, unutamazdı.

Ayakkabı, çanta, önlük, yaka

70'li yıllarda okula başlayan çocukların çoğu okulu sevmedi. O yılların eğitim anlayışı katı disipline dayanıyor ve tek tip öğrenci yetiştirmeyi hedefliyordu. Özgür düşünce akıldan bile geçmiyordu. Aynılık öylesine vurgulanıyordu ki, birçok öğretmen sorduğu sorulara sınıfın hep bir ağızdan cevap vermesini ister, cümleleri çocuklara hep bir ağızdan okuturdu: "Ali-bana-top-at, at-Ali-at." Herkes gibi olmanın dayatıldığı okullar, sevimsiz ve gidilmesi ne yazık ki mecburi olan yerlerdi. Okulları çoğumuz sevmedik, ama o sevimsiz hatıraların içinde, okul alışverişleri hep sevimli ve neşeli bir yer tuttu.

Okullar açılmadan birkaç gün önce alışveriş yapılırdı. Ayakkabı, palto, çorap, çanta ve benzeri giysiler ailelerin zevkine ve gücüne göre seçilir, çocukların beğenileri fazla dikka-

70'li yılların tipik ilkokul öğrencileri. Kir tutmayan siyah önlükler pırıl pırıl parlayan kumaşlardan dikilmiş, günümüz çocuklarında görmeye alıştığımız sırt çantaları henüz ortada yok.

te alınmazdı. Zaten pek fazla seçim şansı da yoktu. Sırt çantası, şimdiki gibi pazarlarda bile satılacak kadar bol ve ucuz bir eşya değildi. Omza asılan, uzun askılı, su geçirmeyen kalın kumaşlardan yapılmış okul çantalarını gizlice makyaj yapmaya başlamış liseli kızlar kullanırlardı. Onlar yaşlarının da verdiği duyguyla aynılaşmaktan uzaklaşmak ve "ben" olmak için, çantalarının üzerine yazı yazarlar, basit resimler yaparlar, öğretmenler ve anne babalar buna kızarlardı.

Okul için kullanılan çantalar birbirine aşırı benzerdi. Hemen hepsi siyah, kahverengi, lacivert, nadiren kırmızı veya mavi olan, üstten kısa saplı, adi suni deriden imal edilmiş çantalardı. Kapaklıydılar, üç gün içinde bozulup bir daha açılmayan teneke kilitleri vardı. Körüklü gözleri çok defter-kitap alırdı. İşlevsel ama genellikle çirkin ve adiydiler. Çocukların o cıvıltılı ruhlarına hiç de uygun düşmeyecek kadar sıkıcıydılar. Çoğu çanta çocuk ikinci sınıfa geçmeden lime lime olur, ayakkabı tamircileri söküklerini dikerler, kilitlerini değiştirirlerdi. Küçücük olanları ilkokul bire başla-

yanlar içindi. Sınıflar yükseldikçe biçimleri pek değişmese de büyürler, ama genellikle lise ikiden sonra terk edilirlerdi. Okul çıkışı eteklerini kısaltıp saçlarını açan kızların bazıları çanta kullanmazlar, o gün hangi ders varsa onun kitabını, defterini kucaklarında taşırlardı. Babalarının eski çantalarını kullanan, suni deriden yapılmış bu kötü şeyleri bile alacak durumları olmadığı için annesinin diktiği bez torbaları çanta niyetine kullanan çocuklar da vardı.

Hayatın bugüne göre çok daha fazla kolektif yaşandığı o yıllarda çanta, şahsi ve sevilen bir eşyaydı, sahibine bir büyümüşlük duygusu veriyordu, ama önlük öyle değildi. Önlük aynılığın, tek tip olmanın temsilcisiydi. "Neden siyah önlük giyiyoruz?" diye soran çocuklara, anneler ve öğretmenler yıllarca "kir göstermediği için" dediler. Bu cevapta doğruluk payı vardı kuşkusuz. Çamaşır yıkarken annelerin ellerini parça parça yaran, macun kıvamındaki Güneş sabunlarının kullanıldığı o yıllarda, kir göstermeyen kumaşlar elbette değerliydi. Ama siyah, aynı zamanda susmanın ve itaatin de rengiydi. Siyahta bütün renkler kayboluyor ve aynı sınıfta okuyan avukat, işçi, tamirci, öğretmen, memur, subay, mühendis, hademe, bakkal, kuyumcu, terzi, kasap, doktor, elektrikçi, manifaturacı çocukları "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" oluyordu.

Konfeksiyon henüz hayatımıza girmemişti, hazır giyim terzilerden daha pahalıya mal oluyordu. Bu yüzden önlükler de, elinden dikiş gelen anneler, teyzeler veya yakın komşular tarafından dikilirdi. Erkek çocuklar sol taraftan beyaz, iri düğmelerle kapanan siyah önlükler giyerlerdi. Kız çocuklarının önlüklerinde anneler model beğenirlerdi. Siyah, ışığı ve gölgeleri yutup yok ettiği, kumaşa verilmiş olan biçimi görünmez kıldığı için modeller birbirinden kolayca ayırt edilemezlerse de anneler kızlarına büzgüsüne, cep şekillerine göre ille "farklı" bir önlük giydirmek isterlerdi. Bütün çocuk giysileri gibi, okul önlükleri de birkaç beden büyük dikilir, çocukların içinde kayboldukları, dizlerinden aşağıya kadar uzanan bu önlüklerle birkaç yıl idare etmeleri beklenir-

di. Çocuklar çocukluklarını hep bedenlerine büyük gelen giysilerle geçirdiler.

Şimdi yine tek tip, ama hiç değilse deniz mavisi olan bu siyah önlüklere, o zamanlarda da beyaz yaka takılırdı. Titiz anneler, kartonu andıran sert kumaştan kesilmiş, ucuza satılan hazır ve pratik yakaları tembel annelere layık bulurlardı. Onların tercihleri kendi diktikleri yakalardı. Her yıkamadan sonra mutlaka kolalanan bu yakalar çok sert oldukları için çocukların boyunlarını keserdi. Beyaz dantel yakalar ise eğitim hayatının üzerine inşa edildiği "aynılaştırma" ilkesini delen, ama delmesi hoş görülen yakalardı. Marifetli annelerin kızları dantel yaka kullanırlar ve genellikle sallantılı altın küpe takarlardı.

Kız çocuklarının saç örgülerinin uçlarına ya da başın üstünde toplanmış kâküllere mutlaka beyaz kurdele bağlanırdı. Beyazlık saflığı, masumiyeti temsil ettiği kadar, annelere yüklenmiş görevin yerine getirilip getirilmediğinin de göstergesiydi. Temiz beyaz yaka ve kurdeleyle okula gelmiş bir çocuk, aynı zamanda annesinin anne ve kadın olmaktan doğan görevlerini yerine getirdiğini de ispat ediyordu.

Zorunlu eğitimin beş yıl olduğu, ilkokulu bitirmenin beşten çıkmak olarak adlandırıldığı o yıllarda; ortaokula başlamanın en güzel tarafı siyah önlüklerden kurtulmaktı. Ortaokul ve liselerin egemen rengi yine ağırbaşlılığın işareti olan gri ya da lacivertti. Kızlar lacivert jile veya etek-süveter, beyaz gömlek; erkekler lacivert ceket, gri pantolon giyerlerdi. Orta iki, kızların ince çorapla tanıştığı ve gözlerini makyaj malzemelerine diktikleri dönemdi.

Dört ortalı harita metot

Kırtasiye dükkânları bugüne göre çok daha alçakgönüllü, ama yine de büyüleyiciydiler. Kimilerinde kırtasiye malzemesinin yanı sıra damga pulu ve matbu kâğıtlar da satılırdı. Onlar biraz karanlık ve kötü dükkânlardı, az çeşit bulundururlar, genellikle ara sokaklarda olurlardı. Ama küçük şe-

hirlerin en güzel caddesinin üstünde, büyük, zengin bir kırtasiyeciye rastlanır; bunlar damga pulu değil, aksine koleksiyon pulu ve pul defteri de satarlardı. Bu güzel dükkânlarda cazip çocuk kitapları, pergel takımı, iletki, gönye, yirmi dört gözlü suluboya takımı, yağlıboya ve suluboya fırçası da satılırdı. 19 Mayıs törenlerinin o zamanlar vazgeçilmez pabucu olan pisipisiler ve izci kıyafetlerinin fular, düdük, çakı gibi aksesuarları da buralarda satılırdı.

Ortaokul ve liseliler kırtasiye alışverişini, okul açıldıktan sonra yaparlardı. Öğretmenler ilk derste istedikleri malzemeyi öğrencilere yazdırırlardı. "Türkçeci altı ortalı çizgili ve iki ortalı çizgisiz beyaz defter, matematikçi dört ortalı harita metot, fenci altı ortalı sarı defter" ister; kimi öğretmenler defterlerin mavi, kitapların kırmızı kâğıtla kaplanmasını "emrederdi"

Tüketimden öylesine uzak yıllardı ki, defterleri kapaklarındaki uyduruk resimler dışında birbirinden pek az şey ayırırdı. Defterler ya beyaz kâğıttan ya samanlı sarı kâğıttan, çizgili, çizgisiz veya kareli idiler. Samanlı kâğıttan yapılan sarı defterler ucuz oldukları için bazı öğretmenler ille de sarı defter isterler, heves edip de beyaz defter alan çocuklar, "baban çok zengin galiba" diye başlayan, bir yığın aşağılayıcı cümleye maruz kalırlardı. Defterden yaprak koparılması kesinlikle yasaktı. Ama her yasak gibi buna da uyulmazdı. Bitmemiş defterlerin kirlenmiş sayfaları bile müsvedde olarak kullanılırdı. Kâğıt çok değerliydi.

Okullarda genellikle kurşunkalem kullanılır, başlıklar kırmızı kalemle yazılırdı. Tükenmezkalem öğretmenler tarafından pek hoş karşılanmazdı. Defterlerin sol kenarlarında marjı belirtmek üzere incecik bir kırmızı çizgi bulunur, bazı yaratıcı çocuklar bu marj boşluğuna kenar süsü yaparlardı. Kenar süslerinden en çok bilineni saç örgüsüydü, özellikle kareli defterlere çok düzgün çizilebilirdi. Kitaplar, defterler bugünkü gibi sağlam değildiler, kaplanmaları gerekirdi. Her ne kadar kötü kâğıtlara, kötü basılmış olsa da, üzerlerinde bebek, kedi, otomobil desenleri bulunan kap kâğıtları 70'li

yılların ikinci yarısından sonra bollaşıp ucuzladı. Onlar çıkınca sadece kırmızısı ve mavisi üretilen, pelür kâğıdını andıran, hışırtılı kap kâğıtlarından hemen vazgeçildi. Şimdi çok sempatik görünmekle beraber, o kâğıtlar da seçme şansı tanımadığı için, aynı siyah önlükler gibi, ağır bir tekdüzelik duygusu veriyorlardı.

Defter kaplamak uzun okul hayatının başlarında eğlenceli, giderek sıkıcı olan bir işti. Bir kap kâğıdıyla iki defter kaplanırdı. Bölünen kâğıt yere yayılır, tam ortasına denk gelecek şekilde defter konur, defterin orta noktalarına gelen yerlerin bir kısmı kesilir, böylece iki şerit oluşurdu. Bu şeritler içe kıvrılır, sonra defterin kapağı bu kap kâğıdıyla örtülür, kapakların sağında ve solunda kalan geniş kâğıtlar üçgen yapılıp katlanır, zamkla kapağa yapıştırılırdı. Türkiye İş Bankası müşterilerine plastik defter kapları dağıtırdı. Bu kaplar deftere geçirilirdi, ama çok kullanışsızdı. Defter ikide bir kaptan çıkar, düşerdi. Çocuklar bu defter kaplarında bulunan Türkiye İş Bankası logosunun üzerine beyaz kâğıt koyarlar, kurşunkalemle kâğıdı karalarlardı. Bu yapılınca bankanın logosu kâğıda çıkardı.

O yılların öğretmenlerinin büyük kısmı aynılığı öneriyor, tüm öğrencileri "mum gibi" kılmak için çaba harcıyorlardı. Özgürlük değil, itaat asıldı. Farklılık değil, "herkes gibi"lik makbuldü. Bazıları o kadar ileri gitti ki, defter ve kitapların kaplanacağı kâğıtları, üzerlerine yapıştırılacak etiketi, etiketin defter veya kitabın neresine yapıştırılacağını, hatta etikete bilgilerin hangi sırayla yazılacağını bile tarif ettiler. Bütün bunları disiplin sandılar. Dönemin anlayışına göre bunlar erdem sayılıyordu. Aynılaştırma büyük ölçüde itaatkâr bir kuşak yaratmak, biraz da sınıfsal farklılığı bastırmak için kullanılan, tehlikeli bir yöntemdi. İtaatkâr bir kuşak yaratamadılar. Özgürlüğü, özgür düşünceyi öneren öğretmenlerin sayısı, 70'lerle birlikte biraz arttı. Onlar aksini düşünen meslektaşlarıyla çatıştılar, hatta bazıları ağır faturalar ödediler.

Kalem kutusu, kalemtıraş kuyruğu

Kırtasiye malzemesinin hepsi bu değildi. Matematik dersi için iletki, gönye, pergel takımı; resim dersi için yağlıboya veya suluboya, bazen pastelboya, resim kâğıdı veya defteri; beden eğitimi için eşofman, çoğu çocuğun ağzıyla eşortman; resim-iş dersleri için elişi kâğıtları; yazı dersleri için mürekkep, divit, hokka; müzik dersi için mandolin veya blok flüt de okul araç-gereçleri arasındaydı.

Almanyalılar 70'lerde pek çok çocuğun ilk kez gördüğü pek çok şeyi getirdiler. Fermuarlı, içinde birçok kalemin yer alabildiği, silgi, kalemtıraş, hatta dolmakalem için ayrı gözleri bulunan, çok katlı kalem kutuları da bunlardan biriydi. Ondan önce, sürgülü tahta kalem kutuları vardı. Bunlar, sürgüsü açılınca içinde iki uzun, bir de yuvarlak olmak üzere üç gözü olan, pek az kalem alabilen kutulardı. Kalemden hoşlanan ve birçok kaleme sahip olmak isteyen çocuklar kalemlerini bu kutulara sığdıramazlardı.

Kokulu silgiler ve kalem tepelikleri 70'li yılların en coşkulu yenilikleriydi. Kokulu silgiler o kadar cazipti ki, malına düşkün çocuklar ortasından delip ipe geçirdikleri bu silgileri boyunlarına asarak gezerlerdi. Silgi kaybetmek, henüz tüketimle tanışmamış bir toplumun çocuklarının kaygılarından biriydi. Sık sık silgi kaybettiği için ailesinden azar işiten çocuklar da silgilerini iple boyunlarına asarlardı. Kalem tepelikleri ise, kurşunkalemlerin tepesine geçebilen bir tür oyuncaktı. Nedense öğretmenlerin çoğu bu kalem tepeliklerine pek ses çıkarmadılar. Kalem tepelikleri yayları sayesinde kalem yazdıkça hareket eder, bu da çocukları yazarken eğlendirirdi.

Kurşunkalemler o kadar adi olurlardı ki, sürekli uçları kırılır, ikide bir kalemtıraşla açmak gerekirdi. Çocuklar yaprak gibi kalem yongası üreten bu kalemtıraşlarla kalemleri açmaktan hoşlanırlar, ucu iğne gibi sivri kalemlerle yazmak isterlerdi. Ancak tasarruf eğitimi almış olan öğretmenler, hem tasarruf hem temizlik gayesiyle, bu kalem açmaları bir

düzene koymak isterler ve hemen her sınıfta karatahtanın yanında bulunan çöp kutusunda açılmasını şart koşarlardı. Bu şart, garip bir şekilde kalemtıraş kuyruğu oluştururdu. Ucu kırık kalemini alan çocuk bu kuyrukta sıraya girer ve en az kalemi kadar adi olan kalemtıraşla kalemini açar, ucunu üfledikten sonra sırasına dönerdi.

Kalemtıraş konusu derindi. Kalemtıraşların birer "kalemyiyen" olduğuna inanan bazı babalar, çocuklarının kalemtıraş kullanmalarını yasaklar, kurşunkalemleri kalemtıraş görmüş mü diye her akşam kontrol ettikten sonra, jiletle veya keskin bir bıçakla kendileri yontarak açarlardı.

Günümüzde plastik hale gelen ve kırtasiyecilerde satılan sayı fasulyeleri, gerçek kuru fasulyeydiler. İlkokul bire giden her çocuğun basmadan dikilmiş minicik bir kesesi, bunun içinde yeteri kadar kuru fasulyesi olurdu. Aritmetik dersinde torbadan fasulyeler çıkarılır, üç fasulye bir yana, iki fasulye de öbür yana konur, sonra iki fasulye diğer üçünün yanına getirilir ve hepsi sayılınca beş ettiği anlaşılırdı. İlkokul birinci sınıfta alınması gereken bir başka gereç de sayı boncuğu idi. Abaküsten çok, sayı boncuğu denen sarı, kırmızı, mavi boncukların tellere dizili olduğu bu gereçle toplama çıkarma öğrenilirdi.

Türküm, doğruyum, çalışkanım, yasam!

Okul, şimdi de olduğu gibi her pazartesi sabahı bayrak töreniyle açılır, –cumartesi günlerinin tümüyle tatil olmasından sonra– cuma akşamları bayrak töreniyle kapanırdı. Tören okulun bahçesinde tüm öğrencilerin sınıflarına göre sıraya girmesiyle başlardı. Ana kapının önünde bir-iki müdür muavini, müzik öğretmeni, bazen müdür hazır bekler, öğretmenler sınıfların durumuna göre bahçeye dağılmış olurlar ve öğrencilerin tümü sıraya girdikten sonra, İstiklal Marşı okunurken hafta sonu göndere çekilmiş olan bayrak, gönderden indirilirdi. En kıdemli müzik öğretmeni öğrencilere ses verir, sonra "bir, ki, üç" der ve marş hep bir ağızdan okun-

maya başlanırdı. *"Korkma sönmez bu şafak. / Larda yüzen al sancak. / Sönmeden yur."* Benim tanıdığım bütün müzik öğretmenleri akordeon çalıyorlardı. Doğrusu akordeonla çalınan İstiklal Marşı biraz tuhaf oluyordu.

Marşın bitmesiyle tören bitmezdi. Ardından sıra Türküm, doğruyum'a gelirdi. Öğrenci andında bütün çocuklar "Türküm doğruyum" derlerdi. Her gün bir başka çocuk andı okur ve okuturdu. Çocuk öne çıkar, başlardı okumaya: "Türküm!" Bütün okul hep bir ağızdan tekrar ederdi: "Türküm!" "Doğruyum!", "Doğruyum!" Öğrenci bu andı alışılagelmiş bir biçimde parçalarına bölerek okur, her parçayı bütün okul tekrar ederdi. "Türküm, doğruyum çalışkanım. Yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymaktır. Yurdumu milletimi özümden çok sevmektir. Ülküm yükselmek ileri gitmektir. Ey bugünlerimizi sağlayan ulu Atatürk! Açtığın yolda, gösterdiğin ülküde, hiç durmadan yürüyeceğime ant içerim. Varlığım Türk varlığına armağan olsun."

Kışın soğuk günlerinde marş da, ant da çabuk çabuk söylenir; sabahın köründe sıcacık yataklarından kalkıp okula gelmiş çocukların gözünden hâlâ uyku akardı. Öğretmenler okulun kapılarında çocukların girişlerini denetler, hâlâ esnemekte olan öğrenciler Atatürk ve yangın köşelerinin önünden geçerek koridorda dağılırlar, sınıflarına girerlerdi.

Her okulda ve devlet dairelerinin birçoğunda bir yangın köşesi, bir de Atatürk köşesi bulunurdu. Yangın köşesi bugün de birtakım köhne devlet dairelerinde rastlanan türden, birkaç basamaklı tahta bir kürsüden ve basamaklara konmuş olan kum dolu teneke kovalardan oluşurdu. Kırmızıya boyanmış her bir kovanın üzerinde beyaz yağlıboyayla bir harf bulunur, bunlar okununca "YANGIN" yazdığı anlaşılırdı. Bu kovaların arkasındaki duvara, çaprazlama birer kazma-kürek, yanına da matbu bir yangın söndürme talimatı asılırdı. Zamanla bunlara bir yangın söndürme cihazı eklendi. Matbu talimatlara okullarda çok sık rastlanırdı. Sivil Savunma, Veremle Savaş, Sıtmayla Savaş talimatına hemen her okulda rastlamak mümkündü.

Atatürk köşesi ise genellikle kısa bir kaide üstüne konmuş, Atatürk'e pek benzemeyen bir büst, matbu İstiklal Marşı, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi, yine Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir", "Ben sporcunun zeki, çevik ve ahlaklısını severim", "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur", "Türk öğün, çalış, güven" gibi sözlerinden birkaçının bulunduğu çerçeveli yazılarla, birkaç Atatürk fotoğrafından oluşurdu. Burası genellikle okulun öğrencilere ait olmayan, süslü kapısından girilince karşılaşılan köşeydi. Teftiş dönemlerinde duvardaki yazılar ve çerçeveler artar, temizliği ciddiye alınırdı.

İyi öğrenci yetiştirmekle şöhret yapmış bazı okullarda, binanın en görünen iç duvarına iftihar listesi asılır, bu listede dereceye giren öğrencilerin resimleri bulunurdu. Yine bazı okulların işini ciddiye alan resim öğretmenleri öğrencilerin yaptıkları resimleri okulun koridorlarına asarak sergi açarlardı. Koridorlarda çocuk veya genç ruhunu okşayacak bir resim, o soğuk ve kasvetli koridorları renklendirecek bir şey bulunmaz, buna izin verilmezdi.

Tırnak ve mendil kontrolü, karatahta

Okullarda pazartesi sabahları sanki denetime ayrılmıştı. Hafta sonu yapılması gereken ödevlerden tırnak ve dişlere kadar yapılan denetimler haftayı sevimsiz kılmak için bire birdi. Gerçi mendil ve tırnak kontrolü sadece ilkokulların ilk sınıflarında yapılırdı ama, liselerde de aksi bir suratla güne başlayan öğretmenler saça başa takarlar, ten rengi ince çorabı veya hafif topuklu ayakkabıyı derhal görürlerdi.

Her öğrencinin en az bir mendili olması zorunluydu. Mendil ve tırnak kontrolü temizlik fikrini geliştirmek için yapılıyor olsa da, tırnakları uzun ve kirli olan öğrenciler arkadaşlarının yanında azarlandıkları için, gurur kırmaya yarardı. Öğretmen "mendillerinizi çıkarın, tırnak kontrolü yapıcam" deyince, temiz mendil sıraya, iki el de avuçları yere bakacak şekilde bu mendilin üzerine konurdu. Öğretmen

sıraların arasında dolaşıp tırnakların kesik ve temiz olup olmadığına bakardı. İlkokulun ilk sınıflarında sık sık yapılan bu kontrol, sınıflar büyüdükçe unutulur, liseye gelindiğinde birden hortlardı. Artık amaç tırnakların temiz olup olmadığına değil, uzun ve ojeli olup olmadığına bakmaktı. Hafta sonu tırnaklarına sürdüğü ojeyi çıkarmayı unutmuş olan birçok liseli kız, öğretmenin niyetini anlar anlamaz ojelerini kemirerek çıkarmaya çalışırlardı. Liselerde sigara aranması bahanesiyle öğrencilerin özel eşyaları pervasızca karıştırılır, çantaları, hatta üst başları aranırdı. Aseton, ruj, oje taşımak ve sigara içmek kesinlikle yasaktı. Ama bütün bu sıkı aramalara rağmen çantasında oje, ruj, aseton, cımbız bulunduran kızlara rastlanır, üstelik nasıl başarırlarsa, kontrollerde pek az yakalanırlardı.

70'lerin başlarında iki öğrencinin oturduğu tahta sıralara, yıllar geçtikçe üç öğrenci, 80'lerin ortalarından sonra dört öğrenci "sıkışmaya" başladı. Ortaokul ve liselerde tüm sıralar karatahtaya dönük olarak arka arkaya dizilirken, ilkokullarda birkaç küme oluşturacak şekilde gruplanmıştı. Varlıklı ailelerin çocuklarının çoğunlukta olduğu ilkokullarda, kümeleri oluşturan sıralarda ve öğretmen masalarında birer örtü bulunurdu. Bunları genellikle okul aile birliği, koruma derneği gibi okul için çalışan dernekler kermes düzenleyip elde ettikleri paralarla alırlardı. Bazı cuma akşamları bu örtüler toplanır, öğrenciler sırayla evlerine götürürler, pazartesi günü evlerde yıkanıp ütülenmiş olan örtüler yeniden serilirdi.

İlkokul sınıflarının duvarlarına Atatürk resminin yanı sıra, bir çağlar atlası asılırdı. Yontma taş devri, cilalı taş devri, maden devri, ortaçağ, yeniçağ, yakınçağ; bu çağları açan olayların resmedildiği bir duvar atlasında buluşurdu. Yoksul mahallelerin yoksul okullarında, fedakâr ve idealist öğretmenler bunları bizzat kendileri yaparlardı. Birinci sınıfların duvarlarında da mevsimler tablosu vardı. Sonbahar yaprakları sararmış ağaçlar, kış kardan adam, ilkbahar çiçek açmış ağaçlar ve yaz denizde yüzen insanlarla ifade edilir; her mevsimin üç ayı bu tabloda gösterilirdi. Birinci sınıflarda bir

duvarda da okuma fişleri bulunurdu. "Ali bana top at" gibi basit cümlelerden oluşan fişler büyük kartonlara yazılır, duvara boydan boya gerilmiş iplere asılırdı. Okumayı öğrenme sürecinde bu fişler kesilip önce kelimelere, sonra da hecelere bölünür, bölünmüş parçalar yine bu iplere asılırdı. Okumayı söken öğrenci bu heceleri okur, birleştirip cümle kurardı.

Bütün sınıflarda karatahta bulunurdu. Sıraların baktığı duvara asılan karatahtaya ancak tebeşirle yazı yazılabilirdi. Şimdi yerlerini üzerine kalın uçlu stabilolarla yazı yazılan beyaz tahtalara bırakan karatahtalar, o yılların temel okul simgelerinden biriydi. Bir duvarı kaplayan yekpare bir tahtanın koyu yeşil yağlıboyayla boyanmasıyla elde edilirdi. Alt tarafında boydan boya bir çıkıntı olur, burada tebeşirler ve tahta silgisi dururdu. Bazı titiz öğretmenler renkli tebeşir isterler, ucuz bir malzeme olan tebeşirleri öğrenciler aralarında para toplayarak alırlardı. Tahtanın keçeden yapılmış tahta silgisiyle silinmesi sırasında müthiş toz kalkardı. Tahtayı silen öğrencinin saçı başı bembeyaz olurdu. Öğretmenin sorularını tahtaya yazarak cevaplamak gerektiği için, bu durumun adına tahtaya kalkmak denirdi. Öğretmen öğrencileri tahtaya kaldırır, çocuklar evlerine gidince "örtmen bugün beni tahtaya kaldırdı" derlerdi. Öğretmen derse gelmeden önce sınıf başkanı tahtaya günün tarihini, dersin adını ve konusunu yazardı.

Öztürkçe eğilimi başlamadan önce, okullarda yazılı sınavlara imtihan, sözlü sınavlara da mülakat denirdi. Dildeki yenileşmeyle birlikte yazılı sınav ve sözlü sınav olan bu kelimelere bazı öğretmenler yazılı yoklama, sözlü yoklama deseler de, öğrenciler kısaca yazılı ve sözlü derlerdi. Yıl sonunda bazı öğretmenler kurtarma yazılısı yaparlardı. Notlar ilkokulda beş, ortaokul ve lisede on üzerinden verilir, sınavlarının ortalaması beş olmayan öğrencilerin katıldığı kurtarma yazılısı, genellikle öğretmenin insafa geldiği ve yarım yamalak da olsa cevap vermiş tüm öğrencileri geçirdiği sınavlara denirdi.

Sınıf başkanı, eğitsel kollar

Öğretmenin hangi konuyu işlediğini yazıp imzaladığı defter ile yoklama fişi masanın üstünde hazır durur.du. Her öğretmenin yoklama yapması gerekirdi. Bazı öğretmenler sınıfı saymakla yetinirler, bazıları ise tek tek isim okuyarak yoklama yaparlardı. İsim okuyorlarsa öğrencilerden "burada", "buradayım", "yok", "hasta, gelmedi" gibi cevaplar alırlardı. Bazı öğrenciler kıllık olsun diye "mevcut", "namevcut" derler ve hocayı –liselerde öğretmenlere "hoca" denirdi– sinir etmeyi başarırlardı. Bazı öğretmenler de yoklamayı sınıf başkanına yaptırırlardı. Sınıf başkanına sınıf mümessili diyen yaşlı öğretmenler vardı. Sınıf başkanı, başkan yardımcısı ve eğitsel kolların üyeleri seçimle işbaşına getirilirdi.

İlk seçimler daha birinci sınıfta sınıf başkanı seçimiyle yaşanırdı. Öğrencilerin kişilik özellikleri böylece ortaya çıkardı. Kim hırslı, kim lider ruhlu, kim pısırık, kim seviliyor, kim arkadaş canlısı, kim meraklı, az çok belli olurdu. Sınıf başkanı ve diğer kollar seçileceği zaman, öğretmen "Kim sınıf başkanı olmak istiyor?" diye sorardı. Adaylar ellerini kaldırırlar ve hepsinin adları tahtaya yazılırdı. Sonra Ahmet'in başkan olmasını isteyenler parmak kaldırır, parmaklar sayılır, tahtaya yazılır, sonra Ayşe'nin başkan olmasını isteyenler parmak kaldırır, sayılıp yazılır, tüm adaylara oy verilinceye kadar bu işlem tekrarlanırdı. En çok oy almış olan sınıf başkanı, hemen ikinci sırada gelen başkan yardımcısı seçilirdi. Sınıf başkanı olmak öğrenciye gurur vermekle birlikte, öğretmenin kendinden isteyeceği bir yığın angaryayı da yüklerdi. En büyük ayrıcalığı konuşanları tahtaya yazmaktı. Sınıf başkanından sonra eğitsel kolların seçimine sıra gelirdi. Temizlik kolu, Kızılay kolu, gezi ve inceleme kolu, tiyatro kolu, kültür edebiyat kolu, trafik kolu, sağlık kolu gibi, kâğıt üzerinde tasarlanırken çok iyi düşünülmüş, ama pratikte hemen hiç uygulanmayan bu kolların üyeleri seçimden birkaç ay sonra hangi kola seçildiklerini bile unuturlardı.

70'li yılların okul hayatı, siyah önlükle, demokratik se-

çim uygulamasıyla, tek tip olma anlayışıyla ve daha birçok unsurla imtiyazsız sınıfsız bir gençlik kitlesi yaratmayı amaçlamış olsa da, birçok iyi niyetli kural bile ayrımlara yol açtı, ihbarı, ispiyonu teşvik etti. Örneğin ilerici öğretmenlerin onur kolu, tutucu öğretmenlerin haysiyet divanı diye adlandırdıkları bu kola, genellikle sınıfın en onurlu, kişilikli çocukları değil, en itaatkâr, ispiyonculuk ve muhbirlik eğilimleri yüksek, bencil çocukları seçilirdi. Bir tür ayrıcalık kazanırlar, bunun karşılığında sigara içen, okuldan kaçan arkadaşlarını ihbar etmeleri istenirdi. Temizlik kolu üyelerinin görevi temizliği teşvik etmek, sınıfın ve çevrenin temiz olmasına dikkat etmek iken, bu kola sınıfın en sessiz ve yoksul kızları seçilir ve tahtanın temizliği bizzat onlara yaptırılırdı. Kızılay kolu bayramlarda Kızılay pulu satar, gezi ve inceleme kolu üyeleri öğretmenlerin bahar pikniği düzenlemelerini seyrederlerdi. Sağlık kolu okulun ilkyardım dolabından sorumlu tutulurdu.

Küçücük çocukların ruhunu yaralayan bir başka uygulama da, okumayı söken çocuğun göğsüne kırmızı kurdele takılmasıydı. Bazı öğretmenler bunun okumayı sökmeye teşvik amacı taşıdığını iddia ediyorlardı ama, okumayı henüz sökememiş olduğu için bütün sınıfın göğsünde kırmızı kurdele varken, hâlâ kurdelesi olmayan çocuğun aptal muamelesi görmesine, arkadaşlarından ve okuldan nefret etmesine neden oluyordu. Bu nedenle bazı aklı başında öğretmenler bir-iki gün arayla bütün öğrencilere kırmızı kurdele takarak bu ayrımı ortadan kaldırırlardı.

Eğitsel kollar her zaman ve bütün okullarda hep kötü niyetli değildi. Bazı öğretmenler bunu öğrencilerin yararına kullanırlar, onların sosyalleşmelerini ve gelişmelerini sağlarlardı. Okul veya sınıf gazetelerini kendilerini teşvik eden öğretmenlerinin sayesinde çocuklar çıkarır, tiyatro grupları kurulur, oyunlar sahnelenir, dans grupları oluşturulur, deprem, sel gibi toplumsal felaketlerde bu kollar yardım toplarlardı. Kâğıt üzerinde her şey şık duruyordu da, uygulamaya gelince genellikle sapıyordu.

Bu saçlar kesilecek

Farklılığa kesin cephe almış bu eğitim sistemi bir dönem özellikle erkek çocukların gururlarıyla oynadı, onların genç ruhlarında ağır yaralar açtı. 70'lerde uzun saç modası vardı. Erkeklerin saçları omuzlara değecek kadar uzatılıyordu. Erkek öğrenciler de buna heves ederler, yazın anne babalarının muhalefetine rağmen uzattıkları saçlarını, okul açılınca içleri sızlayarak kestirirlerdi. Bazı hoşgörüsüz babaların çocuklarını döve döve berbere götürdükleri oluyordu. Ama bu yine de baba ile oğul arasında, yani "yen içinde" bir meseleydi. Oysa okullarda uzun saç, çok gurur kırıcı olaylara neden olurdu.

Disiplin tutkunu öğretmenler okulun giriş kapısında ellerinde makasla beklerler; saçlarını uzun buldukları erkek çocukların saçlarından, en olmayacak yerden bir tutamı alabildiğine derin keserlerdi. Alnının ortasında bir tutam saçı yok olmuş çocuğun eve gitmesine de izin verilmez, çocuk gülünç görünüşüyle ve onuru kırılmış bir halde bütün gün derste önüne bakarak otururdu. Okul çıkışı hemen berbere gider, öğretmenin dibinden kestiği tutam yüzünden, saçlarını o kadar kısa kestirmek zorunda kalırdı ki, utancından yerin dibine girerdi. Oysa güzel, yakışıklı görünmek isterlerdi, hoşlandıkları kızlar vardı. Hele saçlarına çok düşkün olurlardı. O zamanlar bunun erkek çocukları nasıl etkileyeceği hiç düşünülmezdi. Disiplin ruh sağlığından daha önemliydi. Okula uzun saçlı geldi diye böyle onur kırıcı bir muameleye maruz kalmış bir kuşaktan okulu sevmeleri elbette beklenemezdi. Öğretmenler 70'lerin ikinci yarısında, liselerde de siyasi örgütlenmelerin artması, öğrencilerin "kayıtsız şartsız itaat" kuralına karşı çıkmaları nedeniyle, disiplini uygulamak konusunda yeterince kararlılık gösteremedilerse de, 70'lerin ilk yarısı çok ağır geçti.

Giyim kuşam ve saç disiplini kızlar için daha ağırdı. Kadın öğretmenler "kaidelere riayet" konusunda erkek öğretmenlerden daha katıydılar. Kızlar saçlarını ya kısacık kestire-

cekler ya da iki örgü yapıp ucuna beyaz kurdele bağlayacaklardı. Saçların boyalı olması düşünülemezdi. Yüzlerde herhangi bir makyaj izine rastlamak, sonu disiplin kurulunda bitecek bir serüvenin başlamasına neden olabilirdi. Kızlar ten rengi ince çorap giymeye özenirlerdi. Ama yasaktı. Çoraplar siyah ya da lacivert olmak zorundaydı. Ayakkabılar topuksuzdu. Erkek çocuklar okul sınırları dahilinde kravatlarını çıkaramazlardı. Ancak bu ağır kurallar okulun içinde, en fazlası okula yakın sokaklarda geçerliydi. Kızlar okuldan çıkar çıkmaz örgülerini çözüp saçlarını dağıtırlar, diz altına kadar uzanmak zorunda olan eteklerini, bellerini birkaç kere kıvırıp katlayarak kısaltırlardı. Erkek çocuklar da hemen kravatlarını çıkarıp ceplerine koyarlardı. 70'li yıllarda öğretmenlerin bir kısmı zamanlarını bir harf öğretmekle değil, çocukların kılık kıyafetlerini düzene koymakla geçirdiler.

Teneffüs zili, beslenme saati

Dersin bittiği ve teneffüse çıkılacağı ya hademenin koridoru dolaşarak salladığı çan sesiyle ya da kulak tırmalayan bir zilin çalmasıyla anlaşılırdı. Sınıflar bir anda boşalır, gürültülü bir çocuk kalabalığı bahçeye akın eder, kantinin önünde hemen bir kuyruk oluşurdu. Kantinde en çok simit, suyu fazla kaçmış ayran ve limonata, poğaça, yerel gazozlar, bisküvi satılır, çocuklar bu tatsız ve gösterişsiz yiyecekleri almak için birbirlerini ezerlerdi. Büyük okulların kantinleri biraz daha zengin olurdu. Onlarda kaşarlı veya sucuklu tost, çikolata ve şekerleme, hatta kalem, defter, kalemtıraş ve özellikle resim kâğıdı da satılırdı.

İlkokullarda beslenme saati, beslenme çantası, su matarası ve süt tozları vardı. Üstten kapaklı ve saplı, plastik bir kutudan ibaret olan beslenme çantalarını birbirinden ayıran şey, renkleriydi. 60'larda süt tozunun yanı sıra, yatılı okullarda tuhaf renkli, alışılmadık kokulu peynirlerin dağıtılmasıyla da hafızalarda yer eden Amerikan yardımı hâlâ devam ediyordu. Beslenme saatinde süt tozlarını suyla karıştırıp bir

güğüme doldurmuş olan görevli içeri girer ve "süt" dağıtırdı. Bazı okullarda bu "süt"e poğaça büyüklüğünde bir ekmek de eklenirdi.

Çocuklar yanlarında bu "süt"ü içebilmek için bardak ve verilen ekmeğe katık olabilecek yiyecekleri getirirlerdi. İç içe geçmiş çemberlerin açılmasıyla oluşan bir tür portatif bardaklar çocuklar arasında çok revaçtaydı. Katlandığı zaman yer kaplamayan, sarı-kırmızı, siyah-beyaz, sarı-lacivert olan bu tuhaf şeyin çemberleri açılıp çekilince bardak oluyor, ama mutlaka sızdırıyordu. Katıklar peynir, köfte, zeytin gibi kuru, ortalığı kirletmeyen yiyeceklerdi. Yanında meyve yemek serbestti. Ama bu meyvelerin herkesin alabileceği meyvelerden olması, yani muz olmaması istenirdi. Muz o yılların en pahalı meyvesiydi.

Aşılı kolum, sallanan dişim

Fakir cumhuriyet en azından şehirlerdeki çocuklarının sağlığını korumak için aşılarına dikkat ediyordu. Çiçek aşısı, verem aşısı ve karma aşılar okul çağındaki çocuklara ücretsiz yapılırdı. Aşı günleri korku ile eğlencenin iç içe geçtiği günlerdi. Dersin ortasında ansızın kapı açılır, bir hemşire ile elinde kocaman bir sağlık çantası taşıyan sağlık memuru içeri girerdi. "Aşıcı geldi!" cümlesiyle sınıflar dalgalanır, ağlayanlar, çığlık atanlar, cesur görünmeye çalışanlardan oluşan çocuk kalabalığına hâkim olmak imkânsız hale gelirdi. Önce öğretmenler aşının gerekliliğini son heceleri uzatarak anlatırlardı. "Aşıı olmalıyıız. Nedeeen? Hastalanmamak içiiin! Aşıı sağlığımızı koruuur!" Sonra en cesurlar başa geçer, korkaklar sıraların altından çıkarılır, bir aşı kuyruğu oluşturulurdu. Sağlık memuru ya da hemşire, görünce bugün bile bayılmaya neden olacak büyüklükteki iğneyi çıkarır, aynı şırınga ile içindeki ilaç bitinceye kadar birkaç çocuğu aşılar, sonra kaynamakta olan diğer şırınga alınır, yine birkaç çocuk aşılanırdı. Aşı olan cesur çocuk göğsünü gere gere gidip sırasına oturur ve arkadaşları sorardı: "Acıdı mı?" "Cık. Pire ısır-

dı gibi oluyor." Cesurlar hayranlıkla, korkaklar alayla izlenir, her sınıfta ağlayıp bağıran, kendini yerden yere atan, hatta düşüp bayılan birkaç çocuk çıkardı. Aşı olmanın tek iyi tarafı, ertesi günün tatil olmasıydı. O gün biraz ateş yükselir, aşının olduğu yerde hafif bir şişme görülür; bu, çocuğun annesine naz yapmasına, sonra da dışarı çıkıp oynamasına yarardı. Böyle günlerde sokaklardan "Aşılı kolum! Aşılı kolum!" inlemeleri ve ağlayışları yükselir, oyunlar bozulurdu. Dokunulduğunda aşı yeri çok acırdı.

Bir de çocuk felci aşısı vardı. Okul öncesi çocuklara üzerine ilaç damlatılmış bir kesmeşeker yedirerek yapılan, çok basit bir aşıydı. Çocuk felci aşıları okullarda değil, mahallelerde yapılırdı. Resmi plakalı bir araç mahalleye girer, ne dediği anlaşılamayan bir anonsla anne babaları çocuklarını aşılatmaya çağırırdı. Bu faaliyet çok sık rastlanmasa da hâlâ yürütülüyor.

Süt dişleri ilkokulun ilk sınıflarında dökülmeye başlardı. 70' lerde kalıcı dişler düzgün çıksın diye dişlere takılan tellere rastlanmıyordu. Bu yüzden birçok çocuğun dişleri çarpık çurpuk çıktı. Diş sallanmaya başlayınca bir büyük, tutup alıvermek ister, acıyacağından korkan çocuk dokundurmak istemezdi. Ama bazen kendiliğinden pat diye diş yerinden çıkıverirdi. Çekilen diş dama atılırdı.

Okullarda bazı dersler eğlenceli oluşlarıyla sert disiplinden bunalan öğrencilerin hayatına küçük renkler katarlardı. Birçoğu tarihe karıştı. İş derslerinde el becerileri kazandırılmak istenen kızlara örgü, dikiş, nakış yaptırılır; bunlar kız çocukları için yeterince ilgi çekici olmasalar da, sicimden çanta örmek, rafyadan çiçek yapmak gibi şeylerden hoşlanırlardı. Erkek çocuklar ahşap kutular yaptılar, radyo tamir "edememeyi", sigorta değiştirmeyi öğrendiler.

Güzel elyazısı yazma becerisini vermeyi amaçlayan yazı dersi, yazıya eğilimi olan çocukların çok hoşuna giderdi. Hokka, divit ve uç kullanılırdı. Hokka altı-üstü düzleştirilmiş, içine divitin girebileceği bir delik bulunan, küre biçiminde bir gereçti. İçine çini mürekkebi doldurulurdu. Divit

ise ucuna çeşitli kalınlıklarda, dolmakalem ucuna benzeyen metalden yapılmış uç takılan bir tür kalemdi. Divit hokkaya batırılır, ucun mürekkeplenmesi sağlanır, böylece elyazısı yazılırdı. Hokkadaki mürekkep gerecin yapısı gereği dökülmezdi. Ama yine de çantada taşınması riskli olduğu için bir kılıfa konur, bu kılıfın sapından tutularak taşınırdı. İlkokuldan sonra kız enstitüsüne gideceği muhakkak olan kızlar, bu hokkalara dantelden kılıf örerler, sağa sola bakınarak, bu arada hokkayı da sallaya sallaya yürürlerken ters bir hareketle mürekkep akardı.

Hokka ve divitle yazı yazmaya önce kitap harflerinden başlanır, sonra elyazısına geçilirdi. Ama Türkçe dersi müfredatı yetişmediği için yazı dersi birkaç kez yapıldıktan sonra unutulur, hokka ve divit evin içinde bir yerlerde kaybolur, elyazısına geçilemeden macera genellikle sona ererdi. Cumhuriyet kuşağının birbirlerine çok benzemekle birlikte okunaklı ve güzel el yazıları vardı. 70'lerin öğrencilerinin çoğu kitap harflerinden öteye geçemediler. Böylece elyazısı yazan kuşaklar tarihe karıştı.

İlkokullarda resim derslerinin adı resim-iş idi. Bu derste yalnızca resim yaptırılmaz, renkli elişi kâğıtlarından kedi merdiveni, kâğıt katlayarak veya katlanmış kâğıtları keserek çiçek, böcek, bebek yapılır, patates baskısı, ip baskısı yaptırılırdı. El ele tutuşmuş çocuklardan ya da çam ağaçlarından oluşan kâğıt dizileri yapmak da yaygındı. İnce uzun bir kâğıt bir kare oluşturacak şekilde katlanır, üzerine bir kollarını açmış çocuk veya çam ağacı figürü çizilir, sonra bunlar birkaç noktadan birbirini tutacak şekilde kesilirdi. Kesilmiş kâğıtlar açılınca yan yana bir yığın çocuk veya çam ağacı ortaya çıkardı. Patates baskısı yapılacağı zaman okula patates getirilir, ortadan ikiye bölünür, içine kalemle bir desen çizilip oyulur, sonra bu çıkıntılı bölüm boyanarak resim kâğıtlarına basılırdı. İp baskısında ise uzunca bir ipin iki ucu tutulup gerilir, çeşitli renklerle parça parça boyanır, bir kâğıdın yarısına bir desen oluşturacak şekilde yerleştirilirdi. Kâğıdın kalan yarısı ipin üstüne kapatılır, sıkıca bastırılan kâğıdın için-

den ip çekilirdi. İp çekilirken üzerindeki boyalar kâğıtta hoş lekeler bırakır, böylece değişik renklerin kaynaştığı bir desen elde edilirdi.

Beden eğitimi dersinin adı oldum olası beden, öğretmenin adı bedenciydi. Eşofmanlar ortaokul ve liselerin ihtiyaç listelerinin önemli bir kalemini oluştururdu. En yaygın olanları, yanları iki sıra beyaz şeritli, önden fermuarlı lacivert eşofmanlardı. Bazı okullarda şort giyilirdi. Köklü okulların büyük çoğunluğunun spor salonları vardı. Beden eğitimi dersleri kışın buralarda, yazın okul bahçesinde yapılırdı. Bazı okulların bahçelerinde basketbol sahası ve tırmanma demirleri bulunurdu. Ama yaygın olarak kullanılan gereçler üzeri sert, yeşil bir kumaşla kaplı, takla minderleriydi. Bunların üstünde ters takla, düz takla atılır, köprü kurulur, mekik çekilirdi. Öylesine tozlu olurlardı ki, yere atıldıkları zaman havaya bir toz bulutu yükselirdi. Bazı okullarda denge tahtası, atlama beygiri, cirit, gülle, disk, pinpon masası da bulunurdu. Küçük şehirlerde de ortaokul ve liselerin voleybol, basketbol ve atletizm takımları, folklor grupları vardı. İl

Güzel yazı düşleri çağında bir dolmakalem ilanı.

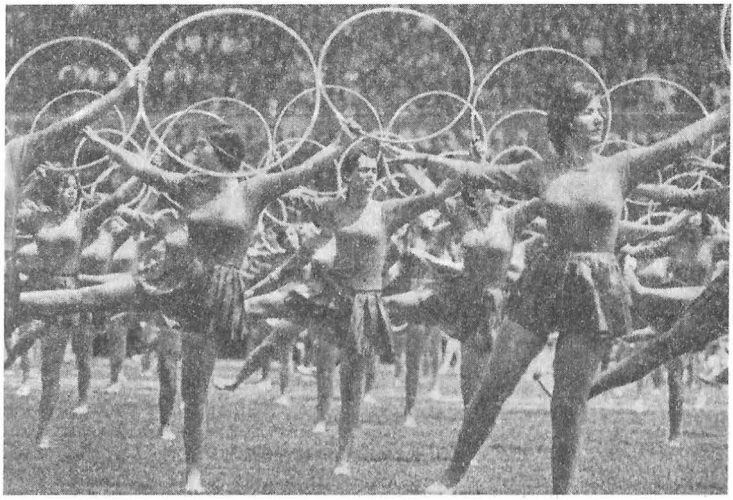
ve bölge düzeyinde ciddi yarışmalar düzenlenir ve alınan kupalar, madalyalar okulun en itibarlı odalarında, camlı dolapların içinde sergilenirdi. O yıllarda okullararası bu spor yarışmalarına müsabaka denirdi. Bazı okullar bu spor müsabakalarını çok ciddiye alırlar, okul aile birlikleri, koruma dernekleri, takım okulun yüzünü ağartsın diye kermes üstüne kermes yaparak; sporcu öğrencilerin malzeme, konaklama ihtiyaçlarını karşılarlardı.

En sevilen spor futbol olmasına rağmen, anlaşılmaz bir şekilde, ne resmi olarak takımı kurulur ne oynanmasına izin verilirdi. Futbol yine de oynanırdı. Gayri resmi takımlar kurulur, mahalle maçları yapılır, okullararası karşılaşmalar düzenlenir; müdür anlayışlıysa okulun bahçesinde, değilse civardaki boş arsada doya doya futbol oynanırdı. Yasaklamak çocukların futbol oynamalarını engelleyemedi.

En büyük bayram, bu bayram

70'lerde öğrenciler bugüne göre daha fazla resmi bayram kutlarlardı. Bayramlar duygu seline neden olmuyordu, ama törenden sonra okul tatil oluyordu. İlk bayram 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'ydı. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'ndan sonra, hemen 1 Mayıs Bahar Bayramı gelirdi. Bu biraz manidar bir bayramdı. İlkokul çocukları bunun sadece Türkiye'de bahar, birçok ülkede işçi bayramı olduğunu bilmezler, o gün pikniğe gidileceği için sevinirlerdi. 70'lerin ikinci yarısında, siyasallaşma ile birlikte birçok lisede bunun işçi bayramı olduğunun altı çizilmiş, piknikle-rin yerini boykotlar ve eylemler almıştı. 12 Eylül darbesiyle birlikte bahar kılığına girmiş işçi bayramı tamamen kaldırıldı. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın yorgunluğu geçmeden 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa bayramı gelirdi. 12 Eylül yönetimi bu bayramın da gereksiz olduğuna karar vererek kaldırdı. 30 Ağustos Zafer Bayramı yaz tatiline denk geldiği için hafızalarda hiç yer etmemişti.

Bütün resmi bayramlardan önce ilkokullarda sınıflar süs-

Kızların etek boylarının henüz sorun olmadığı yıllardan bir 19 Mayıs gösterisi. Ayaklarda her bayram ve müsamere üstü çarşı çarşı gezilip aranan pisipisiler var.

lenirdi. Bol miktarda krepon kâğıdı, elişi kâğıtları, balonlar getirilir, renk renk kedi merdiveni, zincirler yapılır, sınıfın orasına burasına bunlar asılırdı. Kartondan kesilmiş harflerle camlara "23 Nisan Kutlu Olsun", "Türk Öğün Çalış Güven" yazılır, balonlar şişirilip Atatürk resmi süslenir, kâğıt fenerler asılırdı.

29 Ekim özellikle okulların bando takımındaki öğrencileri ve izcileri ilgilendirirdi. Bando takımında trampet, zil, davul, flüt, melodika çalınır; takımın epeyce pahalı olan sırmalı, püsküllü kıyafetini alabilecek güçte olan öğrencilerin en yeteneksizleri, –yani büyük çoğunluğu– trampet çalardı. Bayrama birkaç hafta kala müzik aletleri okulun deposundan çıkarılır, silinir, parlatılır, 28 Ekim günü okul çevresinde kostümlü prova yapılır, öğrencilerin hem uygun adım yürüyüp hem de trampet çalabilme yeteneklerine bakılırken, evlerin pencerelerinden başlar uzanır, o yıllarda göğüsler hâlâ milli duygularla dolu olduğu için maşallah sesleri, alkışlar arasında takım provasını bitirir ve okula dönerdi.

İzciler büyük ümitlerle izci olurlardı. Dağlarda ateş yakıp kamp kuracakları, vahşi hayvanlarla savaşmayı, iz sürmeyi öğrenecekleri, kendi yemeklerini kendileri yapacakları vaatleriyle kandırılırlar; bunlardan pek azı gerçekten izci olabilir, izci kamplarına katılabilirdi. Büyük çoğunluğu trampet çalarak resmi bayramların geçit törenlerine katılmakla yetinirlerdi. Yeni başlayanlara yavrukurt denirdi. İzcilerin marşları, yeminleri, mataraları, düdükleri, fularları, çakıları, kasketleri, şapkaları vardı. Kız izciler mini etek, erkek izciler şort giyerler, 29 Ekimlerde yağmur altında geçit sırasının kendilerine gelmesini beklerlerken soğuktan donarlardı.

Resmi geçit törenlerinde şehrin en önemli meydanına tak kurulur, valinin, belediye başkanının, ordunun yüksek rütbeli subaylarının oturacakları yerler hazırlanır, ses düzeni kontrol edilirdi. Vali resmi arabayla geçit törenine katılır, eline aldığı şapkasıyla vatandaşları selamladıktan sonra, tören alanında yerini alırdı. İşin en sıkıcı kısmı da böylece başlardı. Validen başlayarak bir yığın yetkili ellerinde konuşmalarının yazılı olduğu kâğıtlar, kürsüye çıkarlar "Ey Atatürk'ün geleceğimizi emanet ettiği gençler!", "Ey vatanımızın teminatı!" gibi hemen her bayramda kullanılan hitaplarla konuşmaya başlarlar, bunlar bitmez de bitmezdi. Yağmur yağar, tak devrilir, daha bir yığın aksilik olur, bir de ses düzeni bozulur, vong vong sesleri arasında kimin ne dediği anlaşılmaz, ses patlar ve sıra öğrencilerin okuyacakları "milli ruh" şiirlerine gelirdi.

O yıllarda şiirden anlaşılan başka bir şeydi. Bir kere okunabilir, okurken bağırmaya elverir olmalıydı. Çocuklar daha küçük yaşlardan itibaren yüksek sesle şiir okumaya alıştırılırlardı. Misafir geldiğinde "hadi oğlum amcanlara bir şiir oku" cümlesi kafalarına kazınmış olan çocuklar, tören alanında kürsüye çıkar ve " yediyordu Elif kağnısını kara gecedennn gecedennn" diye başlarlardı şiir okumaya. En çok bağırabilen çocuğun en iyi şiir okuyan olduğu kanaati yaygındı. Şiirin en heyecanlı yerinde ayağını yere vurmak, sema derken gökyüzünü, bayrak derken civarda bulunan bayrağı

işaret etmek, vatan derken elini yumruk yapıp göğsüne vurmak âdettendi.

Kostümlü bir bayram olan 23 Nisan yaklaşırken çocukları bir sevinç, dar gelirli aileleri de bir düşünce alırdı. İlkokul öğretmenlerinde bir yaratıcılık kaygısı görülür, oturup model çizenlerine, ailelerle birlikte dükkân dükkân dolaşıp kumaş seçenlerine rastlanırdı. Rontlar, skeçler, masal canlandırmaları planlanır, resmi geçitte giyilecek gazi, Pamuk Prenses, Anadolu kızı, balerin, Uyuyan Güzel, kedi, tavşan kostümleri diktirilirdi. Folklorcuların da katıldıkları ve ikide bir durup halay çektikleri resmi geçit kafilesinin sonunda, kostüm diktiremedikleri için okul formalarıyla yürüyen ve imtiyazsız sınıfsız bu kaynaşmış kitleyle kaynaşamayan yoksul çocuklar yer alır, tören sonunda onları bekleyen tayyörlü anneleri olmadığı için evlerine dağılırlardı.

70'lerin ortalarına kadar 19 Mayıs törenlerinde kızların şort giymesi sorun olmuyordu. Çok tutucu olan ailelerin kızları zaten bu törenlere katılmazlar, kalanları da şortlarını giyerlerdi. Milliyetçi Cephe hükümetleriyle birlikte, kızların törenlerde şort veya mini etek giymeleri ciddi bir mesele haline geldi. Tartışmalar gazetelere yansıdı, okullara kızların giyecekleri etek boylarına dair Milli Eğitim Bakanlığı'ndan genelgeler gelmeye başladı. Bir 19 Mayıs'ta zorunluluktan mı, yoksa okul yöneticilerinin "vur dediniz, biz öldürelim de görün" demek istemelerinden mi bilmiyorum, kızların tümü tam kloş ve topuklarına kadar uzanan etekler giydiler.

Bayram geceleri fener alayları düzenlenirdi. Fener alayına ellerinde yanan meşaleler olan gençler katılır, bu meşalelerle yürüyüş yapılır veya bir kamyonete binilerek şehir turlanırdı.

10 Kasım törenleri farklıydı. O bir bayram değil, anma töreniydi. 70'lerde anma törenine tüm vatandaşlar katılırlardı. Saat dokuzu beş geçe fabrika sirenleri ötmeye başlar, saygı duruşu yapılır, sokaklardaki insanlar bulundukları yerde hazırola geçerler, arabalar durur, sürücüleri ve yolcuları inerler, hayat bir dakika boyunca donardı. Okul bahçesinde

toplanmış tüm öğrenciler esas duruşta beklerler, saygı duruşundan sonra konuşmalar yapılır, öğrenciler Atatürk şiirleri okurlar, birkaç saat süren bu törenden sonra sınıflara girilip ders yapılırdı. Özal iktidarına kadar 10 Kasım'da içki satmak yasaktı, eğlence yerleri kapatılırdı. Sinemalar ve tiyatrolar açılmaz, müzikli lokantalarda müzik çalınmazdı. 10 Kasım'da içki satılmaması o kadar bilinen bir şeydi ki, içkili yemeklerde içki gecikirse, muzip bir davetlinin "Bugün 10 Kasım mı, hani rakı?" demesi anlaşılır bir espriydi.

Yerli malı yurdun malıydı, her Türk onu kullanmalıydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm ülke tarafından kutlandığını, vitrinlere yerli malı etiketlerinin konduğunu, yerli malı kullanmanın bir vatandaşlık görevi olarak algılandığını, yıllar sonra dönemin gazetelerinden, ilanlarından, fotoğraflarından öğrendiğimiz yerli malı haftası; 70'lere gelindiğinde içeriğini ve ideolojik anlamını büyük ölçüde kaybetmiş ve "meyve yeme haftası"na dönüşmüştü. Önce hangi öğrencinin hangi meyveden kaç kilo getireceği tespit edilirdi. Bazı anneler çocuğunun "yerli malı sepeti"ne kestane, nar, fındık, ceviz, kuru üzüm, kuru incir koyarlardı. Kivi ne yetişiyor ne de ithal ediliyordu. 70'li yıllarda çocukların hiçbiri ananas tatmamışlardı. Hiç muz yememiş olanlar bile çıkabiliyor ve yerli malı haftası, yoksulluk nedeniyle hiç muz tatmamış olan çocukların bu efsanevi meyveyi tatmasını sağlıyordu. Teorik olarak öğrenilmesi gereken, ülkemizde üretilen malları tercih etmemiz gerektiği, böylece ülke kalkınmasına katkıda bulunacağımız ise de, yerli malından anlaşılan tek şey, ders boyunca yenilen meyveler olurdu.

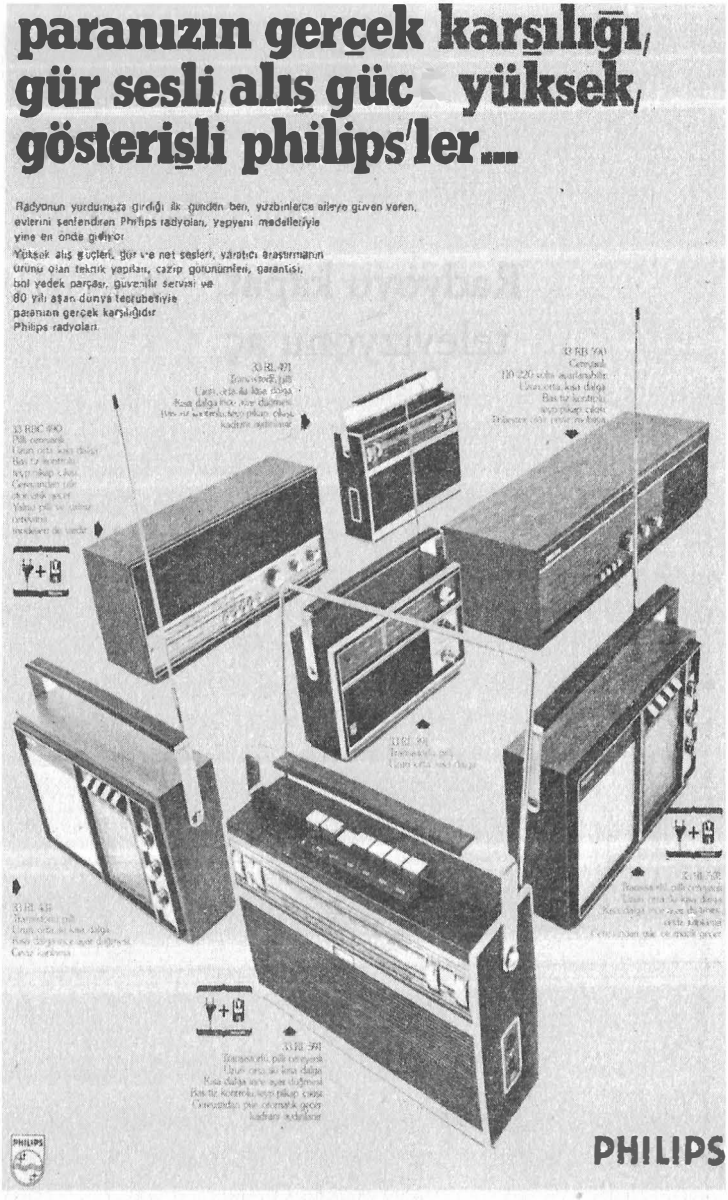
Kaç kırık var?

Bazı derslerden 70'lerde "ikmal"e, 70'lerin sonlarında "bütünleme"ye kalındı. İkmale kalanlar kaldıkları derslere haziran boyunca devam ederler, sonra ikmal imtihanlarına (bütünleme sınavlarına) girerlerdi. Doğrudan geçen öğrencilerin içinde ilk bir-iki hafta tuhaf bir boşluk duygusu olur,

bütünlemeye kalmış olanlar söylenerek okula giderlerdi. Bir ay süren derslerden sonra bütünleme sınavları yapılır, geçen geçer, kalan kalırdı. Tek dersten geçmek, kurul kararıyla geçmek gibi uygulamalar vardı. Tek ders sınavları eylülde yapılır, birkaç dersten kalan öğrenciler, ertesi sene o sınıfı tekrar ederlerdi. İki sene üst üste sınıfta kalan öğrenciler "belge alırdı" Öğrenci dersten kurul kararıyla geçmişse, karnesinde o dersin karşısında ÖKK yazar, bu "Öğretmenler Kurulu Kararıyla" geçti anlamına gelirdi. Çalışkan öğrenciler karne almakla yetinmez, teşekkür ya da takdir de alırlardı. 70'lerin başlarında çok çalışkan öğrenciler "iftihara geçerler"ken, sonraları değişip adı "takdir almak", "teşekkür almak" oldu. Çocuklarının okul başarılarıyla gururlanan anne babalar bu takdirleri, teşekkürleri yıllarca sakladılar, hatta çerçeveletip duvara astılar. Lise son öğrencilerinin korkulu rüyası ise, şimdi de olduğu gibi üniversite sınavlarıydı. Hiçbir şey değişmedi. Aynı sıkıntı, aynı endişe aynı biçimde yaşandı. Aynı kurslara paralar döküldü, aynı sevinçler yaşandı ya da hayal kırıklıklarına uğrandı. Yalnızca öğrencilerin eğilimleri değişti. 70'lerde öğrencilerin büyük çoğunluğu doktor olmak isterken, 90'larda bilgisayar mühendisi ya da işletmeci olmak istediler.

Okullar sıkıcıydı, sevimsizdi, disiplin yuvalarıydı. Ama okuyanlar gençti. Bu yüzden öğretmenlerine küçük şakalar –bazen büyük şakalar– yaparak, âşık olarak, kopya çekerek, okuldan kaçıp sinemaya giderek o yılları geçirdiler ve büyüdüklerinde özlemle andılar, çünkü o yılları andıkça gençliklerini hatırlıyorlardı.

Radyoyu kapat, televizyonu aç

Philips'in 70'li yıllarda ürettiği yerli radyo modeli. Dijital ekran henüz icat edilmemiş, pek gerekli de sayılmazdı zaten, kaç radyo kanalı bulunuyordu ki?

Kısa dalga, orta dalga, uzun dalga

Televizyondan önce hayat radyoyla yaşanır, saatler radyoya göre ayarlanır, ülkede ve dünyada olup bitenler radyodan öğrenilirdi. Sigara paketi büyüklüğündeki el radyolarından, koca dolap boyundaki "möbleli" radyolara kadar, her ailenin çapına göre bir radyosu vardı. İçine bir yığın büyük boy pil koymak gereken portatif radyolar en çok piknikte maçları dinlemeye yarardı. Dijital teknolojinin adı bile yoktu. Masa radyolarının büyük çoğunluğu birbirine benzerdi. Ön panelde, sağda ve solda, çevrilen iki yuvarlak düğme; ortasında da yan yana tuşlar bulunurdu. Düğmelerin biri çevrilerek sesi ayarlanır, diğeri çevrilerek istasyon aranırdı. Arama düğmesi çevrildikçe radyonun ön panelinde bulunan incecik bir çubuk hareket eder, uğultu ve parazit arasında gezinirken aranan istasyon bulunurdu.

O yılların tüm eşyaları gibi radyolar da insanı sabırlı olmaya zorlardı. Pilli el radyoları hemen ses verirdi de, lambalı radyoların ille de ısınması gerekirdi. Radyoyu açmak mutluluk verici bir eylemdi. Lambanın olduğu yerde keskin, lambadan uzaklaştıkça gölgelenen bir ışık radyonun ön panelini doldurur, büyüleyen kutu yavaş yavaş ısınır, derken ses gelirdi. "Yurttan Sesler Korosu'nu dinleyeceksiniz..."

Radyo içinden taşan tüm seslerle hayatımızı zenginleştiriyor, bize dünya denen kocaman bir yuvarlağın üzerinde yaşadığımızı hatırlatıyordu. Şehirlerarası yolculukların az,

şehir içindeki en uzak mesafelerin bile yürüyerek gidebileceğimiz kadar kısa olduğu dünyamızda radyo, yalnız sesiyle değil, üzerindeki şehir adlarıyla da bizi büyülerdi. Ankara, İstanbul, Varşova, Sofya, Viyana, Münih, Washington, Tel Aviv, Moskova, Kahire, Paris, Atina, Prag gibi; her biri taze bir hayalin kapısını aralayan bu şehir isimleri, ne yazık ki sadece radyonun üzerinde yazılı kalır, ne kadar uğraşsak da, parazitli bir yayının arasında bulabildiğimiz yegâne yabancı ses, Kahire radyosundan taşan Arapça şarkılar olurdu.

Uzak ülkelerden denizleri aşarak gelmesi beklenen sesler, sadece çocukların hayali değildi. Bazı babalar, elinden her iş gelen abiler uzak şehirlerin hayaline düşkün olurlardı. Evin çatısından başlayan bir teli radyoya kadar indirenler, tencere kapağından anten uydurup bahçedeki dut ağacının dalına bağlayanlar, uyduruk antenlerin bir ucunu saksıların toprağına gömerek Moskova ya da Viyana radyosunu dinlemeye kalkışanlar az değildi. Başarılı olamazlar, buna rağmen vazgeçmezlerdi. Onlarla birlikte radyo dinlemek bazen işkenceye dönüşürdü. Radyo Tiyatrosu'nun ortasında toprak anten derdine düşerler, ikide bir dışarı çıkarlar, içeri girerler, radyonun ayarıyla oynarlar, durmadan konuşurlar, soru sorarlar, sonunda kavga çıkardı.

Kimileri radyoculuğu hobi haline getirmişlerdi. Bütün radyo marka ve modellerini, her modelin gücünü bilirler, hangi radyonun hangi megahertzden yayın yaptığını ezbere söylerlerdi. Yabancı radyoların Türkçe yayınlarını dinleyebilmek birinci hedefleriydi. BBC'nin veya Moskova Radyosu'nun Türkçe yayınlarını dinleyebilmek için radyo tamircilerinden, elektrikçi dükkânlarından çıkmazlar, hep yeni bir anten geliştirirlerdi.

Terete efem, Polis Radyosu

Bugün Türkiye'de yayın yapan iki binden fazla radyo istasyonu varken, o yıllarda özel radyoyu hayal etmenin imkânı yoktu. Radyo yayınları devlet tekelindeydi. Ankara ve İstan-

bul radyolarından başka, bugün de yayınlarını benzer şekilde sürdüren "Terete efem" yayın yapardı. Dönemin elit yayıncılık yapan tek radyosu olduğu için, onu biraz okumuş yazmışlar ve büyük şehirlerde yaşayanlar dinlerlerdi. Halkın büyük çoğunluğu şarkı türkü çalan, yarışmalar yapan, eğlendiren Ankara veya İstanbul radyosunu tercih ederdi. TRT FM o zamanlarda da klasik müzik yayını yapar, caza yer verirdi. TRT FM'in gong sesi daha yumuşak, daha melodikti. Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Almanca olmak üzere dört dilde haber yayını yapardı. TRT FM'de gevezelik yoktu. Operalar, konçertolar, caz konserleri yayınlanır, her eserin kime ait olduğu belirtilir, operaların konusu yumuşak ve tatlı sesler tarafından anlatılır, klasik müziğe, büyük müzisyenlere ilişkin ayrıntılı bilgi verilirdi. Jeneriğinde "Te-te-te-Teleskop" diye bir cümlenin yer aldığı program gençlerin çok ilgisini çekerdi. TRT FM stereo yayına geçtiğinde meraklılar bunu pek önemsediler. Ama cihazlar pek gelişkin sayılmazlardı, stereo yayının farklılığı pek çok radyoda anlaşılamadı.

Polis Radyosu ise TRT FM'in tam tersiydi. Seçkin yayıncılık bir yana, TRT'ye göre çok daha serbest yayın yapıyordu. Dönemin popüler şarkılarının yanı sıra, Orhan Gencebay'ın son şarkılarından Şükran Ay'ın yanık sesine kadar, arabeske tümüyle yer verdiği için, özellikle şoförlerin en sevdiği radyoydu. Ama Polis Radyosu'nu ilginç kılan müzik yayınındaki geniş yelpaze değil, günde birkaç kez yayınlanan kayıp şahıs ve çalıntı oto ilanları bölümüydü.

Bu ilanlar kimi zaman güldürücü, kimi zaman ürpertici olurdu. Özellikle kayıp şahıs ilanları, dinleyicileri karanlık hikâyelere çekerdi. Genellikle diksiyonu pek düzgün olmayan bir spiker kayıp şahısları okurdu: "Ahmet Yıldız, 12 yaşında, üzerinde kahverengi bir ceket ve siyah pantolon bulunan Ahmet Yıldız, 19 Ekim 1974 tarihinde evinden ayrılmış, kendisinden bir daha haber alınamamıştır. Görenlerin veya bulunduğu yeri bilenlerin en yakın polis karakoluna haber vermeleri rica olunur. Nurhayat Gökdemir 44 yaşında..." böyle uzayıp giderdi liste. Derken kayıp şahıs ilanları

biter, bir iki şarkı-türküden sonra çalıntı oto ilanlarına sıra gelirdi. O yıllarda çoğu ailenin çalınacak otosu olmadığı için, bu bölüm pek de etkilenmeden dinlenirdi. "34 AB 555 plakalı, mavi renkte, Murat 124 marka araç park edildiği yerde bulunamamıştır. Yerini bilenlerin..." Bir süre sonra Polis Radyosu yayınlarına son verildi ve şoförler yine kırkbeşlik plaklarına dönmek, *Bir Teselli Ver*'i plaktan dinlemek zorunda kaldılar.

Demirbank iyi günler diler

Bize dünyanın dört bir tarafını taşıyan radyo kibirli değildi, seviyesiz de değildi. Fazla denetimli, fazla kurallıydı. Hayatımız da öyleydi. Yayın sabah altıda başlar, yedi olduğunda önce gong vurur, ardından anons spikeri tarihi söylerdi. "Bugün 14 Eylül Çarşamba. Demirbank iyi günler diler. Demirbank. Demirbank..." 70'li yıllarda bu coğrafyada yaşayan ve radyo dinleyen hemen herkesin hafızasına bu cümle kazındı.

Bu iyi dilekten sonra sabah yedi haberleri başlardı. "Burası Türkiye radyoları. Haberleri veriyoruz. Önce özetler." 70'lerde "ajans haberleri" deyimi kalkmıştı. Ama o yılların yaşlıları haberlere hâlâ ajans diyorlardı. Birçok evde büyükbabalar saate bakarlar "Radyoyu açın, ajansı kaçırmayalım," derlerdi. Sabah yedide, öğlen birde, akşam sekizde ve gece on birde ana haber bültenleri vardı. "Önce özetler" cümlesinden sonra günün haberleri birer cümle ile verilir, ardından "şimdi haberler" cümlesi ile ayrıntılara geçilirdi. Haberlerde başbakanların, bakanların, mühim şahısların sözleri kendi seslerinden verilir, yarım saate yakın haberler sunulurdu. Ayrıntılı haber bittikten sonra, yine özetler birer cümle ile okunurdu. Haberlerin bitmesi hemen eğlenceli bir programa geçileceği anlamına gelmezdi. Sıra hava ve yol durumuna gelirdi. Havanın hangi bölgelerimizde parçalı bulutlu veya açık ve güneşli olacağını öğrenmekle kalmaz, denizin de genellikle "mutedil dalgalı" olduğunu öğrenirdik.

"Adana-Pozantı karayolunun 15. kilometresi yol çalışmaları nedeniyle trafiğe kapalı olup, geçiş tek şeritli olarak Adana-Osmaniye yolundan verilmektedir. İşaret ve işaretçilere uyulması..." Yollar, heyelan, kar yağışı, bakım ve asfalt çalışmaları yüzünden kapalı olur ve geçiş hep tek şeritli olarak verilirdi. Adana-Pozantı karayolundaki yol çalışmaları nedense yıllarca bitmedi. Gece on bir haberlerinden sonra spiker "Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi'nden bildirilmiştir," der; rüzgâr, deniz, dalga durumu konusunda vatandaşlar aydınlatılırdı. Spikerler düzgün bir Türkçe konuşurlardı. Bu sadece mesleki bir zorunluluk değildi, konuştukları dili severler, önemserler, doğru telaffuz edilmesi konusunda öncü olduklarını bilirlerdi.

Uzun yıllar boyunca sabahları on civarında Arkası Yarın, ardından da Okul Radyosu yayınlandı. Öğle haberlerinden sonra, reklamlar başlardı. Bir saate yakın süren reklamlar başlı başına bir programdı. Dönemin reklam ajanslarının bu program içinde beşer-onar dakikalık bölümleri vardı. Üretim az, reklam verecek firma az, harcanacak para da azdı. Ama reklamlar neşeli, eğlenceli olurdu. Özellikle çocuklar reklamları dinlemeyi severlerdi. Ajanslar önce kendi adlarını söylerler, sonra müşterileri olan firmaların reklamlarını sunarlardı. Radar Reklam ve Poyraz Reklam o yıllardan aklımda kalan iki ajans oldu.

Bu ajanslar sundukları reklam anonslarını dinlenebilir kılmak için, kendilerine ayrılan süre içinde, birkaç dakikalık programlar yaparlardı. Bu programların reklamla doğrudan ilgisi olmayabilirdi. Örneğin bir ajans reklam aralarında "Şimdiki Aklım Olsaydı" diye bir program sunardı. Dinleyicilerden başlarından geçen ve pişman oldukları bir olayı yazmaları istenir, bunlar dramatize edilerek yayınlanırdı. En çok banka reklamları yapılır, aralarda günün sevilen şarkılarının ilk kıtaları çalınırdı. Dramatize bölümler yine anonslar ile şarkılar arasına serpiştirilirdi. Hayvanlar Âlemi de böyle bir bölümdü. Bu programda iki çocuk ile Şefik Amca rol alıyordu. Dramatik kurgu gereği, çocuklar bir yerde bir hayvanın

resmine rastlamış, okulda öğretmenleri ödev vermiş ya da adını duymuş olurlar, Şefik Amca da çocuklara zebra, suaygırı, antilop, gergedan, fok, pars, bukalemun, penguen gibi çeşitli hayvanlar hakkında bilgi verirdi. Bazen "işte sorusu, nedir doğrusu" gibi yarışmalar yapılır, dinleyicilere sorular sorulur, cevapları göndermeleri için posta kutusu adresleri verilirdi. Dönemin ünlü sanatçıları küçük programlar yaparlardı. Zeki Müren'in "Gözünüz yolda, kulağınız bende olsun sevgili şoför kardeşlerim" anonsuyla başlayan mini programı yıllarca hafızalarda yerini korudu.

Efektör: Korkmaz Çakar

Bu cümleyi duymak için Arkası Yarın ya da Radyo Tiyatrosu dinlemek gerekiyordu. Hâlâ devam eden bu iki yapım 70'li yılların en çok ilgi gören radyo programlarıydı. Radyo Tiyatrosu haftada iki gece ve cumartesi sabahları yayınlanır, Arkası Yarın ise hafta içi her sabah yayına girerdi. Her iki program da titizlikle hazırlanırdı. Dönemin ünlü oyuncuları bu dramatize yapımları seslendirir, ünlü tiyatrocular yönetirdi. Önce bir ses "Radyo Tiyatrosu" derdi. Ardından müzik eşliğinde aynı tatlı ses, temiz bir Türkçeyle başlardı: "*Yıldızlara Bakmak*. Yazan: Behçet Necatigil. Yöneten: Filanca.... Oynayan sanatçılar..." Ardından efektör gelirdi: Korkmaz Çakar...

Radyo Tiyatrosu metinleri genellikle özgün yapımlar olur, arada bir uyarlamalara rastlanırdı. Ama Arkası Yarınların çoğu uyarlamaydı. *Siyah Lale*'den *Anna Karenina*'ya, *Sefiller*'den *Kızıl ve Kara*'ya, *Aşk-ı Memnu*'dan *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*'a, *Harp ve Sulh*'ten, *Çalıkuşu*'na kadar, Türk ve dünya edebiyatının birçok önemli romanı dramatize edildi, bu edebiyat eserlerini okumamış olanlar, hiç değilse dinlediler. Cuma sabahları, yedi haberlerinden önce Halk Hikâyeleri yayınlanırdı. *Deli Dumrul*, *Leyla ile Mecnun*, *Köroğlu*, *Yusuf ile Züleyha*, *Ferhat ile Şirin*, *Dede Korkut* gibi halk hikâyeleri, destanlar, efsaneler bu bölüm için dra-

matize edilir, gerektiğinde yerel ağızlar kullanılırdı. Köylerde yaşayan ve güne çok erken başlayan dinleyici kitlesine hitap ederdi.

Çocuk Bahçesi ise Okul Saati'nden sonra yayına girerdi. Hafta içi her gün, sabahçılar için öğleden sonra, öğlenciler için sabahtan yayınlanır, on beş dakika sürerdi. Bir ya da iki hafta devam eden meraklı, eğlenceli, hafif polisiye-macera çocuk hikâyelerinden oluşurdu. Radyo, hayatı düzenliyordu, yoksulluk ve yoksunluktan gelen toplumu değiştirmeye çalışıyordu. Eğlendirmekten çok eğitmeyi, öğretmeyi amaçlıyordu. Okul Saati okulların müfredat programlarını takip ederdi. Özellikle ortaokul öğrencilerine hitap eden Okul Saati'nde tarih, coğrafya, fen bilgisi gibi dersler kimi zaman dramatize edilerek, kimi zaman spiker tarafından anlatılarak sunulurdu. En eğlenceli bölümü yabancı dil dersleriydi. Almanca ve Fransızca dil dersleri de olmasına rağmen, o yıllardan hafızalarda kalan "Hello çıldırın havaryu tudey?" diyen ses oldu.

Radyo her zaman eğlenceli, keyifli değildi. Haberler bazen çok sıkıcı olur; hele Meclis Saati, Olayların İçinden, Silahlı Kuvvetler Saati gibi programlar çocukların hiç ilgisini çekmezdi. Ama edebiyattan hoşlananlar için haftada bir gün, gece on civarında yayınlanan Bir Roman Bir Hikâye ise doyulmaz bir programdı. Programın anonsundan sonra spikerin sesi duyulurdu: "Refik Halid Karay'ın *Yüzen Bahçe* adlı romanını kaldığımız yerden okumaya devam ediyoruz." Okunan romansa kalınan yerden devam eder, kısa bir hikâye ise okunup bitirilirdi. Genellikle Türk yazarlarının eserleri tercih edilir, spiker çok düzgün okur, teklemez, kekelemezdi. Radyo o yıllarda edebiyattan çok yararlanır, dinleyiciler de bu programlardan edebiyat lezzeti alırlardı.

Ama radyo her şeyden önce müzik demekti. Her evde pikap yoktu, her an müzik dinlemek mümkün değildi, radyo günün büyük bölümünde müzik yayını yapardı. İki müziksiz programın arasında bir müzik programı olurdu. Solistler Geçidi, Türküler Geçidi gibi bazı müzik programları-

nın çok standart bir formatı vardı. Yurttan Sesler Korosu radyonun kadrolu sanatçılarından oluşan bir topluluktu. Bu topluluklar programa başlamadan önce saz sanatçılarının adları sayılırdı. En son sayılan "Ve Atilla Mayda" ise tıpkı "efektör Korkmaz Çakar" gibi, binlerce kez dinlendiği için akıllarda "Ve Atilla Mayda" olarak kaldı.

Radyo eğitim kadar denetimdi. Denetimden geçmeyen bir şarkı radyoda çalınamazdı. Dönemin popüler şarkıcılarından çoğunun şarkıları denetimde beklerdi. Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur gibi arabeskçilerin şarkıları 70'li yıllarda radyodan hiç yayınlanmadı. O yıllarda halk arasında Türk hafif müziği denilen pop şarkılarına, radyoda Türkçe sözlü hafif müzik denirdi. Genellikle "hafif" bulunur, hor görülür, ama çocuklar ve gençler en çok Türkçe sözlü hafif müziği severlerdi. Radyoda vakit doldurmak için en çok bu müzik kullanılırdı. Akşam haberlerine beş dakika kalmışsa, "Türkçe sözlü hafif müzik" anonsu duyulurdu. Genellikle, büyük çoğunluğuna Fecri Ebcioğlu tarafından Türkçe söz yazılmış, yabancı bir şarkı çalınır, ikinci, taş çatlasın üçüncü şarkının ortasında müzik kesilir, haberlerin başlayacağını belli eden "dıt dıt dııt" sesinden sonra anons duyulurdu: "Burası Türkiye radyoları. Haberleri veriyoruz. Önce özetler..."

Sözleri Türkçe olmayan hafif müziğin adı ise hafif müzik ya da dış kaynaklı müzik idi. Çoğunlukla sözsüz parçalar, yine boşluk doldurmak amacıyla çalınır, zaman gelince müzik başına sonuna bakılmadan kesilir ve program başlardı. Gece birde radyo yayınları sona erer, zaten Türkiye'nin çok büyük çoğunluğu uyumuş olurdu.

Radyo 70'lerin ikinci yarısına damgasını vuramadı. Yerini alan televizyon hayatı derinden değiştirmişti. Ama radyo 90'ların ikinci yarısında yeniden doğdu. Üstelik bu kez binlerceydi ve kimliği bambaşkaydı.

Ekranla tanışma

Radyo alçakgönüllüydü, vakurdu, inatçıydı ama yeni değildi. Televizyon ise hayatımıza ağır bir vaka olarak girdi; radyoyu, kardeşi doğunca ihmal edilen büyük çocuğa benzetti. Şımarıktı, kaprisliydi ve çok çekiciydi. Televizyonla birlikte özellikle küçük şehirlerde hayatın ağır ritmi değişti, alışkanlıklar terk edildi. Yazın evlerin bahçeleri boş kaldı. Çay bahçelerinde oturup dondurma yiyenler azaldı. Kış gecelerine tat veren akşam oturmalarından vazgeçildi, komşular bir araya geldiklerinde ortaya çıkan iskambil kâğıtları çekmecelerde unutuldu, sinemalar kapandı, kızlar nakışlarını gündüz işler, babalar gazetelerini "dairede" okur oldular. Ağır, ama kendine göre lezzeti olan bir yaşama biçimini, siyah-beyaz bir ekranda değişen görüntüler belirler oldu.

Görüntüyle tanışıncaya kadar, dünyanın ülkemizden, hatta şehrimizden ibaret olduğunu sanıyorduk. Dünyada başka ülkeler, başka yaşama biçimleri olduğunu bilmesine biliyorduk, ama bu bir şey demek değildi. Bir tür körlük içindeydik. Dışımızdaki dünyayı gazetelerde ve dergilerde ara sıra gördüğümüz fotoğraflardan tanıyorduk. Kapalı bir ülkenin insanlarıydık. Kahraman askerlerimizin inançla beklediğinden emin olduğumuz sınırlarımızın içinde, kendi kendimize bir hayat yaşıyorduk. Görmenin ne demek olduğunu televizyonla birlikte fark ettik. Odalarımıza giren "değişen görüntüler" hayatımızdaki durgunluğu hızla dağıttı. Televizyon, radyo gibi alçakgönüllü ve sakin değildi. Şaşırtıcıydı. Gözlerimizi ondan alamıyorduk.

Oysa bize tanıma ve alışma zamanı vermişti. Önceleri haftada birkaç gün ve birkaç saat yayın yapıyordu. Çok az eve girmişti, günlük hayat bu birkaç saatlik yayından pek etkilenmiyordu. Çocukların dışında, televizyona maddi durumu elverişli, yenilikten hoşlanan babalarla, yeni evli "modern" çiftler ilgi gösteriyorlardı. Orta halli ailelerin çoğu, bu merakın da geçeceğine inanıyor, birkaç saatlik keyif için ha-

tırı sayılır derecede pahalı olan bu yatırımı yapmaya pek yanaşmıyordu. Oysa televizyon çocuklar için müthiş bir şeydi. Biraz televizyon seyredebilmek için aile terbiyelerinden ödün vermekten çekinmediler. Bir eve çağrılmadan gitmenin ayıp olduğunun sıkıca öğretildiği yıllarda, çocuklar çağrılmadıkları halde televizyonlu evlere gitmeye, başına oturup her şeyi unutmaya başladılar.

Haftada birkaç gün yayın yapılan dönemde bir bağımlı kitlesi oluşmamış, ama adaylar belli olmuştu. Yayından bir saat önce açtıkları televizyonun karşısına kurulup, netlik ayarı yapmaya yarayan ve birtakım geometrik şekillerden oluşan bar görüntüsüne gözlerini dikenler, bir yandan da uzun bir dıiııt sesinden ibaret olan sinyali dinleyenler tipik televizyon bağımlısı adaylarıydı. Televizyon düzenli yayına geçince hemen "müptela" oldular. Televizyonun her gün akşam yediden gece yarısına kadar yayın yapmaya başlaması sosyal hayatın sonunu getirdi. Yaşama biçimi hızla ve epeyce derin bir şekilde değişti. En büyük ve tek eğlence televizyon oldu. Öyle bir eğlenceydi ki, sinemalar seyircisizlikten kapandı, tiyatrolar iflas etti. Televizyonu gereksiz, hatta zararlı bulan babaların inadı, çocuklarının ısrarı karşısında kırıldı, televizyon hızla evlere girmeye başladı. Ailelerin kendi içlerindeki hayatları gibi, çevreleriyle ilişkileri de değişti. Ekran bir mıknatıs gibi herkesi kendine çekiyordu. Hali vakti yerinde olup komşularından, ahbaplarından önce televizyon almış olan aileler; bu yeniliğin öncüsü olma gururunu yaşadılarsa da, evlerinde ayaklarını uzatıp rahatça televizyon seyredemediler. Çünkü televizyonla birlikte akşam oturmalarının niteliği hızla değişti.

Televizyondan önce aileler arasında nazik ziyaretler yapılırdı. Kadın-erkek bir arada oturulur, hal hatır sorulur, sohbet edilir, çaylar içilip meyveler yenir, hatta iskambil oynanır; herkes ortak bir âlemin parçası olurken; bu ziyaretler, televizyon seyretme seanslarına dönüştü. Yenilikte öncü olmanın bedeli vardı. Mahallede herkesten önce televizyon aldıkları için kurumla gezinen öncü ailelerin evleri, televiz-

70'lerden tipik bir orta sınıf aile, arkada soba borusu göründüğüne göre, ailenin hayatına henüz kalorifer girmemiş.

yon seyretmeye gelen komşularla, ahbaplarla, habersiz gelen akrabalarla dolup taşmaya başladı. Ortak âlemin parçası olma hali ortadan kalktı, herkes televizyonu rahatça görebileceği bir yere yerleşip televizyonun yarattığı âlemde kaybolmayı tercih etti.

Bu toplumun geleneksel terbiyesine göre misafiri kabul etmemek, ikramda kusur etmek, surat asmak, misafirin varlığından duyulan rahatsızlığı belli etmek, toplumsal hayattan tümüyle soyutlanmayı gerektirecek kadar büyük ayıplardan sayıldığı için, yenilikte öncü aileler her gece evlerine dolan misafirleri ağırlamaktan yorgun düştükleri gibi, gönüllerine göre televizyon da seyredemediler. Her eve tele-

vizyon girmeden önce, ailelerin görgü ve terbiye düzeylerine göre değişen sorunlar yaşandı. Aileler, komşular arasında küslükler görüldü, bozulan dostluklara rastlandı. Televizyon seyretmek için çağrılmadan gitmeyi onurlarına yediremeyen aileler, televizyonları olup da, kendilerini davet etmeyen komşularına, ahbaplarına küstüler. Oysa bilmiyorlardı ki televizyonlu ailelerin çoğu, davetsiz misafirleri ağırlamaktan, dostlarını, ahbaplarını davet etmeye fırsat bulamıyorlardı.

Televizyonu olmayan ailelerin içinde kavga eksik olmuyordu. Çocuklar televizyon alınsın diye tutturdular, anneler onları gizlice ve ustaca desteklediler. Bir gün üzerine bir ev kondururum da, başımızı sokacak bir evimiz olur diye düşünerek, arsa alıp borca girmiş babalar "Hayır!" dedikçe çocuklar surat astılar, anneler sırtlarını dönüp yattılar, evlerde kavga havası esmeye başladı. Çoğu baba bu ısrar karşısında yenik düştü, elinde kalem kâğıt hesaba kitaba oturdu; taksitli satışlar imdada yetişti de, bir televizyon alınabildi.

"Fakir ama gururlu" ya da tam tersi

Görgünün önemsendiği, aile terbiyesi almış sıfatının çok sık kullanıldığı yıllarda, iyi aile olmanın koşulu varlıklı olmak değil, görgülü olmaktı. Aileler mal varlıklarını sergilemeyi görgüsüzlük olarak kabul ederler, davranışlarıyla, nezaketleriyle asaletlerini ortaya koymaya çalışırlardı. Maddi durumları birbirinden farklı olsa da, benzer terbiye yapısına sahip aileler daha sık görüşür, yakın olurlardı. Hemen her mahallede görgüsü kıt birkaç aile bulunurdu. Bu tip aileler sosyal hayattan tamamen soyutlanmasalar da, onlarla fazla samimi olunmaz, dostluklar ilerletilmezdi. Zengin ama görgüsüz bir aile parasının gücüyle eş dost sahibi olamaz, yoksul ama görgülü bir aile çevreden saygı, itibar görürdü. Fakir ama gururlu yıllardı; ahlak, görgü, nezaket gibi değerler maddi varlıktan daha büyük bir zenginliği ifade ederdi. Böyle fakir ama gururlu aileler meraktan çatlasalar da, televizyon

almış olan ahbaplarına çağrılmadan gitmezlerken, hem fakir, hem gursuz aileler televizyonlu komşularını hayatlarından bezdirdiler.

Yemek saatlerinde misafirliğe gitmek çok ayıp olduğu halde, onlar yemek saati filan dinlemezlerdi. Televizyon taksitlerinin yanı sıra, her akşam eve doluşan misafirleri ağırlamaktan cüzdanlarının dibi delinmiş aileler, mütevazı bir akşam yemeği yemeye hazırlanırlarken, misafir aile çat kapı gelir, "buyrun Allah ne verdiyse yiyelim" cümlesinin tamamlanmasını bile beklemeyip sofraya yanaşırlar, bir gözleri televizyonda, afiyetle yemeklerini yerler ve kendi evlerindeymiş gibi rahat, televizyon seyrederlerdi. Ev sahibinin koltuğuna misafir baba, ev sahibesinin yerine misafir anne oturur, çocuklar odanın diğer rahat köşelerini kaparlardı. Ev evlikten çıkardı. Misafir çocuklar çekirdeklerin kabuklarını sağa sola saçarlar, misafir baba külünü ortalığa silker, misafir anne ayaklarını altına alıp bir yandan televizyon seyrederken bir yandan sürekli konuşur, bir başka misafir çayını demli bulur açtırır, beriki açık bulur, dem ilave ettirir, kimisi yanında bir dilim limon ister ve ev sahipleri cinnet geçirecek raddeye gelirlerdi.

Seyrettikleri filmin ya da dizinin bitmesi onların gitmesi anlamına gelmezdi. Gitmeleri için televizyon ekranında "televizyonunuzu kapatmayı unutmayınız" yazısının çıkması gerekliydi. Bu yazı çıkınca, sanki ev sahipleri "dağıttıklarınızı toplayın bakalım" diyeceklermiş gibi bir acele, bir telaşla kalkıp giderler, arkalarında yorgun ve televizyon aldıklarına pişman ev sahipleri ile darmadağın olmuş bir ev bırakırlardı. Böyle geceler ara sıra yaşansa yine bir sorun olmazdı. Ama bu tür görgüsüz aileler rahatsız ettiklerini düşünmezler, "iade-i ziyaret" beklemezler, ertesi gece, olmadı bir sonraki gece yine gelirler ve aynı film bir daha yaşanırdı. Bu tür aileler gittikten sonra, asıl kavga ev sahibi karıkoca arasında başlardı. "Yüz veriyorsun ondan oluyor." "Ne münasebet, sen çağırmadın mı, gelin televizyon seyrederiz diye." "Ben öylesine söyledim, ne bileyim çıkıp geleceklerini!" Kavga uzayıp gider, zamanın terbiyesi kan tükürülse de misafire kızılcık

şerbeti içtim demeyi gerektirdiği için, ertesi gece gelen misafire yine ikramda ve ilgide kusur edilmezdi.

O yılların televizyon sahibi aileleri evde yok numarası bile yapmak zorunda kaldılar. Pek kolay bir numara değildi, çoğu zaman başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Ama yine de misafirden bunaldığı halde yüzsüz misafirlerine "Bir mânimiz var gelmeyin!" diyemeyen yumuşak aileler tarafından başvuruluyordu.

O gece ayaklarını uzatıp kimseye çay, kahve ikram etmeden, meyve soyup dağıtmadan, mısır patlatmadan yan gelip yatarak televizyon seyretmek isteyen aile, daha gündüzden sözleşirdi. Işıklar yakılmayacak, perdeler sıkıca çekilecek, kapı çalınırsa kesinlikle açılmayacak, evden çıt çıkmayacak. Akşam erkenden eve gelinir, gürültü yapmadan, alelacele mutfakta yemek yenir, sesi iyice kısılmış televizyonun başına geçilir ve karanlıkta televizyon seyretmeye oturulurdu. Tek ya da iki katlı, bahçeli evlerde nispeten kolay olan bu numarayı apartman dairelerinde uygulamak o kadar kolay değildi. Aile bireyleri ayaklarının ucuna basa basa odalara girip çıkarlar, evde yoklar havası vermek için çok dikkatli olurlardı. Evin en küçük oğlu bir öksürük nöbetine tutulmaz, evin kızı banyoda karafatma görüp de çığlık atmaz, ev derin bir sessizliğe gömülebilirse, numaraya devam edilirdi.

Ama insanlar, insanların hayatlarına kendi hayatlarıymış gibi kolayca girip çıkarlardı. Kimin nereye, neden, ne zaman, kiminle gittiğini bilmek her komşunun "üstüne vazife" sayıldığı için, evlerin kimseye haber verilmeden sessizliğe gömülmesi hiç de doğal karşılanmazdı. Dantel torbası kolunda, çocukları yanında olan komşu *Zengin ve Yoksul*'u seyretmek üzere gittiği televizyonlu evin kapısını uzun uzun çalardı. Çalınan kapı açılmayınca doğru olan evde yoklar diyerek dönüp gitmek iken, o yıllarda öyle yapılmazdı. Yan komşuya, bilmiyorsa öbür komşuya, derken neredeyse bütün mahalleye nerede oldukları sorulur, bu arada mahallede son derece gereksiz bir telaş, yan komşuda hafif manidar bir mırıldanma başlardı: "Allah Allah... Bize haber vermeden acaba nereye gittiler?"

Tehlikeli olan bu manidar konuşmaların uzaması ve içlerinden bir aklievvelin çıkıp "Başlarına bir şey gelmiş olmasın sakın?" diye sormasıydı. Bu aşama her zaman yaşanmaz, yaşandığı zaman televizyonlu ailenin gece keyfi başlamadan biterdi. Yeteri kadar çalınıp kırılacak hale gelmiş kapı sanki duyulmamış gibi camlara manasızca küçük taşlar atılır, ev halkına seslenilir, bu arada tüm komşular bu garip yokluktan haberdar olurlardı. Kapının önünde toplananlar arasından "Sobadan zehirlenmiş olmasınlar?" şeklinde yükselen musibet soru sorulacak olursa, kapıya polisin yanaşması mukadderdi. Bu arada evde yoklar numarası yapmaya kalkan aile dışarıda olup bitenleri duyar, sesi duyulmasın diye televizyonu iyice kısar, kıstıkça televizyon duyulmaz, sinirler bozulur, ev halkının keyfi kaçar, gece zehir olurdu. Böyle durumlarda uyuyormuş da gürültüye uyanmış numarası yapmak en doğrusu olduğu için, baba hafif uykulu bir ifadeyle kapıyı açar "Ne oluyor?" diye sorar, ev halkını sağ salim karşılarında gören komşular rahat bir nefes alır, en yakın komşu, ne kadar yakın ve ilgili olduklarını göstermek için "Başınıza bir şey geldi sandık..." der, baba birkaç cümle geveler, herkes evine dağılır, bu arada bir-iki yüzsüz komşu eve girip televizyonun karşısına geçmeyi başarır, o keyifli gece yaşanmadan biterdi.

Bu numaranın kimseye bir faydası olmadığı gibi, ertesi gün dedikodu kazanı kaynar, olay olmadık şeylere yorulur, bazı kendini bilen aileler bu numarayı üstlerine alınıp o eve bir daha televizyon seyretmeye gitmezler, bazıları da tam aksine, nasıl olsa aynı numarayı bir daha yapamazlar diye düşünerek, ertesi akşam rahatça kapıyı çalarlardı.

Televizyon sosyal hayatı altüst ettiği kadar, aile hayatını da sarstı. Düzenli yayına başlamasıyla birlikte, bir anda birçok evin hayatında düzen bozuldu. Aslında aptal kutusu olduğu kimileri tarafından çok geçmeden anlaşılmıştı ama, bu bilgi bazı aile bireylerinin televizyona esir olmasını engelleyemedi. Ekran karşısına mıhlandığı için yemeği yakan, ütüyü prizde unutan kadınlarla kocaları arasında büyük kavgalar çıktı. Bazı kocalar çocukların ödevlerine yardım etme-

diler, aile sohbetlerine katılmadılar, eş ve çocuklarıyla ilgilenmeyi unuttular. Çocukların okul durumlarında da ciddi başarısızlıklar görülür oldu. Ödevlerini yapmadıkları ve çalıştım dedikleri derslerine aslında çalışmadıkları, yıl sonunda karneler alınınca belli oldu. Karne günü geldiğinde, çocuk eğitiminde sıkı bir dayağın yararlı olduğuna kesinlikle inanmış babalar, çocuklarıyla "yalnız konuşmak" istediler, birçok evde kıyamet koptu, ama zayıf dolu karneyi eve getirince dayak yiyen çocuklar, yine de yaz tatillerini televizyonun başında geçirmeyi tercih ettiler. Dayak çocukları televizyondan caydıramadı.

Radyoyu anlamakta güçlük çekmiş olmakla beraber, yine de kabullenmiş olan yaşlıların televizyonla karşılaşmaları çok daha dramatik oldu. Genellikle ileri yaşlarında şehir hayatıyla tanışmış olan ve evden pek çıkmayan bu yaşlılar televizyonu kabullenmekte güçlük çektiler. Şeytan icadı olarak gördüğü televizyonu seyretmeyi reddedenler "Git buradan, giiit!" diyerek televizyona bastonuyla vurmaya kalkışanlar "Nasıl oluyor da bunca adam bu küçücük kutunun içine sığıyor?" diye bıktırıncaya kadar soranlar, anlatıldığı halde anlamayıp yine soranlar, hatta televizyona çıkan kişilerle konuşmaya kalkanlar, o yılların eğlenceli hikâyeleriydi.

Ama seyrettiğini anlamayıp durmaksızın ev halkına sorular soran halalar, teyzeler, yengeler çok can sıkıcıydı. "Kime dedi? Niye dedi? O ne dedi? Niye öyle dedi? Kim dedi? Ne yaptı? Niye yaptı?" sorularının ardı arkası kesilmez, ev halkından böyle biriyle televizyon seyretmek azap haline gelirdi. Bir de televizyon seyrederken anında yorum yapanlar vardı. Dayanılmazdılar. Katili daha ilk sahnede şıp diye bilirler, ama dizi boyunca on kere fikir değiştirirler, her fikir değiştirdiklerinde değerli görüşlerini ev halkına yüksek sesle sunarlardı: "Katil uşak demiştim ama değil, kadının kocası."

Televizyon seyircisi tipleri bu kadarla kalmazdı. Bir de ekranda ne görünüyorsa onu adeta hissedenler vardı. Ya yerli yersiz gülerler ya korkup çığlık atarlar ya büyük hayret nidalarıyla olayı yaşarlar, hiçbir şey yapamazlarsa tuhaf ses-

ler çıkarırlardı. Onlar hiç susmazlardı. Bir kısmı ise bir sonraki sahneyi tahmin eder ve yüksek sesle anlatırlardı. "Babası kıza bağıracak, oğlan kızı öpecek, eve gidiyor, orada katili yakalayacak..." Böyle bir halayla televizyonda film seyretmektense, gidip yatmak daha iyi olurdu.

Televizyonun örtüsü, sehpası, regülatörü

Durgun bir su gibi ağır akan hayata inanılmaz bir hareket ve heyecan getirerek süsleyen televizyon elbette başköşeye yerleştirilecekti. Televizyon giren her evde oturma düzeni değiştirildi, divanlar, koltuklar, sehpalar televizyona göre yeniden yerleştirildi. O yıllar her odaya bir televizyonun düştüğü yıllar değildi, bir taneydi, tekti ve düzen ona göre alınıyordu. Evlere aksesuarlarıyla birlikte girmişti. Televizyon sehpası bunlardan biriydi. Yıllar boyunca evlerin birçoğunda televizyonlar tekerlekli, standart bir sehpanın üzerine kondu. Gösterişsiz, sıradan bir sehpaydı bu. Sekizgen görünümündeydi, soluk renkli formikayla kaplanmış, açık raflardan oluşuyordu. En üst rafına televizyon konur, simetrik olan diğer raflarına dantel örtü serilir, üzerlerine resim çerçevesi, biblo, bebek, vazo gibi şeyler yerleştirilirdi. Sehpanın yüksekliği iyi ayarlanmıştı. Televizyon oturanların tam görüş mesafesine denk geliyordu.

Regülatörü çalıştırmadan televizyonu çalıştırma riskini pek çok aile göze alamazdı. Ya maazallah voltaj aniden düşerse? O canım alet bozulursa? Birkaç gece televizyonsuz kalınırsa?

Bu sehpanın televizyonun altındaki ilk rafının diğerlerinden dikkat çekici şekilde kısa olmasının bir anlamı vardı: Bu, televizyonun diğer tamamlayıcı aksesuarı olan regülatörü koymak için tasarlanmıştı. Voltajın aniden düşmesi ya da çıkması, televizyonun onarılamayacak kadar bozulmasına neden oluyordu, bu nazik aleti korumak için regülatör almak şarttı.

Televizyonun hayata girmesiyle birlikte, onu da içine alacak şekilde vitrin dolapları yaptırmak yaygınlaştı. Küçük şehirlerin orta halli aileleri masife göre çok daha ucuz olduğu için formika kaplı, vitrinli, büyük dolapları tercih ettiler. Salonun bir duvarını boydan boya kaplayan bu dolaplarda her şey bulunurdu. Televizyon tam ortasında yer alır, dantel örtü serili raflarda radyo, pikap, regülatör, *Hayat* ansiklopedileri, eve hediye gelmiş ya da yurtiçi turistik gezilerde pek beğenilerek alınmış porselenden, tahtadan, lületaşından veya bakırdan çeşitli ıvır zıvır, çerçeve içinde aile fotoğrafları, birkaç cilt kitap bulunur, camlı bölümüne de çay, su, kahve fincanı takımı, porselen yemek takımı vesaire yerleştirilirdi. Bu tür dolaplar ya marangozun zevkine ya da ev halkının arzusuna göre çizilip yapılırdı.

Ama bunların yanında bir de standart televizyon dolapları vardı. Hazır satılan bu dolaplar da formika kaplıydı. Altında çift kapaklı, tek raflı büyük bir dolap olur, üstünde de televizyonun konacağı bölme bulunurdu. Televizyon kutuyu andıran bu bölmeye yerleştirilir, seyredilmediği zamanlarda bu bölmenin sürgülü kapağı çekilip kapatılırdı.

Eşyaların uzun süre kullanıldığı, kıymetli olduğu zamanlardı, evin en değerli eşyası üzerine büyük, dantel bir örtü örtülerek korunduğu yetmezmiş gibi, bir de dolabın kapağı iyice kapatılır, böylece tehlikeden, tozdan korunmuş olurdu. Ama bütün bu televizyon dolaplarının içinde bir tanesi vardı ki, en eğlenceli olanı oydu. Bu dolabın sürgülü kapağının yerinde genellikle mavi renkli bir cam bulunur, televizyon bu mavi camın ardından seyredilirdi. Mavi cam görüntüyü biraz bulanıklaştırsa da, renkli televizyon düşleri kurmaya bile çekinenler bu mavi camın verdiği renk duygusundan hoşlanır-

lardı. Bazı evlerde bu camların birkaç renkli olanlarına rastlanırdı. Önüne böyle bir cam konmuş olan televizyon seyredilirken konuşan iki kişiden birinin yüzü uçuk pembe, diğerininki mavi olur, güneş yemyeşil parlardı.

Büyük evleri, büyük vitrinleri, büyük koltukları, büyük olayları, büyük liderleri seven Türk halkı, televizyonun da en büyüğünü sevdi. Evlerin tümüne o yıllarda en büyük boy olan 61 ekran televizyon girmişti. Kocamandı, rahatça seyredilebiliyor, odanın her yerinden görülebiliyordu. Portatif teyp, portatif pikap, portatif piknik masasını tanıyıp sevmiş olan Almanyalılar aracılığıyla da hayata 37 ekran televizyon girmişti. Küçüktü, anten kurmak gerekmiyor, çubuk şeklindeki anteni açılınca, tek bir kanal olduğu için üzerine logo yazılmayan TRT televizyonunu seyretmek mümkün oluyordu. Büyüğün yanı sıra bir de 37 ekran televizyonu olan evler; yazın bahçelerde, balkonlarda televizyon seyrederek küçük boy televizyon sahibi olmanın tadını çıkarttılar.

Televizyonun boyutu konusunda herkes hemfikirken, markalara gelindiğinde görüşler değişiyordu. Alman patentli bir televizyon markası olan ITT Schaub Lorenz'in televizyonda yayınlanan reklamı o yıllarda büyük ilgi çekmişti. Filmde bir aile babası kolları ahşap bir koltukta oturuyor "Benim televizyonum," diyor, sonra ortaparmağının orta boğumunu koltuğun koluna üç kere tık tık tık diye vuruyor ve ekliyordu: "İyidir!" Sonra dış ses konuşuyordu: "Ay ti ti şaplorenz."

Yine bir Alman markası olan Blaupunkt da Schaub Lorenz kadar olmasa da ilgi görmüş, piyasaya reklam kampanyası yaparak girmişti. Reklam filminde Blaupunkt'un Almancada mavi nokta demek olduğu anlatılıyordu. Ama ne yazık ki televizyonlarımız siyah-beyazdı ve biz o noktanın mavi olduğunu göremiyorduk. Grundig, Nordmende, Philips ve Saba markalarına da birçok evde rastlanıyordu. Japonlar teknolojinin tahtına henüz çıkmamışlardı. Günümüzde araba markaları üzerine konuşulması gibi, o yıllarda da evlerde televizyon markaları konuşulurdu. Schaub Lo-

renz mi iyidir, Grundig mi üstündür gibi, markalar üzerine anlamsız tartışmalar yapılır, her aile babası kendi aldığı televizyonun markasını, futbol takımını savunur gibi savunurdu.

İyiydi, hoştu televizyon, dünyamızı dolduruyor, bizi alıp âlemden âleme sürüklüyordu. Ah bir de renkli olsaydı! Siyah-beyaz sinemadan renkli sinemaya geçişe tanık olan bizler, renkli televizyonun nasıl büyüleyici olabileceğini tahmin etmekte hiç zorluk çekmiyorduk. Ama renkli ekrana kavuşmak için epeyce beklememiz gerekti. 80'lerin ilk yarısında, önce kısmen, sonra tamamen renkli bir televizyonla tanıştık. Renkli televizyona çabucak geçildi. Bu yenilik elbette gene misafirliklere yansıdı, renkli televizyon almakta acele eden aileler bir süre misafir sayısında artış yaşadılarsa da, televizyonun hayatımıza yeni girdiği yıllardaki kadar şiddetli değildi. Ama renkli televizyon ağır komplekslere neden oldu. Tutumluluk çağının kapanıp tüketim yıllarının başladığına işaret ediyordu. O zamana kadar yoksulluğundan utanmayan ve yoksul görünmemek için onuruyla bağdaşmayacak davranışlara eğilim göstermeyen toplumda, yoksulluğundan utanma ve gizleme eğilimleri başladı. Ekranların renklendiği ilk yıllarda bazı çocuklar, evlerindeki televizyonun hâlâ siyah-beyaz olduğunu söyleyemediler.

Artık evlerimizin sıradan bir eşyası haline gelen televizyonun siyah-beyaz olduğu yıllarda biçimi de bugünküne göre farklıydı. Hantal bir kutu görünümündeydi, ayar düğmeleri genellikle sağ taraflarında ve açıktaydı. Ses ve görüntü ayarı düğmelerinin dışında, kanal düğmeleri de en fazla on iki taneydi. Zaten bir işlevi de yoktu, çünkü kanal tek bir taneydi. Tümü ayarlansa da hepsinden aynı şey çıkıyordu.

Televizyon bizi eğlendiriyor, üzüyor, heyecanlandırıyor, haberdar ediyordu. Ama yine de bazen karşısında çok sıkılıyorduk. Çünkü tek bir kanal vardı ve TRT ne yayınlıyorsa onu seyretmek zorundaydık. Kendi sınırları içerisinde kendi hır gürü, kendi çalkantılarıyla yaşayan bir ülkenin ağırdan da olsa dünyayla tanıştığı o yıllarda, başka ülkelerde birçok kanal olduğunu duyuyorduk. Beş kanal büyük rakamdı,

ama Amerika'da seksen kanal olmasını aklımız almıyordu. "Nasıl yani?" "Yani bir kanalda film varken, öbüründe maç, berikinde dizi, bir başkasında haberler oluyormuş." "Aynı televizyonda!" "Evet." "Hadi ya, olur mu öyle şey..." 80'lerin ortalarında TRT2 ile tanışınca anladık ki, oluyormuş. Bir düğmeye basınca TRT1, bir düğmeye basınca TRT2 çıkıyormuş. Ama yine de hepsi buydu. Özel televizyonlarla tanışmak için 1990 yılına kadar sabretmemiz gerekti. Star1 ile başlayan özel televizyon maceramızın aktörleri baş döndüren bir hızla arttı ve hayatımıza çıkmamak üzere girdiler.

Hayatın neşesi: dizi filmler

70'li yıllarda seyrettiğimiz birçok televizyon kahramanını unutmak istesek de unutamadık. Sinemadan çok farklıydılar. Her hafta düzenli olarak evimize giriyorlar ve yeni maceralarını taşıyorlardı. Dizi film yenilikti, kahramanlar espriliydi, hikâyeleri ilginçti. Kimileri ağlatıyor, kimileri gülmekten kırıp geçiriyordu. Bazılarına âşık oluyor, bazılarından nefret ediyorduk.

Prime time, reyting, izlenme payı filan gibi özel televizyonlarla birlikte tanıştığımız kavramlar yokken, TRT fena yayın da yapmıyordu doğrusu. Dizilerin yanı sıra, klasik edebiyat uyarlamaları, sinema tarihinin önemli filmleri televizyon yayıncılığında önemli bir yer tutuyordu. Ama yine de hafif ve eğlenceli olan dizi filmler seyirciyi daha çok kendine çekiyordu. Klasik edebiyat uyarlamalarında ve nitelikli dizi filmlerde İngiliz egemenliği, aksiyon-macera ve komedi dizilerinde Amerikan egemenliği hemen kendini gösteriyordu. Bazı diziler ağlatan, bazıları güldüren cinstendi. Güldüren dizilere *sitcom* dendiğini bilmiyor, sadece gülüp geçiyorduk.

Küçük Ev ağlatan dizilerdendi. Çok ilgi görmüştü. Özellikle çocuklar ve kadınlar yoksul bir ailenin başlarından geçen olaylardan oluşan *Küçük Ev*'e bayılırlardı. Ailenin üyeleri birbirlerine çok bağlıydılar. Laura'nın ailesi için yaptığı fedakârlıklar her bölümde seyircilerin gözlerini ağlamaktan

kan çanağına çevirirdi. Laura ve ailesi Amerika'da küçük bir kasabada yaşıyorlardı. Kasabanın bir kilisesi, bir okulu ve büyük bir dükkânı vardı. Dizinin kötü kızı Nelly'ydi. Her bölümde, iyi kalpli, zeki ve güzel olan Laura'yı küçük düşürmeye uğraşırdı. Fırfırlı elbiseler giyer, bol para harcar, kasabanın zenginlerinden olan, kovboy şapkalı babası gömleğinin yakasına kravat yerine kurdele bağlardı. Nelly'nin ailesi atların çektiği bir araba ile dolaşırken, Laura ve ailesi her durumda yürürlerdi. Dizide bir ara Laura'nın ablası kör oldu, haftalarca kör kaldı da, bu iyi ailenin başına gelen felakete ağlamaktan, neredeyse seyircilerin gözleri kör olacaktı.

Küçük Ev her bölümde ağlatırken, *Tatlı Cadı* güldürürdü. Cumartesi günleri haberlerden önce yayınlanırdı. Çizgi film olarak hazırlanmış, renkli halini hiçbir zaman göremediğimiz eğlenceli bir jeneriği ve jenerik müziği vardı. Jenerikte Tatlı Cadı külahlı siyah şapkasıyla bir süpürgeye biniyor ve uçan süpürgesi arkasında yıldızlar bırakıyordu. Tatlı ve zeki bir cadının "ölümlü" kocasıyla yaşadıkları maceraları konu ediniyordu. Tatlı Cadı minik burnunu sevimlice iki yana oynatarak istediğini yapabiliyordu. "Ölümlü" olan kocası Darren, karısına büyücülük yeteneklerini kullanmasını yasaklamıştı. Tatlı Cadı da bir ölümlü gibi yaşamak istiyor, ama kocası zor duruma düşünce büyücülük yeteneklerini kullanmak zorunda kalıyordu. Tabii Tatlı Cadı'nın bir de cadı annesi, yani Darren'ın cadı kaynanası vardı. Kaynana havada otururdu, üç yüz küsur yaşındaydı ve büyücülük yeteneklerini yeterince kullanmadığı, az kazanan bir ölümlüyle evlendiği için kızına çok kızardı. Kavga çıkınca Tatlı Cadı minik burnunu oynatıp zamanı dondurur, annesiyle tartışır, cadı anne kızına kızıp kaybolur ve Tatlı Cadı tekrar burnunu oynattığında Darren hiçbir şeyi hatırlamazdı.

Türk seyircisinin ilk tanıştığı polisiye dizilerden biri *Komiser Colombo* oldu. Amerikan yapımıydı. Yoksullar arasında işlenen gerçekçi cinayetleri değil; zenginlerin dünyasında yaşayan zeki katilleri konu edinirdi. *Komiser Colombo*'yu diğer polisiye dizilerden ayıran bir özellik vardı. Katilin kim

olduğu sorusu üzerine değil, Colombo'nun katili nasıl bulacağı sorusu üzerine kurulmuştu. Her bölümde önce işlenen cinayeti görür, katili tanırdık. Kamera bütün ayrıntıların ve ipuçlarının üzerinde durur ve seyirciye her birini adamakıllı gösterirdi. Cinayet işlendikten ve katil ortadan kaybolduktan sonra olay mahallinde korkunç gürültüler çıkaran, eski püskü bir araba durur, içinden buruşuk, beyaz pardösüsü, elinde purosu ve not defteriyle Komiser Colombo inerdi. Sakardı, bir gözünü kısarak konuşurdu, bazen densizdi, unutkandı ya da öyle görünürdü.

Colombo'nun her bölümde sıkı sıkı işlenen iki özelliği vardı. Birincisi, katili bıktıracak kadar çok soru sorardı. Katil aptal ve sarsak, hatta gülünç bulduğu bu ufak tefek komiserin ilk sorularına sevimlilikle ve nezaketle cevap verir, espri bile yapardı. Ama Colombo'nun soruları bitmezdi. Tam gidecekken dönüp bir soru sorar, kapıdan çıkar, katil derin bir nefes almışken tekrar içeri girer, bir soru daha sorar, katilin sinirleri giderek zayıflamaya başlardı. Seyirci Colombo'nun zenginliklere hayran, yalaka bir ifadeyle sorduğu bu soruların aslında tuzak olduğunu bilir, katilin haline için için gülerdi. İkinci özelliği ise sürekli karısından ve kayınbiraderinden söz etmesiydi. Ya kayınbiraderi yeni bir araba almış ya da karısı sanat galerisinde bir resim görmüş olurdu. Ama karısı da, kayınbiraderi de sadece Colombo'nun ağzından duyulan kahramanlardı, dizide rolleri yoktu. Komiser Colombo son on dakikaya kadar hep yanlış kişiyi katil zanneder, ama film boyunca hep "bir soru kafasını kurcalar"dı. Katilin kim olduğunu görmüş olan seyirci bir an önce doğru adrese gitmesi için sabırsızlanırken, Colombo kafasını kurcalayan ve genellikle olayla ilgisiz gibi görünen bu soru sayesinde katili bulurdu.

"Bu kaset on saniye içinde kendini yok edecektir..." cümlesini hafızalarımıza kazıyan dizi *Görevimiz Tehlike* idi. O kaset tehlikeli bir olayın peşine düşecek olan ekibe gereken bilgiyi verdikten sonra, kendini yok ederdi sahiden. Bu nasıl olurdu, sormazdık. Bir kibrit çöpünün yandığı jeneriği,

müthiş ritmik bir jenerik müziği vardı. *Komiser Colombo*'nun aksine, tempolu, kaçma kovalama ve bomba patladı patlayacak diye nefesini tutma sahnelerinin çekici kıldığı bir diziydi.

Avukat Petroçelli hukuk ve polis dizisiydi. Bildik cinayetler işlenir, zanlı Petroçelli'ye başvurur, Petroçelli gerçek katili bulurdu. Petroçelli de Amerikan dizi filmlerinin klasik şablonundan nasibini almış bir kahramandı, karavanda yaşıyor ve ev yaptırıyordu. Ama o ev bir türlü bitmiyordu.

McMillan ve Karısı'nda esas kahraman bir emniyet müdürüydü. Başrolünü, yıllar sonra eşcinsel olduğunu öğrendiğimiz ve çok şaşırdığımız, AIDS'ten ölen Rock Hudson oynuyordu. Çok yakışıklı bir adamdı, karısı da hiç fena değildi. McMillan ve karısı birtakım polisiye olayların içine istemeden dalarlar, başları derde girerdi. Bu tür dizilerde esas kahramana bir akıl hocası yaratmaktan hoşlanan ve böylece aksiyonu fazla olmayan dizileri eğlenceli kılmayı başaran Amerikalı dizi film yapımcıları, *McMillan ve Karısı* için suratsız, çirkin, her işe burnunu sokan, ama çok akıllı bir hizmetçi tipi yaratmışlardı: Mildred. Olayı neredeyse Mildred çözer, başları dertten kurtulurdu. R'leri söyleyemeyen Komiseğ Enğayt da bu dizide miydi, hatırlayamıyorum.

Çoğunlukla esmer, balıketinde, geniş kalçalı Türk kadını tipine alışık olan Türk erkekleri, 2000 yılında çekilen sinema filmi de gösterime giren *Charlie'nin Melekleri* ile zarif ve ince güzelliği keşfettiler. Dizinin başrolünde üç kadın oynuyordu. Biri esmer, biri kumral, biri sarışın. Biri zekiydi, biri iyi judo yapıyordu, öbürü de iyi nişancıydı. Özellikle dizinin sarışını olan Jill rolündeki Farah Fawcett Türklerin güzellik anlayışını allak bullak etti. Kat kat kesilmiş dalgalı sarı saçları vardı. Çok güzel gülüyordu. Erkekler kadar kadınlar da bu ince ve zarif sarışına hayran olmuşlardı. Dönemin gazete ve dergilerinde sık sık ona ilişkin haberler yayımlanıyordu. Kuaförlerden saçları tıpkı Farah Fawcett gibi kesilmiş kadınlar çıkıyor, birçok kadın ona benzemek istiyordu. Üç melek de zayıftı, uzun bacaklıydılar ve dar panto-

Bir dönemin fenomen kadını Farah Fawcett, *Charlie'nin Melekleri*'nden ayrılınca, dizinin biteceği düşünülmüştü, ama ortada gördüğümüz sarışın diziye katıldı, melekler yoluna bir süre daha devam etti.

lonlar giyiyorlardı. Bir dirhem etin bin ayıp örtmediği zaten anlaşılmıştı ama, bu üç kadın bu gerçeği ispat ediyorlardı. Dizinin diğer iki oyuncusu Kate Jackson ve Jackline Smith magazin basınının bir süre ilgilendiği dizi film oyuncuları oldularsa da, hiçbiri Farah Fawcett'in yakaladığı popüleriteyi yakalayamamıştı. Ancak bir dönemin muhteşem kadını Farah, hayranlarının beklediği başarıyı sürdüremedi ve kendi ülkesinde gözden düşünce, bir kısım hayranı onun "aslında yeteneksiz" olduğuna karar verdi. *Charlie'nin Melekleri*'

nin de bir şablonu vardı. Üç kız eğlenceli bir plan yaparlarken mutlaka Charlie arar ve onları tehlikeli bir işe koşardı. Charlie sadece telekonferansla konuşurken sırtından gördüğümüz patrondu. Başka bir mekânda bulunan kızlar planlarının suya düşmesine pek de üzülmezler, Charlie'nin verdiği bilgileri dinlerlerken, patronun yardımcısı ve kızlara talimat veren esprili karakter Bosley, slayt makinesiyle kızların peşine düşecekleri adamların fotoğraflarını gösterir ve takip edecekleri olay hakkında ayrıca bilgi verirdi. Kızlar zehir gibiydiler, leb denmeden leblebiyi anlarlardı.

Bazıları Sıcak Sever filmindeki rolüyle tanışıklığımızı pekiştirdiğimiz Tony Curtis'i ve *007 James Bond* filmleriyle iyice tanıdığımız Roger Moore'u *Kaygısızlar* dizisinde seyretmiştik. Jenerikte siyah gözlüklü bir adam, üç tarafımız denizlerle çevrili olduğu halde pek görmediğimiz bir sporu, "su kayağı" yapıyor, bir başka adam da şahane bir deniz motorunu kullanıyordu. Bu dizide iki kaygısızın çevresi güzel ve yarı çıplak kadınlarla doluydu. Olaylar lüks otellerde, plajlarda, kumarhanelerde, tatlı hayatın yaşandığı mekânlarda geçiyordu.

Tatlı Sert İngiliz yapımı bir diziydi. Şu sıralarda bir özel televizyon kanalında tekrar yayınlanan *Tatlı Sert*'in iki kahramanı vardı: Mister Steet ve Miss Peel. Polisiye olduğu kadar, hafif bilimkurgu özellikler taşıyan *Tatlı Sert*'te ikili sağdan direksiyonlu, antika arabalar kullanırlar, Emma Peel çok iyi dövüşürdü. Dizide bazı kötü niyetli bilim adamları dünyayı yok edecek bombalar yaparlar, milyonlarca insanı öldürecek virüsler üretirler, beyinlerdeki bilgileri okuyup aktaran ve kötü niyetle kullanılmasını sağlayan aletler icat ederlerdi. Hipnoz, fizik, uzay bilimi pek de kurcalanmadan kullanılır, zarif Emma dar tulumlar giyer, centilmen Steet ise melon şapka takıp baston taşırdı.

Kaçak, Zengin ve Yoksul ve elbette *Uzay Yolu*

Sokaklarda kimselerin kalmamasından anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye'de son bölümüyle tüm zamanların en yüksek reyting rekorunu kırmış olan dizi *Kaçak*'tı. Karısını öldürmekle suçlanan bir doktor olan Richard Kimble ile peşindeki kötü polis yıllarca ekran başındaki seyirciyi soluksuz bıraktılar. Kaçak, adı üstünde umutsuzca kaçıyor, tam yakalanacakken bir yolunu buluyor, yine kaçıyordu. Dünyanın birçok ülkesinde aynı ilgiyle izlenmiş, hatta dizinin birkaç ayrı sonu olduğu, değişik ülkelerin değişik sonlar izlediği söylenmişti. 90'larda başrolünü Harrison Ford'un oynadığı bir sinema filmi olarak da çekildi.

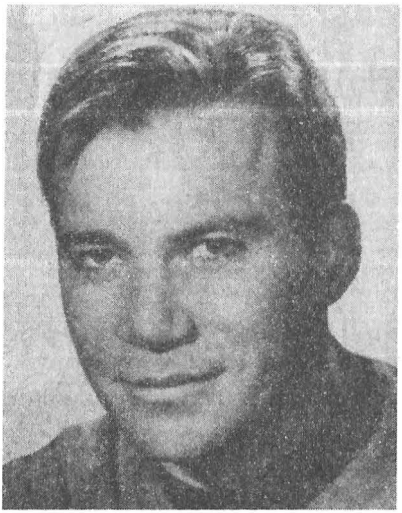
Babası Kirk Douglas'ı televizyonda birçok filmini seyrederek tanıdığımız Michael Douglas'ı *San Francisco Sokakları*'nda gördük, o da polisti.

Arsen Lüpen "kibar hırsız"dı. Bir roman karakterinin televizyona uyarlanmış şekliydi. Eğlenceli bir diziydi, kahramanlar zarif karakterlerdi. Arsen Lüpen güzelliklere düşkündü, tablo ve mücevher çalardı.

İlhamını Vahşi Batı'dan alan ve insanlar kadar atların, sığır sürülerinin, kovboy şapkalarının ve barların başrolde oynadığı bir Amerikan dizisi de *Bonanza*'ydı.

Yedi Kardeşe Yedi Gelin yedi genç kovboyun aşk ve evlilik hikâyelerini anlatıyordu.

Televizyonda bilimkurgu ile esaslı bir örnek sayesinde tanıştık: *Uzay Yolu*. Uzay boşluğunda ağır ağır süzülen uzay gemisinin adı *Atılgan*, kaptanının adı Kirk'tü. Kaptan Kirk, şimdiki dijital teknolojinin gülebileceği kadar ilkel, bir yığın şalteri, düğmesi, çevrilen kolu olan, büyük ekranlı bir kumanda masasında oturur, ikide bir köprüye çağrılırdı. Kaptan Kirk bu büyük ekrandan uzayı izler, Atılgan'ın hareketlerini takip eder, tehlike anında ekranda bazı noktalar yanıp sönmeye başlardı. Hep tanımlanamayan bir gök cismi yaklaşır, Atılgan'a çarpması tehlikesi yaşanır, uzayda kaybolunur, bilinmeyen bir gezegen keşfedilir, hatta bu gezegene inilir

1969'da insanoğlunun Ay'a ayak basmasıyla birlikte çekimine son verilen *Uzay Yolu* dizisindeki uzay gemisi *Atılgan*'ın kaptanı Kirk. 70'lerde dizinin çekimleri bitmişti, ama biz seyretmeye daha yeni başlamıştık.

ya da gemide oksijen azalırdı. Dizinin Kaptan Kirk'ten daha fazla hatırlanan karakteri ise Mister Spock'tı. Volkanlıydı. Kaşlarının dış uçlarının havaya kalkık ve kocaman kulaklarının kedi kulağını andırır gibi sivri olması sayesinde onun diğer insanlardan farklı, yani Volkanlı olduğunu anlıyorduk. Kulakları o kadar dikkat çekiciydi ki, o yıllarda kocaman kulakları olan çocuklara arkadaşları Mister Spock derlerdi. *Uzay Yolu*'nun bütün karakterleri vücutlarına yapışan, parlak elbiseler giyerler, kapılar yaklaşınca kendiliğinden açılırdı. Bu kapılar nedense tek bir çizgi halinde birleşmezdi de, dişleri birbirine geçerdi. Dizinin en unutulmaz ve bugün bilim adamlarını yakından ilgilendiren unsuru ise "ışınlanma" hadisesiydi. Bir yere gitmek gerektiği zaman, gidecek olan, ışınlanma bölmesine girer, üzerine bir ışık verilir ve böylece yok olurdu. Hemen ardından gitmek istediği yerde kendini ışınlanmış olarak bulurdu.

Uzay Yolu'ndan sonra onun bir tür devamı olan *Uzay 1999* yayınlandı ama, *Uzay Yolu* kadar ilgi toplamadı. *Uzay Yolu* özel televizyonlarda kısa süren, başarısız macera yaşayan dizilerden biri oldu. Birkaç yıl önce bir özel televizyon

Türkiye'de hayat durduran ünlü dizi *Dallas*'ın iki başkarakteri. Türkçede yaygın yazılışıyla Ceyar ve karısı Suellen.

kanalı büyük ümitlerle yayına soktuğu diziyi tutmayınca kaldırmak zorunda kaldı.

Uzay Gemisi *Atılgan*'dan başka, televizyonda bir gemi daha görünüyor ve seyirciyi çok eğlendiriyordu. *Aşk Gemisi*. "The Love Boat" diye başlayan sözlü jenerik müziği duyulunca, aşk meraklısı seyirci hemen televizyonun başına koşardı. Çok lüks bir yolcu gemisinde geçen *Aşk Gemisi*, tatlı hayat rüyalarını körüklüyordu. Yolcular çok şık giyinirler, gemideki havuza girerler, barda veya restoranda içki içerler, kaptan mutlaka yolculara danslı bir yemek verirdi. *Aşk Gemisi*'nde biri hafif polisiye, diğeri aşk, ayrılık veya evlilikle ilgili birkaç hikâye iç içe geçer, dizinin sonunda gemi limana yanaşır, bütün sorunlar çözülmüş, ayrılanlar birleşmiş, hırsız bulunmuş, aşklar alevlenmiş olurdu. *Aşk Gemisi*'nin zamanında gördüğü ilgi de özel televizyon yöneticilerini yanıltı. Bir özel kanal bu diziyi tekrar yayınladı ama reyting raporlarında başarısız görününce kaldırdı.

Büyük aileleri, aile bireyleri arasındaki sürtüşmeleri, çıkar çatışmalarını, yasak aşkları konu alan dizilerin ilk örneği *Zengin ve Yoksul*'du. Çok tutmuştu. Biri zengin diğeri yoksul

iki kardeş arasında gelişen dizinin en akılda kalan karakteri, yoksul kardeşin peşindeki kötü adam Falconetti'ydi. Falconetti'nin kör olan bir gözü siyah bantla kapalıydı.

Zengin ve Yoksul çok tuttu, çok seyredildi, ama karakterlerinin hiçbiri *Dallas*'ın karakterleri kadar iyi hatırlanmadı. 70'lerin sonlarına doğru yayınlanmaya başlayan *Dallas*, yayınlandığı sırada hayatın durmasına neden oluyordu. Sokaklarda kimseler kalmıyor, ertesi gün okullarda, işyerlerinde seyredenler seyredemeyenlere *Dallas*'ı anlatıyorlardı. Kötü adam J.R ile kardeşi iyi adam Boby, seksi yeğen Lucy, Boby'nin karısı güzel Pamela ile J.R.ın alkolik karısı Suellen, yıllarca pazar geceleri televizyon başındaki seyircileri oyaladılar. 90'lara gelindiğinde, vaktiyle hayat durduran bu diziyi satın alıp yayına sokan bir özel televizyon, başka kanallarda başka programların seyredildiğini fark edince, elindeki *Dallas* stokunu sabah yedide yayınlayarak bitirdi.

Beyaz Gölge yayınlanırken, basketbolde bir ilgi patlaması yaşandı. Birkaç yıl süren bu merak boyunca okul bahçelerindeki basketbol alanları gençlerle doldu, sokaklardaki ağaçlara fileler asıldı, spor yapan gençler antrenörlerine *coach* demeye o yıllarda başladılar.

Lassie başrolünü anlayışlı, müthiş akıllı ve sevimli bir Collie' nin oynadığı diziydi, onunla birlikte Collie cinsi köpeklerin adı Lassie kaldı.

Flipper çocuklara ve büyüklere yunusları sevdirdi.

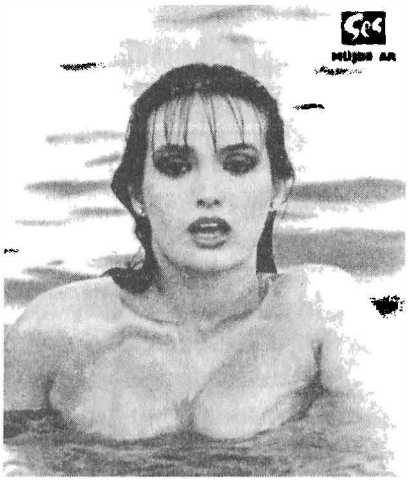
80'lerin sonlarına gelindiğinde televizyon iki kanallı, ama renkliydi. O yılların en çok tutan dizisi ise *Mavi Ay* oldu. Bruce Willis'le tanışmamızı sağlayan ve soğuk sarışın güzel Cybill Shepherd'ın vatkalı, gülünç tayyörler giydiği *Mavi Ay*, yeni bir espri anlayışını, yeni bir aşk tarzını ve yeni nesil genç kızların âşık olmak isteyeceği esprili, güzel adamı işaret ediyordu. Çalışıp kazanan, çekip çeviren, egemen olan erkek karakteri yerine Bruce Willis'in oynadığı, tembel, patronluk taslamayan, gülen, rahat ve doğal David Addison işe geç geliyor, tembellik ediyor ve güzel kadınlardan hoşlandığını açıkça belli ediyordu. Dizinin diğer başrol

karakteri Maddie Hayes ise David'in tam tersi bir kişiliğe sahipti. Çalışkan, disiplinli, sert ve otoriterdi. Üstelik espriden de anlamıyor, David'in o güzel esprilerine güleceği yerde kızıyordu. David Maddie'ye ilgisini belli ediyor, ama Maddie bu disiplinsiz adama kendinin de âşık olduğu gerçeğini reddediyordu.

Mavi Ay her bölümde Maddie'nin güzel olduğuna kimsenin itiraz etmediği bacaklarıyla başlıyordu. Asansörün kapısı açılıyor, sert adımlarla yürüyen bir çift güzel bacak çıkıp ofise doğru yürürken, David ya işe gelmemiş ya da çalışanlarla birlikte dalga geçiyor oluyordu. Mavi Ay bir özel dedektiflik bürosuydu, çalan telefonlara kıvırcık saçlı, çirkin, Maddie'ye hayran olan sekreter Bayan Topesto bakar ve alo demek yerine, Mavi Ay dedektiflik bürosunun özelliklerini anlatan ve hiç değişmeyen uzun cümleler söylerdi. *Mavi Ay* da vaktiyle çok tutmuş olmasına rağmen, 90' larda yayınlandığında eski ilgiyi görmedi, herkes Bruce Willis'in şimdiki kel ve ağırbaşlı halinin, saçlı ve genç halinden çok daha iyi olduğuna karar verdi.

Japon kültürünü öne çıkaran *Shogun*, ilk Brezilya dizisi örneği *Köle Isaura* da televizyonda iz bırakan diziler oldular. Çekirge ile hocası, Kung-Fu'yu tanıttılar. Zenci-beyaz meselesini işleyen *Kökler*'den kalan en büyük hatıra, dizinin kahramanı Kunta Kinte oldu. Fazla esmer ve kıvırcık saçlı oğlanlara, sokaklarda arkadaşları Kunta Kinte diye sesleniyorlardı.

Amerikan dizileri hoştu, boştu, eğlendiriyordu. Ama dünya klasiklerinin televizyon uyarlamaları da en az Amerikan dizileri kadar ilgi görüyor ve Charles Dickens'ın adını bile duymamış, eğitimsiz seyirci, *Büyük Umutlar*'ı ilgiyle, merakla ve gözleri yaşararak seyrediyordu. Hele *Jack* yayınlanırken gözler ağlamaktan kan çanağına dönmüş, dizi filmle aynı adı taşıyan çocuğun hayatı yakından takip edilmişti. *David Copperfield*, *Anna Karenina*, *Savaş ve Barış*, *Siyah Lale* ilgi görmüş klasik eserlerdi. BBC yapımı televizyon dizileri ise kalitesiyle dikkat çekiyor, büyük seyirci topluyordu. *Aşağıdakiler Yukardakiler*, *Kaptan Onedin*, *Dük*

Müjde Ar, *Aşk-ı Memnu* adlı dizide oynayarak ve bir kolonya reklamında sudan bikiniyle fırlayarak Türk erkeğinin kadına ve sekse bakışını ciddi şekilde sarsmıştı. 70'lerin kadınlarının da sekse bakışlarının değişiminde onun epeyce payı oldu.

Caddesi Düşesi gibi diziler farklılıklarını hemen ortaya koymuşlardı.

Yerli yapımlar, Amerikan ve İngiliz dizilerine göre pek akılda kalıcı olamadılar. En çok hatırlanan *Kaynanalar* oldu. *Aşk-ı Memnu* 13 bölümlük bir dizi olduğu halde çok ilgi görmüş, Bihter rolündeki Müjde Ar şöhret yolundaki en büyük adımı bu diziyle ve denizden bikiniyle fırladığı esnada görüntünün dondurulduğu kolonya reklamı ile atmıştı. 80'lerde yerli yapımların sayısı arttı. *Üç İstanbul, Kiralık Konak, Küçük Ağa, Ayaşlı ve Kiracıları* ilgiyle izlenen diziler oldular. *Kaynanalar, Kuruntu Ailesi* gibi ünlü tiyatro oyuncularının rol aldığı diziler de televizyon ekranlarından seyirciye ulaştılar.

Çizgi filmler ve çocukların ekranı

Televizyonun tam gün hayata girmesiyle birlikte birkaç çizgi film karakteri hemen hayatımıza girdi. Bunlardan biri *Ayı Yogi* idi. Ayı Yogi çalınacak bir piknik sepeti görür "Ho ho, piknik sepetleri efeem!" der, arkadaşı Bobo'nun mımıntı sesini duyardık: "Ama Yogi..." *Akıllı Bıdık* akıllı bir köpekti,

akıllıca cevap veren büyümüş de küçülmüş çocukların bir dönem takma adları Akıllı Bıdık oldu. Şimdi *Tom ve Jerry* adıyla seyrettiğimiz sevimli kedi ve fare o zamanlar da vardı. Ama fareler iki taneydi, Bıcır'la Gıcır. Altan Karındaş onları Bıcırrr ve Gıcırrr diye r'lerin üstüne basarak seslendirirdi. Hâlâ bir televizyon kanalında yayınlanan *Taş Devri* yalnız çocukların değil, büyüklerin de çok ilgisini çekmişti. Fred ve Barney tipik aile babasıydılar, Çakmaktaş ailesi köpek yerine Dino adında küçük bir dinozor besliyordu. Saksağanlar pikap, filler duş veya elektrik süpürgesi olarak kullanılıyor, dinozorlar şantiyede vinç olarak görev yapıyorlardı. *Temel Reis* ıspanak konservesini açıyor, bir lokmada yutuyor ve böylece demirleri büküyor, arabaları ters çeviriyordu. *Pembe Panter* ise soylu bir karakterdi, basit bir çizgi filmden çok ötedeydi.

Bir beyaz eşya firmasının reklamlarında kullanılan çizgi film karakteri *Bay Meraklı* ise yayınlandığı sıralarda seyirciyi çok şaşırtmıştı. Ekranda önce bir el görüntüsü çıkıyor, Bay Meraklı'yı çiziyor, sonra da sık sık duruma müdahale ediyordu. Bay Meraklı kendini yerden yere atıp gülerken bir uçuruma mı düşecek, hemen el görünüyor ve uçurumu silip bir yol yapıveriyordu. Bay Meraklı sürekli konuşuyordu ama, söylediklerinin hiçbiri anlaşılmıyordu.

Çocuklara sadece sabahın köründe yayınlanan şiddet yüklü çizgi filmler layık görülmüyor, televizyonun açılıştan haberlere kadar olan saati çocuk programları ile doldurulu-yordu. *Bizim Sokak* formatı dışarıdan alınmış, ama yerli malı bir programdı. Her hafta bir harfin tanıtıldığı bu program, stüdyoda hazırlanmış bir sokak dekorunda geçiyor, sütçüden komşulara kadar birçok sakin sokağın günlük hayatını dramatize ederken, alfabenin harfleriyle ilişki kuruyorlardı.

Genç bir Levent Kırca ile genç bir Köksal Engür, Ali ile Veli'ydiler. Oyun Treni'niyle her hafta bir şehre gidiyorlar ve çocuklara o şehrin özelliklerini anlatıyorlardı. "Bizler Ali Veli makinist, bunlar vagonlarımız..." diye başlayan hoş bir jenerik şarkısı vardı. Bir de Oyun Gemisi vardı, Ferdi Merter oynardı, ama, Oyun Treni kadar akılda kalmadı. Yabancı

bir kukla programı olan *Pilli Bebek* çok etkileyiciydi. Tuhaf bir atmosferi vardı, kuklalar çok ağır hareket ediyorlardı. *Hababam Sınıfı* filmlerinin Hafize Ana'sı Adile Naşit bir dönem çocuklara televizyonda masal anlattı. Masala başlarken çocuklara "kuzucuklarım" diyordu.

Yöneticimiz uyuyor mu, Akbank'a mı?

Günümüzde her birini birkaç kereden fazla seyretmeye tahammülümüzün olmadığı, kaçmak için uzaktan kumandalara sığındığımız, üstelik çoğu da başarılı olan reklamlar, o yıllarda durağandı, teknik açıdan ilkeldi, çoğu da çok sıkıcıydı. Ama yine de yoksunluklarla dolu geçmişimizin hatırlatıcıları oldular. Televizyonla birlikte reklamlar hayatımıza girdiğinde tüketim nedir bilmiyorduk. Annelerimiz dolma yaptıkları kabak içlerinden mücver pişiriyorlar, çamaşır yıkadıkları suyu tuvalete döküyorlar, kaçan çoraplarını atmayıp biriktiriyorlardı. Reklamlar hissettiğimiz bir şeyi işaret ediyordu, ama henüz göremiyorduk. Marketler bakkalların saltanatını yıkmamış, ülkenin ihmal edilebilir bir azınlığı dışında neredeyse tamamı neskafeyi tatmamıştı. Reklamlar yalnız ses ve birkaç cümle olarak değil, aynı zamanda görüntü olarak hayatımıza girdi.

Program kesilip reklamlar yayınlanmazdı, şimdi ekranın neredeyse yarısını kaplayarak film seyretmenin tadını kaçıran bant reklamlar yoktu, zaten öyle alttan yazı geçirecek teknoloji söz konusu değildi. Ana haber bülteninden sonra, reklamların logosu çıkar ve arka arkaya bir yığın reklam, bazen aynı reklam birkaç kere, hatta üst üste; yarım saate yakın yayınlanırdı. Reklamların ilk logolarından biri, içi bir yığın minik punto "reklamlar... reklamlar... reklamlar..." yazısıyla doldurulmuş ekran büyüklüğünde bir küçük r harfinden oluşuyordu. Bu logo çıkınca anneler bulaşık yıkamaya gidiyorlar, babalar biraz reklamlara bakıp biraz gazete okuyorlardı. Oysa çocuklar reklamları seviyorlardı.

İki reklam arasında televizyonda beyaz bir helezon çı-

Pek fazla bira markasının olmadığı 70'lerde, Efes Pilsen'in "Bira bu kapağın altındadır" sloganıyla birlikte bira tüketiminde ciddi bir artış olmuştu.

kar, dönerdi. Bazen İstanbul Reklam Ajansı'nın logosu kısa bir süre görünüp kaybolurdu. İstanbul Reklam'ın telefon numarasını unutmak mümkün mü? 22 22 22. Büyük çoğunluğu sıkıcı, şöyleyiz böyleyiz diye malını anlatan reklamlardı. Ama bazıları bugünlere kadar geldiler. Çizgi film olan İzocam reklamı çok ilgi görmüştü. Bir apartman kapıcısı, "donuyoruz" diyenle "yanıyoruz" diyen apartman sakinleri ve kalorifer dairesi arasında koşuşturuyor, bir apartman sakini "Yöneticimiz uyuyor muuu!" diye bağırıyordu. Sonra çatıya İzocam döşeniyor, elinde tespihle, keyif çatan kapıcı "Üst kattakiler donmuyo, alt kattakiler pişmiyo, benim de koşuşmaktan tabanlarım şişmiyo!" diyordu. Bay Elmor ise E.C.A. armatürlerinin çizgi kahramanıydı. Bir tür süpermendi. Musluğu damlatan ev kadını çığlık çığlığa bağırarak Bay Elmor'u çağırır, Bay Elmor elinde çantasıyla uçarak o eve gelir, damlatan musluğu atıp yerine E.C.A. takardı.

"Bira bu kapağın altındadır" sloganı çok konuşulmuş, ama asıl Jill çorapları şaşkınlık yaratmıştı. Birtakım kalabalıklar sokaklarda yürüyor, meydanlar, yollar insanlarla doluyor ve Halit Kıvanç'ın sesi yükseliyordu: "Atın! Atın! Atın!

"Atın atın atın! Eskimiş çoraplarınızı atın!" sloganıyla hayatımıza giren Jill külotlu çorapları.

Eskimiş çoraplarınızı atın! Atamıyorsanız paspas yapın!" Atılıp yerine yenisi alınacak olan çorabın markası Jill'di, o sıralarda televizyonda *Charlie'nin Melekleri* yayınlanıyordu, tüm kadınların hayranlığını kazanan karakterin, yani Farah Fawcett'in dizideki adı Jill'di. Atın demek kolaydı, ama dönemin reklamcıları o yılların kadınlarına kaçık çoraplarını kolay kolay attıramayacaklarını bildikleri için, paspas yapmayı önermişlerdi. Haksız çıkmadılar. Jill çorapları fazla yaşamadı ama, Jill reklamı sırasında bütün evlerde kaçık çoraplar biriktirilmeye ve onlardan paspas yapılmaya başlandı. Kaçık çoraplar saç örgüsü şeklinde örülüyor, örgünün bir ucu bükülüp merkez nokta oluşturuluyor, sonra şerit bu merkez noktanın etrafına dikilerek büyütülüyordu. Bu paspaslara yakın zamanlara kadar birçok evde rastlandı.

"Kapılar Elka'dan" sloganının tuhaflığı malın kendisindeydi. Henüz hazır mobilyanın bile yaygın olmadığı bir dönemde, hazır kapı almak seyirciye pek mantıklı gelmedi. Sanko Pantolon'un reklamı da artık hazır giyime geçmenin zamanının geldiğini hatırlatıyordu.

Akbank reklamı sağırlar diyaloguydu. İki emekli yolda

karşılaşıyorlar, biri diğerine soruyordu: "Akbank'a mı gidiyorsun?" Elini kulağına koyarak duymaya çalışan diğer emekli cevap veriyordu: "Hayır Akbank'a gidiyorum." Yakın zamanlara kadar söyleneni anlamayıp anlamsız bir cevap verenlere "Akbank'a mı gidiyorsun?" dendi.

Birkaç tanesi akıllarda kalmış olsa da, aslında reklamlar çok sıkıcıydı. Bir yıl hatta birkaç yıl aynı reklam filminin yayınlandığı olurdu. Çocuklar reklamların tüm cümlelerini ezbere bilirlerdi. Öyle ikide bir yeni reklam filmi yayınlanmazdı. Bu yüzden televizyonun karşında toplanmış ve az sonra başlayacak olan Türk filmini seyretmeye hazırlanan aileler, reklamlar üzerine oyunlar türetirlerdi. Çoğunlukla aynı reklamlar aynı sırayla yayınlandığı için, aile bireyleri bir reklamdan sonra hangisinin geleceğini tahmin ederlerdi. Aileden biri Jill'den sonra Akbank, bir başkası Selin Kolonyası, öbürü İş Bankası, bir diğeri Eti diye tahminde bulunurlardı. Şarkılardan fal tutanlar olduğu gibi, reklamlardan fal tutanlar da çıkar, "bundan sonraki benim olsun" diyen genç kız, pahalı bir eşyanın reklamı çıkarsa, bahtına beyaz atlı prens çıkmış gibi sevinirdi. Hız yılları değildi, reklamlar da hayatımız gibi çok ağır değişiyordu.

Tolgahan Dans Grubu, Raffaella Carra Show

Pazar günleri börek açılır, çamaşır yıkanır, ütü yapılır, pazartesi günleri yeni bir hafta başlar ve cumartesi geceleri eğlenilirdi. Televizyon hayatımıza girdikten sonra, eğlencenin adı televizyon olmuştu. Programlar hafta içi günlerde olduğu gibi erkenden bitmez, Türk halkı, cumartesi geceleri on ikiye kadar otururdu. Televizyon cumartesi geceleri "taa on ikilere kadar" oturan seyirciyi eğlendirmeyi vazife bilmişti. Haberlerden sonra eğlence programları yayına girer, üstüne bir de yabancı film yayınlanır ve gece bazen "bire kadar" sarkardı.

Cumartesi geceleri yayınlanan eğlence programlarının bir şablonu vardı. Bunun dışına çıkıldığı pek görülmemişti.

O yıllarda İtalyan şov sanatçısı Raffaella Carra TRT'de de hüküm sürüyor, izleyicileri büyülüyordu.

Sunucusuz bir eğlence programı düşünülemezdi. Sunucu "Bir cumartesi gecesi daha sizlerle birlikteyiz..." türünden klişe bir cümleyle programı açar, ardından üç-beş kişilik bir dans grubunun gösterisi sunulurdu. Bu dans grubu uzun yıllar boyunca Tolgahan Dans Grubu, sunucu da uzun süre Cemile Kutgün oldu. Dans grubunun üyeleri bir örnek giyinirler ve müziğe uygun düşen birtakım senkronize hareketler yaparlardı.

Ardından bir türkücü, bir Türkçe sözlü hafif müzik sanatçısı, ardından bir Türk sanat müziği sanatçısı çıkardı. Bu en klasik şablondu. Aralarda skeçler de olursa eğlence programları tadından yenmezdi. Programın sonunda dans grubu bir daha, bu sefer başka giysilerle çıkar, sunucu "İçinizden neşe, gönlünüzden sevgi eksik olmasın sayın seyirciler, haftaya aynı saatte buluşmak üzere, hepinize iyi geceler diliyorum," diyerek programı kapatırdı. Müzik türlerinin değerleri, sanatçıların itibarları farklıydı. Eğlence programlarının assolisti daima Türk sanat müziği sanatçısıydı. Skeçli eğlence programlarının da neredeyse kadrolu sanatçıları vardı. Ateş Böcekleri, Uğur Böcekleri, Bal Arıları gibi ikili komiklerin yanında, Celal Şahin de televizyonun güldürücülerindendi. "Kırmızı yanınca dur, sarı yanınca bekle, yeşil yanın-

ca geç, geç hanım teyze" şeklinde sözleri olan bir trafik şarkısı vardı, birçok programda akordeon çalarak bu şarkıyı söylerdi.

Bazen ara doldurmak için, bazen program olsun diye yayınlanan Raffaella Carra Show'u İtalya'da bile hatırlayan kalmamış olabilir, ama 70'lerin çocukları unutmadılar. Sarışın, güzel, lastik gibi bir kadındı Raffaella Carra. Şovunun büyük bir stüdyoda çekildiği belliydi, kırk elli kişilik bir dans grubu ona eşlik ederdi. Bazen sirklerdeki trapezcilerin pullu tulumlarına benzer tulumlar, bazen kadınların dizkapağından yukarısını görmemiş genç erkeklerin yüreğini hoplatan şortlar, bazen de tüylü, payetli elbiseler giyerek, başına kocaman tüyler, abartılı taçlar takarak şarkı söyler, dans ederdi. Programının bir özelliği yoktu, ama Tolgahan Dans Grubu'nun oturma odası büyüklüğündeki bir stüdyoda çekilmiş şovunu seyrettikten sonra, Raffaella Carra seyirciye "ağır" geliyordu.

Televizyonda öpüşme, sevişme görüntüleri yayınlanamazdı. Dünya sinemasının en önemli örneklerinden biri bile olsa, denetçiler filmi önceden seyretmiş, öpüşme sahnelerini kestirmiş olurlar; seyirci de birbirine yaklaşan iki dudaktan sonra alakasız bir sahnenin gelmesini yadırgamazdı. Repertuar, denetim, kara liste, magazin gazetelerinde sık sık konu edilir, kara listeye alınan şarkıcılar ağır konuşur, repertuara alınmayan şarkıların sahipleri demeçler verirlerdi. Arabesk kesinlikle yasaktı, TRT için Orhan Gencebay diye bir müzisyen yaşamıyordu. Öylesine yasaktı ki, herhangi bir yerli filmde ezkaza bir arabesk şarkı varsa, o bile kesilirdi. "Yerli Drama" diye tanıtılan filmlerde eşşek bile denemez, argo kullanılamaz, ağızdan ulan çıkamazdı. Yayınlanacak olan dramaların Türk örf ve âdetlerine aykırı olmaması, ar ve haya duygularımızı incitmemesi, milli gururumuzu zedelememesi gerekirdi.

Zafer Cilasun, Aytaç Kardüz, kele bakış

Dünyada pek çok şey olurdu, Türkiye'de de. Ama pek azını televizyondaki haberlerden öğrenmek mümkündü. Televizyon haberleri devletin sesiydi. Ülkeyi yönetenlere kanunlarla belirlenmiş sürelerin ayrılması zorunlu olduğu için, haberler devlet protokolünün resmi geçidine benzerdi. Cumhurbaşkanı "ağır makam"dı, onunla ilgili haberlere gerektikçe, bir de resmi ve dini bayramlarda yer verilir, Cumhurbaşkanı köşkten yaptığı uzun ve sıkıcı konuşma ile halkın bayramını kutlardı. Ama haberlerde her gün başbakanı, muhalefet liderini, bakanlar kurulu üyelerini ve "mecliste grubu bulunan siyasi partilerin" mühim adamlarını görmek mümkündü. 70'ler boyunca genç bir Süleyman Demirel ve Karaoğlan Ecevit hemen her gece televizyona çıktılar. 80'lerin başında 12 Eylül'ün paşası Kenan Evren şehir şehir gezdi ve her gece "Sevgili Kayserili hemşehrilerim..." "Sevgili Niğdeliler, netekim biz..." diye başladığı konuşmaları televizyondan yayınlandı. Süleyman Demirel muhalefette kaldığı zamanlarda Ecevit'e "Hökümatın başı" demeyi tercih etti, Ecevit ise en büyük rakibinden hep "Sayın Demirel" diye söz ederek ün kazandı. Görüntü azdı, spikerlerin karşısında bugün metnin aktığı ve seyircinin görmediği aletler olmadığı için, haberler kâğıttan okunurdu. Haberlerden önce ekranda bir saat görüntüsü belirir, akrep sekize, yelkovan on ikiye gelince spiker görünür ve haberler başlardı. "İyi akşamlar sayın seyirciler, TRT Haber Merkezi'nin hazırladığı haber bültenini sunuyoruz..."

Bazen çift, bazen tek spiker haber okudular. Bazıları çok ünlü oldu. Diğer değil, "diiger" diyen Aytaç Kardüz, kalın camlı gözlükleriyle hatırladığımız ve genç yaşta ölen Zafer Cilasun, sonraları masal kasetleri dolduran Ülkü İmset, düzgün Türkçesiyle hep dikkat çekmiş olan Jülide Gülizar, Tuna Huş, Erkan Oyal, Çetin Çeki tanınmış spikerlerdi. Telaffuz yanlışı yapmazlar, okurken teklemezler, kâğıtları karıştırmazlardı, disiplinliydiler. Haberlere canlı yayın konuğu

filan alınmaz, konuklara başı sonu belli olmayan cümlelerle sorular sorulmazdı. Konuklar açıkoturum programlarına katılırlar, orada soru yağmuruna tutulurlardı. Can Akbel dönemin önemli bir spikeriydi, saçları dökülmüştü. Bir ara, haberlere yorum kattığı bir program sunuyordu. Gecenin son programıydı, adı Güne Bakış'tı. Ama Türk halkı programa başka bir ad koymuştu: Kele Bakış.

Evden çıkmak için gücü de, sebebi de olmayan yaşlıların en çok merak ettikleri program Hava Durumu'ydu. Yedi bölgeye ayrılmış olan ülkemiz haritasının önünde hava durumu spikeri dikilir, kartonlara elle çizilmiş bulut ya da kar resimlerini göstererek havanın nasıl olacağını anlatırdı. O yıllarda teknolojik donanım az olduğu, "uydudan alınan görüntüler" hiç olmadığı için meteoroloji hava durumunu nadiren bilirdi.

Necefli maşrapa, Telekutu ve Telespor

Dönemin televizyoncuları iyi niyetli ve disiplinliydiler. Özveriyle çalışıyorlardı. Şartlar ilkel, teknoloji yetersizdi. Ya stüdyonun elektrikleri kesilir ya film kopar ya gösterme cihazı bozulur, bu yüzden televizyon ikide bir "arıza nedeniyle yayınımıza bir süre ara" verirdi. Arıza hallerinde ekranda yıllarca espri unsuru olan bir görüntü belirirdi: Necefli Maşrapa. Ekran siyah-beyaz olduğu için değerli taşları hakkında fikir yürütemediğimiz bu nesnenin necefli maşrapa olduğu altında yazardı. Görevliler insaflıydılar. Arızaları gideremeseler de, arıza esnasında ekrana gelen sabit görüntüleri arada bir değiştirirlerdi. Görüntü gidip ekran karardığında seyirci yine necefli maşrapayı beklerken bu kez Düden Şelalesi ya da Antalya'dan bir görünüm belirirdi. Artık beş dakika mı sürerdi arıza, iki saat mi, orasını Allah bilirdi. Televizyonun güçbela yayın yapabildiği emekleme döneminin favori sabit görüntüsü ise "Lütfen bekleyiniz" yazısıydı. Elle yapılmış bir resmin altına iri harflerle "Lütfen bekleyiniz" yazılmıştı, ama neden bekleneceğine dair bir bilgi içermez-

di. Yine de "Televizyonunuzu kapatmayı unutmayınız" uyarısının eline hiçbiri su dökemedi.

Televizyon tek kanaldan çok kanala, siyah-beyazdan renkliye geçinceye kadar çok bekletti bizi ama, birkaç saat yayından en azından hafta sonları tüm gün yayına geçişi çok da yavaş olmadı. 70'lerin ikinci yarısında, cumartesi ve pazar günleri yayın öğleden sonra başlıyordu. Hafta sonlarını renklendirdiği bir gerçekti, özellikle spor-toto oynamanın yaygın olduğu yıllarda, pazar günleri futbolu eve getiriyordu.

Pazar günleri *Telespor* adıyla yayınlanan bu programlar esnasında, atletli babalar spor-toto kuponlarını dizlerine koyarlar, birçok maça canlı bağlanılır, skor öğrenilir, maç aralarında skeçler yayınlanır, dönemin canlı yayın sunucularından Cenk Koray ve Güneş Tecelli espriler yaparlar, canlı yayında şarkı söylemek üzere gelmiş fazla ağır top olmayan şarkıcılarla sohbet ederler; küçük yarışmalar, *Pembe Panter* ve *Bay Meraklı* gibi çizgi filmlerle bir pazar günü doldurulurdu.

Cenk Koray *Telekutu* adlı yarışma programıyla özdeşleşmişti. Stüdyoda, üzerinde numaralar bulunan üst üste yerleştirilmiş bir sürü küçük kutu vardı. Telefonla stüdyoya bağlanma teknolojisi olmadığı için, Cenk Koray stüdyodaki bir seyirciyi davet eder, bir numara seçmesini isterdi. Seyirci seçtiği numarayı söyler, Cenk Koray elindeki listeden o kutunun içinde ne olduğuna bakardı. Sonra seyirciyle pazarlık başlardı. Cenk Koray seyirciye terlik vermek ister, seyirci kabul etmez, terliğin yanına bornoz ekler, olmadı, tencere takımı, yine yetmezse elektrikli ızgara gönlünden kopar, seyirciye "Hangisi?" diye sorardı. Bu hediyeleri alıp gitmek mi ister, yoksa kutusunu açtırmak mı? Seyirci inatçıysa Cenk Koray da az değildi. Hepsini siler, yeni baştan başlardı. Bir saç kurutma makinesi, bir bebek arabası, yanına porselen kahve fincanı takımı... Bazı seyirciler Cenk Koray'ın teklifini kabul eder, bazıları da "kutumu açın" diye tuttururlardı.

Erkan Yolaç'la *Evet Hayır* yarışmasında amaç, bir dakika boyunca Erkan Yolaç'ın sorularına "evet hayır diye cevap vermeyeceksiniz, verdiğiniz cevabı tekrar etmeyeceksiniz,

başınızı emme basma tulumba gibi sallamayacaksınız"dı. Ayrıca gelirken *Mehter Marşı*'yla gelinir, giderken *İzmir Marşı*'yla gidilirdi. Güneş Tecelli ise bir canlı yayın sırasında "Vay anasını sayın seyirciler" diyerek bir anda ün kazanmış bir sunucuydu. Hem sıcak, hem soğuk olabilen farklı bir üslubu vardı. Esprileri çoğu zaman soğuk, ama dönemin klişe esprilerine göre zekiceydi. Orhan Boran ve Halit Kıvanç da televizyon programlarının emektarlarıydılar.

PTT: pijama, terlik, televizyon

Dönemin klişelerinden biri olan PTT esprisi yılbaşı gecesi öncesinde yaygın olarak yapılırdı. Çıktıktan kısa bir süre sonra tüketilmiş olmasına rağmen, dönemin espri anlayışını kavramakta geç kalmış olanlar buna bayılırlardı. Aslında tükenmiş bir espriydi ama "sosyal içeriği" hiç azalmadı. Enflasyonla tanışmış, bolluktan yokluğa doğru gitmekte olan orta sınıf, eşin dostun bir araya geldiği büyük yılbaşı yemeklerinden, pijama ve terliklerin giyilip televizyonun karşısına oturulduğu mütevazı yılbaşı gecelerine geçti. 70'lerin ikinci yarısında yılbaşı gecesini evde tombala oynayıp televizyon seyrederek geçirmek zorunda kalışın bir nedeni enflasyonsa, bir başka nedeni de terör yılları olmasıydı. Birçok şehirde sokağa çıkma yasağı uygulanıyor, gece on ikiden sonra sokaklarda kimseler kalmıyordu. Gece sokağa çıkmak korkulu bir macera haline geldiği için, yılbaşı geceleri sokağa çıkma yasağı ikide başlatılsa da, çoğu aile evinde kalmayı tercih ediyordu.

Tek kanal olan televizyonun o gece yapacağı programın hazırlıklarını gazeteler yakından takip ederlerdi. 31 Aralık günü çıkan gazetelerde yılbaşı programına büyük yer ayrılır, saat kaçta kimin çıkacağı dakika dakika yazılırdı. Saat tam on ikide kim çıkacak, kim hangi şarkıyı söyleyecek, hangi skeçlerde kimler rol alacak, mutlaka belirtilirdi. Yılbaşı gecesi televizyon tümüyle eğlence programına ayrılır, haberler kısaca geçilir, programa katılacak sanatçıların ekrana çıkacakları saatler şöhret durumlarına göre belirlenirdi. Akşam

yedi civarında en az hayranı olan sanatçılarla program başlar, giderek sanatçıların şöhret seviyeleri yükselir, saat on ikiyi vurduğunda önce ekranda bir alkış kıyamet kopar, "Hoş geldin yeni yıl" yazısı görünür ve gecenin assolistine gelirdi sıra. Assolisti izleyen ilk bir-iki sanatçı da şöhret bakımından assolistten aşağı kalmazdı. Saat birden sonra, orta sınıfın ortalama değerlerine göre fazla şöhretli olmasa da, kendine özgü seyircisi olan "özellikli" sanatçılarla program devam eder, televizyoncular Türk halkının büyük çoğunluğunun yattığına kanaat getirdikten sonra, dış kaynaklı müziğe geçilir ve sabaha karşı yılbaşı programı son bulurdu.

Fazla tanınmamış ses sanatçıları için yılbaşı gecesi televizyona çıkmak şöhrete ulaşmanın en kestirme yollarından biriydi. Tanınmış sanatçılar için ise tam on ikide ekranda olmak büyük prestijdi. Bunun kavgası günler önceden yapılır, programın perde arkasında olup bitenler anında gazete sayfalarına yansırdı. Falancanın ekrana çıkmak için kulis yaptığı, filancanın "o varsa ben yokum" dediği, bir assolistin on ikiyi beş geçe çıkması teklif edildiği için kıyameti kopardığı bütün ayrıntılarıyla yazılır, TRT'nin bu yıl seyirciye bir kıyak çekip Orhan Gencebay'ı çıkaracağı duyurulurdu.

1980 yılına gelinceye kadar, birkaç yıl boyunca ekrana dansöz çıkarılması meselesi tartışılmış, dansöz de arabesk gibi zinhar yasak olduğundan "yenilik" bir türlü gerçekleşememişti. Bu büyük olay 1980 yılbaşı gecesine nasip oldu ve o yıl Türkiye televizyonlarında ilk kez bir dansöz Nesrin Topkapı, saat tam 12'de, elinde bir baston, üzerinde göğsünü ve kalçalarını kapatan şalvarımsı bir kostümle televizyona çıktı, böylece Türkiye'de televizyona çıkan ilk dansöz unvanını almış oldu.

Eurovision Şarkı Yarışması

Avrupa'nın yanında, kendimizi zengin çocuğun bahçesine duvarın üstünden bakan yoksul çocuklar gibi hissettiğimiz 70'li yıllarda, şeytanın bacağını kırmayı beklediğimiz ve

EUROVISION 1975 BİRİNCİSİ — Stockholm'de yapılan final yarışmasında İngiltere'ye şarkı veren Hollanda'nın «Teach in» topluluğu, aylarca sonunda 152 puanla Eurovision 1975 birincisi oldu. İşte kupalarına sarılan Getty...

ÖDÜL DAĞITIMI 500 milyonun üzerinde TV seyircisinin izlediği yarışmayı, Karin Falck sundu. Ödül dağıtımını ise Avrupa Yayın Birliği Başkanı yaptı.

Eurovision Şarkı Yarışmasını milyonlarca TV seyircisi umutla izledi. En sonunda yorgan Hollandalılara gitti, Semiha Yankı'ya 3 puan geldi ve aylardır süren kavga böylece bitti...

3 puan için 3 saat TV seyrettik...

ON ÜÇ RAKAMI UĞUR GETİRMEDİ — Finalde on üçüncü sırada yarışan Semiha Yankı, Stockholm'un Št. Ericka kapalı salonunda şansını denerken (üstte). İstanbul'daki anne ve babası onu heyecanla izlediler. Ve sonunda üzüntüden göz yaşı döktüler (altta)...

YANKI AİLESİNİN HEYECANI — Türkiye'deki milyonlarca TV seyircisi arasında hiç şüphesiz en büyük heyecanı Yankı ailesi duydu. Yarışmayı Levent'teki evlerinden izleyen Semiha'nın ablaları, anne ve babası ile eniştesi, başta son derece umutluydular... Ya sonrası...

Büyük umutlarla katıldığımız Eurovision maceramızın ilki derin bir hayal kırıklığı yarattıysa da yıllar sonra Estonya'da Sertab Erener birinci olmayı başardı. Böylece hayalimiz gerçek oldu.

Türkiye'nin ilk kez katıldığı Eurovision Şarkı Yarışması'nda Semiha Yankı'nın *Seninle Bir Dakika* şarkısıyla çekişen Cici Kızlar'ın *Ah Kalbim*'i kurada kaybetti ve katılma hakkı Semiha Yankı'nın oldu. Yarışmadan sonra dönemin gazeteleri üç puan için saatlerce televizyon başında oturduğumuzu yazdılar. Bu uzun Eurovision maratonunda birinciliği ancak 2003'te Sertab Erener'le gördük, olsun, gördük.

her seferinde taptaze umutlar beslediğimiz en önemli yarışma Eurovision'du. Uzun yıllar boyunca sesimizi duyurmayı, "biz de varız" demeyi bekledik. Henüz "Avrupa Avrupa! Duy sesimizi, bu gelen Türklerin ayak sesleri" söylemi yaratılmamış, Galatasaray Süper Kupa'nın sahibi olmamıştı. Futbolda umudumuz yoktu, bari müzikte bir şeyler yapabilseydik. Türkiye seçmelerinden itibaren tek yumruk olurduk. Hemen herkesin Eurovision'a katılacak parça hakkında bir fikri, ölümüne savunmaya hazır olduğu görüşleri olurdu. Türkiye elemelerinde iyi müzik değil, "ülkemizi temsil kudreti" arardık. Kendimizi göstermeli, ülkemizi tanıtmalı, başarılı olmalıydık.

İlk kez 1975 yılında Semiha Yankı'nın *Seninle Bir Dakika* adlı, hiç de fena olmayan parçasıyla başladığımız Eurovision serüveni, önce ülke içinde derin sarsıntılara neden oldu. O yıl, TRT jürisinin yanı sıra, bir de halk jürisi oluşturulmuş, iki jürinin sonuçları birbirinden çok farklı olduğu için, sonuçlar tartışmalara yol açmıştı. TRT jürisi Semiha Yankı'yı, halk jürisi ise Ali Rıza Binboğa'yı seçmişti. Sol söylemin günlük hayata hızla sızma eğilimi gösterdiği yıllardı, halk jürisi Binboğa'nın sol elinin avucunu açıp nah! dercesine

söylediği *"Yarınlarda!... Yarınlarda hep mutluluk var!..."* şarkısını pek sevmişti. "Yarın" kelimesi o yıllarda başka bir anlam ifade ediyor, sanki geleceğe dair tüm umutları yükleniyordu. Halk "sol söylem"i seçtiği halde, yumuşak, romantik bir şarkı olan *Seninle Bir Dakika* ile gittiğimiz ilk Eurovision'dan sondan üçüncü olarak döndük.

Oysa Semiha Yankı iyi bir şarkıyla katılmıştı yarışmaya. *"Seninle bir dakika, mutlandırıyor beni / Bir dakika siliyor canım yılların özlemini"* şeklinde uzayıp giden sözleri vardı. Semiha Yankı'nın uğradığı hüsran bizi yıldırmadı. İlk yarışmadan sonra, birbirine benzer süreçlerden geçtik. Türkiye elemeleri kimi zaman sessiz sedasız, kimi zaman biraz gürültü koparark yapıldıktan sonra, yarışmadan birkaç hafta önce bir cumartesi gecesi yarışmaya katılan tüm ülkelerin kendi şarkılarını tanıttıkları bir bant yayın ile maraton başlardı. Bu yayın, katılan ülkelerin hazırladıkları kliplerden oluşan, –ama o yıllarda adının klip olduğunu henüz bilmediğimiz– *Eurovision'a Doğru* programıydı.

Göğsü milli gururla dolu seyirci, rakiplerini tanıyacağı bu programın yayınlanacağı geceyi önemser, misafirin en anlayışlısını kabul ederek, gündüzden çerez-çekirdek alarak geceye hazırlanır, televizyonun karşısına geçerdi. Daha önceden kura çekilmiş, her ülkenin hangi sırayla çıkacağı belirlenmiş olurdu. *Eurovision'a Doğru* programını seyrederek yarışacağımız ülkeler hakkında fikir edinir, her zaman şansımızı yüksek bulurduk. Ertesi günkü gazetelerde ilk beşe, hatta belki ilk üçe gireceğimiz yazılırdı. Yarışmanın habercisi olan bu program evlerde tam kadro seyredilmezdi. Genellikle gençler ilgilenir, zaten kapalı bir ülkede yaşıyor olmanın verdiği sıkıntıyla, aralanan bu pencereden Avrupa'ya bakmaya çalışırlardı. Bu yarışmanın bilmem kaç ülkenin televizyonundan aynı anda canlı yayınlanacağı gece, milli hislerimiz doruğa çıkardı, tek yürek olarak kenetlenirdik ve bozum olmaktan bıkmazdık. O günkü gazeteler yarışmanın yapılacağı ülkeye gitmiş olan ekibimizle ve en yakın rakiplerimizle yaptıkları röportajları yayımlarlar, bizi favori göste-

ren, "Türk ekibinin bu yılki parçası muhteşem" gibi demeçler veren bir-iki sözde uzman ve müzisyenin görüşlerine yer verilir, Yunanistan ve Türk ekiplerinin sarmaş dolaş çektirdikleri fotoğraflar basılır; böylece hem milli gururumuz okşanır, hem de Atatürk'ün "yurtta sulh cihanda sulh" sözüne sadık kaldığımızı dünya âleme göstermiş olurduk.

Gazeteler bununla kalmazdı. O güne özel Eurovision sayfaları yayımlarlardı. Sayfalarda katılacak olan ülkelerin hangi şarkıcı, hangi grup, hangi parça, hangi besteci, hangi söz yazarı, hangi orkestra şefi ile katılacakları liste halinde verilir, sayfalar kutulara bölünür, bu kutulara katılan şarkıcıların veya grupların fotoğrafları ile ülkelerin bayrakları konur, haklarındaki bilgiler sayılıp dökülürdü. Seyircinin bu yarışmayla yakından ilgilendiğini bilen bazı gazeteler bir adım ileri giderler, daha puanlamaya geçilmeden, yarışmanın yapıldığı sırada seyircinin kendi verdiği puanı yazması için ülkeleri alt alta sıralayıp karşısına boş kutucuklar koyarlar, kendi verdikleri puanları buraya yazmalarını önerirlerdi. Avrupa'ya sesimizi duyuramadığımız yıllarda bu yarışma basit bir müzik yarışması değil, milli gururumuzun okşandığı veya kırıldığı bir yarışmaydı. *Onuncu Yıl Marşı*'yla büyümüş bir neslin çocukları olarak, bizler dostumuzu düşmanımızı bu yarışmada tanırdık.

Yarışma gecesi parti ve devlet bürokrasisinin sıkıcı haberleri bitmek bilmez, yemek çoktan yenmiş, çay demlenmiş, seyirci eline kâğıdı, kalemi, kendi vereceği puanları yazacağı gazeteyi almış olur, televizyonun karşısına geçerdi. Nihayet haberler biter, reklamlar yayınlanır, Eurovision'un logosunun ekranda görünmesiyle birlikte yarışma başlardı.

Eurovision yarışmaları bir önceki yıl kazanmış olan ülkede yapılırdı. TRT'nin böyle durumlarda canlı yayın tecrübesi olan Başak Doğru ve Bülent Özveren gibi sunucuları da önceden söz konusu ülkeye gitmiş olurlardı. Onların görevi yarışma anında sıranın hangi ülkede olduğunu ve bizim çıkmamıza kaç ülke kaldığını söylemek, puanlamaya geçildiğinde, İngilizce ve Fransızca olarak tekrarlanan puanları Türk-

çeye çevirmekti. Yarışmadan önce her ülkenin jürisi tanıtılırdı. Telefonla ülkelere bağlanılır, jürinin sözcüsü bir-iki esprili laf eder, Türkiye'nin jürisine sıra geldiğinde, jürimiz Türkçe konuştuğu için Başak Doğru'nun bunları çevirmesine gerek kalmazdı. Ülke jürilerinin tanıtılması bittikten sonra ilk ülkenin şarkısıyla yarışma başlardı. Müzik başlayıp sanatçılar sahnede yerlerini aldıktan sonra, o zamanlar Türkiye'de yapılamayan birtakım teknik numaralar yapılır, ekranda ülkenin adı dönerek gelir, büyür, küçülür, bizim için çok çarpıcı olan bir grafik tasarımla ülkenin, şarkıcının, şarkının, bestecinin filan adları ekrana yazılır, ülkenin bayrağı da ekranda yerini alırdı. Milli hisleri ayaklanmış olan seyirci şarkıcıları dinler, favorilerini belirlerdi. Bazı evlerde –Türkiye'nin birinci olacağı şeklinde bir ham hayal pek kurulmadığı için– Almanya ya da İngiltere birinci olacak şeklinde iddiaya girilirdi. Norveç, İngiltere, İrlanda, İsrail, Belçika, Yugoslavya, İsveç, Hollanda gibi ülkelerin sanatçıları sırayla ekranda boy gösterdiği sırada anneler ya ütü yapar ya meyve soyar; gençler ise fikirlerini beyan ederlerdi. Kıbrıs Rum Kesimi ekranda Kıbrıs olarak yazılsa da TRT sunucuları üstüne basa basa, Kıbrıs Rum Kesimi derlerdi. Avrupa'ya özgü olan bu yarışmaya Fas'ın ya da İsrail'in katılması birçok evde tartışma konusu olur "Biz nereden Avrupalı oluyoruz?" diye sorup cevap aramak akıllara gelmez de "İsrail nereden Avrupalı oluyormuş?" sorusu dile getirilirdi.

Sıra Türkiye'ye geldiğinde coşkulu evlerde bir alkış kopardı. "Hazinesi beş cent'e muhtaç" bir ülkenin, kapalı sınırlar arasına sıkışmış halkı, uluslararası bir ekranda bayrağını ve ülkesinin adını görünce heyecanlanır, milli coşku, milli histeriye dönüşürdü. Pürdikkat parçamız dinlenir, bittiğinde bazı gözlerin sulandığı görülür, buna karşılık bazı şom ağızlıların "yine sonuncuyuz" dediği olurdu. Şom ağızlılara itibar edilmez, parçamızın birçok ülkeninkinden, örneğin İzlanda'dan çok daha iyi olduğu iddia edilir, düşmanlarımızın varlığı nedeniyle ilk beşe giremeyeceğimiz ama ilk onda muhakkak yer alacağımız fikri birçok seyirci tarafından pay-

laşılırdı. Nihayet şarkılar biter ve puanlamaya geçilirdi. İşte, asıl dikkat kesildiğimiz ve heyecandan tırnaklarımızı yediğimiz bölüm buydu. Ekranda puanlama tablosunun yer almasıyla birlikte heyecan başlardı. Her yıl 20 civarında ülkenin katıldığı bu yarışmada, katılım sırasıyla ülkelere bağlanılır, her ülke kendi hariç olmak üzere 1'den 12'ye kadar çeşitli ülkelere puan verirdi. En yüksek puan 12 idi. 12'de gözümüz yoktu, ele güne rezil olmayacak kadar puan alsak bize yetiyordu. İlk sırada yarışmış olan ülkenin jürisi puanlarını kendi dillerinde verir, yarışmayı organize eden ülkenin simültane çevirmenleri de anında İngilizceye ve Fransızcaya çevirirlerdi. Televizyondan duyardık: "Germany one point", Başak Doğru anında tercüme ederdi: "Almanya bir puan." Başak Doğru, Bülent Özveren veya TRT sunucusu her kimse, bir yandan da fikir yürütürdü: "12 puanı galiba İngiltere alacak sevgili seyirciler..."

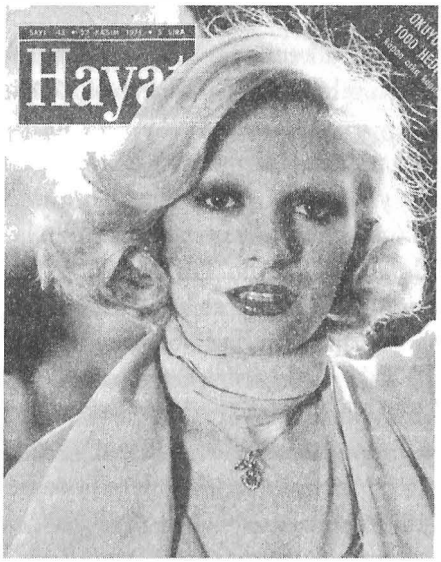
12 puanı alan ülkenin ekibi görüntüye gelir, bestecisiyle, şarkıcısıyla ekip sevinç içinde kucaklaşırken, biz bağrımıza taş basardık. 5 puana kadar her ülkeden umutlu olurduk. 5'ten sonra puan beklemek kendimizi kandırmaktı. 5 puan verilmiş ve hâlâ biz alamamışsak, umudumuzu bir sonraki ülkeye saklardık. İlk üç, dört, hatta beş ülkenin bizi pas geçmesi, hiç puan vermemesi umudumuzu kırmazdı. Sırada daha 15 ülke olur, bize de puan verecek bir ülke elbet çıkardı. Ama puan verme sırası Yunanistan'a veya Kıbrıs Rum Kesimi'ne geldiğinde, puan bekleyecek kadar ahmak değildik. Zaten biz de ağızlarıyla kuş tutsalar onlara puan vermezdik. Ama Almanya'dan hep puan beklerdik. Ne de olsa orada yaşayan yüzbinlerce vatandaşımız vardı. Almanlar da genellikle bizi pas geçerlerdi, kırılırdık. Son ülke de puanlarını verinceye kadar, sabırla bize de bir puan veren çıksın diye beklerdik. Çıkmazdı. Birkaç kez üç-beş puanla idare ettik. Genellikle ya sonuncu ya sondan ikinci-üçüncü olurduk. Ajda Pekkan Fas' tan, Mazhar-Fuat-Özkan üçlüsü İsviçre'den 12 tam puan almışlardı da, kulaklarımıza da gözlerimize de inanamamıştık. Birçok evde yarışma sonuna ka-

dar seyredilir, ev halkı, son ülke de puanını verdikten sonra milli gururu ağır yara almış bir ülkenin fertleri olarak televizyonlarını kapatırlardı. Bazı aileler ise daha gerçekçi davranırlar, puanlamanın daha yarısında sonunculuk göründüğü için, yarışmayı sonuna kadar seyretmezlerdi. Ertesi günün gazeteleri yıkım edebiyatı yaparlardı. "Yine sonuncu olduk!" "Birinci olduk ama sondan!" gibi başlıklar atılır ve başarısızlığımız tek bir nedene bağlanırdı. "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur!" Avrupalılar kuyruk acıları olduğu için bizi sevmiyorlardı, düşmanlarımız yine kulis yapmıştı, bazı siyasi güçler bizim Avrupa'daki varlığımıza engel olmak istiyorlardı.

Bazıları da Eurovision yarışmasının Avrupalıların gözünde hiç önem taşımadığı tezini savunurlardı. Onlara göre bu önemli bir yarışma değildi, Avrupalı seyircinin büyük çoğunluğu bu yarışmayı seyretmiyor, hatta yapıldığının farkına bile varmıyorken; biz bu yarışmayı fazla abartıyorduk. Ciddi müzik otoriteleri başta olmak üzere birçok kişi bu tezi savunurdu, ama bu akıllıca cümleler Avrupa'ya henüz ayak seslerini duyuramamış olan Türkiye'nin gururunu kurtarmaya yetmezdi.

Başarısızlığımızın sebebinin Türk düşmanlığı olduğuna inancımız birkaç gün içinde sarsılmaya başlar, ilk şok atlatıldıktan sonra, daha ince meselelere gelirdi sıra. Tartışmalar yaşanır, bizi temsil eden parçanın seçiminde dönen dolaplar, verildiği iddia edilen rüşvetler, kayırmalar ve buna benzer iddialar üzerine spekülasyonlar yapılır; derken başarısızlık unutulur ve yeni yarışma ile birlikte yeniden umutlanırdık. Başarısızlığı doğrudan kendimizde aradığımız da oldu. Çetin Alp'in *Opera* adlı şarkısıyla sıfır puan aldığı yarışmadan sonra Türk düşmanlığı edebiyatı unutulmuş, bu parçayı kimin seçtiği tartışılmıştı.

Kimler katılmadı ki bu yarışmaya... Nilüfer'den Nükhet Duru'ya, MFÖ'den Timur Selçuk'a kadar pek çok sanatçı, bu yarışmada milli gururumuzu temsil etti. Ama Ajda Pekkan'ı *Petrol* adlı şarkısıyla, çok büyük umutlarla göndermiş-

Ajda Pekkan *Petrol* adlı parçasıyla Eurovision macerasında yer aldı. Ama ne yazık ki umduğunu bulamadı. Çok şaşırdık. Başarılı olacağımızdan kuşkumuz yoktu.

tik. Ne de olsa Paris'te, Olympia'da sahneye çıkmış, çok mühim bir sanatçı zannettiğimiz Enrico Macias'la birlikte şarkı söylemişti. Topkapı Sarayı'nın damlarında, Dolmabahçe Sarayı'nın kapısının önünde çekilen, bir turizm firmasının reklam filmine benzeyen klibi vardı. Klibin finalinde benzini biten çok lüks bir otomobili, at arabası çekiyordu. Türk halkı klibi çok beğenmiş ve bu esprinin bütün Avrupa'yı etkileyeceğine kesinlikle inanmıştı. Bütün mesajlar tamamdı, bizim Ajda'mız dünyada da bir taneydi. Türk halkı nelere inanmamıştı ki? Futbolda sekiz sıfır yenilir ve ezilmediğine inanırdı. İhtilallerin memleketin menfaati için yapıldığına inanırdı. Dünyanın sadece Türk olduğu için kendisine düşman olduğuna inanırdı. Hep bir şeylere sonuna kadar inanırdı. Ajda Pekkan da başarılı olacağına inanmıştı. Ama hüsranla döndü ve döner dönmez bunalıma girdi. Hayatını başarıya endekslemiş, başarısızlığa tahammülü olmayan Ajda Pekkan bu fiyaskonun etkisini yıllarca üstünden atamadı.

90'lı yıllarda Türkiye önce "Onlar" adlı grupla ilk ona girdi, ardından genç bir Türk şarkıcısı rüyalarımızı gerçek-

leştirerek üçüncü olmayı başardı. Ama artık bu başarının bir önemi kalmamıştı.[1] Eurovision "hakikaten önemsiz" bir yarışmaydı. Fatih Terim'li, Hakan Şükür'lü Galatasaray varlığımızı Avrupa'da kanıtlamıştı. Tarkan'ı görünce Tağkaan! Tağkaaan! diye isterik çığlıklar atan ve kapılar kıran Fransız kızları sesimizi duymuştu. Üstelik Avrupalıların bu yarışmayı seyretmediği tezini, biz de onlarca kanal arasında dolaşırken seyretmeyerek kanıtlamıştık. Artık milli his ve milli gurur konusunda, biz ve büyüklerimiz kadar duyarlı olmayan bir kuşak gençliği temsil ediyordu. Peki biz o kadar yıl boşuna mı üzülmüştük?

1. Tam bir önemi kalmamışken Sertab Erener birinci oldu. Üstümüzde şok etkisi yapan bu başarının ertesi günü, artık çok kanallı bir ülke olmuş olan Türkiye'de, yarışmayı kimsenin doğru dürüst seyretmemiş olduğu anlaşıldı.

“Sazlıklardan havalanan
bir ördek gibi sesin”

Mandolin kursları, pikaplar, kırkbeşlikler

Sinemanın renklendiği, saçların uzadığı, paçaların bollaştığı, özgürlükçü bir söylemin yaygınlaştığı 70'li yıllarda, gramofonlar evlerden çekilmiş, taşplakların yerini kırkbeşlikler almıştı. İster pikaplardan taşsın, ister radyodan yayılsın, her evde müzik vardı. Bugün olduğu gibi hayata eşlik ediyor, özellikle gençler müziksiz duramıyordu. Okullarda müzik dersinden geçebilmek için hiç değilse biraz mandolin tıngırdatmak gerekirdi. Mandolin bir müzik aletinden çok, bir okul gereciydi. Kırtasiyecilerde bile satılır, siyah kumaştan, ağzı büzgülü, evde dikilmiş kılıflarda taşınırdı. Cumhuriyetle birlikte gözünü Batı'ya dikmiş aileler, uygar insanların en az bir müzik aleti çalabilmeleri gerektiğine inanırlar, okumuş anne babalar çocuklarını, okullardaki mandolin kurslarına gönderirlerdi. Okulun müzik öğretmeni tarafından verilen bu kurslarda nota okumak da öğretilir, doğaçlama çalmaya izin verilmezdi.

Müzik derslerinde mandolin, gitar, melodika, blok flüt, akordeon, ağız mızıkası sesleri birbirine karışır, zamanın kaliteli öğretmen yetiştiren okullarından olan Gazi Eğitim Enstitüsü'nün müzik bölümünden mezun olmuş öğretmenler keman, trompet filan çalarlar, bazı eski okullarda piyano bile bulunurdu. Klasik Batı müziği ve sazları öğretilir, bir aleti doğru dürüst çalmayı beceremeyen çocuklar, en azından Mozart'ın, Beethoven'ın, Chopin'in hayatını; nefesli,

Dönemin son model, şık bir pikabının ilanı. Sol alt köşedeki çizim, pikabın hem pilli hem cereyanlı olduğunu bir kez daha vurguluyor.

telli, vurmalı çalgıların neler olduğunu, metronomun ne işe yaradığını, altonun, sopranonun, baritonun, sol anahtarının, portenin, re minörün, fa majörün neye dendiğini ezberleyip müzik dersinden geçerlerdi. Alet çalma konusunda yeteneksiz olan çocuklar da hiç olmazsa *"Eminem, Eminem köyümün güzeli / Dağlara gel Eminem"* ve *"Neşeli ol ki genç kalasın / Bu dünyadan da zevk alasın"* şarkılarını çat pat çalmayı becerirler, durumu idare ederlerdi. Bu şarkılar hep bir ağızdan notalarıyla okunur, sınıflar "do do re mi mi re do re mi do" diye inlerdi.

Mandolin çalmayı beceren yetenekli çocuklar kurs öğretmeninin ev ödevi olarak verdiği aptal çocuk şarkılarını çalışacakları yerde, dönemin popüler şarkılarını döktürürler, ama kursta öğretmenlerinden azar işitirlerdi. Popüler müziğin adı geçmez, caz maz hiç öğretilmezdi. Mandolinden sonra gitara geçilir, liseli gençler çocukça buldukları mandolinin yerine gitar çalmayı tercih ederlerdi. Gitar romantik bir müzik aletiydi. 70'lerin başlarında gençler yazın kumsallarda ateş yakarlar ve gitar çalarlardı. Ama zamanla solcu

70'ler kırkbeşlikler dönemiydi, kırkbeşlikler gençliğin soluğuydu. Her kırkbeşlikte sadece iki şarkı bulunuyordu ve o yıllarda henüz *single* sözcüğü kullanılmıyordu.

olanlar romantizmi kusur olarak görmeye başlayınca, gitar çalmayı bıraktılar.

Özel radyonun kavram olarak bile olmadığı o yıllarda devletin TRT'sinde müzik yayını fazla ciddiydi. Televizyonda uzun siyah etek ve beyaz bluz giymiş, yatılı okulların yaşlı etüt öğretmenlerine benzeyen kadınlar ve siyah takım elbiseli erkekler korosu, kadınlar öne erkekler arkaya dizilirler, erkekler ellerini arkada, kadınlar karınlarının üstünde birleştirirler ve hep bir ağızdan "Teeenni teeenni, tennenni tenenen..." diye başlayınca, evdeki çocuklar ve gençler sıkıntıdan patlarlardı.

Yaz akşamlarında, yeni sulanmış akşamsefalarıyla çevrelenmiş, hanımeli veya sarmaşık gülü kokan bahçelerde radyolar açılır, Zeki Müren'in billur sesi *"Bakmıyor çeşmi siyah feryade..."* derken büyükler içlenirler; aynı anda tülleri uçuşan odalarda gençler pikaplarına Füsun Önal'ın son kırkbeşliğini koyarlar *"Senden başka senden başka / Sevemem ben hiç kimseyi"* şarkısını söyleyerek dans ederlerdi.

Orta halli ailelerin büyük çoğunluğunun evinde bir pikap vardı. Pikap gönlünce müzik dinleme şansı veriyor, radyoda ve televizyonda kendine yer bulamayan pop ve arabesk ancak pikap sayesinde dinlenebiliyordu. Evlerde bulunan pikapların büyük çoğunluğu portatifti. Hoparlörü genellikle kapağında bulunan, taşımak için sapı olan bu pikap-

lar müziğe düşkün gençlerin en değerleri eşyalarıydı. Çalınacağı zaman, plak konur ve iğnesi dikkatle plağın üstüne yerleştirilirdi. Pille de çalışan portatif pikaplar bahçede, deniz kenarında, piknikte bile çalınır; hatta okula götürülür, ders aralarında açılır, yeni çıkan plak arkadaşlara dinletilirdi. Bazı pikaplar şık müzik dolaplarının içinde sabittiler. 60'lı yıllarda da var olan bu müzik dolaplarında radyo ile pikap bir arada bulunurdu. Bazılarının kırkbeşlikleri ve longplayleri koymak için ayrı ayrı gözleri bulunurdu. Portatif pikaplarda bir plak bitince yenisini yerleştirmek gerekir, mobilyalı pikapların birçoğunda ise, bir düzenek sayesinde birkaç plağı sırayla dinlemek mümkün olabilirdi. Dinlenecek plaklar üst üste, plağın döndüğü platformun üstünde bulunan yere yerleştirilir, akıllı pikap biten plağın yerine, sıradakini indirip çalmaya başlardı.

Plak gençlerin en kıymetli hazinesiydi. Gelecek yıllarda hafızalardan da silinecek olan plaklar incecik, sert, siyah plastikten yapılmıştı. Tam ortasında, pikaptaki demir çubuğa oturtmak için bir delik bulunurdu. Bunun çevresinde günümüzün metal elli liraları büyüklüğünde olan bir bölüm kırılmaya elverişliydi. Çünkü otomobil pikaplarında çalınan plakların ortasındaki bu bölümün kırılması gerekirdi. Henüz teyp hayata girmemişti. Arabalarda çoğunlukla radyo bulunur, Orhan Gencebay dinlemeye meraklı bazı şoförler araçlarına pikap taktırırlardı. Ortasındaki bölümü kırılmış olan plakları evdeki pikaplarda da çalabilmek için, pikabın aksesuarı olan bir parça kullanılırdı. Pikabın demir çubuğuna önce kırılan bölüme denk gelecek büyüklükte, yuvarlak plastik takılır; sonra plak yerleştirilirdi.

Her pikapta bir devir düğmesi vardı. Burada 33, 45 ve 78 rakamları bulunurdu. Ayar 33'e getirilince longplay çalınır, 45'e gelince kırkbeşlik plaklar çalınırdı. 78'lik plaklar 70'li yıllarda rastlanan bir şey değildi. Her plağın kendi devrinde çalınması gerekirdi. Bazen devir 45'te unutulur ve pikaba bir longplay konur; o zaman ses hızlı, ince ve gülünç bir hal alır; pikap 33'lük devirde iken kırkbeşlik plak konun-

ca, tam aksine ağır, kalın bir ses çıkardı. O yıllarda "33 devirli" yaygın kullanılan bir deyim olmuştu, çok ağır konuşan insanlarla dalga geçmek için "33 devirli" denirdi.

Günümüzde televizyondaki müzik kanalları sayesinde müzik-market adını alan plakçılarda, plağın yanı sıra pikap iğnesi de satılırdı. Plağın üstüne konan ve çalınmasını sağlayan kolun ucunda bulunan iğne hor kullanıldığı takdirde kırılır ve değiştirilmesi gerekirdi. Bu yüzden plakçılar çeşitli marka pikaplar için iğne bulundururlardı.

Plakları dikkatli kullanmak gerekirdi. Sert plastikten yapıldıkları için toza ve sıcağa karşı duyarlıydılar. Toz plağın çizilmesine, sıcak da yamulmasına neden olurdu. Plaklarına özen gösterenler plaklarını ortada bırakmazlar, çaldıktan sonra kâğıt kaplarına koyarlardı. Plakların genellikle iki kabı olurdu. Biri incecik pelür kâğıdından iç kabı, diğeri kartondan, üzerinde şarkıcının resmi, şarkıların adı bulunan karton kabı. Çok titiz olanlar plaklarını her iki kaba da dikkatlice yerleştirirler, özensizler plaklarını bir köşeye atarlar, bu yüzden plaklar çizilirdi. Plakların pikaba konmadan önce yumuşak bir bezle silinmesi tavsiye edilirdi. Çizilen plaklar takılırdı, takılan plaklar müziğin tadını kaçırırdı. Pikabın iğnesi plağın çizilmiş noktasında takılı kalır, bir türlü ilerleyemez ve plak sürekli aynı şeyi çalardı. "Takılmış plak" deyimi de o yıllarda sıklıkla kullanılırdı. Genellikle can sıkıcı olan bir durumdan hep aynı cümlelerle durmadan söz edenler için "takılmış plak gibi durmadan aynı şeyi söylüyor" denir, can sıktığı anlatılmak istenirdi.

Plakları saklamanın en iyi yolu plak çantalarına veya albümlerine koymaktı. Çok pratik eşyalardı. Bir kitap gibi düşünülmüştü. Çok sayıda şeffaf plastik yapraklardan oluşur, her birine bir plak konurdu. Kırkbeşlik veya longplayler için ayrı boyları vardı. Karton kaplarıyla konabileceği gibi, kaplarından çıkarıp yerleştirmek de mümkündü. Plak çalınacağı zaman bu plak albümü alınır, kitabın sayfalarını çevirir gibi yaprakları çevrilir, istenen plak seçilirdi.

Hayatımıza girer girmez kabul gören ve hızla yaygınla-

şan teypler aslında daha önce de vardılar, ama genellikle müzik dinlemek için değil, ses almak için kullanılıyorlardı. Büyük, hantal ve ağır aletlerdi. Bu teyplerin simit büyüklüğündeki iki makarası yerlerine konur, bantlar bir yığın yerden geçirildikten sonra çalışırdı. Makaralı teypler bir tür hatıra defteriydi. Günümüzün video kameralarına, o günlerde ancak bu makaralı teypler yaklaşabiliyordu. Hatıralarına düşkün aileler bu makaralı teyplerden edinirlerdi. Bazı özel günlerde bu teyp kurulur, aile üyelerinin tümünün sesleri alınırdı. Rastgele konuşmalar tercih edilmez, aile bireylerinin anlamlı birer cümle söylemeleri istenirdi. Kimileri ailesine teşekkür eder, kimileri şarkı söyler, çocukların da şiir okumaları istenirdi. Makaralı teypler 70'li yıllarda birçok büyük ailenin tarihlerine ilişkin birer eşya olarak saklandı.

Teyplerin müzik dinlemek için yaygın olarak kullanılması pikapları ve plakları hızla zirveden indirdi. Günümüzde kaset-çalar denilen teypler pikaplara göre çok daha pratikti. Orta sınıfın hayatına giren ilk teypler çok ilkeldi. Kalınca, büyük boy bir kitap büyüklüğündeydi. Kaset üstten konuluyor ve üstten basılan düğmelerle çalıştırılıyordu. Minicik ve güçsüz olan hoparlörleri üzerindeydi. Pille de çalışan bu teypler kolay taşınıyor, ama pilin bitmesine yakın sesler müthiş ağırlaşıyordu. Bu ilkel teypler birer "kasetyiyen"di. İkide bir kaset sarar, çabuk bozulurlardı. Ses bir gider bir gelirdi. Giderek gelişen modellerin, bu ilkel teyplerin yerini alması hiç de uzun sürmedi. Bir ara kartuş çalan teypler çıktı. Kartuşlar kasete göre daha büyüktü, daha kapalı bir görüntüsü vardı, kasete göre üstünlüğü yoktu ki, hiç yaygınlaşamadı, çabucak silindi.

70'lerin gençliğinin hatıralarında plakların nesne olarak ayrı bir yeri oldu. Plaklar kalıcıydı, çizilmezlerse eğer, yıllara meydan okuyabiliyorlardı, ama aynı gençlik, kasetlerin plaklara göre üstün yanlarını çok çabuk keşfetti. En büyük üstünlüğü doldurulabilmeleri, çoğaltılabilmeleriydi. Bir plak üzerinde ne yazıyorsa oydu, doldurulamıyor, değiştirilemiyordu. Şenay'ın plağını Tanju Okan'ın plağı yapmak müm-

kün değildi, ama Füsun Önal'ın kasetine doyunca üstüne Yasemin Kumral'ı çekmek çok kolaydı.

Kaset doldurtmak, aranjman yılları

Plakçılar plaklara ayırdıkları yeri azaltıp kasetlere daha büyük yer ayırırlarken, bir yandan da kaset doldurma işine soyundular. Konuyla ilgili herhangi bir yasal düzenlemenin olmadığı yıllardı, plakçılar küçük bir ücret karşılığında müşterilerinin verdikleri listelere göre kaset doldurmaya başladılar. Bunun için sürekli alışveriş yapılan plakçıya gidip kasetin hangi yüzünde hangi parçaların bulunacağını gösteren liste verilir, plakçı da kaseti doldururdu. Gönlünce ve pek fazla para harcamadan müzik dinlemenin en iyi yolu buydu. Teyplerin çoğunluğu çift kasetli değildi, kayıt yapma şansı çok azdı, üstelik sesler kaliteli kaydedilemiyordu. Bu yüzden plakçıda kaset doldurtmak tercih edilen bir uygulama olmuştu. Zamanın listeleri akıl almaz bir çeşitlilikteydi. Yerli pop, arabesk, türkü, Türk sanat müziği, hatta zamanın moda olmuş yabancı pop parçalarını bir arada isteyen müzikseverler çıkabileceği gibi, az bilinen ya da unutulmuş parçalardan liste hazırlayanlara da rastlanırdı.

Gözler dışarıya da bakıyordu. Hippiler hakkında az çok bir şeyler duyulmuştu. TRT FM kanalı yabancı müzik hakkında ipuçları veriyordu. Dönemin gençlik ve müzik dergileri yabancı pop listelerini, röportajları çevirerek yayımlıyorlardı, ama bu yabancıların parçalarına ulaşmak kolay değildi. İyi plakçılar böyle durumlarda kendilerini hemen gösteriyorlardı. Listeleri sıkı takip ediyorlar, merak edilen yabancıların kasetlerini numunelik de olsa getirtiyorlar, bunlardan oluşturdukları listeleri müşterilerine sunuyorlardı. Yalnız plakçı değil, haberciydiler. Vitrinlerini canlı tutarlar, yeni gelmiş yerli ya da yabancı bir kaseti duyururlar, kendi listelerini camekânlara asarlardı. İşinin erbabı plakçıların her zaman hazır listeleri vardı. Yabancı popun yanı sıra, bulunması zor şarkılardan da seçmeler yaparlar, her biri farklı

müzik beğenisine sahip geniş bir müşteri yelpazesine hizmet verirlerdi.

Televizyonun cumartesi geceleri yayınladığı eğlence programlarında "Türkçe sözlü hafif müzik" de yer alır, ancak bu programlar popüler müziğin gündemi hakkında fikir vermez, genç ve adı duyulmamış sanatçılara pek şans tanınmazdı. Bu nedenle şarkıcıların büyük çoğunluğundan ancak plakçılar aracılığıyla haberdar olunabilirdi. Arı Stüdyosu TRT'nin meşhur stüdyolarından biriydi. Birçok eğlence programı burada çekilir, canlı ya da banttan yayınlanırdı. Müzik kanalı, özel televizyon, klip, uydu teknolojisi söz konusu olmadığı için,

Sezen Aksu 70'lerde parladı. O zaman da alçak gönüllü, sevimli ve çok sıkı bir şarkıcıydı. Giysisi tam dönemi ifade ediyor: yelken yakalı gömlek ve o zamanlar salopet değil bahçıvan denen İspanyol paçalı pantolon.

her şey çok kısıtlı, çok sınırlıydı. Ama yine de bir şarkıcı kitlesel şöhrete ancak televizyon sayesinde ulaşabiliyordu. Televizyon tek kanallı olduğu için –o sıralar nüfusumuz 45 milyondu– ekrana çıkan bir şarkıcıyı seyircinin tümünün izlediği varsayılırdı. Sunucular konuklarına "Şu anda 45 milyon sizi izliyor, neler hissediyorsunuz?" gibi bir soru sormaktan çekinmezlerdi. Şöhret olmak daha kolaydı.

Bir gecede şöhret olmanın iyi örneklerinden biri Sezen Aksu oldu. Çok dar bir kitle tarafından tanınan Sezen Aksu, ilk kez sanırım bir yılbaşı gecesi televizyona çıkmıştı. Ertesi gün bütün Türkiye tarafından tanınıyordu. Sallantılı küpeleri ve topuzu vardı. Saçları kâküllüydü. *"Altın gümüş pırlanta / Zümrüt, sedef, yakutla / Kim mutlu olmuş dünyada?"* şeklinde sözleri olan bir şarkı söyledi. Bu şarkının nakaratında hep aynı yerde ve aynı biçimde bir gözünü kırpıyordu. Şarkısı fena değildi. Sempatikti, sıcaktı, hareketleri rahat ve içtendi. Ertesi gün herkes Sezen Aksu'yu konuşuyordu. Kalıcı bir değişim yaşadı, göz kırpmakla yetindiği jestleri aştı. Özgün bir şarkıcı, besteci, söz yazarı oldu, arkasından gelecekleri yetiştirdi. İlk çıktığı günden bugüne her albümüyle olay yarattı. Arabesk olarak tanımlanmadığı halde, bu toplumun müziğine damardan girdi.

Sezen Aksu'nun 80'li yıllarda yaptığı sahne gösterilerinde, kendiyle dalga geçerek, taklit ettiğini itiraf ettiği Ajda Pekkan bir yıldızdı, ama süper ve star kelimeleri günlük dile girmemiş olduğu için süperstar olarak adlandırılmıyordu. Sezen Aksu ne kadar kendisiyse, Ajda Pekkan da o kadar değildi. O bir artistti. Şarkılarından daha çok görünümüne dikkat ederdi. Şimdi olduğu gibi o yıllarda da modeli sık sık değişen sarı saçları, giyimi, kalemle yaptığı çilleri, Enrico Macias'ı, Olympia konserleri, yapmacık diksiyonu, bildiğini iddia ettiği Fransızcası, aşkları, evlilikleri, yurtdışı seyahatleri, verdiği röportajları ile bir bütündü. Kendi şarkı yazamıyordu, ama müzik sektörü kendi kendini yaratan bu yıldız için çok çalışıyordu. Yurtdışında tutmuş şarkılara derhal Türkçe söz yazdırılıyor, Ajda Pekkan da aranjman denilen yaban-

cı kaynaklı şarkıları söylüyordu. Bir yığın şarkısı Fecri Ebcioğlu'nun, Fikret Şenes'in ya da Ülkü Aker'in yazdığı sözlerle iz bıraktı. 2000 yılında çıkardığı albümde, 70 ve sonrasında dillerden düşmeyen eski şarkılarını yeniden yorumladı.

Nilüfer o yıllarda çok gençti. Masum bir görünüşü vardı. Doğal ve rahattı. Çok varlıklı, sanayici bir ailenin kızı olduğu söyleniyor, paradan çok kariyerine önem verdiği konuşuluyor ve takdir ediliyordu. Güçlü sesi hemen dikkati çekmiş, çabuk tanınmıştı. O da aranjman söylüyordu. *"Atlıkarınca dönüyor, dönüyor / Dünya durmadan dönüyor, dönüyor / Yalnız dönmeyen bana sensin..."*, *"Boş vermişim, boş vermişim, boş vermişim dünyaya / Ağlamak istemiyorsan sen de boş ver dünyaya..."* şeklinde sözleri olan şarkıları dillerden düşmedi. Nilüfer'in o yıllar için fazla renkli ve karışık bir aşk hayatı vardı. Dönemin ünlü müzisyenleri Rıza Silahlıpoda ve Yeşil Giresunlu ile aşkları magazin basınını yakından ilgilendiriyordu. Yıllar geçtikçe Nilüfer magazin basınını aşk hayatıyla değil, şarkılarıyla ilgilendirir oldu.

Dönemin en ünlü söz yazarı Fecri Ebcioğlu'ydu. 60'lardan beri ününü sürdürüyordu. Yazdığı şarkı sözlerinin çokluğu açısından bakılırsa, bir tür Aysel Gürel'di. Söz yazdığı şarkılarda kafiye tutturur, yazdıklarının anlamlı olmasına dikkat ederdi. Top sakallıydı, güleç yüzlüydü, konuşma tarzında hoş bir taraf vardı. Bazen televizyonda sohbet programlarına çıkar, anılarını çok tatlı anlatırdı. 90'lı yıllarda önce felç oldu, bir süre sonra öldü. Bir başka söz yazarı Sezen Cumhur Önal'dı. Söz yazarlığının yanı sıra televizyonda ve radyoda müzik programları da yapardı. Siyahi şarkıcılardan bahsederken kullandığı "çikolata renkli şarkıcı" tanımı onu bir fenomen haline getirmişti. Şarkıları anlatırken kullandığı sonbahar yaprakları, bitmeyen aşklar, kumsallara vuran dalgalar gibi standart kelimelerden oluşan klişe cümleler zamanla birer "Sezen Cumhur Önal klasiği" oldular. Nükhet Duru da zamanın starlarından biriydi. İspanyolları andırıyordu, bugün olduğu gibi hayat doluydu, canlıydı, güzel dans ediyordu. Ali Kocatepe'nin bestelediği bir dizi şarkı

Beyaz Kelebekler aslında 60'ların ünlü grubuydu, ama ünleri ve şarkıları 70'lerde de yaşıyordu.

söyledi. Bunlardan birkaçı Sabahattin Ali'nin şiirlerinden bestelenen *Ben Sana Vurgunum*, *Melankoli*, *Çakır* idi. Onun da hareketli bir aşk hayatı oldu, magazin basınının gündeminden düşmedi.

60'ların sonunda altın yıllarını yaşayan grup Beyaz Kelebekler'di. Adlarına yakışır şekilde bembeyaz giyinirler ve papyon takarlardı. Grubun sadece solisti kadındı. Çok seviliyorlardı. Geçirdikleri bir trafik kazasında grubun üç üyesi yanarak öldü. Halk bu kazadan ve ölümlerden çok etkilendi. Kazadan sonra grup bir daha toparlanamadı ve dağıldı. 70'li yıllarda kendileri yoktu artık, ama 60'lardan beri süregelen ünleri nedeniyle arada bir konuşuluyorlar, 60'larda yaptıkları şarkıların plakları hâlâ dinleniyordu.

Televizyona ilk çıkan pop şarkıcısı Erol Büyükburç oldu. Çok hareketli bir şarkıcıydı. Takım elbise ve ince kravatla müzik hayatına başlamış, 70'lerde giyim kuşam anlayışının değişmesiyle birlikte, Elvis Presley'in giyimini andıran yeni bir imajla hayranlarının karşısına çıkmıştı. Deri, süet ya da parlak kumaştan yapılmış, dar, püsküllü, kimi zaman taşlı, pullu gösterişli giysiler giyerdi. Şovmendi. Siyah saçları-

nın önlerini uzatıp hafif kabartarak arkaya tarardı. O zamanlarda da ses getirecek demeçler vermekten çekinmezdi. Evli-barklı kadınlar bile bu bembeyaz, parlak dişleriyle gülen adama hayrandılar. Halk türkülerini Batı müziğine uyarladı, ama 70 gençliğinin çılgınca hayran olduğu şarkıcılar arasında ilk sıralarda gelmiyordu. 60'ların müziği yerini daha farklı bir tona bırakmıştı, Erol Büyükburç ise tarzını sürdürüyordu.

İlhan İrem, kısa sürede tanınıp sevilen şarkıcılardan biriydi. Müziğe başladığında çok gençti, bestelerini kendi yapıyordu. Masum yüzlü ve utangaçtı. Diksiyonunda bir pelteklik vardı, bu da onu bazı kızların gözünde daha da sevimli kılıyordu. Art arda birkaç plak yaptı. Bazı şarkıları çok tuttu. En ünlü iki şarkısının *"Sazlıklardan havalanan bir ördek gibi sesin / Ürkek şaşkın kararsız"* ve *"Boş ver boş ver arkadaş başka bulursun / Bütün ömrün neşeyle sevinçle dolsun / En kötü günlerimiz hep böyle olsun / Mutluluklar bizimle, keder yok olsun"* şeklinde sözleri vardı. Özellikle ördekli şarkısı zamanının önünde giden zeki gençlerin dikkatinden kaçmamış, sevgilinin sesinin ördeğe benzetilmesi eğlence konusu olmuştu. İlhan İrem yaptığı şarkılarla, müziğe ağır vaka düzeyinde bir romantizm getirdi. Dönemin gençlik ve müzik dergisi *Hey*'in hemen her sayısında onunla ilgili bir haber bulunurdu. Ağır romantizmin yerini ağır realite alınca, 80'lerde gençliğini yaşayanlar için tatlı bir çocukluk anısı oldu.

Erol Evgin'in şarkılarının romantizmi İlhan İrem'den farklıydı. Aşk acılarına ve yalnızlığa gönderme yapan şarkılar söylüyordu. O da hızla ünlü oldu, uzun yıllar ününü sürdürdü. *"Gel sen ne çektiğimi bir de bana sor / Sensiz yaşamak neymiş bir de bana sor / Evlerin ışıkları bir bir yanarken / Bendeki karanlığı bir de bana sor"* diyordu. Çok tutan şarkılarının sözleri Çiğdem Talu tarafından yazılıyordu. 80'lerin başlarında müzikallerde de rol alan Evgin'in saçlarının peruk olup olmadığı halk arasında çok merak edilen bir konuydu.

Zerrin Özer ilk çıktığında soyadını kullanmıyordu. Metal çerçeveli, yuvarlak "entel" gözlükler kullanıyor, dirsekle-

rine kadar gümüş bilezikler takıyordu. Gençliğin büyük çoğunluğunun adını bile duymadığı Janis Joplin'in hayranıydı. Televizyonda sarı saçlarını savura savura şarkı söyleyince birden dikkat çekmişti. *Seni Seviyorum* adlı alışılmadık bir şarkıyı, alışılmadık bir biçimde söylemişti. Sıradan bir kadın sayılmazdı. Marjinal bir çıkış yaptı, "düzgün" olmaktan yana anne babalar bu "çılgın" kadından pek hoşlanmadılar ama, bazı gençler sesi çok güçlü olan bu kadını sevdiler. Zerrin Özer inişli çıkışlı müzik hayatının bir yerinde, marjinallikten uzaklaştı. Müzik hayatı da, özel hayatı da hâlâ gelgitlerle dolu olan Zerrin Özer'in ablası Tülay Özer'in bir şarkısı çok tutmuştu. *"İkimiz bir fidanın güller açan dalıyız"* şeklinde nakaratı olan bu şarkı *"Sen benimle, ben seninle bu hayatı yaşamalıyız / Severek birbirimizi hayatta hep gülmeliyiz"* şeklinde devam ediyordu. Sözlerin pek parlak olduğu söylenemezdi, ama bir fidanın iki gülü olmak "imgesi" orta sınıf gençlerini çok etkilemiş olmalıydı ki, şarkı uzun süre liste başı oldu. Tülay başka şarkısıyla hatırlanamadı, müzik hayatını fazla sürdürmedi.

Samanyolu şarkısı çok sevilen Berkant, yakışıklı bir adamdı. Yeni yetişen genç kız-çocuklardan çok; o yaşlarda kızları olan kadınların kalbini çalmıştı. Sanki Berkant, hafif esintili çay bahçelerinde ilkgençliğini geride bırakmış evli kadınlara yarım kalmış bir aşkı hatırlatırdı. 60'lı yıllara denk gelen şöhreti 70'li yıllarda uzun sürmedi. Şarkıları eski tip bir romantizmi hatırlatıyor, saçların uzatıldığı, özensiz, savruk bir giyim anlayışının gençler arasında hızla yayıldığı, özgürlükçü çığlıkların atıldığı döneme denk düşmüyordu.

Gökben, Ajda Pekkan'a benziyor, ama magazin basınında Ajda Pekkan'a benzetilince kızıyordu. Sarı saçları vardı. *"Şiribim şiribom"* gibi anlamsız, ama ritmik sözleri olan bir şarkısıyla tanınmıştı. O da özel hayatıyla gündeme girer çıkar, magazin sayfalarında müziğinden çok giysileriyle, aşk hayatıyla, saç modelleriyle görünürdü. Bütün Türk erkeklerinin bıyıklı olduğu yıllarda sakallı olan Atilla Atasoy eczacıydı, Osmanbey'de hâlâ var olan eczanesi ikide bir gazete-

lere çıkardı. *"Dilenciyim aşkın için"* şarkısı çok tutmuştu. *"Kan ve gül, gülle diken sevgimle ben / Birbirine dönük sırt sen ve ben"* şarkısını İskender Doğan söylüyordu. Saçlarını ensesine doğru hafifçe uzatırdı. Alpay *"Eylülde gel eylülde okul yoluna / Beraberce yürüyelim, gireyim koluna"* şarkısını söylemek için biraz yaşlı sayılırdı. Ama yine de liseli âşıkların hit şarkısı *Eylülde Gel* oldu. Erdem Alkın ve Ersan Erdura o yılların yakışıklıları, Engin Evin ise tuhaf bir şarkının, genç kızların kalbini pek de hop ettirmeyen solistiydi. *"Boğazında düğümlenen hıçkırık olayım / Unutma beni, unutama beni / Gölgen gibi adım adım / Her solukta senin adın / Sen sevdin ben unutmadım / Sen de unutma beni, unutama beni"* romantik bir şarkıydı. Esmeray söylüyordu. Siyahiye yakın esmerlikteydi. *Unutama Beni* ile ayrılan âşıkların kalbine girmiş; *"Gel tezkere, gel tezkere bitsin bu gurbet / Evde bacın, anan, baban yüzüne hasret"* adlı şarkısıyla da oğullarını askere yollamış olan annelerin yanık sesi olmuştu.

Türkiye'nin katıldığı ilk Eurovision yarışması birçok şarkıcıyı müzik dünyasına kazandırmış, tanınmanın bir yolunun da buradan geçtiğini göstermişti. Semiha Yankı Eurovision seçmelerini kazanarak şöhret oldu. Bir akrobatın kızıydı, yıllarca babasıyla panayırlarda akrobatlık yapmıştı. Ali Rıza Binboğa, Yeşim ve Yeliz Eurovision yarışması sayesinde müzik dünyasına girdiler ve 70'ler boyunca müzikte var oldular. Cici Kızlar da Eurovision sayesinde şöhretle tanıştı. Şarkılarının sözleri *"Ah kalbim ben senden çok çektim / Söyle nedir bu halin / Valla sen delisin, delisin"* diye uzayıp gidiyordu. Üç kişiydiler, içlerinden biri kıvırcık saçlıydı. Üzerinde kocaman birer kalp olan süveterler, mini etekler giymişlerdi. Liseli kızları andırıyorlardı. Bir sağ ayaklarını, bir sol ayaklarını ileriye atarak şarkılarını söylüyorlar, "delisin, delisin" kısmına gelince üçü birden ellerini başlarının yanına götürüp, delisin anlamında sağa sola döndürüyorlardı. Cici Kızlar bu *Delisin*'le birkaç yıl boyunca iyi iş yaptılar. Ancak grubun müzik hayatı fazla uzun sürmedi, dağıldı.

İbo pantolon askısı takıyordu, şişmandı, gözlüklüydü,

elinde balon vardı. *"Benim balonlarım vardı / Onları kimler aldı"* şarkısını söylüyordu. Çocukluğun yitip gittiğini anlatan bu şarkı İbo'yu şöhrete taşıdı ama kalıcı olamadı. Meral-Zuhal İkilisi ikizdiler. Birbirlerine su damlası kadar benziyorlardı. Mini etek ve uzun çizme giyerler, ortadan ayırdıkları uzun saçlarını omuzlarına salarlardı. Gazetelerin magazin sayfalarında birlikte görünürlerdi. Kadıköy yakasında oturdukları, onları orada birlikte dolaşırken görenler tarafından iddia edilirdi. Şarkılarından hiçbirini hatırlayamadığım bu ikilinin, hangisinin Meral, hangisinin Zuhal olduğu hiçbir zaman anlaşılamadı, zaten anlaşılmasına da gerek yoktu. Asu Maralman coşkuluydu. Kalın siyah kaşları, uzun siyah saçları vardı. Kalınca tok sesiyle zamanında iyi bilinen ama sonradan unutulan, halk türküleri kaynaklı şarkılar söyledi. Yasemin Kumral gitar çalardı, uzun saçlıydı. İnce, tatlı bir sesi vardı. O sıralarda televizyonda *Pembe Panter* adlı çizgi film yayınlanıyor, herkes bu çizgi filme bayılıyordu. Yasemin Kumral televizyonda *"Bim bam bom"* şarkısını söylerken kucağında oyuncak bir Pembe Panter bulunuyor *"Benim de artık bir sevgilim var"* kısmına gelince bu oyuncak Pembe Panter'e sarılıyordu.

Seyyal Taner hem şarkıcı, hem oyuncuydu. Seksi hatlarının farkındaydı, özellikle sinema filmlerinde sergiliyordu. Güzin-Baha İkilisi de dönemin ünlü ikililerinden biriydi. *"Köyümde şenlik var, köyümde düğün"* şarkısını söyleyen Kartal Kaan 70'lerin ikinci yarısında müzikaller devrinin aranılan sanatçılarından oldu. Aylin Urgal ve Ayla Dikmen televizyondaki eğlence programlarında sık sık rastlanan yüzlerdendiler. Aylin Urgal trafik kazasından, Ayla Dikmen kanserden öldüler. Nil Burak'ın şarkılarından çok Kıbrıslı olduğu konuşulurdu.

"Eşyalar toplanmış seninle birlikte / Anılar saçılmış odaya her yere / Sevdiğim o koku yok artık bu evde / Sen kadınım..." şarkısı zamana karşı direnmişti. Tanju Okan söylüyordu. 90'lı yıllarda Urla'ya yerleşen ve sürdürdüğü sakin hayat, birçok hastalık geçirdikten sonra yine aynı yerde noktalanan

Tanju Okan, dönemin yaşını başını almış şarkıcılarındandı. Nilgün Atılgan güleç yüzlü, neşeli, ince sesli bir şarkıcıydı. Kaç kırkbeşlik yapabildi bilmiyorum, ama Cumhuriyetin 50. yılında 1973'te açılan Boğaziçi Köprüsü'nün ilham verdiği *"Boğaz köprüsü inci gerdanlık / Altından geçtik, kahkaha attık / Çek kayıkçı kürekleri gezdir seven şu kalpleri / Mavi gök, martılardan ayırma sevenleri"* şeklinde sözleri olan neşeli şarkısı özellikle radyoda çok çalınmıştı.

Füsun Önal dönemin popüler isimlerinden biriydi. Sarışındı, sahnede kazık gibi durmaz, şarkı söylemekle yetinmez, dans ederdi. Aynı zamanda tiyatro sanatçısıydı. *Senden Başka* ve *Oh Olsun* adlı şarkıları çok tutmuş; Ertem Eğilmez, çektiği Münir Özkul'lu, Adile Naşit'li duygusal komedi tarzındaki iki filme bu iki şarkının adını vermiş, her iki filmde de Füsun Önal oynamamışsa da, şarkılar jenerik müziği olarak kullanılmıştı.

Bir filme adını veren ve jenerik müziği olan bir başka şarkı da *Sev Kardeşim*'di. Şenay (Yüzbaşıoğlu) söylüyordu. Sözleri *"Sev kardeşim elini ver bana / Gül kardeşim neşe getirdim sana / Ye iç gül oyna / Dünyaya geldik bir kere / Acıyı bırak her gün bu şarkıyı söyle / Sevdikçe güler her çehre..."* şeklinde uzayıp gidiyordu. Şenay televizyonun haftada birkaç gün, günde birkaç saat yayın yaptığı yıllarda televizyona çıkan şarkıcılardan biriydi. Sahne denince akıllarına abartılı makyajlar ve pullu, parlak taşlı tuvaletler gelen şarkıcıların aksine, televizyona hafif bir makyajla ve pantolon giyerek çıkıyor, gitar çalıyordu. Önceleri İngilizce şarkılar söyledi. *Sev Kardeşim* şarkısı çok tuttu. Birçok şarkı söylediyse de *Sev Kardeşim*'den başka, bir de *Honki Ponki* akılda kaldı. Sözleri anlamsızdı. Birtakım garip kelimelerden oluşuyor, ama tuhaf bir tekerleme oluşturuyordu.

Selçuk ve Rana Alagöz Kardeşler ise *Malabadi Köprüsü* ile dinleyiciyi yakaladılar. *"Malabadi Köprüsü, Malabadi Köprüsü / Orda başladı bitti / Şu garibin öyküsü"* şeklindeki sözleri bir halk hikâyesinden esinlenerek yazılmıştı. Alagöz Kardeşler yabancı turistlerin gittikleri gece kulüplerinde ça-

lışıyorlar, Japoncadan Finceye kadar bir yığın dilde şarkı söylüyorlardı. Bazı şarkıları romantikti, ama çoğunlukla kalıcı şarkılar olamadılar. Ersen denince akla Dadaşlar gelirdi. Birlikte anılırlardı. Saçları ensesine uzanan, omuzlarını kaldırarak şarkı söyleyen Ersen 70'li yıllarda türküleri yorumluyor, şarkı söylerken dikkat çekici hareketler yapıyordu. 80'lere gelindiğinde Ersen *Polis Haydar* adlı bir şarkı yaparak, dönemin mizah dergilerinde espri konusu oldu.

Küçük Emrah ve Küçük Ceylan 80'li yılların Türkiye'ye hediyesiydi. Küçük İbo ve Küçük Onur 90'larda onları izlediler. Yaşlarına fazla büyük gelen acıklı, arabesk şarkılar söylediler, filmlerde, televizyon dizilerinde oynadılar. Oysa onlardan çok önce, 70'li yıllarda, pek az kişinin hatırladığı bir çocuk tek bir kırkbeşlikle müzik piyasasından geçmişti: Arda Kardeş. Beş-altı yaşlarında bir çocuktu. Yabancı bir beste üzerine "Annem benim, canım anneciğim, al beni kollarına" filan gibi bayat sözler yazılmış olan bir şarkıyı, çocuk sevimliliğiyle söylüyordu.

Her gün yeni bir şarkıcının piyasa koşullarına göre ambalajlanarak çıkartıldığı bir çağı yaşamıyorsa da, 70'ler Türkiye'nin müzik tüketim potansiyelinin büyük olduğunu göstermişti. TRT'nin bütün katı tutumuna rağmen plaklar duyuluyor, şarkıcılar tanınıyor, müzik piyasası yaşıyordu. Ülkenin nüfusu gençti, hareketliydi, müziğe düşkündü. Yabancılar da bu potansiyelin farkındaydılar. Anne Marie David bir Fransızdı, ama bozuk bir Türkçeyle söylediği *Bir Pantalon, Bir Gömlek* şarkısı çok tutmuştu. Türkiye'yi ve Türkleri çok seviyor, karşısına çıkan her gazeteciye bunu söylüyor; bu da milli gururumuzu okşuyordu. Anna Maria ise çıktığı televizyon programlarında İspanyol sanatçı olarak tanıtılıyordu. İspanyolca şarkılar söylüyor, İspanyol Çingenesi gibi giyiniyordu. Ama onun aslında İspanyol değil Türk olduğuna dair yaygın bir söylenti vardı ve ağzıyla kuş tutsa, toplumun bir bölümünü İspanyol olduğuna inandıramıyordu. 60'ların yıldızı sayılan Dario Moreno İzmir doğumluydu, ama Fransa'da üne kavuşmuştu. Juanito ise damardan çalıştığı bir şarkıyla,

Arkadaşımın Aşkısın'la Türk popüler müziğinin unutulmazları arasına girdi. Şarkının "*Hakkım yok seni sevmeye / Çıktın karşıma ne diye / Sen başkasının malısın / Kalbim bunu nerden anlasın / İsterse kalbim ağlasın / Arkadaşımın aşkısın*" şeklinde devam eden, özellikle "mal" kısmı fazla gerici olan sözleri; aşkın pek sınırlı yaşandığı bir dönemde gizli kalan pek çok kalp yarasını açığa çıkarıyor ve arkadaşlarının aşklarına âşık olan gençler, bu şarkıyı tek başlarına dinlemeyi tercih ediyorlardı.

2000, 70'lerin hatırlanmaya ve yâd edilmeye başlandığı bir yıl oldu. 2000'de yetişkin olanlar çocukluk anılarını dolduran 70'leri bütün ayrıntılarıyla hatırlamaya çalışıyorlar. Bugün birçok yayında ve anıda sözü geçen, değinilen, hatırlanan daha bir yığın şarkıcı vardı. Şarkıcılarının hepsini anmanın mümkün olmadığı 70'lerde, Moğollar, Erkin Koray, Fikret Kızılok, Bülent Ortaçgil beğenisi incelmiş gençlerin tercihiydiler. Erkin Koray *Kızları da Alın Askere*, *Çöpçüler*, *Sevince*, *Estarabim* ve *Fesuphanallah* ile büyük bir dinleyici kitlesine ulaşmıştı. Kurtalan Ekspres Barış Manço'nun orkestrasıydı.

Anadolu Pop, Folk Pop gibi adlarla anılan, türkülerin Batı müziğine uyarlanmış ve Batı çalgılarıyla çalınan halleri, müzikte ayrı bir kategori oluşturuyordu. Üç Hürel ve Modern Folk Üçlüsü bu kategorinin ciddi temsilcileriydi. *Leblebi Koydum Tasa Kız Annem*'den, *Ben armudu dişlerim, sapını gümüşlerim*'e kadar birçok türkü bu grubun gitarlarında başka bir kimliğe bürünüyordu.

Barış Manço Anadolu kaynaklarıyla beslenen, ama pop ruhuna uygun, aynı zamanda kendine özgü müziğiyle kitlelere ulaşmıştı. 2000 yılını göremeden ölen Barış Manço, yüzüklerinin tümünü çıkarmadıysa da, 80'lerden sonra kaftan giymeyi bırakmıştı. Oysa 70'lerde henüz beyazlamamış uzun saçları ve uzun bıyıklarıyla, giydiği kaftanların eteklerini savurarak, ellerinin kendine özel hareketleriyle *Dağlar Dağlar*'ı, *İşte Hendek İşte Deve*'yi söyler, hakkında sürekli sağcı ya da solcu olduğuna dair spekülasyonlar yapılır; ama

o her iki tarafa da ait olmayarak, müziğini yapardı. 80'lerde *Arkadaşım Eşek*'ten *Nane Limon Kabuğu*'na, *Domates Biber Patlıcan*'dan, *Hala Kızı Zehra*'ya kadar bir yığın neşeli, esprili şarkı yaptı. "*İki düğme iki ayrı kolda, bizim gibi ayrı yolda*" şeklinde sözleri olan *Kol Düğmeleri* ve "*Unutmak kolay demiştin unutursun demiştin / Öyleyse sen unut beni yeter ki benden isteme / Gözlerimde yaş, kalbimde sızı, unutmadım seni / Unutamadım, unutamadım ne olur, anla beni*" dediği romantizmin birer klasiği olan şarkılarla da unutulmaz oldu. *Dönence*'si de bir klasik olan Manço, 80'li yıllarda yaptığı bir televizyon programı nedeniyle "Çağdaş Evliya Çelebi" olarak anıldı.

Su uyur, arabesk uyumaz

70'lerde okuyan gençlerin aklı popta; çalışma hayatına atılmış, hayattan ufak şamarlar yemeye başlamış gençlerin aklı ise arabeskteydi. Orhan Gencebay tüm taksici ve sanayi çarşıları camiasının idolüydü. Çıraklar, kenar mahallelerde oturan evli kadınlar, genç kızlar, kuaför kalfaları, tuhafiyeciler hayata heyecanla, duyguyla katılan herkes, 90'lı yıllarda "best of" olarak çıkarılan ve adına Orhan Gencebay klasikleri denen şarkıların "hastası"ydılar. *Bir Teselli Ver, Dertler Benim Olsun, Hatasız Kul Olmaz, Ben Doğarken Ölmüşüm, Batsın Bu Dünya, Bir Araya Gelemeyiz, Hor Görme Garibi* ve diğerleri alanlarının aşılamayacak klasikleri oldular. Orhan Gencebay arabeski temsil kudretini tek başına elinde tutarken, Ferdi Tayfur ortaya çıktı. O da "*Susadım çeşmeye varmaz olaydım / Elinden bir tas su içmez olaydım*" ile kendi kitlesini yarattı. Böylece arabeskin zirvesine iki kral yerleşti, maiyet ikiye bölündü. Orhan-Ferdi çekişmesi uzun yıllar sürdü.

Arada başka arabeskçiler de alana giriş denemesi yaptılarsa da "baba" olamadılar. Ama Orhan veya Ferdi ayarında müzik yapmamakla birlikte, yaptığı müziğe arabeskten başka ad koymanın mümkün olmadığı birçok şarkıcı vardı. Neşe

Karaböcek ve kardeşi Gülden Karaböcek, sonradan fantezi olarak adlandırılan bir müzik türüyle piyasada bulundular. Almanyalıların "vatanda" yaşayanlara göre çok daha iyi bildiği isim Yüksel Özkasap'tı. Kahrol Alamanya, gurbet, yalnızlık filan temalarının işlendiği Almanyalıların duygularına hitap eden şarkılar söylüyordu. Almanya'dan izne gelen her steyşın arabada bir Yüksel Özkasap kaseti bulunurdu. Çoğunluğu, Minareci firmasının üretimiydi. Bu firma Almanya'da Türk işçileri için müzik ürünleri üretiyor ve satıyordu.

70'lerin sonlarına doğru üç şey oldu. Birincisi Türk halkı Bülent Ersoy ile tanıştı. "Kız yüzlü" bir oğlandı. Sesi güzeldi ve çok güzel "okuyor"du. En ağdalı Türk musikisi şarkılarının bile altından kalkıyor, Türk halkının cinsel kimliğini örtük de olsa kabullendiği Zeki Müren'in tahtına aday gösteriliyordu. O yıllarda papyonlu, takım elbiseli fotoğraflarının kapaklarında bulunduğu longplayler, albümler yaptı. Gülşen Bubikoğlu'nun sevgilisi rollerini üstlendiği filmlerde oynadı. Bülent Ersoy'un *artistik* vasfı hakkında kehanette bulunanlar yanılmadılar. Yalnız şarkıcı değil, gösteri dünyasının önemli bir artisti olarak başladığı şöhret yolculuğunda ilerledi. 1981'de ameliyatla kadın olma, cinsel kimliğini afişe etme cesaretini gösterdi.

İkincisi Kibariye'nin ilk çıkışı idi. *"Kimbilir bu gidişin dönüşü olacak mı / Ah nasıl yollarına bakacağım kimbilir"* şarkısıyla bir anda tanındı. Ama bugünkü Kibariye'den çok farklıydı. Çok zayıftı, sessiz, hüzünlü bir hali vardı ve daha güzel söylüyordu. *Kimbilir* çok tuttu, plakları çok satıldı ama sonra Kibariye ortadan kayboldu. Tekrar çıkışı ancak 80'lerin sonlarında gerçekleşti. Üçüncü olay ise Esengül'ün esrarengiz ölümü oldu. Esengül arabesk söyleyen, pek başarılı olmasa da bazı kesimlerin dikkatini çeken, güzel, genç bir kadındı. Müzik dünyası için önemli bir isim değildi, ama ikincisinin henüz yapılmadığı Boğaz Köprüsü'nde bir araba tarafından çiğnendi ve öldü. Ardından çok şey yazıldı, söylendi, bir sonuç çıkmadı. O dönem de, bir tür "Susurluk" hikâyesinin kahramanı Esengül olmuş, mafya, yolsuzluk, infaz üzerine

kurulu hikâyeler Esengül'ün esrarengiz ölümüyle dillendirilmişti. Acıların Kadını Bergen'in ise 70'li yıllarla hiçbir ilgisi yoktu. O yeni bir trendin yarattığı, yüzüne kezzap atıldığı için bir gözü kör olan, sonra hayatı hazin bir şekilde sona eren, gerçekten acıların kadınıydı.

Assolistler, solistaltları

70'ler eğlence hayatına gazinoların yön verdiği yıllardı. Şimdi küçük kıpırtılarla kendini gösteren gazinoların tarifi hemen her on yıllık dilimler için farklı oldu. 50'li ve 60'lı yılların nazik, seviyeli, ailece gidilen gazino ortamı, o yıllarda gazinolarda çalışmış kişiler tarafından her fırsatta anlatılıp övülürdü. 80'lerde gazino dünyasının sonunun gelmesiyle birlikte, 70'lerin epeyce canlı olan gazino hayatı, kör göz-badem göz muamelesi gördü. Övüle övüle bitirilemedi. Oysa özellikle Zeki Müren'in *kitsch*'i sahneye taşıması ve büyük kabul görmesiyle birlikte, o bahsedilen seviyeli gazino hayatı bitmiş, gazino müzik kültürünün değil, yeni biçimlenen bir hayat tarzının parçası olarak tanımlanır hale gelmişti.

70'lerde de gazinolar, yine büyük şehirlerin malıydılar. Küçük şehirlerde ünlü assolistlerin sahne aldığı gazinolar

Gazinolar arasındaki centilmen savaşlar bazen böyle ilanlarla basına yansırdı. Başarılı sanatçılara ilan vererek teşekkür etmek âdettendi.

Sadece gazinolar değil, kimi **zaman** sanatçılar **da hayranlarına "beni siz yarattınız" demek gereği duyar** ve ilan vererek teşekkür **ederlerdi. Muazzez Abacı da bir dergiye verdiği bu ilanda "sanatsever seyirci ve dinleyicileri önünde şükran ve minnetle" eğiliyor.**

yoktu. Batı'nın küçük şehirlerinin zenginleri sık sık maaile İstanbul'a giderler, bir gazinoda ünlü şarkıcıları dinleyip dönerlerdi. Bunu yapacak gücü olmayan orta sınıflar ve gazino kültürünü seviyesiz bulanlar için Türk sanat müziğini dinlemenin yolu plaklardan ve radyo-televizyondan geçiyordu. Ama radyo ve televizyonda Türk sanat müziği TRT denetimi altındaydı. Nitelikli Türk sanat müziği şarkıları radyo sanatçıları tarafından, üzerlerine ölü toprağı serpilmiş gibi okunduğu için tat vermezdi. Gazinolar ve gazinolarda yaşanan sıra kavgaları o yılların en büyük magazin malzemesiydi. Hangi gazinonun kiminle anlaştığı, hangi assolistin altında hangi sanatçıların çıkacağı, filancanın neden kadrodan çıkarılıp yerine falancanın neden alındığı magazin düşkünlerini günlerce oyalardı. Lunapark Gazinosu, Maksim Gazinosu, Bebek Gazinosu arasında ekipler gider gelir, hele fuar zamanı İzmir'deki gazinoların assolist kapma yarışları gazetelerde tefrika halinde yayımlanırdı.

Zeki Müren'in bir gazinoda sahneye çıkması başlı başına olaydı. Gazeteler pazarlıkların, anlaşmaların bütün ayrıntılarını saat saat yayımlamanın yanı sıra, Zeki Müren'in gardırobunda bulunan giysilere bile sayfalarca yer verirler; Müren de rengârenk, pullu, taşlı, acayip vatkalı, kuyruklu, tüylü bluzlardan ve pantolonlardan oluşan *kitsch* giysilerini gazetecilere takdim ederdi. En ünlü giysisi gümüş lame, yüksek topuklu çizmelerle tamamlanan mini şort ve bluzdan oluşan bir "bütünlük"tü. Müren yapma çiçeklerin ya da otrişlerin eşlik ettiği giysilerine "mavi dünya, pembelim, efsane" gibi adlar da koyardı.

Behiye Aksoy, Gönül Yazar, Gönül Akkor, Muazzez Abacı, Kamuran Akkor, Ahmet Özhan, Emel Sayın, Seçil Heper gazinoların gözde assolistleriydi. Assolistlere televizyonda da başköşe verilirdi. Osman Kavran ve Fahrettin Aslan da dönemin ünlü gazinocuları olarak hatırı sayılır bir şöhret sahibiydiler.

Radyo sanatçılarının assolist olmaları yasal olarak mümkün değildi. Bu yüzden Muazzez Abacı, Emel Sayın gibi

Zeki Müren apartman topuklu lame çizmelerin tamamladığı, bu tahayyül ve tahammül edilmez kostümüne Uzay Yolu adını vermişti. Gümüş rengi bilimkurgunun temel rengiydi, bütün bilimkurgu filmlerinde oyuncular gümüş rengi giysiler giyerlerdi.

isimler radyodaki görevlerinden istifa etmişlerdi. Radyo sanatçıları televizyonda yayınlanan eğlence programlarına çok sık çıkarlar, ama devlet memuru edasını üstlerinden atamazlardı. Giyim kuşamlarından, şarkı söyleme tarzlarına kadar her şey TRT kurallarına uygun olurdu. Recep Birgit, Yaşar Özel, Mustafa Sağyaşar, Taner Şener gibi isimler televizyonun değişmeyen Türk sanat müziği müdavimleriydiler. Taner Şener ile Ela Altın bir dönem ikili olmuşlardı. Ela Altın ferace giyiyor, Taner Şener fes takıyor, birlikte düet yaparak "*Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur*"u söylüyorlardı.

Ümit Tokcan, Şakir Öner Günhan, Özay Gönlüm ise televizyonda Türk halk müziğinin temsilcileriydi. Özay Gönlüm kendi icat ettiği ve "yâren" adını verdiği, cura, saz ve bağlamanın birleştirildiği tuhaf sazıyla televizyona çıkar, başarılı bir şekilde İç Ege ağzıyla konuşur ve "Yavruum" diye başlayan "Ninenin Mektubu" monologunu, katıldığı hemen her programda sunardı. Taner Şener 80'li yıllarda, Özay Gönlüm de yakınlarda öldüler.

Emel Sayın sesi kadar görünümüyle de ilgi çekerdi. Kırmızı ojeli, uzun tırnaklı ellerinin güzelliğinden emin olduğu için, televizyonda şarkı söylerken ellerini hep yanağının yakınında tutar ve o güzel ellerin karenin içinde kalmasına dikkat ederdi. 80'li yıllarda, *Yağdır Mevlam Su* şarkısını söylerken her defasında ağladı ve hayran kitlesini derinden etkiledi. Yine aynı yıllarda 12 Eylül 1980 darbesinin lideri ve eski cumhurbaşkanlarından Kenan Evren'in ona ilgisi olduğuna dair eğlenceli dedikodular halk arasında sıkça konuşuldu. Ama Emel Sayın'ın uzun yıllar merak edilen asıl aşkı Tarık Akan'dı. Birlikte *Feryat*, *Mavi Boncuk*, *Yalancı Yârim* gibi birçok filmde oynamışlar, bazılarında Emel Sayın kör olmuş ve hepsinde şarkı söylemişti. Aralarında bir aşk yaşanıp yaşanmadığı şiddetle ve uzun yıllar merak edildi, 90'larda Emel Sayın tarafından kısmen itiraf edilene kadar, bu soru karşısında her iki taraf da suskun kaldı.

Muazzez Abacı daha zayıftı, daha nitelikli şarkıları söylemeye dikkat ediyordu. Türk sanat müziğini ciddiye alan bir hayran kitlesi vardı, takdir ediliyordu. Niteliksiz şarkılara prim vermeyen Muazzez Abacı 80'lerin ikinci yarısından sonra giderek hızlanan bir şekilde daha popüler ürünlere yöneldi. Muazzez Abacı sesi ve yorumu kadar özel hayatıyla da gazeteleri hem de birinci sayfadan işgal ederdi. Yeraltı dünyasının ünlü isimlerinden Hasan Heybetli ile evlendi, fırtınalı, inişli çıkışlı bir aşk ve evlilik hayatı yaşadı.

70'li yıllarda Hale Soygazi ile evli olan Ahmet Özhan, gerek halk arasında, gerek gösteri dünyasında yaygın olan eğilimin aksine, hiç de maço değildi. Şarkıcı olarak birçokla-

rının olağanüstü bulduğu bir yorumu ve su gibi berrak bir sesi vardı. Üstelik Türk müziğini çok iyi biliyordu. Oynadığı filmlerde de yumuşak huylu karakterleri, iyi niyet timsallerini canlandırıyordu. 80'lerden sonra dini eğilimleri olduğunu gizlemedi ve dini müziğe yöneldi, magazin dünyasından tümüyle çekildi. Bu arada Hale Soygazi de Ahmet Özhan'dan ayrıldı, tümüyle farklı bir yola gitti, entelektüel sinema çevrelerinde yer aldı.

Solcu şarkılar, marşlar

70'li yılların özellikle ikinci yarısını tarihsel olarak da diğer yıllardan ayıran faktör, günlük hayatta "siyasi dozun" giderek artmış olmasıydı. 12 Eylül 1980'e kadar sürecek olan, siyasetin hayatın her alanına nüfuz etme eğilimi, 70'lerde sıradan insanların bile yaşama biçimlerini değiştirmiş, giyim kuşamdan, arkadaşlık anlayışına, spordan müziğe kadar birçok alanı etkilemişti. Siyasi hayatın az-çok içinde, ya da en azından sol sempatizanı olan herkes için Ruhi Su, müzikte aşılması mümkün olmayan en nitelikli isimdi. Şan sanatçısı olan Ruhi Su, halk türkülerini bu forma uygun biçimde söylüyor ve olağanüstü saz çalıyordu. TRT'den sesini duymak imkânsızdı, solcu olduğu için yasaklıydı. Konserleri tıklım tıklım dolardı. Bütün solcular Ruhi Su kasetlerinin önünde saygıyla eğilirler, tıpkı Nâzım Hikmet'in büyük şairliğini asla tartışmadıkları gibi, Ruhi Su dinlemenin zevkli olup olmadığını da kesinlikle tartışmazlardı.

Cem Karaca birçok siyasi nitelikli şarkı yapmış olmasına rağmen –en azından benim aklımda– içlerinden en çok *Tamirci Çırağı* kaldı. Şarkının sözleri, sınıfsal bir öyküyü anlatıyordu. Oto tamircisinde çalışan çırak, tamirhaneye arabasıyla gelen bir kapitalist kızına âşık oluyor ve ustası bunu fark ediyordu. Arada sınıfsal uçurumlar varken aşkın aşk olmayacağını düşünen usta çırağı uyarıyor ve şarkıda şöyle deniyordu: *"İşçisin sen işçi kal, giy dedi tulumları."* Cem Karaca'nın solcu, ama elit olmayan bir söylemi vardı. *"Namus*

belasına gardaş döktüğümüz kan bizim / Namus belasına gardaş yattığımız dam bizim..." şeklinde sözleri olan *Namus Belası*'yla yalnızca şehirli gençlerin değil, kasabalı solcu gençlerin de idolü olmuştu. *Resimdeki Gözyaşları* şarkısıyla yıllara meydan okuyan (90'ların sonunda çekilen *Ağır Roman* adlı filme jenerik müziği olduğunda bir kez daha düzenlenen bu şarkının sahibi) Cem Karaca, 1980'de yurtdışına kaçmıştı. Karaca Turgut Özal'ın kendisini affetmesiyle birlikte Türkiye'ye döndü.

Zülfü Livaneli, bağlamasıyla müzik dünyasına sıkı bir giriş yaptı. Solcu yıllarda hemen her fırsatta Zülfü Livaneli dinlenirdi. *"Karlı kayın ormanında yürüyorum geceleyin / Efkârlıyım, efkârlıyım, elini ver nerde elin"* şarkısı bir "meyhane klasiği" oldu. 80'lerin sonlarına doğru eski solcular solculuğu bırakıp para kazandıktan sonra, fasıl yapılan meyhanelerde bir araya gelip içmeye başlamışlardı. Müzik bitince, kendi aralarında şarkı söylemeyi sürdürürler ve iki şarkıyı asla unutmazlardı. *"Karlı kayın ormanında"* ve *"Odam kireçtir benim"*. Eğer fazla sarhoşlarsa gece ilerledikçe solculuk günleri nostaljisinin dozu artar, önce *"Jandarma biz sosyalistiz / Dostuz yalnız biz sana / Kurtuluşun bizimledir / Elini uzatsana"*yı, ardından *"...Vermeyin insana izin / Kanması ve susması için / Hakkını alması için / Kitleyi bilinçlendirin / Bir mayıs bir mayıs / İşçinin emekçinin bayramı / Devrimin şanlı yolunda ilerleyen halkın bayramı"* şeklinde sözleri olan ve her devrimcinin mutlaka tümünü bildiği *Bir Mayıs Marşı*'nı söylerler, kimi ağlar, kimi o günleri toptan unutmak istediği için meyhaneyi terk eder, gece genellikle tatsız bir biçimde sona ererdi.

Edip Akbayram *"Dertlerin kalkınca şaha / Bir sitem yolla Allah'a / Görecek günler var daha / Aldırma gönül aldırma"* şarkısını söylemişti. Öyle tutmuştu ki şarkı, çay bahçelerinden, düğün salonlarına, misafir odalarından berber dükkânlarına kadar her yerde bu şarkı dinlenmişti. 90'lara gelindiğinde, MHP'liler, vaktiyle duyduklarında tüylerini diken diken eden bu şarkıyı kendi düğünlerinde, hep bir ağızdan

söylediler. Solcuların şarkıcısı denince akla gelen isimlerden biri de Selda'ydı. Her kaseti heyecanla beklenir, çıkar çıkmaz kapışılırdı. Yapılı, sert yüzlü bir kadın olan Selda, ima eden değil, adamakıllı tavır koyan sözler yazılmış solcu şarkılar söylüyordu. *Madenci* şarkısı dinleyenleri ajite ediyor, o pürüzsüz ve berrak sesiyle *Mendilimde Gül Oya* türküsünü söyleyince duygulandırıyordu. *Yaz Gazeteci Yaz*'lar, *Adiloş Bebe*'ler 70'li yılların solcu şarkıları arasında birer klasik oldular.

Sadece bir bölümünü sayabildiğim, zamanında müzik dinleyicisinin ilahı olmuş daha çok sayıda müzisyen geçti 70'lerden. Kimileri bir kere parlayıp söndü, kimileri biraz daha kalıcı olabildiler. Aralarında altın plak, platin plak ödülleri alanlar oldu. O yıllarda altın ve platin plak ödülleri verilir, *Hürriyet* gazetesi halkın oylarıyla Altın Kelebek ödüllerini dağıtırdı. Radyo, televizyon ve müzik dallarında verilen Altın Kelebek ödüllerine aday sanatçılar gazetede ilan edilir, okuyuculardan gazetedeki formları doldurarak göndermesi istenirdi. Okuyucuların oylarıyla hemen her yıl üç aşağı beş yukarı aynı isimler Altın Kelebek ödüllerini alırdı. O yılların şarkılarını allayıp pullamak yeni "trend" oldu. Bir zamanlar daha ilkel bir düzenlemeyle söylenmiş şarkılar yeniden dillere dolandı.

N’ayır, n’olamaz!

Beş dakika ara

70'lerde Anadolu'nun batısındaki şehirlerde, kasabalarda, hatta büyükçe köylerde bile sinema vardı. Televizyon tutsaklığı henüz başlamamıştı. Salonlar büyüktü, gösterişliydi. Aplikler yanar, duvarlar yağlıboya resimlerle, tavanlar kartonpiyerlerle süslenmiş olurdu. Filmin gösterildiği beyaz duvarın önünde büyükçe bir sahne olur, şehre gelen tiyatro kumpanyaları bu sahnede temsil verirlerdi. Gong vurur, ışıklar azalır, üzerinde büyük bankaların adları yazılı olan kadife perdeler ağır ağır açılırdı. Görkemli bir atmosferi vardı salonların, genellikle kırmızı deri kaplı, bir-iki tanesi sürekli gıcırdayan koltukları olurdu. Görkemli olsalar da pek konforlu değildiler. Ses çoğu zaman patlar, salonun her yerine eşit dağılmaz, yazın çok sıcak, kışın da genellikle soğuk olur, havalandırma sistemi bulunmadığı için havası ağırlaşırdı. Adları da pek yaratıcı sayılmazdı. Birçok şehirde Atlas, Dünya, Yıldız, Rüya sineması vardı. Cep sineması yoktu, salonların büyük çoğunluğu balkonluydu. Gündüz balkon veya salon yalnızca kadınlara ayrılır, çoluk çocuk toplanıp gelmiş olan kadınlar rahatça film seyrederlerdi. Şehrin işsiz güçsüz takımı ya da gençleri bekârlara ayrılan bölümden seyrederlerdi filmi. Memur aileleri haftada bir mutlaka sinemaya giderler, şehre gelen kumpanyaların sinema salonlarında sahnelenen oyunlarını kaçırmazlardı.

Küçük şehirlerde her seansta iki film gösterilirdi. Birçok

sinema sabah, öğleden sonra matine ve akşam suare olmak üzere üç seans yapardı. Bazı sinemalarda iki film birden yabancı, birçoğunda ilk film yerli, ikincisi yabancı olurdu. Kenar mahalle sinemalarında her iki film de genellikle yerliydi. İlk filmler çoğunlukla başrol oyuncularının çok meşhur olduğu, yeni vizyona girmiş, genellikle renkli filmler olurken, ikinci filmin başrolünde ikinci derecede oyuncular oynardı. İkinci film daha önce gösterilmiş olabilirdi, çoğunlukla siyah-beyazdı.

"Beş dakika ara" yazısı, birinci film bitince belirirdi perdede. Sigara içenler hemen kendilerini fuayeye atarlar, anneler çişini tutmayı beceremeyen çocuklarını çekiştirip söylenerek tuvalete yollanırlardı. "Beş dakika ara"yı keyifli kılan, satıcılardı. Alaska ve frigo sadece sinemada satılan yiyeceklerdi. Aradan yıllar geçtikten sonra tekrar tadıldığında, tadının hiç de muhteşem olmadığı görülen alaska ve frigo için çocuklar ölürlerdi. Memur çocukları için pahalı yiyeceklerdi. Bu yüzden doyuncaya kadar yenmez, her sinemaya gidişte alınmazdı. Beş dakika arada salona çekirdekçiler ve gazozcular dalardı. Ayçiçeği ve kabak çekirdeğini minik çay bardaklarıyla ölçerler, gazete kâğıdından yapılmış külahlara doldururlardı. Gazozcular içine kocaman buz kalıpları koydukları teneke kovalarını gazozla doldururlar, açacaklarını teneke kovaya ritmik bir şekilde vurarak seyirciyi uyarırlardı. "Beyaz, sarı ve kara gazozlar"ın yanı sıra, ağzı plastik kapaklı şişelerde limonata ve ayran da satılırdı. Patlamış mısır satıcıları şimdiki kadar yaygın değildi. Her ne kadar her sinema salonunda kocaman bir "Kabuklu yemiş yemek yasaktır" tabelası bulunsa da, seyircinin büyük çoğunluğu mısır yerine ayçiçeği yemeyi tercih ederdi. Filmin ilerleyen sahnelerinde salonu inanılmaz bir çekirdek çitleme uğultusu kaplar, her seanstan sonra salonun baştan aşağı adamakıllı süpürülmesi gerekirdi. Sinemaya girilince en erken üç saat sonra çıkılırdı. Bu yüzden seyircinin acıkmış olabileceğini dikkate alan lahmacuncular, köfte ekmekçiler, kestane kebapçılar sinema çıkışında yerlerini alırlar, isabet etmiş olurlardı.

Kışlık sinemaların kendince bir konforu, en azından görkemli bir havası vardı. Ama yazlık sinemalar çok konforsuz, hatta salaş olurlardı. Günümüzde yok olan yazlık sinemalar o yıllarda sayıca kışlık sinemalardan fazlaydılar. Hemen her mahallede bir-iki tane yazlık sinema vardı. Şehirlerdeki boş alanlar, arsalar yazlık sinema kurmaya çok elverişliydi. Yazlık sinemaların neslini tüketen şey seyircinin azalmasından çok, sinema olabilecek alanlara apartman dikilmesi oldu.

Yazlık sinemalarda en adisinden seçilen tahta sandalyelerin sırtlarına uzun bir sırık çakılır, böylece oynaması önlenmiş olan sandalye dizileri bahçeye sıralanırdı. Bu tahta sandalyeler öyle rahatsız olurdu ki, iki filmi birden seyretmeyi başarmak pek mümkün değildi. Bu yüzden ya evden gelirken minder getirilir ya da sinemadan kiralanırdı. Bazı yazlık sinema işletmecileri müşterilerine ince süngerden yapılmış minderleri ucuz bir fiyata kiralarlardı. Beyaza boyanmış bir duvar perdenin yerini tutardı. Yazlık sinemaların çoğunluğu derme çatma olduğu için tuvaletleri bulunmaz, bulunanlara da pislikten girilmezdi. Oysa çocukların –gazoz da içtikleri için– çişleri gelirdi. Film oynarken anneler çaktırmadan çocukları öndeki sandalyenin ayağına işetirlerdi. Film bitip sinema dağıldığında, tahta sıraların arası çekirdek kabuklarıyla kaplı olur, görevliler uzun saplı çalı süpürgeleriyle bu kabuk öbeklerini süpürürlerdi.

Apartmanlar şehir hayatına yavaşça sızmaya başladıklarında, bazılarından yazlık sinemalar görünüyor, balkonda oturulunca rahatça film seyredilebiliyordu. Sinema tutkunu çocuklar bu dairelerde oturanlara, para vermeden rahatça film seyredebildikleri için imrenirlerdi. Oysa yazlık sinemaya bakan balkonları olanlar durumdan şikâyetçiydiler. Yedi gece boyunca aynı filmi seyrediyorlar, daha üçüncü gecede bütün diyalogları ezberliyorlardı. Üstelik misafir ağırlamaktan yorgun düşüyorlardı. Bazı muzip ev sahipleri, canlarını sıkan misafirlerin yanında ezberledikleri diyalogları önceden söyleyiverirler ya da filmin sonunu anlatırlar, misafirlerin keyfini kaçırırlardı. Bazı aileler bahçede oturup kâğıt oyna-

mayı tercih ederken, mahallenin gençleri toplanıp sinemaya giderlerdi. Genç kızları mahallenin delikanlılarıyla sinemaya gönderen aileler, kızların yanına küçük kardeşlerini de katarlar, bu da genç kızların canını sıkardı.

Yazlık sinemaya giden gençler için en eğlenceli şey, havanın azizliğine uğramaktı. Yıldızlarla dolu gökyüzü birden bulutlarla kaplanır, gök gürler, şimşek çakar ve ansızın bir yağmur indirirdi. Gençler ıslanmaktan hoşlanırlardı. Ama çocukların üşütüp hasta olmasından korkan anneler hemen toparlanıp gitmek isterlerken, iki sıra arkada hoşlandığı çocuk oturan kız, kötü adam Önder Somer yüzünden birbirlerinden ayrılmış olan Ediz Hun ile Filiz Akın'ın kavuşup kavuşmayacaklarını merak ettiğini ileri sürerek ıslana ıslana oturmayı isterdi. Anne "kalk" diye ısrar eder, kız hoşlandığı çocuğun oturmakta olduğunu gördükçe kalkmak istemez, makine dairesinden gelen ışıkta yağmur damlaları tek tek seçilirdi.

Bazen yağmur iri damlalar halinde şöyle bir atıştırıp geçer, sırılsıklam olmaktan korkan seyirciler boşu boşuna kaçmış olurlardı. Kalanlar yıldızların tekrar gözüktüğü bir gökyüzü altında filmi seyrederlerdi. Bazıları temkinli gelirler, şemsiyeleri açarlardı. Bazen de yağmur azalıp geçeceğine arttıkça artardı. Tahta sandalyeler sırılsıklam olur, sıra aralarında küçük su birikintileri oluşur, zaten bu noktaya gelmeden film durdurulur, gösterim iptal edilirdi.

Makinist ses!

İster yazlık, ister kışlık sinemada olsun, film seyretmenin tadını kaçıracak şeyler sık sık yaşanırdı. Teknoloji eski olduğu için ya film kopar ya ses gider ya da elektrikler kesilirdi. Her durumda seyirci homurdansa da filmin tekrar başlamasını beklerdi. Yerli yersiz film kopar, perdede birtakım titreşmeler görünür, ortalık kararırdı. Salonun ışıkları yanar, seyirciler dönüp makine dairesinin o küçücük, kare şeklindeki penceresine bakarlardı. Makinist filmi genellikle yanlış

sarar, sonraki sahne başa gelir ya da bazen film alakasız bir yerden devam ederdi. Seyirci yüksek sesle makinisti uyarır, hata fark edilir, düzeltilirdi. Bazen de ses giderdi. Makinist sesin gittiğinin çoğu zaman farkında olmaz, perdede ağızlar açılıp kapanır ama ses duyulmaz, böyle durumlarda seyirci "Makinist ses!" diye bağırırdı.

En kötüsü elektriğin kesilmesiydi. Ne zaman geleceği bilinemezdi çünkü. Seyirci arada bir çakmak yakar, etrafına bakar, ama çaresiz öylece otururdu. Elektriğin birkaç saat gelmediği bile olurdu. Bazen seyirci beklemekten sıkılır, eğer filmin çok başıysa ve elektriğin uzun bir süre gelmeyeceği öğrenilmişse işletmeci seyirciye parasını iade ederdi.

Türk sinemasının tarihi üzerine birçok kitap yazıldı, birçok oyuncu ve sinema emekçisi bu kitaplarda yerini aldı. Ama genellikle başrol oyuncularına, sinemada iz bırakmış büyük isimlere yer verildi. Bazıları emekleriyle de, oyunculuklarıyla da büyük olamadılar. Ama o yıllarda beyaz perdede göründüler, tanındılar, çikletlerden resimleri çıktı. Sessiz kahramanların büyük çoğunluğu bugün unutuldu; kitapların pek azına, pek az satırla girebildiler.

Size baba diyebilir miyim amca?

Genellikle mutlu sonla biten filmler birbirlerine çok benzerlerdi. Neredeyse her üç filmden birinde esas oğlan kör olur, yine neredeyse her üç filmden birinde zengin baba fakir gence âşık olan kızını evlatlıktan reddedip sonra nadim olurdu. Türk sinemasında klişeden geçilmezdi. Örneğin körlük klişesi öylesine yaygındı ki, bir senarist bir filmde değişiklik olsun diye Emel Sayın'ı sağır yapmıştı. Şarkıcı olan Emel Sayın sahnede birden duymamaya başlıyor ve dudak okuma öğrenip dev bir dürbün satın alıyordu. Bu dürbünle bakarak insanların dudaklarını okuyarak ne konuştuklarını anlıyordu. Hafızasını kaybetme, uçak kazasında öldü sanma, iftiraya uğrama çok sık rastlanan konulardı. Senaryolarda zaman, zemin, gereklilik ilişkisine kafa yoracak zaman olma-

dığı için olaylar tesadüfe bağlanır, tesadüfün dibi delinirdi. Senaristlerin aynı senaryoları biraz değiştirip sattıklarına, aynı anda birkaç senaryo birden yazdıklarına ilişkin hikâyeler sonraki yıllarda anlatılıp kitaplarda yazılınca, 60 ve 70'lerin filmlerinin neden bu kadar birbirlerine benzedikleri ortaya çıktı. Akıl ve mantıkdışı hikâyelere de çok rastlanırdı. Hatta bunlar Türk sinemasının "hususiyetiydi" bile denebilir. Adam bir başka adamla konuşurken "tesadüfen" gördüğü karısının iffetinden derhal şüphe ederek sorgusuz sualsiz terk edebilir ya da ölümcül bir hastalığa yakalanan kadın, sevdiği adamı üzmemek için kendinden nefret ettirmek isteyebilir, karşısına geçip kahkaha atarak "Seni sevmiyorum işte, seninle gönül eğlendirdim, eğlendim anlıyor musun?" diyebilirdi.

Türk filmlerinin büyük çoğunluğunda "adadaki ağaç" vardı. Sevgililer birer çamın arkasından çıkarak kadra girerler, birbirlerine yaklaşırlardı. Adadaki ağaç yoksa filmin geçtiği ev "kuşlu köşk" olurdu. Kuşlu köşkte davet verilir, merdivenin duvarında bulunan kuşların altında orkestra çalarken, genel terbiyemize aykırı biçimde misafirlerini kapıda karşılamamış olan ev sahibesi, prenses edasıyla merdivenlerden inerken, misafirlerini biraz tepeden süzerdi. Ayrılan sevgililerin hemen hepsi nedense deniz kenarında birbirlerine doğru koşarak kavuştular ve sarıldılar. Esas oğlan kucakladığı kızı havaya kaldırdı, birlikte döndüler, esas kız da bacağının birini mutlaka dizinden kırdı. Rejisörler nedense kış ortasında inin cinin top oynadığı kumsallarda birbirlerine koşturdukları sevgilileri, bir de ağır çekimde gösterdiler.

İffetsiz bildiği karısını terk eden babalar çocuklarına inanılmaz tesadüflerin sonunda rastladılar. Böyle durumlarda çocuklar gerçek babalarına "Babam ben küçükken öldü. Size baba diyebilir miyim amca?" dediler. Köşkte yaşayan kadınlar düşünceli ve durgun gördükleri erkek kardeşlerine ya da kocalarına "Nen var kuzum?" dediler. Filmlerde evlenmeden hamile kalan kadınların tümü, âdet dönemleri geciktiği için değil, iş esnasında düşüp bayılarak hamile olduklarını öğrendiler. Her seferinde de çağrılan doktor "Müjde, yakında anne oluyorsunuz," dedi.

Prodüktörler filmin başına, jenerikten önce "filanca film iftiharla takdim eder", film bitince de "Son" yazmayı hiç ihmal etmediler. Yönetmenlere rejisör, kameramanlara foto direktörü, yönetmen yardımcısına reji asistanı dendi. Arka jenerik hemen hemen hiç olmadı. Hayatları Beyoğlu'nun arka sokaklarında hazin bir şekilde biten sinema emekçileri, figüranlar kahvesinde son sigaralarını içerek son günlerini yaşadılar ve sessiz sedasız öldüler, sessiz sedasız gömüldüler. Yeşilçam Sokağı'nda bir arada bulundukları kahvelerin camlarına küçük kâğıtlar asıldı ve cenazeleri için para toplandı.

Ama 70'lerde çocuk ve genç olanlar için sinema hep büyülü bir törendi.

Güle güle giy,
üstünde paralansın

Dönemin giyim modasında temel iki unsur apartman topuklar ve blucinlerdi. 80'lerde, hatta 90'larda çok acayip görünen bu giysiler, günümüzde hiç de komik görünmüyor.

Şıklık ya da rüküşlük

Giyim kuşama bugünkü kadar çok para harcanmasa da, dışarıya çıkarken giyime özen gösterilirdi. Giyinmenin, temizlik başta olmak üzere uyulması gereken kesin kuralları vardı. Pasaklı, dağınık, kirli bir görünüşle dolaşmak hoş karşılanmazdı. İyi giyinmek günümüze göre daha pahalıydı. Tekstil sektörünün defolu ya da ihraç fazlası malları pazarlarda küçük dağlar oluşturmadığı için, orta sınıflarda giysiler mümkün olduğunca uzun kullanılır, her yıl gardırop yenilenmez, çoraplar onarılır, sökükler dikilir, aslında onur kırıcı olduğu bilinse de çocuklara yamalı giymenin değil, kirli giymenin, yırtık giymenin ayıp olduğu öğretilirdi. Orta sınıf için temiz ve derli toplu giyinmek çok önemliydi. Evlerde günlük giysi ve dışarı giysisi ayrımı vardı. Günlük giysilerin de temiz olması şarttı. Bir kadının evde giydiği elbisesinde olan en ufak bir leke bile ayıplanır, böyle bir kadın hemen "pasaklı" damgasını yerdi. Pasaklı olmak bir kadın için en ağır hakaretlerden biriydi. Televizyonda *Pasaklı Sally* adlı bir dizi film yayınlanıyor, üstüne başına dikkat etmeyen kadınlara da "Pasaklı Sally" deniyordu.

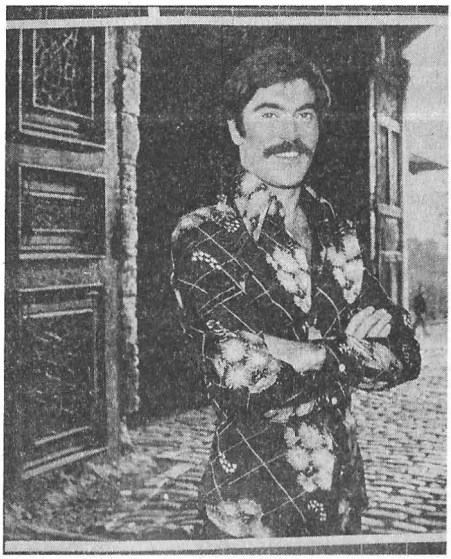
Eteği sökük veya sarkmış bir elbiseyle, kaçık çorapla dışarı çıkmak utanç nedeniydi. Ayakkabıların boyalı olması şarttı. Yolların çoğu asfalt değildi, sokaklar kışın çamurdan geçilmezdi. Bu yüzden birçok evin kapısının önünde, çamurlu ayakkabıları sürtüp temizlemek için yere çakılmış

Çizgiler çılgınlık halindeydi. Enine, boyuna, verev çizgiler gülünç kemerlerle birleşirdi.

uzunca bir demir parçası bulunurdu. Sürünce hemen kuruyan ve kendinden parlayan ucu süngerli ayakkabı boyaları olmadığı için, genellikle pazar günleri aileden biri boyanacak ayakkabıları toplar, yaydığı bir gazetenin üstüne sıralar, Nuri Leflef marka ayakkabı boyası ve cilası, sünger, fırça, parlatmak için bir parça kadife kumaş kullanarak, ev halkının ayakkabılarını boyardı. Boyanacak ayakkabıların kazıyarak çamurları temizlenir, ıslak bezle silinir, boya ayakkabılara süngerle yayılırdı. Ardından orta ve işaretparmağına dolanan bir bezle kutudan cila alınıp ayakkabıya sürülür, bu işlem birçok kez tekrarlanırdı. Parlatmak için önce fırça kullanılır, ayakkabılar adamakıllı fırçalandıktan sonra, kadife parçasıyla parlatılırdı. Bu işlemler azımsanmayacak kadar vakit alır, ama sonunda ayakkabılar ayna gibi parlardı.

Erkeklerin tıraşsız dışarı çıkmaları hoş karşılanmazdı.

Hakan Balamir modaya uygun gömleği ile gülümsüyor.

Habersiz misafir gelmesi ihtimali yüksek olduğu için, babalar pazar sabahları bile tıraş olurlar, saçlarını tararlardı. Pantolon ütüsünü iyi yapan kadın, iyi ev kadını sayılırdı. Pantolon ütüsü çift çizgi olmuş bir erkeğin karısı pek makbul sayılmazdı. Giysileri ütüsüz giymek söz konusu bile değildi. Evlerde iç çamaşırlarından havlulara kadar her şey ütülenirdi.

Orta sınıfa mensup kadınların büyük çoğunluğu anahatlarıyla modaya uymaya dikkat ederdi. Yaşlıların, hayattan kopmuş insanların modaya uymamaları anlayışla karşılanır; yaslı, kederli insanların canlı bir moda takipçisi olmaları da tuhaf bulunurdu. Moda o yıllardan beri büyük değişimler geçirdi. Bireyselleşme ve özgürleşme moda izleyicisini böldü, kimileri yaşanan hayatın önüne geçen modanın abartılı yaklaşımına harfiyen uyarlarken, kimileri modayı umursamaz oldular. Oysa o zamanlar pek çılgınca hatlara sahip olmayan modanın bir ağırlığı vardı. Herkesin kendi tarzını yaratması beklenmezdi. Özellikle orta sınıfın genç kadınları buna dikkat ederler, genel geçer bir moda anlayışının fazlaca dışına düşmek istemezlerdi. O yıl pastel renkler öne çıkmış-

sa canlı renkler demode bulunur, sivri burunlu pabuçlar modaysa küt burunlu ayakkabılar giyilmez, zaten giyilmek istense de kolay kolay bulunmazdı. Moda bir yılda geçip gitmezdi. Birkaç yıl ana çizgiler korunur, böylece tutumluluk çağı insanlarının "yaptırdıkları" giysilerin eskiyecek kadar giyilebilmesine zaman tanınırdı.

Giyinmenin günümüz gençliğinin anlamakta güçlük çekeceği katı kuralları vardı. Kadınların ayakkabılarıyla çantalarının aynı renkte olması zorunluydu. Siyah ayakkabı giyip eline kahverengi çanta almış bir kadın alay konusu olur, mantosu elbisesinden kısa bir kadın gülünç ve rüküş bulunurdu. Yaygın olan kendine göre bir stille giyinmek değil, modanın eri azından kaba hatlarına uygun biçimde giyinmekti. Moda olmayan giysiler giyip giydiğini yakıştıran kadınlara ender rastlanır, hayranlık duyulsa da, bu giyim anlayışı garip karşılanırdı.

70'lerde, orta sınıfın aile kadınları için eziyetli bir moda vardı: Etekler miniydi. Küçük şehirlerin çağdaş kadınları kendilerini modaya uymak zorunda hissediyorlar ve mini etek giyiyorlardı. Ama hem mini etek giyip hem aile kadını olmak kolay değildi. Böyle kısa giyen kadınlar, erkeklerle karışık bulundukları ortamlarda mini etekleri yüzünden çok sıkıntı çekerlerdi. Birçok kadın yanında eşarp taşır, oturduğu zaman iyice yukarı çekilen eteğinden bacakları görünmesin diye dizlerine örterdi. Yanında eşarbı olmayan kadınlar hırkalarıyla, hiçbir şey bulamayanlar çantalarıyla bacaklarını gizlemeye çalışırlardı. Hem mini etek giyip hem de oturmayı bilmek çok önemliydi. Bu yüzden daha ilkokulda okuyan ve doğal olarak mini etek giyen kız çocukları oturma konusunda sık sık uyarılırlardı. 70'lerin "aile kadınları" mini eteğin içinde pek rahat edemediler. Bu yüzden 70'lerin ikinci yarısında baş gösteren midi ve maksi etek modasını gönülden desteklediler. Özellikle genç, evli kadınlar erkeklerin de bulunduğu topluluklarda rahat etmek istiyorlardı. Onların imdadına pantolon-etekler yetişti. Etek gibi görünen, aslında geniş kesilmiş, yan yana durduğunda tam bir etek görüntüsü veren paçalardan oluşan bu pantolon-eteklerin özellikle fitilli kadi-

feden yapılanları çok ilgi gördü. 70'lerin başında mini pantolon-etekler hem mini giymek, hem de rahat hareket etmek isteyen kadınlara kolaylık sağlarken, etek boylarının uzamasıyla birlikte pantolon-eteklerin de boyları uzadı.

Orlon ve jarse

Giyim denince akla orlon ve jarse gelirdi. Orlon dokununca gıcır gıcır bir ses çıkarır, jarse terletirdi. Yazlık bluzlar, çocuk şortları, hırkalar evlerde anneler tarafından orlondan örülürdü. Yaprak, kirpik, baklava gibi adlarla anılan motifler ve diş diş boşluklardan oluşan çeşitli ajurlar, bu orlon hırka ve bluzları birbirinden ayırırdı. Orlonlar şal örmek için de çok elverişliydiler. Şal çok kadınca bir aksesuardı, hemen her kadının gardırobunda biri beyaz, biri siyah ve mutlaka uzun püsküllü iki şal bulunurdu. Ancak kadınlar bu aksesuarı gündüz saatlerinden çok, gece giyimlerinde dekoltelerini örtmek için kullanırlardı.

Birkaç yıldır özellikle genç giyiminde yaygın bir şekilde rastlanan jarseler o yıllar için büyük yenilikti. Jarse esnek bir kumaştı. Deseni iyi gösteriyor, vücuda oturuyordu. Diğer kumaş çeşitlerine göre daha ucuzdu. O yılların japone veya karpuz kollu elbiseleri için genellikle jarse tercih ediliyordu. Jarse özellikle Almanların çok kullandığı, dolayısıyla Almanya'da yaşayan Türklerin de her geldiklerinde top top getirdikleri bir kumaştı. Ama terziler dikerken toplanan bu kumaşı pek sevmezler, esnek olmayan, tok kumaşları tercih ederlerdi.

70'lerin modası 80 ve 90'lı yıllarda çok gülünç bulunuyordu. Ama vaktiyle çok gülünmüş olan bu moda, 2000'li yıllara yaklaşırken bir anda yaygınlaştı. Aynı 70'lerde olduğu gibi favoriler uzadı, dizlerin altından itibaren anormal genişleyen ve İspanyol paça olarak bilinen pantolon paçaları ve apartman topuklar görüldü. Paçalara gülünç işlemeler yapıldı, yakalar genişledi, ama yine de, yeniden uygulanan bu modada hafif bir "milenyum" çizgisi fark ediliyordu.

"Ciddi" kadınlar tayyör giyerler, genç ve havai olanlar

50'lerin 60'ların zarif ayakkabılarından mantar topuklu, o eski zerafetle ilgisi olmayan ayakkabılar çağına geçildiğinde, seri üretim de başlamış, ayakkabı ilanlarına rastlanır olmuştu.

elbise tercih ederlerdi. *Burda* dergisi yayımladığı elbise modellerinin patronlarını da verir, giysilerini kendi diken birçok kadın bu dergiyi yakından takip ederdi. Böylece hem modaya uygun giyinmiş, hem de meseleyi ucuza hallet miş olurlardı. Evli barklı, çoluk çocuk sahibi kadınların pantolon giymesi alışılmış bir şey değildi, genellikle etek ve ceketten oluşan döpiyesler, tayyörler giyerler, boyunlarına ağırbaşlı bir fular bağlarlardı. Tayyörlerin yakasına ille bir şey takılırdı. Üzerinde sahibinin adının baş harfleri bulunan altın veya gümüş yaka iğneleri kuyumcuda yaptırılır, yaka iğneleri, rozetler, yapma çiçekler kullanılırdı.

Döpiyes ve tayyör klasik bir giyim tarzıydı. Moda olan ise vücuda sımsıkı oturan, dar jarse gömlekler, dar süveterlerdi. Bunların altına mini etekler giyilir, diz altına kadar uzanan dar çizmelerle görünüm tamamlanırdı. Seçilen renklerde sınır yoktu. Çingene pembesinden fıstık yeşiline, gece mavisinden koyu mora kadar hemen her renk kullanılıyordu. Giyilen dar kazaklar bol renkli, çizgili veya işliydi. Bu renk bolluğuna rağmen, aksesuar olarak bir de renkli boncuklar takılır, giysileri kalın veya ince bir kemer süslerdi. Verev çizgilere, geniş yakalara, iri desenlere 70'li yıllarda çok sık rastlanırdı. Dekolte küçük şehirlerin mazbut hayatına pek uygun düşmediği için çıplak omuzlara, açık sırt ve göğüslere pek rağbet edilmezdi. Ancak düğün, nişan gibi çok özel günlerde yakası açık elbiseler hoş görülür, diğer zamanlarda incecik askılı giysiler, derin dekolteli elbiseler, hele göbeği açıkta bırakan bluzlar hiç giyilmezdi.

60'lı yıllarda ayakkabıların burunları iğne gibi sivri, topukları akıl almayacak kadar inceydi. Bütün bu ince hatlar, zarif görünüm 70'lerde tamamen ortadan kalktı. Apartman topuk modası çıktı. Özellikle genç kız ve genç kadınlarda çok kaba görünüşlü bu ayakkabılara rastlamak olağan hale geldi. Yere tamamen oturan ayakkabıların altına bazen bir karışa varan yükseklikte, yumuşak bir maddeden topuk ekleniyor ve bu garip ayakkabıları giyen kadınlar bir karış yükselmiş oluyorlardı. 90'ların sonunda yeniden hortlayan ka-

ba hatlı ayakkabı modası, 80'li yıllarda ortadan kalkmış, kadın ayağını daha zarif gösteren, klasiğe yakın modellere dönülmüştü.

Sırt çantası pratiğe ilişkin kaygıların estetiğin önüne geçmesinin ürünü oldu. Çanta ihtiyaçtan çok bir aksesuar, giysiyi tamamlayan bir unsur olarak görülür, hızlı ve koşuşturmalı bir hayatın ihtiyacı olan bir yığın nesneyi bir arada tutması beklenmezdi. 70'lerde giysiyi tamamlayan çantalar ufak ve fazla zarifti. Omza çanta asılmaz, sırta hiç takılmazdı. Zarif bir şekilde elde taşınırdı. Ama yine aynı 70'ler, özellikle genç kızlarda giyim anlayışını değiştiriyor, onları özgürlüğe çağırıyordu. Pratik ve yararlı olan, estetikten önce gelmeye başlayınca, hafif ve dayanıklı malzemeden, kolay taşınır çantalar üretilmeye başlandı.

İnsanoğlunun –bence– bugüne kadar bulduğu en anlamsız giysi olan tulumlar ise, 80'lerin ürünüydü. Tulum iş hayatına ait bir giysi çeşidiydi, ihtiyaçtan doğmuştu, iş esnasında kullanılırken pratik yararlar sağlıyordu. Ama sadece iş hayatında anlamlı olan bu giysi modaya taşınınca, bir garabet doğdu. Beline ucuz görünümlü, kalın kemerlerin takıldığı, özellikle Ahu Tuğba'nın, oynadığı bütün filmlerde itibar ettiği o kullanışsız ve sakil giysi, bir moda fantezisi olarak bir dönem varlığını sürdürdükten sonra, kalktı.

Küçük şehirlerin evli kadınları denize girerken, bikini yerine mayo giymeyi tercih ederler, bikinileri daha çok genç kızlara bırakırlardı. Mayolar günümüze göre çok kapalı sayılabilirdi. Bikinilerin büyük çoğunluğu da mazbuttu. Göbeğe kadar çıkar, karnın çok az bir bölümünü açıkta bırakırdı. Derin kesimleri yoktu. Kalçaları neredeyse tamamen örterdi. Genç kızların giydikleri ve modaya uygun bikiniler, her yıl biraz daha açıldılar. 70'lerin sonuna doğru "mazbut" olmaktan çıktılar. Ama en gülüncü örgü bikini ve mayolardı. Bazı kadınlar orlondan örülmüş bikini veya mayolar giyerler, bu tuhaf şeyler suya uygun malzemeden üretilmedikleri için kurumak bilmezdi.

90'ların sonunda, andığımız yılların modasının birçok un-

suruna dönüldü. Saçlar uzadı, etekler kısaldı, pantolon paçaları genişledi, ucuz ve parlak süsler yeniden görünür oldu. Ama 70'lerin erkek modasını belirleyen bazı çizgilere dönülmedi. Kocaman düğümlü ve kısa tutulan kravatlar moda sahnesine çıkamadılar. Ekose takım elbiseler ve geniş gömlek yakaları da öyle. İş dünyası giyimde klasik çizgiden ve biraz da kendi tarzını yaratmaktan yana tavır koydu.

Oysa 70'lerde erkek modası bugünden bakıldığında çok gülünçtü. Takım elbiselerde gömleklerin ve ceketlerin yakaları çok genişti. Ağırbaşlı renkler değil, tütün, hardal, mavi, hatta acı yeşil bile giyiliyordu. Resmi ortamlar söz konusu değilse, yeni şehirlileşmiş ve para kazanmakta olan erkekler, yakaları geniş, parlak ve dar gömleklerini göbeklerine kadar açıyorlardı. Spor giyimden anlaşılan kravatsız gömlek giymek ve yakaları açmak, cepsiz pantolonları tercih etmekti. Cepsiz pantolonların kemer bölümleri olmazdı. Vücuda sımsıkı oturur, dizlerden aşağısında paçalar alabildiğine bollaşırdı. Bunlar düşük belli ve iddialı renklerde dikilmiş pantolonlardı. Şehirlileşmenin ilk adımında bulunan ve klasik giyimi bir tür geri kalma olarak gören bir grup erkek, bu cepsiz, kimi zaman süt beyaz renginde olan dar pantolonları giyerler, gömlekler de cepsiz üretildiği için, sigara paketlerini çoraplarının içine sokarlardı. Oysa taşınması gereken sadece sigara paketi değildi. Cüzdan, anahtarlık, çakmak, tarak da taşımak gerekirdi. Bunun için sapından bileğe geçirilen portföyler kullanırlardı. Cepsiz pantolon giyen bazı ticaret erbabı, suni deriden yapılan bu portföylerde senetlerini, çek defterlerini de taşırlardı.

50'li-60'lı yılların fotoğraflarına bakıldığında, ceket yakaları dar, kravatlar incecikmiş, papyona da daha sık rastlanıyormuş. 70'lere gelindiğinde küçük şehirlerde papyon çocuk ve damat aksesuarı haline gelmişti. 7-8 yaşlarındaki oğlan çocuklarına papyon takılır, halk arasında kelebek kravat da denilen papyonu takan yetişkinlere küçük şehirlerde nadiren rastlanırdı. Onlar da zaten şehrin köklü ailelerine mensup doktorlar veya avukatlar olurlar, bütün şehir halkı tara-

Siyasi rakibi Bülent Ecevit'ten "hökümatın başı" şeklinde söz eden fötr şapkalı Süleyman Demirel bir temel atma töreninde, yorgun ve düşünceli görünüyor.

fından papyonlarından tanınırlardı. Günlük hayatta gülünç bulunan papyonlar, düğünlerde damatlıkların en temel aksesuarıydı. Üstelik öyle 60'lı yıllardaki gibi sade ve zarif değildiler. Damatlıkların papyonları koskocaman şeylerdi, ama özel bir günün giysisi olarak kabul edildiklerinden olsa gerek, hiç gülünç bulunmazlardı.

Zevki incelmemiş ve gösterişi seven erkekler bir dönem papyon ve kravatla birlikte altın kolye taktılar. Altından yapılmış kalın bir zincirin ucunda, üzerinde sahibinin adı ya-

zan veya burcunun simgesi bulunan dikdörtgen, altın bir plaka bulunurdu. Cepsiz pantolon giyen erkeklerin bazıları da altın zincir takarlar, göbeklerine kadar açtıkları yakalarının içinde, altın zincirli kolye göğüs kıllarına karışırdı. Neyse ki altın kolyeyi göstermenin maddi varlığı yeterince ortaya koyamadığı belli oldu, gösteriş amaçlı bu moda çabuk geçti.

50'lerde öğrencilerin şapka giymesi zorunluymuş. 60'larda ciddi erkekler mutlaka fötr şapkalıymış, ama 70'lere gelindiğinde fötr şapka hâkimiyet alanını neredeyse tümüyle kaybetmişti. Şapka devrimine ve diğer Atatürk devrimlerine bağlı yaşlılar, cumhuriyet tutkunları 70'lerde de fötr şapka giymeye devam ettiler. Şapka devrimini cumhuriyet kuşağı kadar ruhunda hissetmeyen genç ve orta yaşlılar arasında fötr şapka giyene pek rastlanmıyordu. Kadın giyiminde tümüyle kalkmış olan şapka, erkekler için kışın bir zorunluluk halini alıyor, ama küçük şehirli erkeklerin çoğu kasketi tercih ediyordu. Şapkanın 70'li yıllarda simgesel anlamı tuhaf bir paradoks taşıyordu. Bir şehirli ve kolejli olan, genellikle şehirlilerin partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel başkanı Bülent Ecevit bir köylü aksesuarı olan kasket takıyor; buna karşılık köylü olan ve genellikle köylülerin partisi Adalet Partisi'nin genel başkanı Süleyman Demirel, şehirli aksesuarı olan fötr şapkayı tercih ediyordu.

Gece kıyafetleri, çamaşır ve çoraplar

Küçük şehrin orta sınıfının gece hayatı yoktu. Farklı bir giyim tarzını gerektirecek özel geceler de sınırlıydı. Gece kıyafeti ancak nişan, düğün, sünnet gibi törenler için gerekliydi. Kadınlar bu törenlerin sahibi iseler, giysiler önem taşır, değilseler daha kolay geçirilirdi. Orta yaşı geçmiş hemen her kadının gardırobunda, davetli oldukları düğünlerde giyilmek üzere simli orlondan örülmüş bir bluz, parlak bir gece çantası, topuklu bir çift ayakkabı ve her durumda giyilebilecek siyah bir etek bulunurdu. Bazı kadınlar bu simli

bluz ve siyah eteklerini neredeyse üniforma haline sokarlar, davetli oldukları bütün düğünlerde aynı giysileri giyerlerdi.

Gece hayatı kültürüne uzak birçok kadın, yakınlarının düğünü söz konusu olduğunda abiye giyimin ölçüsünü kaçırırlar, bu tür giysilere alışık da olmadıkları için, ne yapacaklarını şaşırırlardı. Hem dekolte giyerler, hem de bir elleriyle göğüslerini kapayarak dolaşırlar, hem en zarifinden çok yüksek topuklu pabuç giyerler, hem de ayaklarının ağrısından duramayıp gizlice pabuçlarını çıkarırlardı. Kış düğünlerinde çok ince kumaşlardan kolsuz elbiseler giyerler, soğuktan titredikleri için omuzlarına o zarif kumaşlara hiç uymayan mantolarını alırlardı. Yüzük, bilezik, küpe, gerdanlık, parlak taşlı toka, broş gibi takıların hepsini birden takan kadınlara da rastlanırdı. Çocuklar böyle zamanlarda fazla özenli giydirilirdi. O yıllarda özellikle annelerin en hoşlandığı şey, çocuklarını büyümüş de küçülmüş gibi giydirmekti. Kız çocuklarına minyatür tuvalet veya gelinlik diktirenler, oğlan çocuklarına minyatür takım elbise giydirip kravat takanlara rastlanırdı. Erkekler özel günlerde takım elbise giyerlerdi.

70'lerin başında incecik külotlu çoraplar yaygın değildi. Tutumluluk özendiriliyor, hemencecik kaçan ve bu yüzden pahalıya mal olan ince çoraplar gündelik olarak giyilmiyordu. Kadınların büyük çoğunluğu kolay kaçmayan, kalın ve kaba çoraplar giyerlerdi. İç giyimde ince zevkten yoksun, kaba ve duygusuz kadınlar kalın, külotsuz çoraplar giyerler, don lastiğinden yaptıkları halkalarla bunları bacaklarına tuttururlardı. Paçalı don giyen yaşlı kadınlar da, don paçalarının üstüne geçirdikleri kalın çoraplarını lastikle tuttururlar, bununla da yetinmeyip muhakkak iç eteği giyerlerdi. İç etekleri çok yaygındı, nedense yaşlı kadınlar çok üşürler, içlerine paçalı don ve iç eteği, üstlerine el örgüsü yelekler giyerlerdi. Birçok yaşlı kadının iç eteklerinin gizli cepleri olur, bu ceplere çengelli iğneyle gizlice biriktirdikleri kâğıt paralarını ve kendilerince değerli eşyalarını sakladıkları sandıkların anahtarlarını tuttururlardı.

VOG ve siz...

VOG,
zevkinize en uygun çorabı
seçme olanağı sağlar size:
Renk ve çeşit zenginliğiyle...
Siz,
çorabınıza uzun süre dayanma
olanağı sağlayabilirsiniz:
Külotlu çorap giyme tekniğini
aynen
uygulamakla!

VOG
külotlu çorapları

Külotlu çorap alırken:

Boyunuz	Kilonuz	Kalçanız	Çorap No.
150 - 158	45 - 54	83-88	1
160 - 168	55 - 63	89 - 95	2
169 - 175	64 - 74	96 - 102	3
175 - 180	75 - 85	103 - 110	4

Külotlu çorap giyerken:

Çorabı burnuna kadar toplayıp ıslak parmaklarınızı geçiriniz.

Tabanı ve topuk çevresine dikkatle yerleştiriniz.

Öteki ayağınızda da aynı işlemi tekrarlayıp, her iki dizinize kadar düzgün bir şekilde halife çekiniz.

Kalça hizasına kadar getirdiğiniz çorabınızın kemer kısmından ellerinizi içeri sokunuz ve kalçayı kaplayan kısmı, iyice germiş olarak yukarıya doğru çekiniz.

Belinize kadar çekiniz.

Naylon çorap hayata yeni girmişti, kadınların pek çoğu nasıl kullanacaklarını bilmiyordu. Ama çorap firmaları imdada yetişti, verdikleri ilanlarda bu çorapların nasıl giyileceğini de anlattılar.

Çalışan ve dışarıdaki giyimine özen gösteren kadınlar ince çoraplar giyerler, kaçan çoraplarını hemen atmayıp ya çarşılardaki örücülerde ördürürler ya da kendileri tamir ederlerdi. Kaçan çoraplar içlerine bir ampul konarak gerginleştirilir, en incesinden dantel tığıyla tamir edilebilirdi. Ansızın kaçan çoraba oje veya uhu sürülür, kaçan noktanın aşağılara kadar akması önlenirdi. Çoğunluğu külotsuz olan bu ince çorapları giyen özenli kadınlar don lastiği kullanmazlar, jartiyer giyerler, külotlu çorabın yaygınlaşmasıyla birlikte pratik anlamını kaybeden jartiyerlerin çorap tutturmak için kullanılan küçük düğmelerine incecik çoraplarını sıkıştırırlardı. Şuh görünmeyi seven bazı genç kadınlar, özel durumlarda file çorap da giyerlerdi. Gerçi vamp kadın karakterine uygun bulunan file çoraplar aile ortamlarında pek giyilmezdi.

Naylon külotlar çekmeceleri işgal edinceye kadar kadınlar, erkekler ve çocuklar genellikle patiska don giyiyorlardı. 70'lerin başlarında evlere topla patiska alınır, herkese don biçilip dikilirdi. Penye külotlar henüz yoktu. Özenli kadınlar mermerşahiden veya yumuşaklığıyla tanınan yöresel kumaşlardan çamaşır dikerler veya diktirirlerdi. Ama en ucuz ve yaygın olanı patiskaydı. Naylon külotların yaygınlaşması iç çamaşırı anlayışını değiştirdi. Sağlıksız, ama çok pratikti. Kolay yıkanıyor, kolay kuruyordu. Ardından penye çamaşırlar görülmeye başlandı.

Ne işe yaradığını günümüzde tam olarak anlamanın pek kolay olmadığı naylon kombinezonlar 70'lerin favorisiydi. Hemen her kadının siyah, beyaz ya da ten rengi birkaç tane kombinezonu olurdu. Dizin bir karış üstüne kadar uzanan, incecik askılı, göğüs kısmında genellikle bir işleme bulunan kombinezonlar sentetik kumaşlardan yapılıyor, hem fanila hem jüpon vazifesi görüyordu. Kombinezonların sağlıksız olduğu çok çabuk anlaşıldı, giyenleri hemen terletiyordu. Kadın giyiminde pantolonun yaygınlaşmasıyla birlikte kombinezonlar büyük oranda ortadan kalktı.

Gümüş künye modası

Bireyselleşmenin başlangıç yılları mıydı, herkesin kendini önemsediği zamanlar olduğundan mıydı, nedendir bilmem, 70' lerde genç toplumu bir künye modası sarmıştı. Önce gümüş künye olarak çıktı. Kalın gümüş bir zincirle iki ucundan tutturulan kalın gümüş bir tabakaya kabartma harflerle sahibinin adı yazdırılıyordu. Bu kalın, gümüş künyelerden şehirli gençlerin büyük çoğunluğunda vardı. Cinsiyetsiz bir modaydı, orta sınıf ailelere mensup hem kızlar, hem erkekler aynı künyeden takıyorlardı. Tanışma vesilesi oluyor, oğlanlar hoşlandıkları kızların adlarını hemen öğreniyorlar, künye üzerinde okunan isimlerden büyük gençlik aşkları doğuyordu. Varlıklı aileler ve ilkgençlik çağlarını geçmiş olanlar künye modasını altından yapılmış olanları tercih ederek takip ettiler. Gösterişe meraklı, varlıklı olduğunu ortaya koymaktan hoşlananlar ise künyenin altın olmasıyla yetinmediler, üzerlerine adlarını değerli taşlarla yazdırdılar. Bileğe takılan künyelerden sonra boyna takılanlara geçildi. Altından, kıvrak bir elyazısıyla künye sahibinin adı yazılıyor, bu adın iki ucuna kısa veya uzun altın zincir takılıyordu. Boyun künyelerinin zincirlerini kimileri göğüslerine gelecek kadar uzun tuttular, kimileri, tam gırtlaklarına yapışacak şekilde sipariş ettiler. Zamanla bunların da ad kısmı değerli taşlarla işlenmiş olanları çıktı.

Gençlerin künyesiz dolaşmadıkları yıllarda, pek görgülü sayılmayan, gösterişe düşkün evli kadınlar altın zincir taktılar. Evlenme pazarlıklarına konu olan bu zincirler metreyle sipariş ediliyordu. Birbiriyle uyumsuz tüm takıları aynı anda takanlara rastlamak çok olağandı. Aynı yıllar top küpe modasının yaygınlaştığı yıllar oldu. Minik altın küreler halinde hazırlanan bu küpelerin topluiğne başı kadar olanlarından nohut büyüklüğünde olanlarına kadar çeşitli boyları vardı. Gösteriş düşkünü kadınlar bir yığın bilezik takarlar, bunları hiç çıkarmazlardı. Birbiriyle uyumsuz bir yığın bilezik aynı kolda şıngırdar, arada altın zincire de rastlanırdı.

Favoriler, kozmetikler, kuaförler

Erkekler 70'li yıllarda saçlarını uzattılar, ama bir yere kadar. O yıllarda uzun olarak algılanan saçlar omuzları biraz geçebiliyordu. Bir erkeğin saçlarını beline kadar uzatması, atkuyruğu yapması, bir de kulağına küpe takması söz konusu bile değildi.

Saçlar gibi favoriler ve bıyıklar da uzundu. Favoriler 70'lerde alt çene kemiklerine kadar uzanıyor ve gür görünmesi tercih ediliyordu. Bıyık çok yaygındı, üstelik 60'lı yılların tersine, alttan ve üstten kesilmiş incecik bıyıklar değil, bol, gür bıyıklar makbuldü. Saçlar gibi favoriler ve bıyıklar da taranırdı. Bıyıkların uçları aşağıya inmişti, o yılların Ülkücüleri ağızlarının iki yanından abartılı bir şekilde aşağıya doğru inen bıyıklarıyla, Solcular dudaklarını örten gür bıyıklarıyla tanınıyorlardı. Dini amaçlı sakalların dışında sakala pek rastlanmazdı. Küçük şehirlerde top sakal, keçi sakalı gibi modeller birer fanteziydi, şehrin dikkat çekmekten hoşlanan tuhaf adamlarında rastlanırdı. Hele günümüzde çok yaygınlaşan kirli sakal hiç yoktu. 70'li yıllarda tutucu orta yaşlı erkekler kendi dönemlerinden kalan bıyık ve favori anlayışını ısrarla ve istikrarla sürdürdüler. Ayhan Işık'ınkiler gibi inceltilmiş, dudakla burun arasında incecik bir çizgi oluşturan bıyıklarının modelini değiştirmediler. İhtiyar erkeklerin arasında hâlâ Hitler'vari badem bıyık bırakanlara rastlanıyordu.

Saçlara herkes düşkündü. Saçlarını limon suyu sürerek yatıştıranlara, bira sürenlere ya da briyantin kullananlara çok sık rastlanırdı. Pırıl pırıl parlayan briyantinli saçlarda tarak dişlerinin izleri kalırdı. Günümüzde jöle ve köpük gibi saç şekillendirmekte kullanılan malzemeleri genellikle gençler tercih ederlerken o yıllarda limon suyuna en çok Ayhan Işık tipli erkekler itibar ederlerdi. Gür saçları olan erkekler kızları keserken yandan ayırıp alınlarına döktükleri saçlarına parmaklarını tarak gibi geçirip arkaya doğru atarlardı.

Ne kapıdan satış yöntemiyle çalışan pazarlamacıların tanıttıkları ucuz kozmetikler ne de büyük parfümeri mağazala-

Blendax şampuan genç kadınların ve genç kızların gözdesiydi, bu mavi şişenin içinde güzel kokan, sarı renkli bir şampuan bulunurdu.

rında inanılmaz çeşitlilikte bulunan pahalı "müstahzar"lar vardı. Ancak büyük şehirlerin zengin semtlerinde şık mağazalarda yüksek gümrük bedeli ödenmiş pahalı kremler, losyonlar, parfümler satılırdı. Küçük şehirlerde eczanelerde ya da aynı zamanda iç çamaşırı, mendil, çorap da satan dükkânlarda birtakım kremler, losyonlar ve makyaj malzemeleri bulunurdu. İkisi bir arada kremli şampuanlar, saç köpükleri, jöleler, duş jelleri, vücut losyonları yoktu. Saç ve vücut temizliğinde genellikle beyaz sabun, zeytin yetişen bölgelerde zeytinyağı sabunu kullanılıyordu. Şampuan ve saç kremi vardı, satılıyordu ancak, kullanımı 70'lerin ikinci yarısında yaygınlaştı. Oje, fondöten, ruj, allık, far, maskara, rimel gibi makyaj malzemeleri pek kaliteli olmamakla birlikte, kolayca bulunur ve alınırdı.

İnce belli, mavi plastikten kaplarda satılan Blendax şampuan dönemin en ünlü şampuanlarından biriydi. Yine de saçlar yıkanırken son durulama suyuna katılan yarım çay bardağı sirkenin saçları parlattığına, papatya suyuyla çalka-

lamanın sararttığına, kaynatılmış ceviz yaprağı suyunun saç dökülmelerini durdurduğuna inanılırdı. Bunlar pek yanlış şeyler de değildi. O yılların kozmetikleri doğanın kendisinden elde ediliyordu. Saç boyamada en çok kullanılan malzeme kınaydı. Hemen her kadın saçına kına yakmayı bilir; kınaya çay, soğan kabuğu, rastık ve benzeri malzemeler katarak rengini zevkine göre değiştirirdi. Kınanın yanı sıra, saçların sağlıklı olması için yumurta sarısı ile halis zeytinyağı karıştırılır, bununla saç dipleri ovulur; limon ve zeytinyağına gliserin ve gül suyu da katılarak el kremi yapılırdı. Yoğurt ile bal karıştırılarak yüze sürülür, yazın salatalık dilimleri cilde yapıştırılırdı. Tokalon, cire aseptine, NIVEA dönemin ünlü kozmetik markalarıydı. Bir de Havilland marka fondöten vardı, birçok kadın sokağa çıkmadan önce mutlaka bunu kullanırdı.

Epilasyon aletleri, sir ağdalar, şunlar bunlar henüz kadın dünyasının hizmetine girmemişti. İstenmeyen tüyler meselesi evde ağda kaynatılarak çözülürdü. Ağda çok kolay hazırlanan bir malzeme olduğu için dışarıdan hazır ağda almak müsriflik olarak değerlendirilirdi. Aslında bir tür şekerlemeydi; su, limon suyu ve şekerden yapılıyordu. Pişerken güzel kokar, ağda yapılan evlerde bulunan oğlan çocukları bundan yemek isterlerdi. Kadınların sırrına ortak olan çocukların ellerine yeni kaynatılmış ağdadan bir parça verilir, ama ağdayla dışarı çıkmaları yasaklanırdı. Tabii çocuklar söz dinlemezler, dışarıda ellerindeki ağdayı yalayarak dolaşırlar, böylece o evde ağda yapılmakta olduğunu bütün mahalle öğrenir, anneler bunu fark ederlerse oğlanları adamakıllı döverlerdi.

Her mahalleye birkaç kuaför salonu düşmezdi, salonlar bugünle kıyaslandığında çok ilkeldiler. Gelişmiş fön makineleri, yoktu. Makineye girmek diye bir deyim vardı. Bu makineler, başın içine sokulduğu, alın bölgesine denk gelen yerde kapağı olan, ayaklı, içinden sıcak hava üfleyen aletlerdi. Zengin ve ünlü kuaförlerde bu ayaklı makinelerden üçbeş tane bulunur, yan yana sıralanır, nispeten yoksul kuaförlerde bir-iki tane ancak bulunur, kadınlar makineye girmek için sıra beklerlerdi. Kuaföre saç yaptırmaya gidilirdi. 70'le-

Saç modelllerinde, bilhassa gelin başında lüle çok seviliyordu, elektrikli veya ocakta kızdırılan maşalar bu işe yarıyordu.

rin başlarında saç tuvaletinde doğal görünüm tercih edilmez, saçların yapılmış olduğunun belli olması arzu edilirdi. Yapılmış saçtan anlaşılan da tuhaf topuzlar, abartılı lüleler, ucu kıvrılarak alnın veya yanağın belli noktalarına yerleştirilmiş perçemlerdi. Özellikle topuzlar çok dikkat çekiciydi. Topuz ile yapay lülelerin bir arada kullanıldığı saç modelleri de vardı. Yapılacak saç önce yıkanır, taranır, kalın veya ince metal bigudilerle sarılır, kulaklara midye kabuğuna benzeyen plastik kapaklar örtülür, başa seyrek bir file geçirilir ve ardından kadın makineye girerdi. Bu gönüllü işkence süresince kadınlar sigara ve kahve içerler, fal baktırırlar, gevezelik ederler ve o yılların kadın ve moda dergilerini karıştırırlardı. Kısa kesilmiş saçlar alabildiğine kabartılır, perçemler tek tek yüze oturtulurdu. Bir yanağın üzerine düşen tek perçem pek havalı bulunur, buna bir de dudağın kenarına kalemle yapılan bir ben ilave edilirdi. Abartılı ve kocaman topuzların yanı sıra, lüle, üstelik alabildiğine yapay lüle moda-

Biri daha iddialı (solda), diğeri daha tutucu, iki ayrı "köpek başı" modeli saç kesilirdi.

sı vardı. Şakakların tam üstünden alınan birer tutam saçla yüzün iki yanından birer lüle sallandırılırdı. Bazı yoksul kuaförlerde saçların çatır çatır yanması pahasına, ocakta kızdırılan maşalarla lüle yapılırdı. Lüle maşası makası andırırdı. Maşaya saç sıkıştırılıp sarılır, bir süre beklenip açılır, böylece saç tutamı lüle haline gelirdi. Topuz ve lüle yapılmış saça sprey sıkılır, saçların etrafı sanki bir dikenli telle kaplanır, sprey sıkılmış saç çok zor taranırdı.

70'lerin ikinci yarısındaki özgür görünüm dalgasıyla birlikte saçlarda da doğal modellere dönüldü. Bu dönemin anlayışına göre doğal sayılan modellerden biri "köpek başı" olarak adlandırılıyordu. Birçok genç kadının kuaförlere koşmasına neden olan bu model, saç modasında devrim yarattı. Ondan önce her bir tel saç bilinçle şekle sokuluyor, saçları ağır şekilde yapılmış kadınlar, başlarını sağa sola oynatırlarken bile dikkatli olmak zorunda kalıyorlardı. Oysa köpek başı modası saçlara serbest, özgür bir hava veriyor, yaptırmak için saatler-

Saç modellerinde ve makyajda doğallık değil, aksine, üstünde çok çalışılmışlık tercih edilirdi. Emel Sayın da saç lüleleri ve takma kirpikli göz makyajıyla bu anlayışın iyi temsilcilerinden biriydi.

ce makineye girmek gerekmiyordu. Bu modelde saçlar enseye kadar hafif katlı olarak kesiliyor, enseden sonra, omuzlara doğru katsız bir şekilde uzun bırakılıyordu. Tutucu kadınlar saçlarını yaptırmayı sürdürürlerken özellikle genç kızlar, bir özgürlük duygusu sezdikleri bu modele çok ilgi gösterdiler.

Saç modasında biri yine 70'lerde, diğeri 80'lerin başında iki devrim daha yaşandı. Bunlardan biri *Charlie'nin Melekleri* dizisindeki Jill'in, yani Farah Fawcett'in saç modeliydi. Aslında köpek başını andırıyordu, ama saçların daha uzun olmasını gerektiren bir modeldi. Üstelik saçların rengi de epeyce açılıyor, daha sarışın bir görünüm elde ediliyordu. Televizyonda naklen yayınlanan düğün töreniyle birlikte bir anda meşhur olan Prenses Diana'nın saç modeli de benzer bir çılgınlık yaratmıştı. O da doğal ve Avrupai bir modeldi. Birçok kadın ellerinde gazeteden kestikleri Prenses Diana resimleriyle kuaförlere gidip bu modelin aynısından istediler.

Bugün geçerliliği kalmayan "erkekler sarışınları sever,

esmerlerle evlenir" klişesi o yıllarda doğru gibi görünüyordu. Aile kadınının sarışın olması –doğal sarışın değilse– pek alışılmış bir durum değildi. Ancak yaşlanan ve bembeyaz olmuş saçları koyu renk boya tutmayan kadınlar, ağırbaşlı modellerde kestirdikleri saçlarını sarıya boyatabilirlerken, küçük şehirlerde genç, evli kadınlar Ajda Pekkan ve Gökben'in sarışınlıklarına imrenseler de, yapamazlardı. 70'lerin toplumsal ahlak anlayışı sarışınları "potansiyel hafifmeşrep" olarak görürdü. Ama 70'lerin ikinci yarısında cesur evli kadınların bir kısmı saçlarını sarıya boyattı.

Asıl ilginç olan, bütün toplumsal önyargıya rağmen saçları sarıya boyatmak değil, kaşlara müdahale etmekti. Bir dönem, kadınlar kaşlarını akıl almaz bir şekilde incelttiler, hatta tamamen aldılar, her sabah tenlerinin rengine uyan bir kalemle kendilerine kaş çizdiler. Kaşların yok olduğu sıralarda kirpikler zirveye çıktı. Kendiliğinden gür kirpikleri olan kadınlar alabildiğine boyuyorlar, olmayanlar takma kirpik takıyorlardı. Dönemin takma kirpikleri çok yapay görünüşlüydü. Plastiği andırıyor, belli aralıklarla birtakım sivrilikler göz çevresince sıralanıyordu. Takma kirpiklerin moda olduğu sıralarda gözkapakları belirgin renklerle boyanıyor, göz çevresine kalemle çizgi çekiliyordu.

Çil modasının öncüsü Ajda Pekkan olmuştu. Pek uzun sürmedi. Saçlarını açık sarıya boyattığı ve kaşlarını tamamen aldığı dönemde Ajda Pekkan burnuna ve çevresine kalemle çil konduruyordu. Birçok kadın bunu hızla taklit etti, yüzlerine kondurdukları kızıl noktacıklarla şirin ve sevimli görünmek istedi.

Hayatı kolaylaştıran bir yığın alet henüz yoktu, olanlar da orta sınıfın hepsinde yoktu. Evlerde yapılması gereken işlerin büyük çoğunluğu elle yapılıyor, eller sabunlu, sodalı sulardan bir türlü çıkmıyordu. Gözler, yanaklar, dudaklar, saçlar boyanarak idare ediliyor, ama ellerin yıpranmışlığını önlemek hiç de kolay olmuyordu. Birçok kadının yüzü çok güzel, bakımlı ve makyajlıydı, ama elleri yıpranmıştı. Ellerin de güzelleşmesi ancak işleri aletlerin yapmasıyla mümkün oldu.

Cansız hatıralar ve duygu defterleri

Ailelerin fotoğraflı tarihi

Fotoğrafın hayatın içinde saygın bir anlamı ve değeri vardı. Fotoğraf aile olmanın ispatı, ölümsüzleştirilmek istenen anların tespitiydi. Her fırsatta, her vesileyle fotoğraf çektirilirdi, ama fırsat ve vesileler bugüne göre çok daha azdı. Amatör fotoğraf makineleri yaygın olmadığı, herkesin elinde iyi-kötü bir makine bulunmadığı için, günümüzdeki kadar çok fotoğraf çektirilemiyordu. Bu yüzden her fotoğraf makinesine bir poz verilirdi.

O yıllarda aileyi aile yapan, biraz da çekilmiş fotoğraflardı. Fotoğraf hayata girdiğinde heyecanla karşılanmış olmalıydı ki, hemen her evde aile albümleri bulunurdu. Ailenin hemen her yılının ve özel günlerinin birkaç fotoğrafla tespit edilmesi, 70'lerde yaygın bir gelenek haline gelmişti. Kurulacak ailenin fotoğraf serüveni, evlenme yolunda atılan ilk adımla başlardı. Amatör makinelerle çekilen fotoğraflar, fotoğrafçıda çektirilen aile fotoğrafının yerini tutmasa da, söz kesilirken bir makine bulup buluşturulur, o önemli ânın kalıcılığı sağlanırdı. Sözden sonra nişan, düğün, derken ilk bebeğin doğumu, yapılan geziler, gidilen tatiller, çocukların yaş günleri, diploma törenleri vesaire ile ailenin tarihi fotoğraflar aracılığıyla yazılmaya başlanır, yeni kurulan ailenin albümüne, karıkocanın çocukluk ve gençlik fotoğrafları daha başlangıçta eklenirdi.

Küçük şehirlerin işlek caddelerinde bir-iki fotoğrafçı

mutlaka bulunurdu. Bunların birçok şehirde rastlanabilecek türden, sıradanlaşmış adları vardı. Foto Sabah, Gör-Çek, Foto Yıldız, Foto Şan gibi stüdyo isimlerine birçok şehirde rastlanabilirdi. Fotoğraf stüdyoları birbirine benzerdi. Hemen hepsinde birtakım ışıklar, spotlar bulunur, arkada bir fon olurdu. 70'lerin başlarında bu fon dikkatle boyanmış düz bir duvar, kimi zaman sade bir perdeydi. Zamanla fonda şelale, göl, dağ manzaralarına rastlanmaya başladı, sonra değişen fonlar kullanıldı. Fonun önünde genişçe bir puf, hasır veya kumaş bir koltuk ya da düzgün bir sandalye bulunur, bazen karenin süslenmesi amacıyla koltuğun yanında bir vazo, kocaman bir yapma çiçek, biblo konurdu. Bebeklerin fotoğraflarını çekmek için hasır sepetler kullanılırdı. Fotoğraf çektirmeden önce saçı-başı, yakayı, kravatı düzeltmek gerektiği için stüdyoda ışıklı bir ayna, aynanın önünde bir tarak bulunur, resmi evrak için vesikalık çektireceklere kravat temin edilirdi. "Artistik" çekim yapmak isteyen bazı fotoğrafçılar bu aynadan çekim yaparlardı. 70'ler fotoğrafın siyah-beyaz olduğu yıllardı.

Eziyet, fotoğraf çektirmek için stüdyoya gidilmesiyle başlardı. O yıllarda fotoğrafta olduğu gibi görünmek değil, aksine poz vermek makbul sayılırdı. Ne kadar poz verilirse o kadar iyi fotoğraf elde edilirdi. Fotoğraf bir sunumdu, çoğu zaman bir armağandı. Fotoğrafçı genç kızla genç erkeğin fotoğraflarını çekmek için en uygun pozu arardı. Standart pozlar vardı. En standart pozlardan biri kızla erkeğin alınlarının birbirine değmesi ve erkeğin elini kızın omzuna "atmış gibi" görünmesiydi. Fotoğrafçı "biraz sağa", "hafif sola", "azıcık yukarı", "biraz aşağı", "elime bakın" gibi bitmez tükenmez komutlarla en uygun pozu arar, bulur ve bin kere "çekiyorum" dedikten sonra, nihayet çekerdi. Eğer bu önemli an yaşanırken çiftin aileden konukları varsa, sıra toplu fotoğraf çekimlerine gelir, üçlü-beşli gruplar halinde bir yığın fotoğraf çektirilir, herkesin bulunmasına dikkat edilirdi. Fotoğraf çektirilirken "sen de gel" denmeyen aile yakını küsebilirdi.

Nişanlar ve düğünler fotoğraf açısından çok önemli gün-

lerdi. Gelin kuaförden çıkınca, yakın akrabalarla birlikte mutlaka fotoğrafçıya gidilirdi. Stüdyoda çekilen düğün fotoğraflarının en iyisi muhakkak büyütülüp çerçevelettirilir ve yeni evli çift evlerinin en iyi duvarına bu fotoğrafı asardı. Bazı fotoğrafçılar gelinle damadın fotoğraflarını çekerken standart olmayan pozlar ararlardı. Ama üç-beş çiftten sonra bu pozlar da standart hale gelir, her stüdyonun vitrininde aynı pozlara rastlanırdı. Standart pozların en standardı gelinin oturduğu, damadın ayakta durduğu, el ele tutuşup birbirlerinin gözlerine baktıkları fotoğraflardı. Bazı fotoğrafçılar gelinle damadı el ele tutuştururlar ve arkalarına doğru baktırıp sırttan çekerlerdi.

Çift evlendikten sonra, ilk çocuklarının doğumuyla ailenin resimli tarihinin yazılma süreci başlardı. Bebeğin, doğduktan sonra birkaç ay arayla stüdyoda fotoğrafları çektirilirdi. "Aytül yedi aylık", "Dilek dokuz aylık" gibi ibarelerle tespit edilen tarihler, çocuğun bir yaşını doldurmasıyla birlikte, belli bir periyot izlemeye başlardı. 70'lerin başlarında yaş günü partileri yaygın değildi. Çocukların yaş günlerinde ailece fotoğraf çektirilirdi. "Mustafa beş yaşında", "Nurgül yedi yaşında", "Kâmuran'ın ilkokula başladığı sene" gibi notlar ve tarihler mutlaka fotoğrafın üzerine veya arkasına yazılırdı. Ailenin birkaç çocuğu varsa, bu ritüel her bir çocuğun yaş gününde tekrarlanır, ailenin fotoğraflardan oluşan arşivi giderek kabarırdı.

Genellikle resmi evrak için çektirilen vesikalık fotoğraflar çokça yaptırılır, yakın arkadaşlara üzerleri imzalanarak verilirdi. "Sevil'e Nurten'den cansız bir hatıra" türünden cümlelere o yıllarda hemen her fotoğrafın üzerinde rastlamak mümkündü. Eski arkadaşın adını zamanla unutabileceği endişesiyle mi fotoğrafı veren, örneğin "Sevil'ciğime bir hatıra" değil de, "Sevil'e Nurten' den bir hatıra" yazardı, bilemiyorum. Okulların bitimine yakın bütün arkadaşlar birbirlerine vesikalık fotoğraflarını dağıtırlar, arkalarına "3-B'den 276 Necla Öztürk" gibi ayrıntılı kimlik bilgileri de yazarlardı.

Fotoğrafa düşkün olan sadece kızlar değildi. Erkekler de

grup halinde veya tek fotoğraf çektirirler, arkadaşlarına dağıtırlardı. Küçük şehirlerde kızlarla erkeklerin arkadaşlıklarının sınırları çok dar olduğu için, kız-erkek karışık grup fotoğrafları ancak okullarda, gezilerde ve benzeri ortamlarda çekilir, fotoğrafçıya gidilerek çektirilmezdi. Ama iki-üç kız ya da bir grup samimi erkek arkadaş stüdyoda fotoğraf çektirirlerdi. Bu toplu fotoğraflardan hepsinde birer tane bulunur, yıllarca saklanırdı.

Vesikalık fotoğraflar arkadaşlara, aile fotoğrafları yakın akrabalara gönderilen birer armağandılar. Aile küçük oğulları Murat'ın üçüncü yaş gününde fotoğraf çektirir, bu fotoğraftan beş-on tane yaptırılır ve Murat'ın ağzından imzalanan fotoğraflar yakın akrabalara gönderilirdi. "Kıymetli halama ve enişteme üçüncü yaş günümde benden kıymetsiz bir hatıra, Murat." Ya da daha klasik bir ifade: "Üçüncü yaşımda dayımın ve yengemin ellerinden öperim. Yeğeniniz Murat." "Yeğeniniz Murat üçüncü yaş gününde ellerinizden öper." Bazen yakın aile dostlarına da yaş günü vesilesiyle çekilmiş bu fotoğraflar gönderilirdi. Arkasına aile üyelerinin tümünün adı yazılır ve tarih atılırdı: "Taştan ailesine Çalışkan ailesinden bir hatıra. Nesrin, Murat, Aygül, Hurşit Çalışkan. 16 Nisan 1973."

Ailelerin tarihini sadece yaş günleri ve düğünler oluşturmazdı. Üzerine ev yaptırılacak olan bir arsa alındığında ya da satın alınmış bir eve taşınıldığında yine fotoğraf çektirilirdi. Bu fotoğrafların arkasına kayıt düşülürdü: "Arsayı aldığımız gün", "Evimizin temeli atılırken", "Su basmanı çıktığında". Aile bir otomobil aldıysa bunun fotoğrafının çekilmemesi düşünülemezdi. Tabii arabayla fotoğrafçıya gidilemeyeceği için genellikle fotoğraf amatör makineyle çektirilir ve arkasına muhakkak tarih atılıp, iki satır yazılırdı: "İlk arabamız Ford Granada, 54 AC 765, 15 Temmuz 1972." Ailenin babası esnafsa dükkânında, memursa makamında, öğretmense sınıfta, doktorsa hastanede, hasta başında çekilmiş birkaç fotoğrafı ailenin albümünde mutlaka yerini alırdı. Başkalarının düğünlerinde, nişanlarında, yaş günlerinde

çektirilen fotoğraflar saklanır, genellikle arkasına tarih atılıp fotoğrafta bulunanların adları yazılırdı.

Askerlik ve okul fotoğrafları

İki tür askerlik fotoğrafı vardı. Birincisi birliğe gelen fotoğrafçıya çektirilenlerdi. Bunlarda herkes neşeli, ama derbeder görünür, poz vermek için fazla uğraşılmamış olduğu dikkat çekerdi. Aileye gönderilecekse fotoğrafın arkasına herkesin ismi yazılır, oğlan askerden geldikten sonra, patates soyarken, bahçe sularken, tüfek temizlerken çekilen bu fotoğraflara gülüşülür ve askerlik anılarının anlatılması için bir vesile olurdu. İkincisi ise resmi kıyafetle fotoğrafçıya gidilip çektirilen askerlik fotoğraflarıydı, bunlar imzalanarak aileye gönderilirdi. 70'li yılların başında askerliğini yedek subay olarak yapmış birçok küçük şehirli gencin, stüdyoda çektirilmiş üniformalı fotoğrafları albümlerinde önemli bir yer tuttu. Bazıları hobileri esnasında fotoğraf çektirmekten hoşlanırlardı. Sporcu bir babayı hatırlıyorum. Boksördü. Ailesinin albümünde belden yukarısı çıplak ve boks eldivenleriyle çekilmiş çok sayıda fotoğrafı vardı. Muhakkak ki boks eldivenleri alınıp fotoğrafçıya gidilmiş ve adeta ringde duruluyormuş gibi fotoğrafçıya poz verilmişti.

Okullara fotoğrafçı gelmesi ve bütün okulun ya da sınıfın topluca fotoğrafının çekilmesi eski bir gelenekti. Hemen herkesin albümünde sınıfça çekilmiş birden fazla okul fotoğrafı vardı. Okula fotoğrafçı gelince, öğrenciler öğretmenlerini ortaya alacak şekilde okulun merdivenlerine dizilirler, en ön sıradakiler çömelir veya oturur, böylece fotoğrafta herkes görünürdü. Habersiz çekilen fotoğraflar her zaman daha güzeldi, ama çoğunluk fotoğrafının çekildiğinden haberdar olmak ister, gözleri kapalı veya dili dışarıda çıkmış olan fotoğraflarını albümlerinde bulundurmazlardı. İş arkadaşlarıyla gidilen pikniklerden veya gezilerden fotoğraf çektirilmeden dönülürse bir boşluk hissedilirdi. Fotoğraf makinesi olan arkadaşa rica edilir, geziye makinesini de getirmesi istenirdi.

Okuma bayramları, müsamereler, diploma törenleri fotoğraf çektirmek için esaslı sebeplerdi. Böyle durumlarda okul idaresi bir fotoğrafçıyla anlaşır, fotoğrafçı her bir çocuk için en önemli kareleri mutlaka tespit eder, aileler de çocuklarının sadece burunlarının girdiği fotoğrafları bile alırlardı. Böylece Uyuyan Güzel rolündeki Müzeyyen, Arı Maya rolündeki İbrahim, Çizmeli Kedi rolündeki Kâzım yıllar sonra bu fotoğraflara bakarlar ve kendilerini tanımakta güçlük çekerlerdi. Rondlarda, bale gösterilerinde, folklor ekiplerinde görevi olan çocukların mutlaka fotoğrafları bulunur, okul müsamerelerinde kırk yaşında adam rolüne sokmak için kalemle bıyık çizilmiş oğlan çocukların veya yaşlı başlı anne rolüne uygun olsun diye saçlarına tebeşir tozu sürülmüş kız çocuklarının fotoğrafları aile içinde elden ele gezerdi. Diplomanın veya takdirnamenin alındığı sırada çekilen fotoğraflar yalnız albüme konmaz, ayrıca büyütülüp çerçeve içinde derhal göze çarpacak bir yere de yerleştirilirdi.

Albümler

Ailelerin özel tarihlerinin fotoğraflar aracılığıyla sergilendiği albümler uzun yıllar tek tiptiler. 70'lerde albümler çeşitlendi. Çeşitli boylarda, çoğunlukla yatay, kalın siyah yapraklarının arasında incecik pelür kâğıtlar bulunan, çok zarif görünüşlü bu eski albümlerde siyah-beyaz fotoğraflar çok güzel duruyordu. Kapakları kalındı, kimilerinin üstünde en önemli fotoğrafı koymak üzere bir yer, kiminde bakırdan yapılmış garip bir plaka bulunurdu. Bazılarının üstünde aile albümü yazısı, bazılarının yapraklarında fotoğrafın yapıştırılmadan durmasını sağlamak için çeşitli boyutlar oluşturacak şekilde kesikler bulunur, fotoğrafların uçları bu kesiklere yerleştirilirdi. Bir kısmında kesikler yerine fotoğraf uçlarının sokulabileceği, siyah, kalın yapraklara yapıştırılmış küçük kapçıklar bulunurdu. Bu albümlerde temel amaç, arkaları yazılmış olan bu fotoğrafların yapıştırılmadan albümde durmasını sağlamaktı.

70'lerin ortalarında çok albenili iki tür albüm hayatımıza girdi. Birincisi Almanyalılar sayesinde tanıdığımız, yatay veya dikey, kimisi kare şeklinde, çeşitli boyutlarda üretilmiş, yaprakları beyaz ve parlak kartondan yapılmış albümlerdi. Aslında boş, beyaz sayfalardan ibaretler. Fotoğrafların üzerlerine yapıştırılması gerekiyordu. Yaprakların arasında pelür kâğıtlar yoktu, ayrıca siyah-beyaz fotoğrafları siyah zemin kadar iyi göstermiyordu. Ancak öyle beyaz ve öyle kaliteli kartondan yapılmışlardı ve hayatımıza yeni yeni giren renkli fotoğraflar bu albümlerde öyle hoş duruyordu ki, Almanya'da bir tanıdığı veya akrabası olanlar bu albümlerden ısmarlıyor, albümün beyaz sayfalarına fotoğrafları yapıştırmaya neredeyse kıyamıyorlardı. Bu albümlerin asıl çekici olan tarafları ciltleriydi. Kimi suni deriden parlak renklerde, kimileri desenli kumaşı andırır bir dokuyla kaplı, çeşit çeşittiler. Kitaplıklarda da şık ve dolgun duruyorlardı. Ama bu albümlerin bir kusuru vardı, hayattan ve anılardan çıkarılmak istenen şahısların fotoğrafları bu beyaz yapraklara yapışmış bulunduğu için, ayrılıklardan sonra fotoğraflar parçalanarak çıkarılıyor ve albümler harap oluyordu.

Bir de ince, yapışkanlı plastikle sayfaları kaplanan albümler vardı. Bunlar genellikle büyük boyda üretilmişlerdi. Yaprakları çok kalındı, spiralle tutturuluyordu. Çok pratikti. Albümün yapraklarını kapatan ince şeffaf plastik bir ucundan yavaşça kaldırılıyor, hafif yapışkanlı olan sayfaya fotoğraflar yerleştirildikten sonra, şeffaf plastik tabaka fotoğrafların üzerine kapatılıyor ve iyice yapışsın diye avuçla sıvazlanıyordu. Unutulmak istenen anıların fotoğraflarını yok etmek için birebirdi. Birçok sevgilinin, nişanlının resmi bu albümlerin yapraklarından çıkarıldı, yerlerine yenileri kondu.

Albümlerdeki değişim, pratiğin zarif olanın yerini hızla aldığını gösterdi. 80'lerle birlikte albüm yerine, kapağında refocolor, kodak gibi marka adları, manzara resimleri bulunan ve fotoğrafçıların müşterilerine ücretsiz dağıttıkları, incecik şeffaf plastikten, fotoğraf kartı büyüklüğünde tuhaf albümler kullanılır oldu. Hayata giren resimler inanılmaz mik-

tarda artmıştı, albümlerde saklanması neredeyse olanaksızdı. Anıların ve fotoğrafın taşıdığı estetik değer azaldı. Hayata giren fotoğraf miktarı çoğalınca, değeri düştü. Oysa eskiden fotoğrafların arkasına yazılar yazılır, albümlerin yapraklarının arasında çiçek kurutulurdu.

Kalbin kadar temiz defterinden...

The Beatles topluluğu 60'larda takım elbise giyiyor, kravat takıyordu. Kısa saçlı ve kısa favoriliydiler. 70'lerde saçlarını uzatmışlar, renkli ve çiçekli gömlekler giymişlerdi. Gençlik her dönemde değişiyor, hatta zamanı onlar değişik kılıyorlardı. 70'lerin küçük şehir gençliği romantikti. Klişeyi, özellikle klişe şiiri çok severdi. Kızlar hatıra defterleri arasında gül yaprakları kurutur, bebek resimleri biriktirirlerdi. Aşka düşkündüler. Toplumsal yargıların gölgesi altında zihinlerinde gelişen aşk fikri, "yuva kurmayı" gerektiriyordu. Temiz aşklar, saf kalpler, en temiz duygular dönemin temel klişe unsurlarıydı.

Hatıra defterleri 60'lı, 50'li, hatta daha eski yıllardan beri sürdürülen bir gelenekti. Hemen her genç kızın, hatta ilkokul çağındaki kız çocuklarının birer hatıra defteri vardı. Az sayıda da olsa romantik ve duygulu erkek çocuklar da hatıra defteri tutarlardı. Ama genellikle bu defterlere kızlar itibar ederlerdi. Hatıra defterleri mümkün olduğunca süslü hazırlanır, kapağında "Hatıra Defteri" ibaresi bulunur, kırtasiyecilerde onlarca çeşidi satılırdı. Yaprakları uçuk pembe, mavi, yavruağzı olur, büyük çoğunluğunun sayfaları kalplerle, çiçeklerle süslenirdi. Yuva kurmak konusunda kararlı olan kızlar, sayfalarına bebek resimleri de çizilmiş olanlarını tercih ederlerdi. Bu tür hatıra defterleri olan kızlar genellikle liseyi bitirmeden evlendiler, çocuk sahibi oldular ve hayatın, defterlerinin yaprakları kadar pembe ve romantik olmadığını gördüler.

Hatıra defterleri özeldi, standart olamazdı. Kızlar dükkân dükkân dolaşıp en sıra dışı, en romantik, en iyi süslenmiş

defteri ararlardı. En ilginç olanı kilitli hatıra defterleriydi. Kapağında genellikle romantik bir manzara resmi veya büyükçe bir kalp, çiçek –genellikle gonca gül– bulunurdu. Olur olmaz şahıslar tarafından açılıp okunmasını önlemek üzere, tenekeden yapılmış, minicik kilitleri ve anahtarları vardı. Kilitli defterler hatıradan çok günlük tutmak için kullanılır, ancak kızlarının kendilerine ait özel hayatları olamayacağına inanan anneler bu kilitli defterleri pek hoş karşılamazlardı. 70'lerde birçok genç kız, kilitli günlük veya hatıra defterlerini annelerinden kaçırmak, anneler de bir yolunu bulup bu defterleri okumak ve kızlarının kime âşık olduğunu, "ne kadar ileri gittiğini" öğrenmeye çalışmak için uğraştılar. Aslına bakılırsa çok kötü basılmışlardı. Genellikle pembe veya mavi sayfaların sağ veya sol üst köşelerinde romantik bir çiçek resmi bulunur, sayfanın kenarları romantik çizgilerle süslenmiş olurdu. Ama bazı yaratıcı kızlar sayfaları çizgisiz beyaz kâğıttan olan düzgün defterler alırlar ve her sayfaya kendileri resim yapar veya dergilerden kestikleri resimleri yapıştırırlar, kendilerine özel hatıra defterleri üretirlerdi.

Defter yazma adabı, hayatın dikenli yolları

Hatıra defterlerinin yazılmasının bir adabı, defterlerin klasikleşmiş bir iç düzeni vardı. "İyi aile kızları" genellikle ilk sayfayı annelerine, sonra babalarına, sonra sırasıyla kardeşlerine, pek sevdikleri hala, teyze ve enişte gibi aile büyüklerine ayırırlardı. Sevilen öğretmenlere birer sayfa ayrılması âdettendi. "Kötü kızlar" bu kurala uymazlar, aileyi reddederler ve defterlerini sadece arkadaşlarına yazdırırlardı. Öğretmenlere ayrılan sayfalarda bir hiyerarşi veya gönül bağı sezilirdi. Gizli bir aşk beslenen yakışıklı tarihçiye sayfalarda öncelik tanınır, sayfasına özel muamele gösterilir, defterin kendi süsü yeterli bulunmaz ve defter sahibi tarafından gizli aşkının ipuçlarını gösteren birtakım simgeler, işaretler konurdu.

İyi arkadaşlara önden sayfa ayrılır, kendini defter sahibinin iyi arkadaşı zanneden biri, defterin sonuna doğru kendi-

ne sayfa ayrılmış olduğunu görünce bozulup deftere yazmayı reddedebilirdi. Sınıfın sessiz ve içli kızına ya da mahcup ve gösterişsiz oğlana defterde hiç sayfa ayrılmadığı olur, kendilerini itilmiş, unutulmuş bulan bu tür arkadaşlar kahırlanırlardı.

Hatıra defterlerinin bir işlevi de gizli aşkları ifşa etmekti. Defterin sahibi kıza ilgi duyan oğlan çok ince kelimelerle duygularını ifade edebilir, kalemi kuvvetliyse kıza âşık olduğunu çok ustaca belli edebilirdi. Defter sahibi kız kütse bunu anlamaz ya da oğlana ilgi duymuyorsa anlamazlıktan gelirdi. Ama defteri okuyan diğer kızlar derhal bu gizli aşkı sezerler ve konu kulaktan kulağa aktarılır, aşk ifşa olur, kız oğlana ilgi duymuyorsa olay çıkarır, çocuğu herkesin içinde rezil eder, o sayfayı yırtıp atar veya benzer olaylar yaşanırdı. Bir defter yazılsın diye birine verildiğinde, daha önce yazmış olanların yazdıklarının okunacağı kesindi. Bu nedenle defter yazılırken dikkatli olunması gerekirdi.

70'lerin sonlarına doğru hatıra defterlerine yazılanlar klişe olmaktan bir nebze çıktılar, hatta bazen döneme göre esprili bir üslup kazandılarsa da, genellikle klişe metinler her zaman bu defterlere egemen oldu. Örneğin yüzlerce hatıra defterinin yüzlerce sayfasında yazılar "Sevgili arkadaşım filanca, kalbin kadar temiz defterinde bana da bir sayfa ayırdığın için..." cümlesiyle başlardı. Şöyle tanıştık, böyle tanıştık, sen şöyle iyisin, böyle iyisin gibi cümlelerle bu zorlu iş tamamlandıktan sonra, bir şiir yazılması da âdetti. 70'lerin ilk yarısında ve öncesinde gençlikte "toplumcu-gerçekçi" eğilimler yaygın olmadığı ve gençliğin temel meselesi aşk ve romantizm olduğu için şiirler genellikle basmakalıp aşk şiirleri olur, aynı şiire bir yığın defterde rastlanırdı. Aşk üzerine veciz sözler yazmak da dönemin âdetiydi. "Aşk bir sudur/İç iç kudur", "Âşık olup düşünmektense uyuz olup kaşınmak daha iyidir" türünden "veciz" sözler liseli genç kızların defterlerinde yer alırken, "Sepet sepet yumurta sakın beni unutma", "Hayat bir gemi yoktur dümeni" gibi manimsi cümleler daha küçük yaştaki kızların defterlerini süslerdi. Yine bu

defterlerin temel amacı arkadaşa mutluluk dilemekti ve bu dilek çoğunlukla "hayatın dikenli yollarında sana başarılar dilerim" cümlesiyle özetlenirdi.

70'lerin sonlarına doğru yazdırılan hatıra defterlerinde toplumcu-gerçekçi bir yaklaşım görülmeye başlandı. Nâzım Hikmet'in ya da Ahmed Arif'in şiirleriyle noktalanan yazılarda, aşktan meşkten söz edilmekten vazgeçildi, toplumcu dilekler ağırlık kazandı. Bu dönemin hatıra defterlerinde "halkımızın kurtuluşu için savaşmalıyız", "topluma yararlı olmanı dilerim" gibi cümleler arttı. Toplumcu-gerçekçi dileklerle bezenmiş hatıra defterleri kuş ve çiçek resimleriyle süslü değildiler. Sade ve ağırdılar. Kalemler kuvvetlenmiş, yazılan yazılar uzamıştı. En yaygın rastlanan dizeler "Güneşi zaptedeceğiz, güneşin zaptı yakın" ile "Görüşmecim yeşil soğan göndermiş, karanfil kokuyor cigaram" idi.

Anneler, babalar ve öğretmenler klişe cümle kurma konusunda birinciliği hiç kaptırmadılar. Hemen her deftere "Biricik yavrum", "Sevgili kızım" cümleleriyle başladılar ve yazılarını şaşmaz bir şekilde "çalışkan, vatanına faydalı, hayırlı evlat olmanı dilerim" ve benzeri cümlelerle bitirdiler. Hatıra defterleri uzun yıllar gençliğin en özel, en mahrem defterleri oldu.

Issız adaya düşseniz yanınıza alacağınız üç şey

Anket defterleri daha yaratıcı ve daha "genç defterler"di. Büyüklere yazdırılmaz, ancak genç ruhlu bedenci ve müzikçiden yazması rica edilirdi. Okulun basketbol antrenörü, varsa dışarıdan gelen tiyatro hocası da gençlerin iletişim kurduğu "büyükler" olarak bu defteri görme ve yazma hakkına sahip olabilirlerdi. Anket defteri için genellikle "kareli harita-metot" defterleri kullanılırdı. İlk sayfasına cevaplanması istenen sorular sıralanırdı. Bazı kızların yaratıcılıkları fazla olur, sorulara birinci sayfa yetmez, ikinci, hatta üçüncü sayfaya taşardı. Anket defterleri gençlerin birbirlerini tanımalarına, eğilimlerini, zevklerini, kişilik özelliklerini öğrenmele-

rine yarardı. Bunu da genellikle genç kızlar hazırlardı. Erkek çocuklar anket defteri hazırlamaktan hoşlanmasalar da, doldurmaya bayılırlardı. Soğuk ve mesafeli bir ifadeyle hazırlanmış, "ağır takılmış" soruların yer aldığı bu defterlerde bazı kızlar rekor kırarlar, birbirini tekrar etmeyen iki yüze yakın soru bulurlardı. Soruların bazıları yaratıcı, bazıları haddinden fazla klişe olur, ilginç sorularla dolu anket defterleri dilden dile ve elden ele dolaşırdı. Sorularda sizli-bizli bir ifade egemen olur, sanki defteri dolduran, yakın arkadaş değilmiş gibi mesafeli bir yaklaşım hissedilirdi.

Adınız, soyadınız, okuduğunuz okul, çalışıyor musunuz, çalışıyorsanız nerede'den sonra, "en sevdiğiniz üç" araştırması başlar; en sevdiğiniz üç renk, üç artist (kadın/erkek-yerli/yabancı), üç şarkıcı (kadın/erkek-yerli/yabancı), üç topluluk, üç yemek, üç roman, üç spor gibi genel sorulardan sonra, daha kişisel bir bölüme geçilirdi. Bazıları durumu abartır, ilk üçü değil ilk beşi, hatta ilk onu sorarlarsa da, yaygın olan sayı üçtü.

Kişisel bölüm karşı cinse ilişkin beğenilen özellikleri saptamaya yarardı. En sevdiğiniz göz rengi, her anket defterinin olmazsa olmaz sorusuydu. Sonrası gelirdi: Esmerlerden mi, sarışınlardan mı hoşlanırsınız, giyimde tercihiniz spor mu, klasik mi, bir erkekte/kadında en nefret ettiğiniz huy nedir, bir kadında/erkekte ne ararsınız gibi sorularla karşı cinsin istenen ve istenmeyen özellikleri tespit edilirdi. Bu bölüme sevdiğiniz kadın/erkek, yaş gününüzde size ne alırsa hoşunuza gider, hangi takımı tutuyorsunuz, uğurlu rakamınız, burcunuz, burcunuzun özelliklerini gösteriyor musunuz, boş zamanlarınızı nasıl değerlendirirsiniz gibi sorular da girer, ardından "hayata ve aşka dair" sorulara sıra gelirdi.

Bu bölümün en bilinen ve tüm defterlere damgasını vuran sorusu "ıssız ada" meselesiydi. Bir ıssız adaya düşseniz yanınıza alacağınız üç şey sorusu klasikti, klişeydi, bu biliniyordu, ama önemli olan buna klişe olmayan ve inandırıcı bir cevap vermekti. En yaygın cevap plaklarım, kitaplarım, uğurlu kolyem türünden, beklenen cevaplardı. Ama buna

örneğin rüyalarım, aşk mektuplarım, basketbol topum gibi bir cevap veren genç dikkatle incelenmesi gereken bir kişilik anlamına gelirdi.

Hangi tür yalanlardan nefret edersiniz, sizce gerektiğinde yalan söylenmeli mi, para mı önemlidir sevgi mi, üç aylık ömrünüz kaldığını öğrenseniz ilk yapacağınız şey ne olur, ölümsüz aşka inanır mısınız, sizce aşk kalıcı mıdır, yıldırım aşk var mıdır, medeni cesaret sahibi misiniz, ölümden korkar mısınız, fobileriniz, hobileriniz, sizce sevgilinizi beklerken yağmurda ıslanmak romantiklik midir, aptallık mıdır gibi sorularla uzayıp giderdi soru listeleri. Defterlerin büyük çoğunluğunda soru eki -mi'ler bitişik yazılırdı, Türkçe öğretmenlerinin büyük çoğunluğu soru eklerinin ayrı yazılacağını ne yazık ki öğretememişti.

Bu defterlerin temel amacı genel olarak arkadaşlarını tanımak ise de, anket defteri hazırlayan hemen her genç kızın, huyunu, suyunu, "özel zevklerini" merak ettiği bir erkek aklından geçerdi. Biraz da o erkek hakkında öğrenmek istenen şeyler oluştururdu soruları. Anket defterleri sadece yakın arkadaşlara değil, uzaktan tanınan ve yakından tanımak istenen gençlere de verilir ve doldurmaları rica edilirdi. Anket defteri hazırlayan, gözüne kestirdiği oğlana ortak arkadaşları vasıtasıyla anket defterini gönderip doldurmasını ister, –genellikle– oğlan bunu reddetmezdi. Esmer ve kahverengi gözlü kız, oğlanın sarışın ve mavi gözlü kızlardan hoşlandığını öğrenince kahrolurdu. Oysa ikisi de Filiz Akın'ı, Ediz Hun'u, Cem Karaca'yı beğeniyor, boş zamanlarında müzik dinlemekten hoşlanıyor çıkarlardı.

Sorular cevaplanırken çoğu zaman daha önce doldurmuş olanların cevaplarından kopya çekilirdi. Defterler soru ve cevapla sınırlı olmaz, yan sayfalara dergilerden kesilmiş resimler, karikatürler yapıştırılırdı. Hatta bazı defterlerde, "lütfen sizden önce cevaplamış olanların cevaplarından kopya çekmeyiniz", "lütfen soruları boş bırakmayınız" gibi cümleler bulunabilirdi.

Bu türden defterlerin sahipleri çok aktif kızlardı. Çev-

releri geniş olur, kendi ilgi alanlarında daha çok soru üretirlerdi. Bazı anket defterleri içerdiği ilginç sorular nedeniyle efsane olmuşlardı. Anket defterleri, hazırlayan kızlar tarafından çok ciddiye alınırlardı. Sorulardaki sizli-bizli ve mesafeli ifade de bunu gösterirdi. Ama bazı erkekler hiç ciddiye almazlar, sorularla dalga geçerler, yeni komik sorular eklerler ve kızların havalarını bozarlar, bu yüzden büyük küslükler yaşanabilirdi. Uğurlu rakamınız sorusuna 8754356, burcunuz nedir sorusuna eşşek, en beğendiğiniz kadın artist sorusuna Mürüvvet Sim yazanlar çıkar, kızlar çok önemsedikleri bu defterle bu şekilde dalga geçen erkek arkadaşlarına ciddi şekilde küserlerdi. Kızla sevdiği çocuk arasında sorulara verdiği cevaplar yüzünden tatsızlık yaşandığı olur ya da defter sahibi kız sorulara çok romantik ve yaratıcı cevaplar vermiş bir başka çocuğa âşık olup sevgilisini terk edebilirdi. Defterler doldurulurken tükenmezkalem kullanılması rica edilir, sorulara cevap vermekle kalmayıp yan sayfaya ufak bir resim, birkaç dize gibi bir şıklık yapan arkadaşa gönülde ayrılan yer büyütülürdü.

Artist defterleri

Gazeteler ve dergiler kötü kâğıtlara basılıyordu, fotoğrafların da renkleri solgundu, çoğunlukla net değildiler. Ama gençlik idollerinin peşindeydi. Kendine dünya kurmak ve bu dünyayı küçük ayrıntılarla süslemek istiyordu. Artist defterleri bu idollerin tespit edilmesine yarıyor, defter sahibinin gençlik heyecanlarını belgeliyordu. Batı pop müziğinin şarkıcı ve gruplarını kapalı sınırlara rağmen yerli dergiler ve mahalledeki plakçılar aracılığıyla takip eden kızlarla; hayalleri Fatma Girik, Türkân Şoray ve Erol Evgin'le sınırlı kızlar farklı karakterlerde artist defterlerine sahiptiler. Gözü Batı'da olan kızlar özellikle *Hey* dergisinden, diğer gazete ve dergilerden kestikleri resimleri defterlerine yapıştırırlardı. Bunlar çizgisiz, beyaz, basit okul defterleriydi. Resimlerin yapıştırıldığı sayfalardaki boşluklarda hayran olunan ünlü yıldızlara

dair bilgiler yer alır, sağdan soldan öğrenilen bu bilgiler defterlere geçirilirdi. Bilgilerin arasında mutlaka kafiyeli ve ölçülü basmakalıp aşk şiirleri bulunurdu. Bazı "ağır felsefi" cümleler de geleceğe bakan gençlerin dünya görüşünü özetlerdi. Batılı eğilimleri olan ve taşralı olduklarını bilmeyip taşradan hoşlanmayan bu kızlar –bulurlarsa– blucin giyerler, yabancı markalara düşkün olurlardı. Ama yabancı markalara kolayca ulaşmaları mümkün olmazdı. Çünkü Türkiye o zamanlar her markanın bulunduğu bir tüketim cenneti değildi. Bu tip kızlar dönemin meşhur blucini Wrangler'ın ancak satıldığı yerin adını bilebilirler, gençliklerinin birkaç yılını bir blucine sahip olmaya adayabilirlerdi. Gözü Batı'da olan kızlar yabancı müzik gruplarını takip etmekle kalmazlar, grubun davulcusu kim, bas gitarcısı kim, sözleri kim yazıyor, besteleri kim yapıyor, "grubun beyni" kim tek tek bilirler, hatta aralarında bu konuda rekabet yaşanırdı. Düşleri bunlarla sınırlı değildi. Arkadaşlarla çıkılan çadırlı tatiller, birtakım marjinal filmler, Batı'daki gençlik hareketleri de onlar tarafından bilinir ve elden geldiğince Batı'nın trendleri izlenirdi. Blucinlere yazı yazmak modasını onlar başlattılar, hippilere ilgi duydular, atlaslarda gizlice Nepal ve Katmandu'nun yerine baktılar.

Hayalleri Hülya Koçyiğit'in bir filmde giydiği elbise, Engin Çağlar'ın yakışıklılığı ve deniz yüzbaşısı Ediz Hun'la sınırlı olan genellikle "beşten çıkmış" ya da ilkokulu bitirdikten sonra kız enstitüsüne gitmiş kızların çoğunun dünyası dardı. Onların defterlerinde yerli artistler ve şarkıcılar bulunur, yazdıkları şiirler daha klişe olur, zaten çoğunlukla bir an önce evlenecek çağa gelmelerini bekleyen anneleri bu defterleri yakaladıkları zaman sobaya atarlardı. *Chat* çağı değildi. Dünya küçük, defterlerin ufku genişti.

Cep fotoroman, Güzin Abla,
Tommiks, Teksas

Haber gazeteden okunurdu. Devlet memuru ailelerin hemen hepsi gazete alır, ilkokullarda ilk derste çocuklara günün haberleri sorulurdu. Bugünkü gazetelerin birçoğu o yıllarda yoktu. O yıllarda olan gazetelerin birçoğu da şimdi yok. Bugün hâlâ varlığını sürdüren *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet*'in yanı sıra, dönemin popüler başka gazeteleri de vardı. Bunların en yaygın bilinenleri siyah üzerine sarı basılmış logosuyla hatırlanan *Günaydın* ile kırmızı logolu *Tercüman*'dı. Gazeteler siyasi bir yelpaze içinde yerlerini almışlardı. Birtakım az satan solcu gazeteler sayılmazsa, en solcu gazete *Cumhuriyet* idi. Koyu "Halk Partili" ve daha solcu babalar, özellikle öğretmenler ve işçiler *Cumhuriyet* okurlardı. Hep siyah-beyaz basılan *Cumhuriyet* gazetesinin diğerlerinden önemli bir farkı, kültür ve sanata ayrıntılı yer vermesiydi. 70'lerin ilk yarısında *Cumhuriyet* gazetesini bayiden alırken katlayarak adını gizlemek gerekmiyordu, ama ikinci yarısında herhangi bir yerden *Cumhuriyet* almak, cesaret ister hale gelmişti. Alınabilse de adı görünmeyecek şekilde katlanıyor ve uluorta okunamıyordu. *Milliyet* gazetesi *Cumhuriyet*'e göre daha liberal, *Hürriyet*'e göre daha solcuydu. Ortanın solu yanlısı ve sosyal demokrat nitelikli bir Cumhuriyet Halk Partisi'ne inanan ailelerin tercihi *Milliyet* gazetesiydi. Bilgi, liselerarası müzik, dans ve folklor yarışmalarıyla ünlüydü. *Hürriyet* genelin sesi gibiydi. Magazi-

ne de yer verir, herkesin gönlünü yapardı. Birçok ünlü sanatçının değişik şehirlerde verdikleri konserlerden oluşan Hürriyet şölenleri meşhurdu. O yılların büyük gazetelerinden biri olan *Günaydın* ise *Hürriyet*'e göre daha magazin ağırlıklıydı. Haberleri kısa kısa verir, büyük fotoğraflar kullanır, büyük cinayetler, soygunlar, adli vakalar *Günaydın*'a birinci sayfadan girer, bütün ayrıntılar anlatılırdı. *Tercüman* milliyetçi-muhafazakâr bir çizgi izliyordu. Anadolu'nun Adalet Partilileri *Tercüman* okurlardı. Yayın hayatına bağımsız gazeteler olarak başlayan *Saklambaç* ve *Kelebek* tam anlamıyla magazin gazeteleriydi, ikinci sayfalarında fotoroman yayımlarlardı. Sonra *Saklambaç Günaydın*'ın, *Kelebek Hürriyet*'in eki oldu. *Cumhuriyet* gazetesinin düzenlediği güzellik yarışmalarından sonra, diğer gazeteler de güzellik yarışmaları düzenlediler. Bu yarışmaların "Miss Model of The World" filan gibi Frenkçe adları yoktu. Yüz güzeli, sinema güzeli, fotojeni güzeli gibi mütevazı adlarla düzenlenir, sonuçlar magazin basınını günlerce meşgul ederdi.

Dönemin gazeteleri bugünkülere pek benzemiyorlardı. Ciddiye alınırlardı. Gazete gerçek haber kaynağı olarak görülür, yazdıklarına toplumun büyük çoğunluğu tarafından inanılır, itibar edilirdi. Köşe yazarları kendi zevklerini, eşlerinin meraklarını, yaşadıkları lüks hayatın ayrıntılarını anlatmak için bu köşeleri kullanmazlar, toplumsal hayata ilişkin önemli meseleleri konu edinirlerdi. Bu yüzden ağır bir saygınlıkları vardı. Haber yazma üslubu farklıydı. Günümüzdeki kadar özgür ve serbest bir yaklaşım yoktu. Sıradan insanların özel hayatları pek deşifre edilmezdi. Spor sayfaları bugün olduğu gibi futbola düşkün erkeklerin öncelikle okuduğu sayfalardı. Bugünün bilgisayar teknolojisi ile değil, pikaj-montaj gibi son derece eziyetli yöntemlerle hazırlandıkları için, birinci sayfadaki haberlerin devamı arkadaki sayfalarda olur, her haberin sonuna "Devamı sf. 15 st. 3 (sayfa 15 sütun 3)" gibi ibareler konurdu.

Güzin Abla öpüştüm, hamile kalır mıyım?

O yılların gazete fenomeni Güzin Abla idi. Güzin Abla'ya o kadar cahilce, o kadar inanılması güç mektuplar gelir ve yayınlanırdı ki, köşe kendi klasiklerini yaratmıştı. Öpüşmekle hamile kalınacağını sananlardan sevdiği gence kaçmak isteyenlere, evli bir kadına ümitsizce âşık olanlardan kocası dost tutanlara, sırtında çıkan sivilcelerden nasıl kurtulacağını soranlardan ellerinin çok terlediğinden yakınanlara kadar gönül ve sağlık meselelerine ilişkin yüzlerce mektup bu köşede

HAYAT ARKADAŞI SERVİSİ

Rumuz: VATER und SOHN

Biz, baba oğul çok samimi iki arkadaş gibiyiz. Baba 39 yaşında, 1 m 60 boyda, halen dul. 13 yıldır Almanya'da tesviyeci olarak çalışıyor. Türkçe kadar, Almancayı da konuşur ve yazar. Dansı, müziği ve sporu sever. Oğul 20 yaşında, 1 m 72 boyda, bekâr. Bir yıldır Almanya'da kaynakçı. Müzikten, dans ve spordan hoşlanır. Baba oğul samimi, yaşlarına uygun, güzel iki hanımla mektuplaşarak evlenme konuşunda anlaşma zemini hazırlamak istiyorlar. Verilen rumuza Almanca ve Türkçe yazılabilir.

■

Rumuz : TORONTO

38 yaşında, 1 m 75 boyda, hiç evlenmemiş bir gencim. Kanada'da çalışıyorum. Kazancım oldukça iyidir. 25-32 yaş arasında, çekici ve iyi bir aile kızıyla, mektuplaşıp evlenmek istiyorum. Mektupların, açık adresime yazılmasını rica ederim. «Mehmet Tukol. 30 Langeford av. Toronto. Ontario CANADA — KANADA».

■

Rumuz : FAKİR

21 yaşında, 1 m 74 boyda, lise mezunu, kumral bir gencim. İsviçre, Amerika, Kanada, Avustralya gibi memleketlerde bulunan hali vakti yerinde, mutaassıp ve muhafazakâr bir kızla, yüksek tahsilimi tamamlamama yardım etmek şartiyle anlaşarak evlenmek istiyorum.

Şimdi internette aranan "arkadaşlar", 70'lerde gazete ilanlarıyla aranıyor ve isim değil, "rumuz", yani "nickname" belirtiliyordu.

düzenli olarak yayımlanır, Güzin Abla da en ağır cahile bile gayet sakin ve toplumsal değer yargılarının bir adım bile önüne çıkmadan akıllar verirdi. Güzin Abla çok tutmuştu, ama diğer gazetelerde yayımlanan Gönül Abla ve benzeri ablalar onun yerini tutamadıkları için kalıcı olamadılar.

Gönül Postası da kalıcı olamadı. 90'lara gelindiğinde evlenmek isteyenlere eş bulan şirketler kuruldu, hatta internette *chat* bu iş için biçilmiş kaftan olunca gönül postaları, hayat arkadaşı servisleri, o romantik ve ağlamaklı köşe ortadan kalktı. Oysa kendine eş, arkadaş arayanların derdine derman olan bu köşelerde neler yayımlanmazdı ki? Bazı erkeklerin verdikleri ilanlardaki "Kız veya dul olabilir" ibaresi, bu ilanların en hazin cümlesini oluştururdu. Bu köşelerde her gün yüzlerce mektup yayımlansa da mazbut aileler pek itibar etmezler, bu ilanların neden olduğu hazin hikâyeler nadiren de olsa küçük şehirleri günlerce çalkalamaya yeterdi. Bunlara rumuzla başvurulur, gazete tanışmak isteyenlere aracılık ederdi.

Aşk zordu, ama onsuz olunmuyordu. Aşk da şiirsiz olmuyordu. Bu yüzden hayatta daha çok "şiir" vardı. Gerçi her şey şiir sanılıyor, ölçü ve uyak varsa, bir de üstüne akrostişliyse her dize yayımlanmaya değer bulunuyordu. Gazetelerin ve dergilerin şiir köşeleri, hatta şiir sayfaları vardı. Bu köşelerde özellikle aşk acısıyla kavrulanların döktürdüğü dizeler yayımlanırdı. Köşeyi hazırlayanlar eğer dalgın ve özensizlerse, zaman zaman ünlü şiirlerin başkalarının adıyla çıktığı olurdu. Orhan Veli'nin, Ahmet Muhip Dıranas'ın, Kemalettin Kamu'nun, Behçet Necatigil'in birçok şiiri başkalarının adıyla yayımlanırdı. Hayatın daha incelikli, romantik yaşandığı, aşkların ölümüne olmasının istendiği zamanlardı, şiirin yerini hiçbir şey tutmuyordu, gazeteler çarşaf çarşaf sayfalarla okuyucularını şiire doyuruyorlardı. Aziz Nesin'in bir vakitler dediği gibi "her üç kişiden beşi şair"di. Hemen her âşık şiir yazar, bunu yayımlatacak bir yer bulamazsa, dörtlüğünü sevgilisine yazdığı mektuba kondururdu. Bazı klişeler çok yaygındı. Özellikle akrostiş bir şair ustalığı sanılıyordu. Ör-

neğin birçok aşk mektubuna, hatıra defterine "Seviyorum ama kimi / En güzel birisini / Nasıl söylesem sana / İlk harflere baksana" şeklindeki akrostişli şiir yazılmıştı.

Eskiler dergilere mecmua derlerdi. Bugünkü kadar çok dergi yoktu. Çok az çeşitte ve az sayıda dergi çıkıyordu. Pırıl pırıl kuşe kâğıda, renkli, çok fotoğraflı olarak basılan dergiler hemen hiç yoktu. Tarif edilmiş, hatta sınıflandırılmış dergi okuru da yoktu. Ama yine de dönemin bazı dergileri tiryaki okurlarını yaratmışlardı. Örneğin *Hey*, müzik ve gençlik dergisiydi. Bazı gençler bu dergiyi gayet sıkı takip ederler, ikinci hamur kâğıda çamur gibi basılsa da, eski sayılarını biriktirirler, hatta ciltleterek saklarlardı. *Hey*, yerli ve yabancı pop listelerini verir, gençler bu listelere itibar ederlerdi. Dönemin şarkıcılarıyla yapılan söyleşiler, magazin haberleri, yabancı şarkıcılar hakkında yazılmış yazılar ile dolu bu canlı dergi, zamanının iyi gençlik dergisiydi. Yalnız müzik dünyasından haberdar olmayı sağlamıyordu, aynı zamanda fotoğrafları yayımlanan şarkıcıların giyim kuşamlarına, duruşlarına bakılarak bir yaşama biçiminin ipuçları yakalanmaya çalışılıyordu.

Hayat, birçok yetişkin için dergi değil, mecmuaydı. Aktüel haberler üstüne ayrıntılı yazılardan politikaya, Elizabeth Taylor'un hayatından şapka modasına kadar, hayatın birçok yanıyla ilgili yazılarla dolu olan bu dergide pratik bilgiler de yer alırdı. Resimleri genellikle sepya basılan bu dergiyi karıştırmak bir zevkti. İncecik parlak bir kâğıda, birçok dergi ve gazeteye göre daha iyi basılıyordu. *Ses*, *Hayat*'a göre magazine daha yatkın bir mecmuaydı. Kâğıtları, baskıları aynıydı. *Ses* ünlülerin yaşamöykülerine daha ayrıntılı yer verir, Amerikan sinemasındaki gelişmelerden okuyucularını haberdar ederdi. Kapağında genellikle güzel bir kadın fotoğrafı bulunur ve güzellik yarışmaları düzenlerdi. Ciddi büyükler *Akis*, *Yankı* gibi ciddi haber ve yorum dergileri okurlardı.

Doğan Kardeş ve *Milliyet Çocuk* dergileri çocuklar için çıkarılırdı. Çocuklarının okuyup adam olmasını isteyen ailelerin bir kısmı çocuklarına düzenli olarak bu dergileri alırlar-

dı. Çocukların çizdiği resimler, yazdıkları şiirler yayımlanır, çocuk öyküleri, masallar bulunurdu. *Hürriyet* gazetesinin bir çocuk dergisi yoktu, ama cumartesi günleri yayımladığı bir çocuk sayfası vardı. Bu sayfada şiirlerinin, resimlerinin, karikatürlerinin yayımlanmasını isteyen çocuklar üye olmak için gazeteye mektup yazıyorlar ve gazete, çocuklara bir kimlik kartı gönderiyordu.

70'lerde gazete ve dergilerde çıplak kadın göğsü yayımlanamazdı. İlle de yayımlanacaksa, göğüs ucuna neredeyse göğüs kadar büyük yıldızlar ya da kare kutucuklar konarak kapatılırdı.

Gırgır dergisi 70'li yıllara damgasını vurmuştu. Tirajı bir ara 500 bine ulaşan *Gırgır*, gündemi izlemekle yetinmez, gündem yaratırdı. Cesurdu. Öyle zamanları oldu ki, *Gırgır* toplumun nabzı, söylenmek istenen şeylerin mizah kılığında söylendiği dergi oldu. Bu açık sözlülüğü yüzünden sık sık kapatılan *Gırgır*'ın yayımlandığı gün, İstanbul'da, şehir hatları vapurlarında neredeyse her on kişiden dokuzu *Gırgır*, okuyor olurdu. Sadece gençlerin değil, büyüklerin, çocukların, hatta yaşlıların bile okuduğu bir dergiydi. *Gırgır* tam anlamıyla tiryakilik yaratmıştı. Unutulmaz köşeleri vardı. En unutulmaz köşelerinden biri "Utanmaz Adam"dı. Oğuz Aral'ın yazıp çizdiği bu karakter, bir tür Robin Hood'du. Utanmaz Adam bir dolandırıcıydı. Yardımcısının adı Korna'ydı ve keyiflendiği ya da kaçılması gereken bir durum olduğu zaman "Ebüvvee" diyordu. *Gırgır* 80'li yıllarda da zirveden inmedi, hatta yaratılan yeni karakterleriyle genç hayatla bütünleşti. Bir başka mizah dergisi olan *Fırt*, "Yavrunuzun Sayfası" köşesiyle ünlüydü. Bu sayfada bir çıplak kadın fotoğrafı yayımlanırdı. *Çarşaf* dönemin yazılı mizaha da geniş yer veren bir dergisiydi.

Cep fotoroman, Kerime Nadir

70'ler cep fotoroman yıllarıydı. Küçük boyda, her hafta tam bir hikâyenin yer aldığı, genellikle İtalyan kökenli, fo-

Her hafta yeni bir macera yayımlayan cep fotoromanlarında genellikle ya iki kadın bir erkek ya da iki erkek bir kadın arasındaki aşk üçgenleri işlenirdi.

toğraflarında konuşma balonlarının bulunduğu basit ve nispeten ucuz kitaplardı. Franco Gasparri, Franco Nero gibi adları olan, neredeyse tümü bıyıksız, yakışıklı İtalyan erkekleri ve güzel İtalyan kadınlarının rol aldığı cep fotoromanlar, Yeşilçam melodramlarını aratmazlardı. Hikâyeler birbirine çok benzerdi. Genellikle bir aşk üçgeni olur, iki erkek bir kadın ya da bir erkek iki kadın arasındaki gönül meseleleri işlenirdi. Esas kız mutlaka masum ve bakire idi, ama evlenme vaadine inandığı için esas oğlanla genellikle evlenmeden yatar, sonra da kiliseye gidip günah çıkarırdı. Esas kız genellikle yoksul, esas oğlan zengin olur, esas oğlanın fabrikatör babası esas kızı istemez, olay malikânelerde, şahane otellerde, deniz kıyılarında geçerdi. İkinci adam veya kadın, esas kıza kötülük yapsa da, fotoromanlar mutlaka mutlu sonla biterdi. Bu fotoromanların arasında bir dizi vardı ki, diğerlerinden hemen ayrılırdı: *Killing*. Yerli versiyon filmleri de çekilen *Killing*, iskelet görünümlü bir kostüm giymiş olan kahramandı, bu fotoromanlarda genç ve güzel kadınlar korkunç cinayetlere kurban giderlerdi. Evde oturan kızların büyük

çoğunluğu cep fotoroman okur, okula giden ve aklını aşka meşke değil derslerine takması istenen kızların, bunları okumaları engellenirdi. Büyüklerin çoğunun okumaktan anladıkları şey, ders kitaplarının okunması, okuma zevkini aşılayacak kitapların ancak yaz tatilinde ele alınmasıydı.

Fotoromanların onları kıskanç bir sevgiyle bugüne taşıyacak tutkunları olmadı, ama çizgi romanların oldu. Herkesin üç aşağı beş yukarı hatırladığı gibi *Kaptan Swing, Zagor, Tommiks, Teksas, Tom Braks, Mister No, Kızıl Maske* o yıllarda öğrencilerin okul zamanlarında okumaları zinhar yasak olan şeylerdi. Ama yine de okunur, bodrumlardaki zulalarda saklanır, bazen ansiklopedilerin arasına konarak okunurdu. Adlarını çizgi romanlara veren esas kahramanların mutlaka canciğer arkadaşları olurdu. Meksikalı Çiko şişmandı, bıyıklıydı ve belden yukarısı çıplak gezen "baltalı ilah Zagor"un arkadaşıydı. Suzi, Ontario Kurtları'nın başı Kaptan Swing'e âşıktı. Kızılderili olan Gamlı Baykuş köpek Puik'ten nefret ederdi, ona pire torbası, kemik torbası gibi cümlelerle hitap ederdi. Red Kit, Asteriks daha yumuşak çizgi romanlar olarak algılanırlardı, onların da tutkunları vardı.

Roman denince 70'li yılların genç kızlarının aklına aşk gelirdi. Bir romanda aşk yoksa niye okunacaktı ki? Gözdeleri, yerlilerden Kerime Nadir, yabancılardan Barbara Cartland'dı. Arkasından Esat Mahmut Karakurt ile Muazzez Tahsin Berkant gelirdi. Onlar genellikle mutlu sonla biten, aşkta gurur olmayacağını iddia eden, ıslak romanlar yazdılar. Romanların kahramanları kızlar hep birer beyaz güldüler, yani masum, bakire ve iyi kalpli. Sır tutarlar, sonunda "lekelenecek" bile olsalar ser verip sır vermezlerdi. Erkekler birer karizma ve ilke abidesiydiler. Kızların ne kadar güzel, erkeklerin ne kadar yakışıklı, evlerin ne kadar muhteşem oldukları uzun uzun anlatılır ve okuyan genç kızlar, kendilerini sonunda yeşil panjurlu evlerin hanımefendisi olacak birer "Aşk Mabudesi" olarak görürlerdi. Barbara Cartland'ın romanları beyaz dizinin ürünleriydi; yalnız aşk değil, zenginlik, asalet ve sınıf atlama da vaat ediyordu. Lisede okuyan edebiyat beğenisi

biraz daha yükselmiş genç kızlar arada bir Kerime Nadir ve Barbara Cartland okusalar da, tercihleri klasiklerdi. *Jane Eyre*, *Uğultulu Tepeler*, *Goriot Baba*, *David Copperfield*, *Vadim* O *Kadar Yeşildi ki*, *Siyah Lale*, *Parma Manastırı* gibi "klasikler", onların biraz da etrafa caka satarak okudukları ve kütüphanelerinde önemli bir yer ayırdıkları kitaplardı. Polisiye romanlar da ihmal edilebilir türden kitaplar değildiler.

70'lerde Kemal Tahir ve Yaşar Kemal sıklıkla okundu. Kitap okuma alışkanlığı olan hemen herkes *İnce Memed*'i ve *Devlet Ana*'yı okumuştu. Ama taze solcuların okudukları kitaplar bambaşka oldu. Solcu olan bir gencin başlangıç olarak okuması gereken kitaplar vardı. Marx, Engels ve Lenin'i anlayabilmek için *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*'ni ve *Felsefenin Temel İlkeleri*'ni okumak şarttı. Hemen her fraksiyonun "hit" romanları vardı. Bunlar Yugoslavya, Bulgaristan, Sovyetler Birliği, Arnavutluk gibi ülkelerdeki devrim mücadelelerini konu edinirdi. Mitka Gripçeva'nın *Seni Halk Adına Ölüme Mahkûm Ediyorum*'unu okumamış bir genç, solcu olamazdı. Gorki'nin *Ana*'sı, *Fabrika*, *Tütün*, *Ve Çeliğe Su Verildi* gibi romanlar sol literatürün "klasikleri"ydi.

Kerime Nadir aşk yüzünden acı çeken genç kızları ağlatırken, çocukları Kemalettin Tuğcu ağlatıyordu. Kapağında elle yapılmış, kafaların kocaman çizildiği, oransız, suluboya resimlerin bulunduğu Kemalettin Tuğcu kitapları ağır dramatik temalardan alabildiğine dram, melodram, trajedi üretiyordu. Tuğcu'nun kitaplarında, kaderin oyun oynadığı namuslu ailelerin çocuklarının başlarına gelmeyen kalmıyordu. Hikâyeler aslında birbirine çok benziyordu. Öksüz-yetim ya da annesini babasını arayan çocuk, ya terzinin yanına çırak giriyordu ya berberin. Ya terzi iyi bir adam çıkıyordu ya berber. Ya hırsızlıkla suçlanıyordu ya da yalancılıkla. Birkaç kötünün elinden çok çekse de, mutlaka iyi insanlara denk gelen çocuk sonunda anne babasını buluyor, onları yoksulluktan kurtarıyor, okuyup doktor veya avukat oluyordu. Tuğcu'nun kahramanları hiç inandırıcı olmamakla birlikte, merhamet hislerini sonuna kadar körüklediler.

70'lerde çocukları bir kitap çok ağlattı: *Pal Sokağı'nın Çocukları*. Milliyet Yayınları'nın mavi şömizli, cep boyundan da ufak, mavi ciltli, kırmızı kurdeleli kitapları arasından çıkmıştı. Ferenc Molnar'ın çok acıklı, çok hoş bir romanıydı. Okumuş olan çocukların büyük çoğunluğu bu kitabı unutamadılar. Aynı boyda kitaplar yayımlayan bir başka yayınevi daha vardı. Şömizlerine ve ciltlerine sarı renk egemendi. *Pollyanna*, *Siyah İnci*, *Konuşan Eşek* bu sarı şömizli kitaplar arasından çıkmıştı. Kahramanları yabancı olan bu kitaplarda roman başlamadan önce, kahramanların adlarının orijinal yazımlarının karşısına nasıl okunacaklarının belirtildiği bir sayfa eklenirdi. Nancy'nin Nensi, Jacques'ın Jak diye okunacağı bu sayfalarda yazardı.

Çocuk kitaplarının çoğunluğu ciltli ve şömizliydi. Şömizlerinde genellikle canlı resimler bulunurdu. *Define Adası*, *Robinson Crusoe*, *Mary Poppins*, *Heidi* ve *Pinokyo* o yılların birçok çocuk tarafından okunan kitaplarıydı. *Heidi* "Haydi" şeklinde değil, yazıldığı gibi okunur, Jules Verne'den Jül Vern olarak değil, Jüles Verne olarak söz edilirdi. Dönemin çocuk kitapları fenomeni Edmondo de Amicis'in *Çocuk Kalbi* adlı kitabıydı. Okullara tavsiye edilmişti. Kitap ünlü İtalya şehirlerinde geçen birtakım küçük olaylardan ve akıl vermelerden oluşuyordu. "Uslu ve akıllı çocuklar" yetiştirmeyi hedefliyor, örnek çocuk olarak tarif ettiği kişilikler hizadan çıkmayan, milliyetçi çocukları hatırlatıyordu.

Ayşegül, elbette unutulmaz bir seriydi. Günümüzün baskı tekniği açısından bakıldığında başarısız bulunabilecek olan bu büyük boy, az sayfalı, az yazılı kitapların resimleri o zamanlar için muhteşemdi. Fransız kökenli bir resimli çocuk kitabı dizisinin yerli versiyonu olan Ayşegül, mutlu bir ailenin kız çocuğuydu. Gayet anlayışlı ve yumuşak bir anne babası, bir erkek kardeşi ve Fındık adında bir köpeği vardı. Küçük çocukların bayıldığı –günümüzde hâlâ yayımlanan– *Ayşegül* bir seriydi. *Ayşegül Trende*, *Ayşegül Vapurda*, *Ayşegül Tatilde*, *Ayşegül Mutfakta*, *Ayşegül Uyuyan Güzel*, *Ayşegül Avrupa'da*, *Ayşegül Küçük Anne* gibi kitapların resimleri çocukları düş dünyasına götürüyordu.

Barbie bebeklerin olmadığı 70'ler Türkiyesi'nde kız çocuklar kartondan kesilmiş Şebnemleri kâğıt elbiselerle giydirdiler. Şebnem aslında kitap değil, kitap şeklinde basılan bir oyuncaktı. 90'lı yıllarda bir gazetenin promosyon malzemesi olarak verdiği Şebnem, kartondan bir kız resmiydi. Karton işaretli yerlerden kesiliyor ve böylece giydirilmeye hazır bir Şebnem elde ediliyordu. Şebnem dizisi olarak yayımlanan bu kitaplarda Şebnem için giysiler yer alıyor, onlar da makasla işaretli yerlerden kesildikten sonra elbiselerin omuzlarına ve bellerine denk gelen yerlerde bırakılmış minik kâğıtlar katlanarak, karton Şebnem'in üstüne tutturuluyordu. 70'ler tutumluluk çağıydı. Kitaplar kıymetliydi. Kitap almak isteyen çocuklara bazı fikirsiz anneler "Bir sürü kitabın var, birini oku işte," derlerdi. Çaresiz okunurdu. Zaten *Pal Sokağı'nın Çocukları*'nı bir kere okumak yetmezdi.

Arkadaşlıklar, aşklar

Kan kardeşi, ahret kardeşi, süt kardeşler

İnsan insanla varoluyordu. Aileler büyüktü, akrabalar çoktu. Komşular önemliydi, oturulan sokaklar, mahalleler ait olunan mekânlardı. Kolektif bir hayatın bütün unsurlarıyla sürdüğü, tek kişinin yaşadığı evlerin garip karşılanmak şöyle dursun, görülmesinin bile yaygın olmadığı o yıllarda, küçük şehirlerde arkadaşlık hem duygusal bir eğitim, hem kolektif hayata ayak uydurmanın, adeta kendiliğinden yürüyen bir parçasıydı. Herkesin çok samimi bir arkadaşı, hatta arkadaşları vardı. "Yalnızlık Allah'a mahsus" sözü yalnızca evlenmeyi önermiyor, kalabalıklar içinde yaşamayı da işaret ediyordu. Arkadaşlık ilişkisi değerliydi, arkadaşın gerektiğinde korunup kollanmasına önem verilirdi. Sadece birlikte vakit geçirmek, ortak şeyleri paylaşmak değildi; sorumluluk da yüklerdi. Kadınlar ve genç kızlar arasında pek yükümlülük taşımasa da, genç erkekler arasında arkadaşlığın "ölümüne" olan bir tarafı vardı.

Kan kardeşi, en iyi arkadaş demekti. Herkes o sorumluluğu taşıyamayabilir, bu yüzden kan kardeşi olamazdı. Kan kardeşi arkadaşlığın ötesinde, kardeşlik kadar, hatta daha yakın bağları ifade ederdi. Özellikle erkek çocuklar arasında yaygındı. Kan kardeşi olmak için ortada gerçek kan bulunması gerekirdi. Genellikle samimi iki erkek arkadaştan biri bir kazaya uğrayıp bir tarafı kanadığında, o anda kan kardeşi olmak fikri doğar, diğer arkadaş da parmağını keser, birbir-

lerinin kanını emerler ve böylece kan kardeşi olurlardı. Ortada kan çıkaran bir kaza söz konusu değilse, kan kardeşi olmaya karar veren arkadaşlar cam parçasıyla veya jiletle parmaklarını kanatarak kan kardeşi olurlardı. Eski yıllardan 70'lere kadar uzanan bir arkadaşlık türüydü. Bedeli zaman zaman çok ağır olabilirdi, en azından öyle olması beklenirdi. Gerçi 70'lerin ikinci yarısında değerlerde çözülme, anlayışlarda değişme belirmeye başlamış olduğu için, kan kardeşliğinden doğmuş etkileyici hikâyelere eskisi kadar rastlanmamakla beraber, geçmişten kalan kan kardeşi hikâyeleri saygıyla dinlenir ve birbirleri için canlarını verecek olan kan kardeşlerinden hayranlıkla söz edilirdi. Kan kardeşleri arasında çıkar ilişkisi, kıskançlık, birbirini çekememe, kötülük ya da en hafifinden arkadaşın sorunlarına ilgisizlik söz konusu olmamalıydı. Yüksek manevi değerler egemendi, şövalyece bir tavır, bozulamaz bir ant içerirdi. Kan kardeşlerden biri maddi ya da manevi açıdan zor durumdaysa, diğeri kendine zararı olsa bile yardımına koşmakla yükümlüydü, koşmuyorsa kan kardeşliği ne işe yarardı? Gençlerin değerler sıralamasında ilk sırada gelen para değildi. Onur, gurur, haysiyet, başarı, arkadaşlık, yurt sevgisi, idealler gibi değerlerden sonra para gelir, çoğu gencin sıralamasına hiç giremezdi. Özellikle ilkgençlik yıllarında bu tür değerlere bağlılık daha da yüksek olur, bu anlayışa gençlik heyecanları ve coşkusu da katılır; bu dönemde kan kardeşliği doruk halini yaşar; yıllar geçtikçe kan kardeşleri zorlu bir hayatın karşısında eğilip bükülmeye başlayınca, kan kardeşliğinin o asil duruşu silinirdi.

Ahret kardeşliğine kan kardeşliğinin kadın versiyonu denebilirdi. Dünyada da, ahrette de kardeşiz anlamına gelirdi. 70'li yıllarda gençliğini yaşayan genç kızlar arasında değil, onların anneleri arasında sık rastlanırdı. İki kadının en samimi arkadaş olma haliydi. Ahret kardeşi veya "ahretlik" kadınlar sırlarını paylaşırlar, birbirlerinin yardımlarına koşarlar, hayırsız kocaları için birlikte üzülürler, çocuklarının başarılarına birlikte sevinirlerdi. Kadınların aile dışındaki

toplumsal hayatları pek fazla sorumluluk içermediği için, ahret kardeşlerinin birbirlerine karşı sorumlulukları da gerekli durumlarda üzülmekten ve teselli etmekten öteye pek geçemezdi. İyi günlerde ahret kardeşleri birbirlerinin yanında olur, doğumlarda, düğünlerde, mevlitlerde sevinci ya da mahzunluğu, ne kadar samimi oldukları bilinemezse de, paylaşırlardı.

Bir de "dünya ahret kardeşim olsun" deyimi vardı ki, bu sözün edilmesi için karşı cinsten iki kişinin var olması gerekir, arkadaş olmaları gerekmezdi. Bir kadın ya da bir erkek karşı cinsten, akrabası olmayan birisi için "dünya ahret kardeşim olsun" diyorsa, aklından "ahret kardeşine" dair uygunsuz bir düşüncenin geçmediğine ve geçmeyeceğine inanmak gerekirdi. Bu, koruyucu ve kurtarıcı bir sözdü, sanki bir tür yemindi. Bu sözü sarf etmiş bir kadın, sözün muhatabı olan erkekle kardeşlik dışı bir ilişkiye girecek olursa, bedelinin herhangi bir ilişkiden daha ağır olacağını bilirdi. Kadınlar beğendikleri bir erkekten bahsetmeleri gerekiyorsa, içlerinde fesatlık bulunmadığını vurgulamak için, "Filinta gibi adam, dünya ahret kardeşim olsun..." gibi cümleler kurarlardı.

Süt kardeşi istemdışı bir arkadaşlık-kardeşlikti. Aslında kardeş olmayan, ama aynı annenin sütünü emmiş kişiler arasında olurdu. Genellikle zorunluluktan doğardı. Anne sütüyle beslenmesi gereken iki bebekten birinin annesinin sütü kesilir ya da annesi ölür, o sırada kendi bebeğine süt vermekte olan bir anne diğer bebeği de emzirir; böylece iki bebek süt kardeşi olarak büyürlerdi. Bazen yakın arkadaş olan iki anne, yakın tarihlerde doğum yapmış olurlar, çocuklarının süt kardeşi olmasını isterler ve birbirlerinin bebeklerini de emzirirlerdi. Yani süt kardeşliğine ya anneler karar verir ya da hayat zorlardı. Neredeyse kardeş muamelesi gören süt kardeşlerinin aralarında samimi arkadaşlık bulunması beklenmez, ama kardeşliğe yakın bir ilişki beklenirdi. Birbirleri hakkında kötü düşünmemeli, birbirlerine yapılan bir kötülük karşısında sessiz kalmamalıydılar. Arkadaş olmayabilirlerdi, ama uymaları gereken kurallar vardı. Süt

kardeşlerinin biri kadın biri erkek ise, aralarında bir gönül ilişkisi olması hoş karşılanmaz, bazı ailelerde, ensestmiş gibi muamele görürdü. Süt kardeşliği kan bağı olmaksızın bir akrabalık yaratırdı. Süt kardeşlerin anneleri sütanneydiler. Bayramlarda bir kutu şeker alıp ziyaretlerine gidilir, evlenirken eş el öpmeye götürülür, gerçek akrabalığın bir gömlek altında olacak şekilde, ilişki neyi gerektiriyorsa o yapılırdı.

İster süt kardeşi, ister kan kardeşi olsun, tüm arkadaşlıklarda, arkadaşları birbirine bağlayan kuvvetli manevi bağlar vardı. Arkadaşsız adım atılmaz, maça arkadaşla gidilir, çarşıya arkadaşla çıkılır, aşk acıları çekmek için meyhanede arkadaşla içilir, arkadaşın omzunda ağlanır, en gizli sırlar yakın arkadaşa fısıldanır, arkadaşa duyulan sevgi her fırsatta dile getirilirdi. Samimi arkadaş kolay kolay terk edilmezdi. Hayat şartları görüşmeyi zorlaştırmış bile olsa, mektuplar aracılığıyla ilişki sürdürülürdü. Birbirinin en zor anında yanında olmuş olmak, ortak hatıraların çokluğu, birbiri için üzülmek, sevinmek ve benzeri duygular arkadaşlık bağlarını güçlü kılmaya yetiyordu.

Ateşle barut

Aynı cinsler arasındaki arkadaşlıklar desteklenir, takdir edilirken, karşı cinsler arasındaki arkadaşlıklara hoşgörü gösterilmez, bu "masum" arkadaşlıkların her zaman şirazesinden çıkabileceği endişesi anne babaların uykusunu kaçırırdı. Küçük şehirlerde toplumsal hayatın kuralları kadınları ve erkekleri ayıran, onların bir arada olmalarını tehlikeli bulan bir anlayış üzerine kuruluydu. Okullarda kız erkek karışık okusalar, bazı aileler kızlarının erkek arkadaşlarıyla yan yana oturmalarını kabullenseler bile, aslında temel olan, ateşle barutun yan yana gelmemesi gerektiği anafikriydi. Ama ateşle barut birbirini mutlaka çeker ve büyük patlamalar kaçınılmaz olarak yaşanırdı. Beklenen, sosyal hayatta sanki kadın veya erkek değilmiş gibi davranmak ve bir aşk ilişkisini ancak ailelerin onayından geçirdikten, hatta buna resmi bir sı-

fat taktıktan sonra yürütmek ve mutlaka evlilikle sonuçlandırmaktı. Aşka giden arkadaşlığın da kuralları vardı.

Mahalle içinde kızlarla erkeklerin arkadaş olmaları daha kolaydı. Çünkü mahallelerde acil durum söz konusu olduğunda herkesi durumdan haberdar eden biri mutlaka çıkardı. Aileler bu yüzden mahallenin çocukları arasındaki arkadaşlıklardan pek fazla rahatsız olmazlardı. Geleneksel hayatın hüküm sürdüğü mahallelerde, mahallenin namusundan kendilerini sorumlu tutan ve kimse kendilerine bu görevi vermediği halde üstlerine alan gözü pek delikanlılar bulunur, sanki toplumsal bir göreve getirilmişler gibi, arkadaşlıkların biçimine, yakınlığına karışırlar, bu fahri görevin kendilerine verdiği güçle "seni bir daha o oğlanla görürsem bacaklarını kırarım" uyarısını yapmayı ihmal etmezlerdi. Oğlan başka mahalledense ve söz dinlemiyorsa gerektiğinde dövülerek gözdağı da verilirdi.

Gerçi bütün bu fahri görevliler ve gözetleyenler mahalle arkadaşları arasında aşkların filiz vermesine engel olamazdı. Daha masumca, daha dikkatli bir şekilde yaşanan bu aşklar bir süre sonra ya sessiz sedasız biter ya deşifre olurdu. Deşifre olması halinde aileler iki genci birbirlerine uygun buluyorlarsa, arkadaşlık evlenme ile sonuçlanırdı. Uygun bulmuyorlarsa, suçlamalar, sertleşmeler yaşanabilirdi. Eğitimli ailelerin çoğunlukta olduğu mahallelerde anne babalar kızlarının "bacaklarını kırmaya kalkan" namus bekçilerine söz hakkı vermezler, bu tür mahallelerde daha çağdaş arkadaşlıklar, hatta aşklar yaşanırdı. Orta sınıfa mensup, eğitimli babalar gerekirse kendi kızlarının bacaklarını kendileri kırmayı tercih ederlerdi.

İlk aşk hikâyelerinin en çok yaşandığı yerler okullardı. Defterin arasına mektup koymalar, en yakın arkadaşa fısıldamalar, beraberce okulu kırmalar, sınavlarda kopya vermeler bu tür aşkların en temel tezahürleriydi. Yazın gidilen kamplarda, yazlıklarda da aşklar yaşanır, özellikle yaz aşkları çok romantik ve unutulmaz olurdu. Kumsalda beraber yürünür, gece diskoda dans edilir, karanlıkta buluşulur, denize bera-

ber girilirdi. Bu aşklarda bir cinsel ilişki yaşanır ve bunun istenmeyen sonuçları doğarsa, o zaman dramatik olaylar baş gösterirdi. Aşk, aşk olmaktan çıkar, namus meselesine döner, kızla oğlan çok genç yaşta evlenmek zorunda kalırlar, basit bir gençlik heyecanı ile başlayan olay, sonunda kötü ve problemli bir evlilik halini alırdı. Cinsel ilişki karıştırılmadan, karıştırılsa bile etrafa sezdirilmeden akıllıca yürütülen aşklar genellikle biter, bazen de evlilikle sonuçlanırdı.

80'li yıllarda hayatın mantığı, akışı, düzeni değişti. Ateşle barut iş hayatında, okulda, mahallede çok daha sık bir arada bulunmak durumunda kaldı. Bu yeni hayat, aşkların hem yaşanmasını hem bitmesini kolaylaştırdı. Kızlarla erkeklerin bir arada bulunmaları halinde muhakkak infilak olacağı inancı zedelendi. 80'lerde genç olanlar aşk karşısında daha cesurdular, ama 70'li yılların gençliğinin büyük çoğunluğu aşklarını gönüllerince yaşayamadı.

Arkadaşlık teklif etme

70'ler arkadaşlık teklif etme yıllarıydı. Bu, karşı cinsler arasında bir gönül ilişkisi talebinin dile getirilmesi demekti. Ortaokul, lise öğrencileri arasındaki aşklar kendiliğinden gelişmez, genellikle bir aracı vasıtasıyla arkadaşlık teklif edilirdi. Küçük şehirlerde teklifi yapan erkek, kabul veya reddeden kız olurken, büyük şehirlerde kızlar da erkeklere arkadaşlık teklif edebiliyorlardı. Bir genç erkek arkadaşlık teklif etmek istediği kıza, bir arkadaşıyla haber gönderirdi. Bu tür gönül meselelerinde aracılık yapmaktan hoşlanan, çöpçatan ruhlu, pek de alımlı olmayan kızlar kendilerini bu mevkide bulurlar ve bundan şikâyetçi görünmezlerdi. Arkadaşlık teklif edilecek olan kıza giderler "Filanca sana arkadaşlık teklif ediyor," derlerdi. Bir seferde "evet" diyen kız, teklif eden oğlanın gözünden düşerdi. Bazı kızlar da gönülden demedikleri "hayır"ın tadını kaçırırlar, fazla naz âşık usandırırdı. İdeal olanı üçüncüde "evet" demekti. Bazı erkekler bir kıza bir kere arkadaşlık teklif etmekle övünürler, bazıları da aynı anda üç dört kıza birden arkadaşlık teklif ederlerdi.

Arkadaşlık teklifi kabul edilip bir ilişki başlayınca oğlanın adı kız için konuştuğu çocuk olurdu. 70'li yıllarda küçük şehirlerde gönül ilişkisi yaşayan tarafların adı konuştuğu çocuk/konuştuğu kız idi. Böyle denmesinde şaşılacak bir şey yoktu, çünkü aşk konuşmakla sınırlıydı. 80'li yıllarda çıktığı çocuk/çıktığı kız oldu. Artık konuşmanın ötesine geçiliyor, baş başa kalınıyordu. 90'lı yıllara gelindiğinde erkek arkadaş/kız arkadaş oldu. Sınırlar aşılmış, dünyayla kültürel bütünleşmenin de adımları atılmış, bazı kesimlerde sevgiliye *boy friend/girl friend* denmeye başlanmıştı. 2000'li yıllara doğru giderken sevgili kelimesi otuz yıl öncesinin o tehlikeli ve ürpertici tanımını kaybetti. Evlenmeden birlikte yaşayan gençlere rastlamak olağan hale geldi.

70'lerde arkadaşlık teklif etme, daha çok ilkgençliğini yaşayanlar arasında görülürdü. Oysa yaşını başını almış, yetişkin insanlar arasında da bir gönül ilişkisini başlatmak meseleydi. Duygularını belli etmek doğru bulunmazdı. Erkeklerin bazıları çok cesaretsizdiler. Ağızları laf yapamayanlar arkadaşlarından yardım isterler, dert köşelerine mektup yazıp akıl danışırlardı. Hoşlandıkları kızı takip etmek en büyük zevkleriydi. Kızın peşinden yürür dururlardı. Bazıları arkadaşlık teklifi kartları bastırırlardı. O yıllarda, üzerinde "Bayan, arkadaşlık teklifimi kabul ediyorsanız 'evet', etmiyorsanız 'hayır' kısmını yırtıp veriniz" yazan kartlara, mahcup gençlere akıl verip kızları kendilerine nasıl âşık edeceklerini anlatan kitaplara rastlanırdı.

Dost hayatı yaşamak, metres tutmak

O yıllarda aşklar eğlenceliydi, kimi hikâyeler gülünçtü, çekilen acıların çok ağır olduğu sanılıyordu. Ama aynı yıllar, yine aynı toplumsal hayatın kuralları yüzünden ağır ve efsanevi aşkların görüldüğü, dramatik sonların yaşandığı yıllar da oldu. Tarafların birinin evli olması halinde yaşanan aşk, yasak aşktı. Dramatik sonlara çoğunlukla bu tür yasak aşklarda rastlanıyordu. Evlilik çok daha fazla önemsenen, kut-

sal olduğu sık sık vurgulanan tam bir "müessese", "kutsal yuva"ydı. Kutsal yuvaları zedelediği için yasak aşk yaşayanlara saygı duyulmadı, lanetlendiler. Böyle bir aşkın tarafları özellikle küçük şehirlerde çok ağır bedeller ödediler. Ama bekârlar arasında kızın babası vermediği ya da erkeğin ailesi istemediği için yarım kalan, acı bir intiharla ya da benzer bir kederle biten aşklar ise efsane haline geldi. Gençler birbirlerini severken onları desteklemeyenler ve aradaki pürüzleri gidermeye çalışmayanlar, dramatik sonlardan sonra sevenleri ayırmanın günah olduğunu söylerlerdi.

Yasak aşkların büyük çoğunluğu toplumsal baskılar nedeniyle ayrılmayla biterdi. Ya kadın ya erkek ya da ikisi birden evli olurlardı. Hem kadın, hem erkek evliyseler en ağır fatura onlara çıkardı. Böyle bir aşkta asla affedilmeyen iki figür birden bulunurdu. Yaşamayı ve birbirlerini sevmeyi başarsalar da toplum dışına itilirlerdi. Eşlerinden ayrılıp birbirleriyle evlenseler bile, yasak olan dönem unutulmazdı. En hafifinden mahalle değiştirmek zorunda kalırlar, geçmiş peşlerini bırakmazdı.

Kadının evli, erkeğin bekâr olduğu durumlarda erkek kadına göre daha hafif bir bedel öderken, kadın için neredeyse bir "Vurun Kahpeye" öfkesi yaşanırdı. Kadının erkeği baştan çıkardığı, kandırdığı iddia edilir, faturanın büyük kısmı kadına kesilirdi. Kadın kocası tarafından vurulmazsa derhal terk edilir, yakınları tarafından hor görülür, orospu damgası yer, ailesi hadiseyi sineye çekip kızlarını reddetmemişse, baba evinde de huzura eremezdi. Üstüne üstlük uğruna yuvasını dağıttığı adam ortadan kaybolur, bakire bir kızla evlenip kadının hayatından çıkar, ama bu leke evli kadının alnından çıkmazdı.

Bazen kadın bekâr, erkek evli olurdu. Uzun süre gizli tutulan ilişki deşifre olunca taraflar biraz direnirler, bu defa da "gözü yaşlı, fedakâr eş dramı" sahneye konurdu. Fedakâr eş kucağında çocuğuyla kapı kapı gezer, yuva yıkan kadına lanet edilir, oğlanın ailesi gelinlerini bağırlarına basarlar, sonunda genellikle adam başı önünde dönüp evine gelirdi.

Eğer adam gerçekten sevmişse acıklı ve unutulmayacak bir aşkın kalbe gömülmesi olurdu bu. Ama sadece bir arayış, bir heyecan, öylesine gelip geçici bir aşk hikâyesi ise, bekâr kadın acı çekerdi. Baskılara daha fazla dayanamaz, adamdan ayrılır, kendini kabul edecek "dışarlıklı" biriyle evlenir ya da hiç evlenmezdi. Bazen adam karısına dönmez, sevgilisiyle aynı evde yaşamaya başlardı. Buna dost hayatı yaşamak denir ve orta sınıfın genel ahlak anlayışına asla uymazdı. Evli erkeğin sevgilisine metres, kadının evlenmeden birlikte oturduğu adama dost denirdi. Kadınlar evli olmadıkları erkeklerle birlikte oturuyorlarsa "dost hayatı yaşıyor", evli erkekler bir kadınla ilişki yaşıyorlarsa "metres tutmuş" olurlardı. Böyle durumlarda genellikle karılar boşanmayı kabul etmezler, ne kendileri huzura erer ne de âşıkların huzura ermesini sağlarlardı. Boşanmak kolay değildi, davalar uzun yıllar sürer, şahitler, suçlamalar gırla giderdi. Otuz senedir birbirinin yüzünü görmeyen karıkocalara rastlamak mümkündü. Aşklar, özellikle yasak aşklar dönemin toplumsal hayatının en büyük rengiydiler. Dedikodudan hiç hoşlanmayan ciddi büyükler bile, yasak aşkın cazibesine dayanamazlar, ayrıntıları öğrenmek için müthiş bir iştah duyarlar, duyduklarını anlatmak konusunda kendilerini tutamazlardı.

Tek taraflı yaşanan "platonik" aşklara çok sık rastlanırdı. Yaygın olması doğaldı, çünkü 70'ler de daha eskiden olduğu gibi, aşkın bastırıldığı, katı kurallar dahilinde yaşanmasının uygun görüldüğü yıllardı. Platonik aşklar yaşandığı sırada bilinmez, uzun yıllar sonra itiraf edilirdi. Genellikle kızlar platonik aşka tutulurlardı. Hükümet tabibine âşık olan kız bunu kimselere söyleyemez, tabip tayin olup gider, ama kız ardından onu sevmeye devam eder, yıllar geçtikten sonra, içinde taşıdığı bu sırrı açıklayıverirdi. Duyulur, öğrenilir ama kız ölesiye âşık olduğu halde "yanlış" yapmamış olduğu için mahkûm edilmezdi. Evli kadınlar için platonik duygular besleyerek kıvranan erkeklere rastlanırdı. Kendini âşık olduğu adamdan ya da kadından daha değersiz gördüğü için bunu asla itiraf edemeyenler platonik aşklara mahkûmdular.

O ağacın altı

Âşık olmak bekârlar için daha kolaydı, onlar arasında âşık olma halleri de günümüze göre farklı yaşanırdı. Şiir, şarkılar ve doğa aşkı besleyen ve güzelleştiren unsurlardı. Âşıklar birbirlerine –genellikle gizlice– mektup yazarlardı, bunlara elbette aşk mektupları denirdi. Aşk mektuplarında "meleğim, erkeğim, gönlümün sultanı, alnımın yazısı" gibi gayet klişe hitaplara, "gülü solana, seni ölene kadar seveceğim" gibi klişe dizelere rastlamak mümkündü. Yazıyla ve okumayla o yıllarda da pek arası olmayan toplum, aşkı da klişe bir şekilde yaşıyordu. Bütün aşk mektupları birbirine benziyordu. Hatta aşk mektupları örneklerine yer veren kitaplar satılıyordu. Yıllar geçince uzun ve ağlamaklı aşk mektuplarından kısa aşk mesajlarına geçildi. Âşıkların buluşması da kolay değildi. Binbir yalan hazırlanır, iyi arkadaşlarla ortak senaryolar yazılır ve ailenin haberdar olmadığı sevgiliyle buluşulurdu. Sevdiğinin bir resmini saklamak, yakın arkadaşlara göstermek, gecenin geç saatlerinde resme bakarak hayallere dalıp gitmek âşık olmanın raconuydu. Radyo susar, sevdalı kızın ya da erkeğin odasının ışığı yanar, bu sırada babadan gizli tüttürülen sigaranın eşliğinde şiirlerle dolu aşk mektupları yazılırdı. Âşıklar buluştuklarında genellikle gözlerden uzak yerleri tercih ederlerdi. Bazı mekânlar âşıklar için önem taşır, bir çınar ağacı aşklarının en önemli tanığı olabilirdi. Bu ağaca isim kazımak da âdetti. Bazı şehirlerde bu türden âşık ağaçlarına rastlanırdı. Âşıkların isimleri yine bıçakla kazınmış bir kalbin içine yazılır, kalbin içinden de bir ok geçerdi. Kalp, içinden geçen ok ve sevgililerin ismi aşk simgesiydi. Defterleri anneleri tarafından pek karıştırılmayan kızlar, sevgililerinden uzun süre haber alamadıklarında ya da gecenin bir yarısı uyku tutmadığında, defterlerine sevgililerinin adlarını yazarlar da yazarlardı.

Hediyesiz aşk olmazdı. Erkekler çiçek vermekten her zaman utandıkları için genellikle vermezler, kırk yılda bir verecek olduklarında da ceplerine soktukları gülü ya da me-

nekşeyi çıkarıncaya kadar akla karayı seçerler, kızlar da bunları hatıra defterlerinin arasında kuruturlardı. Mendil gönderme devrinden kazak örme devrine geçilmişti. Bir kız bir erkeğe âşık olmuşsa ve bu aşkı yaşıyorlarsa, kazak örmek âdetti. El örgüsü kazaklar demode olunca ve zaten aşkların yaşanma biçimi de, aşkın beklentisi de değişince, kızlar aşk için böyle bir zahmete girmez oldular.

Âşıkların olduğu yerde kötü adamların olması kaçınılmazdı. Dönemin kötü adamları da kızların babaları veya abileriydi. Kız kardeşini sevgilisiyle gördüğü için ikisini birden döven abi hikâyeleri az rastlanır şeyler değildi. Yardımcı figürleri çoktu, engelleri zorluydu, romantizm dozu ağırdı ama, 70'lerin aşkları daha aşktı.

Allah bir yastıkta kocatsın

Dünya evine girmek, yuva kurmak

Toplum içinde kabul görmenin birkaç yolundan biri evlenmekti. Genç erkekler askerliklerini yapmadan ve evlenmeden adam olmuş sayılmazlar, bir ev geçindirmenin sorumluluğunu taşımaya başlayınca, ciddiye alınmaya layık hale gelirlerdi. Evlenmek bir yanıyla çok kolaydı, sarsılmamış bir tarifi vardı, hedefi, amaçları belliydi. Bir yanıyla da çok zordu, bir yığın prosedürden geçmek, boşanmak hoş karşılanmadığı için, ince eleyip sık dokumak gerekiyordu.

İki türlü evlenme şekli vardı. Bunlar görücü usulüyle evlenme ve tanışarak evlenme idi. İlerici aileler tamamen reddetmeseler de, görücü usulüyle evlenmeye sıcak bakmazlar, çocuklarının tanışarak evlenmelerini tercih ederlerdi. Tutucu aileler için o yıllarda doğru evlenme şekli görücü usulü ile evlenme idi. Her iki türde de uzun araştırmalar yapılır, gerek kızlar, gerek erkekler sorulup soruşturulurdu. Onuru hiçe sayan görücü usulü ile evlenme, 70'li yıllarda şehirlerde hız kesmişti, ama yine de tuhaf karşılanan, garipsenen bir tarafı yoktu.

Evlenme çağına gelmiş kızlara görücü gelirdi. Görücü bir grup kadın demekti. Çöpçatan kadının tavsiyesi üzerine oğluna kız bakan anne yanına varsa kızını, kız kardeşini alır, kız görmeye giderdi. Oğluna kız bakan anne görücü gider, evlenecek yaşta kızı olan anneye görücü gelir, kızlar da görücüye çıkardı. Çeşitli durumlarda görücü gidilirdi: Oğlanın

annesi bir vesileyle gittiği bir evde, evin kızını beğenebilir, bir süre sonra yakın kadın akrabalarını toplayıp o eve görücü gidebilirdi. Oğlanın halası, teyzesi veya bir başka kadın akrabası gittikleri bir evde, evin kızını görüp beğenebilirler, oğlanın annesini de alarak görücü gidebilirlerdi. Çöpçatanlık yapan kadın, oğluna kız arayan anneye veya yakınlarına, şehrin falan mahallesinde filancanın gelinlik kızı olduğunu söyler ve görücü gidilirdi. Müşkülpesent annelerin koca şehirde oğullarına layık bir kız bulamayıp civar illere bile görücü gittikleri görülürdü. Bazen görücü gönderme teklifi evlenecek delikanlıdan gelirdi. Delikanlı bir kızı görür, beğenir ve annesini görücü gönderirdi. Görücü gitmek kadınlar arası bir faaliyetti. Görücü gitmek için gidilecek eve haber gönderilir, gün, saat bildirilir ve görücü gelineceği vurgulanırdı.

Her ailenin görücülük müessesesine karşı tavrı aynı değildi. Gelinlik kızına gelen görücü sayısının çok olmasıyla övünen anneler olduğu gibi, görücüye çıkmaktan nefret eden kızlar da vardı. Kimi kızlar gönüllerinde bir sevgili olduğu için görücüye çıkmak istemezler, annelerinin zoruyla çıksalar bile görücülere surat asarlardı. Genel olarak nazik olmak, fazla hevesli görünmemek, misafire hakaret edercesine surat asmamak, kendine görücü geldiği için mutluluktan havalara uçmamak makbul davranışlar arasındaydı.

Görücünün kızı görüp gitmesi bu evliliğin gerçekleşeceği anlamına gelmezdi. Zaten görücü ziyaretleri sırasında bu konu fazla konuşulmaz, kız görülür, boyuna posuna, ailenin sosyal durumuna, temizliğine, nezaketine ve benzeri unsurlara bakılırdı. Bir başka deyişle görücüler kızı "görürlerdi". Görücülerin en çok dikkat ettikleri şey kızın güzel olup olmadığıydı. Güzel kızlara daha fazla görücü gelir, bu da kızların kısmetlerden kısmet beğenmemelerine yol açardı. Görücülere kahve başta olmak üzere gereken ikramlar yapılır, eğer aile kızını vermeyi düşünmüyorsa mesafeli durulur, konuşma açılsın da sohbet uzasın diye ortaya ikide bir laf atılmaz, soğukça davranılırdı. Eğer oğlanın annesi de kızı beğenmemişse fazla oturmak doğru olmaz, bir kahve içip kalkılırdı.

Bazı anneler kızlarını evlendirmeye, bazı kızlar da evlenmeye çok teşne olurlardı. Bu tip aileler görücü geleceğini dünya âleme ilan ederler, olduklarından başka türlü görünmeye gayret ederlerdi. Kızlarının en mazbut pozlarda çekilmiş fotoğraflarını bir vesile icat ederek çöpçatanlıklarıyla meşhur olan birtakım kadınlara dağıtırlar bu çöpçatan ruhlu kadınlar o resimleri kapı kapı dolaştırıp kızlara koca ararlardı. Çöpçatanlık müessesesi özellikle düşük eğitimli mahallelerde iyi işlerdi. Bu kadınların ellerinde kızların fotoğrafları kadar, evlenecek kız arayan erkeklerin de fotoğrafları bulunur, sık sık vesile icat edilerek ortaya dökülür, bazen hiç vesile aranmaz, doğrudan kızın annesine veya kıza gösterilirdi. Görücü usulü ile evlenmede oğlanın annesi kızı beğendiyse, kızın annesinin gözü de oğlanın ailesini tuttuysa süreç işlemeye başlar, bir beğenme söz konusu olmamışsa misafirler nazikçe teşekkür edip giderler, kız ve annesi bir süre görücülerden haber bekler, makul bir süre içinde haber çıkmazsa o aileden ümit keserlerdi.

Tanışarak evlenmede kızla oğlan, arada ikisini bir araya getirmiş kimseler olmadan birbirlerini görmüş ve tanımış olurlardı. Bu basit bir tanışma olabileceği gibi, iki genç birbirlerine âşık olmuş, hatta flört ediyor da olabilirlerdi. Ortada böyle bir ilişki varsa, evlenmek için gerekli adımların atılması zamanı gelir ve prosedür işlemeye başlardı. İktidarın tadını ancak oğulları evlenme çağına gelince alabilen anneler bunu pek hoş karşılamıyorlarsa da, artık 70'lerde yaşanıyordu ve şehirlerde gençler görücü usulü ile evlenmeye karşı çıkıyorlardı.

Tanışarak evlenmenin de türleri olmakla birlikte, 70'lerin başlarında, Batı'nın küçük şehirlerinde yaygın olarak görülen, oğlanın sokakta gördüğü kızı birkaç ay boyunca takip etmesi, kızın salak değilse bunun farkında olması, ardından ilk adımın atılmasıydı. Bu takipler o yıllarda bir tür tanışmaydı. Böyle durumlarda oğlan kızın hangi eve girip çıktığını görür, bununla yetinip o eve doğrudan annesini görücü gönderebilirdi. Oğlan takip ettiği kızla bir vesile yaratıp ta-

nışabilir, birkaç masum görüşmeden sonra, kıza annesini görücü göndereceğini söyleyebilirdi. Oğlan kızla tanışır, arkadaşlık teklif eder, kız reddeder, oğlan bunun üzerine niyetinin ciddi olduğunu göstermek için annesini görücü gönderebilirdi. Ya da oğlan kıza arkadaşlık teklif eder, kız nazlanır, sonra kabul eder, nihayet muhallebicide buluşulur, birkaç buluşmadan sonra oğlan annesini görücü gönderebilirdi. Eğer ortada bir arkadaşlık varsa, artık bunun adına görücü usulüyle evlilik denmez, tanışarak evlenme denirdi. Bu düzeyde olan ilişkilerde müstakbel kayınvalidenin gönlünü yapmak için, yine de bir görücü ziyareti yaşanırdı.

Hayırlı bir iş için geldik...

Aileler birbirlerini uzaktan da olsa tanıyorlarsa, görücü gitmeye gerek yoktu. Doğrudan kız istemeye gidilirdi. İşyerinden arkadaşlık, okul arkadaşlığı, komşu çocukları arasında bir aşk söz konusuysa, bunun adı tanışarak, hatta sevişerek evlenme idi. Bazı tutucu kızlar tanıştıkları oğlanla aşk yaşamak istemeyebilirler, o zaman konuya damardan girerler "Niyetin ciddiyse aileni beni istemeye gönder," derlerdi. Oğlanın niyeti ciddi değilse aşk başlamadan biter, ciddiyse kızı istemeleri için ailesini gönderirdi. Ne şekilde tanışılmış olursa olsun, birbirlerini yıllardır tanıyan aileler bile söz konusu olsa, kız isteme töreni mutlaka yaşanırdı. Hâlâ yaşanmakta olan bu tören, evlilik prosedürünün en nazik, en zor olan kısmıydı.

Kız isteme kadınlar arası bir tören değil, aksine babaların başrolü oynadığı bir gösteriydi. Önce kız istemek için gelineceği haber verilir, gün ve saat bildirilirdi. Baba çok katıysa ve kızını söz konusu delikanlıya vermeyi kesinlikle düşünmüyorsa bu ziyaret baştan reddedilirdi. Ama ziyareti reddetmek misafire hayır demek olarak yorumlanırdı. Misafirin kutsal sayıldığı yıllarda, her ne sebeple olursa olsun, ziyarete gelmek isteyen misafire hayır denmezdi. İki tür kız isteme vardı. Birinde aileler arasındaki haberciler her iki tarafın da gönlü-

nün olduğu bilgisini taraflara sızdırmış olurdu; böyle durumlarda telaş edecek, meraklanacak bir durum yoktu. Diğerinde ise kız tarafının ağzından laf alınamaz, kızın babası sağı solu belli olmayan bir adamsa, ziyaret hem kız, hem oğlan için tam bir heyecan kasırgası şeklinde yaşanırdı.

Kız istemeye gidenler arasında, damat adayı, annesi, babası, bazen amca, büyükbaba gibi yakınlar bulunurdu. Kız istemeye gidilirken şık giyinilir, muhakkak çiçek ve çikolata götürülürdü. Birçok kadın hayatlarının tek çiçeğini istenirken aldılar, onları da doya doya koklayamadan misafir odasındaki vazoya koymak zorunda kaldılar. Aileler maddi güçlerine ve görgülerine göre çiçek ve çikolata seçerlerdi. Pastanelerde kız isteme için hazırlanmış özel çikolata kutuları bulunurdu. Müşterilerine gümüş kayık tabaklardan kumaş kaplı basit kutulara, kristal kâselerden porselen şekerliklere kadar geniş bir seçenekler yelpazesi sunarlardı. Aile kız istemeyi gösteriye dönüştürmek istiyorsa, en pahalısından gümüş gondol içinde madlen çikolata ile bir yığın kırmızı gül götürürdü. Orta sınıfın seçimi yedi ya da dokuz adet hafif pörsümüş karanfil ile beyaz seramikten bir kâse içinde pralinli çikolata idi.

Damat adayı ile baba –gelecek olan diğer erkekler– kravat takarlar, anneler tayyör giymeye, en değerli takılarını takmaya dikkat ederlerdi. Kız istemeye gidecek olan aile bir telaş yaşar, akşam yemeği evde erkence yenirdi. O sırada kız evinde de aile bireyleri giyinirler, istenecek kızın çabucak götürmesi için kahve tepsisi ve fincanlar hazırlanır, babanın eli ayağına dolaşır, o da kravat takar, bu önemli günde evde bulunması istenen dayı, amca, büyükbaba gibi yakınlar çoktan gelmiş olurlardı. Misafirler kapıyı çalarlarken, hâlâ işler yetişmemiş olur, evin küçük kızı sehpaların tozunu alırdı. Eğer istenecek kızın babası hayatta değilse, bu önemli tören için dayı veya amca çağrılır, onlar da bulunamazsa, yaşını başını almış bir enişte bu işi üstlenirdi.

Kız istemeye gelen misafirler misafir odasına buyur edilirler, önce havadan sudan sohbet edilirdi. Bu arada çeşitli

öksürmeler, konu bulamamalar "Orada rahat mısınız beyfendi?"ler söylenir, kolonya-şeker ikramı yapılırdı. Derken kahvelere sıra gelirdi. Müstakbel gelinin kahveleri ikram etmesi âdettendi. Kız kahveleri dağıtırken misafirlerin yüzüne bakmaz, misafirler aksine, kızın yüzüne dikkatle bakarlardı.

Kahveler de içildikten sonra, konuyu açmanın zamanı gelirdi. Bazı babaların ağzı laf yapmazdı, bu yüzden konuyu açsın ve doğru dürüst konuşsun diye çeneli bir yakın akraba erkek de kız istemeye götürülürdü. Bu önemli görevi üstlenen yakın akraba aynı klişe cümlelerle konuya girerdi: "Efendim, sebebi ziyaretimiz malum. Allah'ın emri, peygamberin kavliyle kızınızı oğlumuza istemeye geldik..."

Bu cümle edildikten sonra, duruma göre değişen cevaplar verilirdi. Kızın babası kızını verecekse "Ne diyelim, kısmetse olur..." derdi. Nasıl bir defa teklif etmekle arkadaşlık başlamıyorsa, bir defa istemekle de kız verilmezdi. Ama sebepsiz yere hayır demek de doğru ve nazik bir davranış olmayacağı için hazırda bulunan birkaç cümleden biri edilirdi: "Kızımıza soralım", "Kızımızın daha yaşı pek küçük", "Vallahi çok ani oldu. Bir düşünelim." Bazen kız istemeye gelenler arasında eli boş dönmemeye kararlı biri bulunur "Kızınızla oğlumuz birbirlerini görmüşler, sevmişler. Seven gönüllerin arasına girmeyi Cenabıhak da hoş görmez," gibi cümlelerle üsteleyerek, bu göstermelik inadı kırmayı başarırdı. Baba eğer kızını vermeyi gerçekten düşünmüyorsa ve biraz da asabi ise sert bir ifadeyle "Benim size verilecek kızım yok!" derdi ki, bu ağır bir cümleydi. Babanın ağzından bu cümle çıktıktan sonra, misafirlere kalkıp gitmek düşerdi. Aile sadece nazlanmak ve "kolay lokma değiliz" demek istiyorsa "Bizim de büyüklerimiz var, onlara danışmamız lazım," derdi ki, bu cümleden kız tarafının evlilik hazırlıkları sırasında epeyce ağır isteklerde bulunacağı anlamı çıkarılabilirdi.

Kızla oğlan gerçekten birbirlerini seviyorlarsa, baba da verimkârsa, "kızımıza soralım" denir ve böylece müstakbel damadın yüzünde güller açardı. Tutucu yapılı ailelerde böyle yürüyen kız isteme törenleri, ilerici, neşeli ailelerde daha

canlı geçer, isteme bittikten sonra, sohbete geçilir, hatta konu siyasete bile gelip dayanırdı. Eğer "verdik, gitti" cümlesiyle ilk gece mutlu sona ulaşmışsa, söz kesme tarihi saptanırdı. Söz kesme artık iş ciddiye bindi anlamına gelir, yapılacak hazırlığa göre sözlü kalma süresi saptanırdı.

Kız kaçırma, kocaya kaçma

Kızla oğlan birbirlerini sevdikleri ve dünya âlem bunu bildiği halde, kızın babası inat ediyor ve kızını vermiyorsa, gençlerin meşru yollarla evlenme imkânları kalmamışsa, kız oğlana kaçar, buna da kız kaçırma denirdi. 70'lerin başlarında köylerde, kasabalarda, fazla eğitimli olmayan aileler arasında sıklıkla rastlanır, ciddi dalgalanmalara yol açar, kimi zaman tatsız olaylarla, kimi zaman mutlu sonla biterdi.

Bütün meşru yolları tüketmiş olan kızla oğlan, önce gizlice buluşup kaçış planı yaparlardı. Ne zaman, nasıl kaçacaklar, kaçınca nereye gidecekler, kime gidecekler, ne kadar kalacaklar, hangi aracıyla haber gönderecekler, bütün bunlar önemli ve acilen cevaplandırılması gereken sorulardı. Böyle durumlarda kızın ailesinin aklına ilk gelecek olan yere gitmek doğru olmazdı. Kaçan çifti seven, onları koruyup kollayacak, aynı zamanda sözü dinlenir bir ahbabın ya da akrabanın yanına gitmek en doğrusuydu. Mümkünse komşu bir şehirde yaşıyor olmaları tercih edilirdi. Kızın babası çok sert ise, uzun süre gizlenmek ve babanın umutsuzluğa kapılmasını beklemek gerekebilirdi. Bazen oğlanın ailesi çifte destek olur, bazen onlar da bu evliliği hoş görmezler ve sevgililer iki cephede birden savaşmak zorunda kalırlardı. Çok nadir de olsa aşktan anlayan annenin kızına destek olduğu, hatta kaçış planlarına yardım ettiği görülürdü. Sevgililer kaçarlar, önceden saptadıkları yakının evine giderlerdi.

Kaçan çifte evini açan yakın, önemli bir meseleyle karşı karşıya kalırdı. Sevgililerin yatmalarını engelleyecek mi, engellemeyecek mi? Eğer kızın babasını ancak "kızınız artık kız değil" cümlesiyle can evinden vurabileceklerini düşü-

nürlerse, alelacele bir imam nikâhı kıyılır ve çift gerdeğe girer; bu önemli olayın bu şekilde cereyan etmesi istenmiyorsa ve babanın ikna edilebileceği kanaati güçlüyse, kızla oğlan birbirlerinden kesinlikle uzak tutulurlardı. Kaçan çifte evini açan bazı yakınlar, baba ikna olsa da, olmasa da böyle bir namus meselesine aracı olmak istemezler ve her durumda kızla oğlanın yakınlaşmasına izin vermezlerdi.

Bu arada kaçan kızın evi mateme girerdi. İlk yaşanan olay annenin ağlayıp dövünmesi, babanın anneyi suçlaması ve kızını reddettiğini beyan ederek "Benim böyle bir kızım yok!" demesiydi. Bir süre kızın nerede olabileceği araştırılır, oğlan evine haber gönderilip teessüf edilir, oğlan evi de bu evliliği onaylamıyorsa "bizim haberimiz yok"; onaylıyorsa, "artık inadı bırakın, sevenleri ayırmayın" şeklinde karşı haber gönderir, derken çatallı yola gelinirdi. Baba yumuşarsa kızla oğlanın nerede olduğuna dair haber çıkar, aracılar gelir, gider, baba ikna edilir, kız eğer oğlanla gerdeğe girmemişse baba evine döner ve süreç gereği gibi yaşanırdı. Bazen baba kesinlikle yumuşamaz, kızını reddeder, böylece yıllar sürecek baba kız küslüğü yaşanırdı. Kız kaçırma olayları köylerde, küçük kasabalarda daha sık görülür, ama oralarda daha sıklıkla mutlu sonla biterken, az görülen şehirlerde, acı hikâyelerin yaşanmasına neden olabilirdi. Böyle bir şey olmamış ve kız oğlana Allah'ın emriyle verilmişse, kız istemenin ardından gelen tören söz kesmeydi.

Söz kesme

Evlilik prosedürünün gereği gibi işlediği hallerde, kız istemeden sonra sıra söz kesmeye gelirdi. Sözlenme de denen, genellikle fazla büyütülmeden sade bir şekilde yapılan bu tören, aile arasında ve kız evinde yapılırdı. Birbirlerini eskiden beri tanıyan bazı ailelerde, evlilik kararı her iki tarafı da şiddetle sevindirmişse, söz kesme töreni küçük çaplı bir nişana dönüşürdü. Yenilir, içilir, eğlenilir, bu arada kendini ailenin çok yakını zanneden, ama törene çağrılmamış olan akrabalar ya da ahbaplar küserler, tatsızlıklar yaşanırdı.

Söz kesme töreninin en önemli hazırlığı gelin ve damat adayına alınacak hediyelerdi. Bunlar âdet olduğu üzere söz bohçasına konurdu. Söz kesme, evliliği garantileyen bir adım olmadığı ve sırada yapılacak daha çok tören, alınacak çok hediye olduğu için söz bohçasına konulacak hediyeler fazla abartılmazdı. Her bohçada bulunan en temel hediye iç çamaşırıydı. Damada atlet, külot, çorap, terlik, tıraş takımı, babasına pijama, annesine elbiselik kumaş, oğlanın kardeşlerine de cinsiyetlerine uygun ufak hediyeler bizzat kız tarafından işlenmiş söz bohçasına konur ve gönderilirdi. Oğlan tarafı da benzer bir şekilde söz bohçasını hazırlardı. Kıza, kızın annesine, babasına terlik, çamaşır, havlu, elbiselik kumaş, kenarları oyalanmış havlu, kıza gecelik-sabahlık takımı, yüksek topuklu terlik gibi hediyeler hazırlanır, her evde bir köşede zamanı gelince kullanılmak üzere sandıklarda saklanan söz bohçasına konur ve kırmızı kurdeleyle bağlanarak gönderilirdi.

Söz kesileceği gün damat, annesi, babası ve yakın akrabalar yine çiçek ve çikolata eşliğinde kız evine gelirlerdi. Gelirken incecik iki altın telden ibaret olmasıyla bilinen söz yüzükleri de önceden oğlan tarafınca alınmış olur, söz kesme sırasında yüzükler bir aile büyüğü tarafından gençlere takılırdı. Söz kesmenin yakın akrabaların bile dahil olmadığı, çok sade ve kısa bir tören halinde yaşandığı olur, bazen kızla oğlan birlikte çarşıya çıkarlar, kuyumcuya giderler, söz yüzüklerini alıp takarlar, böylece sözlenmiş olurlardı. Aileler evlilik kararından haberdarlarsa ve onaylıyorlarsa, kız isteme töreninden sonra kendi kendilerine sözlenen gençlere kızılmaz, ama nişan ve nikâhı kendi aralarında yapmalarına asla izin verilmezdi.

İncecik iki altın telin bükülmesiyle elde edilen ve adına söz yüzüğü denen bu yüzükler sağ elin yüzükparmağına takılırdı. Söz yüzükleri çok ince olurdu. Bu incelikle bağların henüz zayıf olduğu mu vurgulanmak istenirdi, yoksa söz yüzüğüne göre pahalı olan alyans zaten alınacağı için fazla masraf olmasın diye mi? Bilemiyorum. Sözlü gençler görüşme konuşma konusunda bir parça rahatlık kazansalar da,

söz çok ciddi bir adım sayılmaz, bu nedenle nişanın bir an önce yapılması istenirdi. Sözlü olmak her ne kadar ortada bir evlilik kararı olduğunu beyan etse de, sözlü kızdan hoşlanan başka gençler şanslarını denemekten pek çekinmezler, ama nişanlı kızlara uzak durmalarının daha doğru olduğunu bilirlerdi. Söz her zaman bozulabilir, bozulması halinde büyük yankı uyandırmazdı. Bozulabilecek ve bozulduğu takdirde doğal karşılanabilecek bir şeye niye söz kesme denirdi, o da meçhul. Oğlan eğer askerliğini yapmamışsa, sözlülük sırasında askerliğini yapması çok makul bulunurdu. Böylece kız rahat rahat nişan hazırlıklarını yapar, oğlanla kızın bir araya gelme tehlikesi olmaz, kızın babası rahat uyurdu.

"Evlenmeden olmaz"

O yıllarda âşık, sözlü ya da nişanlı gençler, aileler için potansiyel tehlikeydiler. Her an bir punduna getirip yatabilirler, namus gidebilir, oğlan kızı bırakır korkusu kızların anne babalarının uykusunu kaçırırdı. Oğulları olan ailelerin de rahat uyku uyudukları söylenemezdi. Oğlan bir kızla yatar da hamile bırakır, kızın ailesi kapıya dayanır korkusu, anne babaları dikkatli olmaya zorlardı. Her fırsatta oğlana bu tehlikeden söz edilir, gözü korkutulmaya çalışılırdı.

Ama kızların eğitiminde alfabenin ilk harfi erkeklerin güvenilmez olduğuydu. Bu nedenle evlenmeyi kafaya koymuş olan genç kızların yatmak için ısrarlı olan sözlü veya nişanlılarına "evlenmeden olmaz" demeleri, 90'lı yıllarda özellikle şehirlerde yaşayan eğitimli gençler için eğlence konusu oldu. Kabul edilebilir bir evlilik için ilk şart kızın bakire olmasıydı. 70'lerde de daha önceleri olduğu gibi, evlenmeden önce cinsel ilişkide bulunmak asla hoş karşılanmıyor, erkeğin kızla bir kere yattıktan sonra kızı terk etmesine çok doğal, hatta hak olarak bakılıyordu. Kızlar erkeklere asla kanmamalıydılar. Çünkü dönemin yaygın anlayışına göre, bir erkeğin bir kızla birlikte olmak istemesindeki en büyük amaç, cinsel ilişkiydi ve bir kere yatmış olan kızlar artık ev-

lenilecek kız olma niteliğini derhal kaybediyorlardı. Bu nedenle sözlü gençler bir araya geldiklerinde, erkekler çeşitli vesileler yaratarak birlikte olmaya çalışırlar, kızlar da "aman yatarsam beni terk eder, sonra evlenemem" korkusuyla "evlenmeden olmaz" derlerdi.

Mümkün olduğunca kısa tutulan sözlülük sürecinin ardından nişan yapılırdı. Nişan tarihi aileler arasında belirlenir ve zaman yakınlaştıkça alışveriş telaşı başlardı. Nişanlılık döneminin en temel problemi, şehirlerde adına açıkça başlık parası denmese de, başlık parası niteliği taşıyan, geline takılacak takılar listesiydi. Evliliği bir tür ticaret, alışveriş olarak gören ve kasaba geleneklerinden kopamamış aileler arasında çok sık görülen bu istekler, çoğu zaman pazarlık konusu olur, kendini bilen, görgülü aileler arasında böyle bir şeyin konu edilmesi bile çok ayıp karşılanırdı.

Nişanda ya da düğünde takılacak hediyeleri pazarlık konusu yapacak nitelikteki aileler, iyi niyetle sorulmuş "Gelinimize ne takalım?" sorusunu kötüye kullanırlar, oğlan tarafının eline "beş burma bilezik, bir tektaş pırlanta yüzük, bir pırlanta gerdanlık, iki metre altın zincir..." gibi maddelerden oluşan bir liste tutuşturur, oğlan tarafı da pazarlığa oturur, iki aile çatır çatır pazarlık yapar, pazarlığın bir noktasında anlaşılamazsa nişandan vazgeçildiği, söz yüzüklerinin atıldığı bile olurdu.

70'lerin başlarında bu pazarlıklar, istek listeleri orta halli aileler arasında bile çok ayıp karşılanıyordu. Her ailenin gücüne göre takı takması bekleniyor, ama bu hediyelerin gücün altında kalması ve "biricik kıza" layık olmaması da eleştiri konusu yapılıyordu. Zamanla kızlar da kendilerini değerli bir mal olarak görmeye başladılar ve arzu ettikleri tektaş yüzük alınmadığı için oğlanlara dünyayı dar ettiler.

Görgüden fazla nasibini almamış bazı aileler, hele kızları biraz güzelceyse ve çok isteyeni varsa, kapris yapmalarının en doğal hakları olduğunu düşünürlerdi. Nişana kısa bir süre kala yapılan nişan alışverişi sırasında büyük kavgalar, küsmeler yaşanırdı. Evliliği pazarlık konusu haline getirmiş

aileler, beraberce alışverişe çıkarlardı. Alınanların tümünün parasını ödeyen damada kabir azabı çektirilirdi. Dükkân dükkân gezilir, bir türlü ayakkabı ya da elbise beğenilmez, gelin adayı kadar, kız kardeşleri de kapris yaparlar, fırsat bu fırsattır diye alışveriş yapan grubun peşine takılmış olan teyzeler, halalar, kuzenler de türlü isteklerde bulunurlar, dış kapının mandallarına bile ayakkabı ya da nişan elbisesi alınır, ama bir an gelir, alışverişin başından beri dayanmaya çalışan oğlanın veya annesinin canına tak eder, oracıkta büyük bir kavga kopar ve yüzükler karşılıklı olarak suratlara fırlatılırdı.

Böyle durumlarda oğlan tarafı gerçekten sabır göstermiş, kız tarafı alışverişi abarttıkça abartmışsa, bozulan nişanı düzeltmek epeyce zor olur, çoğu zaman düzelmez, oğlanın annesi kapı kapı gezip kız tarafının ne kadar yüzsüz, açgözlü olduklarını anlatırken, kız tarafı da boş durmaz, kızın annesi önüne gelene oğlanın kötü huylarını sayıp döker ve kuruş harcamadan gül gibi kızlarını almaya kalktıklarını anlatırdı. Bu türden kaprislerin hakları olduğunu düşünen anneler pazarlıkta geri adım atmamayı marifet sayarlar, pazarlıktaki başarılarını kızlarına aldırdıkları mücevher miktarıyla ölçerlerdi. Bu tip kavgalar ve çekişmeler görgüsü kıt aileler arasında yaşanırdı. Şehrin yüksek tabakasında bu türden tatsızlıklar yaşanmaz, hatta birlikte alışverişe bile gidilmez, her iki taraf geline ve damada layık buldukları, seçkin hediyelerini alıp gönderirlerdi.

Nişanı kız tarafı yapar

İster görgülü, ister görgüsü kıt aileler söz konusu olsun, düğün oğlan tarafının, nişan kız tarafının yükümlülüğüydü. İyi aileler nişanın nasıl yapılacağı konuşulurken nazik davranırlar, eğer tarafların maddi güçleri denk değilse, birbirlerini ezmemeye özen gösterirlerdi. Ama nişan alışverişini kazasız belasız yapmış, görgüsü kıt aileler söz konusu olunca bu tür konuşmalarda nezaket dozu azalırdı. Kız tarafı iyice görgü-

süz bir aileyse nişanı da oğlan tarafına yüklemeye çalışır, oğlan tarafı dişli çıkarsa kabul etmezdi.

Nişan evde veya düğün salonunda yapılabilirdi. Kızın babası kızını anlı şanlı bir törenle nişanlamak, oğlan tarafına göre altta kalmamak istiyorsa, tören için düğün salonu kiralar, hiçbir masraftan kaçınmaz, büyük, şaşaalı bir tören yapardı. Genel eğilim nişanın daha mütevazı ve sade, düğünün ise mümkün olduğu kadar gösterişli bir törenle yapılmasıydı. Salonda yapılan nişanların düğünlerden pek farkı olmazken, evdeki nişanlar bazen tamamen aile arasında yapılır, bazen hatırı sayılır bir kalabalık nişanda hazır bulunurdu. Evde yapılan mütevazı nişanların çoğuna sadece yakın akrabalar ve yakın komşular çağrılır, ev müsaitse daha kalabalık olmasında bir sakınca görülmezdi. Nişan yaz mevsimine denk geliyorsa ve kız tarafının evi bahçeliyse, bahçede büyükçe bir nişan yapıldığı da olurdu. Evde yapılacak nişanlar için davetiye bastırılmaz, ama salonda yapılacak nişanlar için muhakkak davetiye bastırılıp dağıtılırdı.

Nişan hazırlıkları günler önceden başlardı. Tören sırasında geline ve damada takılacak takılar alınır, ne giyileceği, saçın başın nerede yaptırılacağı dert olurdu. Hazır giyim henüz yaygın değildi, olanlar da gösterişli bir tören için uygun bulunmazdı. Bu nedenle gelin adayının giyeceği başta olmak üzere, terzilere elbise diktirmek gerekirdi. Nişanda giyim kuşam en önemli konulardan biriydi. Çiftin yakın kadın akrabaları en süslü, en dikkat çekici elbiseyi seçebilmek için büyük çaba sarf ederler, görümceler, baldızlar ya aradıkları kumaşı bulamazlar ya terzi beceriksiz çıkar ya seçtikleri modelden bir türlü memnun olmazlardı. Bütün bunlar yolunda gitse de, muhakkak bir aksilik çıkar, elbiseler ancak nişana birkaç saat kala hazır olur, nişanlanacak kız ve kardeşleri ölüp ölüp dirilirler, ağlama krizlerine girerler, terziyle, berberle kavga ederlerdi.

Evde yapılacak nişanlarda komşuların hakkı ödenmezdi. En az ev halkı kadar koştururlar, gerekli eşyaları temin ederler, töreni kendilerine dert ederlerdi. Kızın annesi, varsa

becerikli yakın kadın akrabaları ve komşuları nişanın organizasyonuna kabaca kaç kişinin geleceğini tespit ederek başlarlardı. Evin günler önceden baştan başa badana-boya yaptırılmış odaları yeniden düzenlenir, kimin nereye oturtulacağı kararlaştırılırdı. Hiçbir evde nişana gelecek davetlilerin tümünün oturmasını sağlayacak kadar koltuk, kanepe, sandalye bulunmadığı için, komşulardan sandalye temin edilirdi. Misafirlere ikram edilecek kuru ve yaş pasta için tabaklar, çatallar, limonata ya da gazozlar için bardaklar da sayıca yeterli olmazdı. Ama iyi bir komşu bütün bu ihtiyacı önceden görür ve kendiliğinden nişan evine getirirdi. Daha yakın ve iyi komşular sadece bu tür eşyaları temin etmekle kalmazlar, börek açarlar, tatlı yaparlardı.

Tören sırasında evin yönetiminin gelin adayının annesinde olması doğru bulunmazdı. Anne, dünürüyle birlikte oturmalı, misafirleriyle ilgilenmeliydi. Bu yüzden koordinatör rolünü üstlenecek biri, genellikle bir yenge, kendiliğinden ortaya çıkar, mutfağa girer, hangi tabakla ne ikram edileceğini, limonataların kim tarafından, nasıl dağıtılacağını, pastanın ne zaman kesileceğini ve buna benzer bir yığın ayrıntıyı düzene koyardı.

Nişan saati yaklaşırken aile bütün hazırlıklarını bitirmiş olur, gelecek misafirleri beklerdi. Davetliler ve erkek tarafı gelince, nişanlanacak kız giyinmiş kuşanmış, makyajı ve saçı yapılmış bir halde bir odada otururken, nişanlanacak oğlan kızın bulunduğu odaya alınırdı. Nişanlanacak çiftin bulunduğu odaya gelin adayını görmeye meraklı çocuklar doluşur, büyüklerin yanında sigara içemeyen gençler gelir, herkesin gelmesini ve törenin başlamasını beklerlerdi.

Herkes geldikten sonra koordinatör ruhlu yenge, aile büyüklerine danışarak zamanın geldiğe karar verir, nişanlanacak çift alkışlar arasında odadan çıkıp misafirlerin bulunduğu salona gelirdi. Bazı aileler evin kirlenecek olmasına aldırış etmeden çiftin üstüne konfeti, kâğıt kurdele serperler, sesi fazla açılmamak kaydıyla pikaba bir plak konurdu. Nikâhtan sonra sol ele geçirilecek olan alyanslar çoktan hazır edilirdi. Bir-

Bir fotoğraf stüdyosu nişanlıların resmine özenmiş. Dekora, yakışıklı erkeğin favorilerine, ceket yakasının genişliğine, güzel kadının yaka çiçeğine bakarak 70'ler olduğunu söylemek mümkün.

birine kırmızı kurdeleyle bağlanır, üzerine dantel veya kadife örtü serilmiş bir tepsiye konur, aralarına da bir makas yerleştirilirdi. Her ne kadar nişan konuşmasını yapacak olan önceden belli olursa da, aile büyükleri konuşma şerefini "Sen konuş", "Allah aşkına sen konuş, bak ant verdim" gibi cümlelerle birbirlerine ikram ederler, sonuçta her iki tarafın da sayıp sevdiği bir aile büyüğü konuşmaya başlardı.

Nişan konuşması gayet derli toplu ve kısa olabileceği gibi, inanılmaz uzunlukta ve bir yığın, düşük, klişe cümleden de oluşabilirdi. Konuşmacı "... çifte ömür boyu mutluluklar dilerim" diyerek konuşmasını noktalar ve sıra yüzüklerin takılmasına gelirdi. Yüzükler sağ elin yüzükparmaklarına takılır, tepsideki makasla kurdele kesilir, çift çılgınca alkışlanır, annelerin gözleri sulanır, çift aile büyüklerinin ve misafirlerin ellerini öper, tebrik edilirdi.

Böylece eğlence başlardı. Eğlence ailenin yapısına, görgüsüne, ağırbaşlılığına, genç sayısının azlığına veya çokluğuna göre değişirdi. Kiminde zarif danslar edilir, azılmaz, kiminde bir noktadan sonra halay çekilir, göbek atılırdı. Gençler dans ederlerken, bu adımla birlikte birbirleriyle artık akraba olanlar senli benli konuşmaya başlarlar, dünürler arasında samimiyet ilerler, erken yatmaya alışık küçük şehirler için geç kabul edilen saatlere kadar eğlence sürerdi. Sonunda gece ilerler, eğlence biter, misafirler gider ve kızın yakın akrabaları baş başa kalırlardı.

Küçük çocuklar ortalığı karıştırmış, yiyecekleri döküp saçmış, her eşya yerinden oynamış, mutfak ağzına kadar yıkanmayı bekleyen bulaşıklarla dolmuş olurdu. İyi komşular bir koşu gidip üstlerini değiştirdikten sonra ortalığı toplamaya, dağ gibi yığılmış bulaşıkları yıkamaya koyulurlardı. Sabaha kadar ortalık toplanır, yeri değiştirilmiş eşyalar yerlerine konur, komşuların getirdiği tabaklar, çatallar, bardaklar, hatta sandalyeler sahiplerine verilmek üzere hazırlanırdı. Oğlan tarafı eve dönerken yapılan tören yorumlanır, dikkat çeken şahıslar, yeterince sıcak ya da nazik davranmamış kişiler eleştiri konusu yapılır, ikramdan, eğlencenin dozundan

bahsedilir, oğlan tüm bu konuşmalara şahit olur, kayınvalide gelinden memnun değilse ve bir kavga çıkması Allahın emriyse, daha eve varmadan, yolda tartışma başlardı. Ertesi günden itibaren çift, artık nişanlı bir çiftti, resmi bir sıfatı olmayan sevgililere göre daha özgür davranabilirlerdi.

Kim kimin neyi olur?

Nişanlılık uzun sürmesinde bir sakınca bulunmayan, hatta eksiksiz bir çeyiz için uzatılmasında fayda görülen bir dönemdi. Bazen kız tarafı "çeyiz hazır değil" gerekçesiyle bu dönemin tadını kaçırır, dünürler arasında ufak tefek tatsızlıklar yaşanırdı. Nişanlanmadan önce kızın kız kardeşleri oğlanın, oğlanın erkek kardeşleri kızın hiçbir şeyi değilken, nişandan sonra bütün bu insanlar birer akrabalık statüsüne kavuşurlardı. Günümüzde çok sık birbirine karıştırılan ve geleneksel aile ilişkilerinden uzak kalmış olanların tümüyle unuttuğu, fazlasıyla ayrıntılı bir "akrabalık statüsü tablosu" söz konusuydu. Gelinin ve damadın anneleri artık kayınvalide, babaları da kayınpederdiler. Alt kesimlerde buna kaynana ve kaynata/kayınbaba dendiği de olurdu. Kayınvalide daha nazik ve mesafeli bir ilişkiyi ifade ederken, kaynana negatif anlamlarla yüklü bir kelimeydi ve öyle kaldı.

Gelin, oğlan tarafının yengesiydi. Yaşça gelinden küçük olanlar geline yenge derler, büyükler adıyla hitap ederlerdi. Damat da kız tarafının eniştesiydi. Gerek gelinin, gerek damadın erkek kardeşleri, tarafların kayınbiraderleriydi. Gelinin kız kardeşleri damadın baldızları, damadın kız kardeşleri de gelinin görümcesi olurlardı. Gelin ve damat birbirlerinin kendilerinden küçük kardeşlerine adlarıyla hitap ederler, büyüklerine abla veya abi derlerdi. Evli baldızların kocaları damadın bacanakları, evli kayınbiraderlerin karıları da gelinin eltileriydi.

Nişanlı bir çiftin ayrılmaları hoş karşılanmasa da, ille de evlenecekler diye bir şart yoktu. Bazen ufak görünen anlaşmazlıklar büyür, nişan bozulabilir, çiftler ayrılırdı. Bunun

adı "nişanı atmak"tı. Nişan, nişanlılar arasındaki küçük kaprisler yüzünden bozulmuşsa, aile büyükleri araya girer, ikisini de azarlar, barıştırırlardı. Ama bazen sorun çiftlerden değil, ailelerden kaynaklanır, oğlan kızdan soğur, kız oğlanın kötü bir huyunu tespit eder veya aile evlenmeleri halinde ilişkinin yürümeyeceği kanaatine varır, nişan bozulurdu. Nişanın bozulması halinde, taraflara verilmiş olan hediyeler geri gönderilir; taraflar olgun ve görgülü kimselerse hediyelerin iadesi sırasında sorun yaşanmaz, görgüsüz ve paragöz aileler söz konusuysa nadiren de olsa medeni hukuk kanununun ilgili maddelerine dayanılarak mahkemeye başvurulur, tazminat davası bile açılırdı.

Ama görgülü aileler genellikle işi bu duruma getirmezler, nişan sessiz sedasız bozulur; kız ağlar, sızlar, oğlan kendini bir süre içkiye verir, küçük ya da büyük aşk acıları yaşanır, yalnız hediyeler değil, mektuplar ve resimler de karşılıklı olarak iade edilir, genellikle ayrılan kız resimleri bir öfke nöbeti sırasında yırtıp atar veya resimlerden oğlanın yüzünü oyarak çıkarırdı. Bir süre sonra birinden birinin başkasıyla nişanlandığı haberi duyulur, bu haber aşk acısını bir süre artırır, sonra geçer, unutulur, yeni nişanlıya eski nişanlıyla aralarında bir "şey" olmadığını anlatma derdi yaşanırdı. Boşanmak kadar ağır değilse de, nişanı atmak kız için pek hoş bir hadise değildi, olay "siciline" işlenirdi. Nişanlısından ayrılmış kızın temiz mazisi kirlenmiş demekti, dolayısıyla tam evlenilecek kız olma niteliği zayıflar, mazisi temiz kız arayan erkekler nişanlısından ayrılmış kızlar söz konusu olduğunda, mazilerinden az ya da çok şüphe duyarlardı.

Eğer nişanlılar arasında sorun yaşanmaz da, nişanlılık hali devam ederse, bu süre içinde kız harıl harıl çeyiz hazırlar, oğlan ev bulma, eşya alma derdine düşerdi. Zaman geçtikçe nişanlılar daha kolay buluşup görüşseler de, bunun sınırı aileden aileye değişirdi. Modern görüşlü aileler nişanlıların buluşup konuşmalarına, birlikte sinemaya, pikniğe gitmelerine, hatta düğün tarihi yakınsa yalnız kalmalarına pek ses çıkarmazlarken tutucu ailelerde nişanlılar ancak kız tara-

fının denetiminde görüşebilirlerdi. Ne tam modern ne tam tutucu aileler ise, görünüşte nişanlılara özgürlük tanır, ama her pastaneye ya da sinemaya gidişlerinde gelinin kardeşini peşlerine takarlardı.

Nişanlılar buluştuklarında ne yaparlardı? Mahalle halkının kapı önünde, bahçede oturduğu ya da en azından pencereden baktığı, kolektif bir hayatın içinde her adımın dikkatle izlendiği, yarım gün ortadan kaybolan bir genç kızın bile nereye gittiğinin mahalleye dert olduğu küçük şehirlerde nişanlılar ne yapabilirlerdi ki? Sinemaya, pastaneye, arkadaşlarıyla birlikte pikniğe, geziye giderler, nişanlılık günlerini baş başa kalabilecekleri, hiç değilse kimseler duymadan konuşabilecekleri bir arkadaş evi aramak, varsa böyle bir eve gidebilmek için yalan bulmakla geçirirlerdi.

Erkek nişanlısının evine gidebilirdi. Ama bu ziyaretler kızın babasından izin alarak ve baba evdeyken yapılırdı. Böyle durumlarda baba, nişanlı çiftin ayrı bir odada baş başa kalmalarına izin verse de, ikide bir anneyi dürter "Git bak, ne yapıyorlar?" diye sorar, anne çay getirme, dolaptan bir şey alma bahanesiyle sık sık odaya dalardı. Aslında nişanlılar konuşsunlar, birbirlerini tanısınlar istenirdi. Ama bu tanışmanın cinsel bir boyutu olmamalıydı. Bu kuralları ihlal eden ve "evlenmeden olmaz" demeyen kızlar da vardı. Böyle çiftler son anda büyük bir anlaşmazlık çıkmaz da evlenirlerse, hiçbir şey olmaz, ama bir süredir punduna getirip arkadaş evlerinde birlikte olunan nişanlı düğüne bir ay kala, örneğin bir trafik kazasında ölürse, o yıllar için ağır bedelleri olan acıklı olaylar yaşanırdı. Kızın sevgilisini kaybetmiş olma acısı geçse bile, "evlenmeden olmayacağı" halde, "evlenmeden olmuş" olduğu için, bu sır bir başkasıyla evlenmesine engel olur, bakire sanılan kız karşısına çıkan taliplere sırrını anlatamaz ve toplumsal kural ve değerlerin altında ezilir giderdi.

Kız kurusu-müzmin bekâr

Evlenmek öylesine önemli bir toplumsal durum ya da statü kazandırıyordu ki, evlenemeyen kızlar veya yaşı geçmiş olan erkekler, bu değerli statüye bir türlü erişememenin ıstırabını derinden duyarlardı. Yaşı 25'i geçmiş olduğu halde hâlâ evlenmemiş bir kıza "evde kaldı" gözüyle bakılırdı. Kızların 20'li yaşların ilk yarısında, erkeklerin de 30'a varmadan evlenmeleri beklenir, birkaç yaş tolerans tanınırdı.

Evlenmemiş kızlara kız kurusu, erkeklere de müzmin bekâr denirdi. Günümüzün eğitimli, şehirli kadın ve erkeklerinin anlamakta zorluk çektikleri bu tanımlar, o yıllarda evlenmemiş kızların ve erkeklerin üzerinde ağır bir travma yaratıyordu. 80'lere gelindiğinde yaşama biçiminin değişmesiyle birlikte bu tanımların acılığı ve eziciliği azaldı. Ama 70'lerin başında küçük şehirlerde, eğitim düzeyi düşük kızlar ve erkekler için evlenememek bir tür eksiklik, hatta hayatı zindan eden bir kusurdu. Kızların yaşları ilerledikçe, karşılarına çıkan taliplerin niteliği düşerdi. 20'li yaşlarının başında olan kızlar hali vakti yerinde, subay veya doktor koca adayları hayal ederlerken 30'a gelmiş kızlar, tuhaf bir aşağılık duygusu içinde, çocuklu ve dul erkeklere bile razı olurlardı. 30'una geldiği halde evlenmemiş bir kızı, en çok bakireliğinden şüphe edilmesi ezerdi. Çünkü özellikle eğitim düzeyi düşük çevrelerde bir kız güzel ve becerikli olduğu halde bu yaşa kadar evlenmemişse, büyük ihtimalle bakire değildi.

Kızların evde kalmaları kadar ağır bir travma olmamakla beraber, 40 yaşını geçmiş olduğu halde evlenmemiş erkekler alay ve merak konusu olurlardı. Bir erkeğin kendi isteğiyle bekâr kalmayı istemesi, o yılların ortalama anlayışına göre kabul edilebilir bir durum değildi. Zaten genel hayat görüşü evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı gerektiriyordu. İnsanlar soyları sürsün diye evlenirlerdi. Bir erkeğin evlenmemesi halinde nedenler daha fazla, ama daha sessiz kurcalanırdı. Yüksek sesle dillendirilmese de iki ihtimal akla gelirdi. Bekâr er-

kek ya iktidarsızdı ya da homoseksüeldi. Her ikisi de maço kültürün hoşgörüyle karşılayabileceği, kabullenebileceği haller değildi. Eşcinselden çok homoseksüel kelimesinin kullanıldığı o yıllarda, her ne kadar Zeki Müren'in cinsel tercihi bütün toplumun malumuysa ve kabullenilmişse de, özellikle küçük şehirlerde insanların eşcinselliğe bakışı günümüze göre çok daha acımasızdı. Eşcinsellik söylentisi bir kızın bakire olmamasından çok daha ağır bir darbeydi. 70'li yıllarda birçok erkek gerçekten evlenmek istedikleri gibi bir kızı bulamamış oldukları halde, iktidarsız ya da eşcinsel sanılmamak için yaşları geçmek üzereyken evlenip mutsuz oldu. Ama yeni hayat –zorluklarıyla birlikte– geldi, gelirken bazı anlayışları değiştirdi. 90'lı yıllara gelindiğinde evde kalma problemi, şehir hayatının genel-geçer anlayışının dışında kaldı.

Kız beşikte, çeyiz sandıkta

Bir evin kurulmasında taraflar arasında, daha önceki yılların anlayışından devralınmış bir anlaşma vardı: Yatak odası takımını ve kadınları ilgilendiren her türlü eşyayı kız tarafı temin ederken evin diğer temel eşyalarını alma sorumluluğu erkek tarafına düşerdi. Özellikle evlenince "ev hanımı" olacak "ev kızları" evlenirken bu anlaşma uygulanır, ama tanışarak evlenen nişanlılar, maddi güçlerine göre birbirlerine destek verirler, hele kız da çalışıyorsa, birçok eşyayı ortaklaşa alırlardı. Yine de çeyiz, kız tarafının sorumluluğuydu. Oğlan tarafı isterse buna katkıda bulunabilirdi. Çeyizin içeriği ailenin maddi gücüne, hayat görüşüne, zevkine göre değişirdi. Genel olarak kumaş veya dantel olan her şey ile mutfakta kullanılacak küçük eşya ve evi süsleyecek olan parçalar çeyizi oluştururdu. Buzdolabı, televizyon, koltuk takımı, yemek masası ve sandalyeler oğlan tarafınca alınırken halı, perde, battaniye, yorgan, yastık gibi eşyalar kız tarafınca hazırlanırdı.

Ama asıl çeyiz bunlar değildi. Artık önemsenmemek ve sıkça görülmemekle beraber, hâlâ sandık çeyizi olarak ad-

landırılan çeyiz, tamamen kadınca parçalardan oluşurdu. Bu parçalar eskiden çok önemsenen, giderek alınmaz ve kullanılmaz olan çeyiz sandığına yerleştirilirdi. Kızı olan anneler için iyi hazırlanmış bir çeyiz bir tür şeref tablosuydu. Bazı anneler kızlarının çeyiziyle övünürlerdi. Kız çocuğu daha ilkokula giderken çeyizi hazırlanmaya başlanırdı. 60-70'li yıllarda kız doğuran, geleneklerine bağlı anneler, kızları büyüyünce hayal kırıklığına uğradılar. Çünkü 80'lerde evlenme çağına gelen kızlar, çeyizi oluşturan parçaların çoğunluğunu beğenmedikleri gibi, bu uzun ve zahmetli emekle dalga geçtiler, çabayı küçümsediler.

Çeyizi önemseyen kızların sandıklarında inanılmaz miktarda dantel bulunurdu. Sehpalara, raflara, dolaplara, koltukların kollarına ve arkalarına, telefonun, televizyonun, radyonun üstüne dantel örtülürdü. Aynı motiften çeşitli boylarda danteller örülür, bunlara oda takımı denirdi. Bir kızın çeyizinde tek bir motif içeren dantel bir oda takımı varsa, bu zayıf bir çeyizdi. Ayrıca keten üzerine nakış, etamin üzerine kanaviçe işlenmiş birkaç parça daha bulunmalıydı. 70'lerde yeni evli bir çiftin evinde her şeyin üstünde dantel, piko, kanaviçe, rahibe işi, delik işi gibi çeşitli yöntemlerle hazırlanmış örtüler bulunurdu.

Dantelden veya piko işiyle hazırlanmış yatak odası örtülerine de yatak takımı denirdi. Bunlar yorgan ağzı, karyola eteği, yastık kılıfı ve çarşaftan oluşurdu. Her aile gücüne göre biri dantelli olmak şartıyla, pikolu, fistolu, nakışlı yatak takımları hazırlardı. Nevresim takımları, çamaşır makinelerinde yıkanabilen ve çarşaf gerektirmeyen kuş kadar hafif yorganlar henüz üretilmiyordu. Yatak odalarına egemen olan renk masumiyetin, temizliğin ve saflığın sembolü beyazdı. Tutucu anneler 80'lerle birlikte yatak odalarına giren inanılmaz renklilikte nevresim takımlarından ve hafif yorganlardan hiç hazzetmediler. Israrla yorgan diktirmeyi sürdürdüler.

Yorganlar çeyizin çok önemli bir parçasıydı. Çeyiz için üstü saten kaplı yorganlar diktirilir, etrafına dantel geçiril-

miş yorgan çarşaflarıyla kaplanırdı. Bunlar şık, kıymetli yorganlardı. Yatıya gelen misafire çıkartılır veya doğum, hastalık gibi durumlarda kullanılırdı. Bir kızın çeyizinde ayrıca yüzleri daha ucuz kumaşlardan seçilmiş günlük yorganlar da bulunmalıydı. 70'ler hazır yatak odası mobilyalarının da hayata girdiği bir dönem oldu. Dolayısıyla kenarları boş, başları demirden, aynalı karyolaların yerini, genellikle lake ya da maun, kenarları kapalı karyolalar aldığı için, karyola eteği denen uçları dantelli örtüler işlevsiz kaldılar. Anneler bunların serilmesi konusunda ısrarlı oldular, modern kızlar da kenarları kapalı karyolalara bunları sermenin mümkün olmadığını bir türlü anlatamadılar. Çeyizlerin içinde hamam takımları da bulunuyordu. Artık hamama gidilmediği için peştamal gereksizdi, yerini bornozlar aldı. İyi bir çeyizde en az iki adet, büyük, mümkünse etrafı oyalanmış banyo havlusu, saç havluları, hamam tası, keseler, banyo terlikleri mutlaka bulunurdu. Ayrıca günlük kullanım için çeşit çeşit havlu alınır, kiminin etrafı oyalanır, misafire çıkarmak üzere daha kaliteli, daha iyi cins havlular tercih edilirdi.

Çeyizlerin büyük ve önemli parçalarından biri yatak örtüsü, diğeri de masa örtüsüydü. Bunlar gösteriş yapmaya uygun olan parçalardı. Aile bağları kuvvetli olduğu ve bol misafirli bir hayat öngörüldüğü için, ev kurulurken alınabilecek en büyük yemek masaları alınır, bunlara da en gösterişli örtüler serilirdi. Tek masa örtüsüyle yetinilmiş bir çeyiz zayıf sayılırdı. Masa örtüsü denince akla gelen, yemek yenirken serilen örtüler değil, aksine, yemek yenmediği zaman masaya serilen, dantelden, nakışlı veya benzer bir el emeği ile hazırlanmış örtülerdi. Zarif aileler yemek yerken masaya örtü sererler, bunların yıkanabilir, beyaz, keten kumaşlar olmalarını tercih ederlerdi. Yemek yenirken serilen beyaz masa örtüleri mutlaka kolalanır, peçete takımları unutulmazdı. Ama hayat değişirken pratik estetiğin önüne geçti. Dantel desenli, adi naylondan masa örtüleri çıktı. Çirkin ve pratiktiler. Kâğıt peçetelerin yaygınlaşmasıyla birlikte, kumaş peçete tenzili rütbeye uğradı, kurulama bezi olarak kul-

lanılmak üzere mutfaklara düştü. Tutumluluk çağından tüketim yıllarına geçilirken yemek masalarının mantığı, hayattaki yerleri de değişti. Yeni ve estetiğe önem veren, tüketimden kaçınmayan yeni bir anlayışla, çok cazip masa örtüleri ve peçeteler sahneye çıktı.

Porselen yemek takımları, iyi cins çatal bıçaklar, bardaklar, kadehler, tencereler, mutfakta kullanılacak diğer malzemeler de iyi bir çeyizin parçalarıydılar. Yatak örtüleri de masa örtülerine benzer süreçlerden geçtiler. Küçük dantel motiflerin inanılmaz bir sabırla örüldükten sonra birleştirilmesiyle elde edilmiş ya da boydan boya nakışlı yatak örtüleri karyolaların üstüne serilirdi. Bunların da günlük ve loğusalık olanları vardı. Günlük olanları fazla emek verilmeden hazırlanır, ama yine de güzel olmasına dikkat edilirdi. Ama yatak örtüleri ne kadar ince bir sabırla işlenmiş olsa da, çiftler evlenip aşkları tavsadıktan, evliliğe ve eve gösterilen özenin yerini birbirini yemeler aldıktan sonra, yatak örtüleri dolaplara tıkıştırılır, sabah karyolanın üzerine yorgan ya da battaniye gelişigüzel örtülürdü. Loğusalık, hastalık halinde veya eve doluşan kadın misafirlere yatak odasını da göstermek gerektiğinde, bu şahane örtü dolapta beklediği yerden çıkardı.

Buzdolapları, "fırınlı aygaz"ları, aspiratörleriyle birlikte yeni hayatın mutfakları, geleneksel çeyiz anlayışına da sızarak renk getirdi. Ağırbaşlı aileler çeyizde hep beyazı tercih ederlerdi. Banyo havluları uçuk renklerde olabilirse de çarşaflar, danteller, tül perdeler hep beyazdı. Oysa mutfak takımları özgür bir alandı, bir geleneğin devamı değildi. Çok renkli, alabildiğine desenli ve cafcaflı olabilirdi. Mutfak takımlarının içinde sayısız miktarda örtü bulunurdu. Bunlar raflara, ekmek kutularının, buzdolabının üstüne serilir, dolabın en üst rafına dizilmiş parlak tencerelere varıncaya kadar görünen her eşya bir örtüyle örtülürdü. Perdelerin ve tüpgazlara örtülen örtülerin de aynı kumaştan olması zorunluydu. Mutfak yağ kızaran, salça veya yemek dökülmesi ihtimali yüksek olan bir yer olduğu için, kolayca yıkanan kumaşların, özellikle desenli olanları tercih edilirdi. Bu de-

senlerin patlıcan, domates, biber, üzüm, kiraz, şeftali olmasında hiçbir sakınca bulunmuyordu.

Çeyiz sandıklarında başka eşyalar da bulunurdu. Bunlar meşhur "ağlayan çocuk" resmine bakılarak yapılan işlemelerden oluşan tablolar, nakışlı kırlentler, seccadeler, namaz başörtüleri, gecelik-sabahlık, pijama, lizöz, çamaşır ve çeyizi hazırlayan annenin havsalasının aldığı diğer eşyalardı. Perdeler evin belli olması beklenerek en sona bırakılır, ama kıymetli halılar ufukta herhangi bir damat adayı yokken bile alınabilirdi. Halı 70'lerde önemli ve değer verilen eşyalardandı; bir ev hakkında halısına bakarak karara varmak mümkündü. Anneler İsfahan'dan Kars'a, Bünyan'dan Hereke'ye tüm halı cinslerini bilirlerdi. Halının taban halısı, oda halısı, karyola halısı, yolluk, seccade şeklinde adlandırılmış değişik boyutları vardı.

Kız tarafı bunları hazırlar ve adına çeyiz denirken, zavallı oğlan tarafı koltuk takımı, yemek odası, vitrin, çamaşır makinesi, televizyon alabilmek için çırpınır, beğense de beğenmemiş gibi yapma ihtimali çok yüksek olan kız tarafının, yani kızın kaprisli annesinin gönlünü edebilmek için uğraşır dururdu. İki taraf sık sık sözleşirler ve beraberce mobilya bakmaya giderlerdi. Düğün tarihi yaklaştıkça, –ayrı eve çıkacaklarsa– evlenecek çiftlerin oturacakları ev için seferberlik başlar, sokak sokak gezilerek kiralık ev aranırdı.

Mobilya alışverişleri hiç de kolay geçmezdi. Dünürler ve gelin kayınvalide arasındaki ilk anlaşmazlıklar, görüş ayrılıkları ortaya çıkar, nişanı atma girişimleri en çok bu dönemde yaşanırdı. Kayınvalide bir koltuk takımı üzerinde ısrarlı olur, gelin beğenmez, kayınvalide gelini saygısızlıkla, gelin kayınvalideyi zevksizlikle –arkasından– itham ederdi. Görgülü ailelerde alınacak mobilyanın seçimi tamamen gençlere bırakılır, "onlar kullanacaklar, içlerine sineni alsınlar" denir, ama yine de müstakbel kayınvalide "Bu koltukların rengi açık değil mi, çabuk kirlenir de..." filan gibi bir iki cümleyi araya sokardı.

70'lerde Türkiye her ne kadar kendi sınırları içinde ya-

şıyor olsa da, büyük şehirlere yakın küçük şehirlerde modernleşme uç vermeye başlamıştı. Kızların da okuması ve sosyal hayata katılması, ayrıntıları ince ince düzenlenmiş bu törensel yaşayışın birçok unsurunu devredışı bıraktı. Kızlar çeyiz ve nişanlılık sürecine derin itirazlarda bulundular. Küçük geleneklerin yaşatılması ve ayrıntılar konusunda da anneler her zaman daha tutucu ve ısrarlı oldular. Kızlar babalarını birçok konuda daha kolay ikna ederlerken, örneğin karyola eteğinin serilmesi gibi süfli bir konuda, anne kız arasında derin görüş ayrılıkları belirdi. Düzeni koruyan annelerdi, hayatın değişmesine en çok onlar itiraz ettiler. 70'li yıllarda evlenen birçok okumuş genç kız, evlerini istedikleri gibi düzenlemekte, gerektiğinde kayınvalide ile çatışmakta, anneleriyle kapışmakta sakınca görmediler. 70'ler küçük hayatların içinde bile küçük başkaldırıların yaşandığı ve olağan hale geldiği yıllar oldu. Ama yine de geleneklerin hâlâ var olduğu küçük hayatları tümden değiştirmek mümkün olmadı. Zaten bunu kızlar da, erkekler de istemiyorlardı. Hâlâ aile şerefi, üçüncü kişilere sergilenecek davranış biçimleri tanımlanmış özelliklerini koruyordu ve bir genç kızın evlenirken gelinlik giymemesi söz konusu bile olamazdı.

Gelinlik ve damatlık, davetiyeler

Düğün tarihi kararlaştırıldıktan ve hazırlıklar büyük ölçüde tamamlandıktan sonra, sıra gelinliğe gelirdi. Kızlar devrimin değil, evrimin sözcüsü oldukları için çeyizlerine konması istenen birçok ayrıntıya karşı çıkıp kendi tercihlerinde ısrarlı olurlarken, düğün ve gelinlik konusunda istedikleri gelinliği giymek ve görkemli bir düğün yapmak gibi, yıllarca beslenmiş arzularının tatmin edilmesi yönünde adım attılar.

Gelinlik ince bir meseleydi. Hazır bir gelinlik yeterince özel değildi ve gelin adayları gelinliği çok önemsiyorlardı. Yüzlerce model karıştırılır, terziler gezilir, onun bunun düğün fotoğraflarına bakılır, yine de içe sinen, gönüle göre bir gelinlik modeli bulunamazdı. Kimi zaman yaratıcı fikirler

gelişir, kimi zaman sıradanlığın kuyusuna düşülür, sonunda birçok kez fikir değiştirmek hakkı saklı kalmak üzere, bir gelinlikte karar kılınırdı. Bu arada karyola eteği serilmesine karşı çıkan bazı "dik başlı" kızlar duvağı sorun ederler, "takmayacağım" diye tuttururlar, bu yüzden anne kız arasında şiddetli kavgalar yaşanır, gelinliği toptan reddedene pek rastlanmazdı. Gelinlik özünde beyaz bir elbiseydi. Sadelikten çok gösterişe eğilimli kızlar için bir gelinlik ne kadar süslü olursa o kadar makbuldü. Dekolte olabilirdi. Birçok kız hayatlarının ilk ve tek dekolte elbisesini gelinlik olarak giydi. Gelinlik uzun olmak zorundaydı ve bu özel elbiseye haddinden fazla önem veren kızlar, gelinliklerinin metrelerce uzun olan duvağıyla övünürlerdi. Kimi zaman gerçek çiçeklerle süslendi, kimi zaman dantelden dikildi, kimileri parlak taşlarla bezendi. 70'lerde arkasına uzun bir duvak iliştirilmiş, şapkalı gelinlikler moda oldu. Değişen sadece modellerdi.

Oysa damatlıklar büyük değişimler geçirdi. 70'lerin başlarında özel olarak tarif edilen bir damatlık yoktu. O güne özel olarak, iyi cins kumaştan, koyu renk bir takım elbise diktirilir, kravat takılır, ağırbaşlı bir görüntü sergilenirken, damatlıklar giderek gülünçleşti. Smokin tanımına girmeyen smokinlere, iri papyonlu takım elbiselere rastlandı. Bir ara bele bordo renkli, garip kuşaklar takmak moda oldu, hatta frak benzeri damatlıklar görüldü. *Kitsch*'in zirveye çıkışıyla birlikte parlak kumaşlardan dikilmiş, sahne kostümünü andıran damatlıklar yaygınlaştı. Kimi zaman takım elbiselerin içine desenli yelekler giyildi, kimi zaman kravatın üzerine kocaman bir madalyon takıldı. Damatlıklarda anlamsız bir cesaret artarken, istikrar kayboldu.

Küçük şehirlerin orta ve orta alt sınıfının hayatında düğün salonları önemli bir yer tutuyordu. Görgülü aileler şehrin seçkin mekânlarında, sade düğünler yapmayı tercih ederlerken, orta ve orta alt sınıflar düğün salonlarında düğün yaptılar. Düğünü erkek tarafı yaptığı için, kız tarafı sadece nasıl bir düğün istediklerine dair arzularını, çoğu zaman emir kipinde bildirirlerdi. Her iki tarafın da aile büyükleri

beraberce düğün salonuna bakmaya giderler, damadın babası düğün salonu sahibiyle pazarlık edip anlaşırdı. Bu anlaşma maddelerinin arasında düğünde yapılacak ikram, orkestranın parasının kim tarafından ödeneceği, düğün pastasının niteliği, fotoğrafçı, salonun orkestrasından başka ekstra müzik istenip istenmediği bulunurdu.

Nikâh günü tespit edilip salon tutulduktan sonra sıra davetiyelere gelirdi. Küçük şehir matbaalarının asli işi, küçük şehir gazeteleri ile el ilanları ve davetiye basmak olduğu için, matbaalarda bir yığın hazır davetiye örneği bulunurdu. Davetiyeler birbirine çok benzerdi. Kiminin üzerinde bir gelinle damat resmi, kiminde gagasında mektup taşıyan bir kuş bulunur, kimi yaldızlı, kimi çok sade, kimi gösterişli iri, kimi ufak ve mütevazı olurdu. Metinler de üç aşağı beş yukarı aynı klişe cümlelerden oluşurdu. "Kızımız Nilgün ile Oğlumuz Ferit'in düğün törenlerini teşrifinizi rica ederiz." Tarih ve adres. Veya "Kızımız Nazife ile Oğlumuz Mahmut'un mutlu günlerinde sizleri de aramızda görmekten şeref duyarız."

Düğün davetiyelerinde misafirleri düğüne davet edenler, evlenecek çiftler değildi. Kızla oğlanın babalarıydı. Babalar hayatta değilse amcalar, dayılar bu davetiyelerde düğün sahibi olarak görünür, bazı anneler baskın çıkar, kendi adlarını yazdırırlardı. Arada bir değişik davetiye metinlerine rastlanırdı: "Dünya evine girmek için atacağımız adımda sizleri de aramızda görmek isteriz." "Nuran ile Abdullah mutlu günlerinde sizleri de aralarında görmek istiyorlar." Davetiyeler çoğunlukla elden, bazıları da postayla dağıtılır, başka şehirlerde oturan ahbaplar, akrabalar, eş dost unutulmazdı. Davetiyeler "Mustafa Çalışkan ve Ailesi", "Nuri Yılmaztürk ve Ailesi" gibi ibarelerle, aile reisinin adına gönderilirdi.

Kına gecesi, gelin arabası, gelin başı

70'lerde sosyal hayatın içinde modern bir kimlikle yer almak isteyen gelin adayları, parmakları ve avuçları kınalı bir halde dolaşmak istemiyorlar, geline kına yakılmayınca da

kına gecesinin anlamı olmuyordu. Evlilik töreninin bütün aşamalarına hâkim olmak isteyen kızlar kına gecesi yaptırmadılar. Ama bu tür törenleri önemseyen kızlar parmaklarına, avuçlarına yakılan kınayı bir nişane gibi gördükleri kına gecelerinden çok hoşlandılar. Kına gecesi sadece kadınların katıldığı, düğüne göre çok daha içten bir törendi. Daha eski yıllarda, kasaba ve köylerde renkli ritüelleri olan kına gecesinde, o gece için giyinmiş olan gelin başköşeye oturtulur, başına kırmızı bir örtü örtülürdü. Bu esnada yenilir, içilir, eğlenilirdi. Gelinin ve arkadaşları başta olmak üzere her isteyenin avucuna, parmaklarına kına yakılır, eller bezlerle sıkı sıkı sarılır, bir yandan şarkı türkü söylenirdi. Damadın kadın akrabaları da bu törene katılırlardı.

Düğünden bir gece önce kadınlar kına gecesi yaparlarken, damat da erkek arkadaşlarıyla sonuncu bekâr geceşini yaşardı. O zamanlar parti denince Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve diğer siyasi partiler anlaşıldığı için doğum günü partisi, bekârlığa veda partisi, hoş geldin partisi, garden parti gibi adlandırmalar yoktu. Damat arkadaşlarıyla bir meyhaneye veya bir arkadaşın evine gider, erkek erkeğe içilir, arkadaşlar evlenecek oğlana acıdıklarını ifade eden cümleler söylerler, evliliğin şakayla karışık aleyhine atılıp tutulur, diğer bekârları da aynı sonun beklediğine dikkat çekilirdi.

Dindar aileler resmi nikâhtan birkaç gün önce imam nikâhı yaptırırlardı. İmam nikâhının belli bir zamanı yoktu. Düğüne birkaç hafta kala ya da nişandan hemen sonra kıyıldığı da olurdu. 70'lerde kendilerini modern olarak tanımlamayan aileler için imam nikâhı yapılmadan evlenmek, resmi olarak kabul edilmiş olsa da, dini açıdan gayrimeşru bir ilişkiydi. İmam nikâhı çok kısa sürerdi. Gelinin damadın yerine vekiller bu nikâhta yerlerini alırlar ve nikâhı kıyacak olan din görevlisi vekillere sorar, nikâhı kıyar, ardından dua eder, böylece çiftler evlenmiş olurlardı.

Düğün sabahı her iki evde de büyük bir telaş yaşanırdı. Telefon yaygın olmadığı için karşılıklı görüşmeler yapılır, gelin arabası hangisi olacak, gelin almaya kaçta gelinecek, kim

kimin arabasıyla gidecek, düğün salonunda kimler önceden bulunacak gibi bir yığın mesele halledilirdi. Bu arada dağıtılacak bahşişler için para bozdurulur, gelin arabasına karar verilip süslenmeye gönderilirdi. Oğlan tarafından herhangi bir kişiye ait, en havalı arabanın gelin arabası olması kaçınılmazdı. Eğer kız tarafında yakın bir akrabanın daha havalı bir arabası, örneğin kuyruklu bir Impala'sı varsa, münasip bir dille oğlan tarafına gelin arabasının bu olması gerektiği söylenir, maksat ele güne karşı rezil olmamak olduğu için genellikle kabul edilirdi. Gerçi 70'ler otomobil markası açısından çok fakir bir Türkiye arz ediyordu ve bu yüzden gelinle damadın otomobillerden otomobil beğenmek gibi bir lüksü yoktu.

Damadın yakın bir arkadaşı ya da arabanın sahibi arabayı çiçekçiye götürür, süsletip getirirdi. O yılların Türkiyesi tıpkı otomobil markası açısından olduğu gibi, kesme çiçek açısından da fakir bir Türkiye'ydi. Karanfil, gül, glayöl ve kasımpatı dışında kalan çiçekler yaygın olmadıkları gibi, pahalıydılar da. En ucuz çiçek olan karanfil tercih edilir, kocaman bir karanfil demeti arabanın burnuna oturtulur, rafyalar kıvırtılıp arabanın kapı kollarına takılır, sağına soluna kurdeleler yapıştırılır, böylece araba süslenmiş olurdu. Bir ara oyuncak bir bebeği arabanın burnuna yerleştirmek moda oldu. 80'lere gelindiğinde baskılı malzemeler nispeten bollaşıp defterlerin boş yaprakları çok kıymetli şeyler olmaktan çıkınca, arabaların arka camlarına evlenecek çiftlerin adlarının baş harfleri –elbette kalp içinde– yapıştırıldı. Daha da ileri gidildi, 90'larda gelin arabalarının plakaları yaldızlı harflerle "evlendik mutluyuz" yazılarıyla kaplanır oldu.

Gelin arabası gıcır gıcır yıkanıp süslenmek üzere çiçekçiye giderken gelin, gelinin ve damadın yakın kadın akrabaları da geceki düğüne hazırlanmak üzere, kuaföre giderlerdi. Kuaför masrafları elbette damat tarafından ödenirdi. Kuaföre öyle sallanıp gidilmezdi. Herkes bir kuaförü salık verir, birinin beğendiğini diğeri beğenmez, o kuaför uzak, bunun eli ağır, öbürünün dükkânı havasız gibi bir yığın bahane bulunur, birkaç tanesiyle pazarlık yapılır, sonunda bir kuaförle anlaş-

Dönemin kadın dergilerinde yayımlanan bir gelinlik defilesinden üç gelinlik.

maya varılırdı. Saçı başı yapılacak, tırnakları boyanıp adam edilecek öyle çok kadın olurdu ki, bu yüzden daha sabahtan kuaföre gidilirdi. Kalabalık grubun işleri bütün günü alacağı için birçok kuaför o gün başka müşteri almaz, içerisi çeşitli yaş ve tipte bir yığın kadınla dolup taşardı.

Düğün günü geline assolist muamelesi yapılırdı. Çoğu-

nun görüp göreceği ilgi de bu olurdu. Gelinliği, duvağı, muhakkak beyaz ayakkabıları, taşıyacağı çiçek ve benzeri eşyaları önceden kuaföre gönderilir, gelinliğin buruşmamasına, eşyaların zedelenmemesine büyük bir özen gösteriyormuş gibi yapmak ve gelinliği birçok meraklı kadın gözünden sır gibi saklamak görevi kuaförlere düşerdi. 70'lerde, hatta 80'lerde kuaförlerin fiyat tarifeleri duvarlara asılır, tarifede gelin başı olarak adlandırılan bir iş kalemi bulunurdu. Tarifenin en pahalı kalemi olan bu işlem, gelinin saçlarından sonra, makyajının yapılıp duvağının takılmasıyla sona ererdi.

Günümüzde gelin teli neredeyse tümüyle ortadan kalktı. Oysa 70'lerde özellikle geleneklerine bağlı aileler buna çok önem verir, bir tutam gümüş sırma iplikten oluşan bu teli gelinin başına veya elbisesinin uygun bir yerine takarlardı. Gelin teli uğurlu sayılırdı. Evlenme hayaliyle yanıp tutuşan genç kızlar, içlerinden bir an önce istedikleri gibi biriyle evlenmeye dair dilek tutarak bu tutamdan bir tel çekip koparırlar ve bileklerine bağlarlar, saçlarına veya elbiselerine takarlar, hatta uzun süre saklarlardı. Bir ara gelinin ayakkabısının altına isim yazmak âdet oldu. Gelinin bekâr kız arkadaşları gelin ayakkabısının altına adlarını yazıp imzaladılar. Bu, gelin ayağını sürttükçe bir an önce kısmetlerini taşıması, onların da evlenmesi dileğini ifade ediyordu, ancak yabancı kaynaklı bu âdet fazla tutmadı, unutuldu gitti.

Gelin kuaförden çıktıktan sonra yakın akrabalarıyla birlikte babasının evine döner ve oğlan tarafının gelin almaya gelmesini beklerken son hazırlıklarını yapardı. Gelinliğini giymiş olan gelin odasından annenin gözyaşları içinde çıkar, babasının, amca, dayı gibi aile büyüklerinin bulunduğu odaya girerdi. Anneler hıçkırıklarını koyuverirler, babalar nemlenen gözlerini silerler, gelin büyüklerin ellerini öperdi. Kız evinde bu olay yaşanırken, gelin almaya gidecek olan kafile damadın evinden yola çıkardı. Gelin almasına giden konvoydaki arabaların yan aynalarına havlu bağlanır, havlular oğlan tarafınca taşıtların sahiplerine hediye edilirdi.

Hemen her ailede, kadınlık durumunu hayatın en önem-

li öğesi haline getirmiş, bunu her fırsatta örnekleriyle dile getiren –nedense– bir "yenge" bulunurdu. Eğer anneler vaktiyle kızlarına gerekli bilgiyi vermemişlerse, bu yengelerin bir görevi de düğünden bir gün önce, o yıllarda çoğunlukla olduğu gibi bakire olan geline gerdek gecesi hakkında bilgi ve öğüt vermek, sakinleştirmek, sorularını cevaplamak olurdu. Bu bilgileri düğüne çeyrek kala, annenin vermesi doğru bulunmazdı.

Bütün bunlar olurken kapıları ardına kadar açık olan evlerde giren çıkan belli olmaz, küçük çocuklar koşuşur, buluğ çağına girmemiş kızlar hayranlıkla gelini izler, ailenin şımarık küçük oğlan çocuklarının aynı anda çişi gelir, bu nazik anlar tuhaf bir gürültü içinde yaşanırdı. Mahalle korna sesleriyle inleyince, oğlan tarafının geldiği anlaşılırdı. Kapıda kısa bir hoş geldiniz faslından sonra, gelin evden çıkar, öğütçü yenge, bir yere sürtünüp kirlenmesin diye abartılı bir şekilde gelinin eteklerini tutar, bu sefer gelin arabasına gelinin yanına kimin oturacağı tartışmaları başlardı. Bu tartışma o anda fazla uzun sürmez, ama kendini gelin arabasına binmeye layık görüp de binememiş olanlar, bunun acısını daha sonra çıkarmak üzere bir kenara yazarlardı.

Gelin arabasına gelin ve damadın yanı sıra, damadın yakın erkek arkadaşı öne, gelinin öğütçü yengesi yanına, arkaya binerler, kafile önce fotoğraf stüdyosuna gitmek üzere yola çıkar ama genellikle yol bağı ya da yol kesme denilen, mahallenin gençleri tarafından örgütlenmiş engellerle karşılaşılırdı. Bu yol bağı ya da yol kesme arabanın önüne ip germek, yolun ortasına boylu boyunca yatmak, bir başka arabayla yolu kapatmak gibi çeşitli yöntemlerden oluşurdu. Yol bağı yapmak için ille de çiftin yakını olmak gerekmezdi. Bir gelin arabasının yola çıktığını fark eden, evlenecek çifti ve ailesini hiç tanımayanlar bile yol kesebilirlerdi.

Yolu açıp devam etmek için damadın bir gün önceden bozdurup zarflara koyduğu paraların yol bağcılara dağıtılması gerekirdi. Daha kuaförde başlayan bu bahşiş dağıtma damadın iflahını kesecek noktaya gelebilirdi. Kimi zaman

damat veya yakın arkadaşları aynı çocukların üçüncü defa yol bağı yaptığını görüp arabadan inerek çocukları pataklayabilirlerdi. 70'lerde evlenmek damada çok pahalıya mal oluyordu. Ama kız tarafına göre, damat cimrilik etmemeliydi, özellikle kız tarafından gerekenleri bahşişsiz bırakmamalıydı, bonkör olmalı, cebinde akrep bulunmamalıydı. Yola devam edilebilirse, ilk durak fotoğraf stüdyosu olurdu. Stüdyoda çektirilen fotoğraflar pahalı olduğu için, öyle bol keseden resim çektirilmezdi. Gelinin ve damadın birinci dereceden yakınlarının bulunduğu bir toplu resim ile, gelin ile damadın bir yığın poz verdikleri fotoğraflar çektirilir, bu iş biraz uzayınca düğüne geç kalındığı söylenmeye başlanırdı.

O yılların âdetlerinin arasında "nişan-nikâh bir arada" da vardı. Bu, uzayacak gibi görünen nişanlılık halinde bir kazaya uğranması durumunda damadın caymasını önlemeye yönelik olduğu gibi, birbirlerine fazla âşık oldukları için düğüne kadar sabretmelerinden şüphe edilen çiftler için önerilen bir durumdu. Bunların nişanları ve nikâh törenleri bir arada yapılır, hukuken evlenmiş olan çift, bedensel olarak evlenmek için yine de düğünü beklemek zorunda kalırlardı. Ama bu çiftler nikâhsız nişanlılara göre daha rahat davranırlar, sinemaya yalnız giderler, yemeğe çıkarlardı.

O yılların klasik aile terbiyesine göre, gelin olmak fikriyle yetiştirilmiş, hayatlarının kapris yapacak, el üstünde tutulacak tek günlerinin düğün günü olduğunu bilmese bile hisseden kızlar görkemli bir düğünle evlenmenin hayalini kurarlar, bu yüzden hiçbiri nikâhla yetinmek istemezlerdi. Eğitim düzeyi yüksek çiftlerin arasında düğünü gereksiz bulan ve sade bir nikâhla evlenmek isteyenler çıkardı. Bu tür çiftler ailelerini de ikna ederler ama genellikle gelinin annesini ikna etmek hiç kolay olmazdı. Nikâhlar misafirlere eğlence şansı tanımadığı için çevre tarafından pek memnuniyetle karşılanmazdı. Çoğunlukla evlendirme dairelerinde nikâh kıyılır, sırada başka nikâh olduğu için çok kısa sürerdi. Sahne gibi düzenlenmiş bir alanda gelin, damat ve şahitleri yer alırlar "Siz falanca, filancayla evlenmeyi kabul ediyor musunuz?" şeklin-

deki sorulardan sonra "Ayağına bas!" çığlıkları yükselirdi. Hâlâ devam eden bu âdete göre eşinin ayağına basmayı başaran, evin pratikteki reisi olacak anlamına gelirdi.

Nikâh törenlerinin en önemli özelliği nikâh şekerleriydi. Nikâh memuru "sizi karıkoca ilan ediyorum" cümlesiyle resmi işlemin bittiğini ilan eder, çiftleri kutlar, şahitlerle öpüşülür, gelin ile damat salonun kapısında yerlerini alırlardı. Tören bitmiş olduğu için misafirler kapıdan çıkarlar, gelinle damadı kutlarlar ve şekerlerini alıp dağılırlardı. Nikâh şekerleri küçük şehir yaratıcılığının sınırlarında dolaşır, genellikle yapma bir çiçeğin eşlik ettiği minik bir tül kese içinde, üç beş tane bayat badem şekerinden oluşurdu.

Her düğünün bir "koordinatörü" vardır

Düğün yapılacaksa, ki yapılırdı, fotoğrafçıdan çıkmış olan düğün konvoyu korna çala çala şehrin sokaklarında tur atarken, her iki ailenin de yakın akrabaları düğün salonuna gitmiş, salonun kapısında misafirlere "hoş geldiniz" demek üzere yerlerini almış olurlardı. Her düğün salonunda, kapısında gelin odası yazan bir oda bulunurdu. Gelinle damat salona gelince bu odaya alınırlar, öğütçü yenge ya da damadın kız kardeşi gibi yakınlar odada onlara eşlik ederlerdi. Salonda çocuklar koşuşur, birbirini uzun süredir görmemiş, düğün vesilesiyle karşılaşmış ahbaplar öpüşürler, konuşurlar, gelen misafirler oturacak masa beğenmezler, düğün sahibi olanlar gelenleri uygun yerlere oturtmaya çalışırlarken orkestra –cazbant– sahnede yerini alırdı. Bu aşamada düğün sahibi niteliğini taşıyan genç kızlar eteklerini ya da saçlarını uçurarak önemli birtakım sorunları çözüyorlarmış edasıyla ortalıkta dolaşırlar, orkestra üyeleri de akort yapmaya başlarlardı.

Çıstak çıstak sesleriyle ün yapmış olan orgların ve benzeri elektronik müzik aletlerinin olmadığı yıllarda, düğün salonu orkestrasında bir bateri, bir ya da iki gitar bulunur, gruba bir de mutlaka yakışıklı bir genç olan solist eşlik eder-

di. Şehrin kendi küçük dünyasına, dar ölçülerine göre marjinal yaşayan bu grup üyeleri, genellikle birörnek giyinirlerdi. Bazı ciddi cazbant üyeleri aynı renkte takım elbise giyerler, kravat ve mendil takarlarken, 70'lerin uzun saç ve uzun favori modasına gönülden katılan bazı orkestra üyeleri ise birbirinin eşi, iri çiçekli gömlekler giyerler, gömlek düğmelerinin üstten iki-üç tanesini çözerler, kimileri altın kolye takarlardı; hemen hepsi bir yandan müzik yaparlarken, bir yandan da salonda dolaşan genç kızları keserler, göz göze gelme ve gülümseme çabası içinde olurlar, ara verdiklerinde tuvaletin kapısının önünde kızları yakalarlar, birkaç cümleyle konuşmayı başarırlar, kimi zaman bu yolla bir aşk başlardı. Orkestra üyeleri hem sahnede olmanın yarattığı bir karizmayla, hem de yaptıkları işin onlara verdiği marjinal hava nedeniyle, çok sayıda kızla çıkmayı başarırlardı. Kimi zaman platonik kalan aşklar kimi zaman kısa gönül maceralarına dönüşür, yakışıklı gitarcının adı şehrin kızlarının dillerinde dolaşırdı. Ama o yıllarda çalgıcıya kız verilmezdi. Çünkü tutucu ailelerin gözünde niyeti ciddi kişiler olmadıkları gibi, tanımlanmış bir yuvanın babası olacak yapıda da olamazlardı. Bu yüzden gitarcıya ya da bateriste âşık olan kızlara dair hüzünlü hikâyelere her zaman rastlanırdı.

Gelinle damat gelin odasında misafirlerin yerleşmelerini ve nikâh memurunun gelmesini beklerken, orkestra o can sıkıcı akordu bitirir, dönemin moda şarkılarından biriyle müziğe başlardı. Ama henüz kimse havaya girmemiş olur, pistte yeni yürümeye başlamış, altları bezli, ağızlarında emzikle koşuşan miniklerden, papyon takılıp bedenine büyük gelen takım elbise giydirilmiş oğlan çocuklarından, kuaförde saçlarına kızgın maşayla lüle yapılmış, laftan anlayacak yaşta olduğu halde, safça bir edayla ortalarda dönüp duran "tuvalet" giydirilmiş kız çocuklarından başka kimse olmaz, çocuklar koşuşup ağlarlar, uğultulu bir gürültü üretirlerdi.

Bu arada düğünün "koordinatörleri" son hazırlıkları yaparlar, nikâh memurunun oturacağı masaya çiçek koyarlar, sağa sola emirler yağdırırlar, durmaksızın ve sebebini hiçbir

zaman anlayamadığım bir şekilde koşuşurlar, herkes birilerini sorar, bir telaştır giderdi.

Koordinatörler gelinle damadın salona hangi biçimde gireceklerini karara bağlarlar ve çifte tebliğ ederlerdi. Gelinle damat birkaç şekilde salona girebilirlerdi. Gelin damadın koluna girer, arkalarında kendilerini gülümsemekten alamayan bir akraba kalabalığıyla birlikte doğrudan nikâh masasına doğru yürürlerdi. Ama bu giriş tarzı yaratıcı koordinatörler tarafından pek sıradan bulunurdu. Eğer atraksiyonlara gelinle damadın itirazı olmazsa, koordinatörler son derece yaratıcı "salona giriş mizansenleri" hazırlarlardı.

Bu mizansenlerden en yaygın olanı, düğündeki genç kızlara ve genç erkeklere birer mum dağıtmaktı. Bu mumlar yakılır, kızlar bir tarafa, oğlanlar karşılarına dizilirler, mumları havada birleştirirler, böylece alev alev bir koridor oluşturulur, gelinle damat biraz eğilerek bu koridordan geçip salona girebilirlerdi. Mesleği askerlik olan bazı damatların düğünlerinde mumların yerini kılıçların aldığı ve damadın asker arkadaşlarının kılıçlarından oluşan bu koridordan geçerek salona girildiği de görülmemiş şey değildi. Ancak gösteriden hoşlanmayan birçok çift, bu yaratıcı fikirleri kabul etmez ve doğrudan salona girmeyi tercih ederdi. Gelinle damadın salona girişi sırasında, daha önceden alınıp yakın akrabalara ve genç kızlara dağıtılmış olan konfeti paketleri açılır, gelinle damadın üstüne dökülürdü. Pek sık rastlanmamakla birlikte salona giren gelinle damada şeker ya da bozuk para atıldığı da olur, çocuklar yerlerde bu şekerleri ve bozuk paraları kapışmaya çalışırlardı.

Gelinle damadın salona girişi sırasında, muhakkak "Komparsita" çalınırdı. Eğer nikâh önceden yapılmışsa gelinle damat piste gelip dansa başlar, yapılmamışsa nikâh masasına geçip otururlardı. Davetliler bu önemli sahneyi görmek için masanın etrafına doluşur, itişmeler yaşanır, göremeyenlerin sandalyelere, hatta masalara çıktığına şahit olunurdu. Hep aynı sorularla kıyılması hukuken zorunlu olan nikâhtan sonra dans başlardı.

İlk dansın gelinle damat tarafından yapılması âdetti. Bir süre onların pistte yalnız kalmaları ve misafirlerin yeni evli çifte bakıp "Maşallah!" diyerek tahtalara vurmaları sağlandıktan sonra, orta yaşlı evli çiftler dansa başlarlardı. Dans fikrine uzak yetiştirilmiş 70 gençliği düğünlerindeki danslarda pek başarılı olamazlardı. Damat kıpkırmızı kesilir, terler, gelin ikide bir eteğine basıp düşme tehlikesi geçirir, herkes onlara bakardı. Baştan boş olan pist giderek dolmaya başlardı.

İlk danstan sonra tercih edilen müzik, misafirlerin düğün coşkusuna katılmaları, düğün programı gibi faktörler, ailelerin sosyal yapıları hakkında önemli fikirler verirdi. Aslında küçük şehirlerin en üst tabakası ile en alt tabakası ayrı tutulacak olursa, 70'lerde küçük şehirlerde düğünler üç aşağı beş yukarı birbirine benziyordu. Aileler modernliğe eğilimliyse giysilerde dekolteler dikkat çeker, genç kızlar nispeten daha rahat hareket ederler; tutucu ailelerin düğünlerinde kadınların ve erkeklerin, tam bir harem selamlık durumu yaratmasalar da, öbekleştikleri dikkat çeker, giysilerde fazla açık saçık olanına rastlanmazdı. İster modern ister tutucu olsun, küçük şehirlerin orta sınıf ailelerinin düğünlerinde genç kızlar aile büyükleri tarafından göz hapsine alınırlardı. Dans etmek için can atan genç kızlar önce babaları, abileri ve yakın akrabalarıyla dans ederler, sonra ortalık dumanlanıp göz gözü görmez olunca hoşlandıkları gençlerin dans tekliflerini kabul ederlerdi. Çoğu kez bu kaçamaklar bazı aile büyüklerinin gözünden kaçmaz, yakın olmayan bir gençle dans eden kıza haber yollanır ve o gençten uzak durması istenir, bu ve benzeri sahneler hemen her düğünde yaşanırdı.

Giyim kuşamda aşırıya kaçmış bir özen görülür, ortalıkta kimi rüküş kimi şık bir yığın kadın dolanır, dans etmekten yorulan erkekler kravatlarını çıkarırlar, terlerini silerler, karıları ikide bir gelip yakalarını paçalarını düzeltirlerdi. Şallara, tüllere, parlak kumaştan gece mantolarına rastlamak olağandı, kadınların birçoğu takılarının neredeyse hepsini takarlar, genellikle dore ya da siyah kadifeden minicik gece çantalarını taşırlar, ama taşımaya alışık olmadıkları bu çantaları bir masada unuturlar, sonra bütün gece ararlardı.

İlk parti danstan sonra, sıra takı takmaya gelirdi. Ailelerin daha görgülü oldukları ve gösterişin ayıp sayıldığı 70'lerin başlarında, bu işlem sessiz sedasız yapılırdı. Gelinle damat masaları dolaşırlarken yakın akrabalar geline bilezik takarlardı. Bilezik bir yatırım aracıydı, bilezik takmak çifte maddi bir destek vermek anlamına gelirdi. Yine görgünün önemli olduğu o yıllarda paralar zarf içinde gelinle damada verilir, üzerlerine iğnelenmezdi. Yakın akrabalar bilezik takarlarken, kayınvalide ve kayınpeder, geline hatıra olarak mücevher takarlardı. Genel eğilim oğlan tarafının kıza gerdanlık, küpe ve tektaş yüzük; kız tarafının da damada iyi cins bir saat takmasıydı. 70'lerin başlarında sessiz sedasız yaşanan bu takı takma töreni, 80'lerde mikrofondan ilan edilen bir tören haline geldi, birçok ailede gösteriş ayıp olmaktan çıktı. Bu tür ailelerin düğünlerinde geline ve damada kimin ne taktığı, mikrofondan dünya âleme duyuruldu. Gösterişin ayıp olmaktan çıkması, tutumluluk ve adabı muaşeret çağından, tüketim ve gösteriş çağına geçilmekte olduğunun habercisi oldu. Daha da ileri gidildi, müzisyenlerin, dansözlerin, gelinle damadın başından aşağı dolarlar saçıldı, hediye edilen mücevherler alenen çantalara doldurulduu.

Telgraflar, çelenkler, düğün pastası

Oysa 70'lerde aileler takılan takılarla değil, gelen kutlama telgraflarıyla övünüyorlardı. Takı takma faslı bittikten sonra, bir süre dans devam eder, ardından bir aile büyüğünün elinde birikmiş olan telgrafların okunmasına sıra gelirdi. Bu telgraflar, ailelerin maddi varlığını değil, dost çevresi varlığını simgelerdi. Parayla değil, önemli şahısların dostluklarıyla övünülürdü. Saygı ve terbiyenin önemsendiği mütevazı yıllarda, düğünlerin bir başka övünme vesilesi de gelen çiçekler ve çelenklerdi. Üzerinde gönderenin adı yazılı bir bant bulunan çelenklerin hepsi birbirine benzerdi. Şimdiki gibi iki metre boyunda değildiler. Hasırdan yapılmış bir çemberin ortası beyaz ve kırmızı karanfillerle doldurulur,

bu çelenk yine hasırdan yapılmış bir ayağın üstünde dururdu. Boyları yüksek değildi. Çelenkler orkestranın bulunduğu sahnenin önüne dizilir, düğündeki çocukların en büyük zevki de bu çelenklerin çiçeklerini yolmak olurdu.

Gelinle damat ilk dansı yaptıktan, takılarını taktıktan, anne babaların, çok yakın akrabaların ellerini öptükten sonra bütün salonu dolaşmak, misafirlere hoş geldiniz demek ve her masada biraz oturmak zorundaydılar. Masa atlamak, misafire hoş geldiniz dememek çok ayıptı. Gelinle damat biraz şaşkın ve mahcup oldukları için, "düğün koordinatörleri"nden biri onlara eşlik eder, doğru bir sırayı takip etmelerini sağlardı.

Gelin ve damatla birlikte düğün salonunun kadrolu fotoğrafçısı da dolaşır, hemen her masada bir fotoğraf çekerdi. 70'ler video yılları değildi. Yeni evlilerin evlerine gidip düğünün video kasetini izleme âdeti 80'lerde çıktı.

Düğünlerde hoş karşılanan ve karşılanmayan hareketler vardı. Yeni evli çiftin anne babalarının fazla dolaşmamaları, ağırbaşlı ve vakur bir edayla oturmaları beklenirdi. Her iki tarafın da genç kızlarının aynı ağırbaşlılık içerisinde, ama put gibi de durmadan, ölçülü bir hareketlilik içinde olmaları takdire şayan davranışlardı. Yakın akrabalarla bir-iki dans makbul, sürekli onunla bununla dans edip oturmayı bilmemek hoş olmayan davranışlar arasındaydı. Kız kıza danslara da tutucu ailelerin düğünlerinde sıkça rastlanırdı. Bu arada salonun arka tarafında bulunan, dikkat çekmeyen masalarda damadın genç arkadaşları toplanmış ve masa altından votka içiyor olurlardı. Bu arkadaşların hadise çıkarmaları da hiç hoş karşılanmazdı. Damadın gözü bu arkadaşlarda olur, bir punduna getirip onların votkalarından birkaç yudum içerdi.

Düğünün en hareketli ve canlı dakikalarına düğün pastasının kesilmesiyle ara verilirdi. Düğün pastası ortaya gelir, gelinle damat pastanın yanında dururlar, bir yığın fotoğraf çekildikten sonra, gelinle damat döner bıçağı kadar uzun bir bıçağı birlikte tutarak pastayı keserler ve mutlaka birbirleri-

ne yedirirlerdi. Pasta kesilirken salonun görevlileri gazozları ve kuru pastaları dağıtırlardı. Büyük tabaklar içinde her masaya misafirlerin dişinin kovuğuna gitmeyecek kadar kuru pasta dağıtılır, çoğu misafir düğün pastasının tadına bile bakamazdı. Bu arada arsız çocuklar salonun mutfak bölümüne girip çıkarlar, çatlayıncaya kadar gazoz içerler, pipetleri ısırırlar, gazozları dökerler, kavga ederlerdi. Düğün sahipleri ikramın eksiksiz yapılması için çaba sarf ederler, bir kısım misafir masalarına yeterince pasta ve gazoz gelmediği için surat asar, bu arada pistte dönemin moda dansları bitmiş, çiftetelliye geçilmiş olurdu. Çiftetelliye geçilince gelinle damat da piste alınır, ortada bir dans kargaşası sürer gider, küçük karıkoca kavgaları "Bu herif sana ne dedi?", "Niye o kızın gözünün içine bakıyorsun?" türünden atışmalar yaşanır, tuvaletler çişi gelmiş çocuklarını işeten annelerle dolup taşar, düğünün hızını almasıyla birlikte, salonun kapısının önünde uçan baloncular ve çekirdekçiler mesaiye başlarlardı.

Düğünlerin olmazsa olmaz unsurlarından biri uçan balonlardı. Baloncu bir yolunu bulup salona girer, balon diye tutturup ağlayan çocukları susturmak için balon alınır, bileklerine incecik bir iple uçan balonları bağlanmış çocuklar kurumlu kurumlu ortalıkta gezinir, bazıları balonlarını ellerinden kaçırırlar, düğün salonunun tavanı balonlarla dolardı. Kuru pasta ve gazozla yetinemeyen birtakım şişman kadınlar kapı önündeki çekirdekçiden çocuklarını gönderip kabak çekirdeği ya da ayçiçeği aldırırlar, genellikle kabuklarını yerlere atarlardı.

Aileler ne kadar nezih yapıda olsalar da, düğün sahiplerinin statüsüne uygun düşmeyen misafirler mutlaka gelirler, düğün sahipleri bunları çağırmamayı ayıp saydıkları için katlanırlardı. Bu arada bazı düğünlerde güzel sesli olduğu bilinen birkaç misafir olur, bunu bilen biri orkestraya gider, mikrofondan, "aramızda bulunan güzel sesli kardeşimizi" ilan eder, utanan kardeşimiz bir-iki direnmeden sonra mikrofonu eline alır ve kolay kolay bırakmazdı. Bazısı gerçekten güzel sesli ve sahne hâkimiyetine sahip olur, düğünü adeta

yönetir, bazısı da misafirleri sıkardı. Böyle durumlarda orkestra hemen devreye girer ve bu çileye bir son verirdi.

Düğünlerde olmazsa olmaz bir çekişme de çocuklar ile baterist arasında yaşanırdı. Orkestra yorulup ara verdiğinde birkaç haylaz çocuk bateristin ortalıkta bıraktığı bagetleri alıp bateri çalmaya kalkarlar, yaptıkları gürültü baterist tarafından duyulur ve adam gelip bagetlerini zorla çocukların ellerinden alırdı. Bu, çocukların rahat durması anlamına gelir miydi? Hayır. Bu kez elle bateri çalmaya kalkarlar, zillere vururlar, gitarın tellerini tıngırdatırlar, yapacak hiçbir şey bulamazlarsa çelenklerin çiçeklerini yolarlardı.

Çiftetelliden sonra kasap havasına geçmek de dönemin düğün âdetlerindendi. Vaktin geldiğine karar veren bir misafir ya da düğün sahiplerinden biri eline bir mendil alıp grubu oluşturur, serçeparmaklarından el ele tutuşan misafirler orkestranın feryatları arasında kasap havası oynamaya başlarlar, halka olunur, bu halkalar iç içe geçer, kimi zaman salonu dolaşır, dolaşma esnasında içi geçmiş misafirler dürtülür ve konvoya katılırdı. Bu artık eğlencenin finaline gelindiğini gösterirdi ki, birleştirilmiş sandalyelerde ya da masa üstlerinde çocukların uyuduğu saatlerdi. Salon gürültüden inlerken bu çocuklar mışıl mışıl uyumayı başarırlardı.

Düğünler orkestranın pes etmesiyle biterdi. Genellikle orkestra tamam olduğuna kanaat getirir, birkaç cümleyle düğünün bittiğini ilan eder, yeni evlileri kutlar, herkese teşekkür eder, üyeler çalgılarını alıp giderlerdi. Onların gitmesi, gece boyunca yorulmuş misafirlerin de yavaş yavaş gitmesi demekti. Düğün sahipleri bu defa da misafirleri uğurlamak için kapıya dizilirler, uyuyan çocuklarını kucaklamış misafirler iyi dileklerde bulunduktan sonra birer ikişer giderler ve salonda düğün sahipleri, onların yakın buldukları kimseler ile çekilecek düğün fotoğraflarına girmezse rahat edemeyecek olanlar kalırdı.

Salon fotoğrafçısının işi asıl burada başlardı. Çeşitli kombinasyonlar oluşturulur ve fotoğrafçı çekmeye başlardı. Bunu da organize eden bir akraba mutlaka çıkardı. O, kom-

binasyonları kuran kişi idi. Fotoğrafçı ile konuşur, onun yanında dikilir ve seslenirdi. "Gelin, damat ve anne babalar!", "Şimdi gelin, damat ve kardeşler!" Ardından gelinin ve damadın aileleri tam kadro olarak birlikte fotoğraf çektirirler, aynı organizatör yine seslenirdi: "Şimdi de sadece kız tarafı!" İnanılmayacak çoklukta kombinasyonlar oluşturulup fotoğraf çektirilirken, fotoğrafa girmek arzusuyla yanıp tutuşanlar ya sessizce oturup çağrılmayı beklerler ya da hiç davet beklemeden her fotoğrafa başlarını uzatırlardı. Böyle tipler birkaç fotoğrafa girmeyi başardıktan sonra mutlaka azarlanırlar ya da gelin ve damatla fotoğraf çektirmeleri sağlanıp ortamdan uzaklaştırılırlardı. Saat gecenin ikisi olduğu için bu fotoğraflarda bütün yüzler yorgun çıkardı. Gelinle damadın gülecek halleri kalmaz, bu işkencenin bir an önce bitmesini diledikleri yüzlerinden okunurdu. Gelinin ya da damadın anne veya babası hayatta değilse, fotoğraf çekilirken, merhum şahsın varsa büyük boy portresi kucaklanır, fotoğrafta onun da hiç olmazsa suretiyle çıkması sağlanırdı.

Bu işlem de bitip evlere dönme saati gelince, şaşkın ve yorgun gelinle damat arabaya bindirilir ve evlerine gönderilirken, gelinin annesi yine bir ağlama tutturur, damadın annesi de aşağı kalmazdı. Damadın yakın arkadaşları ve akrabaları yeni evli çifti evlerine götürürlerdi. 70'lerde bu eve dönüşler sessiz sedasız yapılırken, 80'lerde klakson çalınarak dünya âleme ilan edilir oldu. O yıllarda Batı'nın küçük şehirlerinde de, yeni evli çiftlerin evlerinde yalnız bırakılmaları doğru bulunuyordu ve yeni evlilerin yatak odalarının kapısında çarşaf bekleyen yengeler figürü hayatın içinde giderek daha az yer almaya başlamıştı. Zaten bu işlem yapılıyorsa da fazla ilan edilmiyor, meselenin –varsa– gelinle damat arasında kalmasına ve gerekiyorsa damadın çözmesine dikkat ediliyordu.

Ertesi gün bazı aileler evlerinde yeni evli çiftin gelip ellerini öpmelerini beklerler, bazı aileler de "çocukları rahat bırakalım da balayına gitsinler" fikrini benimserlerdi. Genel eğilim, düğünün ertesi günü anne babaların ellerini öptükten sonra balayına çıkmaktı.

Analı babalı büyüsün

Kurbağa testi ile ilk adım

Orta sınıf 70'li yıllarda büyük aileden "çekirdeğimsi" aileye geçmişti. Artık küçük şehirlerde de evlerin pek azında kayınvalide, kayınpeder bulunuyordu. Büyük aileler birçok aileye bölünmüş olsa da, orta sınıf için aile kutsallığını ve önemini koruyordu. Bir evde anne, baba ve çocuklar bulunur, bekâr gençlerin aileleriyle oturmaları beklenirdi. Bir ev tutup tek başlarına oturmaları söz konusu değildi. En fazlası, başka bir şehirde üniversite eğitimi yapan çocuklara, kısıtlı olarak bu hak tanınır, o çocuklar da ikide bir gelip aylarca kalan anne baba yüzünden tek başlarına yaşamanın tadını çıkaramazlardı.

70'lerde hâlâ aileyi aile yapan şey çocuktu. Evli bir çiftin çocuk istememelerini akıl almazdı. Uzun zamandır evli ve çocuksuz çiftlere "kusurlu" oldukları için acınır, istemiyor olabilecekleri düşünülemezdi. Soyun, evliliğin, ailenin devamını sağlayan bu değerli varlığın ilkine hamile kalan kadın, hayatının diğer zamanlarında yaşayamayacağı bir şımarma ve kapris yapma hakkı kazanır, bütün huysuzlukları hamilelik boyunca hoş görülürdü. Aşerdiği için kış ortasında caneriği isteyen hamile kadın hikâyeleri hiç de abartılı bulunmaz, bazı ailelerde bir dedikleri iki edilmezdi.

Doğum bugün de olduğu gibi sevinç veren bir olaydı. Süreç kadının hamile olduğundan şüphelenmesi ile başlardı. *Predictor* bulunmamıştı, eczaneden bir *Predictor* alıp birkaç

dakika içinde durumu öğrenmek mümkün değildi. Bir kadının hamile olup olmadığını öğrenmesi için laboratuvara gidip kurbağa testi yaptırması gerekirdi. Kurbağa testinin sonuçlarına göre kadın hamile ise olağanüstü bir dönem başlardı. Ama bu mutlu haberi erkeklerin de bulunduğu bir toplulukta uluorta söylemek ayıptı. Yalnız hamilelik değil, kadınların fizyolojik yapısının gerektirdiği her türlü hal erkeklerden saklanır, manasız bir yalanlar silsilesi sergilenir, iki farklı cins yokmuş gibi davranılırdı. Kadınlar kocalarının dışında hiçbir erkeğe regl olduklarını söylemezler, erkek kardeşlerinin yanında bile ağızlarından kaçırdıklarında kıpkırmızı kesilirlerdi. Regl, hastalanmak, âdet görmek, aybaşı olmak, ay hali olmak, kirlenmek gibi kelimelerle ifade edilir, bazı kadınlar arasında cinsel ilişki için de "kirlenmek" kelimesi kullanılırdı. Cinselliğe böyle bakıldığı için, bu "kirli" eylemi temizleyen şey hamile kalınmasıydı. Eğitimli kadınların ve erkeklerin bulundukları topluluklarda cinselliğe daha doğal yaklaşılır, cinsellik üzerine edepli şakalar yapılır, böyle bir şey yokmuş gibi davranılmaz, ama yine de cinsel hayat ve cinsel kimlik tamamen doğallaştırılamazdı. 70'li yıllarda da, önceleri olduğu gibi cinsellik yasaklı bir konu, cinsel hayat bir sırdı. Bütün kutsallığına rağmen hamilelik de bu gizlilikten ve sakınmadan payını alırdı. Bebek doğana kadar hamilelik hali, kadınları ve biraz da baba adayını ilgilendirirdi. Hamile kadının annesi, kayınvalidesi, kız kardeşleri, görümceleri ve diğer kadın akrabaları faaliyete başlarlar, bebek için adeta seferberlik ilan edilir, hazırlıklar yapılırdı.

Kız mı olacak oğlan mı?

Bebekler için de hazır giyim sınırlı ve dar bütçelere göre pahalıydı. Bu yüzden bebeğin ihtiyacı olan giyim eşyaları evlerde kadınlar tarafından hazırlanırdı. Hemen her anne ve anneanne adayının elinde bir çift şiş bulunur, hırkalar, patikler, battaniyeler örülür, yumuşak kumaşlardan zıbınlar, tulumlar dikilir, bez hazırlanırdı. Hazır çocuk bezleri yoktu.

Yurtdışına gitmiş olanlar buralarda gördükleri hazır bezleri anlata anlata bitiremezler, tüketime değil, tasarrufa şartlanmış zihinler bir kere kullanılıp atılan bu çocuk bezlerini bir türlü anlayamazlardı. Havlu ve benzeri yumuşak kumaşlar topla alınır, özenle dikilir, hele doğacak olan ilk bebekse, bütün hazırlıklar aylar öncesinden bitirilmiş olurdu.

Ultrason aleti olmadığı için bebeğin cinsiyetini doğmadan öğrenmek mümkün değildi. Hamilelik boyunca şiddetle merak edilirdi. Kızların rengi pembe, oğlanlarınki maviydi. Bebeğin cinsiyetini anladığını iddia eden bazı ihtiyarlar anne adayına bakarlar, "karnın sivri, oğlun olacak", "yüzün şiş, kızın olacak" gibi neye dayandığı belli olmayan belirtilerle anne adayını yönlendirirler, oğlan isteyen ve böyle bilmiş bir ihtiyardan oğlu olacağı haberini alan anne adayı bütün eşyaları mavi yapar, kızı olunca şaşırır kalırdı. Aklı başında, cahil sayılmayacak ailelerde bile aile büyüklerinin oğlan çocuk beklediği olurdu. Soyun devamı fikrine bağlıydılar, ama yine de bu beklentilerini ve arzularını fazla dillendirmezlerdi. Bebeğin cinsiyeti ile ilgili sorulan sorulara klasik bir cümle ile cevap verilirdi: "Eli ayağı düzgün olsun da, ne olursa olsun." Ailelerin büyük çoğunluğunun üç çocuklu olduğu yıllardı. Misafir ve oturma odasının olmazsa olmaz olduğu evlerde, her çocuğun bir odasının olması mümkün değildi. Kardeşler aynı odayı paylaşırlar, eğer evin genç kızı varsa, fazla oda ona verilirdi. Bebek odaları yaygın değildi. Bulutlu, kelebekli duvar kâğıtları, tavşanlı perdeler, ayıcıklı halılar, minicik giysi dolapları yoktu. 70'lerin sonuna doğru apartmanlaşma artınca, yeni evli çiftler doğacak bebeklerine oda ayırmaya ve bu tür bebeksi malzemeleri talep etmeye başladılar.

Bebeğin odası olmasa bile karyolası olurdu. Ahşap karyola yaptırılır, yatak, yastık ve yorgan diktirilirdi. Bebek yorganları şimdiki gibi cicili bicili şeyler değil, büyüklerin yorganlarının minyatürüydüler. Onlara da fistolar, danteller dikilir, tülden cibinlikler yapılır, bebeğin karyolası mümkün olduğunca süslenirdi. Pusetler ve kangurular yoktu, kundaklanmış bebekler el örgüsü battaniyelere sarılarak kucakta

taşınırdı. Kundak, bebeğin başı dahil sıkı sıkı sarıldığı, kare şeklinde, yumuşak, beyaz bir kumaştan dikilen bir eşyaydı. Etrafı oyalanır, bazen uçlarına nakış yapılırdı. Kundağın yararına inanılmıştı bir kere. Bu sıkı kundak yüzünden birçok bebek çarpık bacaklı olarak büyüdü. Bebekler 70'lerin ortalarından itibaren kundaktan kurtuldular ve bebek tulumları hayatın bir yeniliği olarak sahneye çıktı.

Her şey bugüne göre daha azdı, ama ihtiyaçlar yine sınırsızdı. Bebek arabası pahalı bir eşyaydı, genellikle bebeğin dayısı veya amcası tarafından hediye edilirdi. Meraklı ailelerde mama iskemlesi, biberonlar, çıngıraklar, pudralar, pişik kremleri, bebe yağları ve daha bir yığın şey bebek doğmadan mutlaka temin edilir, anne eğer hastanede doğum yapacaksa valizi bile birkaç ay önceden hazırlanırdı.

Batı'nın küçük şehirlerinde, hatta ilçelerin birçoğunda hastaneler, halk arasında kadın doktoru denilen jinekologlar bulunmasına rağmen, mahallelerde ebe ve sağlık memuru tabelalarına sık rastlanırdı. Hastanesiz doktorsuz bir hayatın yaşandığı kasaba gelenekleri tamamen terk edilmiş değildi. Ebeler ve sağlık memurları hayatın önemli bir parçasıydılar. Mahalle aralarında bile sağlık memuru ve ebeler bulunurdu. Genellikle şehrin sünnetçileri de olan sağlık memurları iğne yaparlar, yarılmış kafalara dikiş atarlar, ihtiyarların tansiyonlarını ölçerler ve kimileri kendilerini doktor zannederek fazla kurumlanırdı. Orta ve orta üst sınıflar doğum için doktorları seçerlerken, orta alt sınıflar ebelerin yardımına başvururlardı. Birçok doğum evde ebe nezaretinde yapılır, doğum sırasında ölen kadınlara da rastlanırdı. Bebek kendi zamanıyla doğardı. Randevulu doğum yoktu. Şu gün şu saatte annenin hastaneye yatması ve beş dakika içinde sezaryenle doğum yapması rastlanan bir durum değildi. Sezaryen doğal bulunmaz, bir tür ameliyat olduğu için riskinden çekinilir, doktorlar da tavsiye etmezlerdi.

Lizözler, loğusa şerbeti, bebeğe ad konması

Yeni doğum yapmış anne hastanedeyken valideler ve yakın kadın akrabalar evde loğusa yatağını hazırlarlardı. Loğusa kadın bir süre yatakta yatacağı ve ziyaretçi kabul edeceği için loğusa yatağına çok özen gösterilirdi. Yatak odasındaki karyolaya en iyi çarşaf takımları serilir, en şık yatak örtüsü örtülür, o yıllarda âdet olduğu üzere anne babanın odasında bulunan bebek karyolası hazırlanırdı. Yatak odası evlerin en mahrem odasıydı. Komşuların, hatta yakın akrabaların bile yatak odasına izinsiz girmeleri hoş karşılanmazdı. Bu yüzden bu mahrem odanın ziyaretçilere açılması sırasında dikkatli davranılır, loğusa kadının mümkün olduğunca çabuk, evin başka odalarında oturur hale gelmesi arzu edilirdi.

Evlenecek kızların çeyizleri hazırlanırken, loğusalık dönemi de unutulmazdı. Çeyizlerde bir yığın örtünün, dantelin yanında, kıymetli bir gecelik-sabahlık takımı ve lizöz bulunurdu. Çeyize konan geceliğin cinsel hayatta ateşlemesi değil, hasta olup giyilmek zorunda kalındığında derli toplu bir görünüm sağlaması beklenirdi. Bu yüzden çeyiz için, geceliği dekolte olsa bile, sabahlığı dekolteyi derhal ve adamakıllı kapatabilecek takımlar seçilirdi. Lizözler kızın çeyizi hazırlanırken düşünülür ve sandıkta yerini alırdı. Loğusalık sırasında giyilen lizöz, elde örülmüş, pelerini andıran bir cins şaldı ve dekolte olan gecelikleri gayet güzel örterdi. Loğusa kadının başına kırmızı kurdele bağlanırdı. Kırmızı kurdelenin albastı denilen bir tür loğusa hastalığını önlediğine inanılırdı.

Bebeğin doğmasıyla birlikte anne ve bebek daha hastanedeyken "Allah analı babalı büyütsün" ziyaretleri başlardı. Anne, baba ve kardeşlerin ziyaretleri vazifeydi. Onlar hasta sahibi gibi davranırlar, annenin ve bebeğin başında mutlaka yakın biri bulunurdu. Doğum yapmış kadını yakın akrabalar hastanede ziyaret ederler, uzak akrabalar, ahbap, eş dost ziyaret için acele etmezlerdi. Evinde loğusa yatan kadını ziyarete kadınlar gelirdi. Erkek ahbapların ziyaret etmesi için kadının iyileşip ayağa kalkması beklenirdi.

Göz aydını da denilen loğusa ziyaretine eli boş gidilmez, mutlaka bir hediye götürülürdü. Yakın akrabalar bebeğe altın takarlar; konu komşu, ahbaplar elde örülmüş bebek hırkası, patik gibi giyecekler ya da dönemin âdeti olduğu üzere etrafı oyalanmış havlu, elbiselik kumaş gibi şeyler getirirlerdi. Yeni doğan bir bebeğe en sık getirilen hediye nazarlıktı. Bunlar altın suyuna batırılmış bir çengelli iğne ile annenin veya bebeğin yastığına iğnelenirdi. Çeşit çeşit nazarlıklar, gözboncukları vardı. Hali vakti yerinde olanlar boncuğu küçük, altın işlemesi büyük değerli nazarlıklar takarlar, gücü yetmeyenler veya pahalı bir hediyeyi gerekli görmeyenler boncuğu büyük, altın işlemesi daha küçük nazarlıkları tercih ederlerdi.

Geleneklerine bağlı ailelerde loğusanın yattığı süre boyunca eve gelen misafirlere loğusa şerbeti ikram edilirdi. Sert, kırmızı bir şeker olan loğusa şekerinin karanfil ve benzeri baharatlarla birlikte kaynatılmasıyla yapılan bu şerbet çok tatlı olur, ikram edilince içmemek olmazdı. Loğusa ziyareti kısa sürer, ama bazı densiz kadınlar gitmek bilmezler, gitmedikleri gibi loğusa kadına bebek büyütme dersi verirler, kendi tecrübelerini anlatarak can sıkarlardı.

O yılların modern çiftleri bebeklerine koyacakları adları büyüklerine sormadılar. Zaten eskilerden kalan ve söylenişi kulaklarına pek hoş gelmeyen bu adlardan hazzetmiyorlar, dönemin moda olan modern adlarını seçiyorlardı. Her dönem bazı adlar moda oldu ve doğan çocukların birçoğuna aynı ad kondu. Başak, Can, Ebru, Tolga, Şebnem, Tuğba, Burak, Emre, Tuğçe, Merve gibi adlar modaydı. Kimileri moda olan veya aile büyüklerinin kendilerine anlamlı gelmeyen adlarını koymak istemezler, sade ve yaygın olanları tercih ederlerdi. Bazı çiftler kendi adlarının hecelerini birleştirerek çocuklarına ad koydular. Can ile Suna çocuklarına Cansu, Nurdan ile Erkan çocuklarına Nurer adını verdiler. Bazı aileler dünya görüşlerine ve bağlı oldukları değerlere göre çocuklarına ad koydular. Solcu ailelerde Deniz, Mahir, Evrim, Devrim, Ulaş, Önder, Eylem, Özgür sık rastlanan adlardan olurken; dindar aileler Kuran'da geçen Yasin, Kübra gibi adları tercih ederlerdi.

Modern çiftlerin anne babaları bebeğe kendi adlarının konması için boş bir umutla beklerlerken, bebeğe yeni moda adlardan birinin çoktan konmuş, hatta nüfus kâğıdının bile çıkarılmış olduğunu öğrenince, derin bir hayal kırıklığına uğrarlardı. Böyle durumlarda kimi bozuntuya vermez, kimi teessüf etmekle yetinir, bazı büyükanne ve büyükbabalar ciddi ciddi darılırlardı. Aileler ikinci ve sonraki çocuklarına ad koyarken ilk çocukla kafiyeli olmasına dikkat ettiler. 70'lerde ve daha öncesinde doğmuş olan çocuklarda Ayten, Gülten, Birten kardeşlere, Ercan, Erkan, Erhan biraderlere çok sık rastlandı. Hiç değilse tüm çocukların adları aynı harfle başladı, böylece kardeşlerin adlarının arasında bir uyum yaratıldı.

İlk ve son çocuğa konacak adlar da önemsenirdi. İlk çocuklara İlkgül, İlksen, İlknur gibi adlar konabilirdi. Ama çocuk sayısı artmış ve pes etmiş olan ailelerde son çocuğun adı genellikle Yeter olurdu. Erkek çocuklarına konan adların erkeksi değerleri, kız adlarının ise romantik ve kadınsı değerleri ifade etmesi tercih edilirdi. Gül, Lale, Çiğdem gibi çiçek adları, Sevgi, Gönül, Sevim gibi yumuşak adlar ve Fazilet, İffet gibi kadın cinsini öncelikle ilgilendiren değerler ad olarak kızlara konurken; Aslan, Gürbüz, Demir, Çelik, Tunç, Mert, Yiğit gibi adlar doğal olarak erkeklere konurdu. Bu özellikler günümüzde hâlâ sürmekle birlikte her iki cinse de konulabilecek adların seçiminde bir yaygınlaşma görüldü. Can, Deniz, Derya, Barış, Gün, Alev gibi adlar her iki cinse de konur oldu.

Geleneklerine bağlı ve aile büyüklerinin sözünün geçtiği evlerde, bebeğe aile büyüklerinden birinin adı, hiç değilse göbek adı olarak verilir, bebeğe ad konması için bir tören yapılırdı. Pek sık rastlanmamakla beraber, geleneklerin korunmasından yana olan ailelerde büyükbabanın yeni doğan bebeğin kulağına ezan okumasından ve sonra konacak ismi üç kere söylemesinden ibaret olan tören yapılır, bazı ailelerde bir adım daha gidilerek bebeğin adı, doğum tarihi evde bulunan Kuran-ı Kerim'in bir sayfasına yazılırdı.

Öyle ya da böyle isim konan bebek artık ailenin bir üyesiydi ve modern çiftler çocuklarını modern yöntemlerle ye-

tiştirmeye kararlı görünürlerken, gelenekçi aileler çocuklarını büyüklerinden gördükleri gibi yetiştireceklerini söyleme gereği duymazlardı.

Kırkı çıkmak, diş buğdayı

Annelerin çoğu çalışmıyordu, anneanneler, babaanneler torunları için seferber oluyorlardı. Bebekler evde büyüyor, sabahın köründe bakıcı beklenmiyor, yollara düşülüp anneanneye götürülmüyordu. Bu yüzden bebeklerin rahat rahat "kırkı çıkıyordu". Kırkı çıkmak, bebeğin kırk günlük olması demekti. Ama kırkı çıkmanın da annelerin uyması gereken bir adabı vardı. Anne kırkı çıkan bebeğini alır, annesiyle veya kayınvalidesiyle birlikte doğumda ziyaretine gelmiş olan uzak akrabaları, ahbapları, aile dostlarını ziyarete giderdi. Bu bir tür iade-i ziyaret, bir tür teşekkürdü.

Kırkı çıktıktan sonra bebeği bekleyen ilk tören diş buğdayıydı. Günümüzde sadece hoş bir ritüel olduğu için bazı annelerin bir toplanma vesilesi olarak düzenlediği diş buğdayı, bebeğin ilk dişinin çıkmasıyla birlikte yapılırdı. Kadınlar arasında yapılan bu törende bebeğe çeşitli hediyeler getirilir, bebek masa üstünde büyükçe bir siniye oturtulur, bereketi simgeleyen nar ve buğday taneleri başından aşağı serpilirdi. Bir tepsiye Kuran, makas ve ayna konur, bebeğe uzatılır, bebek hangisine elini atıyorsa, ona göre bebeğin geleceği hakkında yorum yapılırdı. Haşlanmış buğdayla yapılan bir tür yiyecek de misafirlere ikram edilir, gün kadınlar arasında bir eğlence olarak devam ederdi.

Yoklar yıllarıydı. Hazır mama çeşitleri pek azdı. Şimdi sıradan marketlerde bile kolaylıkla bulunan elma püreleri, havuç suları, yulaflı, arpalı şunlar bunlar, hiçbiri yoktu. Çocuklarının iyi beslenmesine dikkat eden anneler, katı meyve presleri de olmadığı için havuçları, elmaları rendelerler, içinde pürüz kalmaması için bu sebze ve meyve sularını tülbentten süzerlerdi. Çocuk büyütmek o yılların birçok annesinin ömrünü alacak kadar eziyetli bir görev oldu.

Allah rahmet eylesin

Başınız sağ olsun

Kolektif bir hayat yaşanıyordu. İnsanlar kederde de, mutlulukta da, yalnız kalmak istedikleri anlarda da yalnız değildiler. En yalnız olmadıkları anlar, yakınlarının öldükleri anlardı. Ölüm yoksullar arasında da, zenginler arasında, hemen hemen aynı karşılıkları bulurdu. Ayrıntılar değişse de anahatlar aynıydı, ölüm başlı başına bir tören, gelenek ve ritüeller bütünüydü. Ölüm yokluk, öbür dünya, günah ve sevap, hesap verme fikirlerini alevlendirir, ölü evi yaşayan ve sevilen bir aile bireyinin kaybedilmesinden doğan yeisin ötesine geçer, eve ölümle birlikte gelen dini anlamlar ve atmosfer hâkim olurdu. Ölümün gerçekleşmesiyle birlikte törensel işler başlardı. Söz konusu olan beklenen bir ölüm ise, aile hazırlıklı olur, gerekli olan her şey aksamadan yürürdü. Ama beklenmedik ölümler herkesi şaşırtır, ev halkı ne yapacağını bilemezdi. Böyle durumlarda hemen her ailede organizatör ruhlu bir akraba sahneye çıkar, işleri idare eder, gerekenleri yapardı.

Günümüzde çok doğal ve gerekli bir uygulama olan ölünün morga kaldırılması, 70'li yıllarda geleneklerine bağlı aileler için kabul edilemez bir durumdu. Hele evde ölmüş olan kişi asla morga kaldırılmaz, ailenin uzak veya yakın akrabaları gerekenleri yaparlar, ölü temizliği yapılıp çenesi bağlandıktan sonra yatağına, yere veya tahta bir zemin üzerine yatırılır, üzerine beyaz bir çarşaf örtülürdü. Mevsim yaz-

sa cenaze saatine kadar bekleyecek olan ölünün üzerine buz konması gerekir, eriyen buzların suları akmasın diye camiden getirtilen teneşire yatırmak uygun bulunurdu. Teneşire konan ölünün üzerine kalıpla buz yerleştirilir, eridikçe yenilenir, başında vantilatör çalıştırılırdı. Ölünün saatlerin geçmesiyle birlikte şişecek olan karnına bıçak veya makas konur, bunun karnın şişmesini engelleyeceğine inanılırdı. İnançlı kişiler ölünün bekletilmesine karşı çıkarlardı. Onlara göre ölü gömülmeden beklediği süre boyunca azap çekerdi, bir an önce toprağa verilmesi en doğrusuydu. Ama ölünün başka şehirlerde bulunan oğlu, kızı, kardeşi gibi yakınları varsa onlar cenaze töreninde bulunmak isterler, gelmek isteyen herkesin katılabilmesi için bekletilirdi. Ölü hazırlandıktan ve yatırıldıktan sonra başında Kuran okunurdu.

Evde biri öldüğü andan itibaren kırkı çıkana kadar televizyon ve radyo açılmaz, gülüşülmez, eğlenilmez, müzik dinlenmezdi. Aile ve yakınları yas tutarlar, en azından bir on gün kadar ölü evinin yakınında bulunan komşularda da alenen müzik dinlenmez, radyo televizyon açılmaz, açılsa da sesi çok kısılır, ölü evine karşı saygısızlık etmemek gerektiği düşünülürdü.

Ölümün duyulduğu ilk dakikadan itibaren ölü evine akın başlardı. Kişi gece ölmüşse önce en yakın akrabalar gelir, günün doğmasıyla birlikte uzak akrabalar, hısımlar, tanıdıklar, ahbaplar, eş dost görünürdü. İlk gece yatak yapılmaz, kimse soyunup dökünüp uyumazdı. Sabaha karşı beklemekten yorgun düşenler sağa sola kıvrılır, evin ışıkları sönmez, ölünün başında mutlaka uyanık birkaç kişinin bulunmasına dikkat edilirdi.

Gece ailenin tüm yakınları bir araya toplanınca, ölümün haber verileceği kişilerin listesi çıkarılırdı. Geç saatte de olsa haber verilmesi gerekenlere ev halkına yakın delikanlılar veya akrabalardan bir erkek bizzat giderek haber verirdi. Başka şehirlerde yaşayan akrabalar için telgraf metni yazılır ve gerekli yerlere çekilirdi. Cenaze günlerinde yakın komşulara çok iş düşerdi. Aile yakınları kederli olduğu için bir yığın

işle komşular ilgilenirler, evde doğan ihtiyaçları sezdirmeden giderirler, kendi evlerinden sandalye getirirler, misafirleri karşılayıp yolcu ederler, kapı önünde biriken ayakkabıları düzene sokarlar, geç saatlerde hâlâ ölünün başında oturanlar için çay demlerler, kısacası iyi bir komşunun yapması gerektiğine inanılan her şeyi yaparlardı. Ölüm karşısındaki bürokratik örgütlenmeler bugünkü gibi gelişmiş değildi. Ölüm raporu, defin ruhsatı almak, mezarlık bulmak, camiyi ayarlamak, cenaze törenini düzenlemek gibi işler, ailenin en yakını ya da beceriklisi olan erkeğe düşerdi.

Cenazesi öğle namazını müteakiben...

Küçük şehirlerin özelliklerinden biri olan belediye hoparlöründen yapılan anonslar 70'li yıllarda bugüne göre daha büyük önem taşıyordu. Avuç içi kadar olan şehirlerde bu anonslara mutlaka kulak verilir, kim ölmüş, ne olmuş, şehre hangi mühim şahıs gelecekmiş, bu anonslar sayesinde öğrenilirdi. Bir tür tellal vazifesi gören anonsların büyük çoğunluğu, şehirde yaşanan ölümleri duyururdu. Ölen, tanınmış, hatırı sayılır, eşi dostu, seveni olan bir kişiyse, belediye hoparlöründen mutlaka anons yapılırdı. Böyle küçük ayrıntılarda sosyal farkların gözlenmesi mümkündü. Şehrin yoksul, kimsesiz, tanınmamış insanları için yapılmayan bu anonslar, eşraftan olanlar için birkaç kez tekrar edilir, önemli bir kişi olduğu ısrarla vurgulanırdı. Genellikle aile üyelerinden birinin yazdığı bu metinler "Şehrimizin eşrafından, tanınmış tüccarlarımızdan, emekli doktorlarımızdan..." filan gibi sosyal durum bildiren bir ayrıntıyla başlar, sonra ölünün yine şehirde tanınan yakın akrabaları sayılırdı. Ölen kişinin hele belediye meclisi, il genel meclisi üyesi veya partili bir yakını varsa onun adı zikredilmeden olmazdı.

Ölen kişinin şehrin hayatında ayrıcalıklı bir yeri olabilirdi, ama Allah'ın katında ayrıcalığı yoktu ki, sala herkes için aynı olurdu. Cuma günleri öğlen, camilerden sala verilir, buna alışık olan kulaklar olmadık bir günde ve saatte sala

verildiğini duyunca birinin ölmüş olduğunu anlarlardı. Ölü evine en yakın camiye durum bildirildiği için, ilk ezandan sonra sala verilir, söz konusu cami büyükçe ise, oradan da bir duyuru yapılır ve aynı sosyal farklılıklar vurgulanırdı. Sala okunurken ev halkı camiden gelen sese kulak verir, ağlamaktan yorulmuş yakınlar yeniden feryada başlarlardı.

Bürokratik örgütlenmeler zayıf olmakla birlikte yok da değildi. Bazı görgülü aileler cenazenin şehir hayatının gereklerine uygun bir biçimde kaldırılmasına dikkat ederler, inançları gereği cenazenin evde kalmasını istemişlerse sabah olunca gerekli hazırlıkların yapılması için cenazeyi gasilhaneye götürürlerdi. Cenaze gasilhanede yıkanmış ve kefenlenmişse, tabut doğrudan camiye götürülüp musalla taşına konmaz, evinin önünden geçirilirdi. Bu, ölünün evini son defa görmesi anlamına gelirdi. Cenazenin evin önünden geçmesi sırasında yine ağlayışlar feryatlar artar, ayılıp bayılmalar en çok bu anda görülürdü.

Bazı aileler cenazelerini evlerinin bahçesinde yıkatırlardı. Bugün küçük şehirlerde bile imkân olmayan bu uygulamaya o yıllarda sık rastlanırdı. Uygun köşe büyük çarşaflarla, battaniyelerle çevrelenir, bahçede yakılan ateşin üzerine kazan konup su ısıtılır, ölü bu bölmede ölü yıkayıcıları tarafından yıkanırdı. Yıkama sırasında kullanmak üzere yeni ibrik ve havlu satın alınır, işi bittikten sonra bu malzemeler bir fakire verilirdi. Yıkanan ölü kefenlenip tabuta yerleştirilir, şimdi de olduğu gibi tabutun üstüne camiden alınan, simle işlenmiş yeşil örtü örtülürdü. Varlıklı aileler yeşil örtü ile yetinmezler, yeni bir halı satın alıp bunu da tabuta örterlerdi. Bu halı törenden sonra camiye hediye edilirdi. Başucuna bir yemeni örtülmüş olan tabut, günümüzde de olduğu gibi, cenazenin bir kadına ait olduğunu gösterirdi. Gelinlik çağda ölen kızların tabutlarının üstüne duvak koymak da yaygın bir âdetti. Hazırlanmış olan tabut evin önünden geçirildikten sonra camiye götürülür ve cenaze namazı kılınırdı. Kadınlar küçük şehirlerde camiye de, mezarlığa da gitmezlerdi. Cenaze namazı ve defin o yıllarda yalnızca erkeklerin katıldığı bir törendi.

Cenaze kabristana getirilmeden önce mezar kazılmış olurdu. Cenaze tabutla birlikte gömülmezdi. Ölüyü oğulları, yoksa erkek kardeşleri, o da yoksa damatları veya en yakın erkek akrabaları mezara indirirlerdi. Yakınların mezara birkaç kürek toprak atması usuldendi. Mezar örtüldükten sonra üzerine su dökülür, cenaze sahiplerinin inançlarının kuvvetine göre uzun veya kısa süre Kuran okunduktan sonra, tören biter, cemaat dağılırdı. Cenaze törenleri pek fazla değişmedi, yalnız kadınlar bütün bu törenlerin içinde daha fazla yer alarak hem camiye, hem mezarlığa gitmeye başladılar.

Cenaze evinde bir hafta boyunca yemek pişmez, ama ev yemekten geçilmezdi. Cenaze evine yemek götürmek âdetti. Sıradan, basit yemekler değil, zahmetli emek isteyen yemekler, her biri en az on kişiyi doyuracak çoklukta yapılır, tatlısı tuzlusu unutulmazdı. Uzak yerlerden cenazeye gelmiş misafirleri ağırlamak, onlarla ilgilenmek komşuluk vazifesiydi. Komşuların genç kızları başsağlığına gelen misafirler için sofra kurup kaldırırlar, bulaşıkları yıkarlar, çay ve kahve yaparlar, hizmette kusur etmezlerdi.

İnsan olmanın küçük zaafları ölü evinde bile görülürdü. Ölünün yakınları, o acının arasında kimin gelip kimin gelmediğinin çetelesini tutarlar; kim samimi üzüldü, kim üzülür gibi yaptı, bütün bunlara dikkat ederlerdi. Herkesin üzüntüsünü ölüye yakınlığına göre göstermesi uygun bulunurdu. Ölünün doğru dürüst yüzünü bile görmemiş olanların lüzumsuz ağlamaları dikkat çeker, bunlardan anlam çıkaranlar, dedikodu yapanlar olurdu. Ölü evinde gülmek, hiçbir şey olmamış gibi bir şeyler anlatmak, dünya nimetlerine düşkünlük göstererek tıka basa yemek yemek çok ayıptı. Görgülü, seviyeli ailelerde ölümün ardından metin olmak meziyet olarak kabul edilirdi. Böyle ailelerde çığlık çığlığa ağlayan, feryat eden, ayılıp bayılanlara pek rastlanmazdı. Ailelerin görgü seviyeleri düştükçe, ölüm karşısındaki duyguları yaşamakta aşırıya kaçıldığı görülürdü.

Bazı ailelerde bahçede ölünün yıkandığı köşeye bir gaz lambası götürülüp yakılır ve yedi gün boyunca o lamba yanardı. Evde yedi gün boyunca, gece gündüz küçük bir ışığın

açık kalması da âdetti. Ölünün defnedildiği gün en son giydiği ayakkabıları kapının önüne konur, cenazeden sonra çamfıstıklı irmik helvası yapılır, konu komşuya eve gelen misafirlere ikram edilirdi. Ölünün ardından yapılan helvayı yemenin sevap olduğuna inanılırdı. İlk birkaç günden sonra şok geçer, hayat yavaş yavaş eskiye döner, ama komşular bir hafta boyunca cenaze evinden ellerini çekmezlerdi.

Dini inançları kuvvetli aileler ilk hafta her akşam evde Kuran okuturlardı. Varlıklı aileler bu ilk yedi gün için bir hafızla anlaşırlar, her akşam farklı bir tatlı ikram edilir, limonata, şeker, gülsuyu ihmal edilmez, küçük çapta bir mevlit gibi yaşanırdı. Pek varlıklı olmayan, mütevazı ama dindar evlerde yedi gece boyunca Kuran okumayı bilen bir akraba ya da komşu bu işi üstlenirdi. Aile ister varlıklı, ister yoksul olsun, yedinci gün yedi mevlidi yapılırdı. Ölünün dini anlamda hatırlandığı günler yedisi, kırkı ve elli ikisiydi. Aileler güçlerine göre her üçünde de ya da sadece yedisinde mevlit okutabilirlerdi. Genellikle yedisinde mütevazı, kırkında ise büyük bir mevlit okutulurdu.

Mevlit sadece ölümün ardından yapılan dinsel bir tören değildi. Mutlu olaylar için de mevlit okutulabilir, bir durumu kutsamak amacını da taşıyabilirdi. Bazı sünnetlerde, düğünlerde mevlit okutulur; yeni doğan bir bebeğin doğumunun ardından, yeni satın alınmış bir eve taşındıktan sonra, askere giden oğul hayırlısıyla dönsün diye mevlit okutulduğu olurdu. Ölüm mevlitleri dışındakilerin büyük çoğunluğu sadece kadınlar arasında yapılırdı. Ölümün ardından okutulan ile mutlu bir olay için okutulan mevlitler arasında fark vardı. Mutlu günlerin mevlitlerinde kimsenin yüzü ağlamaklı olmaz, gülmek, konuşmak serbest olur, herkes şık giyinir, neşeli ve rahat davranırdı. Bütün bunları ölüm mevlitlerinde yapmak doğru değildi.

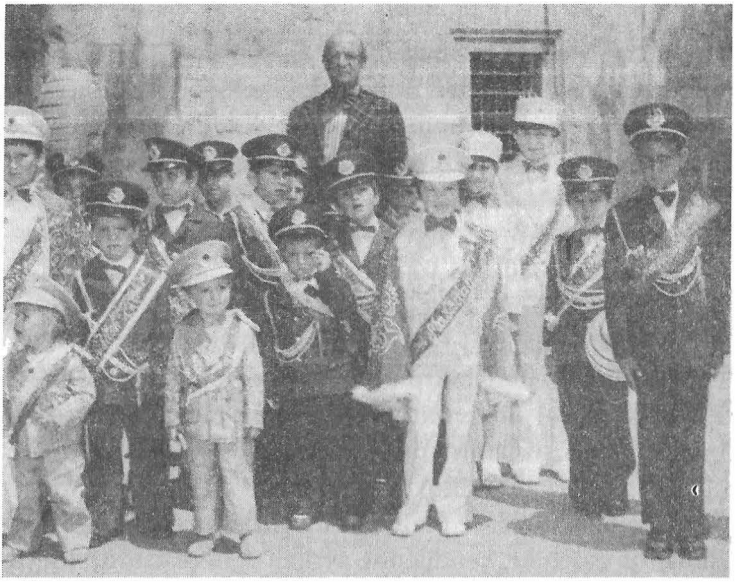
Dini inançları kuvvetli, ama muhafazakâr olmayan birçok aile, mutlu günlerinde hem düğün yaparlar, hem mevlit okuturlardı. Örneğin biricik oğulları sünnet olacaksa, sabahtan çocuk sünnet ettirilir, öğlen misafirlere yemek verilir, ardından mevlit okutulur, akşama da sünnet düğünü yapılır-

dı. Böyle ailelerin kadınları kuaförden çıkıp yapılı saçlarını etrafı iğne oyalı, beyaz başörtüleriyle şöyle bir örterek okuttukları mevlidi dinlerler, ardından dekolte elbiselerini giyip düğün salonuna koşarlardı. Ölüm mevlitlerinde ise hıçkırıklar duyulur, gözler kan çanağına döner, vücutlarda mecal kalmazdı. Çok sade ama çok temiz giyinilir, gösterişten ısrarla kaçınılırdı. Siyah giymek bir gelenek değilse de, mümkün olduğunca solgun renkler tercih edilir, kırmızıdan ve pembeden özellikle kaçınılırdı.

Mevlit yemekli ya da yemeksiz olabileceği gibi, evde veya camide okutulabilirdi. Varlıklı, çevresi geniş, eşi dostu kalabalık aileler ölülerinin özellikle kırk mevlitlerini şehrin büyük, gösterişli camisinde okutmayı tercih ederlerken, orta gelirliler evlerinde mümkün olduğunca ihtişamlı bir mevlit yaparlardı. Camilerde okutulan mevlitlere erkekler gibi kadınlar da gidebilir, kendilerine ayrılan yerlere oturup mevlidi dinlerlerdi. Evlerde okutulan mevlitlere ayrı odalarda oturmak koşuluyla, kadın-erkek karışık gelinebileceği gibi, sadece kadınlar için de mevlit düzenlenebilirdi. Orta sınıf aileler ölünün yedisi hafta içinde bir güne denk gelmişse ve büyük bir mevlide gücü yetmiyorsa, evlerinde, sadece kadınların katılacağı mevlitler yaparlardı.

Mevlidin okutulacağı evde büyük hazırlıklar yapılırdı. Yemekli mevlitlerde mönü belliydi. Büyük tencerelerde et ve pilav pişirilir, helva ile tamamlanırdı. Bazı varlıklı ve büyük aileler, mevsim uygunsa hem kalabalık, hem zengin sofralı mevlitler düzenlerlerdi. Bunun için evin bahçesinde masalar kurulur, bir lokanta ile anlaşılır, lokantada pişen yemekler lokanta çalışanları tarafından servis yapılırdı. Böyle gösterişli mevlitler küçük şehir halkı üzerinde büyük etki yapar, günlerce konuşulduğu olurdu.

Mevlitlerde ev halkının yanı sıra, yakın komşuların genç kızları da seferber olurdu. Gelecek kişi sayısı aşağı yukarı tahmin edilir, evde bu kadar kişinin oturmasına yetecek kadar yer yoksa yakın komşudan sandalye istenirdi. Ayak altında durması istenmeyen sehpalar ve benzeri eşyalar kaldı-

1974 Kıbrıs Harekâtı sünnet kıyafetleri üzerinde de şiddetli bir etki yaptı ve çocuklar hiç olmazsa sünnetlerinde subay olmak istediler. Kıbrıs savaşına ilişkin haberlerde paraşüt birlikleri ve deniz komandoları öne çıkmıştı, bu resimdeki çocukların çoğu havacı ve denizci olmuş.

rılır, bütün boşluklara sandalyeler konurdu. 70'lerin başında yemeksiz mevlitlerdeki ikramlar pek değişiklik göstermiyordu. Mevlit şekeri, irmik helvası ve limonata ikram edilirken, gösteriş ve tüketim duygusunun yayılmasıyla birlikte, mevlitlerin de özgünlüğü kayboldu; lahmacun, zeytinyağlı yaprak sarması, hatta russalatası bile ikram edilir oldu. Limonata için evdeki bardaklar sayılır, elbette eksik gelir, komşulardan bardak, çanak toplanır, bunlar mutfak tezgâhına yığılır ve mevlit boyunca ikramı yapacak olan genç kızlar harıl harıl çalışmaya başlardı. Plastik bardakların, plastik çatalların ve kâğıt tabakların bulunmadığı yıllardı, sonraki yıllarda, komşulardan alınan bardak ve tabakların yerini kullanılıp atılan plastikler aldı. En güzel yerler hafız hanımlara ayrılır, misafirler itibarlarına göre oturtulurlardı. Kendini aileye yakın sayan komşular, ahbaplar ve akrabalar ev sahibi

görevi üstlenirler, itibarlı yerleri misafirlere bırakıp kapı ağzında, kenarda köşede kendilerine yer bulurlardı.

Mevlit okunurken dini duyguları çok kuvvetli olanlar kendilerinden geçmişçesine davranırlar, bazı kadınlar ise, esnedikleri görünmesin diye çaba sarf ederlerdi. Arada uyuyakalanlar olur, şekerlemeyi fazla kaçırıp horuldamaya başladıklarında nazikçe dürtülüp uyandırılırlardı. Bazı hafız hanımlar sert olurlar, birden okumayı keserler, mevlidi dinlemeyip kendi aralarında konuşanları sertçe azarlarlardı. Dini duygularını kuvvetli göstermenin ötesine geçip törene kendilerine göre yeni, küçük ayrıntılar eklemek isteyenler çıkardı. Örneğin ortaya bir bidon gelir, bunun zemzem suyu olduğu iddia edilir, kadınlar bu sudan içmek için yarışırlardı. Bazı mevlitlerde tütsü yakılırdı.

Mevlit başladıktan bir süre sonra gülsuyu ikram edilirdi. Bunun için gülabdan denilen kaplar vardı, ama sadece fazla dindarların evinde bulunurdu. Civar komşularda varsa, mevlit evine bir gülabdan getirilir, yoksa cam şişeye doldurulmuş gülsuyu misafirlerin avuçlarına kolonya gibi serpilirdi. Dindarlığı gösterişe çevirmek isteyen bazı kadınlar gülsuyuyla adeta yıkanırlar, abartılı nidalarla kendilerinden geçerler; ama hemen her mevlitte mutlaka inançlı ve çağdaş bir Cumhuriyet kadını, genellikle emekli öğretmen bulunur ve dindarlık gösterisi yapmaya kalkan kadın ile aralarında sıkı bir ağız dalaşı başlar ve genellikle çağdaş olan kazanır, ortam sakinleşirdi.

Tütsüler yakıldıktan, gülsuyu döküldükten sonra hafızlar okumaya ara verirler, o esnada limonata dağıtılır, birkaç saat önce ateşten indirilmiş fıstıklı irmik helvası ılınmış olur, servisi yapacak olan genç kızlar tabaklara bunları koyuyor olurlardı. Mevlit okunması biter bitmez helva ikramı başlar, misafirler bir yandan helvalarını yerlerken bir yandan da hafız hanımlara iltifat ederlerdi. Hafız hanımlar okumaları bittikten sonra, helvalarını yerler, bir miktar para ile bir kutu lokum, birkaç metre kumaştan oluşan hediye paketlerini alırlar, herkes dağılır ve böylece mevlit biterdi.

80'lerle birlikte bu mevlitlerin finaline bir de "vaaz" bölümü eklenmeye başladı. Dini siyasallaştırma konusunda ısrarlı ve iddialı olan, ağzı laf yapan genç kadınlar, mevlit okuma karşılığında ücret veya hediyeyi kesinlikle reddederek ün yaptılar ve geçimini güzel sesiyle okuduğu mevlitler karşılığında aldığı para ve hediye ile sağlayan hafız kadınların yerlerini aldılar. Onların verdikleri vaazlarla, büyüklerinden gördükleri gibi yaşayan, kuşaktan kuşağa aktarılmış gelenekleri yürüten kadınların sakin hayatları allak bullak olmaya başladı. Cumhuriyet ilkelerine bağlı kadınlar bunlara şiddetle itiraz ettiler, bir toplanma vesilesi olan, hem dini duyguların okşandığı, hem de insanların bir araya geldiği bu mevlitler hızla şekil değiştirdi ve uysallığı giderek kayboldu.

Mevlitlerin en güzel ve ayırt edici unsuru şekerleriydi. Değişimden en büyük pay mevlit şekerlerine düştü. Oysa mevlit şekerlerinin görünümleri çok özeldi. Yarım kesmeşeker büyüklüğündeki beyaz mevlit şekerleri ince, uzun kâğıt külahlara konur, külahın en üstüne de güllü veya sade bir lokum yerleştirilirdi. Mevlidin gösterişi evden eve, bütçeden bütçeye değişse de, mevlit şekerleri en azından şekil olarak değişmezdi. Öylesine simgeseldi ki, ellerinde külahla gezen çocukları gören kim olsa, yakınlarda bir evde mevlit okutulmuş olduğunu anlardı. Mevlit bittikten sonra bu külah içindeki şekerler şık bir tepsiye dizilir, tepsi misafirler arasında dolaştırılarak ikram edilirdi. Mevlit boyunca sokakta oynayan çocuklar vaktin geldiğini anlayınca kapıya dizilirler, birkaç külah şeker almadan gitmezlerdi. Külahın kâğıdı döndüre döndüre yırtılır, o beyaz ve leziz şekerler yenirdi. Ailenin yakını olan haşarı çocuklar, mevlidin sonunda dağıtılmayı bekleyen şekerlere dadanırlar, kutuların içine istif edilmiş şekerlerin külahlarını açarlar, lokumlarını aşırırlar, sonra beceriksizce kapatırlardı. Bunu yapan çocuk genellikle bilinir, yakalanınca bir araba dayak yerdi. Ama bu hırsızlıkta, afacanlıkta bile sevimli bir yan vardı. Çocuklar ne kadar yeseler de şekere ve lokuma açtılar.

Bayramınızı "Kutlular",
esenlikler dileriz

İftar, sahur, davulcu

14 Şubat'ın sevgililer günü olduğu bilinmiyordu, Noeller, Christmas'lar hiç bilinmiyordu. Evlenme yıldönümleri aile içinde sessizce geçer, doğum günleri için büyük partiler verilmezdi. Ama yine de yılları bir yerinden bölen, önceyi ve sonrayı oluşturan, renklendiren özel günler vardı. Hele dini günler küçük ya da büyük ritüellerle yaşanırdı. Herkes, inancı ve toplumsal konumu ölçüsünde bu dini günlere katılır, zaten istese de uzağında kalamazdı.

Ramazanlar otuz gün boyunca, günlük hayatı derinden değiştirirdi. Dindarlar daha da dindarlaşır, inancı pek kuvvetli olmayanlarda dini eğilimler görülür, hiç inancı olmayanlar ise inananlara saygısızlık etmemek için dine dair görüşlerini uluorta söylemezlerdi. Evlerin havasına dini duygular egemen olur, seccadeler, tespihler yerlerinden çıkar, yılın on bir ayını Tanrı'yla pek alışveriş yapmadan geçirmiş birçok kişi, bu bir ayı Allah'a yaklaşarak geçirmek için çaba gösterir, genellikle ilk üç gün yakınlaşır, sonra bütün canlılığıyla yaşanan ve dünya nimetlerine çağıran hayat ağır basardı.

70'li yıllarda Marmara'nın küçük şehirlerinde ramazanlar daha hoşgörülü yaşanıyordu. 1961 Anayasası yürürlükteydi, toplumda güçlü bir sol akım vardı. Hiç kimse oruç tutmadığı için taciz edilmez, lokantaların çoğu, sahibi oruç tutuyor olsa bile kapanmazdı. Ama o yıllarda hemen her lokantada bulunan perdelerin çekilmesiyle yetinilmez, camlara kâğıt ya-

pıştırılır, dini duyguları zayıf olan, hatta hiç olmayanlar da sıradan günlerde yaptıkları din tartışmalarını böyle günlerde yapmazlardı. 60'ların ve 70'lerin ramazanlarını başları açık geçiren birçok kadın, 80'li yılların ramazanlarında başlarını örttü, bir kısmı bir daha açmadı. Ortam ne kadar hoşgörülü de olsa, küçük şehirlerde dinsel atmosferin uzağında kalmak kolay değildi. Ramazanın tüm canlılığı ve özellikleri, toplumsal hayatın her aşamasında hissedilirdi. Ramazan ayı yaklaşırken günlük hayat hareketlenir, çarşı içindeki büyük bakkal dükkânlarında iftariyelik çeşitleri artar, bazı işyerleri imsakiye dağıtır, evlerde ramazan alışverişleri yapılırdı. İftar ve sahur sofraları için kesenin ağzı açılırdı.

Oruç tutulan evlerde sahura kalkılır, davulcu kapının önünden geçse bile belki duymayız diye çalar saatler kurulurdu. Sahura kalkacağı bilinen, ama vakit geldiği halde hâlâ ışığı yanmamış olan evlerin kapıları çalınır, uyuyakalmış komşular uyandırılırdı. Çocuklar mutlaka sahura kalkmak isterler, ama ya uyanamazlar ya da kaldırılmazlardı. Sahurda tok tutacak ve susatmayacak yiyecekler tercih edilirdi. Makarna ya da pilavın yanında hafif yemekler yapılır, baharatlı ve tuzlu yemekler gün boyunca susatacağı için fazla yenmezdi. Birçok evde susuzluğu giderdiği için çay demlenirdi. Gecenin en derin uykusunun uyunduğu saatlerde kalkıp yemek hazırlamak kolay iş olmadığı için bazı aileler susatacağı ihtimaline rağmen, sahurda kahvaltı ederlerdi. Yemek yendikten sonra dişler fırçalanır, ramazanı dinle haşır neşir geçirmek isteyenler ezanı beklerler, namazlarını kılarlardı. O uhrevi havayı solumak için oruç tutmayı yeterli bulanlar niyet edip yatarlardı. Oruç tutabilmek için niyet etmek gerekirdi. Herkesin kendine göre bir niyet cümlesi vardıysa da, o yıllarda okullarda din bilgisi derslerinde öğretilen niyet cümlesi "yarın oruç tutmaya niyet ettim, Allah kabul etsin, amin" idi. İmsakta atılan top, artık ağza bir şey konmayacağını belirtir ve az sonra tan hafiften ağarmaya başlardı.

Sahura kalkan çocuklar ertesi gün akıllarınca oruç tutarlardı. Ama daha öğle olmadan acıkırlar, onlara çocukların

öğleye kadar oruç tutmalarının yeterli olduğu söylenirdi. Her ne kadar hoşgörüyle yaşanıyorsa da, bazı ailelerde büyükler gençlere oruç tutmaları konusunda az-çok ısrar ederler, oruçla başı hoş olmayan gençler de oruçlu numarası yaparlardı. Sahura kalkarlar, gündüz şehrin en ücra pastanelerinde poğaça tıkınırlarken, kendi gibi suç ortaklarıyla karşılaşabilirlerdi. Dindar mahallelere düşmüş, oruç tutmayan ailelerden cesur olanlar tutmadıklarını açıkça ilan ederler, cesur olmayanlar "biz kalkmadan tutuyoruz" derler, gün içinde gizlice bir şeyler atıştırırlardı.

Oruç tutanlar mutlaka fire verirdi. İlk gün genellikle tutulur, sonra sahura kalkılamayan ilk gece ile birlikte savsaklama başlardı. Oruç tutmayanların bir kısmı inançlarındaki zayıflığı açıkça söylemekten çekinirler, çeşitli bahaneler bulurlardı. Ya midelerinde ülser vardı, doktor aç kalmalarını kesinlikle yasaklamıştı ya tansiyonları yüksek veya düşüktü ya da sürekli ilaç almazarı gerekiyordu. Arife günü oruç tutanların sayısında artış olurdu. Ramazan boyunca hiç oruç tutmadığı gibi, oralı da olmamış gençlere dindar aile büyükleri "bugün kurtlar kuşlar bile oruç tutuyor" diyerek, hiç değilse arife gününü oruçlu geçirmeleri için telkinde bulunurlardı.

Oruç tutmayanlar sokakta sigara içmemeye, uluorta bir şey yememeye dikkat ederlerdi. Ramazanda gün içinde gelen misafire, "nasılsa oruçludur" muamelesi yapılmaz, tutmuyor olabileceği dikkate alınarak, hiç değilse bir kahve teklifinde bulunulurdu. Misafir bu teklife "niyetliyim" diye cevap verirse yiyecek ikram edilmez, ama iftara kalması için ısrar edilirdi.

İftarda şimdi de olduğu gibi pide yemek âdetti. Fırınlar iftara birkaç saat kala pide çıkarmaya başlarlar, önlerinde uzun kuyruklar oluşurdu. Ramazanın en güzel tarafı, oruç tutmayanlar için bile, iftar yemekleriydi. Bütün evlerde her zamankinden daha çok çeşitte yemek yapılır, sofranın görünümüne dikkat edilirdi. En zahmetli yemekler şikâyet edilmeden pişirilir, iftara on-on beş dakika kala sofra hazırlanmış olurdu. İftar sofrasında birkaç çeşitten fazla yemek bulun-

durmak israf olarak değerlendirilmezdi. Siyah zeytin, birkaç çeşit peynir, reçel, sucuk, zeytinyağlı yemekler, turşular, çeşitli salatalar masaya konur, topun patlaması beklenirdi.

Akşam ezanının okunmasıyla birlikte oruç açılırdı. Televizyonda altyazı teknolojisi henüz olmadığı için ekrandan altyazı geçmez, spiker şehirlere göre iftar vakitlerini okurdu. Televizyona güvenmek doğru değildi, bu yüzden en yakın camiden duyulacak olan ezana veya şehrin en yüksek noktasından atılan topun sesine kulak verilirdi. Top patlayınca iftar vakti gelmiş olur, oruç açılırdı. Ankara İstanbul'a göre doğuda olduğu ve radyoda ramazan yayınları Ankara'dan yapıldığı için, önce Ankara'da iftar vakti gelirdi. Radyoda ve televizyonda "Ankara için iftar vakti" gelince, aynı erkek sesi, aynı iftar duasını okurdu. "Rabbim... Sana inandım, sana güvendim, senin rızkınla orucumu açtım... Hamdolsun verdiğin nimetlere..." Top ya da ezan sesi duyulmuyorsa, kandilleri yanmış mı diye pencereden görülebilen cami minarelerine bakılırdı. Kandillerle birlikte, şehrin iki minareli büyük camilerinde "hoş geldin mübarek ramazan", "on bir ayın sultanı" gibi yazıların bulunduğu ışıklı mahyalar da yanardı.

İthalat sıkıntılıydı, Türkiye'de hurma yetişmiyordu, bu yüzden hurmayla değil, siyah zeytinle oruç açmanın sevap olduğuna inanılıyordu. Hurma ve oruç ikilisi zihinlerde bile yoktu. Ne zaman ki ithalat kapıları açıldı, Türkiye'de olmayan her şey sınırlardan içeri girdi, yabancı markalarla birlikte hurma da tezgâhlarda göründü, siyah zeytin birinciliği hurmaya bıraktı. Hurmasız yıllarda siyah zeytinle oruç açıldıktan sonra su içilir, yemeğe çorba ile başlanırdı. İftar sofralarında ne kadar kalabalık olunursa, o kadar sevap kazanılacağına dair yaygın bir inanç olduğu ve hayat olabildiğince birlikte yaşandığı için, her aile maddi gücü ölçüsünde akrabalardan başlayarak ahbaplarını, konu komşuyu, muhtaç olduğu bilinen yoksulları sırayla iftara davet ederdi. Ramazana özel bir yemek yoktu, ama tatlı vardı: güllaç. Bugün olduğu gibi, üzerine gülsuyu dökülüp, dövülmüş ceviz veya fındık serpilen, sütlü, hamurlu bir tatlı olan güllaç sadece ramazanda yapılırdı.

Ramazanı bütünüyle yaşamak isteyen dindarlar teravih namazını kılmak üzere camilerin yolunu tutarlar, oruç tutmakla yetinen kadınlar ise sofra toplanacağı, bulaşık yıkanacağı gerekçesiyle teravih namazını kılmazlardı. Teravih namazı camide kılınabileceği gibi, evde de kılınabilirdi. Hem kadınların, hem erkeklerin kılabileceği bu namaz için dindar kadınlar yemekten sonra bir araya gelirler, camilerin kadınlara ayrılmış bölümlerinde topluca namaz kılarlardı. Sayılarının fazla olduğu söylenemezdi. 70'lerde gelinlik kızların çeyizlerine namaz seccadesi, namaz başörtüsü ve tespih konur, birçok evde ipek halı olanından kanaviçe işlisine kadar çok çeşitli seccade bulunurdu. Dini hoşgörünün daha gelişkin olduğu o yıllarda, başını örtmeyen ama namaz kılan kadınlara rastlamak olağandı.

Ramazanın sonuna doğru dini duygularda bir tavsama görülür, yerini bayram telaşına bırakırdı. En başta gelen hazırlık bayram temizliğiydi. Bütün evlerde bayram temizliği yapılır; perdeler, divan örtüleri, danteller yıkanır; halılar dövülür, ovulur, sirkeli suyla silinir; mevsim uygunsa evler baştan aşağı badana edilirdi. Bayram temizliği rutin temizlikten çok daha ileri gidilen, evde, silinip parlatılmamış köşe bucak bırakılmayan bir temizlikti. Küçük şehirlerde gündelikçi kadınlara iş gördürme geleneği, ancak şehir eşrafının iyice varlıklı olanlarına mahsus olduğu için, ev kadınları bazen bir hafta süren bütün bu işleri kendileri yaparlardı.

Bayram baklavası, mendil, çorap

Bayramlarda baklava ikram etmek âdetti. Hazır alınmaz, evde yapılırdı. Ama kolay bir iş olmadığı için, baklava açmayı beceremeyen kadınlar kadayıf veya revani; iyice beceriksiz olanlar kemalpaşa tatlısı yaparlardı. Hemen her mahallede baklavasına doyum olmayan bir-iki kadın bulunur, bunlar becerikli oldukları kadar yardımsever tiplerse, bayramdan önceki birkaç günü eşe dosta baklava açarak geçirirlerdi. Bazı ailelerin kimsesi olmayan, yaşlı akrabaları olur,

eve baklava açılırken, ufak bir tepsi de onlara yapılır, arife günü götürülüp teslim edilirdi. Böyle yalnız yaşlılar misafirlerini sadece şekerle savuşturmak zorunda kalmadıkları için çok sevinirler, uzun dualar ederlerdi. Baklavalar bir-iki gün önceden açılıp mahalle fırınlarında pişirilir, ama şerbeti arife gecesi dökülür, böylece hem baklava gece boyunca şerbeti çeker, hem de fazla beklemediği için, şekerlenmezdi.

Baklava açmalar, dip köşe temizlik yapmalar kuvvetli bayram işaretleriydi, ama hiçbiri bayram alışverişinin yerini tutmazdı. Bayramlarda temiz ve mümkünse yeni giyinmek âdet, çocukları yeni giysiler alarak sevindirmek ise neredeyse şarttı. Üstü başı eskimiş çocuklara giysi almak için bayramın gelmesi beklenir, her aile gücü ölçüsünde çocuklarını tepeden tırnağa giydirmeye özen gösterirdi. Birçok yeni giysi alınsa da, çocukları en çok ayakkabı sevindirirdi. Arife gecesi ayakkabısıyla uyuyan çocuk hikâyelerine 70'lerde de rastlanıyordu. Bayramlıkların bayram sabahından önce giyilmesine katiyen izin verilmezdi. Alışveriş listesi sadece çocuklara alınacak üst başla sınırlı değildi. Önemli bir alışveriş kalemi de el öpecek olan çocuklara ve gençlere verilecek olan mendil ve çoraplardı. Kullanılmış defterlerin boş sayfalarının bile atılmadığı yıllarda, kâğıt mendil de, kâğıt havlu da, tuvalet kâğıdı da yoktu. Bu yüzden her kadının çantasında, her erkeğin cebinde bulundurulan kumaş mendiller düzineyle alınırdı.

Kız ve erkek çocuklarına verilen mendiller birbirinden farklıydı. Kızlara daha küçük, erkeklere daha büyük boyda mendil verilir, kızların mendillerinde küçük bir nakış bulunur, erkek çocukların mendilleri genellikle kareli veya ince çizgili olurdu. Verilirken de kız mendilleri üçgen, erkek mendilleri kare şeklinde katlanırdı. Her el öpene mendil verilmezdi. Yakın akraba çocuklarına hem hatırı sayılır harçlık, hem mendil-çorap, uzak akraba veya yakın ahbap çocuklarına harçlık ve mendil verilir, bazı çocuklara sadece mendil, bazılarına ise sadece ufak bir harçlık verilirdi. Harçlığı baba, mendil-çorabı anne verirdi. Parayı kazanan baba olduğu için

mi böyle bir işbölümü gelişmişti, yoksa armağan vermek daha kadınsı bir eylem olarak mı görülüyordu, bilmiyorum. Ama tersi görülmezdi.

Evlerdeki boş kolonya şişeleri kolonyacılarda doldurtulur, şekercide epeyce zaman harcanırdı. Her ne kadar "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" olunsa da, bazı aileler herkese aynı kalitede şeker ikram etmezler, tanıdık tanımadık kapıyı çalıp el öpen çocuklar için adi, kâğıtsız şekerler ve ucuz sade lokumlar, orta hatırda misafirler için nispeten kaliteli badem şekerleri ve bonbonlar, ağır misafirler içinse kâğıtlı çikolatalar ve çikolatalı drajeler alırlardı. Böyle evlerde birkaç tane şekerlik bulunur, misafirin değerine göre bunlardan biri tutulurdu.

Ziyarete gidilecek evlerin bazılarına şeker götürülmesi gerekirdi. Bunların başında kayınvalide-kayınpeder, hanımın dayısı, beyin ablası gibi akrabalar gelirdi. Şeker kutuları ailenin gücüne ve götürecekleri aileye verdikleri değere göre seçilirdi. Şeker kutularını hediyelik hale getiren şey, paketi dört tarafından saran ve ucu bıçağa sürtülerek lüle haline getirilen parlak renklerdeki rafyalardı. 70'lerin ikinci yarısına doğru hazır satılan şeker kutularıyla birlikte jöle lokumlar da yaygınlaştı. Klasik lokuma göre daha ucuzdu, üstelik şeffaf ve parlak renkleriyle, meyve aromalarıyla çocukların daha çok ilgisini çekiyordu. Hazır satılan şeker kutularının yıldızı jöle lokumlardı, içindeki çikolata miktarı arttıkça fiyatı artar, adi lokum veya jöle lokum miktarı arttıkça da fiyatı düşerdi.

Bayram kartı

Bayramlarda özellikle başka şehirlerde yaşayan tanıdıklara, eş dosta, ahbaplara, aile dostlarına muhakkak kart atılarak bayramları "kutlulanır"dı. Başka şehirlerde yaşayan aile dostları arasında bir kartlaşma söz konusuysa gönderilen şehrin manzarası seçilir, genç kızlar sevdikleri arkadaşlarına çiçek, bebek, artist fotoğraflarından oluşan kartlar gönder-

meyi tercih ederlerdi. Almanyalılar ışığa tutulup sağa sola doğru hafifçe oynatıldığında, resmin hareket ettiği sanısını uyandıran ve görüntüsü değişen, üstü kalın plastik bir maddeyle kaplı tuhaf kartlar gönderdiler. 70'lerin ikinci yarısında sol söylemin yoğunlaşmasıyla birlikte, yoksulluk manzaraları içeren ve üzerinde toplumcu-gerçekçi şairlere ait dizelerin de bulunduğu kartlar yaygınlaşmıştı. Askerde olan gençler ailelerine kendi fotoğraflarını gönderemiyorlarsa, üzerinde asker fotoğrafı olan kartlar gönderiyorlardı.

Tebrik kartlarını yazmadan önce gönderileceklerin bir listesi yapılırdı. Uzak şehirlerde yaşayan aile dostlarına hemen hemen aynı cümleler yazılırdı: "Aksoy ailesinin şeker bayramını tebrik eder mutluluklar dileriz. Tosun ailesi." "Kurban bayramınızı kutlular, esenlikler dileriz. Çalışkan ailesi." Bayram tebriklerinin karşılıklı gönderilmesine dikkat edilir, birkaç bayram üst üste tebrik kartı göndermeyen aile listeden çıkarılır, geçerli mazeretlerini belirten bir kart geldikten sonra, yeniden listeye alınırdı. Samimi görüşülen ailelere "sıhhatteyiz, afiyetteyiz, Necla'yı nişanladık, Ferit'i kısmetse yaza evlendiriyoruz" gibi ailenin özel hayatına dair havadisler de eklenir, bazen kart yerine aile fotoğrafı gönderildiği olurdu.

Mezarlık ziyaretleri arife ya da ilk bayram günü yapılırdı. Aile mezarları ziyaret edilir, fatiha okunur, mezarların üstündeki kuru dallar, yapraklar şöyle bir kabaca toplanırdı. Yakın akraba mezarları bayramdan önce temizlenir, çiçekleri sulanır, mezar taşları silinerek yazılarının okunması sağlanırdı. Arife günü birçok telaş yaşandığı için, son iftar yemeği geçiştirilirdi. Yemekten sonra mendiller, çoraplar paketlenir, harçlık dağıtmak için para bozdurulması unutulmuşsa kıyamet kopardı. Hemen çare aranır, henüz kapanmamış bakkala bir koşu gidilir veya konu komşuya bozuk para sorulurdu. Bayram sabahı erkenden namaza gidileceği için, arife gecesi erken yatılırdı.

Bayram namazı sadece erkeklerin kıldığı bir namazdı. İnançlı ailelerde erkekler mutlaka bayram namazına gider-

ler, o arada evde kahvaltı hazırlanırdı. Çocuklar yeni giysilerini giyerler, bir an önce harçlıklarını ceplerine koyup mantar tabancası patlatmak, füze, kızkaçıran veya kızkovalayan ateşlemek, birkaç tane tüp çikolata bitirmek için acele ederlerdi. Namazdan dönen aile büyüklerinin elleri öpülür, ev halkı birbiriyle bayramlaşırdı. Çocuklar ilk harçlıklarını babalarından, ilk mendillerini de annelerinden alırlardı. Cumhuriyet kuşağının yetiştirdiği kadınlar bayramlarda kocalarının ellerini öpmediler. Aksine, ailede baba kadar söz sahibi oldukları için yan yana oturdular ve çocuklarının ellerini öpmesini beklediler. Ama daha muhafazakâr ve erkeklerin kesin hâkim olduğu ailelerde, kadınların kocalarının ellerini öptükleri görüldü.

Dokuz günlük tatil alışkanlığı yoktu. Bayramlarda Güney'e gidilmez, anne baba ziyaretleri ihmal edilmezdi. Ortadan kaybolmak, yokmuş gibi yapmak, bayrama uygun olmayan giysilerle misafir kabul etmek dedikodusu günlerce sürecek, hatta kavgası yapılacak kadar büyük ayıplardandı. İlk gün yakın akrabalar ziyaret edilirdi. En yaşlılardan başlanır, sonra diğerlerine sıra gelirdi. Bayramlarda birçok evde karıkoca arasında "Önce benim anneme gidilecek, hayır benimkine gidilecek, kardeşine gitmem, gidersin" kavgaları yapılır, bazen büyüyüp ciddi bir hal aldığı olurdu. Bazı ailelerde de evli barklı kardeşler anne babalarının evlerinde toplanırlar, damatlar, gelinler, torunlar, yeğenler bir araya gelir, kimi zaman unutulmaz bayram yemekleri yenir, kimi zaman küçük ya da büyük küslükler, tartışmalar yaşanırdı. İkinci gün uzak akrabalara ve ahbaplara ayrılır, kalanlar da üçüncü güne bırakılırdı.

70'lerin başlarında bayram ziyaretlerinde misafire likör ikram etme geleneği hâlâ yaşıyordu. Cumhuriyet değerlerine bağlı hemen her ailenin evinde, mutlaka çok zarif bir eşya olan likör takımı bulunurdu. İnce boyunlu bir şişe ile altı minik kadeh o yılların değerli eşyaları arasındaydı. Dini günleri çağdaş bir biçimde sosyalleştiren bu âdet, dinin siyasallaşmasıyla birlikte gücünü kaybetti. 90'lı yıllara gelindiğinde

kaybolan sadece likör ikram etme âdeti olmadı. Bayramlar kendine özgü kuralları olan ritüeller olmaktan çıktı, yorucu ve stresli iş hayatının nefes alınan molaları haline geldi.

Bayram ziyaretleri kısa sürerdi. Misafire önce kahve sorulur, misafir daha önce gittiği evlerden birinde kahve içmişse, ısrar edilmez, ama şeker tutmadan, baklava ikram edilmeden gönderilmezdi. Birçok aile eve dönüşlerinde kapılarına iliştirilmiş kartvizitler bulurlardı. "Geldik bulamadık, bayramınızı kutlularız. Güngör ailesi." Kapısında kartvizit bulan aile, kapısına kartvizit bırakan aileye gitmiş ve tıpkı onlar gibi kartvizit bırakmış olabilirdi, bu eğlenceli kesişme çok sık yaşanırdı. Karşılıklı kartvizitler alınır, bir araya gelindiğinde gülüşülür, anlatılırdı.

Bayram harçlığı

Postacıya, bekçiye, sütçüye, gazete müvezziine, bakkalın çırağına bayram bahşişleri ilk gün verilirdi. Ramazan boyunca mahalleyi sahura kaldırmış olan davulcu, yanına bir de zurnacı katar, ramazanın ortasında topladığı bahşişin yanı sıra, bir de bayram bahşişi toplardı. Çocukların bayram harçlıklarını yoğun olarak topladıkları gün de bayramın ilk günüydü. O gün ailenin en yakın akrabaları dolaşılır, dayılardan, amcalardan, eniştelerden, dedelerden yüklü miktarda harçlık alınırdı. İyi aileler çocuklarının ancak yakın akrabalardan harçlık almalarına izin verirler; konu komşudan, ahbaplardan, hele tanımadık kişilerden harçlık alınmasına asla izin vermezlerdi. Mesafeli aile dostlarından para kabul edilmezse de, çorap, mendil gibi hediyeleri almamak ayıptı. Ama mendil ya da çorapla kızkaçıran alınmaz, lunaparka gidilemez, bu nedenle mendil, çorap almak çocukların hiç hoşuna gitmezdi.

Eğitim ve terbiyeye önem veren "iyi aile"lerin çocukları yakın akrabalardan topladıkları bayram harçlıklarıyla idare ederlerken; eğitim düzeyi düşük, görgü ve terbiyeyi pek de önemsemeyen ailelerin, arsız olmuş çocukları sokak sokak

dolaşıp harçlık ve şeker toplamaya çıkarlardı. Kapı çalınır, ev sahibi kapıda yüzlerini hiç görmediği bir alay çocuk bulur, çocuklar "bayramınız mübarek olsun" cümlesiyle ev sahibinin eline yapışırlar, alelacele öperler, şekerlerini aldıkları halde gitmezler, harçlık beklerlerdi. Kapıyı ilk çalan çocuk güruhuna para veren ailenin kapısı susmak bilmezdi. Çünkü çocuklar hemen haberleşirler, hangi evden ne kadar harçlık, hangi evden şeker, hangisinden çikolata veriliyor, derhal bilgilerini birbirlerine aktarırlardı. Bu çocuklar kendi mahalleleriyle yetinmezler, şehrin öbür ucundaki evlere bile giderlerdi.

Bayram günleri tüm dükkânlar kapalı olsa da, bakkallar açık olurdu. Mantar tabancası, çatapat, füze, kızkaçıran, misket, çiklet, leblebi tozu, bisküvi, tüp çikolata, sigara biçiminde sakız; çocukların ilgisini çekecek ne varsa dükkânların önüne kurulan küçük tezgâhlara dizilirdi. Harçlıklarını almış, ceplerini doldurmuş çocuklar mantar tabancası ve diğer patlayan şeylerin alışverişini bayram boyunca sürdürürlerdi.

Bayramlar küslerin barıştırılması için yararlanılan günlerdendi. En yaygın ve ilgi çekici olanı, bayramdan bir süre önce kocasına kızıp babasının evine dönmüş olan karısını alıp evine getirmek için kocanın kayınpedere gitmesiydi. Böyle durumlarda aile büyükleri devreye girer, evine dönmek için can attığı halde ağırdan alan kadını ikna ederler, bayramlarda küs kalınmayacağını söylerler ve karıkocayı barıştırıp evlerine yollarlardı.

Kurban bayramları

İlk günü sayılmazsa, kurban bayramlarının şeker bayramlarından bir farkı yoktu. Kurban telaşı bittikten sonra, aynı ziyaretler yapılır, aynı eğlenceler yaşanır, bayramın tadı çıkarılırdı. Ama kurban bayramlarının ilk günü vahşi bir şekilde kurban kesmekle geçerdi. Kurbanlıklar genellikle bayramdan birkaç gün önce alınırdı. Evinde bakabilecek bir yeri olanlar, ucuz olduğu için, bayramdan birkaç ay önce koç, koyun ya da inek alır, bayrama kadar beslerler; bakacak yeri

olmayanlar arife günü kurbanlıklarını almayı tercih ederlerdi. Bazı çocuklar kurbanda kesilmek üzere alınan hayvanları beslemeyi seve seve üstlenirler, sonra günlerce ellerinden ot yedirdikleri, sevip bağlandıkları hayvanlar kesilince, ruh sağlıkları ciddi şekilde bozulurdu. Çocuklarının ruh sağlığını kesecekleri kurbanın sevabına tercih eden ailelere az rastlanırdı. Birçoğu çocuklarının gözyaşlarına aldırmadan hayvanı keser; pek azı çocuklarının bundan çok etkileneceğini düşünerek hayvanı kesmekten vazgeçerdi. Kurban kesmekten vazgeçmeyen, ama aklı başında birçok aile ise kurbanlık hayvanı arife günü almayı tercih eder, böylece çocuklarının kesilecek hayvana bağlanmasına zaman tanımazlardı. Kurban bayramlarında genellikle koç kesilirdi. Koyun ve inek de kesilebilir, Adapazarı ve İzmit'te deve kesildiği pek görülmezdi. Aileler tek başlarına kurban kesmek istiyorlarsa koç ya da koyun almayı tercih ederler, bazen birkaç ailenin, kardeşin ya da akrabanın birleşip bir inek aldıkları olurdu. Bunların paylaşımında, daha sonra gelinler arasında kavga çıkar, "kurbanın iyi tarafını kendinize sakladınız", "bize yağlarını kakaladınız" türünden seviyesiz kavgalar yaşanırdı.

Hayatın birçok alanında büyük bir başıboşluğun yaşandığı yıllardı. Evlerin çoğu bahçeliydi. Kurban kesmenin toplumsal bir kuralı yoktu. Herkes önüne gelen yerde, istediği gibi kurban keser, bunun bir düzene konması talep edilmezdi. Bu yüzden hemen her bahçede derisi yüzülen bir hayvana rastlanır, sokaklar kan gölüne döner, sağda solda sıyrılmış kemiklere, gözleri oyulmuş kellelere, toprağa yarım yamalak gömülmüş işkembelere, dişlere, boynuzlara rastlanır, bayramdan günler sonra bile ağır bir leş kokusu şehrin üstünden gitmezdi.

Bu vahşi eylemi yerine getirebilmek herkesin harcı değildi. "Ben yaparım!" diye ortaya çıkan cellatların yarattığı, hatırlanması bile korkunç olan, vahşi ve ilkel sahnelere günümüze göre daha sık rastlanırdı. Kurbanı genellikle mahalle kasapları keserdi. Bayramdan önce kasaplara randevu verilir, ama kasaplar genellikle kesebileceklerinden çok daha

fazla kurban için söz verirler, ev halkı kurbanları acı acı bağırırken, kasabın gelmesini ve bir an önce kurbanın kesilmesini sabırsızlıkla beklerlerdi. Kasap gelir, kurban sahibi ve meraklılar, ev halkının içi götürenleri kurbanın başına toplanır, hayvanın üç ayağı ve gözü bağlanır, gerekli dini işlemler yapıldıktan sonra kurban kesilirdi. O yıllarda bilinen kurban dağıtma usulüne göre, etin üçte biri eve ayrılır, üçte biri konu komşuya ve akrabalara, kalan üçte biri de yoksullara dağıtılırdı. Parçalanmış kurban etleri evin çocukları veya gençleri tarafından gereken yerlere götürülürdü. Kurban dağıtma çoğu kez "al gülüm ver gülüm" olur, kurban eti gönderilen evlerden kurban eti gelirdi. Bütün bu vahşi ve kanlı taraflarından sonra kavurma yapılmasına sıra gelirdi. Kadınlar eve ayrılmış olan etleri kavurma yapmak üzere doğramaya başlarlardı. Bazı büyük ailelerde kurban kesilen bahçelerde ateşler yakılır, üzerine kavurma tencereleri oturtulur, hava müsaitse bahçede masalar kurulur, taze ekmek alınır, içine karaciğer ve böbrek de karıştırılmış kavurma sıcak sıcak masaya gelir, aileler açık havada, konuşa eğlene kavurma yerlerdi. Bazı dindar yaşlılar kurban bayramlarının ilk günü bir tür oruç tutarlar, kavurma pişip de önlerine gelinceye kadar bir şey yiyip içmezler, sonra kavurmadan bir lokma alarak birkaç saat tuttukları oruçlarını açarlardı.

Deri toplanması şimdi olduğu gibi tartışmalara neden olmuyordu. –Ya da oluyordu da, biz farkında değildik.– Derilerin Türk Hava Kurumu'na verilmesi çok doğaldı, hatta bayramın gereğiydi. Deriler yıkanır, bazen üzerine bolca iri tuz dökülür ve Türk Hava Kurumu'nun görevlileri deriyi alıncaya kadar, bir köşede bekletilirdi. 70'li yıllarda Türk Hava Kurumu görevlileri sokaklarda kamyonetlerle değil, at arabalarıyla dolaşırlar, deriyi veren kurban sahibinin yakasına üzerinde THK yazan bir kâğıt rozet iğnelerlerdi.

Bayramlarda birçok şehirde ve kasabada panayırlar kurulur, ilkel lunaparklar açılırdı. Küçük çocuklar atlıkarıncalara bindirilir, büyükçe olanlar ve gençler dönmedolaba, zincirli salıncağa binerler, gizlice sigara içen haylaz gençler

sigara paketlerine halka atarlar, tüfekle ateş ederek balonları vurmaya çalışırlardı.

Kandil geceleri

Dindar aileler için kandil gecelerinin bayramlar kadar büyük önemi varken, dindar olmayan aileler kandili, komşunun helva veya lokma getirmesiyle hatırlarlardı. Akşam yemeği için evde hazırlık yapılırken kapı çalınır ve her zaman başı açık gezen komşu kadın, saçını bir örtüyle şöyle bir örtüvermiş olarak, elinde tepsiyle kapıda görünür, tabaklardaki çamfıstıklı irmik helvası, un helvası veya lokma, kandili hatırlatırdı. Helva dağıtılırken "Kandiliniz mübarek olsun", tabağı alırken "Allah kabul etsin" denir, helva veya lokma bir kaba aktarılır, tabak yıkanmadan hemen iade edilirdi. Kendine güvenen kadınlar bol çamfıstıklı irmik helvası dağıtırlar, tutturamam diye korkanlar ise "lokma dökerlerdi". Mayalı, suluca bir hamurun kızgın yağda kızartılmasıyla yapılan lokmayı kimileri minik küreler şeklinde, kimileri yayvan yaparlardı. Bazı şehirlerde üzerine şerbet dökülür ve böylece adı lokma tatlısı olur, bazı şehirlerde ise peynirle birlikte yenirdi. Lokma hamuru kızgın yağa atılınca hemen şişip genişler ve nar gibi kızarırdı. Lokma sadece kandillere mahsus değildi. Boğazına düşkün birçok aile ikindi kahvaltısında lokma döker, afiyetle yerdi. Günümüzde tabelalarında "unlu mamuller" yazan fırınların çıkardığı ve kutulara yerleştirip satışa hazır bir halde tezgâhlara yığdıkları kandil simitleri, o zamanlarda da satılırdı, ama kandil gecesinde çamfıstıklı irmik helvasının yerini hiçbir şey tutamazdı.

Kandillerin dini açıdan yaşanışı ailelerin dindarlıklarıyla doğru orantılıydı. Kimi dindar erkekler şehrin en büyük camisindeki mevlide giderler, kimileri evde tek kanallı televizyondan naklen yayınlanan mevlidi seyrederlerdi. Televizyonda mevlit yayını genellikle Ankara Hacıbayram Camii'nden yapılır, mevlitten sonra duaya geçilir, din büyüklerinden sonra, "kanlarıyla topraklarımızı sulamış şehitlerimizin"

ruhlarına dua okunur, mevlidi dinleyenler hep bir ağızdan "Amin!" diye bağırırlardı. O yıllarda mevlit dualarında Atatürk'ün atlanması söz konusu olamazdı. 70'lerin inançlı laikleri sıra Atatürk'ün ruhuna duaya gelince adeta gürleyerek katılırlar ve televizyondan gelen "amin" seslerinde bariz bir yükselme olurdu. Dindar evlerde namaz kılınır, dua edilip tespih çekilir, Kuran veya Yasin okunur; dindar olmayanlar ise başka seçenek bırakmayan televizyondan mevlit yayınını izlemek yerine, sessizce bir araya gelip iskambil oynamayı tercih ederlerdi.

Eski takvimi takip etmeyen kadınlar, pazarda aşurelik buğdayların görünmesi, tezgâhlarda kuru meyvelerin artmasıyla birlikte aşure zamanının geldiğini hemen anlarlardı. Muharrem ayında aşure yapmak, lezzetli bir gelenekti. On-on iki gün boyunca hemen her gün bir komşudan aşure gelirdi. Kimi komşunun yaptığı aşureye doyum olmaz, kimininki doğrudan çöpü boylardı. İyice pişirilip helmelenmiş buğdaya, nişasta, nohut, kuru fasulye, kuru meyve ve şeker konarak yapılan aşure, artık özel bir günün tadına doyulmaz tatlısı değil, dışarıda kolaylıkla bulunan, ama evlerde giderek daha az pişen, gelecekte hiç pişmeyecek bir tatlı oldu. Aileler bugünkü kadar "çekirdek" ve bugünkü kadar yalnız değildiler. Evlere sık sık habersiz misafir gelir, aileler bu ihtimali göz önünde bulundurarak, her zaman ev halkına yetecek olandan fazla yemek pişirirlerdi. Bu yüzden evlerde tencereler büyüktü, ama aşure tencereleri en büyüktü. Kâselere dağıtılan aşurenin süslenmesini genellikle evin genç kızı üstlenirdi. Evin içiyle sınırlı bir dünyanın süslenmesine adanmış bir hayatın başındaki genç kız üşenmez, aşure kâselerini çamfıstığı, kuşüzümü, dövülmüş ceviz, kırılmış fındık, nar taneleri, şamfıstığı ile donatırdı. Aşure günleri birbirine pek benzeyen günlerden oluşan ağır ve gürültüsüz bir hayata, lezzetiyle, süsüyle, damak zevkiyle dokunur, geçip giderdi.

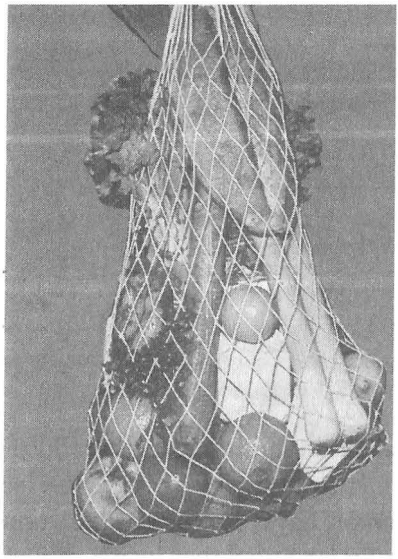
Afiyet olsun

Enflasyon da ne?

Tutumluluk çağıydı. Yanan iki lambadan biri söndürülür, eller sabunlanırken musluk kapatılır, kurşunkalemler bir arpa boyu kalana kadar kullanılır, bayat ekmekler biriktirilip papara yapılır, günlük pantolonların dizlerine yama dikilir, kaçık çoraplardan paspas yapılır; ama gecede on portakal yiyen ailelerin çoğu bunu beşe düşürmezdi. Tutumluluk meziyetti, takdir edilirdi, ama marifet yiyecekten kısmak değil, israftan kaçınmaktı. Varlıklı olduğunu belli etmek, soylu ailelere yakışmazdı. Gösteriş ayıptı. Ama sıra misafir ikramına gelince, sunulan yiyeceklerin bolluğu gösterişe, varlığını ortaya koymaya değil, misafirperverliğe yorulurdu.

70'ler enflasyonla tanışılan yıllar oldu. Fiyatlar hızla arttı, bu belayla karşılaşıncaya kadar yüzlerinde geniş bir gülümsemeyle yaz akşamlarında bahçelerinde semaver fokurdatan aileler sıkılmaya, tasarruf edilecek harcamalar aramaya başladılar. Önce eğlence giderlerinde kısıntı yapıldı, haftada iki kere sinemaya gitmek yerine bir kere gidildi, yeni manto yaptırmak gelecek kışa ertelendi. Mutfağa giren süte, ete, peynire, meyveye en son sıra geldi. Ama geldi.

Orta sınıf ailelerin sebze ve meyveyle henüz zoru yoktu. Tarımsal üretim tam anlamıyla ticari bir nitelik kazanmamıştı. Batı şehirlerinde, yakın köylerde yaşayan köylü, bahçesinde, tarlasında yetiştirdiği ürünü sırtına vurduğu gibi pazara getirip satabiliyordu. Eve giren şeftalinin bir kilo az ya da çok

Naylon poşet devri değildi, ipten yapılmış fileler alışverişi simgeliyor, her evin mutfağında çekmecede, pazara giden babaların ceplerinde, annelerin çantalarında hazır bulunuyor, avuca sığabilen bu küçük yumak doldukça genişliyordu. Boş fileler 70'li yıllarda enflasyonun simgesi oldu.

olması aile bütçesini etkilemiyor, bu yüzden çocuklar tutumluluk nutuklarıyla en çok kurşunkalemleri bittiği ya da banyonun ışığını açık unuttukları zaman karşılaşıyorlardı. Hayatta bir sıkıntı, bir daralma vardıysa da, bu sofralara şiddetle yansımıyordu. O zaman da et pahalıydı, süt ve peynir giderek pahalılaşıyordu, ama yine de bol, taze ve çok çeşitli sebzeler, meyveler, sofraları hâlâ şenlendirebiliyordu. Sofralar bu bereketli ülkenin yiyecekleriyle dolu oldukça, gelecek için endişelenmek pek de gerekli görünmüyordu.

Teldolaplardan buzdolabına

70'lere gelindiğinde evlere buzdolabı girmiş ve yaygınlaşmıştı. Bu yüzden o yılların çocuklarının çoğu bu icadın hayatı nasıl değiştirdiğine tanık olmadılar. Ağır bir değişimin sembolüydü buzdolabı. Önce büyük şehirlere girmiş, sonra yavaş yavaş küçük şehirlerin varlıklı kesiminin, derken orta sınıfın hayatını değiştirmişti. Yaygınlaşması yavaş oldu, ama girdiği mutfakta devrim yarattı. Televizyona lüzumsuz gö-

züyle bakan aile babaları, yemeklerin bozulup atılmasını önlediği için buzdolabına hiç karşı çıkmadılar. Tutumluluk çağının gözde eşyasıydı, yaz günlerinde buz gibi su içmeyi sağlayarak hayatı güzelleştiriyordu. Büyük şehirlere "frijider" adıyla girmişti. Yaygınlaşırken, adı buzdolabı oldu. Ama yine de, genç kızlığı büyük şehirlerde geçmiş büyükanneler, herkesin buzdolabı dediği bu eşyaya "frijider" demeyi sürdürdüler.

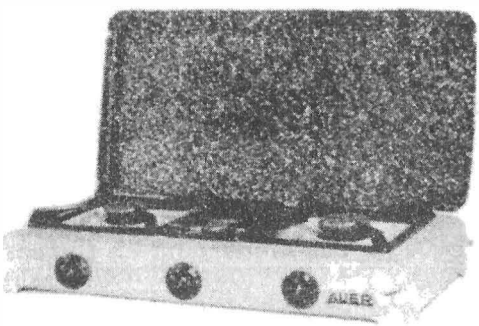
70'lerde buzdolabı olmayan evlerde yiyecekleri saklamak için teldolap kullanılıyordu. Teldolap, kapağı ve yan yüzeyleri incecik sinek teliyle kaplanmış, hava alabilen, birkaç raflı basit dolaplardı. Yiyeceklerin sıcaktan değil, sinekten ve kedilerden korunmasını sağlıyordu, bu da az şey değildi. Teldolaplı evlerde yiyecek alışverişi günlük yapılır, ancak tuzlanmış tereyağı, sofra bezine sarılmış ekmek, tuzlu suya bastırılmış zeytin ve peynir teldolapta bir süre saklanabilirdi. Buzdolabı, girdiği evlerde bu sorunu çözdü.

Frijider döneminin ünlü markaları Kelvinator ve Westinghouse idi. Buzdolabını orta sınıfın hayatına sokanların başında Arçelik, Hoover, A.E.G. gibi markalar geliyordu. Görünümü bugünkü standart buzdolaplarından pek farklı değildi, sadece tek kapılıydı. Derken çift kapılı buzdolapları, önce yeni evlenen çiftlerin mutfaklarına girdi. Çünkü tek kapılı buzdolabının yaygın olduğu dönemde bu eşyayı almış olan aileler, çift kapılı buzdolapları çıktığında, evlerindeki dolap hâlâ taş gibi sağlam olduğu, tıkır tıkır çalıştığı için değiştirmeyi düşünmediler, ama yeni evlenecek çiftler en gelişmiş modeli tercih ettiler. 70'ler derin dondurucunun ve no-frost buzdolabının bilinmediği yıllardı. Mutfaklar ya çok küçük ya çok büyüktü. Evler yapılırken geleceğin ne gibi buluşlar getireceği kestirilememiş, düzenleme var olan eşyaya göre yapılmış olduğu için küçük mutfaklı evlerde buzdolapları, mutfağa en yakın odanın misafiri oldular. Büyük mutfaklı evlerde ise mutfak aynı zamanda oturma odası olarak kullanılırdı. Buzdolapları bu oda-mutfakların en gösterişli eşyası oldu.

"Fırınlı Aygaz"

Mutfak duvarına oyulmuş ocaklarda ateş yandığı yıllardan gazocaklarına geçiş çok önceleri yaşanmıştı. 70'lerde hemen her evde ikisi büyük, biri minicik, üç gözü olan tüpgazlı ocaklar vardı. Bugünkü tezgâh üstü ocaklardan farklı olarak, dikdörtgen şeklindeydiler, emayeden imal ediliyorlardı. Bu ocaklara enerji veren, LPG olarak bilinen tüpgazlar taşıdıkları markaların adlarıyla bilinirdi. İstanbul çevresinde yaygın olarak kullanılan marka Aygaz, Ankara çevresinde en tanınan marka da İpragaz olduğu için, bu ocaklara gazlı ocak filan değil, doğrudan Aygaz ya da İpragaz denirdi. Ocak değil, Aygaz kısılır, yemek Aygaz'da pişer, İpragaz'a çay konurdu.

"Fırınlı Aygaz" ise uzun zaman lüks eşya muamelesi gördü. Fırında pişecek yiyecekleri evde hazırlayıp fırına göndermek âdeti yaygın olduğu için, evlerde fırınlı ocaklara pek rastlanmazdı. Baklava, börek, mısır ekmeği, güveç, tel kadayıf gibi yemek ve tatlılar, bayram baklavaları evde hazırlanıp fırına yollanırdı. Fırıncı ufak bir pişirme ücreti karşılığında bunları pişirirdi. Birçok evde pazar günleri börek açılır, hazırlanan tepsi fırına gönderilip pişirtilirdi. Bazı şehirlerde fırında pide yaptırma âdeti vardı. Pidenin içi evde hazırlanır, evin çocuğu pide içiyle fırına gider, fırıncı ekmek hamurunu açar, içine çocuğun evden getirdiği kıyma veya peyniri doldurur ve hazırladığı pideleri ekmek fırınında pişirirdi.

Maltızdan gazocağına, sonra LPG'li ocaklara geçildi. Günümüzde hâlâ kullanılan bu üç gözlü ocakların esas saltanat yılları 70'lerdi. Hemen her evde yemek bu ocakta pişer, ilk bozulan ortadaki küçük göz olur, genellikle yanmazdı.

Mutfaklarda yer bulan bu "Fırınlı Aygaz"ların reklamlarında mutlaka tavuk çevirme de bulunur, ama fırınında tavuk çevirene pek rastlanmazdı.

70'lerin başlarında artık küçük şehirler de "şehir" oldu. İçinde odun yakılan, özellikle köy ekmeği pişirilen ilkel fırınlar köylerde kaldı, mahalle fırınları teknolojik olarak gelişti. Fırıncılar elektrikle çalışan yeni makinelerini ikide bir açamadıkları için mahallenin fırın ihtiyacını karşılayamaz oldular. Böylece fırınlı ocaklar yine önce genç kızların çeyizleriyle birlikte evlere girmeye başladı. Fırınlar sofalara, komşu odalara yerleştirilmedi, tezgâhlar gerekirse kırıldı, fırınlı ocaklara yer açıldı. Mutfaklarda kullanılan ilk fırınlar pek kullanışlı değildi. Bir tepsi baklava pişirirken neredeyse tüpün yarısı bitiyor, ileri teknoloji ürünü olmayan bu fırınlardan böreğin yarısı yanık, yarısı çiğ çıkıyordu. Evde yapılan böreğin pahalıya gelmesi tutumluluk çağına hiç de uygun düşmüyordu. Bu yüzden böreğini tadımlık değil, doyumluk yemek isteyen Türk halkı davul fırınları büyük ilgiyle karşılayıp evlerinde hemen yer açtı. Davul fırınlar elektrikle çalışan, tıpkı davula benzeyen, portatif fırınlardı. Yatak odasında gardırobun üstünde, oturma odasında divanın altında ya da balkonda bir köşede duruyor, ihtiyaç halinde bulunduğu yerden çıkartılıyordu. Gazlı fırınlar ekonomik ve iyi pişiren fırınlar oluncaya kadar, birçok evde şimdi de olduğu gibi, davul fırın kullanıldı. Beyaz eşya üreticileri de fırınları adam etmek için çalıştılar. Bir süre sonra fırınlı ocaklar az yakıtla iyi pişirir hale geldi. Zaten evler de değişmiş, altına ıvır zıvır doldurulan divanların yerini koltuk takımları almış, yatak odasında gardıropların estetiğinin bozulması hoşa gitmez olmuştu.

Buzdolabı ve fırına sabit bir yer bulunmuş olsa da, 70'lerin mutfaklarında sarmısak hâlâ havanda dövülüyor, portakal elle sıkılıyor, yumurta çatalla çırpılıyor, ocağın üzerine konan ağır, emaye ızgaralarda köfte pişiriliyor, bulaşıklar elde yıkanıyordu. Mutfaklarda kadın elinin hâkimiyeti sürüyordu.

Salça, turşu, erişte, reçel

Doğanın kurallarının bugüne göre çok daha iyi işlediği o yıllarda, mevsimler fazla şaka yapmazdı. Kış kışlığını, yaz

yazlığını bilir, ara sıra yine beklendiği şekilde sıcak yazlar, soğuk kışlar yaşanır, bazen baharda don olur, o güzelim erik ağaçlarının çiçekleri donduğu için, erik çok pahalı satılır, ama doğa genellikle sürprizi sevmezdi. Mevsimler, ağır bir ritimle yaşanan, fazla kalabalık ve şaşırtıcı olmayan hayata kendi renkleriyle gelir, şenlik getirirdi.

70'lerin başında hazır satılan yiyecekler çok azdı, var olanlar da dar bütçeli orta sınıf için çok pahalıydı. Hem o yılların anlayışına göre evde yapılması mümkün olan her şey evde yapılır, hazır alınmazdı. Evde yapacağına hazır alan kadınlar "makbul" değildiler. Kadınların büyük çoğunluğu ev kadınıydı, ama iyi ev kadını sıfatına layık olmak için tutumlu, çalışkan ve becerikli olmak gerekiyordu. Yiyeceği hazır alan "müsrif" kadınların, kocalarının kazancını ziyan ettikleri düşünülürdü. Misafiri hazır alınmış yiyeceklerle ağırlamak ayıptı. Haberli gelmiş misafirine çayın yanında "pastane işi" yiyecek ikram eden kadının misafirine önem vermediği, zahmet etmeye değer bulmadığı sonucu çıkarılırdı.

Yazın sonuna doğru domates ve salçalık biber iyice ucuzlar, kilolarca alınır, yazın son günlerinde bahçelerden güneşte kurumaya bırakılmış domates ve biber salçasının ekşi kokusu gelirdi. Yazın en sıcak günleri, geleneksel çorba malzemesi olan tarhananın yapılması için uygun günlerdi. Tarhana yapmak için un, yoğurt, tuz, salça ve çeşitli baharatlarla katı bir hamur yoğrulur, mayalandırıldıktan sonra iri parçalara bölünerek temiz bir çarşafın üstünde, güneşe serilip kurutulur, sonra ufalanırdı. Hamur kurudukça ufalanır, giderek toz halini alır ve içinde hiç nem kalmayınca bez torbalara doldurulurdu. Tarhana yapamayacak kadar yaşlı komşulara, yakın akrabaya dağıtılır, kalan da zaten aileye yeterdi. Ev eriştesi maharet ve sabır isterdi. Ama yine de hemen her evde erişte kesilir, yazın sıcak günlerinde balkonlara, bahçelere serilmiş çarşafların üstünde kurutulurdu. Un, yumurta ve tuzla katı bir hamur yoğrulur, merdaneyle açılır, sonra kibrit çöpü boyu ve inceliğinde kesilirdi. Kurutulan eriştеler bez torbalara konup saklanır, kolayca pişirilir,

üzerine peynir ufalanınca çok lezzetli bir yemek olurdu. İri bulgur tanelerinin hamurda yuvarlanmasıyla elde edilen kuskus, yapımı çok zahmetli olduğu için birçok evde yapılmaz, yeri erişte ile doldurulurdu. Kuru nane de sıkışılmadıkça hazır alınmaz, yazdan pencere önüne bırakılıvermiş birkaç demet nane çocukların elinde ufalanıp saklanırdı.

Turşu ve reçel de evde yapılırdı. Bir sonraki mevsime de kalsın istenirse de, kısa sürede biterdi. Yazın salatalık, biber, yeşil domates, fasulye, patlıcan turşusu yapılır, ama daha kış gelmeden üzerini beyaz bir tabaka kaplamış olan turşu kavanozunun içinde bir-iki patlıcanla, unutulmuş birkaç biber ve kart bir yeşil domates kalır, salatalıktan eser bulunmazdı. Kışın lahana turşusu çabucak bittiği için birkaç kez yapılırdı. Turşu kavanozunun dibine bir avuç nohut atılır, iri doğranmış lahanalar limon dilimleriyle birlikte sıkıca dizilir, arasına bazen turp, havuç, kırmızı bir renk versin diye mor lahana yaprağı, koku versin diye kereviz sapı konur, üstü kereviz yapraklarıyla örtülürdü. Birçok evde turşu kavanozlarının ağzına koymak için yassı ve yuvarlak bir taş bulunur, kavanozun üstüne bu taş yerleştirilir ve böylece bütün sebzenin asitli ve tuzlu suyun içinde kalması sağlanırdı. Kışın birçok evde salatadan çok turşu yenirdi. Buz gibi suda çamurlu marul yapraklarını tek tek yıkamak, turpu ve havucu rendelemek, özellikle kalabalık evlerde kadınlara zor gelirdi. Günler kısaydı, işler çoktu, hayatı kolaylaştıran bir yığın alet henüz mutfaklara girmemişti. Üstelik kuru fasulyenin, nohudun, etli patates yemeğinin, tarhana çorbasının yanına turşu iyi giderdi. Bu yüzden genellikle turşu yenirdi.

Reçel süreci bahar gelince, tezgâhlarda çileğin görülmesiyle birlikte başlardı. İlk çıkan çilekler pahalı olur, reçel yapmak için ucuzlaması beklenirdi. Gül reçeli her evde yapılmazdı. Mayıs sonunda çarşılarda pazarlarda, büyük sepetlerin içinde gül yaprakları satılır, bazı meraklılar yapımı diğerlerine göre zor olan gül reçelini yaparlardı. Çilek reçeli kavanozu boşalmışken vişne ve kayısı reçeli mevsimi gelirdi. "İyi ev kadınları" vişnelerin çekirdeklerini çıkarırlar, tembel-

ler çekirdeğiyle birlikte kaynatırlardı. Marmara illerinde meyve kurutmak mümkün olmadığı için, dut kurusu, erik kurusu, kuruüzüm, kuruincir, kuru kayısı, pestil, cevizli sucuk hazır alınırdı.

Süt sütçüden alınır, yoğurt evde mayalanırdı. Yoğurt mayalamak marifet değilse de, bazı kadınların mayaladıkları yoğurt çok lezzetli olurdu. Tencerede süt iyice kaynatıldıktan sonra, oda sıcaklığına ulaşıncaya kadar soğuması beklenirdi. Kadınlar sıcaklığı serçeparmaklarını süte batırarak anlarlardı. Sıcakken mayalanan süt kesilip bozulur, fazla soğursa yoğurt tutmazdı. Bu yüzden maharet sütün sıcaklığını ayarlamaktaydı. Mayalanacak süte bir miktar sulandırılmış yoğurt dökülüp karıştırılır, sonra kapağı kapatılan tencere ısıyı muhafaza edecek şekilde mutfak havlularıyla, sofra bezleriyle sıkıca sarılırdı. Beş-altı saat sonra örtü kaldırılır ve tutmuş mu diye bakılırdı. Üzerine su çıkmış ise yoğurt mayalanmış demekti. Çıkmamış da, süt hâlâ koyu kıvamlı bir haldeyse, tekrar örtülür, biraz daha beklenirdi. Yeni mayalanmış yoğurdun beş-altı saat buzdolabında kalması gerekirdi. Dolapta soğuyan yoğurt iyice katılaşır; yapanın maharetine ve sütün yağlılığına bağlı olarak, "eh işte"den "nefis"e kadar değişen bir lezzette olurdu. Yoğurda kaşık daldırılmaz, daldırılırsa oluşan çukura yoğurdun suyu dolar ve yoğurt katılığını kaybederdi. Evde mayalanan yoğurtlar bugün hazır satılan yoğurtlara göre daha suluydular, lezzetleri daha farklıydı, süt kokusu ağır basardı.

O zamanların tuhaf çarşılarında, şehre alışverişe gelen köylülere kümes teli, tarım aleti, çapa sapı, bahçe makası, tarım ilacı, çivit, toz boya gibi şeyler satan tuhaf dükkânlarda, peynir mayası da bulunurdu. Bazı meraklı kadınlar aldıkları peynir mayası ile evde peynir yaparlardı. Süt kesilip peynirin suyu ile peynir ayrıştıktan sonra, taze peynir, sadece yemek yaparken kullanılmak üzere mutfakta bulundurulan tülbentlere sarılıp asılır, suyu süzülürdü. Tülbendin izi taze peynirin üzerine çıkardı. Evlerde yapılan taze peynir genellikle tuzsuz olur, çabuk tüketilmesi gerekirdi. Dayanıklı de-

ğildi, üstelik dünya kadar sütten azıcık peynir elde edildiği için hesaplı da sayılmazdı.

Turfandalar, pazara gitmeler

Bahar erikle birlikte gelirdi. Önce manav tezgâhlarında görülür, giderek bollaşır, bazı yörelerde yenidünya denilen maltaeriği de eşlik ederdi. Eriğe doyulmadan kiraz çıkar, kirazın bollaşmasıyla birlikte artık yaz gelmiş olurdu. Bahardan yaza geçilirken çarşı içindeki büyük manavlarda turfanda sebzeler boy gösterirdi. Her sebzenin neredeyse her mevsimde bulunur olduğu günümüzün insanına artık bir şey ifade etmeyen turfanda, o yıllarda gelmekte olan mevsimin sevinçli bir habercisiydi. Bazı aileler bütün tutumluluklarına rağmen turfanda yemeyi âdet edinmişlerdi. Bazı aileler ise tutumludan çok cimriydiler, turfanda yemenin o sevinçli lezzetini tatmak için para harcamayı israf olarak görürlerdi. İlk turfanda sebze bakla ve kabaktı. Ardından mevsimin ilk fasulyesi, ilk patlıcanı, ilk domatesi sofraya geldiğinde, o sofra daha neşeli, daha mutlu olurdu. Sadece yaz sebzeleri turfandadan sayılırdı. İlk pişen zeytinyağlı taze fasulyeye kuş sütü muamelesi yapılırken, ilk pişen kapuska özellikle çocuklarda pek sevinç yaratmazdı.

Hele karpuzun çıkması başlı başına bir olaydı. Yaz gelince oturma odaları, bahçeye ya da balkona taşınırdı. Bahçede ağaç altlarına tahta masalar konur, etrafına sandalyeler dizilir, balkonlara divanlar kurulur, gözden çıkarılmış eski koltuklar yerleştirilir, her evde olmayan şezlonglar açılır, hayat açık havada yaşanırdı. Akşam yemeklerinden sonra ev halkı divanlara, koltuklara yerleşir, çaylar içildikten sonra karpuz yemeye sıra gelirdi. Karpuz boldu, ucuzdu, doya doya yenirdi. Tepsilere ya da büyük kâselere doğranırdı. Karpuz yenirken herkesten iştahlı sesler çıkar, ağızlar istemeden de olsa şıpırdar, yendikçe yenirdi. Gündüzleri de karpuz kesilir, ellerine kabuklu, kalın karpuz dilimleri tutuşturulan çocuklar, sularını akıta akıta yerlerken, gün boyunca

sokakta oynamaktan kirlenmiş kollarında karpuzun suyu incecik izler bırakırdı. Yatağına işeyen çocuklara gece karpuz yemek yasaklanır, birçok bahçede ev halkı şapur şupur karpuz yerken yatağına işeyen çocuk mahzun mahzun bakar, anne dayanamaz, bir dilim verir, baba kızar, "İşerse karışmam!" der, anne "İşemez" diye ısrar eder, çocuk bir dilim, bir dilim daha derken karpuza doyar, gece yatağına işer, ertesi gece aynı film bir daha yaşanırdı. "Karpuz kabuğu düşmeden denize girilmez" sözüne inanılır, deniz mevsimi karpuz çıkınca başlardı. Tekirdağ'ın ve Diyarbakır'ın karpuzu meşhurdu. Diyarbakır karpuzu çok büyük olurdu. Hatta o yıllarda sık rastlanan kartpostallardan biri de, oyulmuş dev bir Diyarbakır karpuzunun içinde oturan üç- dört yaşlarında bir çocuk kartpostalıydı.

Kivi, avokado, mango, ananas, brokoli yoktu. Ama muşmula, alıç, karayemiş, iğde vardı. Sonbaharda okul kapılarının önünde iplere dizilmiş alıç satılırdı. Pek lezzetli, aranılan bir meyve değildi ama çocuklar alıç dizilerini fişek gibi gövdelerine çapraz asmaktan hoşlanırlardı. Şehir içinde bile çalılıklara rastlanır, üzerlerindeki morumsu siyah böğürtlenler toplanırken acımasız dikenler çıplak bacakları, kolları çizerdi.

Yakın çevrede yetişen otlar, yaygın olmayan sebzeler mutfaklara daha sık girer, hep aynı sebzeleri yemekten bıkan ev halkının imdadına yetişirdi. Kazayağı otu haşlandıktan sonra soğanla kavrulur ve üzerine sarmısaklı yoğurt dökülürdü. Kaldırek kaygan dokulu bir sebzeydi, pek sevilmezdi, taze soğanla kavrulduktan sonra üzerine yumurta kırılırdı. Ebegümeci, madımak, hindiba, ısırganotu da sulu yemek veya salata olarak yenirdi. Ege'nin meşhur börülce fasulyesinin tazesi Marmara'da pek bulunmazdı ama, karagöz fasulyesi adıyla tanınan kurutulmuş taneleri kuru fasulye gibi pişirilirdi. Semizotları bugünküler kadar semiz değildiler. Daha narin görünüşleri vardı. Hormonların devasa hale getirdiği maydanozlar daha ufak yapraklı ve daha ince saplıydılar. Ziraat teknolojisi ne yaptı etti, acı çıkan hıyarları tarihe gömdü. Oysa hıyarlar sık sık acı çıkar, bir tek acı

hıyar bile canım salatayı ya da cacığı berbat ederdi. Bu yüzden salata yapılırken hıyarın tepesinden küçük bir parça kesilip hıyara sürtülürdü. Sürtüldükçe kesilen yer bembeyaz köpürür, ben giderdiğine hiç rastlamadımsa da, köpükle birlikte acısının çıktığına inanılırdı.

Bugünkü sabit pazarlara benzeyen ve halka da satış yapılan yerlere "hal" denirdi. Manavlar tutumluluk çağı için hesaplı sayılmazlardı. Manavdan sıkıştıkça alışveriş yapılır, evlerin sebze-meyve ihtiyacı pazarlardan karşılanırdı. Çalışan kadınlar küçük şehirlerin toplumsal hayatında yürürlükte olan birçok kuraldan muaftılar. Onların manavdan alışveriş etmeleri gösterişe değil, zamansızlığa yorulurdu. Gidemeyecek kadar hasta veya yaşlı komşulara uğrayıp pazardan bir istekleri olup olmadığını sormak komşuluk vazifesiydi. Bazı kadınlar grup halinde pazara gitmeyi tercih ederlerdi. Küçük ova şehirlerinde önünde büyükçe bir kasası olan, üç tekerlekli arabalar taşıma işlerinde kullanılırdı. Bir bisikletin önünde, sele yerine büyükçe bir kasa vardı. Aracın iki tekerleği bu kasanın iki yanındaydı. Pedalla tekerlekler çevrilirdi. Mütevazı inşaatlara tuğlalar bu arabalarla taşınır, fırınlar bakkallara bu arabalarla ekmek dağıtırlardı. Pazar kurulduğu günler bunlar durağa dizilmiş taksiler gibi pazarın girişine sıralanırlardı. Topluca pazara gelen kadınlar bu arabalardan birini kiralarlardı. Arabacı kadınların peşinde dolaşır, kadınlar alışveriş yaptıkça yüklerini arabaya koyarlardı. Pazardan mahalleye dönüldüğünde her kadın kendine düşen parayı arabacıya verir, böylece yük taşımadan pazar dolaşılmış olurdu.

Veresiye satan, peşin satan; kahraman bakkallar

Mahallelerde birkaç bakkal bulunsa da, her ailenin sürekli alışveriş yaptığı belli bir bakkalı olurdu. Bakkallar sıradan bir esnaf değil, tanış, ahbap, hatta bazen ailenin yakın dostu idiler. Tanışılır, konuşulur, hatta sıkışınca borç para istenirdi. Bazı bakkallar titiz, disiplinli olurlar, gün doğmadan

dükkânlarını açarlar, gece karanlık bastıktan, ortalıktan el ayak çekildikten sonra kapatırlardı. Bakkallık ince işti. İyi bakkal müşterisine dostuymuş gibi davranır, sıkıntısını anlar, derdine derman olmaya çalışır, bu arada paçayı da kaptırmazdı.

O yıllarda iki tür bakkal vardı. Mahalle bakkalları ve çarşı bakkalları. Mahalle bakkalları küçük, mütevazı dükkânlardı, satılan malların kalitesi mahallenin gelir duruma göreydi. Sıradan bir mahalle bakkalında konserveler, şarküteri ürünleri pek satılmaz, buna karşılık özellikle çocukların ayağını kesmemek için misket, şeker, gazoz, bisküvi bolca bulunurdu. Şehirlerin büyük bakkalları çarşı içinde olurdu. Tıklım tıklım malla dolu olan bu dükkânlar, aslında hem bakkal, hem şarküteri idiler. Zeytin ve peynir çeşitlerinin kalitesiyle ün yaparlardı. Az bulunan malları bulundururlar, istenirse İzmir tulumu, kalamata zeytin getirtirler, balın en iyisini satarlardı. Çarşı içinde büyük bir dükkânı olan bakkal, daimi müşterilerine özel muamele yapar, kalitesinden emin olmadığı peyniri, tereyağını satmaz, siparişlerini mutlaka yerine getirirdi. Hâlâ bazı küçük şehirlerde böyle büyük ve köklü bakkallar varsa da, sayıları giderek azaldı, marketlerin tüketim çılgınlığını körüklemesi karşısında büyük çoğunluğu teslim olup kapandı.

Çarşı bakkallarına her gün gidilmezdi, ama mahalle bakkalları günlük hayatın ayrılmaz bir parçasıydı. Onları hayatın bu kadar ayrılmaz parçası kılan şey ise veresiye defterleriydi. Mahalle bakkallarında meşhur "Veresiye satan-peşin satan" tablosu bulunmazdı. Küstah dükkânların duvarlarında sık sık rastlanan bu tabloda, resmin zemini ikiye bölünmüştü. Bir bölümde tamtakır tahta kasasının başında zayıf, ağlamaklı, üstü başı dökülen bir adam oturuyor, bomboş dükkânında fareler cirit atıyordu. Altında büyük harflerle "Veresiye Satan" yazıyordu. Resmin diğer bölümünde ise, içinden para taşan çelik kasasının başında ağzında puro, parmağında şövalye yüzük bulunan, göbekli, iyi giyimli bir adam oturuyor, altında "Peşin Satan" yazıyordu. Bir mahalle

bakkalında en olmayacak resim buydu, zaten olmazdı da. Mahalle bakkalları veresiye ile ayakta dururlardı. Bütçeleri sınırlı memur ailelerinin yaşadığı mahallelerde her bakkal veresiye verir, sabit gelirliler maaşlarını alınca önce bakkal borcunu öderlerdi.

Veresiye defterleri karşılıklı tutulurdu. Hem müşterinin hem bakkalın defteri olur, yapılan alışverişlerin tutarı her iki deftere de yazılırdı. Ay başında borcunu ödeyecek olan baba defteri elinde bakkala gider, karşılıklı hesap yapılır, borç ödenir, "ödendi" diye not edilip üzeri çizilir, yeni bir sayfa açılırdı. Bakkallar alelacele yarı okunur yarı okunmaz bir yazıyla doldurdukları bu defterleri temiz tutmadıkları için, okullarda öğretmenler çocukların bakımsız defterlerine "Ne bu böyle, bakkal defteri gibi?" derlerdi. Her iki defterdeki hesap birbirini tutardı. Kırk yılda bir tutmadığı olursa, tekrar gözden geçirilir, tutmayanın ne olduğu bulunurdu. Aradaki fark ihmal edilebilecek kadar azsa bakkal onu ikram eder, konuşulmazdı bile. İlişki karşılıklı güven üzerine kuruluydu. Mesleğin inceliğinin farkında olmayan bazı uyanık ve yeni bakkallar kendi defterlerine bir kilo zeytinyağı, bir kutu Tursil, yarım kilo pirinç yazarlar, bunu ailenin defterine işlemeyi unuttuklarını iddia ederlerdi. Ya da ailenin defterinde yer almayan çikolata, çiklet, mantar tabancasını çocukların satın aldıklarını söylerlerdi. Çocukların bazen haksız yere dayak yediği olursa da, babalar genellikle var olduğu iddia edilen bu borcu öderler, ama bu, o bakkala son gidişleri olurdu. Bu yüzden mahalleye yeni bir bakkal açıldığı zaman, durum ihtiyatla karşılanır, mahallenin köklü bakkalı dürüstlüğü sayesinde bu savaşı kazanırdı.

Çarşıya uzak mahallelerin "iyi" bakkalları evlerde dikiş dikildiğini dikkate alarak fermuardan dikiş iğnesine, renk renk makara ipliklerinden çengelli iğneye kadar çok çeşitli mal bulundururlardı. Kaçık çorapla dışarı çıkmak itibarı bir anda yerle bir edeceği için, iyi bir bakkal birkaç renk kadın çorabı da satardı. Kış başında soba boyası, bayramlarda hazır şeker kutuları satmak da iyi bir bakkalın akıl etmesi gereken

şeylerdi. Esnafı birbirine düşürmek, başka bakkaldan alınmış bir malın paketiyle bakkala girmek ayıptı. Orta sınıf büyük marketler açıldığında, uzun zaman içi dolu market torbalarıyla bakkallarının önünden geçemedi.

Bakkallar kötü dükkânlardı. Genellikle ışıksız ve rutubetli olurlar, sağanak yağmurlarda dükkânları su basardı. Teneke kutularda duran bisküviler açıkta, kiloyla satılırdı. Zaten pek çeşidi de yoktu. Kaymaklı bisküviler sayılmazsa, tatları aynı, biçimleri farklıydı. Ne kepekli, portakallı, kakaolu ne de damla çikolatalı, arpalı, yulaflı bisküviler vardı. Kapaklarında küçük camlı pencereler bulunan bisküvi kutuları eğimli bir şekilde üst üste dizilir, camından bakıldığında içindeki bisküvinin kare mi, oval mi, kaymaklı mı olduğu görülürdü. Bakkal bu kutulardan çıkardığı bisküvileri kesekâğıdına koyup tartardı. Ambalaj malzemesi yok denecek kadar azdı. Bazı yoksul evler eski gazetelerden kesekâğıdı yaparak gelir sağlarlardı.

Şimdi ancak benzin istasyonlarında satılan gazyağı bile bakkalda satılırdı. Gaz dolu büyük variller, koku yaptığı için dükkânın en uzak köşesine konur, musluğu muhakkak damlattığı için altına küçük bir kap yerleştirilir, incecik ağızlı bir huni varilin musluğuna bağlanırdı. Ölçekli kapla ölçülen gaz, şişelere doldurulurdu. Soba tutuşturmak ve ansızın elektrik kesildiğinde gaz lambasını yakmak için gaz her eve lazımdı.

Bakkallar bütünüyle her eve lazımdı. Misafir mi bastırdı ansızın, koş bakkaldan yarım kilo kaymaklı bisküvi al. Annenin başı mı ağrıyor, koş bakkaldan bir kutu optalidon al. Kurşunkalem mi bitmiş? Koş bakkaldan kurşunkalem al. Sütçü kaçırılmış ya da yoğurt mayalamak unutulmuş mu, koş bakkaldan yarım kilo yoğurt al. Bakkalda şehrin küçük imalathanelerinde yapılan, lezzetli, kaymaklı yoğurtlar da satılırdı. Yoğurt alınacağı zaman evdeki bir kapla bakkala gidilir, bakkal önce boş kabı teraziye koyup tartar, buna kabın darasını almak denirdi. Bakkal tepside duran kaymaklı yoğurttan spatulayla aldığı yoğurdu kaba koyar, üzerine pelür

kâğıt örterdi. Bakkallar her şeydi. Toplu alışveriş yapma geleneği zayıf olduğu için, bakkala uzak bir evde yaşayanların hayatı zehir olurdu.

Tavuk kestirmek, fast food, yemek yeme adabı

70'lerin başlarında mutfaklarda asıl sorun olan yiyecek tavuktu. Şimdiki gibi tavuk çiftlikleri, kesilmiş, yolunmuş, parçalara ayrılmış, paketlenmiş tavuklar yoktu. Canlı alınması, kestirilmesi, yolunması, ateşe tutarak tütsülenmesi gerekirdi. Bütün bu zahmet tavuğu misafirlerin gözünde en kıymetli yiyecek yapıyordu. Bir misafire tavuk pişirmek, biraz da "sizin için nelere katlandık, görün" demekti. İki şekilde tavuk alınırdı. Ya mahallenin kasabına sipariş edilir ya da pazardan satın alınırdı. Kasaplar her zaman kesilmiş tavuk bulundurmayı göze alamazlardı. Tavuk ete göre çok daha çabuk bozulur, üstelik bozuk tavuk yiyeni zehirlerdi. İkide bir elektriklerin kesildiği, kesilen elektriğin ne zaman geleceğinin belli olmadığı yıllardı, ancak riske girmeyi göze alan, çarşı içindeki büyük kasaplarda kesilmiş ama yolunmamış tavuk bulunur, mahalle kasapları ise sipariş olursa tavuk getirtip keserlerdi. Kasapların tavukları pazara göre biraz daha pahalı olurdu. Bunca zahmetli olmasına rağmen, her evde arada bir tavuk pişirilir, tamamen doğal yemlerle beslendikleri için çok lezzetli olan tavuğu sevmeyene pek rastlanmazdı. Pazarlarda ayaklarından birbirlerine bağlanmış canlı tavuklar satılırdı. Tavuk seçmek kavun seçmek gibi beceri isterdi. Tavuğun sırtı, budu ellenir, yağlı mı, kart mı bakılırdı.

Tavuğu kestirmek bir dertti. Bazı babaların elinden bu iş gelirdi. Hatta öyle ki, bir gün gelip de market raflarında en bol ve kolay bulunacak şeyin tavuk eti olacağını asla tahmin edemedikleri için, kan görmeye dayanamayan oğullarına tavuk kesmeyi öğretmeye kalkarlar, bu vahşi eylemi görmek istemeyen çocuklarıyla tartışırlardı. Bazı babalar gözlerini kırpmadan kesseler de çoğunluk bu işi yapamazdı. Yufka yürekli, şiddetten hoşlanmayan insanlardan "tavuk bile ke-

semez" diye bahsedilirdi. Her mahallede her isteyenin tavuğunu kesecek biri bulunurdu. Tavuğu bedelsiz kesip sahibine teslim edene, başı sıkışınca yardım edilirdi. Komşuluk böyle günler için vardı.

Sucuk hazır satılmakla birlikte, kurban bayramlarında kasaba yaptırılırdı. Evdeki kurban eti fazlaysa sucuk yapması için kasaba verilir, kurban bayramında ve sonrasında uzun bir süre bir dirhem et satamayan kasaplar, küçük bir ücret karşılığında yaptıkları sucukları dükkânların içine, kapı önlerine asıp kurumaya bırakırlardı.

Küçük şehirlerde zamanlar genişti. İşyerine gitmek için saatler yolda geçmezdi, kahvaltı ederken radyoda haberleri dinleyecek zaman vardı. Sabah taze demlenmiş çay demekti. Kupalar, fincanlar hayata girmemişti, çay, ince belli çay bardaklarıyla içilirdi. Bazı ailelerde kahvaltıda ıhlamur içilir, çocuklarının beslenmesine düşkün ailelerin sofralarında mutlaka süt bulunurdu. Üzerine süt ve şeker dökülen yulaflı, mısırlı, kurutulmuş meyve parçacıklı, çikolatalı gevrekler, *cornflakes*'ler ancak televizyondaki yabancı filmlerde görülür ve çok şaşılırdı. Klasik Türk kahvaltısı çay, ekmek, peynir, zeytin, tereyağı ve reçelden oluşur, buna bazen rafadan, katı veya yağda yumurta eklenirdi. Yazın domates, salatalık da eklenen bu kahvaltılar hafta sonunda sucukla birlikte ziyafete dönüşürdü. Boğazına düşkün bazı ailelerin kahvaltı sofrası öğle yemeklerini andırırdı. Haşlanmış, soğuk tavuk eti, zeytinyağlı sarma veya patlıcan-biber kızartması yendiği olur, kimi genç kızlar üşenmezler, patates bile kızartırlardı. Ama kahvaltıda yenen peynire, domatese eşlik eden en güzel yiyecek akşamdan kalan kuru köfte olurdu. Evde sabahları çorba içme alışkanlığını hâlâ sürdüren bir yaşlı varsa, çorba ısıtılır, kışın ekmekler mutlaka kızartılırdı.

Şehirlerde her bütçeye uygun, lokantalar, aşevleri bulunsa da, öğle yemeğini dışarıda yemek bugünkü kadar yaygın değildi. Hele *fast food* alışkanlığı hiç yoktu. Adım başı büfeye, lahmacuncuya, köfteciye, hamburgerciye rastlanmazdı. Her öğlen dışarıda yemek, ne kadar ucuz bir yer bu-

lunmuş olsa da, ayın sonunu zor getiren sabit gelirli aileler için pahalı bir alışkanlıktı. Bu nedenle çalışanların birçoğu öğlen tatilinde evine gider, kısacık bir öğlen tatilinin içine sığdırılmış yemekler pek eğlenceli olmazdı. Öğle yemeğini evlerinde yiyemeyenler işyerlerine sefertasıyla yemek götürürlerdi. Metal bir kuşakla tutturulan, üst üste konmuş birkaç kaptan oluşan sefertaslarına konulan yemekler, işyerinde ısıtılırdı. Önceleri bakırdan, sonraları alüminyumdan yapılan bu sefertasları çok sevimli şeylerdi. İki katlı olanlarından beş katlı olanlarına, bir kişilik, küçücük olanlarından beş-altı kişiyi doyuracak büyüklükte olanlarına kadar, çeşitli boylarda sefertasları satılırdı. İşyerine akşamdan kalan yemekler götürülür, kokusuz ve mümkünse soğuk da yenebilecek yemekler olmasına dikkat edilirdi.

Sonra şehirler büyüdü, hayat zorlaştı, gündüzlerin tümünü işyerleri alır oldu. Öğlen yemeği için evlere gidilemeyince, çarşılarda, işyerlerinin yakınlarında ayaküstü karın doyurulan büfelerin sayıları hızla arttı. Kaşarlı ve sucuklu tostlar çeşitlendi, karışıklar, yengenler çıktı. İçine turşu, domates eklendi. Sosisle tanışınca hardalla da samimiyet ilerledi. Salçalı suda pişmiş sosisler sandviç ekmeğinin arasına konuluyor, üzerine sadece hardal ve turşu ekleniyordu. Rus salatası adıyla hayata girip Amerikan salatası olarak adını ve kimliğini değiştiren salatanın sosisle çok iyi gittiği fark edildi. Ama mayonezin ketçap kadar yaygınlaşması uzun zaman aldı.

En büyük değişim ve gelişim hamburgerde yaşandı. McDonald's'lar, Burger King'ler, Wendy's'ler hayatımıza girmeden önce İstanbul'da hamburger denince akla Kristal Büfe gelirdi. Üzerine yağ sürülerek tost makinesinde bastırılmış ikiye ayrılmış yuvarlak ekmek arasında, damak tadımıza uygun, sarmısaklı, bol baharatlı köfte ve incecik doğranmış hıyar turşusu bulunur, ekmeklere de sulandırılmış domates salçası sürülürdü. Tarlabaşı yıkımından önceki Taksim Meydanı'nda sinema çıkışlarında önünde kuyruk olunan Kristal Büfe'nin tahtını yeni kuşağın tercihi olan hamburger zincirleri salladı; zaman tamamen yıktı. Bu hamburgerlerin içinde

mayonez yoktu, zaten pahalı bir şeydi, olmasa da oluyordu. Klasik hamburgerciler Amerikan hamburger zincirleriyle baş edebilmek için sulandırılmış domates salçası yerine ketçap kullanmayı, içine yumuşamış hıyar turşusu yerine kornişon ve bol mayonez koymayı öğrendiler.

Hayatın büyük ve tükenmeyen bir koşturmaca halini aldığı yıllara gelindiğinde, bu hazır yiyecekler sokakta, yürürken bile yenir oldu. Oysa çocukların çekirdek, helva, şeker yemesi neyse de; yetişkinlerin dışarıda bir şey yemeleri çok ayıptı. Başkalarının görüp özenebileceği şeyler gizlice yenir, işyerlerinde yemek yerken biri gelecek olursa, muhakkak buyur edilir veya arka tarafta gizlice yenirdi. Lokantaların büyük çoğunluğunda perde vardı. İnce tül perdenin ardından yemek yiyenler görülse bile, ne yedikleri görülmezdi. Evlerde yenen öğle yemeklerine fazla özenilmez, ekmekler kalınca kesiliverir, salata yapılmazdı. Zaman kısaydı, maksat doymaktı.

Ama evlerin birçoğunda akşam yemeklerine özen gösterilirdi. Tutumluluk çağı olduğu kadar, aile bağlılığı yıllarıydı. Çocuk terbiyesinde özgürlük ve bireyselleştirme değil, itaat ve disiplin esastı. Akşam yemeklerinde aile bütünlüğü sergilenirdi. Aile bağları kuvvetli olan evlerde herkesin kendi başına, istediği zaman yemek yemesi söz konusu olmazdı. Herkesin canı istediği zaman kendi başına yemek yediği evlerde bereket olmadığına inanılır, babanın işi müsaitse akşam yemeği topluca yenirdi. 70'li yıllarda düzgün aileler sofraya her yemekte bıçak koymasalar da herkese ayrı tabak, çatal, kaşık ve bardak koyarlardı. Ortadan yemek yenmezdi.

Yemeğe başlamadan önce çocuklara mutlaka "Ellerini yıkadın mı?" diye sorulur, çoğu zaman sormakla kalınmaz, yakından bakılır, "yıkadım" diyorsa sabunlamış mı diye eller koklanırdı. Yoksunluk yılları olsa da, temizliğe önem verilirdi. Hâlâ yürürlükte olması gereken terbiyeye göre herkes oturmadan ve ailenin en büyüğü ilk lokmasını almadan yemeğe başlanmazdı. Bugün olduğu gibi o yıllarda da ağzını şapırdatmak, geğirmek, lokmayı çiğnerken ağzını kapatma-

mak, elle yemek, ekmek dilimlerini koparmak yerine ısırmak çok ayıptı. Adab-ı muaşeret kurallarını öğreten kitapların satıldığı yıllarda, görgülü ailelerde yemeği yapana mutlaka "eline sağlık", yemek bitince birbirine "afiyet olsun" denirdi. Günümüzden farklı olarak, o yılların yemek yeme terbiyesine göre, çocuklu masalarda uzun uzun gevezelik etmek, sürekli konuşmak doğru bulunmazdı. Hatta yaşlı ve tutucu büyükler konuşan çocukları sertçe "yemekte konuşulmaz" diyerek uyarırlardı.

Yemek bitince tutucu ailelerde muhakkak "elham-dülillah" denir, bazı dindar büyükler durumu abartırlar, sözlerinin çoğu Türkçe olan, sofra duasını okurlardı. Yemekte misafir varsa iyi dileklerin arkası kesilmez, ev sahibine "Allah Halil İbrahim bereketi versin", evde gelinlik çağda kız ya da oğul varsa, "nişan yemekleri olsun" türünden temennilerde bulunurlardı. Neşeli, muzip misafirlerin büyük çoğunluğu her yemekten sonra, "Ben yedim Allah artırsın, sofrayı kuran kaldırsın" cümlesini etmeden duramazlardı. Kâğıt peçete yaygın olmadığı gibi, ucuz da değildi. Kumaş peçeteler ise günlük olarak kullanılmazdı. Bu yüzden yemekten sonra muhakkak eller ve ağız yıkanırdı. Misafire ayrı bir havlu tutulurdu.

Yiyecekler doğaldı, hormonsuz, ilaçsızdı. Bugüne göre çok daha lezzetliydi. Ama yine de sevilen ve sevilmeyen yemekler vardı. Aile bütçeleri her zaman sevilen yemeklerin yenmesini sağlayamadığı için, arada bir sevilmeyen yemekler de yenir, bazı yemekler sofraları ziyafete dönüştürürdü. Balık böyle bir yemekti. Gazeteler bol ve ucuz olduğu için balıktan "fukaranın proteini" diye söz ederlerdi. Hamsi, istavrit en bol bulunan ve en ucuz balıklardı. Şimdi balık tezgâhlarında mücevher muamelesi yapılan kalkan, nadir rastlanan torik, orta sınıf için ancak tadına bakılabilecek hale gelen uskumru, tekir, barbunya, lüfer, pisi, dil, palamut sık sık sofralarda görünürdü. Irmak olan şehirlerde sazan, yayın gibi tatlı su balıkları da bol bulunurdu. Kışın tıka basa yenilecek kadar çok balık ve yanında marul salatası, yazın bal-

konda kurulmuş sofraya gelen köfte, patates kızartması ve çoban salatası bir akşam yemeğini kolayca neşelendirebilirdi. Bazı evlerde balığın üstüne tahin helvası yemek âdetti, bazı evlerde de köfte yapıldığı gün, irmik helvası yapılırdı. Düdüklü tencere olmayan evlerde, bakır tencerede saatlerce kaynayarak pişmiş tavuk yahnisi de nefis bir yemekti.

Evde tavuk piştiği zaman lades tutuşmamak olmazdı. Tavuk pişirilirken lades kemiği kırılmasın diye göğüs eti ortasından kesilmez, kemiğin sağlam kalmasına dikkat edilirdi. Tavuk parçalanıp dağıtılırken lades kemiği ayrılır, yemekten sonra veya yemek sırasında iki kişi lades tutuşurdu. Kemiğin iki ucu iki kişi tarafından tutulur "Nesine?" diye sorulur, gömleğine, dondurmasına, kitabına, o sırada ne isteniyorsa ona lades tutuşulurdu. Tutuşanlar bu ince kemiği kendilerine doğru çekerler ve kemik kırılırdı. Lades tutuşanlardan uyanık olanı hemen elindeki kemiği karşı tarafa uzatır "Bak bakalım hangimizinki daha uzun?" diye sorar, karşı taraf safsa kemiği alır, veren "Lades!" diye bağırır, böylece oyun daha başlamadan biterdi. Bazen oyunu fazla ciddiye alanlar çıkardı. Günlerce sürdürür, karşı tarafı yenmek için planlar kurar, ne yapıp yapıp "lades!" diye bağıracak fırsatları yaratırlardı. Lades tutuşmakta amaç, karşı tarafa bir şey vermek ve onun almasını sağlamaktı. Yemek devam ederken meyveye sıra gelmişse lades tutuşanlardan biri, karşı tarafa bir portakal uzatırdı. Portakalı alan kişi almadan önce "aklımda" derse oyun, devam ederdi. Tavuk lezzetli bir yemekti, ama sorunluydu da. Çünkü her tavuğun iki budu, her sofrada da butta gözü olan ikiden fazla kişi olurdu. Genellikle ailenin yükünü, cefasını çeken anneler boyun ve kanatla idare ederler, boyun kemiğini uzun uzun kemirirlerken, tavuğun en lezzetli yerinin boynu olduğunu iddia ederlerdi.

Leblebi tozu, pamuk helva, tüp "çukulata" ve pastalar

Çocuklar için köfte, patates dayanılmaz bir yemekti ama, asıl dayanılmaz yiyecekler sokakta satılırdı. Leblebi tozu, macun, pamuk helva, elma şekeri, horoz şekeri, simit, çikolata bunların başında gelirdi. Sakızların hayattaki yeri bambaşkaydı. Çocuklar Mambo, Golden, Tipitip gibi içinden futbolcu, artist, araba resimleri çıkan sakızları alırlar, bazı kadınlar ve genç kızlar, beş dakika sonra çeneleri ağrıtan damla sakızını çiğnerlerdi. Çocukların sakız çiğnemelerine aldırış edilmezken, kadınların ve genç kızların insan içinde sakız çiğnemeleri çok ayıp karşılanırdı. Minik bir çiklet parçasını ağzının içinde belli belirsiz tutmak bile ayıpken, kocaman bir sakızı ağzını açarak çiğneyip bir de şişiren genç kız, görgülü bir kadının gözünde anında sıfıra düşerdi.

Köfteciler motorize değildiler. İtilerek yürütülen camekânlı bir arabada, küçük bir kömür ızgarası bulunur, pişirdikleri köftelerin kokusu neredeyse öbür mahalleden duyulurdu. Kocaman ekmeklerin içine köfteleri, iri doğranmış maydanozla karışık soğanları doldururlar, tuz ekip çocukların eline tutuştururlardı. Gezici lahmacuncuların lahmacunları çok kötü olurdu. Buna rağmen kurt gibi acıkmış çocuklar satıcının başına üşüşürlerdi. Birbirine yapışmış, kıyması yok denecek kadar az lahmacunları, her iki ucundan da açılabilen iki kapağı olan, oval bir kutuya doldururlar, kutunun yuvarlak sapını kollarına takarak taşırlardı. Lahmacuncu kutudan çıkardığı lahmacunları zorlukla birbirinden ayırır, tahta kapaklardan birinin üstüne yayar, berbat lezzetini örtmek için bol soğan ve domates koyup kâğıda sarardı.

Çocukluğunu 70'lerde yaşamış olanların hiçbirinin unutmadığı yiyecek leblebi tozuydu. Küçük, yuvarlak ve yenebilen bir kutuda olur, yanında adi plastik bir kaşık verilirdi. Leblebi ezilip toz haline getirilir, bazen şeker eklenirdi. Çok tehlikeli bir yiyecekti. Nefes borusuna leblebi tozu kaçtığı için boğularak ölen çocuklara çok sık rastlanınca, 70'ler

bitmeden yasaklandı. Lezzeti için değil, eğlencesi için yenirdi. Ağızda leblebi tozu varken konuşmak, karşıdakinin yüzüne bir un bulutunun yağmasına neden olurdu. Bazı haşarı oğlanlar ağızlarında leblebi tozu varken çıtkırıldım kızların yüzüne yüzüne "sınıf" derler ve çıtkırıldım kızın yüzü gözü leblebi tozu içinde kalırdı.

Macuncunun koni şeklinde kapağı olan, yuvarlak, teneke bir tepsisi olurdu. Bu tepsinin içi sekize bölünmüştü, her bir göze farklı renkte macun konurdu. Macuncunun mahalleye geliş saati bilinirdi. Bazıları mani söyleyerek, bazıları doğrudan "Macuncuuuu" diye bağırarak gelirler, katlanır tezgâhlarını açarlar, üzerine macun tenekesini yerleştirirlerdi. Macunlar limonlu, karanfilli, portakallı, naneli gibi değişik tat ve renkte olurlardı. Renk ve lezzet farklılığını yaratmak için şekerli ağdaya boya ve tat veren baharatlar katılırdı. Dondurma seçer gibi macun seçilirdi. Macuncu macuna spatulasını daldırır, bir karıştan daha kısa olan tahta bir çubuğa macunu sarar, sonra limonlu suya batırıp uzatırdı. Macun yerken tahta çubuklara değince, dişler şiddetle kamaşırdı.

Elma şekerini çürük elmalardan yapmak sanki âdetti. Gerçi yenen kısmı şekeriydi, elma yalanıp üzerindeki şeker bitince bir-iki dişlenir, sonra atılırdı. Bazı çocuklar elma şekerinin veya macunun tahta çubuklarını biriktirirlerdi. Elma şekerinin kıpkırmızı şekeri dudakları boyar, burnundan çenesine kadar kıpkırmızı olmuş bir çocuk elma şekeri yediğini gizleyemez "Sana dışardan bir şey alıp yemeyeceksin demedim mi?" diyen annesinin karşısında, süt dökmüş kedi gibi kalakalırdı. Yanlış hatırlamıyorsam 70'lerin başlarında rengi beyaz olan pamuk helva ise çocukların gözü önünde yapılırdı. Pamuk helvacı da belli saatlerde arabasıyla mahalleye gelirdi. Arabasının tuhaf bir düzeneği vardı. Ortasında bulunan büyük tepsinin altında ateş yanar, helvacı pedalla düzeneği çalıştırır, tepsiye şeker serper, o kuru, tıkır tıkır tozşeker tepsi döndükçe pamuklaşırdı. Pamuk helvanın yenmesi zordu. Bir pamuk yığınını ısıran çocukların ağzına burnuna şeker yapışır, avuçları, yüzleri yapış yapış

olurdu. Pamuk helvadan başka, kâğıt helva, susamlı helva, leblebi helvası, fındık helvası, fıstık helvası gibi, çoğu uydurulmuş bir yığın helva çeşidi vardı. Kırılmış leblebiler, fındıklar, fıstıklar koyu bir ağdaya atılarak kaynatıldıktan sonra ince uzun parçalar halinde kesilirdi. Kimilerinin üstü susamla kaplanırdı.

Çocukların çok sevdiği bir şeker türü de bazı yörelerde beze denilen kaymaklardı. Günümüzde bazı marketlerde ve pastanelerde süslü, şık paketler içerisinde satılan kaymaklar yumurta akı ile şekerden yapılıyordu. Kıtır kıtır olur, tane ile satılırdı. Pastanelerin yanı sıra, simit fırınlarında da üretilir, şehrin simitçileri, simidin yanında kaymak da satarlardı. Üstü beyaz veya pembe bir şekerle kaplanmış olan, bardakla ölçülüp külaha konarak satılan leblebi şekeri, genellikle bayatlamış leblebilerden yapılırdı. Tutumluluk çağının en önemli özelliklerinden biri de buydu. Hiçbir şey atılmaz, şekil değiştirirdi. Kırık fıstıklardan fıstıklı helva, bayat leblebilerden leblebi şekeri yapılırdı. İkide bir elektrik kesildiği için kasaplar, etlerinin ağırlaştığı fark edilmesin diye pirzolaları kekiğe boğarlar, ekşimiş sütler içine birkaç damla sirke katılarak kaynatılıp lor çıkarılırdı. Neyse ki baharatlar keskindi, vücutlar dayanıklıydı.

Bayramların en güzel şekeri ise badem şekeriydi. Onlar değişmedi. Aynı lezzeti ve çekiciliği günümüze taşıdılar. Horoz şekerleri horoz biçimi verilmiş şekerlerdi, bazı şekerler düdüklüydü, ağızda emildikçe düdük sesi gibi bir ses çıkarırlardı. Fındıklı veya karanfilli akide şekerleri bakkal dükkânlarında cam kavanozlar içinde satılırdı. Kaynana şekerleri hemen her evde bulundurulurdu. İnce, uzun, koni biçiminde, jelatin kâğıdına sarılmış, rengi şeffaf sarı veya turuncu meyveli şekerler çabuk bitmez, uzun uzun emilirdi. Lokum çok sevilirdi. Bayramların geleneksel hediyesi olan lokumlar sade, sakızlı, güllü, hindistancevizli olurdu. Açıkta, kiloyla satılırdı, pahalı sayılmazdı. Bir de çifte kavrulmuş lokum vardı ki, en çok o sevilir, şeker muamelesi yapılırdı. Minik lokumlardı, diğer lokumlara göre çok serttiler, dişe

yapışırlardı. Bu yüzden takma dişli ihtiyarlar çok sevseler de, çifte kavrulmuş lokum yemezlerdi.

Yenilikler karşısında büyükler temkinli, çocuklar cesurdu. Çocuklar her çıkan yeni yiyeceği ne yapıp edip denerlerdi. 70' lerin çocukları var olan üç-beş çeşit çikolatanın tümünü bilirlerdi. Çok lezzetli oldukları söylenemezdi, çoğu çikolata değil, pralindi, üstelik pahalıydı. Ama yine de çikolataydı. Birkaç marka çikolata vardı. Çıkıp kaybolmuyorlar, uzun süre bakkal dükkânlarında bulunuyorlardı. Tüp çikolata ise çıktığı zaman çocuklar arasında çılgınlık yarattı. Diş macunu tüpü gibi bir tüpün içine doldurulmuş olan yumuşak çikolatayı yemek için tüpün kapağı açılıyor, bir dakika içinde tüp emilerek bitiriliyordu. Tüp çikolata çıktıktan sonra, bayramlarda mantar tabancalarına ayrılan para, bunlara yatırılır oldu. Ucuna adi plastikten minik bir sap takılmış ve kapalı bir şemsiye biçimi verilmiş olan şemsiye çikolata, bayramlarda ikram edilen kâğıtlı çikolata, ancak kız istemeye gidilirken alınan madlenler çikolatanın küçük dünyasını oluşturuyordu.

70'lerin ikinci yarısında çikolata çeşitleri giderek arttı. Artık televizyon tüketim dünyasının emrine hazırdı, Ülker Çokomilk'in reklamı da televizyonlarda yayınlanıyordu. Reklamda şişman bir adam ruh doktoruna gidiyordu. Doktor ona birtakım şekillerin yer aldığı kâğıtları gösteriyor ve "Bu size neyi hatırlatıyor?" diye soruyordu. Adamın cevabı her seferinde aynıydı: "Ülker Çokomilk'i!" Sonunda doktor sinirleniyor "Aklına Ülker Çokomilk'ten başka bir şey gelmiyor mu?" diye sorunca, şişman hasta cevap veriyordu: "Hiç aklımdan çıkmıyor ki!" Ülker Çokomilk de çocukların hiç aklından çıkmıyordu.

Türkiye'deki çikolata efsanesini Almanyalılar yıktı. Onların yıllık izinlerinde eşe dosta getirdikleri çikolatalar büyük bir sevincin yanında, derin bir hüzün de yarattı. Onların getirdiği olağanüstü çikolataları tadınca anladık ki bizim yediklerimize çikolata denemezdi, çikolata asıl buydu. Rengârenk kâğıtlarla kaplı, fındıklı, kuruüzümlü, çilekli bu nefis

şeyler gerçekten çikolataydı, ama ne yazık ki her zaman bulunmuyordu. Her biri ayrı bir göze konmuş, türlü şekillerde, kapaklı süslü kutulardaki içkili çikolata ise büyüklerin damak tadını allak bullak etti. O zamana kadar çikolatayı sert bir şey zanneden büyükler, içinde alkollü içki olduğunu bilmedikleri bu çikolataları sert bir şeyi ısırır gibi ısırıyorlar ve kırılan çikolatanın içindeki içki akınca şaşırıyorlardı. Kimileri bu lezzetten çok hoşlandı, kimileri de ilk kez tattıkları ve geleneksel içkimiz rakıya hiç benzemeyen, geniz yakan bu içkiden çok hoşlanıp yine Almanyalıların getirdikleri Johnnie Walker marka viskilerin tutkunu oldular. Bu lezzetli sıvının alkollü içki olduğunu öğrenen dindarlar ise bu şakaya çok kızıyorlardı.

Ama 70'li yıllarda yerli çikolatalardan çok daha kötü bir şey vardı: pastalar. Bugünle kıyaslandığında inanılmayacak kadar kötü, ağır, aşırı yağlıydılar. Görünüşleri çekici olsa da, kreması sertleşmiş yağlı bir tabaka halini alan bu pastaları birkaç çataldan fazla yemeyi çocuklar bile başaramazlar, yiyeceğin kırıntısının bile ziyan edilmediği tutumluluk çağında pastaların bir kısmı mutlaka çöpe giderdi. Misafirliğe eli boş gitmek ayıp olduğu için, fazla samimi olunmayan evlere gidilirken pasta götürülürdü. Bilinen bir pastaneden dikdörtgen şeklinde, genellikle çikolatalı bir pasta seçilir, ev sahibi "Aman efendim niye zahmet ettiniz..." sözleriyle bu pastayı kendi hazırladığı yiyeceklerin yanında ikram eder, orasından burasından çatalla didiklenen pasta bitirilemez, ağır, yağlı kreması tabağa bulaşır, bulaşık makinesi de henüz evlere girmemiş olduğu için, ev kadınları bu tabakları yıkarken söylenir dururlardı. Pasta çok satılan bir şey olmadığı için bayat olma ihtimali, taze olma ihtimalinden her zaman daha fazlaydı.

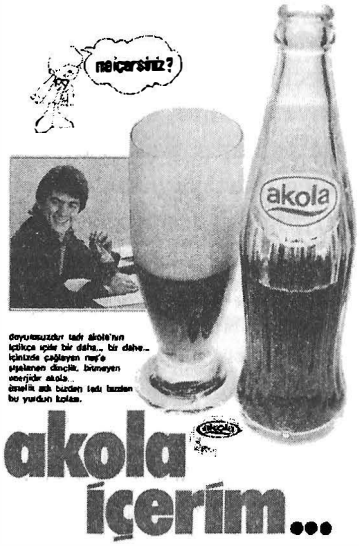
70'lerin ilk yarısıyla birlikte küçük şehirlerin mütevazı hayatına yaş günü partileri sızdı. Yeni neslin bireyselleşmeye ve kendini önemsemeye doğru attığı ilk adımlardan biriydi yaş günü partileri. Yaş günü pastası günün asli yiyeceğiydi ve sıradan pastalardan farklı olarak mutlaka yuvarlak; parti-

ye katılanların çokluğuna ve yaş günü sahibinin ailesinin gelir durumuna bağlı olarak tek veya iki katlı oluyordu. Hazır alınmasına göz yumulan tek yiyecekti, yanında evde yapılmış bir yığın börek çörek, kurabiye bulunur, aile varlıklıysa gazoz, fazla varlıklı değilse evde yapılmış limonata ve çay ikram edilirdi. Batı'dan ithal edilen, pastaya mum dikip üflerken alkışlama ve alkışlarken "iyi ki doğdun" şarkısını söyleme âdeti, dönemin tutucularını çileden çıkartıyordu. Ama yeni gençlik kendilerine ait olan, öne çıktıkları bu partiden çok hoşlanıyordu.

Beyaz gazoz, sarı gazoz, kara gazoz

70'ler, içecek çeşitleri açısından içler acısı denecek kadar yoksuldu. Sıcak ya da soğuk içecekler sınırlıydı. Çay bütün evlerde demlenirdi. Sallama çaylar, Earl grey'ler, Ceylon'lar, demlik poşetler filan hayatımıza girmemişti. Büyük şehirlerde lüks dükkânlarda rastlanan poşet çayları, küçük şehirliler ilk defa yine Almanyalılar vasıtasıyla gördüler. Çeşidi, ithal olanı yoktu ama, çayın iyisi aranır, bilinirdi. Bazı tiryakiler kaçak çay severler, Güneydoğu'ya giden tanıdıklarına, orada kolay bulunduğu için kaçak çay ısmarlarlardı.

Neskafe ancak küçük bir azınlığın tanıdığı bir içecekti, küçük şehirlerin orta sınıfına Almanyalılar onu da getirdiler, ama dönemin büyükleri bu acı içecekten hiç hazzetmediler. Neskafe, filtre kahve, aromalı kahve olmadığı için, kahve denince akla Türk kahvesi gelir, ama Türk kahvesi denmezdi. O sadece kahveydi, neskafe hayatımıza girince, kahveleri birbirinden ayırt etmek için Türk kahvesi denmeye başlandı. Türk kahvesi büyüklerin ayrıcalığıydı. Ihlamura genellikle ilaç muamelesi yapılır, kışın daha çok içilir, içine kabuk tarçın, elma kabuğu, karanfil konup kaynatıldığında baharlı, hoş bir lezzeti olurdu. Ayran herkesin çok sevdiği bir içecekti. Özellikle sıcak yaz günlerinde soğuk, tuzlu ayrana rağbet artardı. Bugün bazı lüks kafelerin nane yaprağıyla birlikte sundukları limonata, dönemin en yaygın içecekle-

Kara gazoz denince akla her ne kadar Coca Cola gelse de, hayatta başka kolalar da vardı. Akola da piyasaya çıktı, günlerce reklamları verildi, sonra tutulmadı, kaybolup gitti.

rinden biriydi. Evlerde de sık sık yapılırdı. Bol miktarda sıkılmış limon suyuna şeker konup karıştırılır, sonra soğuk su eklenir, bazı dar gelirli evlerde çoğaltmak için limontuzu kullanılırdı. Limonata ve ayran topluca gidilen her yerde bulunurdu. Bazı çay bahçeleri limonatalarını kendileri yaparlar, bazılarında ağzı plastik bir kapakla kapatılmış, boşalınca tekrar doldurulan şişelerde satılırdı. O şişelerin temiz olduğunu, kullanıldıktan sonra iyice yıkandıklarını söylemek mümkün değildi. Zaten o yılların hijyen anlayışı, çok az kişide soru işareti yaratırdı. Titiz anne babalar temiz olmadıkları için bu şişelerde satılan ayran ve limonataları içmezler, çocuklarına içirmezlerdi. Çay bahçelerinde bolca sulandırılmış ve gerçek meyve suyu değil, vişne aroması katılarak yapılmış, kısaca vişne denen vişne suyu da bulunurdu. Eskiden daha da yaygın olduğu söylenen meyveli şerbetler azalmış, olanlar da şurup adını almıştı. Vişne şurubu, kızılcık şurubu, erik şurubu yapılır, şişelere konup soğutulan bu kaynatılmış, şekerli meyve suları değişik bir ikram olurdu. İçinde taze meyve taneleriyle birlikte, kâsede sunu-

lana komposto, kuru meyvelerden yapılana hoşaf denirdi. Yatılı okullarda, kışlalarda, hastanelerde üzüm hoşafı, erik hoşafı sık yapılırdı. Salep ve boza o zamanlarda da kışa mahsus içeceklerdi. İkisine de bol tarçın ekilir, boza leblebiyle birlikte iyi giderdi.

Ama çocukların gözdesi gazozdu. Sinema ve çay bahçesi denince akla gazoz gelirdi. Artık su muamelesi yapılan gazozlar, sabit gelirli aileler için pahalı bir içecekti. Küçük şehirlerde sıcak yaz günlerinde ve akşamlarında gidilecek fazla bir yer olmaz, "hava almak" için ailecek veya konu komşuyla birlikte çay bahçesine gidilirdi. Önceden sadece bir gazoz içebilecekleri konusunda tembihlenen çocuklar garsonun gazozu açmadan getirmesini tercih ederlerdi. Çünkü garson gazozun kapağını açarken çıkardığı o ses çocuklara müthiş haz verirdi. O zamanlar kalınca, yağlı kâğıttan yapılan pipetlere kamış denir, gazoz şişesinin içine bu kâğıt pipetler konur ve çocuklar gazozla oynamaya başlarlardı. Guruldatırlar, yudum yudum içerler, pipeti çiğnerlerdi. Bitmesin diye sürekli oyalandıkları için kâğıt pipetler gazozun içinde şişer, ucunu da çiğnedikleri için ne kadar çekilse de tıkanmış pipetten bir türlü gazoz gelmez, garsondan yeni pipet istenir, garson getirmez, çocukların keyfi kaçardı.

O zamanki gazozların çocukların arasındaki adı sade, meyveli, kola değil, beyaz gazoz, sarı gazoz, kara gazozdu. Coca Cola'ya "koka kola" değil "cococola" denir, bazıları Pepsi'ye düşkün olurlardı. Yurt çapında bilinen ve bulunan Uludağ, Yedigün, Fruko, Çamlıca, Elvan, Ankara Gazozu gibi gazozların yanı sıra, her şehrin küçük imalathanelerinde üretilen ve sadece o şehirlilerin bildiği kendi gazozları da vardı. Adapazarı'nın yöresel gazozu Neşe Gazozu, Balıkesir'inki Fertek Gazozu'ydu. Bunlar ünlü markalara göre daha ucuzdu, okul kantinlerinde, sinemalarda, büfelerde en çok yerel gazozlar satılırdı. Schweppes gazozu ilk çıktığında büyük ilgi görmüştü. Meyve suları pahalı içeceklerdi. Meysu'nun piramit şeklindeki kâğıt paketlerde satılan meyve suları bir dönem çok ilgi görmüş, renkli cam şişelerde satılan Tamek'in

vişne, kayısı ve şeftali suları çok sevilmişti. Teneke kutularda satılan her türlü soğuk içecek için çok beklemek gerekti. Yoksunluk yıllarıydı. Ama salatalıklar, portakallar, çilekler, kavunlar, domatesler, maydanozlar müthiş kokuluydular.

Bir mâniniz yoksa,
annemler size gelecek

Misafirlikler, misafir odaları

Haberli habersiz, eli boş-dolu, erken ya da geç gelse de, gelip beş dakika oturup gitse de, yatıya kalsa da, başköşeye kurulup gitmek bilmese de, misafir kutsaldı. Bir evin bereketi olduğuna inanılır, her türlü kaprisi çekilirdi. İletişimin günümüzdeki gibi yaygın olmadığı yıllarda her an, her durumda, her türden misafir gelebilir, hepsinin kusursuz bir şekilde ağırlanması gerekirdi. Misafir odasına alınması şart olmayan misafire, samimi misafir denebilirdi. Bu tür misafirler teklifsizce gelip giderler, kendilerini ev halkına yakın hissederlerdi. Misafirin yanında bir işle meşgul olmak ayıptı. Ama samimi misafirlerin yanında dikiş dikmek, ütü yapmak, fasulye ayıklamak gibi ufak tefek işler yapılabilir, ikramda bir eksiklik varsa mazeret beyan edilebilirdi. Bunların misafirlik saatleri belirli değildi. Sabah kahvesine de gelebilirlerdi, gece oturmasına da. Beş dakika oturup gidebilirler ya da bütün günü misafir oldukları evde geçirebilirlerdi.

Bir de ev sahibiyle fazla içli dışlı olmayan misafirler vardı. Bunlar genellikle haberli gelirler, her durumda misafir odasına alınırlardı. Bu tür misafirlerin adlarına mutlaka hanım ya da bey eklenirdi. Evin çocukları da onlara Ayşe Hanımteyze veya Ali Beyamca diye hitap etmek zorundaydılar. Nazik bir üslupla konuşulur, ikramda dikkatli olunur, gerekli ısrar yapılır, çocuklar şımarırlar veya arsızlık ederlerse, misafirler gidince mutlaka dayak atılırdı. Kendini ağırdan

sattığını sanan, ama ev sahibinin gözünde pek itibarı olmayan misafir türüne, biraz da dalga geçmek amacıyla "ağır misafir" denirdi. Bu tür misafirler hadlerini sık sık aşarlar, hak ettiklerinden fazla bir ilgi ve rağbet görmek isterler, genellikle densiz ve patavatsız olurlardı. Ama gerçek ağır misafir türü şeref misafirleriydi. Düğün, nişan gibi bazı özel ortamlarda, özel kişiler şeref misafiri olurlardı. Böyle bir özel günde misafirlerin arasında şehrin ileri gelenlerinden biri varsa, genellikle şeref misafiri sıfatını o alırdı. Vali, paşa, ağır ceza reisi gibi kişiler katıldıkları her düğün veya davette "doğal" şeref misafiriydiler. Bütün bu tanımlara girmeyen ve deyim olarak yerleşmiş bir misafir türü de "Tanrı misafiri"ydi. Hiç tanımadığı bir evde misafir olanların yanı sıra, genellikle zor bir durumda kalıp birilerine sığınmış kişiler için de Tanrı misafiri tanımı kullanılırdı. Evin çocuklarının misafirlerin ellerini öpmesi şarttı. Hatta gelen misafir ev sahiplerinden yaşlıysa, ev sahipleri de misafirin elini öperlerdi. Elini öptüren, öpene "el öpenlerin çok olsun" derdi.

Haberli gelen, ev halkının önemsediği kişiler, evlerin yasak bölgesi olan misafir odasına alınırlardı. Bunlar apartman düzenine geçilmeden önce evin oturma odasından küçük, diğer odalarından büyük olan, en iyi döşenmiş odaydı. Misafir gelmedikçe kapısı açılmaz, kışın sobası yakılmazdı. Evin diğer odalarının mefruşat anlayışında divan başı çekse bile, misafir odalarında koltuk takımı bulunur, ev halkının en değerli eşyaları bu odada dururdu. Temizliğine çok önem verilirdi. Kimse girmemiş bile olsa evin diğer bölümlerinden daha fazla sıklıkta temizlenir, her gün tozları alınır, en iyi perdeler bu odaya takılırdı. Ailenin şeref duyduğu aile büyüklerinin resimleri, gonglu duvar saatleri, yedi adet cam fil biblosu, değer verilen yakınların getirdikleri hediyeler hep bu odanın eşyalarıydılar. En iyi halılar bu odaya serilir, kollarına dantel örtüler örtülmüş koltukların ortasında büyükçe bir sehpa bulunurdu. Sehpanın üzerinde birbirinin eşi iki kül tablası, ortada bir sigara kutusu ve masa çakmağı dururdu. Sigara kutusunda ağızları açılmış birkaç çeşit sigara bu-

lundurmak âdettendi. Çok çeşitli sigara bulundurmak ve ikram etmek ince bir ev sahipliği kuralıydı. Misafire sigara ikram edilir ve masa çakmağıyla yakılmaya çalışılırdı. Genellikle kül tablalarıyla takım olan masa çakmakları yanmaz, misafir sonunda kendi çakmağıyla sigarasını yakmak zorunda kalırdı. Apartman düzenine geçildikten sonra evin en iyi bölümü olan salonlar misafir odası olarak kullanıldı, kapıları yine kapalı tutuldu. Fakat bu çaba uzun sürmedi. 80'lerde gençliklerini yaşayanlar evin en iyi odasının misafirlere saklanmasını kabullenmediler ve ailelerin günlük hayatı salonlara taşındı.

Kabul günü, altın günü, dolar günü

Çeşit çeşit misafirlik vardı. Kadınlar arasında yapılan kabul günleri, akşam oturmaları, yatılı misafirlikler, yemek misafirlikleri... Hepsinin kendine göre bir adabı, uyulması gereken kuralları vardı. Kabul günlerinin kendine özgü kuralları daha belirgindi, ama yıllarla birlikte niteliği en çok değişen misafirlik türü oldu. 70'lerde kabul günleri kadınlar arasında herhangi bir özel amaç taşımadan yapılan ziyaretlerdi. Ancak zamanla dehşetli değişimlere uğradı, ticari bir nitelik kazandı, klasik misafirlik ve ev sahipliği anlayışını yıkarak önce altın gününe, sonra dövizin daha kârlı bir yatırım aracı olmasıyla birlikte dolar ve mark gününe dönüştü.

Oysa 70'lerde sıradan ve yaygın bir küçük burjuva âdetiydi. Bir grup kadın düzenli olarak birbirlerini ziyaret ederlerdi. Her kadının tarihi belli olan bir kabul günü olur, herkese ayrı ayrı haber gönderilmez, kadının eşi dostu o tarihte kabul gününe gelirlerdi. Kabul gününe giden kadınlar giyimlerine başlangıçta abartılmamış bir özen gösterirlerdi. Gösteriş merakının hayata girmesiyle birlikte abartmaya başladılar. Hatta bir ara öyle abarttılar ki, misafirliğe gittikleri evde, ev sahibinin vereceği terliği giymek yerine, yanlarına yılan derisi ayakkabılarını bile alır ve gittikleri evde bunları giyer oldular.

Kabul günlerinde kibarca sohbet edilir, aşırıya kaçmayan bir ikram yapılır, nazik olmak esas kabul edilirdi. Elbette dedikodu yapılır, ama dedikodunun bile nazik ve düzeyli olmasına dikkat edilir, yakın tanıdıkların arkasından konuşmak hoş karşılanmazdı. Ev kadınları arasında yapılan kabul günleri, zamanla parayı kazanan koca olduğu için, "benim kocam senin kocanı yer" gösterisine dönüştü. İkramın dozu kaçtı, her kabul gününde ev sahibini değişik görünme, ilginç yiyecekler ikram etme derdi aldı.

70'lerin ortalarından itibaren nezaket ortadan kalkmaya, dedikodunun tadı kaçmaya başladı. Adı önce paralı gündü. Her ay düzenlenen kabul gününe katılan diyelim on kadın, toplandıkları eve gelirken yanlarında, diyelim biner lira getiriyorlar, o ay sıra kimdeyse ona veriyorlardı. İlk toplantıda kura çekiliyor, hangi sırayla parayı kimin alacağı belirleniyordu. Böylece her ay sırası gelen kadın toplanan parayı alıyor, katılan on kadınsa, onu da onar bin liralarını aldıktan sonra, tur yeniden başlıyordu. Ancak enflasyon kurada ilk çıkan kadınla son çıkan kadın arasında bir haksızlığa neden oluyordu. Çare bulundu, Türk lirası yerine altın gününe geçildi. Toplanan kadınlar maddi güçlerine göre çeyrek altından tam cumhuriyet altınına kadar değişen miktarlar belirlediler. Kabul günleri birer ziyaret olmaktan çıkıp para biriktirme vesilesine dönüşünce, kadınların bir kısmı sadece altınlarını gönderip kendileri katılmaz oldular. 90'larda artık hayat değişmiş, her köşe başında bir döviz büfesi açılmış, dolar ya da mark almak, çeyrek cumhuriyet altını almaktan daha kolay bir hale gelmişti. Üstelik doların artış hızı, altından daha yüksekti ve tüm orta sınıf kadınları iyi birer yatırımcı kesilmişlerdi. Böylece altın gününden dolar gününe geçildi.

Enflasyon orta sınıfın belini büküyor, ama kadınlar kabul günlerinden vazgeçmek istemiyorlardı. Oysa bazen yirmiye yakın kadının katıldığı kabul günlerinde yapılan ikramlar orta sınıf aileye ağır bir yük getiriyordu. Bazı kadınlar buna da bir çare buldular. Kabul gününe katılan her kadın,

Türk lirasından altı sıfır atılmasından önce, %80'lere varan enflasyondan da önce 70'li yılların değerli paralarından 500 ve 100 liralar.

gelirken bir çeşit yiyecek getirmeye başladı. Ev sahibi sadece çay demliyor, gelen kadınların kimi pasta, kimi börèk, kimi zeytinyağlı dolma, kimi mercimek köftesi getiriyor, böylece gayet çeşitli ve zengin bir mönü hazırlanmış oluyor, ev sahibine de yük olunmuyordu. Orta sınıf Türk kadınları kabul günlerinden vazgeçmiyor ve aynı hızla şişmanlamaya devam ediyorlardı, hâlâ ediyorlar.

Gündelik oturmalar kabul günlerinden farklı bir misafirlik türüydü. Teklifsiz gidilmeyen bir komşuya ve uzun zamandır ziyaret edilmemiş bir ahbaba gitmek üzere birkaç kadın sözleşirler, ev sahibine haber vermek üzere bir çocuk gönderirlerdi. Çocuğa ne diyeceği iyice belletilirdi. Çocuk annesinin ve diğer "teyzelerin" gitmek istedikleri kadının kapısını çalar, tam öğretildiği şekilde "Bir mâniniz yoksa an-

nemler size gelecek," derdi. Böyle durumlarda ev sahibinin misafiri kabul etmemek için, çok sıkı bir mazeret beyan etmesi gerekirdi. "Canım istemiyor", "başım ağrıyor", "ikram için kim uğraşacak", "çok lazımdınız", "bir siz eksiktiniz" türünden mazeretler söz konusu bile olamazdı. Ancak "ah canım, ne iyi olurdu ama benim de falancaya sözüm var, tam da onlara gidiyordum" ya da "görümcemin kayınpederinin kırk mevlidine gidiyorum, ama olsun, gitmem, buyursunlar" gibi mazeretler ileri sürebilirdi. Aslolan ev sahibinin çocuğa "Buyursunlar!" demesiydi.

Nazik bir misafirin dikkat etmesi gereken şey, yemek saatlerinde gitmemekti. Öğle veya akşam yemeklerinin yenmiş, ortalığın toplanmış olacağı saatler tercih edilir, öğleden sonra gidilen misafirliklerde kalkmak için akşam yemeği saatinin gelmesi beklenmez, ev sahibine yemeği hazırlayacak bir zaman bırakmaya dikkat edilirdi. "Geçiyordum uğradım", "ay vallahi özledik" türü ziyaretlerin bir adı yoktu. Ama kadınlar arasında bir misafirlik jargonu vardı. Oğlu ya da kızı evlenmiş ya da nişanlanmış bir kadına Allah mesut etsine, oğlu askere veya uzak bir yere giden kadına Allah kavuştursuna, doğum yapmış kadına veya annesine göz aydınına, ziyaret edilecek olan kadın yeni bir ev almış da taşınmışsa güle güle oturuna gidilir, bu ziyaretlerin adı, hasta ziyaret edilecekse geçmiş olsuna, gidilecek kişi bir yakınını kaybetmişse başsağlığına gitmek olurdu.

Gece oturmaları, yatıya kalan misafir

Televizyonun hayata girişiyle birlikte tüm kuralları ve adabıyla birlikte kaybolan misafirlik türü akşam/gece oturmaları oldu. Bunlar ailece yapılan ziyaretlerdi. 70'li yıllarda muhafazakâr ailelerin büyük kısmında bile kadınlı erkekli oturmalardan kaçınılmaz, küçük şehirlerde hemen her akşam, aileler birbirlerine gider gelirlerdi. Bu tür ziyaretler genellikle aile dostları arasında yapılırdı. Özellikle orta sınıf ve memur aileler arasında daha yaygındı. Bir aile bir aile dostu-

na gitmek istiyorsa, ya babalar gündüz dairede sözleşirler ya da gündüzden çocuk gönderilip "bir mânileri olup olmadığı" sorulurdu. Akşam yemeğinden sonra gidilir, adına akşam oturmasına veya gece oturmasına gitmek denirdi. Bu türden her ziyaretin bir de iade-i ziyareti vardı, buna çok dikkat edilirdi. Bir aile bir başka aileye en fazla iki kere üst üste gider, iade-i ziyaret gerçekleşmezse bir daha gitmezdi.

Mecbur kalmadıkça çocuklar götürülmez, küçük çocuklar evde yalnız başına kalabilen abla veya abiye emanet edilirdi. Çocuk evde tek başına kalacak yaşta değilse veya sobayla, kibritle oynar da yangın çıkarır diye korkuluyorsa mecburen götürülürdü. Misafirlikte çocuk dövmek ayıptı, ama çocuk arsızlık, şımarıklık, yaramazlık yaparsa annesinden sık sık çimdik yerdi. Kadınlarla erkekler bir arada otururlar, sohbet edilir, ikram yapılır, görüşen aileler çok samimi iseler kadınlı erkekli olarak iskambil veya benzer oyunlar oynarlardı. Bazen birkaç ailenin bir araya geldiği de olurdu. Televizyonla birlikte gece oturmaları tamamen ortadan kalktı. Tutumluluk çağı sona erip tüketim yılları başlayınca, orta ve alt sınıf için misafir pahalıya gelir oldu. Gelir durumu iyi olanlar ise, yemekli davetleri veya ailece dışarıda yemek yemeyi tercih eder oldular.

Her evde yatıya gelecek misafir için yatak, yorgan, havlu bulunur, hemen her eve sık sık yatıya misafir gelirdi. 70'lerin çocukları televizyonun henüz hayata girmediği ve uzun gecelerin çok sıkıcı geçtiği yıllarda, eve yatıya gelen misafirler gitmesin isterlerdi. Sürekli yenip içilir, misafir çocuklarla oynanır, gülüşülür, evde bir hareket ve neşe hüküm sürer, bu da çocukları çok eğlendirirdi. Yatıya gelen misafir yakın akraba ise uzun kalabilirdi. Evde fazla divan yoksa yere yatak serilirdi. Evde birbiriyle akraba birkaç çocuk bulunuyorsa, bu yer yataklarına çocuklar yatırılır, onlar bu yeni durumdan çok hoşlanırlar, bir türlü uyumazlar, gülüşürler, bazen kavga ederler, "bir iki üç tıp" oynarlar, ya büyüklerinden azar işiterek susarlar veya uyuyakalırlardı.

Misafirin kutsal ve bereket getiren sayıldığı yıllarda, he-

men her evde pamuk ya da yün doldurularak yapılmış, katlanarak önce yüklüklere, evlerin küçülüp gardıropların artmasıyla birlikte gardıropların üstlerine konan şilteler bulunurdu. Misafir gelince yüklükten çıkarılır, yere serilirdi. Bazı evlerde oturma odalarındaki divanlara iki kat şilte konur, misafir geldiğinde şiltelerin biri yere serilerek yer yatağı yapılırdı.

İster akraba, ister ahbap olsun, yatıya gelen misafiri ağırlamakta kusur edilmez, yemek öğünlerinin sayısı artırılırdı. Başka bir şehirden yatıya gelmiş olan misafir, o şehre ilk defa gelmişse, mutlaka gezdirilirdi. Şehrin görülmesi gereken yerlerine götürülür, yazsa birlikte piknik yapılır, hemen her şehirde bulunan çay bahçesine, yakın ahbaplara, akrabalara gidilirdi.

Misafirliğe eli boş gitmek olmazdı. Günlük misafirlikte genellikle şeker veya tatlı götürülürken, yatıya gidilecekse ev halkının gönlünü almak üzere mendil, çorap, havlu, kumaş, nakışlı örtü, vazo, biblo, çocuklara oyuncak, çikolata, terlik gibi hediyeler götürülürdü. Yatıya gelmiş ve başka bir şehre dönecek olan misafir mutlaka yolcu edilir, trene veya otobüse bindirilir, eğer almamışsa bileti bütün itirazlara rağmen ev sahibi tarafından alınır, yolculuk uzun sürecekse misafirin yanına börek, ekmek arası kuru köfte gibi yolluk verilirdi.

Yakın görüşen aile dostları, uzak akrabalar birbirlerini sık sık yemeğe davet ederler, küçük şehirlerin görgülü aileleri özel bir neden olmaksızın da aile dostlarını yemeğe çağırırlardı. Küçük şehirlerde ailelerin bir kısmı bu tür davetlere yemeğe almak derlerdi. Yakın akrabaların yemek davetlerinde ağır kurallar yoktu. Ama mesafeli aile dostları arasında görgü ve nezaket kuralları işler, bunların uygulanmasına çok dikkat edilirdi. Misafirlerin yemeğe tam saatinde gelmeleri gerekirdi. Ne erkenden gelip bütün hazırlıklara tanık olmalı ne de geç kalıp ev sahibini bekletmeliydiler. Zamanında gelen misafirler hemen sofraya buyur edilmez, ailenin anlayışı uygunsa misafirlere bir içki teklif edilir, ardından fazla beklemeden masaya oturulurdu.

Yemek davetleri içkili veya içkisiz olabilirdi. Her iki du-

rumda da mönü üç aşağı beş yukarı birbirine benzer, ancak içkili masalara bol miktarda meze eşlik ederdi. Küçük şehir sofralarında çoğunlukla rakı içilir, ama rakı içen kadına az rastlanırdı. Bir kadının evde veya dışarıda rakı içmesi çok dikkat çekerdi. Rakı içen kadın güvenilirliğini ispat etmiş bir aile kadınıysa takdirle karşılanır, ama az da olsa bir hafifmeşreplik eğilimi seziliyorsa kadın ve kocası hakkındaki görüşler gözden geçirilirdi. İçkili masalarda en sık görülen erkeklerin rakı, kadınların su içmeleriydi. Erkeklerin rakı, kadınların bira içtiği masalara da sıklıkla rastlamak mümkündü.

Eğer yöresel bir mutfak veya özel bir yemek vaat edilmemişse, klasik mönü çorbayla başlardı. Masada birkaç çeşit salata, birkaç çeşit zeytinyağlı yemek ve kızartmalar bulunurdu. İçkisiz bir yemek daveti söz konusuysa, yemekte su, kola, ayran veya limonata içilirdi. Misafir önemseniyorsa sıcak bir sebze yemeği ve etli ana yemekten sonra, pilav ikram edilirdi. Bazı kadınlar buna börek de eklerlerdi. Tavuk pişirmek misafire itibar etmenin bir yoluydu. Genellikle masada bulunan zeytinyağlı yemeklerin şahı, yine gerektirdiği zahmetten dolayı yaprak sarma idi. Ardından tatlı faslına geçilir, burada hazır alınmış tatlı –tercih edilmese de– ikram edilebilirdi. Ev baklavası ise misafire yapılan büyük bir jestti. Bütün bunlar ortalama bir mönünün gerektirdiği yemeklerdi. Bazı davetlerde sayı artırılır, birkaç çeşit et yemeği, birkaç çeşit tatlı, hatta birkaç çeşit börek yapıldığı olurdu. Yemek bittikten sonra misafir kadınlar veya genç kızlar da sofranın toplanmasına yardım ederler, yardım eden genç kız ise itiraz edilmekle beraber ses çıkarılmaz, ama misafir kadına "Allah aşkına, bırak", "bak ant verdim" gibi cümleler söylenirdi. Ama misafir kadının bütün bu cümlelerin nezaketen söylendiğini bilmesi ve ev sahibi kadına yardım etmesi gerekirdi.

Kolonya, şeker, ikram

Haberli ya da habersiz gelsin, tüm misafirlere yapılacak ikramın ve ağırlamanın bir sırası ve adabı vardı. 70'li yıllarda

orta-üst sınıflarda bile eve ayakkabıyla girilmezdi. Bu nedenle gelen misafire hemen terlik verilir, her evde misafir terliği bulundurulurdu. Gelen misafir, misafir odasına alınır, yer gösterilir, oturtulur ve hatır sorma seremonisi başlardı. Çocuklar dahil, herkese tek tek hatır sorma şart olduğu için, "Nasılsınız?" faslı epeyce uzun sürer, herkes kibarca cevaplarını verirdi.

Sonra havadan sudan konuşmalar yapılır, ardından misafirlere kolonya dökülürdü. Bütün evlerde limon kolonyası bulundurulur, şişeler boşaldıkça kolonyacıya götürülüp doldurtulur, beş dakikalığına uğramış kişilere bile mutlaka kolonya dökülürdü. Kolonyayı şeker tutma izlerdi. Açgözlülük çok ayıptı, bu nedenle tutulan şekerden bir tane alınırdı. Ama misafirin çocuğuna bir tane daha alması konusunda ısrar edilir, anne eğer ev sahiplerinin samimiyetine güveniyorsa, ikinciyi almamakta direnen çocuğuna "Al yavrum, burası yabancı yer değil," derdi. Küçük çocukların ikram edilen şekeri hemen yemesi hoş görülürdü, ama anneler veya genç kızlar genellikle şekeri sehpaya koyarlar, epey zaman geçtikten sonra yerler veya hiç yemezlerdi. Evde bir kız çocuğu veya genç kız varken, kolonya-şeker ikramını annenin yapması hoş karşılanmazdı. Anne bu ikramı bir türlü akıl edemeyen kızına "Hadi kızım misafirlere kolonya dök," diyerek, kızının fikirsizliğini ve havailiğini açık etmek istemez, kızına bakıp kaş göz oynatmaktan bir hal olurdu.

İkramın sırası hiç değişmezdi. Kolonya ve şekerden sonra sıra kahveye gelirdi. Ama kahve ikram etmenin de bir zamanı vardı. Erken ikram edilen kahve, "kahveni içtin, kalk git" demeye gelir, geç kalan kahve de misafir önemsenmiyor anlamı taşırdı. Bu nedenle makul bir süre beklendikten sonra "Kahvenizi nasıl içersiniz?" diye sorulurdu. Terbiyeli misafir hemen "orta" ya da "sade" demez "Hiç zahmet etmeyin," der, ev sahibi de "Ne zahmeti?" dedikten sonra, nasıl içileceği söylenirdi. Kahve geldikten sonra misafirlere sigara tutulur, misafirin kendi paketinden sigara yakmasına fırsat verilmemeye çalışılırdı.

Misafirliklerde en önemli figür, misafir çocuklardı. Bazı ev sahipleri oyalansın diye misafir çocuğa oyuncak getirirler, bazıları fazla ilgilenmezlerdi. Çocukların anneleri de çeşit çeşitti. Çocuğuyla ilgilenmeyen, sağı solu karıştırmasına, kırıp dökmesine ses çıkarmayan anneler şiddetle ayıplanırdı. Bazı çocuklar da mum gibi otururlar, hiçbir şeyi karıştırmazlar, hatta yerlerinden kıpırdamazlardı. Bu çocuklar pek övülür, anne tebrik edilir, bunun bir geri zekâlılık belirtisi olabileceği hiç akla gelmezdi. Kahve yetişkin içeceğiydi, çocuklara kahve değil, gazoz veya limonata ikram edilirdi. Çocuklar kahve içmeyi çok isterler, onlara "kahve içme kararırsın" yalanı söylenir, ev sahibinin çocuğu mutfakta ya cezvenin dibinde kalan kahveyi içer ya da telve yalardı. Kahveden sonra biraz vakit geçer ve mutfaktan çay hazırlığı sesleri gelirdi. Çayı kuru kuru, yanında bir şey olmadan ikram etmek de ev sahipliğine sığmayan davranışlardandı. Hele misafir geleceğini haber vermiş de, bir kuru çay içmişse, bu, o eve bir daha gelmeme sebebi bile olabilirdi. Misafir habersiz bile gelmiş olsa çocuk bakkala gönderilir, kaymaklı bisküvi, tuzlu çubuk veya fırından taze simit aldırılır, bu bile yapılamıyorsa ekmek kızartılır, yanında biraz peynirle ikram edilirdi. O yılların gelenek ve anlayışına göre, misafir gittiği evden karnı tok çıkmak zorundaydı.

Çay ikramının da bir yolu yordamı vardı. Birçok evde misafirler için alınmış kesme çay bardakları, porselen, metal, hatta gümüş çay tabakları, çay kaşıkları, porselen pasta tabakları bulunurdu. Misafirlere tüketim yıllarına geçişle birlikte kâğıda dönüşen kumaş peçete verilir, ardından içinde maşasıyla şekerlik, sonra da dantel örtü serilmiş bir tepside çay gelirdi. 70'lerin başlarında çayla birlikte incecik kesilmiş limon dilimleri de servis edilirdi. Bunun için küçük limon çatalları kullanılır, hatta bunlar pasta takımı denilen küçük çatal, bıçak ve çay kaşığı takımlarına dahil olurdu. 70'lerin sonlarına doğru bu zarif ikram ortadan kalktı, birçok çocuk evi karıştırırken bir kenara atılmış limon çatallarını buldu.

Misafirlikte ev sahibinden olur olmaz şeyler istenmez,

yeme-içmeye değil, ziyarete gelindiği vurgulanırdı. Ancak misafir su isteyebilirdi. Suyun yeri başkaydı. Hayatta maddi bir karşılığı yoktu, kutsaldı. "Su içene yılan bile dokunmaz" denirdi. Misafire su ikram etmenin bile adabı vardı. Bardak, üzerine minik dantel bir örtü serilmiş cam tabağa, bardak ve tabak tepsiye konur, öyle ikram edilirdi. Elde bardağı tutarak su getirmek çok ayıptı. Su anneden değil, evde çocuk veya genç kız varsa, onlardan istenirdi. Suyu alan misafir "Ölmüşlerinin ruhuna gitsin" ya da "Su gibi aziz ol" der, evin kızı da ayakta misafirin suyunu içmesini beklerdi. Misafir bardağı tabağa koyar, tepsiyle birlikte bardak mutfağa götürülürdü.

İkram edilen yiyeceklerin tümünü bir çırpıda yemek, tabağı silip süpürmek çok ayıptı. Tabakta bir miktar yiyecek bırakmak görgülülük kabul ediliyordu. Yiyeceklerden biraz daha alınması konusunda ısrar etmek ev sahibinin göreviydi. Bu anlayış zamanla yerini "kendinizi evinizde gibi hissedin" anlayışına dönüşünce, herkes tabağındakilerin tümünü bitirmekle kalmayıp yeniden doldurmaya alıştı.

Meyve ikramı çaydan sonra yapılır, kimi zaman soyulup, dilimlenip, kimi zaman yanında bir bıçakla ikram edilirdi. Şeftali, portakal gibi soyulurken elleri kirleten meyvelerden sonra misafirlere mutlaka hafif sabunlu elbezi getirilirdi. Yalnız meyveden sonra değil, elin değmesi gereken tüm ıslak veya yağlı yiyeceklerden sonra elbezi getirilir, her evde minik havluların etrafı oyalanır veya orlondan elbezi örülürdü. İkram bittikten hemen sonra kalkıp gitmek çok ayıptı. Böyle durumlarda şakacı misafirler "Yedi, içti, kaçtı demezseniz, biz artık kalkalım," derler ve âdet olduğu üzere gülüşülürdü. "Biz müsaadenizi isteyelim," diyen misafire "tabii nasıl isterseniz" denmez, aksine, vaktin daha erken olduğuna, misafire henüz doyulmadığına ilişkin cümleler edilir ve ziyaret kısa sürmüşse "bunu saymayız" denirdi, misafir de karşılığında "sıra sizde" demeliydi.

70'lerin kadınları bulundukları toplulukta yaşlı kadınlar varsa kocalarından adlarıyla söz etmeye utanırlar, "kocam" hiç demezlerdi. Bir kısmı "Beyim" ya da "Bizim bey"; bazı

çocuklu kadınlar da "Babamız" derlerdi. Kadınların bazıları, kocalarından soyadlarıyla söz ederlerdi. Bir albay karısının, kocasından söz ederken "Kocabaş Albay sağolsun, kerevizi hiç sevmez," demesi tuhaf bulunmaz, Kocabaş'ın o albayın soyadı olduğu hemen anlaşılırdı. Birinci çoğul şahıs ağzıyla konuşmak, o yılların kadınlarında sık görülen bir özellikti. Çocuklarından bahsederlerken "biz" derler "Yarın matematikten imtihanımız var teyzesi," ya da "Okulun basketbol takımına girdik amcası," derlerdi.

Ev kıyafetiyle misafir karşılanmaz, misafir de özensiz bir giyimle ziyarete gidemezdi. Misafirin yanında başköşeye geçilip oturulmaz, en iyi köşe misafirlere verilirdi. Misafirin sözünü kesmek, onu küçümseyici laflar etmek, başından geçen kötü bir olayı hatırlatmak da doğru değildi. İkram toplulukta bulunan en yaşlı kişiden başlardı. Gelin ve kayınvalide birlikte gelmişse önce kayınvalideye, sonra geline ikram yapılır, yaş sırasına çok dikkat edilirdi. Buna karşılık misafirin de uyması gereken kurallar vardı. Nazik olmalı, hatır sorarken aile bireylerinden kimseyi unutmamalı, oturuşuna dikkat etmeli, tabağındakilerin tümünü yememeliydi. Ama en önemlisi çocuklu misafir, çocuğuna sahip olmalıydı. Çocuk bir şey kırarsa, annesinin herkesin içinde çocuğuna dayak atması doğru bulunmaz, ama annenin de bu durumdan üzüntü duyduğunu uygun cümlelerle belirtmesi beklenirdi.

Her ne olursa olsun misafir kutsaldı ve asla kovulmazdı. Bir misafirin kovulması ölüme kadar sürecek bir küslüğe neden olabilirdi. Bir evde misafir olan kişi, o evin halkının koruması altında demekti. Misafire dışarıdan yapılacak herhangi bir kötü davranış, ev sahibine yapılmış sayılırdı ve bu tür davranışları önlemek ev sahibinin göreviydi. Genellikle misafir misafirliğini, ev sahibi ev sahipliğini bilirdi. Misafirler hayatın kimi zaman eğlenceli, kimi zaman can sıkıcı unsurlarıydı.

Çam sakızı çoban armağanı

Bayramlarda, sünnetlerde, yaş günlerinde, düğünlerde, doğumlarda, ev kutlamalarda, mezuniyetlerde ve benzeri durumlarda hediye almak âdetti. Hediye alma anlayışı "yararlılık" prensibi üstüne kuruluydu, alınan hediyenin bir işe yaraması tercih edilirdi. Hediyelik eşya sektörü bugünkü kadar gelişmiş olmadığı için, çoğu zaman standart hediyeler alınır, bazı durumların standart hediyeleri olurdu. Örneğin kol saati ve dolmakalem sünnet hediyesi, nazarlık yeni doğmuş bir bebek için verilen standart hediyelerdi. Sevgililer günü ve Noel henüz "ithal" edilmediği için, bu günlere özel hediyeler yoktu. Herkese her hediye alınmaz, her durumda her hediye uygun düşmezdi. Yaratıcı hediyelere rastlamak neredeyse olanaksızdı. Yok denecek kadar az olan hediyelik eşya dükkânlarında da zengin bir çeşit bulmak mümkün değildi.

Evlenecek çiftlere, altın takmayı gerektiren bir yakınlık söz konusu değilse, yeni kurulan bir evin ihtiyacı dikkate alınarak, düdüklü tencere, ütü, pasta tenceresi, battaniye, kahve fincanı takımı gibi hediyeler alınıyor, bu nedenle yeni evlenen çiftlerin çoğunun dört ütüsü, üç düdüklü tenceresi, iki pasta tenceresi oluyordu. Ama tutumluluk çağında bunun doğru olmadığı görülmüştü. Kullanılmayan bir eşyanın evde kalabalık yapması hediye alanı da, vereni de rahatsız ediyordu. Bunun üzerine ince bir nezaket geliştirildi ve gelin adayının eksiği sorulur oldu. Ama öyle bir cümle kuruluyordu ki, bu cümle alınacak hediyenin büyüklüğünü de ima ediyordu. Örneğin "Düdüklü tencere alayım dedim ama... " cümlesi, istenecek hediyenin bedelinin bir düdüklü tencereye eşit olması gerektiğini de belli ediyordu. Böyle bir durumda gelin adayı "Sağolsun Nuran yengem almış," derse, o hediyeden vazgeçiliyordu. Ama ne kadar incelikle sorulmuş da olsa, bazı aileler böyle bir soruya cevap vermeyi ayıp bulurlardı. Böyle durumlarda yine standart hediyeler alındığı için, 70'lerde evlenen birçok çiftin vitrinleri, kesme su bardağı takımları, şekerlikler, hayat boyu kul-

lanılmayacak porselen çay takımları, tuhaf sürahiler, anlamsız biblolarla dolup taştı.

Genç kızlar yeni başlayan yaş günü partilerine giderken arkadaşlarına imitasyon küpe, bilezik, moda olmuş bir bluz, hatıra defteri ve benzeri şeyler götürürlerdi. Günümüzde zarif bir hediye olarak değerlendirilen kesme çiçek, üç günde solup atılacağı için hem israf olarak algılanıyor, hem de kalıcı bulunmadığı için pek az kişi tarafından tercih ediliyordu. Kesme çiçek anneler gününde anneye, öğretmenler gününde öğretmene götürülür, ev ziyaretlerinde pek az kişi saksı çiçeği götürmeyi tercih ederdi. Saksı çiçeği satın alınmaz, komşudan veya ahbaptan alınan bir kökten, çelikten, tohumdan üretilir, bedava üretmek varken, dünyanın parasını verip saksı çiçeği almayı akıllar kabul edemezdi. Hasta ziyaretlerine giderken kesme çiçek götürülebilirse de, kolonya tercih edilirdi. Kolonya evlerin temel ihtiyaçlarından olduğu için on tane de gelse sakıncası yoktu. Hasta evinde yatıyorsa meyve götürülebilir, hastanın yiyemeyeceği ağır tatlıları götürmek doğru bulunmazdı. Mendil ve çorap standart bayram hediyeleriydi.

Almanyalılar izne geldiklerinde, yakınlarına siparişlerin yanında, hediye de getirirlerdi. Bunlar çikolata, Alman şampuanları, NIVEA kremler, Nescafe, jarse kumaşlar, tuhaf ve gereksiz düğmeleri olan pilili etekler, etrafı kırmızı püsküllü, büyük kırmızı çiçekleri olan eşarplar ve benzeri hediyelerdi. HB sigarası içiyorlar, yakınlarına da getiriyorlardı. Türkiye'de bu sigaraya Hayri Bey veya Hasan Bey sigarası deniyordu. Değer verdikleri erkeklere Johnnie Walker marka viski de getirdiler.

Hediye iyi kötü alınabiliyor, kimi zaman yaratıcı bir hediye üretmek mümkün oluyordu. Ama hediyeyi şık bir şekilde paketlemek neredeyse imkânsızdı. Ambalaj sektörü yok denecek kadar zayıftı. Bu nedenle paket yapmaya uygun kâğıtlar düzgünce katlanıp saklanır, gerektiğinde çıkartılıp kullanılırdı. Hediyeyi paketleyecek kâğıdı evde saklamak önemliydi, çünkü gelen birçok hediye kullanılmadan

başkasına verilirdi. Bir yere eli boşgitmemek isteyen anneler, hediye alacak vakitleri yoksa veya maddi durum biraz sıkışıksa evlerdeki sandıklarda dikilneyi bekleyen kumaşları çıkarırlar, uygun gördükleri birini halının altında sakladıkları paket kâğıdına sararak götürürlerdi. Kumaş kurtarıcı bir hediyeydi, işe yarardı. Özel bir hediyenin gerekli olmadığı her yere götürülebilirdi. Dünürler bayramlarda birbirlerine kumaş gönderirlerdi. Sünnete, doğuma, tebrike, Allah kavuştursuna, göz aydınına giderken kumaş götürmekte bir sakınca yoktu. Bazıları kumaş yerine havlu tercih ederler, birine götürmek icap eder diye düşünerek, düzineyle alıp sandığa attıkları havlulara bir "hususiyet" katmak için, boş zamanlarında etrafını oyalarlardı.

Hediye gelen kumaşlar çok ender gezerdi. Ayşe Hanım Fatma Hanım'a götürür, Fatma Hanım Melahat Hanım'a, o da bir başkasına götürür, hatta bazen zincir tamamlanır ve götürdüğü kumaşı çok iyi hatırlaya Ayşe Hanım, aynı kumaş kendisine gelince, bunun hangi yolu izlemiş olduğunu bulmaya çalışırdı. Darlık, kıtlık, tutumluluk çağıydı. Anneler birçok şeyi düşünmek zorundaydılar. Bazı evlerde hediyelerin bir kısmı açılmadan saklanırdı. Bu delirtici bir şeydi. Paket sallanır, ellenir, içinde ne olduğu tahmin edilmeye çalışılır, açmak için anneye yalvarılır, ama anne paketi bozulacak gerekçesiyle hediyeyi açtırmaz, olduğu gibi, üzerinde fiyonguyla dolaba kaldırıp saklar, kendisi bir yere hediye götürmek zorunda kaldığında, bu paketi alıp giderdi. Yokluktan doğan bu âdet bazen çok gülünç, bir o kadar da dargınlık yaratan olaylara neden olurdu. Çünkü hiç açılmamış bir vazo paketinin kimden geldiğinin unutulup aynı kişiye hediye olarak götürülmesi sık rastlanan olaylardandı.

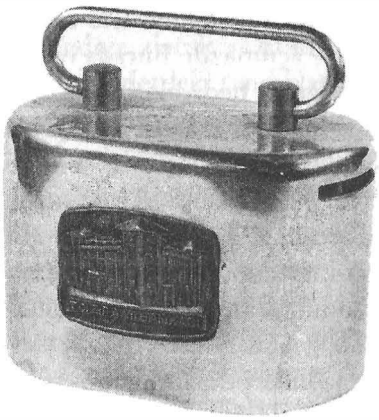
Hediyeler zevklerle birlikte çeşlendi, hediyelik eşya satan dükkânların sayısı hızla arttı. Hediye verilecek kişinin zevki, eğilimi, merakı gözetilir oldu. Bütün bu gelişme içinde, kesin bir kural da, kesin olarak değişti: 70'lerde misafirin yanında hediyeyi açmak çok ayıptı. Paket "size layık değil ama, çam sakızı çoban armağanı" söleriyle verilir, "niye zah-

met ettiniz, ne lüzum vardı" ve benzeri cümlelerle alınır, teşekkür edilip kaldırılır, kesinlikle açılmazdı. Burada iyi niyetli bir yorum yapmak gerekirse, gelen hediyelerin arasında nitelik farkı olabileceğini ve zayıf bir hediye getirenin, iyi bir hediye getirenin yanında küçük düşeceğini düşünen "hediye alan" böyle bir incelik gösteriyor olabilirdi. Belki de gelen hediyenin beğenilmediği yüz ifadesinden belli olur da, hediyeyi veren kendini aşağılanmış hissedebilir endişesi taşınıyordu. Bu kuralı, getirenin gözünün önünde paketin açıldığını gösteren filmlerden seyreden gençlik yıktı. 70'lerin sonlarında genç kızlar vermeye başladıkları doğum günü partilerinde gelen hediyeleri herkesin içinde açarlarken, anneler utançlarından renkten renge giriyorlardı.

Hediyeyi göstere göstere vermek de ayıptı. Bu, "bakın, biz size hediye getirdik" şeklinde bir gösteriş yapmak anlamı taşırdı. Hediyeyi getiren eğilir, bükülür, ne diyeceğini bilemez ve binbir güçlükle uzatırdı. Misafir gidilen eve götürülen pastanın nasıl verileceği bile tartışma konusuydu. Pasta paketinin usulca portmantoya bırakılması âdet olmuştu. Ev sahibi kendi de öyle yaptığı için misafirlerini misafir odasına aldıktan sonra paketi arar, genellikle portmantoda ya da misafir odasına giden yolun üzerinde bir masada bulurdu. Ev sahibinin bulduğu pasta paketini sessiz sedasız açması da doğru değildi. Misafir pastasını sessizce getirebilirdi, ama ev sahibinin elinde paketle misafir odasına girmesi ve "Niye zahmet ettiniz?" demesi gerekirdi. Getirilen hediye yiyecek ise misafire ikram edilirdi. Ancak bazı ailelerde bu da ayıp karşılanır, pasta veya tatlı paketleri de açılmazdı. Eğer birkaç misafir gelmiş de, bunlardan sadece biri hediye getirmişse, getirmemiş olanları küçük düşürmemek için sanki pasta masta gelmemiş gibi davranılırdı.

Canım anneme anneler gününde bir hatıra

Hediyenin en kişisel olduğu gün anneler günüydü. Anneler gününde akla ne geliyorsa alınabilirdi. Elbise, koku, ayak-

Dönemin en yaygın kumbaralarından biri. Aynı tipte, üzerinde Türkiye İş Bankası amblemi bulunan da vardı. Bu kumbaraların en kötü tarafı, kırılmaması, kolayca açılmaması, bu nedenle içinden para aşırılamamasıydı.

kabı, terlik, cüzdan, krem, oje, tencere, tava, kolye, broş, yaka iğnesi sık alınan hediyelerdendi. Annelere anneler gününde ne istediği genellikle sorulurdu. Alışverişe anneleriyle çıkmaya alışmış çocuklar, yanlarında anneleri olmadan hediye almaya bayılırlardı. Bazı çocuklar günler önceden para biriktirir, bazıları doğrudan babalarından isterlerdi.

Çocuklara para biriktirmek öğretilirdi, eğitimine önem verilen hemen her çocuğun bir kumbarası olur, buna düzenli para atılması sağlanmaya çalışılırdı. Dönemin en ünlü kumbarası Türkiye İş Bankası'nın kumbarasıydı. Yassı silindir biçiminde, üzerinde bankanın arması ve tutamağı olan metalden yapılmış bir kumbaraydı. Aynı tip kumbaraları üzerinde kendi armasıyla Ziraat Bankası da dağıtırdı. Bir tarafında bozuk para atılan ince uzun bir yarık bulunur, çocuklar buraya düzenli olarak beş-on kuruş atmaya alıştırılırdı. Öbür tarafında yuvarlak bir delik vardı, buradan rulo yapılmış kâğıt para atılırdı. Belli aralıklarla kumbara bankaya götürülür, altında bulunan kilidi açılır ve o yılların hemen her anne babasının yaptığı gibi, çocuk için açılmış olan banka hesabına yatırılırdı. Sağlam, kırılmayan, kolay açılmayan, bu nedenle çocuklar için ümitsiz bir kumbaraydı. Kimileri cımbızla rulo şeklindeki kâğıt paraları çıkarmaya çalışırlar, binde bir başarılı olurlardı.

Harçlıklarından biriktirdikleri paralarla annelerine hediye almanın daha doğru bir davranış olduğu çocuklara öğretilirdi. Çocuk cumartesi gününden ya da çok önceden annesine hediye alır, bunu bir sürpriz haline sokmaya çalışır, ama anneler her zaman ne alındığını bilirler ve bu yüzden yeteri kadar şaşırmazlardı. Anneler gününde anneye, hediyenin yanında çiçek de verilebilirdi. Bazen bahçeden toplanır, bazen çiçekçiden alınırdı. Dönemin klişe fikirlerinden biri, önemli olanın hediye değil, anneyi hatırlamak olduğuydu ve bu bir demet kır çiçeğiyle yapılabilirse de, anne ufak da olsa bir hediye beklerdi. Bazı yaratıcı çocuklar annelerine şiir yazarlar, resim yaparlar, hediyelerini bunların eşliğinde verirlerdi. Özellikle ilkokul çağındaki çocuklar için bu çok coşkulu bir işti. Anneye sarılırlar, öperler, anne defalarca teşekkür eder, bazı aileler anneler gününde topluca gezmeye giderler, bazıları seremoniyi kısa kesip hayata kaldıkları yerden devam ederlerdi. O gün bütün gazetelerde anneler gününün nasıl doğduğunu anlatan yazılar bulunur, annelerin bu önemli günü kutlanırdı.

70'lerin anneleri kendilerini hep yok saydılar. Var olan toplumsal düzenin yılmaz bekçileri olan anneler, anneler gününde de kendi arzu ettikleri kişisel nesnelerden çok, ailenin ve evin ihtiyacına yönelik şeyler istediler. Pasta tenceresi, yeni çıkan bir mutfak aleti, holde duran eskimiş halının yerine konacak küçük bir halı, misafir gelince çıkarılacak doğru dürüst bir battaniye annelerin anneler günü hediyesi olarak istedikleri şeyler arasındaydı. Ama çocuklar bunların yerine yerli de olsa parfüm, ayakkabı, bluz almak isterlerdi. Evin içi annenin dünyasıydı. Eve alınan eşyalar annenindi. Oysa babalar gününde babaya evin ihtiyacı olan bir şeyi almak pek akla gelmez, gelse de doğru olmazdı. Babalara kravat, gömlek, çakmak ve dolmakalem alınır, orijinal bir hediye seçmek konusunda çocuklar çok zorlanırlardı. Babalar gününün seremonisi çok daha kısa olur, hediye verilir, alınır, teşekkür edilip öpüşülür ve günlük hayata devam edilirdi. 70'lerin anne babaları pek talepkâr sayılmazlardı.

Diploma hediyesi: bisiklet

Çocukların düşlerini bisiklet süslerdi. Günümüzde şehirli çocukların her yaz yenisiyle değiştirdikleri bisikletler 70'li yıllarda, kolayca alınıveren hediyelerden değildiler. O yıllarda binlerce çocuk ilkokulu veya ortaokulu bitirip bir bisiklet sahibi olmayı bekledi. Diplomanın klasik hediyesi bisikletti. Gücü olan aileler, okulunu bitiren çocuklarına bisiklet alırlardı. Bisikletin alınışı, eve getirilişiyle unutulmaz bir gün yaşanır, çocuk bisiklete binmeyi öğreninceye kadar birçok kaza geçirir, bütün bir yazı bisiklet tepesinde geçirir, o kıymetli eşya her akşam silinir, bakılır ve bodruma konurdu. Bazı çocuklar müzik aletlerine düşkün olurlar, onlara sınıf geçme hediyesi olarak gitar alınırdı.

Aile içindeki hediyelerde kişisel eğilimler, zevkler, istekler öne çıkar, aile bireyleri birbirlerine alacakları hediyelerde buna dikkat ederlerdi. Ama hayatın açıkça söylenmiş sözlerle değil, birtakım davranışlar, imalar, ihsas ettirmelerle yaşandığı yıllarda, aileden olmayan kişilere alınacak hediyelerin genel geçer bir anlamı olmasına, verilen hediyenin anlam çıkartılmaya müsait bir şey olmamasına dikkat edilirdi. Çünkü hediye aynı zamanda bir dildi. Genç kızlarla genç erkeklerin, nişanlı filan değillerse birbirlerine hediye vermeleri akıldan bile geçemezdi. Ezkaza böyle bir şey olsa, hediyeyi alan kız ya da erkek bundan kendine özel anlamlar çıkarır, çoğunlukla bu anlamlar da doğru olurdu.

Yeni ev alan birine evin ihtiyacı olan bir eşya alınırdı. Yakın akrabalar genellikle avize veya yolluk alırlar, ahbaplar biblo, vazo gibi süs eşyaları tercih ederlerdi. Yeni araba almış olan birine nazarlık veya araba hareket ettikçe başını sallayan köpek alınır, arka camın içine konmak üzere karpuz görünümlü veya ortası motifli kırlentler işlenirdi. Değişik bir şehre geziye gidildiğinde yakın dostlara oradan bir şey getirmek âdetti. Malatya'ya giden kayısı, İzmit'e giden pişmaniye, Bolu'ya giden tütün kolonyası, Eskişehir'e giden lületaşı küpe, Erzurum'a giden oltutaşı tespih gibi yöresel

70'lerin bu lüks bisiklet modelinde en ilgi çekici olan taraf adeta koltuklu olması. Vitesi de otomobillerdeki vites kutusuna benzetilmiş.

bir hediye getirirdi. Öğretmenler gününde öğretmene tek bir gül götürmek zariflikti, eski öğretmenler maddi değeri olan hediyeyi kabul etmezlerdi. Ama tüketim bir fikir olarak zihinlerde yer bulmaya başladığında, veliler birleşip öğretmene pahalı bir hediye almaya başladılar, birçok öğretmen de buna itiraz etmedi. Bazı öğretmenler de sevdikleri öğrencilerine bir yarışma filan kazandıkları zaman kitap alırlar, içini de özene bezene yazarlardı.

Yıllar geçti, evlenme yıldönümü, yılbaşı ve sevgililer günü hediye alma bahanelerini artırdı. Hediye sektörü büyüdü, gelişti, tutumluluk çağının ilkeleri kanına işlemiş olanlar hediye paketlerini saklamayı hâlâ sürdürüyorlarsa da, bu cicili bicili kâğıtları, kurdeleleri, hediye paketi süslerini saklamak gereksiz bir hal aldı. İhtiyaçtan çok hediye alınacak kişinin beğenisine dikkat edilir oldu. Hediye hayatta daha çok, daha zengin ve daha yaratıcı bir yer aldı.

Evlerde ve çevrede günlük hayat

Divanlar, somyalar, sedirler

70'ler küçük şehirlerde apartman kültürünün henüz saltanatını ilan etmediği, bu yüzden tek ya da iki katlı evlerle dolu bir yığın mahallenin bulunduğu yıllar olduğu için, evlerin iç düzenleri de, yaşama biçimleri de bugünkünden çok farklıydı. Misafir odaları evlerin yasak bölgeleri iken, oturma odaları hayatın yaşandığı en önemli mekânlardı. 50'li-60'lı yıllarda yapılan tek ya da iki katlı evlerin birçoğunda mutfaklar çok büyük tutulmuştu. Böyle evlerde mutfak aynı zamanda oturma odasıydı. Kışın sobası devamlı yanar, radyo burada durur, yemek bu odada yenir, ödevler bu odada yapılırdı.

Küçük şehirlerin hayatına apartmanlar sızmaya başlayınca mimari düzendeki anlayış değişti. Bu kez mutfaklar küçüldü. Apartman dairelerinde salonlar misafir odası ilan edilip büyükçe bir oda da oturma odası olarak düzenlendi. İster mutfaklı, ister mutfaksız olsun, oturma odalarına bir ya da iki divan kurulurdu. İkiz yatakların yaygın olarak imal edilmediği o yıllarda, her evin temel eşyalarından olan yaylı somyaya bir ya da iki kat şilte serilir, üzerine divan örtüsü örtülür, böylece divan kurulmuş olurdu. Divan günümüzün çekyatları ya da açılınca yatak olan kanepeleri gibi, çok fonksiyonlu bir eşyaydı. Hemen her evin oturma odasında pencerenin önüne divan kurulur, müsaitse odada bir de kanepe bulunurdu. Bazı oturma odalarında karşılıklı iki divan

olur, sabit gelirli, ama çok çocuklu birçok aile her çocuğuna bir oda ayıramadığı için, divanlar, aynı zamanda çocukların karyolaları işlevini de görürdü. Akşam olunca divanların üzerine çarşaf serilip yastık ve yorgan konularak "yatak yapılır", sabah olunca yataklar toplanırdı.

Divanların üstüne dayanıklı kumaşlardan dikilmiş, etekleri kırmalı, divan örtüsü örtülür, duvara aynı kumaştan dikilmiş minderler dizilirdi. Divan örtüleri becerikli anneler tarafından dikilirdi. Divanların bir tarafı duvara dayalı olduğu için, açıkta kalan üç yüzü bu örtünün etekleriyle örtülmüş olur, altına çamaşır, çorap sepetleri, kışlıkların ya da yazlıkların kaldırıldığı bavullar, babanın musluk filan bozulduğunda çıkarıp tamirata giriştiği takım çantası, varsa evin küçük çocuğunun oyuncaklarının doldurulduğu sepetler tıkıştırılırdı. Örtünün etekleri kolay kirlenmez, buna karşılık oturulan yüzey çok sık kirlenirdi. Ama her defasında örtünün tümünü yıkamak gerekmesin diye, üzerine kilim, halı ya da daha kalın, kolayca yıpranmayacak bir kumaştan dikilmiş bir örtü daha örtülürdü.

Büyükanne-dede evlerinde sedire de rastlanırdı. Sedir pencere önüne kurulurdu. Divana göre daha dar, alçak ve sert olurdu. Kalaslardan pencerenin önünü, bazen çepeçevre odayı dolaşacak şekilde bir bank yapılır, kalaslar görünmeyecek şekilde örtüyle örtüldükten sonra, üzerine minderler yerleştirilirdi. Sedir minderleri büyük ve çok sert olurdu, genellikle içine ot doldurulurdu. Sedirlerin duvara bitişen yerleri de kalın ve sert minderle kaplanır, böylece alışkın olanların pek rahat ettiği, alışkın olmayanlar için çok rahatsız bir oturma alanı kurulmuş olurdu. O yıllarda modern bir hayata özlem duyan birçok evde misafir odalarında koltuk takımları, sehpalar bulunsa da, oturma odalarında divan, divan örtüsü veya sedir bulunur, misafir olmadıkça yemekler oturma odasındaki masalarda yenirdi.

Marley, parke, tahta bezi

Lüks apartmanlar sayesinde parkeyle, orta düzeydeki apartmanlar sayesinde marleyle tanışıldı. Evlerin zeminleri parke ya da marley kaplanmadan önce, bastıkça gıcırdayan tahtalarla döşeliydi. Bu tahta döşemeler her gün düzenli olarak fırçalanır, temizlenirdi. Tek veya iki katlı, tahta döşemeli evlerin yerlerine apartmanlar dikilince zeminler en kötü ihtimalle beton, genellikle marley, nadiren parke oldu. Ama evlerde yer silme işleminin adı hâlâ tahta silme idi. Yer silmek için kullanılan bezlere tahta bezi deniyor, tahta fırçaları ancak halı yıkarken kullanılıyordu. Oysa eskiden kirlenince kararan bu tahtalar tahta fırçasıyla fırçalanıp ağartılır, sonra tahta beziyle silinirdi.

Çıplak tahtayı silmek ve temiz tutmak çok zordu. Cilalandığı takdirde kolayca temizleniyor ve güzel görünüyordu. Ama cila çok pahalıydı ve kısa zaman içinde soluyordu. Yağlıboya da kalıcı ve başarılı bir sonuç vermiyordu. Bu yüzden bir gün geldi, bu tahta döşemeler muşamba ile kaplanmaya başlandı. Muşamba hayatı derhal kolaylaştırdı. Ama o mütevazı evlerin asil çehresinin kaybolmasına neden oldu. Karo, ahşap ya da mermer desenliydiler. Islakken çok fena kayarlardı. Bir süre sonra uçları kalkar, ikide bir ayağa takılırdı.

Apartmanların büyük çoğunluğu marley ile parkeyi aynı anda hayata soktu. 70'lerde yapılan apartmanların büyük çoğunluğunda salona parke, odalara marley döşeniyor ve bu bir lüks göstergesi olarak algılanıyordu. Marleyler inşaat teknolojisinde yeni bir ürün olarak hayata girmişti. Kare şeklinde, mermer damarlarını andıran hafif bir deseni olan, kaplanması kolay, pratik bir malzemeydi. Pembe, bej, uçuk yeşil, uçuk mavi gibi renkleri vardı. Çok kolay temizleniyordu. Sabuna, hayata yeni giren deterjana dayanıklıydı. Yeniyken göz alıcıydı, iyi görünüyordu, ama ipliği çok çabuk pazara çıktı. Odaya en kaliteli marley de döşense, bir süre sonra bu malzeme kırılıyor, unufak oluyor ve tuhaf bir şekilde, bulaşıcı bir hastalık gibi bir karede başlayan kırılma diğer karelere sıçrıyordu.

Hayata yeni giren duvardan duvara halı ve 70'ler gençliğinin neşeli bacakları.

Oysa parke öyle değildi. Bir kere asil görünüyordu. Ne de olsa ahşaptı. Parçalar V harfi şeklinde iç içe geçirilerek zemin kaplanıyor, üstü cilalanıyordu. Parke, tüketim yıllarına göz kırpan kadınlarda parkeleri pırıl pırıl gösteren bir cam cila sorunu yarattı. Birçok kadın gittikleri evlerdeki parkelere bakıyor ve cam cila olup olmadığını kontrol ediyorlardı. Cam cila yapılmış bir parke, orta sınıf mensubu birçok kadının gözünde varlıklılık göstergesi haline geldi. Tüketim çağı cam cilalı parkeyi kısa süre içinde demode kıldı.

Günümüzde inşaat sektöründe ıslak zemin olarak adlandırılan koridorlar, banyo ve mutfak zeminleri genellikle mozaik veya içine çeşitli boylarda kırık mermer parçaları katılan yekpare betonla kaplandı. Yer karoları, İtalyan seramikleri, günümüzde çeşitlilik gösteren döşeme malzemeleri çok üst bir sınıfın ulaşabileceği güzelliklerdi. Mutfak ve banyolarda düz beyaz veya sarı, yeşil, mavi fayanslar kullanılıyordu. Ama taş yalaklardan sonra geçilen bu aşama dönemin insanlarını heyecanlandırmaya ve evlerini güzelleştirmeye yetiyordu.

Sobalar, soba boyaları

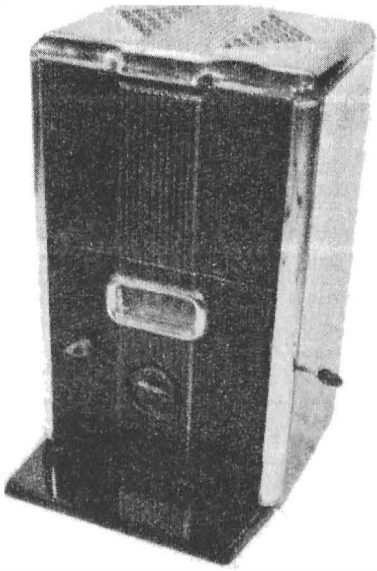
Küçük şehirlerin tek ya da iki katlı mütevazı evlerinin tümü sobalıydı. Ancak şehrin zenginlerinin gönüllerine göre yaptırdıkları, orta ve alt sınıfların köşk ya da villa diye söz ettikleri evler ve resmi dairelerin bir kısmı kaloriferliydi. Apartmanlarla birlikte hayata kalorifer girmeden önce soba evlerin temel eşyalarından biriydi. İyi bir soba aileyi mutlu eder; kötü, tüten, ısıtmayan bir soba evin tadını kaçırırdı. Soba teknolojisindeki gelişmeler aileler tarafından yakından izlenir, soba markaları bilinirdi. Daha mütevazı ve kırsal hayatın geleneklerinin yaşandığı evleri kuzineler ısıtırdı. Kuzine bir tür fırınlı sobaydı. Dar ve küçük bölümünde odun yanar, yanındaki geniş bölümü fırın olarak da kullanılırdı. Alçak bir masayı andırırdı, üst yüzeyi epeyce genişti. Birçok dar gelirli aile kuzineyi tercih ederdi, çünkü aynı zamanda ocak olarak

Dönemin en yaygın gaz sobası silindirik yapıda olanıydı. Arkadaki hazneye gaz doldurulur, ters çevrilerek yuvasına oturtulurdu.

da kullanılıyor, üzerinde daima su dolu bir güğüm bulunuyor, böylece evlerin sıcak su ihtiyacı da kısmen gideriliyordu. İki ya da üç gözü vardı. Üstlerinde geniş, metal halkalar bulunurdu; kaldırıldığı zaman ateş ortaya çıkar, üzerine tencere oturtulabilir, böylece ev ısınırken, aynı ateşte yemek pişirilebilirdi. Kuzineler sevimli ve çok kullanışlı sobalardı. Çocuklar kuzineli evleri çok severdi. Çünkü kuzineli evlerde kahvaltıda mutlaka kızarmış ekmek yenir, akşamları yüzeyi geniş olduğu için daha çok kestane pişirilebilir, fırın bölümüne patates atılıp pişmesi sağlanabilirdi. Hatta soyulup incecik dilimlenmiş patatesler kuzinenin geniş yüzeyine dizilerek kızartılır, böylece bir tür yağsız cips elde edilirdi.

Ama küçük şehirlerin mütevazı evlerinde çok yer kaplayan kuzineler değil, kömür sobaları tercih edilirdi. Hem kömür oduna göre daha iyi ısıtıyordu, hem de odun o yıllarda da kömüre göre pahalıydı. Kömür sobaları genellikle dikdörtgen ve yüksek sobalardı. Enine doğru geniş olanlarına da rastlamak mümkündü. Alttan yakılan, üstten tutuşturulan

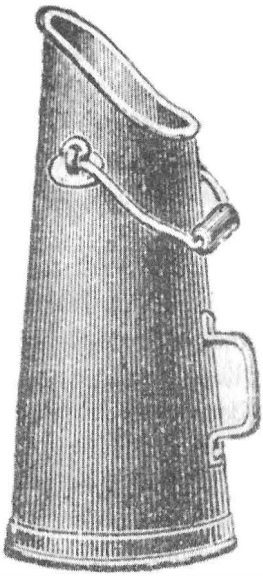
Bu kömür sobasına günümüzde de birçok evde rastlamak mümkün.

çeşitleri vardı. Bir ara kovalı kömür sobaları çıkmıştı. Bunların biri yedek, iki kovası olur, bir kova sobanın içine konur ve yanarken diğeri boşaltılır, temizlenir, yeniden doldurulur, yanmaya hazır bir halde bekletilirdi. Kovalı kömür sobaları, içindeki kömürün tamamının yanması sağlanmadığı, bu yüzden kömür ziyan olduğu için fazla tutulmadı. O yıllardan iki kömür sobası markası hatırlıyorum. Biri Şakir Zümre marka kömür sobalarıydı ki, şık ve zarif değilse bile, güven veren, iyi ısıtan sobalardı. Üstte, sapı olan, ama sapı ısındığı için sobanın yakınında bulunan bir bezle tutulan ya da tahta tutamaklı kapağı olur, bu kapaktan yanmakta olan sobaya kömür atılırdı. Altta yanmanın derecesini ayarlamaya yarayan bir başka kapağı olurdu. Izgaralı bölüme denk gelen bu kapaktan soba boşaltılır ve doldurulur, üstündeki göz kapatılıp açılarak sobanın yavaş ya da hızlı yanması sağlanırdı. Bir diğer hatırladığım soba markası da Vezüv'dü. Şakir Zümre'ye göre daha şık, emaye kaplı sobalardı. Büyük çoğunluğu kahverengi emaye ile kaplı olduğu için boyanmaları gerekmez-

di. Bazılarının önünde cam bir bölme bulunur, buradan içinde yanan ateş görülürdü.

Sobanın kurulacağı yere önce genişçe bir muşamba serilir, üzerine ısınan soba döşemeye zarar vermesin diye büyükçe bir mermer tabla konur, soba bunun üzerine oturtulurdu. Sobanın önünde bir maşa, yanında da kömür kovası daima dururdu. Maşa ile kapaklar tutulup açılır, kömür karıştırılır ya da üzerinde pişen kestaneler toplanırdı. Kömür kovaları dar bir koni şeklindeydi. Ağız kısmı, bir tarafı daha yüksek olacak şekilde yuvarlatılmıştı.

Sobalar kış bitince kaldırılır, kışa girerken kurulurdu. Soba kurup kaldırmak ciddi bir işti. Kış boyunca kurumla dolmuş boruları tek tek söküp silkelemek, bunu yaparken ortalığı kuruma boğmamak gerekirdi. Kaldırılan sobalar kurulmadan önce boyanırdı. Bunun için beyaz yaldızlı bir görüntü veren soba boyaları satılırdı. Bahçeye yayılan borular ve soba boyanır, ilk kurulduğunda gümüşsü görüntüsüyle pek hoş olurdu. Ama yandıkça kararır ve çok geçmeden o par-

Kömür kovaları bence bir tasarım harikasıydı. Sobanın yanında içi kömür dolu olarak durur, gece boyunca sobaya bu kovadan azar azar kömür atılırdı.

lak görüntüsünü kaybederdi. Emaye sobalar ve boruları onların yerini alınca soba boyama derdi ortadan kalktı. Ama o gümüşsü eşya da kayboldu.

Kömür sobaları iyi ısıtmakla beraber temizlenmesi, doldurulup yakılması güç olduğu için, bazı evler odun sobası yakmayı tercih ederlerdi. Onlar da ağır, dökme demirden yapılmış sobalardı. Barakalarda, çok yoksul evlerde, bazı kahvelerde veya küçük işyerlerinde ufak bir silindir ve düştü düşecek ayaklardan ibaret olan, teneke soba denen sobalar bulunurdu. Bunlarda genellikle çalı çırpı, tahta parçası, varsa ince odun yakılırdı. Evlerin soba ile ısıtıldığı yıllarda, her ailenin her yaz düşünmesi gereken şeylerden biri de odun kömür almaktı. Yazın sonuna doğru aileler kömür araştırmasına başlardı. O zamanlar bütün kömür cinsleri bilinirdi. Kömür kamyonla ve birkaç ton hesabı üzerinden alınır, sokağa dökülürdü. Ailenin bireyleri veya parayla tutulan hamallar eve alınan odunu ve kömürü kömürlüğe taşıyıp yerleştirirlerdi. Evlerin bir de kömürlükleri vardı.

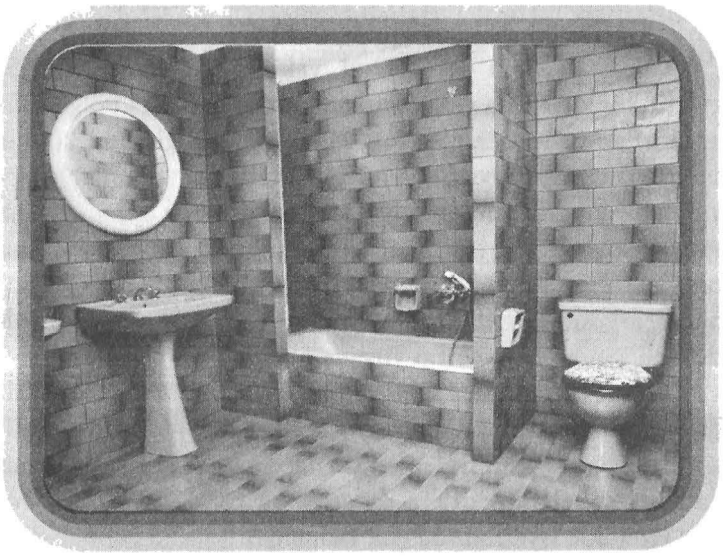
Eşlerin ikisinin de çalıştığı, vakitlerin kıymetli olduğu evlerin bir kısmında gaz sobası yakılırdı. Marmara bölgesinin kışları Ege ve Akdeniz'e göre daha ağır geçtiği için, "kömür sobasıyla uğraşamayız" diyen birçok çift, gaz sobasıyla titreyerek bir kış geçirdikten sonra kömür sobasına dönerdi. Gaz sobası gazı yer bitirirdi. Yine Vezüv marka çok sık rastlanan bir gaz sobası vardı. Uzun bir silindir biçiminde olan bu sobanın arkasında gaz haznesi bulunur, bu hazne doldurulduktan sonra ters çevrilip yuvaya oturtulurdu.

Hayat hızlandıkça soba yakmaya ayrılan zaman da azaldı. 80'lerin başlarında Japon sobası çıktı. Kimisi silindir, kimisi dikdörtgen biçiminde olan bu Japon sobalarının saltanatı katalitik sobalar çıkıncaya kadar –yani çok kısa– sürdü. Bugün özellikle işyerlerinde çok kullanılan katalitik sobalar bir anda Japon sobalarını sildi. 80'lere gelindiğinde küçük şehirlerin de hayatında kalorifer yaygınlaşmış, orta büyüklükte birçok apartman kaloriferle ısınır olmuştu. Kalorifer küçük şehirlerin orta halli ailelerinin hayatını çok kolaylaştırdı.

Hamamdan banyoya

Hayat kolaylaşırken, evlerin bazı bölümleri hızlı değişimlere uğradı. Küçük ve sıkış tıkış misafir odalarının yerini salonlar, L salonlar veya salon-salamanjeler almıştı. Mutfaklar, sonraki yıllarda hayal bile edilemeyecek kadar güzel ve fonksiyonel bir hale geldi. İçinde sadece bir baca deliği bulunan davlumbazların yerini, önce pencerelere takılan basit aspiratörler, derken gelişkin modeller aldı. Tabakların sıralandığı basit raflar kalktı, alt dolaplar, üst dolaplar mutfaklarda yer buldu.

Evlerde en çok değişen bölümler banyolar ve tuvaletler oldu. 70'lerde küçük şehirlerde pek az banyoda termosifona, şofbene rastlanıyordu. Suyu, altında odun yakılan bakır kazanlar ısıtıyordu. Sıcak suyun mutfakta da akmasını sağla-

Bu fayans reklamında görünen banyo 70'li yıllarda orta sınıf ailelerin hayallerini süsleyen, lüks, modern, harika bir banyoydu. Birçok kadın böyle bir banyonun hayaliyle yaşıyordu. Geçen yıllar içinde bu banyoda yer alan küvet, lavabo, klozet gibi unsurlar sıradanlaştı, hatta o kadar sıradanlaştı ki, fayanslar neredeyse umumi tuvalet fayanslarıyla özdeşleşti.

yan düzenek bazı apartmanlarda vardı. Bakır kazanların bulunduğu banyolarda küvet değil kurna bulunurdu. Kurna mermerden yapılır, çok ağır olur, yerinden oynatılamazdı. Hamam taburesine oturulur, kurnaya doldurulan su hamam tasıyla dökülerek yıkanılırdı. Bazı evlerde kurnaya eski usul bir duş eşlik ederdi. Bunlar genellikle bozuk olur, suyu püskürterek akıtmak yerine, tek bir noktadan indirirdi. Bugün en sıradan evlerde bile bulunan küvetler lüks eşya sınıfına giriyordu. 70'lerde hayata girmeye başlamış, girmesiyle birlikte çocuklar banyodan çıkmaz olmuşlardı. Bazı evlerde gömme banyolar efsaneydi.

70'lerin daha başlarından itibaren termosifonlar yaygınlaşmaya başladı. Bunların bir kısmında yine katı yakıt yakılırdı. Hatta o yıllarda küçük, siyah naylon torbalar içinde "yak" veya benzer adlar taşıyan, sıkıştırılmış gazlı yongalardan oluşan katı yakıtlar piyasaya çıktı. Bunlar mahalle bakkallarında bile satılıyor, bir "yak"la bir kişinin yıkanmasının garanti edildiği, paketin üstünde yazıyordu. Gazyağı ile çalışan termosifonlar çok çabuk tutuldu. Bunların ısısı ayarlanabiliyordu. Uzun yıllar evlerin banyolarında genellikle gazlı termosifonlar bulundu. Sonra üretim ve tüketim artıp da şofbenler ve duvara monte edildiği için fazla yer kaplamayan elektrikli termosifonlar çıkınca; birçok evin geniş balkonlarında banyodan sökülmüş ama atılmaya bir türlü kıyılamamış, ne zaman, nerede işe yaracağı asla kestirilemeyen gazlı termosifonlar görüldü. Tutumluluk çağının insanları atamazlardı. Eskimiş kazakları söküp yünlerini çile yaparlar, yıkarlar ve yeniden örerlerdi. Eski ocaklarını, eski koltuklarını, eski çantalarını, eski giysilerini atamazlardı. Bu yüzden evler kıpırdanamayacak kadar kalabalık, dolapların üstü, yatakların altı, kapıların arkası eşyayla tıklım tıklım dolu olurdu.

Küçük şehirlerin halkı banyo ve mutfaklardaki gelişimi ilgi ve sevinçle karşıladı, ama apartmana geçişle birlikte hayata giren alafranga tuvaletleri alaturka tuvaletlere tercih etme konusunda çok tutucu davrandı. Günümüzde giderek az rastlanan alaturka tuvaletler 70'lerde hayata neredeyse tü-

Santrifüjlü bir çamaşır makinesi, sol haznede yıkanan çamaşırlar sağ hazneye dolduruluyor, hortumla durulanıp sıkılıyordu.

müyle hâkimdi. Geleneksel evlerde sadece alaturka tuvalet bulunurken, dönemin apartmanlarında alafranga tuvalet anlamına gelen klozetler banyoya ilave ediliyordu. Ev halkı önceleri bu alafranga tuvaletleri çok sıkışmadıkça kullanmıyordu. Çocuklar büyüdükçe ve tuvalet alışkanlığı değiştikçe alaturka tuvaletler evlerde depo olarak kullanılmaya başlandı.

Alafranga tuvalete burun kıvrıldığı yıllarda tuvalet kâğıdı da yok denecek kadar azdı. Orta ve alt sınıfın ihtiyaç listesinde tuvalet kâğıdı bulunmuyor, zaten çoğunluk böyle bir şeyi bilmiyordu. Taharet bezleri dönemin pek sevimli olmayan bir eşyasıydı. Alaturka tuvaletlerde, tuvalet taşının yanındaki duvarda bir musluk, musluğun altında plastik bir maşrapa bulunur, arka köşeye iki çivi çakılıp ip gerilir, ipe taharet bezleri dizilirdi. Her aile bireyinin kendine ait bir taharet bezi vardı, eve misafir geldiği zaman hemen ayrı bir taharet bezi ilave edilirdi. Hoş bir şey olmadığı biliniyor, ama çaresiz kullanılıyordu. Bu yüzden alafranga tuvalet sevinçle karşılanmadıysa da, tuvalet kâğıdı hızla yaygınlaştı.

Santrifüjlü, merdaneli çamaşır makineleri

Çamaşır yıkamak önemliydi; iyi bir ev kadını yıkadığı çamaşırdan belli olurdu. Beyazlar bir gün önceden leğene bastırılır, bazen çivit veya küllü su kullanılarak daha beyaz olmaları sağlanırdı. Elde yıkanan çamaşırın kaynatıldığı yıl-

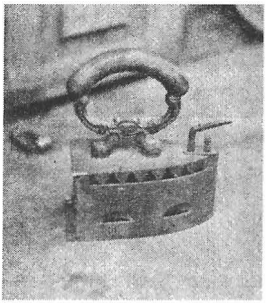
lardı. Bakır kazanlara doldurulan beyaz çamaşırlar ya bahçede yakılmış ateşin ya da piknik tüpünün üstüne oturtulur, saatlerce kaynatılırdı. Renkli çamaşırlar boyaları akacağı için bir gün önceden ıslatılmaz, birkaç su yıkanır, sonra durulanır ve asılırdı.

Önce merdaneli çamaşır makineleri hayata girdi. Dikdörtgen şeklinde bir kazanda yıkanan çamaşır, üst üste iki silindirden oluşan merdaneden geçirilerek sıkılıyordu. Kazanın dibinde sağa sola dönen bir düzenek vardı. Bu düzenek suyu ve içindeki çamaşırı çalkalar, yıkandığına emin olununca çamaşır çıkarılıp merdaneden geçirilirdi. İlkel modellerde bu düzenek kendiliğinden durmazdı, yeterince çalıştığına karar verilince düğmesi kapatılırdı. Derken, belli bir süre sonra kendiliğinden duranları çıktı. İlkel modellerde merdane de kolla çevrilirdi, ilerlemiş modellerde merdane bir düğmeye basılarak döndürülüyordu. Merdaneli çamaşır makineleri ağır ve ölümcül kazalara neden oldular. Çocuklar veya acemiler merdaneye ellerini kaptırdılar, hatta bazı kadınların merdaneye saçlarını kaptırdıkları için öldükleri bile oldu.

Santrifüjlü çamaşır makineleri bu tehlikeyi bir parça gidermişti. Gerçi dönemin her türlü ilkel makineleri sıklıkla

İlk çıkan merdaneli çamaşır makineleri kendi kendine durmuyor, kadınlar çamaşırın yıkandığına kanaat getirince durduruyorlardı. Sonra belli bir süre yıkayıp duranları üretildi. Çamaşırlar merdanede sıkılırken dikkat edilmezse saç ya da eli kapıyor, tehlikeli kazalar oluyordu.

Eski çağlardan 70'li yıllara kadar kullanılagelen bir kömürlü ütü. Antikacılarda rastlanan bu kömürlü ütüler artık dekoratif bir malzeme.

elektrik kaçağı ürettikleri için her zaman tehlike saçıyorlardı. Yine de santrifüjlü makineler büyük tezahüratla karşılandı. Bunlar yan yana iki hazneden oluşuyordu. Yıkama haznesi aynı merdaneli makineler gibi çalışıyor, burada yıkanan çamaşırlar durulama ve sıkma haznesine geçiriliyordu. Bu dar hazneye düzgün bir biçimde yerleştirilen sabunlu çamaşırların üzerine bir kapak kapatılıyor, hazneye hortumla su tutuluyordu. Bu haznenin içindeki çamaşırlar hızla dönüyor, bol suyla durulandıktan sonra, aynı hızlı döngünün sayesinde sıkılıyordu.

Çamaşır mandalları plastik değil, tahtaydı. Eskiciler eski giysi ve eski gazete karşılığında tahta mandal verirlerdi. Asılıp kurutulan çamaşırların ütülenmesi de bir dertti. İçine kor konan kömürlü ütüler kalkmıştı, sadece elektriksiz köylerde kullanılıyordu. Bir de bazı "fikri sabit"li terziler kömür ütüsünün daha iyi olduğuna inanırlar, inatla kömür ütüsü kullanırlardı. Oysa yaygın olan, termostatsız, buharsız elektrikli ütülerdi. Termostatsız ütü çok ağırdı, fazla ısındığı zaman fişten çekilir, biraz soğuması beklenirdi. Alabildiğine kızgın olduğu için doğrudan çamaşıra dokundurmak çoğu zaman çamaşırın yanmasına neden olurdu. Bu yüzden hemen her evde ütü tası ve ütü bezi vardı. Buharlı ütüler olmadığı için fazla kuru bir çamaşırın buruşuklarını açmak için ütü bezine ihtiyaç duyulurdu. Ütü tasına su doldurulur, ince bir tülbent olan ütü bezi bu tastaki suya batırılıp iyice sıkılır, sonra ütülenecek olan giysinin üzerine düzgünce ya-

yılırdı. Çamaşır iyi yıkanmışsa ütü bezinin üstüne ütüyü bastırınca mis gibi bir koku yükselir, buhara karışırdı.

Topraklı prizler ve fişler de bugünkü gibi gelişmiş değildi. Fişin ucunda içi boş iki silindirden oluşan ve elektriği topraklamaya yarayan porselen bir parça bulunurdu. Elektrikli ızgaraların, semaverlerin, ütülerin, davul fırınların hep bu tür topraklı kordonları vardı. Bu topraklı fişler çok sık yanar, eli yatkın olanlar fişin vidalarını söküp açarlar, içindeki telin yanık ucunu temizlerler, sonra yerine yerleştirip fişi vidalarlardı. Evdeki eşyalar çok sık bozulur, el becerisi gerektirirdi. Otomatik sigortalar yoktu. Sigorta attığı zaman gidip bir düğmeye dokunulmuyor, sigorta teli değiştiriliyordu. Sigorta porselenden yapılmış iç içe konmuş iki silindiri andıran bir parçaydı. İçinde bir yerlere bağlanan bir miktar bakır tel bulunurdu. Sigortanın atması bu bakır tellerin kopması demekti. Hemen her evde bir alet çantası olur, içinde tornavida, kontrol kalemi, pense, kerpeten, kargaburnu, çekiç, keser, bir avuç çeşitli boyda çivi, raptiye, ingilizanahtarı, musluk contası ve bir miktar da kablo bulunurdu. Sigorta atınca bu kablodan bir parça kesilir, üzerindeki plastik kap yarılıp içinden ince bakır tel çıkarılır ve sigortaya sarılırdı. Bazen sigortada temassızlık olur, bakır beş veya on kuruş

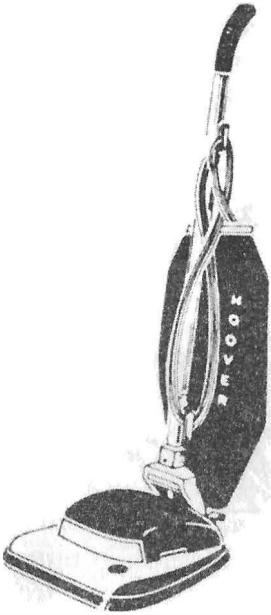

Termostatsız ütüden termostatlı ve buharlı ütüye geçildiğinde, üretici firmalar, bu tür ütülerin sağladığı kolaylıkları belirtmek gereği duydular, ütü bezi devrinin kapandığını ilan ettiler.

konularak iletkenlik sağlanırdı. Bu tür işler erkek işi sayılıyordu. Beceriksiz erkeklerden "bir sigortayı bile değiştiremiyor" şeklinde söz edilirdi.

Ho ho ho Hoover, süpürür döver!

Elektrik girmişti girmesine, buzdolabı hemen onu izlemiş, radyo, çamaşır makinesi, televizyon derken, hayat birçok elektrikli eşyaya kavuşmuştu. Elektrik süpürgesi de bunlardan biriydi. Elektrik süpürgesi olmayan evlerde süpürge otundan yapılan el süpürgesi kullanılırdı. Ev temizliğinde "yukarıdan aşağıya kuralı" işlerdi. Önce ortalık toplanır, süpürülecek alandan gereksiz eşyalar kaldırılır, ardından önce uzun saplı süpürgelerle tavanlar şöyle bir süpürülür, toz, örümcek ağı ve benzeri şeyler yere indirilirdi. Sonra camlar silinir, ardından eşyaların kaba tozları alınırdı. Süpürme işlemi evde çok toz kaldırırdı. Bunu önlemek için ha-

Ho ho ho Hoover 70'li yılların en iyi bilinen elektrik süpürgesiydi.

lılara hafifçe su serpilir, sonra süpürgeyle ortalık sıkıca süpürülürdü. Birikenler faraşla toplanıp atıldıktan sonra, her halükârda toz kalkmış olduğu için, ince toz alma işlemi yapılırdı. Ardından sıra yerleri silmeye gelirdi. Bu da yapıldıktan sonra evler gıcır gıcır olur, ev kadının içine sinerdi.

Elektrik süpürgelerinin hayata girmesiyle birlikte, temizlik yaparken toz kalkmaz oldu. Üstelik elektrikli süpürgeler tozu emiyor, bir yerden kaldırıp başka bir yere kondurmuyordu. Radyoda elektrik süpürgesi reklamları vardı. Özellikle Hoover'in elektrik süpürgesi reklamı çok meşhurdu. Ritmik bir şarkıydı bu: "Ho ho ho Hoover, süpürür döver, her yeri temizleyen, Hoover, Hoover, Hoover!"

Hayatta en çok değişen eşyalardan biri de saatler oldu. Her ne kadar hayatın kendi zamanıyla yaşanıyorduysa da, saat hem evlerin, hem kolların vazgeçilmez bir eşyasıydı. Küçük şehirlerde bazı varlıklı evlerde duvar saatleri bulunurdu. Bunlar ya gonglu ya da guguklu saatlerdi. Gonglu saatler şık ve ağırbaşlı eşyalardı. Çok az evde bulunurdu. Orta sınıf evlerin saat ihtiyacı genellikle masa saatleriyle giderilirdi. Hemen her evde, yemek masasının üstünde bir masa saati bulunur, babalar yatmadan önce bu saati alarmı için değil, durmasın diye kurarlardı. Saatler pilli değildi, dijital değildi, düzenli olarak kurulmazlarsa dururlardı. Kol saatleri de öyleydi. Saat pahalı bir eşya sayılıyordu. Çocuklara sınıf geçme, sünnet hediyesi olarak alınırdı. Hemen hepsi su geçirirdi. Hiç aksamadan, zamanı tam olarak gösteren saatler çok kıymetli saatlerdi. Kol saatlerinde alarm bulunmazdı. 80'li yıllara gelindiğinde dijital saatler görünmeye başladı. Bunların üzerinde 21.45, 14.50 gibi rakamlar dijital olarak görünüyor, akrep ve yelkovan bulunmuyordu. Dijital saatlerle birlikte bu önemli eşya çok ucuzladı, ucuzlayınca çocukların gözünde erişilmesi güç bir eşya olmaktan çıktı.

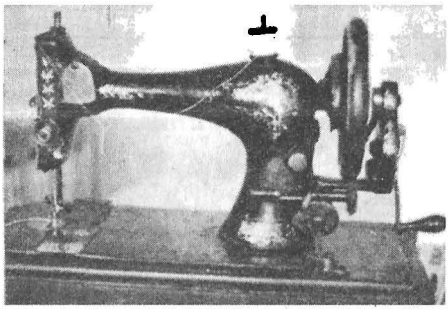
Zaman sadece saat demek değildi. Takvimlerin hayatta önemli bir yeri vardı. Her gün bir yaprağı koparılan Saatli Maarif Takvimi'nin veya Ülkü Takvimi'nin yapraklarında neler yazmazdı ki... Büyük harflerle ayın kaçı olduğu, altın-

da günlerden ne olduğu yazılı olur, yaprağın ön yüzünde Hicri takvim, Rumi takvim, ezan saatleri, doğacak çocuğa isim bulunur, mevsimlere ilişkin bilgiler verilirdi. Örneğin "filizkıran fırtınası başladı", "kocakarı soğukları başladı", "birinci cemre toprağa düştü" gibi notlar bulunurdu. Yaprağın arkasında, dini veya kahramanlıkla ilgili bir hikâye, bir anekdot anlatılır, günün yemeği ve günün sözü bulunurdu.

Ev kadınlarının saat ihtiyacı evdekileri okula ve işe göndermekle sınırlıydı. Onlar kendilerine ait bir zamanı yaşıyorlardı. Ev kadınlarının günlük hayatının neredeyse tamamı temizlik ve yemek yapmakla geçerdi. İyi ev kadınları sadece temizlik ve yemek konusunda başarılı olmakla kalmazlar, ev idaresinde tutumlu olurlar, ellerinden dikiş, nakış gibi işler gelir, hatta fişi tamir etmek, sigortayı değiştirmek gibi erkek işlerini bile yaparlardı. Ev işlerini yaparken, genelin kabul ettiği kurallara uymaya çok dikkat ederlerdi. Örneğin mutfağın eşyası banyoda yıkanmaz, banyonun eşyası mutfağa sokulmazdı. Tahta bezleri ve toz bezleri banyoda dururdu. Günümüzde pazarlarda bile neredeyse on tanesi üç paraya satılacak kadar ucuz olan, bir yüzü keçeli bulaşık süngerleri yoktu. Geniş kesilmiş sünger parçaları da sabunu emdiği için kullanışlı değildi. İyi bir ev kadını kaçan çoraplarını atmaz, bunları üst üste katlayarak diker ve böylece bulaşık bezi yapardı. Bulaşıklar muhakkak sıcak suyla yıkanırdı. Bulaşığa bardaklardan başlanır, sonra tabaklar, çatal kaşıklar, en son tencere tava bulaşık leğeninde yıkanır, ardından musluğun altında uzun uzun durulanırdı. İyi bir ev kadını, mutfağında yıkanacak bulaşık tutmazdı. Yemekten sonra hemen bulaşıkları yıkar, çok iyi bir ev kadını ise, kurulayıp kaldırırdı. Ev, kadının hâkimiyet alanıydı. Gazete, televizyon babanın; kıyma, kuşbaşı, çarşaf, perde annenindi.

Yorgan kaplamak

Nevresimler hayata girmek için hazırlık yapsalar da, asaletin ve masumiyetin renginin hata kabul etmeyen beyaz ol-

Kolla çevrilen bu dikiş makineleri günümüzde dekoratif bir malzeme.

duğuna inanmış tutucu anneler yorganları beyaz yorgan çarşaflarıyla kaplıyorlardı. Evlerde düzenli aralıklarla yorgan çarşafları sökülür, yıkanırdı. Yıkanmış çarşaflar kuruduktan sonra ütüsü kolay olsun diye çekiştirilirdi. Bunun için ev halkından iki kişi yeni kurumuş çarşafları uçlarından tutarlar, kendilerine doğru çekerek gererler, uçlarını büzgü haline getirip bir daha çekerler, ötesini berisini düzeltirler, sonra uçlarını bir araya getirerek birkaç kez katlarlardı. Böyle çekiştirilen çarşaflar çoğu zaman ütüye gerek kalmayacak kadar düzgün olur, katlanıp kondukları yerde iyice düzleşirlerdi.

Üstü parlak saten ya da sıradan desenli bir kumaş olan yorganların kaplanması eğlenceli bir işti. Her evde yorgan iğnesi ve yorgan ipliği bulunurdu. Evin en geniş alanına yorgan çarşafı serilir, üzerine yorgan konurdu. Yorgandan daha büyük olan çarşafın kenarları yorganın üzerinde katlanır, sonra bu katlar yorgan ipliğiyle, basit bir dikişle dikilirdi. Bu işi eğlenceli bulan kız çocukları "Ben kapliyim mi anne?" diye yalvarırlar, bu tür işleri kızlarının öğrenmesi gerektiğine inanan ve gelecekte yorgan kaplama işinin tarihe karışacağını akıllarına bile getirmeyen anneler bu istekten sevinç duyarlardı.

Nevresimler daha 80'lere varmadan yatak odalarında beyazın imparatorluğunu yıktılar. Renkli, desenli ve neşeliydiler. Yastık kılıfı ve yatak çarşaflarıyla takım oluşturuyorlardı. Yorgan nevresimin içine sokuluyor, en fazlası uçlarına birer çengelli iğne takılıyordu. Fakat nevresim rahat değildi. Yatakta sağa sola döndükçe yorgan toplanıyor, nevresimin

içinde dönüyor, birkaç kat oluyor, uyurken yorganla mücadele etmek gerekiyordu. 90'larda çamaşır makinelerinde yıkanabilen, yeni keşfedilmiş sentetik malzemeyle doldurulan, nevresim gerektirmeyen yorganlar çıkınca, gece uykularındaki mücadele de bitti.

Nevresim büyük bir yenilik olarak girmişti hayata. Ümit veriyordu. Hatta Ajda Pekkan ilk ticari yatırımlarından birini piyasaya kendi adını taşıyan bir nevresim çıkararak yapmıştı. Büyük bir reklam kampanyasıyla tanıtılan, çok da şık olan Ajda Pekkan marka nevresim takımları hiç tutmadı. Reklamcılar bunu araştırdılar, üzerine tez yazmaya kalkanlar bile oldu. Varılan sonuç çok akla yatkındı. Bu konuyu araştıranlara göre, kadınlar kocalarının Ajda Pekkan adını taşıyan çarşaflarda yatmalarını, rüyalarında Ajda Pekkan'ı görerek "Ajdaa, Ajdaa!" diye sayıklamalarını istemiyorlardı. Oysa Eros çamaşırları kadınların bu yönünü gıdıklayan bir reklam sloganı üretmiş ve yıllarca başarıyla kullanmıştı: "Kıskanç bayanlar! Eşinize Eros giydirmeyin!" Kadınlar bu slogandaki şakacı tutumu benimsedikleri halde, televizyon reklamlarında Ajda Pekkan'ın şuh gözlerle göründüğü nevresimlere itibar etmediler.

Eski yağlar, eski sigaralar, eski markalar

Bugün hayatımızda olan binlerce marka nasıl o zamanlar yoktuysa, o yıllarda herkesin bildiği tanıdığı markaların bazıları da tarihe karıştı. Tutumluluk çağı marka enflasyonu yaratmamıştı. Pek az marka vardı, ama var olanlar da iyi biliniyordu. Tereyağı, zeytinyağı ve ayçiçeği yağı kullanılan mutfaklara önce Vita yağları girdi. Teneke kutusu kendinden daha meşhur olan bu yağın pütürlü bir kıvamı vardı. Tereyağı veya zeytinyağına göre çok ucuzdu. Yağ bitince tenekesine mutlaka çiçek, tercihen fesleğen ekilirdi. Sonra paketlenmiş margarinler çıktı, Vita yağları ve onun o şirin sarı tenekeleri günlük hayattan çıktı. Edith Piaf'ın ünlü *Padam Padam...* adlı şarkısına yazılan sözlerle meşhur olan yağ Karam yağla-

Dönemin ünlü çamaşır tozları arasında Persil, Tursil, Omo, Alo sayılabilirdi. Ancak Alo kutusunun üstündeki yazıyla ayrı bir yere sahipti. Kutuda aynen şöyle yazardı: "Mavi boncuklu Alo. Özlenen deterjan. Şükürler olsun!.." Şükürler olsundu gerçekten.

rıydı. Radyo reklamlarıyla kendini tanıtmıştı: "Karam karam karam, karam yağların en güzeli." Yağın kendisi bir süre sonra unutulduysa da, şarkısı unutulmadı. Mutfaklara giren yeni markalar radyo reklamlarıyla tanıtılıyor, bunun en iyi yolunun da iyi bir reklam müziği olduğu biliniyordu.

İçki kültüründe ilk sırayı rakı almasına rağmen, 70'li yıllar biranın da fena tüketilmediği yıllardı. Efes ve Tuborg biralarının yanında Tekel Birası da vardı. Teneke kutular yoktu, biraların tümü depozitolu şişelerde satılıyordu. Tekel Birası'nın üzerinde arpa başağı resmi vardı, diğerlerine göre ucuzdu. Tutumluluk çağı sigara markaları açısından pek zengin sayılmazdı. Filtreli sigara lüks sayılıyordu. Sabit gelirlilerle iflah olmaz tiryakiler tartışmasız filtresiz sigara içerlerdi. Filtresiz Birinci, İkinci ve Bafra sigaraları üstten açılan paketler halindeydiler. Bir de yatay kutuların içine iki sıra olarak dizilmiş, paketi adi kartondan yapılmış, kapağı üstten açılan Gelincik, Bahar, Yenice ve Harman gibi sigaralar vardı. Kutularının malzemesi çok adi olmasına rağmen çok zarif görünürlerdi. Genellikle Bahar ve Gelincik sigaralarını kadınlar, diğerlerini erkekler tercih ederdi. Maltepe ve Samsun filtreliydi. 70'ler ve 80'ler boyunca çoğunluğun içtiği bu sigaralar, genellikle kötü koşullarda saklandıkları için nemli olur, kışın kaloriferin üstüne ya da sobanın altına dizilerek kurutulurdu. İçinden çıkan "odun parçacıkları" ayıklanınca,

Tipik bir 70'ler mutfağı. Bulaşık makinesi yok. Duvara monte edilmiş batarya, koyu renkli perde, çelik henüz yaygın olmadığı için alüminyum tencereler, özellikle Almanyalıların yaygınlaştırdığı kahverengi cam tabak ve bardaklar, payreks kaplar. Mintax'ın reklam cıngılı o yılları yaşayanların hâlâ hatırlarındadır: "Nasıl becerdin? Mintax'la canım Mintax'la."

sigarada doğru dürüst tütün kalmazdı. 80'lerde bunlara Tokat ve Yeni Harman eklendi. Hâlâ bulunan bu sigaraların biri de Meltem'di, mentollüydü. Silahlı Kuvvetler sigaraları askere giden asteğmenlerden gelen en büyük hediyeydi. Sigaraların üstünde "Yasal uyarı: Sigara sağlığa zararlıdır" iba-

Lavobo, musluk, tava, tencere gibi şeyleri ovmak için kullanılan bu tozun markası, neredeyse malzemenin de adı olmuştu. Fay da aynı işi gören bir marka olduğu halde, bu toza genellikle "vim" denirdi. Tozun kutusu kalın kartondan yapıldığı için ıslanmamasına dikkat etmek gerekirdi, aksi halde nem "vim"e geçer, topaklanan "vim" akmazdı.

resi bulunmuyor, her yerde sigara içilebiliyordu. Zararlı olduğu bu kadar dillendirilmemişti. Siyasi partiler seçim dönemlerinde promosyon malzemesi olarak sigara ürettirip dağıtırlardı; ayrıca iktidara geldikleri dönemlerde, kendi görüşleri doğrultusunda ad verdikleri sigaralar ürettiler. Ecevit iktidarı toplumu Barış sigarasıyla tanıştırdı. Üzerinde beyaz bir güvercin olan mavi bir paketi vardı. Ecevit'in simgesi güvercindi, 70'lerin ikinci yarısında mavinin bir tonuna Ecevit mavisi deniyordu. Süleyman Demirel de iktidara gelince Sipahi sigarasını çıkarttı. Bunun üzerine de Adalet Partisi'ni çağrıştırmak üzere, "kır at" resmi konmuştu.

Yabancı sigara satılmıyordu, Türk Parasını Koruma Kanunu işliyordu, serbest döviz piyasasına geçilmemişti. Ülkeye kaçak olarak giren yabancı sigaralar el altından satılıyordu. Kaçak sigaraların en sükselileri Kent ve Pall Mall idi. Her ikisinin de paketleri çok zarifti. Zengin de olsa hiçbir tiryaki sürekli Kent veya Pall Mall içemezdi, çünkü kolayca bulamazdı. Kırmızı paketli Marlborolar 70'lerde bulunmakla beraber, 80'lerde hayata girdi, ithalat rejiminin değişmesiyle birlikte bollaştı ve herkes Marlboro içer oldu.

Günümüzde kullanılan tıraş kremleri 70'lerde tıraş sabunlarının tahtını sarsmaya başladı.

Hayatı kolaylaştıran ürün grupları arasında en yoksul olanlar deterjanlardı. Birkaç cins krem bulaşık deterjanı, bolca arapsabunu ve çamaşır tozu vardı. 70'lerin ilk başlarında Güneş sabunları adıyla bir tür krem deterjan kullanılıyor ama neredeyse elleri parçalıyordu. Sonra Mintaks ve Çiti markaları mutfaklara girdi. Mintaks'ın reklam şarkısının "Mintaksla canım mintaksla" şeklinde sözleri vardı. Fay ve Vim ile kap kacak ovuluyordu, ama limonlu ve amonyaklı cinsleri yoktu. Çamaşırda Tursil, ev temizliğinde arapsabunu kullanılıyordu. Tuvaletleri dezenfekte etmek için tuzruhu dökülür, bu ağır asit bir süre sonra döküldüğü yüzeyi parçalardı. Çamaşır suyu basit imalathanelerde üretilir, çocuklar yanlışlıkla içip sık sık zehirlenirlerdi. "Bahar kokulu ace"ler filan yoktu. El yıkamak için her bütçeye uygun, her kokudan, binbir çeşit el sabunu hiç yoktu. Rexona ve Lux güzel kokan el sabunlarıydı. Banyolarda beyaz, kalıp sabun kullanılır, keselenmeden banyodan çıkılmazdı.

Erkeklerin tıraş takımları vardı. Birkaç kez kullanılıp atılan permatikler, tek bıçaklı, çift bıçaklı, oynar başlıklı, şunlu bunlu tıraş bıçakları yoktu. Tıraş köpükleri de yoktu. Arko'nun

üzerinde tıraş olan bir adam resmi bulunan ve tıraş fırçasına sürtülerek köpürtülen katı bir tür sabunu tıraş kremlerinin ve köpüklerinin yerine kullanılıyor, jilet makinesine jilet takılıyordu. Permatik değil, paketle jilet alınıyordu. Hijyenik kadın pedleri yoktu. Bazı tutucu kadınlar regl halinde kullanmak için bez hazırlarlar, bunları kullandıktan sonra saatlerce kaynatırlar, bazıları pamuk kullanmayı tercih ederlerdi.

Günümüzde çift bıçaklı, oyma başlıklı gibi sınırsız çeşidi bulunan atılabilir tıraş bıçaklarından önce bir marka adı olduğu halde nesnenin adı haline gelen jilet (gilette) paketle alınıyor, makineye takılıyordu.

Beşi beş kuruştan beş yumurta

Enflasyonun insanların günlük hayatına etkisi çok dramatik oldu. 70'lerde en küçük para birimi beş kuruştu. Beş ve on kuruşlarla bir şey alınamıyordu. Ama yirmi beş kuruşlar bir simit ve bir gazoz almaya yetiyordu. Bir liralar çocuklar için değerli ise de, arkasında 2 ½ yazan iki buçuk liralar iyi paraydı. Okullarda aritmetik derslerinde bir liranın yüz kuruş olduğu öğretilirdi. Dönemin sinir bozan iki sorusu vardı. Bazı ukala büyükler akıllarınca çocukların zekâlarını bu iki aptal soruyla ölçmeye çalışırlardı. Biri "Beşi beş kuruştan beş yumurta kaç kuruş eder?", diğeri de "Bir kilo pamuk mu ağırdır, bir kilo demir mi?" sorularıydı ki, hiçbir akıllı çocuk bu sorulara cevap vermeye tenezzül etmezdi. Ama bir yumurta bir kuruştu, babalar üç yüz elli lira falan maaş alırlardı. 70'lerin sonlarına gelmeden aile bütçeleri birkaç bin lirayla dönebilir hale geldi.

Hayatın ufku dardı. Küçük şehirlerin geniş zamanlarında yaşayanları oyalayacak kadar büyük hazır eğlenceler, oyuncaklar yoktu. Herkes kendi oyuncağını kendi yaratırdı. Kadınlar ve erkekler için hayatın tarifi daha önceden yapılmıştı. Hayatı erkekler kazanır, kadınlar kurardı. Erkekler dışarıya, kadınlar içeriye aittiler. Bu katı tarifi kabul etmeyen ve kızlarını okutmaktan yana olan ilerici ailelerin genç ve güzel kızları için hayat daha zengin ve geniş ufukluysa da, böyle ileri adımları atmayı göze alamayan ailelerin kızları, evin içinde büyürlerdi. Kızların büyük çoğunluğu sokakların ve erkeklerin tehlikeli olduğuna inandırılmışlardı. Evden dışarıya izinsiz olarak çıkmaları düşünülemezdi. Bir kadının akrabası olmayan bir erkekle yan yana yürümesi bile hoş görülmez, kadınlar etrafın şüpheyle bakmayacağından yüzde yüz emin olmadıkça hiçbir erkeğin arabasına binmezlerdi. Kadınların ve genç kızların hayatı evde geçerdi. Birçok ailenin en büyük emeli, saffetini evden çıkarmayarak korudukları kızlarına iyi bir kısmet çıkması, bu kısmetle evlenmesi ve mutlu yuvasını yürütmesiydi. Evlenmek için eğitilen kız-

lar, hele kendileri de bunu hayatlarının amacı olarak görüyorlarsa, pek marifetli olurlardı. Dikiş, nakış, örgü, dantel, bilirler; çok güzel pasta yaparlar, halk eğitim merkezinin dikiş, nakış, yapma çiçek kurslarına giderlerdi.

70'li yıllarda çeşitli süs eşyaları yapma modası yaşandı. Bunların en bilinenleri kanaviçeye benzeyen, sık dokunmuş bir kumaşın üstüne, deli pösteki sayar gibi binbir emek vererek, renkli ipliklerle ünlü tabloları işlemek ve çerçeveletip duvara asmaktı. Bu ünlü tabloların başında elbette "ağlayan çocuk" geliyordu. Bir ara tahta yakarak tablo yapma modası marifetli genç kızlar arasında hızla yayıldı. Marangozdan rendeden geçirilmiş, pürüzsüz hale getirilmiş bir tahta parçası temin ediliyordu. Nakış ve el işi malzemesi satan dükkânlardan ucunda topluiğne başından nohuda kadar değişen büyüklüklerde topçuklar bulunan tahta saplı metal sopalar alınıyordu. Topçuklar tahta sapından tutularak piknik tüpünün ateşinde kızdırılıyor, tahtaya bastırılarak yüzeyin yanması sağlanıyordu. Bu yanık izleri ile bir resim yapılıyor, ardından tahta yüzey vernikleniyordu. Bazı cumhuriyetçi öğretmenler de bu işe merak sarmışlardı, onlar en çok Atatürk portresi yaparlardı.

Tahta yakma modası çabuk geçti, çünkü yapılan resimler bir şeye benzemiyordu. Ardından boncuklu çerçeve modası baş gösterdi. Dükkânlardan çeşitli renk ve boylarda plastik boncuklar alınıyor, bunlar da ateşe tutularak bir kısmı eritildikten sonra, soğuyup katılaşmadan tahta zemine yapıştırılıyordu. Bunlardan tablo yapmak gülünç kaçtığı için, genellikle resim çerçevesi üretiliyordu. Bazı kızlar bunlardan o kadar çok yaptılar ki, evlerdeki tüm fotoğraflar çerçevelendi, gene de bir miktar çerçeve arttı. Onları da sağa sola hediye ettiler. Makreme de böyle bir çılgınlık halinde yaşandı; makreme yapmayı öğrenmiş kızların ve genç kadınların evlerinde duvarlardan uçlarında boncuk bulunan örülmüş ipler sarktı, neredeyse tüm çiçekler makreme bir kılıfa oturtularak tavana asıldı.

Bazıları daha zevkli olurlar ve doğal malzemeyi tercih

ederlerdi. Onlar aylarca evdeki bütün ansiklopedilerin, kitapların arasında yaprak ve çiçek kuruturlar, sonra bunları kartonlara yapıştırırlardı. Arasında yaprak ve çiçek kurutulan ansiklopedilerden ve kitaplardan hayır gelmez, yaprağın nemiyle sayfalar küflenir, evde kitapların hamisi olan küçük kız kıyametleri koparırdı. Yaratıcılık sınır tanımıyordu, duvara asılacak bir nesne için her şey kullanılabilirdi. Baklagiller ne güne duruyordu? Bir dönem birçok evde baklagillerle yapılmış ayçiçeği resmine rastlandı. Kırmızı mercimekle göbeği, kuru fasulyeyle taçyaprakları, yeşil mercimekle yaprakları ve pirinçle sapı yapılır, üzerine mutlaka vernik sürülürdü. Tahıllar ve sapları, başaklar, malzemenin doğasından olsa gerek, en çok köylü kızı resmi yapmakta kullanılırdı. Sapsarı başakların ve tahıl saplarının siyah üzerinde iyi durduğu düşünülür, siyah kartonlara kurşunkalemle omzunda testi taşıyan köylü kızı resmi çizilir, sonra üzerine arpa, buğday ve koparılmış sapları yapıştırılırdı.

Nane-limon, karabiber-bal, evde sağlık

Her hastalıkta doktora koşulmaz, bugünkü kadar çok ilaç tüketilmezdi. Sofralarda daima taze sebze ve meyve bulunur, hayat yorucu bir koşuşturma olmadığı için, ikide bir vitamin hapları yutulmazdı. Özel klinikler, özel hastaneler yaygın değildi. Özel poliklinikler değil, doktor muayenehaneleri yaygındı. Küçük şehirlerin bazı büyük işhanlarında bir yığın doktorun muayenehanesi bulunurdu. Yaşlı doktorların iyi doktor olduğuna inanılırdı. Ne de olsa yüzlerce hasta görmüş oldukları düşünülürdü. Nedense bu yaşlı doktorlar sert ve aksi olurlardı, ama çoğunluğu tüccar ruhlu değildi. Yıllar içinde doktor muayenehaneleri ve sağlık hizmeti sunma anlayışı çok değişti. Doktor muayenehanelerinde ağır bir ilaç kokusu hissedilir, içi ürkütücü aletlerle dolu, cam kapaklı dolaplar bulunurdu. Hastalara müşteri gözüyle bakmadıkları için olsa gerek, bekleme salonlarına özenmezlerdi. Birbirini tutmayan bir yığın koltuk ve sandalye gelişi-

Gripin kutusunun üstündeki resmin pek başarılı olduğu söylenemese de, ilacın imgesi buydu. Gripin kutusu, akılda kalıcılık açısından çok başarılı bir tasarımdı.

güzel sıralanır, bunlar genellikle doktorun evinin eski eşyaları olurdu.

Basit hastalıklar evde tedavi edilirdi. Bilinen basit tedavi yöntemlerinin çoğu yanlıştı. Doktorların bütün itirazlarına rağmen yanıklara diş macunu sürülürdü. Bazıları sulandırılmış mısır unu, yoğurt sürer veya ortadan kesilmiş bir domatesi yanık yerin üstüne yapıştırırlardı. Eziklerde, kas zedelenmelerinde zeytin, çekirdeğiyle birlikte, soğan da eklenerek havanda dövülür, ezik yere konup üstüne bez bağlanırdı. Küçük çocuklar sağa sola başlarını çarptıklarında oluşan şişliklere ağızda çiğnenmiş ekmek içi konur, kesiklere tütün bastırılırdı. Düşüp dizini yaralayan çocukların yaraları, çocuğun çığlıkları arasında oksijenli suyla silinir, tentürdiyot veya kolonya sürülürdü. Çarpma sonucu oluşan morluklara taze et konur, sırt ağrılarını gidermek için sırta bardak çekilirdi. Bardak çekmek herkesin elinden gelen bir iş değildi. Bardağın içinde ispirtolu pamuk yakılıp sırta kapatılırdı. Bardaktaki oksijen bitince ispirtolu pamuk söner, sırtın derisi şişip bardağın içine adeta dolardı. Bir süre böyle durduktan sonra bardakların ucu hafifçe kaldırılır, içi hava dolan bardak deriden hemen ayrılırdı. Üşütmekten kaynaklanan inatçı öksürüklerde balla karabiber karıştırılır, sırta sürülür, üzerine bir havlu konduktan sonra hasta sıkıca giydirilirdi. Üşütmüş, ateşli hasta terletilirdi. Üzeri iyice örtülür, sıcak çay ve çorba içirilir, terleyince çamaşırları değiştirilirdi. O yıllarda soğuk algınlıklarında en sık kullanılan ilaç Viks'ti. Viks ağır mentollü bir tür kremdi. Şeffaf, griye çalan

İlaç reklamları yasak olmasa gerekti ki, Opon gibi ağrı kesicilerin reklamlarına gazete ve dergilerde rastlanıyordu.

bir rengi vardı. Üşütmüş olan hastanın sırtına sürülür, hasta buram buram Viks kokardı. Eğer burun tıkanıklığı da söz konusuysa kaynamış suya bir çorba kaşığı Viks konur, buharı burundan iyice çekilirdi.

Terlemiş çocukların sırtına havlu ya da tülbent koymak akıllıca bir koruma yöntemiydi. Bazı anneler buna çok dikkat ederlerdi. Cereyanda kalındığı takdirde üşütüleceği ve terli terli su içilmeyeceği çocuklara öğretilirdi. Mide bulantısına nane-limon birebir gelirdi. Bir cezve suya bir çorba kaşığı kuru nane atılır, yarım limon sıkılır, bu karışım kaynayınca bardağa süzülüp içilirdi. Üşütmelerde ıhlamur kaynatılırdı. Ihlamur bazı evlerde sevilen bir içecekti. İçine kabuk tarçın, elma kabuğu, hatta tane karanfil katılarak kaynatılır, keskin aromalı ıhlamur çayı sevilirdi. Kabızlığa karşı sinameki kaynatılır, tadı hiç de iyi olmayan bu bitkinin suyu her sabah bir kahve fincanı içilirdi. İshal olan çocuğa pirinç lapası ve haşlanmış patates yedirilir, koyu, şekersiz çay içirilirdi. Zehirlenmeye neden olacağı gerekçesiyle balıkla birlikte yoğurt yenmez, ama her türlü zehirlenme durumunda sarmısaklı yoğurt yenirdi.

Ciddi hastalıklarda doktora gidilirdi. Kızamık, suçiçeği gibi çocuk hastalıklarının mutlaka geçirilmesi gerektiğine inanılır, bu tür hastalıklardan yanlış bir inanış gereği korkulmazdı. Sağlık denetimi yok denecek kadar azdı. Gripin, Aspirin, Optalidon gibi ciddi ilaçlar bakkallarda bile satılıyordu. 80'lere gelinmeden bakkalda ilaç satılması kesinlikle

yasaklandı. Aspirin hemen her evde bulunan ve en yaygın olarak bilinen ilaçtı. Efervesan olanları henüz yoktu. O zamanın yaygın ilaçlarından olan Optalidon ağrı kesici olarak kullanılırdı; üstü şekerle kaplı küçük, pembe haplardı. Birçok yaşlıda bağımlılık yaptığı görülmüştü. Bazen çocuklar bu pembenin cazibesine kapılır, şeker sandıkları ilacı avuçla yedikleri için zehirlenirlerdi. Gripin gazoz kapağı büyüklüğünde kocaman bir haptı. Her bir tanesi ayrı bir kutuda bulunurdu. Kutusunda ağrı çektiği için yüzünü buruşturmuş bir insanı anlatan, çok kötü çizilmiş bir resim bulunurdu.

Bütün ilaçlar hazır değildi. Birçok ilacın eczanelerde yapılması gerekiyordu. Doktorlar reçeteye bu ilaçların tarifini yazarlardı. Bundan olsa gerek, o yıllarda bazı doktorlar hastalarına "bu ilaçları alın" değil, "reçeteyi yaptırın" derlerdi. Eczanelerde dükkânın arka tarafında bir tür laboratuvar bulunur, eczacılar burada porselen havanlarda birtakım maddeleri döverek, hassas terazilerde tartarak, potalarda birbirine karıştırarak ilaç yaparlardı.

Kolonyacılar, terziler, kalaycılar, bileyiciler

Para pul olurken, bir yandan da hayat değişiyor, tüketim kıpırdıyor, yenilikler girdikçe hayat kolaylaşıyordu. Bu değişim bazı esnaf ve zanaatkârın, işlerine kendi iradeleriyle son vermelerine neden oldu. Kimileri değişimi sezip işlerinin çehresini değiştirirlerken, kimileri kepenklerini tamamen indirmek zorunda kaldılar. Nasıl 70'lere gelindiğinde nalbantlar dükkânlarını kapatalı çok olmuşsa, birçok iş ve meslek de 80'lerde tarihe karıştı. Kolonyacılar parfümeri mağazalarına dönüştü. Oysa 70'lerde kolonyacılar sadece kolonya satarlardı. Çarşı içinde birkaç kolonyacı bulunur, bunların cam tezgâhlarının üstünde içi değişik kolonyalarla dolu, camdan yapılmış damacanalar dururdu. Kolonyacılarda ya boş kolonya şişeleri doldurtulur ya da hediyelik kolonya alınırdı. Kolonyacı boş şişenin ağzını, damacananın incecik metal borusuna yerleştirir, kolonya önce bir pompa yardımıyla damacananın

ince bir silindir biçiminde olan ölçekli bölümüne dolar, buradan ölçülüp şişeye aktarılırdı. En çok kullanılan limon kolonyasıydı. Ama tütün, lavanta, beyaz zambak, portakal çiçeği gibi kolonyaların ayrı meraklıları vardı. Tütün kolonyasını erkekler kullanırdı. Bolu civarında hediyelik olarak çam ve tütün kolonyası satılırdı. Balıkesir bir kolonya şehriydi, çarşıdaki çok sayıda kolonyacıdan yayılan koku sokakları doldururdu. Parfümün henüz olmadığı küçük şehirlerde ve yıllarda, kolonyacılarda fantezi kolonyalar da bulunurdu. Bunlar minik, minyatür şişelere doldurulur, parfüm niyetine kullanılırdı. Çok ağır kokuları, erotik çağrışımlar yapan, "altın damla", "kadın teni" gibi adları vardı.

Hazır giyimin yaygınlaşmasıyla birlikte tüccar terziler de birer ikişer kapandı, günümüze o türden çok az sayıda terzi ulaştı. İki tür terzi vardı. Biri hemen her mahallede birkaç tane bulunan ve evlerinde dikiş diken terzi kadınlar, diğeri ise çarşı içinde dükkânları olan büyük terziler. Evlerinde sağa sola dikiş diken terzi kadınlar genellikle gündelik elbise veya çok pahalı olmayacak giysiler dikerlerdi. Kimileri çok meşhur olur, çarşıdaki büyük terzilere kafa tutarlardı. Çarşı içinde dükkânları olan, yanlarında çırak çalıştıran büyük terziler ise erkeklere takım elbise, palto, kadınlara tayyör, döpiyes, manto dikerlerdi. Terzilerin uzmanlık alanları ayrıydı. Kadın olması hiç de şart olmayan kadın terzisi erkek giysileri dikmez, mutlaka erkek olan erkek terzisi de kadınlara giysi dikmezdi. Şık ve önemsenen giysiler için çarşı içinde dükkânları bulunan terzilere gidilir, gündelik veya sıradan giysiler için mahalle terzilerine başvurulurdu.

Terziler önemli bir zanaatkâr grubuydu. Bazıları büyük şöhret yapardı. Orta ve üst sınıf mensuplarının tümünün muhakkak belirli terzileri vardı. Düzenli aralıklarla gidilir, fikirleri alınır, ihtiyaçlar terziyle birlikte belirlenirdi. Terzi, mezurası boynunda, müşterisinin ölçüsünü alır, bir süre sonra ilk provaya gelmesini isterdi. Bir takım elbisenin dikilmesi bazen birkaç ay sürer, birkaç kez provaya gidilirdi. Bazı kadınlar terziye gitmeye bayılırken, bazıları provadan nefret

Çelik-yaygınlaşıp yıkmadan önce alüminyumun mutfaklarda sarsılmaz bir krallığı vardı. Alüminyum da bakırın krallığını yıkmıştı.

ederlerdi. Bazı terziler, istenirse takım elbiseleri ters-yüz ederlerdi. Bu, yaka ve kol ağızları yıpranmış giysilerin sökülüp iç yüzlerinin dışa çevrilerek yeniden dikilmesi demekti ki, tutumluluk çağına ve orta sınıfa çok uygun düşen bir işlemdi. Bazı aileler de babaların takım elbise ve paltolarından çocuklarına pantolon, palto gibi giysiler diktirirlerdi. Böyle durumlarda kumaş parası verilmez, dikiş parasıyla bir giysi elde edilmiş olurdu. Zaman içinde terzilerin sayıları azaldı, nitelikleri ve işlevleri değişti. Hazır giyimin kalıplarına sıkışmak istemeyenlerin tercihi, kendilerine uygun buldukları giyim tarzının uygulayıcısı oldular.

Kullanılan eşyalar hızla değişmeden önce, mutfaklar bakır tencereler, tavalar, sahanlar, siniler, cezveler, kepçeler, tepsilerle doluydu. Çaydanlıklar bile bakırdan yapılırdı. Kimi çok sade, dümdüz olur, kiminin üzerinde işlemeler bulunurdu. Bakırın yerini 70'lerde alüminyum, 80'lerden itibaren çelik aldı. Bakır yemeğin çok lezzetli olmasını sağlıyordu, ama zehirleyen bir maddeydi, düzenli olarak kalaylanması şarttı. Hayat bunun çaresini bulmuştu. Mahalleye kalaycı ge-

lir "Kalayciii, kalaycii geldiii!" diye bağırarak dolaşırdı. Kalaycıların çoğunluğu şehir dışına kurdukları çadırlarda yaşayan Çingenelerdi. Her istenen dakikada sokaktan kalaycı geçmez, bu yüzden yolu gözlenir, komşulara "aman görürseniz haber verin" diye tembih edilirdi. Kalay isteyen bakır kapları birikmiş olan kadınlar kapıya çıkarlar, uzun uzun pazarlık yaptıktan sonra kalaycının önüne tencereleri yığarlardı. Yeni kalaylanmış bakır tencerelerin görünümü çok güzel olurdu. Ama kalay ucuz bir şey değildi, orta sınıf aileler ucuz olsun diye, kapların sadece içini kalaylatırlardı. Bakır tencereler hayattan hızla çekildi. Alüminyum bakıra göre ucuz, hafif ve kullanışlıydı, üstelik kalaylatma derdi de yoktu.

Tencerelerin bakır olduğu yıllarda tabaklar da porselendi. Her evde iyi-kötü porselen tabaklar ve kâseler bulunurdu. 70'lerde yaşanan melamin çılgınlığının zarif porselenleri tahttan indirdiği sanıldı. Melamin zaman içinde çatlasa ve kararsa da, porselen kadar kolay kırılmıyordu. Bu yüzden tutumluluk çağının kadınları melamine hemen ilgi göstermişlerdi. Önceleri uçuk pastel renklerde, tek tip melamin tabaklar çıkmış ve hızla yaygınlaşmıştı. Sonra buna desenli melaminler, kâseler, şekerlikler, çay tabakları, kayık tabaklar eklendi, ardından renkleri canlandı, parladı. Ancak bu malzemenin yeteri kadar zarif olmadığı orta ve üst sınıfa mensup olanlarca çok çabuk anlaşıldı, melamin pazarlara düştü, şık bir sofranın tahtına yine porselen çıktı, ama bu kez seramik ona eşlik ediyordu.

Bıçak çok sıradan, basit bir aletti. Hemen hepsi tahta saplıydı, yıllarca kullanılırdı. Bursa'nın, Trabzon Sürmene' nin bıçakları ünlüydü. Ufacık olandan koca bir öküzü bile kesecek büyüklükte, çeşitli boy ve biçimlerde üretilir, züccaciyecilerde ve bıçakçılarda satılırdı. Bıçaklar bir süre sonra körelir, evde bir başka bıçağa ya da porselen bir tabağın arkasına sürtülerek keskinleştirilmeye çalışılır, ama bir süre sonra bileyiciye ihtiyaç duyulurdu. Bileyici de aynı kalaycı gibi zaman zaman sokaktan geçer, "bileyicii" diye seslenir, kadınlar evde ne kadar körelmiş bıçak ve makas varsa toplarlar, bileyiciler

bunları ayak pedalıyla çevrilen kocaman bir zımpara taşına sürterek kılı kırk yaracak hale getirirlerdi.

Marangozlar, hallaçlar, kundura tamircileri

Hazır mobilya var sayılmazdı. Olanlar da çok pahalıydı. Bu yüzden hemen her mahallede birkaç marangoz bulunur, sipariş verilerek karyola, gardırop, vitrin, yemek masası, sehpa, konsol gibi eşyalar yaptırılırdı. Marangozlar sadece ev mobilyaları yapmıyorlardı. Arsa alındığı ve üzerine yavaş yavaş ev yaptırıldığı yıllarda, babalar yaptırdıkları evlerinin pencere çerçevelerini, oda kapılarını, mutfak dolaplarını, müsait yerlere yüklüklerini hep marangozlara yaptırırlardı. Sunta, kontrplak gibi malzemeler artık hayata girmiş, 70'lerde eski mobilyacıların yaptığı masif mobilyaların sonu gelmişti. Formika, lake gibi bayağı bir görünüşü olan kaplama malzemeleri kullanılıyor, ehliyetsiz marangozların ellerinde kötü görünüşlü mobilyalar haline geliyordu.

Her köşe başında hazır yorgan satılmadığı için, evlerin temel ihtiyaçlarından biri olan yorganlar yorgancılara diktirilirdi. Her mahallede en az bir yorgancı bulunurdu. Yorgancıların kocaman bir vitrini olur, bazıları yorganlarını vitrine yayıp dikerler, en beğendikleri dikiş desenleriyle dikilmiş yorganları vitrinin sağına soluna asarlardı. Yorgancılar hayatımızdan sessizce çıktılar, tıpkı hallaçlar gibi. Somyaların ya da karyolaların üzerine şilte serilirdi. Şiltelere yün, pamuk, nadiren de kuştüyü doldurulurdu. Kuştüyü şöyle bir didiklendiğinde kabarır, ama yün veya pamuk yataklar bir süre sonra sertleşirdi. Hallaçlar bu yataklardaki yün veya pamukları atıp didiklerler, yeniden doldururlardı.

Varlıklı aileler her mevsim ayakkabı alırlar, sabit gelirliler ayakkabılarını birkaç mevsim giymeye gayret ederlerdi. Ayakkabı eskirdi, ama eskiyince atılmaz, tamir edilirdi. Kaba görünüşlü ayakkabılara genellikle kundura, zarif kadın ayakkabılarına pabuç veya iskarpin deme eğilimi yaygındı. Ayakkabıya potin diyen kalmamıştı, ama tamircilerin çoğu-

nun kapısında "kundura tamircisi" yazardı. Sokakların çoğu asfalt değildi, toplu taşıma araçları çok azdı. Hemen herkes yürür, ayakkabılar da çok çabuk eskirdi. Ya su alıp burunları açılır ya da topukları aşınırdı. Kadınlar sık sık topuklarını kırarlardı. Birçok Türk filminde "topuğu kırılma" trüğü vardı. Çok giyilen ayakkabıların tabanının delindiği bile olurdu. Kışın başında ayakkabı tamircilerinin işleri başlarından aşardı. Kırılan topukları çakarlar, açılan burunları dikerler veya yapıştırırlar, en çok da pençe yaparlardı. Topuğun yıpranan arka ucuna çakılan demir parçası olan pençe, yürürken o kadar dikkat çekici bir ses çıkarırdı ki, birçok çocuk okula pençe yaptırılmış ayakkabılarla gitmek istemezdi.

Sütçüler, yoğurtçular, diğerleri

70'lerde pastörize sütler yok değildi, ama birçok aile artık neredeyse içli dışlı olduğu, bayramlarda bahşiş verdiği, kuru ekmekleri ineklerine yedirsin diye biriktirdiği sütçülerinden vazgeçmezdi. Seyyar sütçüler hesaplıydılar, veresiye alışveriş edilebiliyordu. Sütçü sabah erken saatlerde süt güğümüyle gelir, hangi evin haftada kaç kere süt aldığını bilir, ona göre müşterilerini dolaşırdı. Sütçüler sütü litre maşrapasıyla ölçerler, evdeki kaba boşaltırlar, kulaklarının arkasında bulunan kalem veya tebeşirle duvara bir çizik atarlardı. Bir çizik bir litre süt demekti. Ay başında bu çizikler sayılır, kaç litre süt alınmışsa parası toptan ödenirdi. İlişki güven üzerine kuruluydu. Ne aile bu çizikleri siler ne de sütçü gizlice bir çizik daha atardı. Sütçüler sabah erken gelirlerken, yoğurtçular pişireceği yemeği düşünen kadınların aklına yoğurdu getirmek ister gibi akşama doğru geçerlerdi. Evlerde yoğurt yapmak çok yaygın olduğu için, yoğurtçuların daimi müşterisi az olurdu. Sokakların önemli bir figürüydü yoğurtçular. Omuzlarına aldıkları uzun bir sırığa kollarını geçirerek yürürlerdi. Bu sırığın iki ucundaki kefelerde, küçük imalathanelerde üretilmiş yoğurtla dolu tepsiler bulunurdu.

Gazete müvezzileri denen gazete dağıtıcıları, gün doğ-

madan evleri dolaşırlar, kapı önlerine gazete bırakırlar ve parasını aydan aya alırlardı. O yıllarda otobüs garajı da denilen terminallerde ve istasyonlarda gazeteci çocuklara rastlanırdı. Filmin jönünün işlemediği bir cinayetle itham edildiği siyah-beyaz Türk filmlerinde çok sık işlenen ve "Yazıyooor! Yazıyooor! Bavul cinayetini yazıyooor!" diye bağıran gazeteci çocuk figürüne gerçek hayatta da rastlamak çok olağandı. Gazete değerli bir kâğıttı. Uzun tren yolculuklarında, trenin geçtiği köylerin çocukları trene yanaşırlar ve "Gaste!" diye bağırırlar, yolcular okunmuş gazeteleri çocuklara atarlardı. Batı'nın şehirlerinde insanlar uyandıklarında günün gazetelerini okuyabilirler, oysa Doğu'nun şehirlerinde insanlar pazartesi günkü gazeteyi ancak perşembe günü okuyabilirlerdi.

Birçok kişinin bilmediği, ama benim 70'lerin ortalarına kadar rastladığım tuhaf bir seyyar satıcı türü vardı: Destancılar. Trajedi satarlardı. O yıllarda küçük şehirlerde ürpertici cinayetler pek işlenmezdi. Ama böyle bir cinayet işlenmiş ya da trajik bir intihar şehri sarsmışsa, destancılar bu olayın manzum olarak kaleme alındığı, kötü bir matbaada basılmış kâğıtlar satarlardı. Destancı bunu satmakla kalmaz, aynı zamanda, içe işleyen, bazen küçük çocukları korkutan bir haykırışla bu trajik metni yüksek sesle okurdu. İyi hatırladığım bir destancının bir bacağı kesikti. Koltuk değnekleriyle yürüyor, boynuna astığı bir torbanın içinde bulunan kâğıtlarda yazılı metni, adeta canlandırarak satıyordu. Sattığı kâğıtların bir fiyatı yoktu, onu dinleyenler gönüllerinden ne koparsa, onu verirlerdi.

Birçok mesleğin mensubu zamanın geçmesiyle birlikte sonsuza kadar emekliye ayrıldı.

Bir haber gönder

Muhterem Kardeşim ya da Sayın Bay

Hayatımızda iletişim, komünikasyon, telekomünikasyon gibi kelimeler yoktu. Buna karşılık hayatımızdan şimdi neredeyse tümüyle çıkmış olan telgraf vardı. Mektup ise hayatın bazen ağır ve şiirli, bazen gergin ve tehlikeli, bazen sıradan bir unsuruydu. Hayatın içindeydi, çoğunlukla aile içi havadis, kimi zaman görev ve sorumluluk, kimi zaman merak ve duygu aktarımıydı. Her ne olursa olsun, 70'li yıllarda hayatımızda mutlaka ve kesinlikle mektup vardı. Telefonun lüks, telgrafın kısa olduğu, internetin, faksın, cep telefonunun ve diğer iletişim araçlarının hiçbirinin olmadığı yıllarda, uzaktaki ile görüşmenin tek yolu mektuptu. Mektubun yerini telefonun almasıyla birlikte hayatımızda çok şey değişti. Her an ulaşılabilmenin ve sesini duyabilmenin yeterli olması, mektubu ve ince, nazik ilişkileri hayatımızdan çıkardığı gibi belgeleri de sildi. Oysa mektup belgeydi ve her biten aşktan sonra "al mektuplarını, ver mektuplarımı" dönemi yaşanırdı. Artık aşklar cep telefonlarının meşgul sinyali vermesiyle bittiği için, alınıp verilecek mektuplar da kalmadı.

Mektup uzakta olana yazılırdı. Hatır sormak için, borç istemek için, verilmiş borcu istemek için, kendine çekidüzen ver diye, hastaydın iyileştin mi diye, hastayım geleceğim beni tedavi ettir diye, merak ettik öldün mü kaldın mı diye yazılırdı. Mesafe nedeniyle konuşulamayan her şey yazılırdı. O kadar çok yazılıyor olmasına rağmen, birçok kişi için zor

işti mektup yazmak. Cümleler kırık dökük, yarım olur, başına ve sonuna bolca klişe cümle eklenir, anlatacak önemli bir şey yoksa, bir sayfayı dolduracak kadar bir şeyler zorla karalanırdı. Uzaktaki evlattan ya da yakın akrabadan gelen mektuplar aile içinde yüksek sesle okunurdu. Ailenin yapısına göre hitap cümleleri seçilirdi. "Muhterem Beybabacığım", "Aziz dostum Nevzat", "Canımdan çok kıymetli arkadaşım Pakize" sık rastlanan hitaplardandı.

70'lerde yüz binlerce mektup yazıldı. Bu mektupların büyük çoğunluğunda hitaptan sonra "Mektubuma başlamadan evvel, büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim" cümlesi geldi, sonra "büyükler ve küçükler parantezi", "Kardeşim Nurten nasıl, dayım Hamdi nasıl, yengem Nuriye nasıl, amcam İhsan, amcamın oğlu Erkan ve Ersin, kızı Elif nasıllar, iyiler mi? Karnelerini aldılar mı? Zayıfları var mı? Hamiyet halam iyileşti mi?" gibi bir yığın cümle ile açılıyor, bunu "beni soracak olursanız hamdolsun iyiyim" cümlesi izliyordu.

Mektupların başı ve sonu belliydi. Önemli olan ortasıydı. Ortada anlatılacak olan anlatılır, söylenecek bir şey varsa söylenir, ardından başlangıç cümlesi tekrar edilirdi. "Mektubuma son vermeden evvel büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim. Oğlunuz Mustafa." Burada büyükler ve küçükler parantezi açılmayabilir, ancak mektubu yazan, mektubuna başlamadan evvel adını anmayı unuttuğu bir şahıs varsa, burada adını geçirirdi. Bir başka klasik bitirme cümlesi de "Mektubuma son vermeden evvel, Yüce Allah'tan hepinize sıhhat ve afiyet vermesini niyaz eder, büyüklerimin ellerinden, küçüklerimin gözlerinden öperim" idi.

Mektup eğer hatır sorma dışında bir amaç içermiyorsa, neredeyse tümü birbirine benzerdi. Ama gençler veya çok yakın arkadaşlar arasında bir mektuplaşma söz konusuysa değişiklikler daha hitaptan başlardı. 70'lerde klişeye baş kaldıran gençler uzun süre mektuplarına "Selam!" ya da "Merhaba!" diye başladılar. Dönemin en berbat esprilerini mektuplarına sıkıştırdılar, araya resimler yaptılar, şiirler karala-

dılar. Bir ara zarfların üzerine mektubun kalanını yazma modası vardı. Zarfın üzerine gönderen köşesine, "bil bakalım ben kimim" türünden cümlelerin yazıldığı oldu. 70'lerin solcularının mektupları da başkaydı. "Can dost" ya da sadece "Dost", en çok tutulan hitap şekliydi. Solcuların mektuplarında bir-iki dize de bulunurdu.

Al mektuplarını, ver mektuplarımı

Aşk mektupları neredeyse kayboldu. Oysa mektup aşkı belgeliyor, aynı zamanda yüz yüze iken yüzün kızarmasından bir türlü söylenemeyen aşk sözcüklerinin sevgiliye iletilmesini de sağlıyordu. Artık yüz yüze iken yüz kızarmalar da kaybolduğu için, var olan aşk mektuplarının tadı kaçtı. Cep telefonlarının mesaj servisleri aracılığıyla birtakım aşk sözleri ulaştırılıyorsa da, elyazısının ve aşk mektubunun tamamlayıcı unsurları olan kurutulmuş çiçek, gözyaşı lekesi ve parfümün yerini tutmuyor.

Oysa daha eskiden olduğu gibi 70'lerde de aşk mektupları önemliydi. Kaynağını doğadan alan benzetmeler, sevgilinin adının baş harflerinden oluşturulmuş akrostişler, dönemin ünlü aşk şarkılarının sözleri, küçük kırgınlıkları anlatan kırık cümleler ve daha bir yığın aşka dair ayrıntı bu mektupları süsler, zarfların içine bir tutam saç ya da kurutulmuş gül konur, daha ileri gidilip mektubun ucu yakılırdı. Ama aşkı yaşamak o kadar kolay değildi. Sıkı babaların kontrolündeki evlere öyle istendiği gibi mektup gelemezdi. Bu yüzden nispeten serbest kız arkadaşların ya da gönül işlerinde anlayışlı, hafif "serbest" bir ablanın ev adresi sevgiliye verilir, mektuplar bu adrese postalanır, oradan alınırdı.

Tabii boş yere çekilen aşk acılarına da yine mektuplar neden olurdu. Postada gecikir, bir türlü gelmez, "abla"nın evine mektup gelmesini bekleyen kız sevdiğinin gönlünden çıktığını zannederek kahırlanırken, ansızın mektup geliverir ve bu coşkulu sevinci söz konusu abla da paylaşırdı. Tabii postada gecikti̇ği sanılan, aslında yazılmamış mektuplar da

vardı. Mektup beklenen sevgili başkasıyla nişanlanmış olur, ama yine de buna ihtimal verilmek istenmez ve postacının yolu gözlenir dururdu.

70'lerde aşk demek biraz da mektup demekti. Aşklar mektupla başlar, mektupla alevlenir ve yine mektupla biterdi. Dönemin en meşhur şarkılarından biri de *Son Mektup*'tu. "*Biliyorum ayıracak bu son mektup ikimizi / Bu son mektup koparacak yıllar süren sevgimizi.*" Âşıklar kapı komşu değillerse, aşk ve mektup ayrılmaz ikiliydi.

Sağ üst köşeye tarih ve yer

Mektup o kadar önemliydi ki, ortaokullarda okutulan Türkçe derslerinde mektup başlı başına bir konuydu. Bu derste mektuplar önce sınıflara ayrılırdı. Arkadaş mektubu, dost mektubu, aile mektubu, iş mektubu... Aşk mektubu bu sınıflamanın içinde yer almazdı. Belki aşk mektuplarının çok özel olduğu ve serbestçe yazılabileceği düşünülürdü. Ama sanırım asıl neden, tutucu öğretmenlerin gencecik insanların aklına aşk fikrini sokmaktan hoşlanmamaları, hatta bunu tehlikeli bulmalarıydı. Ama iş mektuplarının nasıl yazılacağı çok sıkı öğretilirdi.

Tüm mektuplarda tarih sağ üst köşeye atılmalı, yanına mektubun kaleme alındığı yer yazılmalıydı. Ardından mektuba hitapla başlanabilirdi. Kâğıdın tepesinden mektubu yazmaya başlamak doğru değildi, yarısının biraz üstünden başlamak en doğrusuydu. Hitap cümlesi paragraf başından bir parmak daha içeride olmalı, sonuna mutlaka noktalı virgül konulmalıydı. Okullardaki mektup derslerinde klişelerden kaçınılması hararetle tavsiye edilirdi. Bu da herkesin hatırını teker teker sormamak demekti. Ama çoğunlukla öğretmenler, adı mektupta geçmeyen akrabanın "Beni niye anmadı?" diye kahırlanacağını bilmezlerdi.

Mektuplarda asıl dikkat edilmesi gereken şeyin samimiyetin derecesi olduğu da özenle vurgulanırdı. Samimi bir arkadaşa yazılacak mektup ile mesafeli bir dosta yazılacak

mektubun aynı olmaması gerekiyordu. Başlangıç ve bitiş arasında mektuba yazılacak olanlar mektubun yazılma nedeniyle ilgiliydi. Bu bölümde de mektubu okuyacak olanın anlama kabiliyetine uygun olacak şekilde, uzun veya kısa cümleler kurulması, mektubun mutlaka açık ve anlaşılır, yazının kesinlikle okunaklı bir elyazısı olması tavsiye edilirdi.

Ders kitaplarında mektup örnekleri bulunurdu. Bunlarda tarih ve yer sağ üst köşeye yazılır, sağ alt köşeye imza atılırdı. Mektubun sol alt köşesine açık ve okunaklı bir şekilde adresin yazılması gerektiği sıkı sıkı tembih edilirdi. Çünkü öğretmenlere göre, birçok kişi zarfa ya da mektuba adresini yazmaz, sonra da niye cevabı gelmiyor diye bekler dururdu.

İş hayatı zayıftı, özellikle küçük şehirlerde iş hayatının kuralları belirgin değildi. Hele mektup aracılığıyla iş iletişimi kuranlar çok sınırlıydı. Bu yüzden iş mektupları önemsenirdi. Eğer iş mektubu adı bilinmeyen bir kişiye yazılıyorsa "Sayın Bay" diye başlamalı, adı biliniyorsa yazılan şahsın soyadını da içerecek şekilde resmi ve ciddi bir hitap bulunmalıydı. Mektuplar çizgisiz dosya kâğıdına, elyazısıyla, mümkünse dolmakalemle yazılmalı, satırların alıp başını gitmesine ve eğri büğrü olmasına izin verilmemeliydi. Bunun için –küçük bir hile– çizgisiz dosya kâğıdının altına, çizgili bir dosya kâğıdı konması tavsiye edilirdi.

Okullarda böyle öğretilirdi öğretilmesine de, yokluk yılları, tutumluluk çağıydı. Ha deyince her yerde dosya kâğıdı bulunmazdı. Hem işi bitmiş matematik defterlerinin boş kalmış yaprakları ne işe yarardı ki? O yıllarda kâğıt parçalarına, çizgili, çizgisiz dosya kâğıtlarına, kareli defter yapraklarına ve hatta açık renk kesekâğıtlarına bile, ne elyazısı ne de kitap harfi olan, okunaksız yazılarla, kimi zaman içten, kimi zaman kavgacı mektuplar yazıldı, gönderildi.

Okullarda okutulan, ama bir türlü öğretilemeyen İngilizce'yi "ilerletmek" amacıyla birtakım yabancı mektup arkadaşları edinmek çok yaygındı. Dönem dönem okullarda, dünyanın dört bir tarafından mektup arkadaşı arayan gençlerin

listeleri ve adresleri elden ele dolaşır, mektup arkadaşı arayanlar ülkelere veya adlara göre kendilerine bir mektup arkadaşı seçerlerdi. Mektup arkadaşlarına, ilkel denecek kadar basit cümlelerle çoğu zaman toplu halde mektup yazılırdı. Bazen mektup arkadaşlarına mektup yazan üç-dört genç otururlar "Benim ülkem çok güzel, senin ülken de güzel mi?" cümlesini İngilizce olarak nasıl yazacaklarını bir saat düşünürlerdi. Gerçi bu grup halinde hareket etme eğilimi zamanla tavsar, sınıfın İngilizcesi en iyi olan çocuğu tost veya gazoz karşılığında, oturup bütün arkadaşlarının mektuplarını yazar ve gelenleri tercüme ederdi. Mektup arkadaşına yazılan ilk mektupta resim istenmez ve gönderilmezdi, ama ikincide istenir ve hararetle resmin gelmesi beklenirdi. Resmin gelmesiyle birlikte ya hayaller yerle bir olur ya da beklendiğinden bile müthiş çıkardı. Türkler için acıklı olan taraf, Avrupalı mektup arkadaşlarından gelen resimlerin tümü renkli iken, bizim siyah-beyaz göndermek zorunda oluşumuzdu. Mektubun kalıcı ve etkileyici olduğu tecrübeyle sabit olduğu için, tutucu aileler kızlarının mektuplaştıkları kişilere çok dikkat ederler, erkeklerle mektuplaşmalarını hiç hoş karşılamazlardı. Bu yüzden erkekler dünyanın dört bir tarafından kızlarla mektuplaşırlarken, kızların büyük çoğunluğu mektup arkadaşı olarak yine kızları seçerlerdi.

Yabancılarla mektup arkadaşlığıyla başlayan aşk hikâyeleri kâğıt üstünde kalmak şartıyla çok yaygındı. Avrupalılar da tuhaftı, aralarından âşık olduğu genci görmek için kalkıp gelenler binde bir de olsa çıkıyordu.

Tabii 70'lerde, saçları saman sarısı İsveçli ya da Danimarkalı kızlara âşık olan delikanlılar o kızların sadece kendilerine mektup yazmadığını, aynı zamanda Yunanlı, İtalyan, Avustralyalı mektup arkadaşları da olduğunu öğrenince yıkıldılar.

Acele telle stop, bekliyorum stop

Postacılar bir tür aile dostuydu. Gelen mektupları öyle kapı altından atıvermekle yetinmezler, kapıyı çalarlardı. Ev sahipleri de postacılara hatırlarını, çocukların okul durumunu, hanımı filan sorarlar, bayramlarda bahşişleri ihmal edilmezdi. Çok daireli apartmanlarla birlikte üzerinde daire numarası bulunan posta kutuları yaygınlaşırken, bu sıcak iletişim soğudu. Artık kimse kendine telefon, elektrik, su, doğalgaz, kredi kartı ekstreleri, banka dekontları, faturalar getiren postacısını tanımıyor. Gerçi her şeye rağmen hayatımızda bir ucundan da olsa mektup kaldı. Ama telgraf büsbütün kayboldu.

Oysa eskiden telgraf vardı. Telgrafın normali, acelesi, yıldırımı, ELT'si vardı. Telgraf duygularıyla, ürpertileriyle, heyecanlarıyla hayatımızda var olan; kimi zaman büyük mutluluklara, kimi zaman derin acılara bizi gömen kısacık cümlelerdi. Nasıl birçok durumda mektup yazılıyorduysa, birçok durumda da telgraf çekilirdi. Yeni doğan bebeği müjdelemek, düğünleri, nişanları kutlamak, ölümleri bildirmek, ziyaretleri haber vermek, bütün bunlar birer telgraf çekme sebebiydi.

O zamanların postaneleri hayatımızda önemi olan yerlerdi. Postane deyip geçilemezdi. Herkes postanenin nerede olduğunu bilirdi. Adreslerin tarifleri postaneye göre yapılır, randevular postane önlerinde verilir, bir türlü bulunamayan adresler postaneye sorulurdu. İçleri de bir âlemdi. Bir kere pul alınırdı. Postanenin önünden geçerken girip pul almak, marketten alışveriş yapmak kadar doğal bir hareketti. Bazı düzenli babalar postaneye gittiklerinde bolca pul alırlar, evde her zaman pul bulundururlardı. Mektup, telgraf, telefon ve paket bölümleri ayrıydı. Üzerinde "mektup" yazan plakanın incecik metal bir zincirle sallandırıldığı bankoya gidilir, genellikle suratsız ve aksi oluşlarıyla ün salmış, el örgüsü kazaklarla dar etekler giyen şişmanca kadın memurelerden pul alınırdı. Mektuplar kalın görünürse memure aksi

bir edayla "Ne var bunun içinde?" diye sorar, cevap verilmesine fırsat bırakmadan, yanında bulunan küçük, hassas teraziye mektubu atar, tartar, sonra alınması gereken pulun bedelini söylerdi. İtiraz etmenin yararsız olduğu bilinir, memureyle iyice kavga edip diğer mahalledeki postaneye gitmek zorunda kalmamak için, reva görülen muameleye sessizce boyun eğilirdi. Postanelerin çoğunluğunda zarflara adres yazmak, bayram tebriklerini kaleme almak, havale fişlerini doldurmak gibi işlerin yapılması için ince, uzun bir masa bulunur, burada zarfın eksikleri tamamlanır, pulu yapıştırılır, sonra üzerinde şehiriçi, yurtiçi ve yurtdışı yazıları bulunan, büyük kutuya mektup atılırdı. Büyük postanelerin çoğunluğunda hâlâ duran bu ahşap, kocaman kutuların postanenin neresinde olduğu herkesçe bilinirdi.

Şimdiki gibi telefonla telgraf yazdırma servisi yoktu. Toplumda iki kelimeyi bir araya getirip kaleme alma kabiliyeti kıt olduğundan, metin evde uzun uğraşlardan sonra yazılırdı. Telgraf ailenin tümünü ilgilendiriyorsa, maaile masa başına geçilir, çocukların okulda yazılı sınavlarda kullandıkları çizgili dosya kâğıdına uzun uzun, karalaya karalaya saatlerce telgrafın metni yazılırdı. Az kelimeli olmalı, ama her şeyi anlatmalıydı. Böyleçe hem amaca ulaşılır, hem de ucuz olurdu. Telgraf yazmak da, tıpkı mektup ve dilekçe yazmak gibi Türkçe derslerinde öğretilir, en azından teorik olarak öğretilmiş olması gerekirdi. Az kelimeli telgraf en makbul telgraftı. Örneğin kutlama telgrafları alabildiğine klişe yazılır, üzerinde çok çalışılsa da yine klişe bir cümleye karar verilirdi. Gidilemeyen düğünlere telgraf çekilirdi. Düğün telgraflarında ne kadar yeni bir söylem aransa da, sonunda "Genç evlileri kutlular, ömür boyu, mutluluklar dileriz" şeklinde bir cümle yazılırdı. O yılların "telgraf söylem klasiği" her iki kelimeden sonra stop kelimesini içeriyordu. Her ne kadar ben gördüğüm hiçbir telgrafta "stop" kelimesine rastlamadımsa da, telgraf demek "geliyorum stop; karşılayın stop" demekti, stop!

Telgraf yazıldıktan sonra, postaneye götürülür, o yıllar-

da toplam nüfusu birkaç bin olan küçük şehirlerde, günün her saatinde herkesin çekeceği bir telgraf olmadığı için, telgraf bankosunda kuyruk olmaz, ama buna karşılık memure örgü örüyor ya da gazete okuyor olur, telgraf çekmeye gelindiği için sinirlenir, temize çekilmiş telgraf metnini okur ve ağzının içinde sorardı: "Nasıl olacak?" Bu, normal mi, acele mi, ELT mi, yıldırım mı, anlamına gelirdi. Telgrafın türü seçilir, metin galiba matbu kâğıda geçirilir, kelimeleri bir daha sayılır, hesaplanır, parası ödenir ve böylece telgraf çekilmiş olurdu. Doğum haberi, düğün, doğum kutlaması, başsağlığı dileği, bir durumu bildirme gibi hallerde "normal", durum biraz acilse "acele" telgraf çekilir, bir ölüm söz konusuysa ve cenaze telgraf çekilen kişinin gelişine kadar bekletilecekse "yıldırım" telgraf tercih edilirdi. Yıldırım telgraf diğerlerine göre çok pahalıydı.

Geceleri beklenmedik saatlerde çalınan kapılar korku yaratırdı. Çünkü kötü haber taşıyan telgraflar hep münasebetsiz saatlerde gelirdi. Zaten bütün zaman dilimlerinin kendine göre bir "usul dairesinde" yaşandığı yıllarda ve şehirlerde, radyoda ajans haberlerinin ardından "Seyir hidrografi ve oşinografi dairesinden bildiril"dikten sonra kapılar çalmaz, küçük evlerin huzurları genellikle bozulmazdı. Bütün ev halkı yatmış ve tatlı uykulara dalmışken kapı acı acı çalınır, evin babası çizgili pijamalarıyla yataktan fırlardı. Kapıyı açmadan önce "Kim o?" diye sorulur "Telgraf!" diyen postacının sesi duyulunca, ev halkını bir korku sarardı. Bu, beklenmedik bir durum işaretiydi. Herkes uyanır, kapının ağzında toplanırdı. Evin varsa yaşlıları "üç kul hüvallah bir elham" okumaya başlarlar, anneler "hayırdır inşallah" sözleriyle kapıya yönelirlerdi. Alınan telgraf açılırken eller titrerdi. "Annen ağır hasta, acele gel", "Niyazi Amcamızı kaybettik, başımız sağ olsun" gibi bir cümle yerine, şöyle bir cümle de okunabilirdi yüksek sesle: "Çarşamba gecesi trene biniyorum, perşembe sabahı beni karşılayın. Halanız Mukadder."

Önce derin bir nefes alınır, kötü bir haber gelmediği için şükredilir, sonra durum değerlendirilirdi. Bu Mukadder

Hala huysuz, geldi mi gitmek bilmeyen bir halaysa, ev halkını derin düşünceler alır; aksine tatlı, sevilen biri ise bu ziyaretten sevinç duyulurdu. Telgrafın zamanında gelip gelmemesi çok önemli bir konuydu. Mukadder Halanın "Perşembe sabahı beni karşılayın" cümlesiyle çektiği telgraf, perşembe öğleüzeri alınmışsa, Mukadder Hala şehirde kaybolmuş demekti. Ama bunun için telaşlanmaya gerek olmazdı. Çünkü nasıl olsa az sonra kapı çalınır, Mukadder Hala arkasında hâlâ teşekkür etmekte olduğu birkaç kişi ile eve girer, bu iyi insanların kendisine yardımcı olduklarını, adresi sabahtan beri arayıp durduklarını anlatır ve ev sahiplerine sitem ederdi. Böyle durumlarda huysuz Mukadder Hala'nın kendisini eve getiren şahıslarla pek sıkı fıkı olduğu, adreslerini aldığı ve onların ziyaretine geleceğine dair söz verdiği de hayretle izlenirdi. Yani çoğu zaman "beni karşılayın" telgrafları misafirden sonra gelirdi. Telgraf hayatın bir parçasıydı, zamana yenildi. Telefon ise girdiği andan itibaren hayatımızı tümden değiştirdi.

Telefona yazılmak, kadranlı telefonlar

Telefon, ayrıcalıklı olmanın bir göstergesi, uzun yıllar sonra sahip olunacak bir hazine, kısacası bir mucizeydi. 70'li yıllarda küçük şehirlerde oturanların çok azı bu mucizevi alete sahip olduğu gibi, hayatında hiç telefon görmemiş bir yığın insan vardı. Okullarda hayat bilgisi dersinin bir yerinde öğretmen sınıfı toplayıp müdürün odasına götürür ve telefon denen "garip" aleti öğrencilere gösterir, nasıl kullanılacağını uzun uzun anlatır, bir yere telefon edilir ve ahizeden gelen ses birçok çocuğu büyülerdi.

Bugün yaşları müsait olanlar bilirler, bir çocuk ilkokula başladığı sıralarda, birçok "ileri görüşlü" anne baba çocuklarının adına telefona yazılırdı. "Telefona yazılmak" diye bir deyim vardı. Telefona yazılmak şu demekti: Bir telefon sahibi olmak için postaneye dilekçe verilir, cüzi miktarda bir para ödenir, kayıt yaptırılır ve telefona yazılanın önünde

onyıllar sürecek bir bekleme dönemi böylece başlamış olurdu. Ortaokula başladığım yıl 1976'da annem "her ileri görüşlü anne" gibi benim adıma telefona yazılmıştı. 1987 yılında sıram geldi ve telefonum çıktı. Ama sevinemedim, çünkü telefon artık yaygınlaşmıştı, 1986 yılında yazılanlar telefon sahibi olmak için sadece altı ay bekliyorlardı.

Aslında parası olanlar o yıllarda da çabucak –yani birkaç yıl bekleyerek– telefon sahibi olabiliyorlardı. Ama o kadar çok evde telefon yoktu ki, dünyanın parasını ödeyip "çabucak" telefon sahibi olmanın da bir anlamı yoktu. Bu yüzden ağır akan hayatın ritmine uygun olarak herkes normal telefona yazılır ve yazıldığını uzun vadeli bir yatırım yapmış gibi unutmayı tercih ederdi. Doktorlar, hemşireler, avukatlar ve benzeri meslekleri icra edenler tercihli telefon sahibi olabiliyorlardı. Onların bekleme süreleri daha kısaydı. İşyerlerine nispeten daha kolay telefon bağlanırdı. O yıllarda İstanbul'da telefon numaraları altı haneli, Adapazarı, İzmit gibi tüm küçük şehirlerde dört haneliydi.

Aylık bütçesini ucu ucuna denk getirebilen memur aileler için lüzumsuz yere telefonla konuşmak, parayı sokağa atmak demekti. Her aybaşı bütçe yaparken doluya koyup aldıramayan, boşa koyup dolduramayan babalar telefonda kısa konuşulması için tembih üstüne tembihte bulunurlar; kısa konuşma örneği sergileyeceğim derken, telefonu neredeyse karşı tarafın yüzüne kapatarak saygısızlık sınırlarına girecek şeyler bile yaparlardı. Telefonun pahalı ve ayrıcalıklı bir alet olduğunu, misafir odalarının başköşelerine konulmasından ve üstüne kıymetli dantel örtüler örtülmesinden anlamak mümkündü. Oysa o yıllarda oturma odaları vardı, kış kıyamette telefon çaldığında, o da telefonun sesi duyulursa, misafir odalarına gitmek, buz gibi odada titreyerek konuşmak gerekirdi. Ama olsun, telefon dokunulmazlığı olan bir aletti, özeldi, ona yakışan yer misafir odasıydı. Eve gelenler misafir odasında bir telefon bulunduğunu görmeli ve ev halkını "Karamürsel sepeti" sanmamalıydılar.

Telefonu olan kalabalık evlerde, "sen açıcan, ben açı-

cam" kavgası yaşanırdı. Hatta çok çocuklu ailelerde çalan telefonu açmanın sıraya bindirildiği görülmüştü. Ama birçok evde sesi o kadar nadir duyulurdu ki, telefonu açma sırası gelen çocuk, çalsa da açsam diye beklemekten usanırdı.

Aparatlar tek tipti. Şimdiki gibi fıstık yeşilinden mora, telsizlisinden şeffafına kadar öyle çeşit çeşit telefon yoktu. Bordo, siyah, uçuk yeşil ve bej olmak üzere birkaç renkte, görünümü üç aşağı beş yukarı aynı olan telefonlar PTT'den alınırdı. Yazıldığı telefon çıkmış olan aile sevinçten deliye döndüğü için rengine hiç aldırmaz, ne gelirse kabul ederdi. 70'lerin başlarında daha kaba görünüşlü siyah telefonlar vardı, sonra hiç değilse renkleri açıldı. Kadranlı ve ağır aletlerdi. Tuşlu telefon yoktu, dijital santral yoktu. Kaç dakika konuşulduğunu görmek, hafıza, telesekreter filan söz konusu bile değildi. Numaralar kadrana parmak sokularak çevrilirdi. Ağır ve hantal makineler oldukları için kadranı çoğu zaman parmaktan kaçar, bütün numaraları yeni baştan çevirmek gerekirdi. Telefonlar tuşlu değil, kadranlı olduğu için telefon çevirmek, numara çevirmek gibi deyimler günlük dilde yer alır, baba kızına, "halanların numarasını bir çevir de konuşalım" diyebilirlerdi. Uzun tırnaklı sekreterler bu kadranlı telefonları parmaklarıyla değil, numara boşluklarına kalem sokarak çevirirler, karşı tarafı dinlerken kalemi ağızlarına götürüp işlerine bir cins hava katarlar ve çok mühim bir iş yapıyormuş edası takınırlardı.

80'lerin ikinci yarısından itibaren bu mucizevi alet yaygınlaştı, sıradanlaştı, her evde birden fazla telefon bulunur oldu. Yaygınlık kazanmasıyla birlikte o eski tip telefonlar da kayboldu, bir yığın marifetli alet onların yerini aldı. Artık ayrıcalıklı, pahalı bir alet değildi. Misafir odalarındaki seçkin yerini kaybetti, mutfak duvarlarına, yerlere, koltuk diplerine, sıradan sehpalara kadar düştü. Bu düşüş sırasında dantel örtüsünden de oldu. Derken, arayan numarayı ekranında gösteren, mesaj çekebilen, internete bağlanan, maç sonuçlarını anında bildiren, çalar saat işlevi gören, çağrı alan, meşgulken karşı tarafı bekletebilen, kiminle kaç dakika konuşul-

duğunu aklında tutan, aynı zamanda telefon defteri olan, zilleri melodili cep telefonları, kablolu telefonların tahtını fena halde sarstı. 90'lara gelindiğinde artık bir arayışta dünyanın dört bir köşesiyle konuşmak mümkündü.

Şehirlerarası ve sıra sorma, Adana çık aradan

Telefon bir alet olarak mucizeviydi, şuydu buydu ama, asıl renkli ve unutulmaz olan telefonun kullanılmasıydı. Şehir içi konuşmalar pek sorun değildi. Gerçi ahizeyi kaldırınca hemen hat düştüğü görülmüyor, bir süre anlamsız sesler dinlemek gerekiyor, sonra çevir sesi geliyordu, ama yine de idare ediyordu. Asıl mesele şehirlerarası konuşmaktı. "03 şehirlerarası" diye bir telefon servisi vardı. Adapazarı'nda oturan biri Ankara'da oturan bir yakınıyla konuşmak istiyorsa, önce 03'ü ararda. 03 uzun uzun çalar, arayan şahıs sabırla beklerdi. Memure yemek yiyor olabilirdi, diğer hatta nişanlısıyla konuşuyor olabilirdi, içi geçmiş olabilirdi. Sonunda telefon açılır, memure, nasıl hepsi aynı ses tonunu ve vurguyu edinmişlerse, önce kendi numarasını söyler, ardından "03 şehirlerarası buyrun?" derdi.

İşte o anda telefon yazdırılırdı. Yani görüşülmek istenen ve arayan numara şehirlerarası servisi memuresine söylenir, böylece kayıt yapılırdı. Şehirlerarasıyla görüşmenin de normali, acelesi ve yıldırımı vardı ve elbette hepsinin ücreti farklıydı. Telefon yazdırıldıktan sonra, arayan şahıs yatıp uyuyabilir, gezmeye gidebilir, dışarıda birikmiş işlerini rahatça yapabilirdi. Acele etmenin hiç gereği yoktu. Sabırsız kişiler beş-altı saat sonra hafiften sinirlenmeye başlarlar ve 03'ü arayıp "Ne oldu bizim Ankara?" diye sorarlardı. Bu da yanlıştı, 03 şehirlerarası servisindeki memureyi daha da sinirlendirmekten başka bir işe yaramaz ve memure gerekli fırçayı attıktan sonra "Sıra sormayı arayın!" deyip çat diye telefonu kapatırdı. Bu defa sıra sorma aranırdı. "Efendim altı saat oldu, lütfen, çok önemli..." şeklinde sızlanma görüşmeleri başlar, ama bütün bu yalvarmalar bir sonuç elde et-

meye yaramazdı. Sıra sormada görevli memure tahmini bekleme süresini söyler, karşı tarafın cümlesini bitirmesini bile beklemeden telefonu kapatırdı.

Sonra ne olurdu? 03'e Ankara yazdırmış olan şahsın siniri geçer, telefon yazdırdığını unutur, gece olur, pijamalarını giyer, yatıp uyurdu. Ama uykusunun en tatlı yerinde telefon canhıraş bir sesle çalar ve Ankara yazdırmış şahıs "Eşhedüen la ilahe!" diyerek korkuyla fırlardı yatağından. Gidip telefonu açtığında, gayet bezgin ve mızıltılı bir ses şöyle derdi: "Ankara'nız hazır, görüşmek istiyor musunuz?" Sabahın dördünde görüşmenin bir anlamı kalmadığı için ikindiye doğru Ankara yazdırmış olan şahıs sertçe "Hayır!" diyerek telefonu memurenin suratına kapatır, aklınca intikam alırdı. Şehirlerarası telefon görüşmelerinde olay, böyle cereyan ederdi.

Diyelim ki Ankara vaktinde bağlandı ve her iki tarafın da görüşme şansı var. Bu kez araya giren konuşmalar can sıkardı. "Ablacım nasılsın? İyi misin?" diyemeden, 03 memuresi araya girer "Devam ediyor musunuz?" diye sorardı. "Evet hanfendi, devam ediyoruz," denirdi. Ama diyalogun üçüncü repliğine geçer geçmez aynı memure yine konuşmayı kesip aynı soruyu bir daha sorardı. Yine devam edildiği söylenirdi. Ama bu söylenirken nazik olunması şarttı. 03 memuresini kızdırmaya gelmezdi. Her şey 03 memuresinin elindeydi, isterse konuşmayı keser, telefon yazdıran kişi saatlerce boşuna beklemiş olurdu. 03 memuresinin üçüncü defa sorduğu "Devam ediyor musunuz?" sorusu daha sert olur, yine "devam ediyoruz" cevabını alırsa, sosyal adalet duyguları kabaran memure "Aaa, kısa kesin ama, sırada bekleyenler var!" diyerek konuşanları azarlardı.

Şehirlerarası konuşmaların mahremiyeti yoktu "Parasıyla değil mi kardeşim?" cümlesinin hiç anlamı yoktu, çünkü parayla değil, sıraylaydı. Sabırlı ve nazik davrananlar, iyi ve anlayışlı bir 03 memuresine düşerler de, doya doya konuşma şansını elde ederlerse, ki pek sık olmazdı, bu defa araya başka şehirlerarası görüşmeler karışırdı. Adapazarı'ndan Ankara'yı aramış olan şahıs Edirne'den Adana'yı aramış olan-

ların konuşmalarını dinler, dörtlü birbirlerinin sorularına cevap verir, konuşma absürd tiyatro metnine döner, herkes birbirine "çık aradan" derdi. "Adana çık aradan" klişe cümlesi bu şehirlerarası telefon görüşmelerinin doğurduğu, durum tespiti ifade eden bir cümleydi ve iki kişi konuşurken, üstüne vazife olmadığı halde konuşmaya karışanlara "Adana çık aradan" dendiği olurdu.

Bir de ödemeli aramalar vardı ki, pinti babaları bu durum çok tedirgin ederdi. Durup dururken telefon çalar, görevli memure "Ankara'dan ödemeli görüşmeniz var, kabul ediyor musunuz?" diye sorardı. Arayanın adı sanı bilinmez, sadece aradığı şehir söylenirdi. Nazik bir andı, memureyi beklemeye gelmezdi, ama ödemeli arayanın kim olduğu bilinmiyorsa şiddetli bir kararsızlık geçirilirdi. Evet mi denilsin, hayır mı? Ya önemli bir şey değilse ve lüzumsuz bir görüşmenin parası zaten her aybaşı can sıkan faturaya eklenirse? Ama yüzsüzlük yaygın bir eğilim değildi, genellikle uzak şehirlerde zor durumda kalmış akrabalar ödemeli ararlar ve genellikle istekleri kabul edilirdi.

Şimdi güzel sesli, otomatik konuşucu çıkan "118 bilinmeyen numaralar servisi" o zamanlar bilinmeyen numaraların bir türlü bilinemediği servis olarak işlerdi. Bu servisi arayıp şehir adı bildirmek kaydıyla Türkiye'nin herhangi bir yerindeki numarayı öğrenmek mümkün değildi. Açılan telefonun bulunduğu il sınırları içinde kalan numaralar hakkında bilgi verebiliyordu. 01 arandığında, telefon açılırsa, ki bu da nadiren olurdu, 01 memurelerinin aksilikte ve azarlamada 03 memurelerinden aşağı kalır tarafı yoktu. 01 daima meşgul çalardı, bu yüzden bir telefon rehberi edinmek ve öğrenmek istenen numarayı rehberden bulmak çok daha pratik ve doğru bir yoldu. Zaten PTT de bunu öneriyordu. Telefonu olan herkesin ücretsiz telefon rehberi edinme hakkı vardı. PTT'den alınabiliyordu. Telefonu olan evler arttıkça, rehbere de ihtiyaç artmıştı. 70'lerde bugün olduğu gibi İstanbul rehberi çok kalın iken, şehirler küçüldükçe rehberleri de inceliyordu. Telefon rehberleri eğlenceli "kitap"lardı. Evde okuyacak bir şey

bulamayanlar, canları sıkılıp birileriyle dalga geçmek isteyenler rehberi karıştırırlardı. İş telefonu bölümlerinde işyerlerinin ilanları yayımlanırdı. Evine bir telefon rehberi giren hemen herkes kendi soyadına sahip kimler olduğunu merak eder ve mutlaka rehbere bakardı. Az bulunur soyadına sahip bazı meraklılar, kendisiyle aynı soyadına sahip bir kişiye takar, akraba olup olmadığını araştırır, o numarayı arayıp kim olduğunu soruşturmaya bile kalkardı.

Milletlerarası telefon yazdırma ise maddi ve manevi bir kâbustu. Denizaşırı ülkeleri hiç denememek, yakın ülkelerle de beş-on saniye konuşmak uygundu. Milletlerarası yapılan küçük bir telefon konuşmasının faturası yüreğe inebilirdi.

70'lerin sonuna doğru şehirlerarası otomatik çıktı: 09. Biraz pahalıydı ama Çin işkencesi yoktu. 09 aranıyor, bağlanmak istenen numara söyleniyor ve sadece birkaç dakika bekleniyordu. 09 memuresi istenen numarayı bağlıyor, ikide bir "Devam ediyor musunuz?" diye sormuyordu. Sonra 80'lerin ikinci yarısında şehirlere kod numarası verildi, doğrudan görüşme imkânı doğdu. Artık 09 servisine ihtiyaç kalmamıştı. Böylece bin türlü istekten ve dert anlatmaktan bunalmış memureler de aradan çıktı.

Telefon kulübeleri, jetonlar

Şehirlerarası görüşmelerin 03 servisi aracılığıyla yapılabildiği yıllarda, küçük şehirlerin sokaklarında tek tük rastlanan telefon kulübelerinden ancak şehir içi görüşmeler yapılabiliyordu. Başka şehirde bulunan biriyle görüşmek için postaneye gitmek ve aynı 03 servisine numarayı yazdırmak gerekiyordu. Postanelerde telefon kabinleri ve oturup saatlerce beklemek için banklar bulunurdu. Gece geç saatlerde nöbetçi postaneye gidildiğinde telefonunu yazdırdıktan sonra banka uzanıp ceketini sırtına örterek uykuya dalmış kişilere rastlamak olağandı. Her postanede yan yana birkaç telefon kabini bulunur ve telefonu bağlananın adı yüksek sesle söylenirdi.

Telefon kulübeleri uzun yıllar şiddetten paylarına düşe-

ni aldılar. 70'lerde sarı renkli olan telefon kulübelerinin çoğunun ahizesi çalınmış, camları kırılmış, iç duvarlarına "Tosun"dan uzun cümleler yazılmış olurdu. Jeton bulmak da kolay değildi, zaten az sayıda olan telefon kulübelerinin önünde kuyruk olur, iki kelime edebilmek için beklenir de beklenirdi. Şehirlerarası otomatik telefon görüşmeleri hizmeti verilmeye başlandıktan sonra, yeni kulübeler yapıldı, içlerine portakal renkli, güzel makineler kondu ve şehirlerarası konuşabilmek için büyük boy jetonlar üretildi. Ama onların da eskilere benzetilmesi uzun sürmedi. Birkaç yıl içinde çoğu tahrip edildi, tanınmaz hale geldi. Sonra yıllar geçti, PTT'nin T'lerinden biri düştü, telefon işlerine Türk Telekom bakmaya başladı. 90'lı yıllarda cep telefonu teknolojisi geldi, Telsim ve Turkcell kuruldu.

Telefonun az olduğu yıllarda, telefon sapıkları oransal olarak daha çoktu. Aslında hepsine sapık demek doğru değildi. "Telefonu olup da arayacağı bir insan olmayanlar" daha doğru bir tanımdı. Telefonla şaka yapılır, rastgele bir numara çevrilip çıkanla uzun uzun sohbet edilirdi. Bir tür *chat* idi aslında bu telefon görüşmeleri. Telefon şakaları, telefonda "işletmek" de sık rastlanan şeylerdi. Şakaya meraklı bazı kişiler, ahizeye mendil sarıp arkadaşlarını ararlar, onlara akıllarınca şaka yaparlardı. Bazen telefon arkadaşlıkları doğar, ilerler, telefon arkadaşları evlenirlerdi. Telefonda konuştuğu adamın/kadının sesine âşık olanlar, sesine âşık olup da cismini görünce hayal kırıklığına uğrayanlar ve buna benzer hikâyeler o yılların günlük konuları arasındaydı.

Break break, arkadaş arıyorum!

80'li yılların ikinci yarısında Türkiye inanılmaz bir telsiz çılgınlığı yaşamıştı. Amacının tamamen dışında kullanılmak üzere, evlere, işyerlerine, arabalara telsiz takıldı, telsiz satan ve kuran işyerleri açıldı. Binaların çatıları, bahçeler telsiz antenleriyle doldu. İnternette *chat* yapma çılgınlığına benziyordu biraz. Bu çılgınlık sırasında telsiz sahipleri, kırık

ve yalnız kalplerine arkadaş aradılar. Herkesin bir kodu, telsizin bir "söylem"i vardı. Konuşmalar bu söyleme uygun şekilde yapılıyordu. Her cümle iki kere tekrar edilirdi. Kodlar arka arkaya sıralanınca ortaya garip cümleler çıkıyordu. Telsiz frekanslarını şöyle bir karıştırınca ilginç konuşmalar dinlemek mümkündü. "Yeşil ördek lastik topu arıyor, cevap ver lastik top", "Lastik top dinlemede, lastik top dinlemede" gibi cümleler duymak çok doğaldı. Telsiz tutkunlarının asıl amaçları arkadaş bulmak ve içlerine gariplik çöken saatleri bu arkadaşlarla sohbet ederek geçirmekti. Konuşmaya başlamadan önce "break" denirdi. Break ve arkadaş aramak bir araya gelir, bir yığın telsizden "Break break, arkadaş arıyorum, break break" cümlesi yükselirdi.

Bütün bu iletişim araçları arasında en şanssız olanı teleks oldu. Saltanatı çok kısa sürdü. Birtakım şeritlere çıkan garip, okunması güç yazılardan ibaret olan teleks kendini tanıtamadan tahtına faks gelip kuruldu. Şu sıralarda varlığını hâlâ sürdüren faks, sinsi düşmanı e-mail'in henüz farkında değil.

Bir yerden bir yere gitmek

Arkaya kamçı

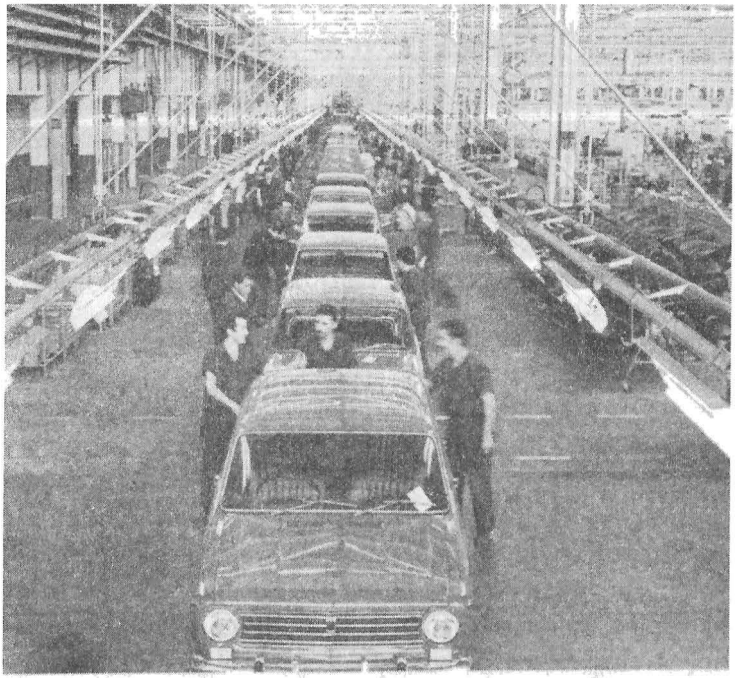
Küçük şehirlerde yürünürdü. Zaten çok seçenek yoktu. 70'lerin başlarında büyük şehirlerde var olan belediye otobüsü ağı, küçük şehirlerde henüz çok zayıftı. Otobüsler öyle kıttı ki, tek numaralıydılar. Şehir içinde bir yerden bir yere faytonla gidilirdi. Faytonlar, birçok şehirde payton denilen, bir ya da iki atın çektiği çok zarif arabalardı. Hele körüklü faytonlar çok güzeldi. Şehirlerin arnavutkaldırımlı sokaklarında atlar nallarını şakırdatarak geçerler, özellikle akşam üzerleri güneş iyice eğilmişken, şehrin ahşap evlerinin sıralandığı dar sokaklarına bir geçmiş zaman havası verirlerdi.

Körüklü faytonun içi kırmızı, dışı siyah deriyle kaplı olan körüğü yağışlı havalarda faytoncu tarafından kapatılırdı. Kırmızı deri koltuğuna şişmanca iki kişi rahatlıkla, zayıf üç kişi sıkışarak oturabilirdi. Bu koltuğun karşısında da arkalıksız düz bir oturma yeri olur, buraya da yolcu oturduğu zaman dizler birbirine değerdi. Yolcuların oturduğu bölümün önünde daha yüksekçe bir yerde faytoncu otururdu. Aileler fayton tuttuğu zaman çocuklar faytoncunun yanına oturmak isterlerdi. Elleri kamçılı faytoncular kışın ya da yağmurlu havalarda kara muşambadan, pelerine benzer bir giysi giyerlerdi. Faytonların iki yanlarında fenerleri olur, geceleri bu fenerleri yakarlardı. Atlarına özenirler, onları kurdelelerle, boncuklarla süslerlerdi. Faytonların arkasında, tekerlekleri birleştiren kalın, uzun bir demir çubuk bulunur,

mahallelerin yaramaz çocukları fayton geçerken arkaya asılırlar, bu çubuğa çıkıp otururlardı. Böyle durumlarda faytona asılamamış olan çocuklar faytoncuya "Arkaya kamçıı!" diye bağırırlardı. Faytoncular çocukların faytona asılmasından hoşlanmazlar, uyarılınca kamçılarını arkaya doğru savururlardı. Havada geniş bir yay çizen kamçı rüzgâr gibi ses çıkarıp çubuğa asılmış çocukların bacaklarında şaklardı.

Az sayıda rastlanan tenteli faytonlar pek şık değildiler. Faytonun tavanı, açılıp kapanan şık körükler yerine dört direğin üstüne gerilmiş, uçları püsküllü bir tenteden oluşurdu. Fayton hareket ettikçe bu püsküllerin sallanması küçük çocukların çok hoşuna giderdi, ama bu ucuz tenteler yağmurdan yaştan korumadıkları gibi, yanları tamamen açık olduğu için rüzgârdan da korumazdı. Faytona binmek çok hoş bir duyguydu. Basılmaktan aşınmış, yüksekçe demir basamağına bir ayak atılır, sonra öbür ayakla faytonun zeminine basılırdı. Her yere faytonla giden zengin hanımları parmakla gösterilir, bazı aileler sinemaya, çay bahçesine faytonla giderlerdi. Faytonların saltanatı 70'lerin ortalarına varmadan bitti. Önce azaldılar, sonra belediye otobüslerinin artmasıyla birlikte tamamen yok oldular. Körüklü faytonlar tümden ortadan kalktı. Tenteli olanlar turistik bölgelerde yerli-yabancı turist gezdirir oldular. Ama atlar küçük şehirlerin hayatında bir süre daha var oldu.

Belediye otobüsünün kıt olduğu yıllarda, şehir içinde yük taşımaya yarayan kamyonetler de çok sayılmazdı. Yerlerini at arabaları tutuyordu. Bazı şehirlerde tıkır araba da denilen at arabaları dört lastik tekerlekli, ilkel taşıtlardı. Kısa mesafelere yük at arabasıyla taşınır, bazı aileler birkaç sokak öteye taşınacaklarsa, ev eşyalarını at arabasına yüklerlerdi. At arabalarının da, faytonların da durakları vardı. Belirli yerlere sıralanıp müşteri beklerlerdi. Günümüzde nadiren rastlanan ve günlük hayatın yararlı bir aracı olmaktan çok, trafiği arapsaçına çevirmeye yarayan at arabaları o yıllarda önemli bir iş görüyordu. Bazı şehirlerde motoguzzi, bazı şehirlerde tornet denen taşıtlar motosikletten bozma araçlardı. Bir mo-

Sanayi hamlesi yılları. Tofaş'ın içinde bir Murat 124 seri üretim bandı.

tosikletin arkasına kapalı bir kasa ve ek tekerlek takılmasıyla imal edilirlerdi. Küçük yükler bunlarla taşınır, şehrin az arabalı caddelerinde bunlara çok sık rastlanırdı.

Faytona binmek hoştu, ama taksiye binmek havalıydı. Küçük şehirlerde fazla binen olmadığı için çok az taksi bulunurdu. Pahalıydı, ancak şehrin zenginleri sık sık taksiye binecek mali vaziyete sahip olurlardı, onların da çoğunun arabası vardı. Ama 70'lerin ortalarına gelindiğinde küçük şehirlerdeki taksi miktarı artmaya başladı.

Otomobiller ikiye ayrılırdı: taksiler ve hususiler. Küçük şehirlerin alt sınıfları otomobili çoğu kez taksi olarak gördükleri için, tüm otomobillere taksi derler, yeni özel otomo-

Murat kadar yaygın ve ünlü olan bir diğer marka da Renault'ydu. Dayanıklı olduğu düşünülür, kasabalarda daha çok tercih edilirdi.

bil almış bir aileden söz ederken "taksi almışlar" sözünü kullanırlardı. Bazıları taksilere "damalı" derlerdi, bugünkü gibi sarı renkli değildiler. Taksileri hususiden ayıran şey, pencerelerinin altında bulunan ve aracın etrafını saran damalı şeritti. Sarı-siyah, sarı-kırmızı gibi renklerde olan bu damalı şerit, aracın taksi olduğunu gösterirdi. Büyük şehirlerdeki taksilerde ilkel bir tür taksimetre vardı, küçük şehirlerde hiç yoktu. Bu yüzden taksiye binmeden önce şoförle sıkı pazarlık yapılır, bu pazarlık çok can sıkar, bazen büyük kavgalara neden olur, bazen de göz göre göre kazık yenirdi. Taksiye binmenin adı da halk arasında taksi tutmaktı. Taksiye binecek güçte olanlar "taksi tuttuk da gittik" türünden cümleler kurarlar, bu cümleyi ederken hafifçe büyüklenmeden edemezlerdi. İstanbul'a giden küçük şehirliler buradaki taksi bolluğuna şaşarlardı.

Adapazarı ova şehri olduğu için bisikletin ulaşımda önemli bir yeri vardı. Bir eğlence aracı olarak görülmüyor, işe yarıyordu. Sanayi çarşısındaki dükkânlarda, şehrin dışı sayılabilecek yerlerde çalışanlar, işlerine bisikletle gidip gelirlerdi. 70'lerde birçok babayı sefertasını bisikletinin selesine koymuş, işine giderken görmek mümkündü. Bazı memurlar ise motosikleti tercih ederlerdi. Şehrin sokaklarında ve caddelerinde büyük gürültüleriyle, basit, fazla hızlı gidemeyen motosikletler dolaşır, hafta sonlarında şehirlerarası yollarda, tehlikeli biçimde motosiklete binmiş ailelere rastlanırdı. Anneler motosiklete yan oturur, çocuklar anne ile baba arasına sıkıştırılır, böylece yolculuk edilirdi. Trafiği ışıklar

değil, trafik polisleri idare ederdi. Kavşaklarda beyaz bir varili andıran bölmelerinin içinde dururlar, beyaz eldivenleriyle gelen araçlara yön verirlerdi. Küçük şehirlerde yok denecek kadar azdılar. Ama İstanbul'da büyük kavşaklarda muhakkak trafik polisi bulunurdu.

70'ler orta sınıfın özel otomobille daha yakından tanıştığı yıllar oldu. 60'lı yılların ikinci yarısında, yollarda yerli otomobil olarak bir tek Anadol görülebiliyordu. Günümüzde klasik otomobil kategorisine giren Anadollar, cefakâr araçlardı. "Vatandaş yerli malı kullan!" ilkesine gönülden bağlı olan Cumhuriyet kuşağı memurlarının ve askerlerinin itibar ettiği, pek sorun çıkarmayan Anadolların tek kapılı, çift kapılı ve steyşın modelleri vardı. Mütevazı bir arabaydı, hiç yoktan iyiydi. 90'lı yıllarda, sokaklarda ölülerine rastlandı. Çok hazin bir manzaraydı Anadol ölüsü. Farları sökülmüş, camları kırılmış, içine kedilerin yuva yaptığı, park edildiği kapı önünde veya boş arsada terk edilmiş Anadollar, hikâyeleriyle birlikte çürüyüp yok oldular.

Orta sınıfın arabası yoktu, ama hayalleri vardı. Gelinlik kızlar hayallerini büyük tutma eğilimindeyseler, evlenecekleri prensin mümkünse beyaz arabalı olmasını arzu ederler, ama ne yazık ki çoğu zaman bu hayaller gerçek olamadan yaşlanırlardı. Kanaatkâr orta sınıf üyeleri o yıllarda –hatta hâlâ– tosbağa ya da kaplumbağa denen Volkswagen'e fit olup ayaklarını yerden keserlerdi. Ama şehrin varlıklıları, malı mülkü olan, işletme çalıştıran zenginlerinin tercihi Chevrolet, Chrysler gibi büyük Amerikan arabalarıydı. Doktorlar Amerikan arabalarının yanı sıra, Avrupa arabalarına da meraklıydılar. Peugeot, Opel, Ford, Citroen gibi markaları tercih ederlerdi. Küçük şehirlerde birkaç Mercedes bulunur, bunların kime ait olduğu tüm şehir halkınca bilinirdi. Zaten çok fazla "hususi" olmaz, hangi arabanın kimin olduğu şıp diye söylenirdi.

70'lerin daha başında orta sınıf, hayallerinin gerçek olması ihtimaliyle karşılaştı. Murat 124'ler üretildi. Sonraki yıllarda model adı Serçe olarak değiştirilen bu otomobiller,

orta sınıfın araba hayallerini ulaşılabilir kıldı. Hemen hemen aynı tarihlerde Renault 12 serisi piyasaya çıktı. O da zamanla Renault Toros serisi oldu. Her modelin ayrı tutkunu vardı, ama o yılların araba "mütehassıs"ları, önden çekişli olduğu için Renault 12'lerin Türkiye şartlarına daha dayanıklı olduğunu söylüyorlardı. Murat 124'ü Murat 131 izledi. Renault 12'nin de *station* modeli çıktı. Türkiye'nin yolları yerli malı otomobillerle yavaş yavaş tanışmaya başlamıştı. Orta sınıf, otomobil hayallerine kavuşmuştu. 80'lerde ekonomideki köklü değişimle birlikte, hem yerli hem ithal otomobil sayısı hızla çoğaldı. 90'larda yeni yerli otomobil fabrikaları açıldı, ithalat arttı ve otomobil bir orta sınıf rüyası olmaktan çıktı. Orta sınıf için araba çok kıymetliydi. Her pazar yıkanır, sokaklardan sabunlu sular akar, sonra gıcır gıcır yıkanmış arabaya binilir, ailece gezmeye gidilirdi. Arabalar dört vitesliydi, bazılarının yan aynaları bile yoktu. Klimalı araba telaffuz edilmiyordu. Çoğunda emniyet kemeri yoktu, olanlar da makaralı değildi. Salkım saçak kenarlardan sarkardı. Koltukları ayarlanabilir değildi. Bu yüzden birçok kısa boylu baba, koltuğun altına ve arkasına birkaç minder koyardı. Araba kullanan kadın yok denecek kadar azdı. Olanlar küçük şehirlerde derhal şöhret yaparlardı.

Tren gelir hoş gelir

70'li yıllarda elektrikli trenler sefere başlamıştı, ama hâlâ kara trenler kurum yüklü dumanları ve durunca boşalttıkları buharlarıyla önemli bir figürdüler. Buharlı trenlere kurum saçtığı ve lokomotifi bu kurumdan simsiyah kesildiği için olsa gerek, kara tren denirdi. Kara trenler kömürle çalıştığı için, istasyonun yakınlarında kömür yığınlarına rastlanırdı. Büyük istasyonlar çocuklar için muhteşem bir oyun alanıydı. Tamir bekleyen vagonlara saklanarak saklambaç oynamanın tadına doyulmazdı. Şehrin içinden geçen demiryollarında hemzemin geçitlere rastlanırdı, tren geçide yaklaşırken geçidi kapatan kol otomatik değildi. Kulübede oturan

görevli çan çalarak kolu indirir, ardından trenin düdüğü duyulurdu. Tren geçip gittikten sonra, geçidi kapatan kol yine çan çalarak kaldırılır, geçit açılırdı. Kara trenlerde birinci ve ikinci mevki uygulaması vardı. Elektrikli tren seferlerinin artmasıyla birlikte, yavaş giden ve kurum saçan kara trenler seferden kaldırıldı, birinci-ikinci mevki uygulaması da son buldu. Yük trenlerinin vagon sayıları çok fazla olur, çocuklar gece yataklarında, uyku tutmadığı sırada geçen trenlerin vagonlarını, seslerine dikkat ederek sayarlardı. Yük trenleri hüzün verirdi. Başka şehre tayin olan memurlar ev eşyalarını yük trenleriyle gönderirler, şehirler arasında büyük taşıma işleri trenlerle yapılırdı.

Ülkenin bir ucundan öbür ucuna gitmek için otobüs vardı, ama kıttı, sefer sayısı çok azdı, üstelik pahalıydı da. Oysa trenler çok ucuzdu. Ama yolculuk çok uzun sürerdi. İstanbul'dan Kars'a en az üç günde gidilir, trende yatılıp kalkılır, diğer yolcularla ahbap olunur, yolluklar birleştirilir, büyük istasyonlarda tren durduğunda inilir, istasyon çeşmelerinden şişelere su doldurulurdu. Uzun yol trenlerinin çoğu konforlu değildi. Restoranı bulunmazdı.

Şimdi özel araçla bir buçuk saatte gidilen Adapazarı-İstanbul arası, otobüsle dört saat tutar, şoför bir kere mola vermek zorunda kalırdı. Tehlikeli, tek şeritli, çift yönlü bir yoldu. Çok sık büyük trafik kazaları olurdu. Kınalı-Sakarya otoyolu yapılmamıştı. Otoyol, paralı yol, OGS (Otomatik Geçiş Sistemi), otoyol gişesi, viyadük, otoyol çıkışı gibi kelimeler günlük hayatın sözlüğünde yer almıyordu. Aradan uzun yıllar geçti, hayal kırıklığına uğramamak için yapılabileceğine bir türlü inanılmayan otoyollar yapıldı, otoyol ve birlikte getirdiği kavramlar hayatımıza girdi.

Ulaşımdaki yenilikler yolculuk kültürünü değiştirdi. Bazı kavramlar ve durumlar kayboldu. Eskiden otobüs terminallerine halk arasında garaj denirdi. Garajların yerini çoğunluğu altıgen şeklinde inşa edilen, eskiye göre çok daha düzenli "Otogar"lar aldı. Oysa Topkapı otobüs terminalinin adı bile halk arasında Topkapı Garajı'ydı. Yerini Esenler Oto-

garı'nın aldığı Topkapı Garajı İstanbul'u tanımlayan unsurlar arasında önemli bir yer tutardı. Gerçek bir keşmekeş yaşanır, değnekçiler yolcuları kollarından çekiştirirler, seyyar satıcılara ve değnekçilere karşı ciddi bir mücadele verilir, ama sonuçta bir şehre oradan gidilir, başka bir şehirden İstanbul'a gelindiğinde orada inilirdi.

Küçük şehirlerin otobüs garajları Topkapı'nın birer minyatür modeliydiler. Hepsinde birkaç ucuz çorbacı veya lokanta, bir-iki kahvehane, bolca seyyar satıcı, insanı canından bezdiren değnekçiler ve otobüs firmalarının yazıhaneleri bulunurdu. İlçelere giden minibüslerin üstüne bile bagaj yerleştirilirdi. O yıllarda özellikle ilçelere giden minibüsler saatinde değil, dolunca kalkardı. Öyle her yarım saatte bir sefer yoktu. Bir saatlik ilçelere bile günde en fazla iki-üç sefer yapılırdı.

Uzun yola çıkmak öyle hemencecik karar verilecek bir şey değildi. Günler öncesinden planları yapılır, kararlar verilir bozulur, sonunda karar kesinleşince gidip bilet alınırdı. Birçok şehre doğrudan sefer yoktu, çoğu kez uzak şehirlere aktarma yapılarak gidilirdi. Uzun yola giden otobüsler genellikle saatini biraz geçirerek kalkar, yolcusuyla da yetinmezdi. Yoldan kısa mesafeler için yolcu toplamaya "ördek toplama" denirdi.

Uzun yola gidecek yolcuların otobüse yerleşmeleri de uzun sürerdi. Bavulların, valizlerin yanı sıra sepetler, denkler, torbalar, hurçlar bagaja sığmıyorsa otobüsün üstüne, hatta koridora yerleştirilir, pencere kenarı ile koridor tarafı arasında kararsızlıklar geçirilir, mütemadiyen bir hareket yaşanır, sonunda herkes yerine oturur, otobüs kalkardı. Yollar kötüydü, taşıtlar ağırdı. Yol uzadıkça uzardı. Otobüsün cızırtılı radyosu açılır, Orhan Boran'ın sesi otobüsü doldurur, kaset yıllarından önce kırkbeşlik plaklar otobüsün pikabına atılır, yol boyunca şoförün üç plağı varsa üç plak, beş plağı varsa beş plak dinlenirdi.

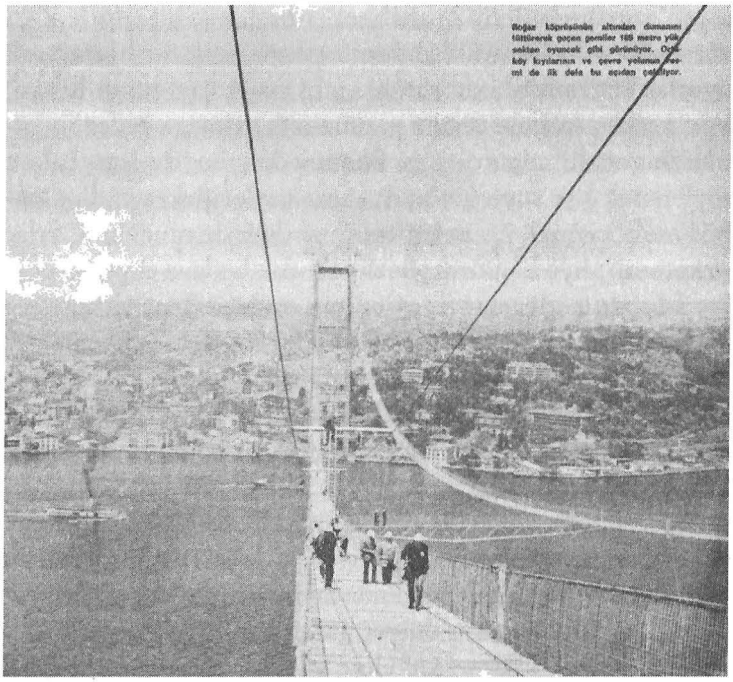
Kolektif hayat hemen kendini gösterir, yan yana düşmüş ama birbirini tanımayan kişiler arasında "Yolculuk ne-

reye?" sorusuyla derin muhabbetler başlar ve bitmezdi. Bazı görgüsüz yolcular ayakkabılarını çıkarır, geğirir, horlayarak uyurlardı. Otobüslerde şimdiki gibi poşet çay, poşet kahve, kek, kraker, bisküvi ikramı yapılmazdı. Muavin bolca su katılarak çoğaltılmış kolonya ikram eder, bir de isteyenlere söylenerek şişe suyu getirirdi. Ama çaylar şirkettendi. Otobüs mola vermek üzere bir tesise girdiğinde muavin "Çaylar şirketten!" diye bağırırdı. Bazı yolcular bedava diye üç-dört bardak çay içerler, inmeyenler için otobüse tepsiyle çay getirilir, yolculara dağıtılırdı.

Mola verilen tesislerde yapılan anonslarda tek kelime bile anlaşılamazdı. Hoparlörden cızırtılı bir ses "İstanbul'dan gelip İzmir'e gitmekte olan Çayırağası turizmin sayın yolcuları, otobüsünüz yarım saat çay ve ihtiyaç molası vermiştir" olduğu tahmin edilen bir cümle söylerdi. İhtiyaç molasından anlaşılması gereken tuvalet ihtiyacıydı. Ama kapısı kırık, su basmış ya da tek damla su akmayan bu tuvaletler öylesine pis olurdu ki, bunlara girip ihtiyaç gidermek bir işkenceydi. Tuvalet meselesi yıllarca gazetelere yansıdı, bazıları buna ciddi şekilde kafa yordu. 80'lerde hem tesisler, hem de tesis tuvaletleri düzeldi, lokantalarda self servis uygulamasına başlandı. Hatta bir adım daha ileri gidildi, McDonald's gibi firmalar şube açtılar, Anadolu yollarının mütevazı tesisleri Amerikan yol filmlerinin setlerine benzedi.

İstanbul'un yolları

Küçük şehirlerde her yere yürüyerek gidilirken, 70'lerde İstanbul'da tramvaylar kaldırılmış, yerine halk arasında boynuzlu denilen troleybüsler konmuştu. İstanbul'un hayatında 80'lerin ilk yarısına kadar saltanat süren troleybüsler yolculuğu sık sık sinir harbine çevirirlerdi. Elektrik hattına bağlı iki "boynuz" ile çalışan troleybüslerin ikide bir boynuzları çıkar, şoför iner, alışkın hareketlerle boynuzu yerine takar ve yola devam ederdi. Bazen elektrik kesilir, aynı hat üzerindeki troleybüsler arka arkaya sıralanır, yolcular inip

Günümüzde üçüncüsünün tartışma konusu olduğu boğaz köprülerinin ilkinin yapım aşaması. Köprü 1973'ün Cumhuriyet Bayramı'na, yani Cumhuriyet'in 50. yıldönümüne yetiştirildi.

yürümek zorunda kalırlar, troleybüsler gidebilmek için öylece durup elektriğin gelmesini beklerler, bu arada trafik felç olurdu. 80'lerin ilk yıllarında troleybüsleri kaldırdılar. Böylece "boynuzlular" hayatımızdan çıktı.

70'lerde İstanbul otobüslerinde biletçi uygulaması vardı. Otobüse arka kapıdan binilir, hemen kapının ağzındaki biletçiden bilet alınır ve biletçi "Öne ilerleyelim beyler," derdi. Sonra biletçi uygulaması kaldırıldı ve şoförün yanına bilet kutusu konuldu. Bu durumda arka kapıdan binme kuralı değiştirildi, ön kapıdan binilip arka kapıdan inilir oldu. Dolayısıyla cümle "arkaya ilerleyelim beyler" oldu. Şoför tıklım tıklım dolu otobüslerde her binenin bilet atıp atmadığına bakar, öğrencilerden paso göstermelerini isterdi. Artık tamamen

kaldırılmış olan zemini tahta Magiruslerde biletçinin oturduğu bölüm öylece durur, çekilmiş diş gibi bir boşluk duygusu yaratır, ama neşeli gençler buraya geçip otururlardı.

80'lerde İstanbul'da körüklü otobüsler sefere kondu. Bunlar bir körükle birbirine bağlanmış iki otobüsten oluşuyordu. Macaristan malı olduğu söylenen Ikarus marka bu otobüslerin kaliteleri, uzun süre hem İstanbullunun hem de gazetelerin gündemini oluşturdu. Artık sayısı azalan körüklü otobüslerde koltuk çok azdı, böylece nüfusunu artık taşıyamayan İstanbul'un, hiç değilse otobüslerinin daha çok yolcu taşıması sağlanıyordu. Siyah, kalın bir lastikten oluşan körük kısmında tutunma yerleri vardı. Körüklü otobüsler virajlarda savrulduğu için bu bölümde gerçekten sıkı tutunmak gerekirdi. 80'lerin ortalarına gelindiğinde özel teşebbüs ayakta alkışlanır olmuş ve özel halk otobüsleri İstanbul'un hayatına girmişti. Otobüs sayısı böylece artmıştı, ama bunlarda "mavi kart" geçmiyordu.

Oysa mavi kart, dar gelirli iken, enflasyonlu yıllarla birlikte "çok dar gelirli" olmuş İstanbullu için büyük avantaj sağlıyordu. Şimdi manyetik bir ödeme şekli olan "akbil"in yerine o yıllarda mavi kart çıkartılırdı. Bunun için İETT'nin ilgili merkezlerinden birine gidilir, fotoğraf verilir, kart doldurulurdu. Mavi kartın her ay yenilenen kuponları vardı. Sürekli yolculuk edenler için vapur kartı ve banliyö trenlerinde geçen tren kartı da vardı. Banliyö trenleri şimdi de olduğu gibi Anadolu yakasında Haydarpaşa-Gebze arasında, Avrupa yakasında da Sirkeci-Halkalı arasında sefer yapardı. Banliyö trenleri inanılmayacak kadar kalabalık olur, yolcuların bir kısmı açık kapılardan sarkarak giderlerdi. Hâlâ olduğu gibi çok bakımsızdılar.

Ama İstanbul'a "hususiyet" veren taşıt vapurdu. Birinci Boğaz Köprüsü yapılıncaya kadar, boğazın iki yakasını arabalı vapurlar birleştirirdi. Harem-Kabataş, Harem-Sirkeci arasında işleyen bu arabalı vapurlar, nispeten az olan özel araçları iki yaka arasında taşıyordu. Şimdi köprülerde çekilen trafik işkencesinin bir benzeri arabalı vapur bekle-

nirken çekilir, bazen saatlerce arabalı vapur kuyruğunda vakit öldürülürdü.

Arabalı vapurlar işkenceydi ama, şehir hatları vapurlarıyla karşıya geçmek büyük bir keyifti. 70'lerde iskelelere turnike konmamıştı, vapura jetonla değil, biletle binilirdi. Yazın açıkta veya vapurun yan tarafında oturabilmek için acele edilir, bazı yolcular iskele verilmesini beklemeden vapura atlarlardı. Vapurun üst katı, orta katı ve ambar bölümü vardı. Ambar bölümü penceresizdi, burada geceleri genellikle meyhaneden dönen sarhoşlar koltuklara boylu boyunca yatıp uyurlardı, hatta bazen öyle derin uyurlardı ki, aynı vapurla iki yaka arasında birkaç kez gidip geldikleri olurdu. Çay ocağı ve büfe üst katta olurdu. Sigaranın henüz yasaklanmadığı yıllarda vapurun üst katına çıkmak, yazsa açıkta, kışsa içerde oturup bir sigara tellendirerek çay içmek çok hoş bir şeydi. Her gün aynı saatte aynı vapura binenler bir süre sonra birbirlerini tanırlar, selamlaşırlar, konuşurlar, hatta arkadaş olurlardı. Bu vapur tanışmaları ne aşklara yol açtı. Bostancı ve Ada vapurlarında aynı saatte binenlerin yerleri bile belirliydi. Bu tanışlar birbirlerinin yerlerini kollarlar, bir yabancının gelip oturmasına engel olmaya çalışırlardı.

70'lerde vapurlarda lüks mevki uygulaması vardı. Üst katın bir bölümü lüks mevki olarak ayrılmıştı. Hasır koltuklarla, sehpalarla donatılmıştı. Lüks mevkide yolculuk yapmak isteyen yolcu bu bölüme geçer, biletçi az sonra gelip lüks mevki farkını tahsil ederdi. Ama bu uygulamayı bilmeyen bazı yolcular lüks mevkie geçip hasır koltuklara kurulurlar, az sonra görevli fark ücretini almak için geldiğinde, kıt bütçeli yolcu buradan kalkmak zorunda kalır ve çok incinirdi. Bu uygulama sınıfsal bir ayrım yarattığı için değil, vapurlar yolcu sayısına yetişemediği için kalktı. Lüks mevkie de bir yığın koltuk konuldu ve böylece vapurların taşıma kapasiteleri artırıldı.

Yine dağların ardından, yine Burhan Pazarlama'dan

Vapurların en eğlenceli tarafı seyyar satıcılardı. Vapur kalktıktan az sonra, akla hayale gelmeyecek şeyler satan seyyar satıcılar gösterilerine başlarlar "Bu saati alıp gitmiyorsunuz, yanında bir adet tarak, bir adet dolmakalem, beş permatik, bir el feneri, dört adet kalem pil..." şeklinde uzayıp giden listeyi sayarlardı. Hiçbir zaman bir malı tek başına satmazlar, yanına mutlaka bir şeyler eklerler, böylece sattıkları malı cazip kılmaya çalışırlardı. Seyyar satıcılık mesleğinin zirvesi, duayeni, "baş seyyar satıcı" ise Burhan Pazarlama'ydı. Unutulacak bir karakter değildi. Sloganı "Yine dağların ardından, yine Burhan Pazarlama'dan" idi. Uçakta bile satış yaptığını iddia ediyor, satış yaparken araya ciddi ciddi reklam alıyordu. Burhan Pazarlama'nın sattığı belirli bir şey yoktu. Pahalı kol saatlerinden kantaron otuna, pilli bebekten bıçak takımına, İsveç çakısından kâfuruya, limon sıkacağından rendeye, çatal-bıçak setinden Paşabahçe bardak takımına, kırtasiye setinden kışlık yün çoraba kadar, her şeyi satıyordu. Asistanı vardı, asistanı satılacak paketleri hazırlarken, o, patatesi dantel gibi desenli kesen rendeyi tanıtmaya başlardı. Yaratıcı bir adamdı, hazırcevaptı. Yolcularla konuşur, ilgisiz görünmeye çalışanlara bulaşır, güzel kızlara iltifat eder, hatta asılırdı. İstanbul vapurlarına birkaç yıl binmiş ve Burhan Pazarlama'dan bir şey almamış yolcu çok azdı. Vapur yolcuları arasında bir fenomen, eğlenceli ve şaşırtıcı bir hikâyeydi. Hakkında, çok zengin olduğuna, artık otomobil sattığına, iflas ettiğine, bankerliğe başladığına dair, birbirini tutmayan söylentiler dolaşırdı. Burhan Pazarlama vapurların en eğlenceli parçasıydı.

80'li yıllarda sefere başlayan deniz otobüsü toplu taşıma hayatına şıklık getirdi. Çok süratliydi, klimalıydı, alt katında müzik, üst katında televizyon yayını yapılıyor, ayakta yolcu alınmıyordu. Şehir Hatları vapurlarının inanılmaz pislikteki tuvaletlerinin yanında, deniz otobüslerinin WC'leri

çok konforluydu. Sıvı sabun, tuvalet kâğıdı bulunuyor, rezervuar düğmesine basılınca klozete ilaçlı su akıyordu. Büfesinde kâğıt bardakta içilen poşet çay ve neskafe, kutu kola, gazoz satılıyordu. Kırmızı ve mavi kumaş kaplı yumuşak koltukları vardı. Sisten fazla etkilenmiyordu, ama lodosta çok sallandığı için, kusma tehlikesine karşı görevliler yolculara poşet dağıtıyorlardı. Başlangıçta bir-iki iskelesi olan deniz otobüslerinin zamanla hem iskele, hem de otobüs sayıları arttı.

Günümüzde sayıları çok azalan ve yerlerini birer karıncayiyene benzeyen tuhaf minibüslerin aldığı, eski Amerikan arabalarından oluşan, genellikle koldan vitesli dolmuşlar, rahatsız olmakla beraber, yine de çok keyifli taşıtlardı. Her biri sekiz yolcu alırdı. Yekpare olan ön koltuğa, şoförün yanına iki kişi, arkaya iki sıraya üçer kişi otururdu. Bazı şoförler arabalarına çok düşkün olurlar, ayna gibi parlatırlarken, bazı arabaların orijinal parçaları yok denecek kadar azdı. Gösterge tablosunda hemen hiçbir ibre çalışmaz, mesafeler kilometre olarak değil, mil olarak ölçülürdü. Şimdi olduğu gibi, eskiden de alt sınıflar için pahalı taşıtlardı. Yeni türeyen semtlerde değil, Bostancı-Kadıköy, Kadıköy-Moda, Kadıköy-Üsküdar, Kadıköy-Şişli-Taksim, Yeşilköy-Taksim, Taksim-Nişantaşı gibi hatlarda çalışırlardı. Buralarda artık eski Amerikan arabaları değil, rengi sarı, konforlu, ama o eski yolculuk keyfini vermeyen dolmuşlar işliyor. On beş kişi alabilen ve çoğunlukla yeni oluşan kenar semtlerde oturanları, şehrin merkezi semtlerine taşıyan minibüsler ise "yeni" İstanbul'un biricik taşıtı oldu.

Küçük şehrin halleri

Pastaneye, muhallebiciye gitmek

Küçük şehirlerde yaşayanlar şehirlerini severlerdi. Bir şehrin yerlisi olmak, sanki bir tür ayrıcalıktı. Tayin olan memurlar, evlenme nedeniyle gelenler bir süre sonra eş dost edinirler, meslekleri elverişliyse o şehre yerleşirler ve zamanla kendilerini oralı hissederlerdi. 70'lerde Güney'e yerleşmek, Bodrum'a göçmek, kırda bir ev ya da çiftlik almak gibi planlara pek rastlanmazdı. Memurlar emekli olunca memleketlerine yerleşme düşleri kurarlar, çocukları üniversiteyi kazanan aileler İstanbul, Ankara gibi şehirlere taşınırlardı. Küçük şehirlerin günlük hayatı kendi ahengi içinde yaşanırdı. Toplumsal hayat erkekler için evin dışında mekânlar yaratmıştı, ama kadınlar için fazla seçenek sunmuyordu. Kadınlar gündüzleri evlerde "gün" yaparken, erkekler çalışıyor, bir kısmı geceleri kahveye çıkıyorlardı. Orta ve üst sınıflar da kadınların tek başlarına dışarıda bulunmalarından pek hoşlanmıyorlardı ama, ailece gidilen mekânlara itiraz etmiyorlardı. Pastaneler böyle mekânlardan biriydi.

O yıllarda pastaneye gitmek âdeti vardı. Sevgili olmamak kaydıyla erkeklerle arkadaşlık etmesine ses çıkarılmayan kızlar okuldan çıkınca arkadaşlarıyla pastaneye giderler, nişanlılar pastanede buluşurlardı. Genç ruhlu dayılar yeğenlerini pastaneye götürürlerdi. Pastanelerin hemen hepsinin camlarında süslü perdeler bulunur, böylece sevgilileriyle babalarından gizli pastaneye gelen kızlar gözlerden saklanırdı.

Küçük şehirlerde boş gezenin boş kalfası delikanlılar çok olur, onlar da vakit geçirmek için pastaneye giderlerdi. Bu boş gezenler aileleri rahatsız etmesin diye, büyük pastanelerin salonları, bir paravan veya iri yapraklı çiçeklerle aileye ve bekârlara ait olmak üzere ikiye ayrılırdı. Aile bölümleri sadece pastanelere özgü değildi. Lokantaların ve sinemaların da aile bölümleri vardı. Hatta lokantaların büyük çoğunluğunun camında "Aile salonumuz vardır" yazardı. Küçük şehirlerde tutucu aileler pastanelerden pek hoşlanmazlardı. Oysa gençler için pastane birkaç arkadaşın bir arada oturabileceği yerlerdi. Pastanelerde pasta yenir, limonata içilirdi. Hafif tatlılar, yazın dondurma bulunurdu. Bazı pastaneler sabahları börek ve sıcak süt de satarlardı. Bugünkü kadar çok çeşit yoktu.

Muhallebicilere küçük şehirlerde az da olsa rastlanıyordu, ama onlara asıl karakterini veren şehir İstanbul'du. Eski muhallebicileri günümüzün muhallebicilerinden ayıran temel fark mönüleriydi. Döner, sosis, köfte, hamburger gibi yiyecekler kesinlikle bulunmazdı. Masaları mutlaka mermer olan ve garsonların beyaz önlük giydiği İstanbul muhallebicilerinde muhallebi, keşkül, sumuhallebisi, elmasiye, fırın sütlaç, tavukgöğsü, kazandibi, zerde gibi sütlü ve hafif tatlıların yanı sıra tavuk suyuna çorba, tavuklu pilav ve sahanda yumurta çeşitleri bulunurdu. Tavuk suyuna şehriyeli çorbayı yumuşacık, ufak ekmeklerle, yanında limon dilimiyle porselen kâselerde servis ederler, sahanda yumurtayı küçücük tavalarda getirirlerdi. Sabahları suböreği ile sıcak süt de bulunurdu. Muhallebiciler toplumsal hayatın talepleri karşısında fazla direnemediler. Mönülerini sınırlı tutamadılar, *fast food* dünyasının yeni yiyeceklerinin yanı sıra, Güneydoğu mutfak kültürünün yaygınlaşmasıyla birlikte talebi artan şerbetli hamur tatlılarına, Batılı tarzda üretilmiş pastalara ve tatlılara da yer açmak zorunda kaldılar.

Çay bahçesi mi, gazino mu?

Gazino aslında içinde yemek yenip içki içilen ve şarkıcıların orkestra eşliğinde şarkı söyledikleri yerler iken, küçük şehirlerde çay bahçelerine de gazino denirdi. Bu sanırım, şarkıcıların turneye geldikleri zaman çay bahçelerinde program yapmalarından kaynaklanan bir adlandırmaydı. Halkın genellikle gazino dediği çay bahçeleri varsa deniz, göl, ırmak gibi su kıyılarında, yoksa şehrin en güzel yerinde bulunurdu. Su kenarında olmayan çay bahçelerinin içinde irili ufaklı havuzlar yer alır, ağaçlar bahçeye serinlik verirdi. Adapazarı'nda 80'li yıllara kadar şehrin bulvarında bulunan en güzel çay bahçesinin adı, gündüzleri büyük güneş şemsiyeleri açıldığı için Şemsiyeli Bahçe idi. Her yere hainçe sızan beyaz plastik sandalyeler ve masalar henüz icat edilmemiş olduğu için, çay bahçeleri tahta masa ve sandalyelerle dolu olur, her bahar başında yağlıboyayla boyanır ve yaza hazırlanırdı.

Yaz akşamlarında birçok aile akşam yemeğinden sonra "gazino"ya giderdi. Gitmeden önce çocuklar arsızlık yapmamaları, birden fazla gazoz istememeleri konusunda sıkıca tembihlenir, anneler gece havanın serinleyeceğini düşünerek yanlarına bolca hırka alırlardı. Bahçeye girmeden önce çekirdek almak âdetti.

İçerde, şehir küçük olduğu için hemen herkes birbirini tanırdı. Selamlaşılır, bazen masalar birleştirilir, hatır sormalar, havadan sudan sohbetlerle gecenin yarısı gelirdi. Çay bahçelerinin iç kısımlarında tavla ve kâğıt oynanır, bu kısma aileler oturmazdı. Çay bahçelerinde "aile" kısmı ayrıydı. Şemsiyeli Bahçe'nin, içinde bir karış su bulunan birkaç tane fıskiyeli havuzu ve bir meczubu vardı. Havuz dilek havuzuna dönüşmüştü. Çocuklar havuza bozuk para atarlar, bahçenin meczubu da ucuna ip bağladığı bir mıknatısla bu paraları toplardı. Çay bahçesinin kapanma saati gelince ışıkların bir kısmı söndürülür, bu "artık gidin" anlamına gelirdi. Babalar "Ben ödiycem", "Hayır Allah aşkına ben ödiycem" kavgası yaparlar, garsonlar ortalığı süpürmeye başlarlar, uyuyakalmış çocuklar kucaklanıp esintide yürüyerek eve dönülürdü.

Piknik mönüsü: kuru köfte

Yazlık siteler, tatil köyleri, illa da tatile gitmek alışkanlığı yoktu. Yazın site içinde olmayan mütevazı yazlık evlere ya da kamplara gidilir, birçok aile günü birlik denize gider veya deniz kıyısında çadır kurardı. Yaz şehirde veya deniz kenarında, ama mutlaka dışarıda geçerdi. Baharların en tatlı tarafı ise pikniklerdi. Taşranın memur aileleri ya çalıştıkları kurumların kamplarına ya da kendi olanaklarıyla deniz kıyısına gittikleri ve uzunca kaldıkları için, pikniklerin en güzelleri baharın sonlarında, okullar kapanmadan ve herkes bir yerlere gitmeden önce yaşanırdı. En iyi piknik topluca gidilendi. Erkenden gidilir, çok yorgun dönülürdü.

Birkaç aile, ahbap veya akraba pikniğe gitmeye karar verince, gün ve saat kararlaştırılır, anneler aralarında kim ne pişirecekse anlaşırlardı. Batı'nın küçük şehirlerinde mangal yakma âdeti yok denecek kadar azdı. O yılların terbiyesine göre yiyecek kokusuyla çevreyi imrendirmek çok ayıptı. Bu yüzden topluca bulunulan yerlerde, örneğin otobüslerde portakal ya da hıyar yemek hiç hoş karşılanmazdı. Tabii o yıllarda hıyarlar, portakallar, domatesler, maydanozlar çok keskin kokardı. Kavunlar ve çilekler öyle kokardı ki, birçok kadın bunları kokusu buzdolabına sineceği için bir öğünde bitecek kadar almayı tercih ederdi. Piknik alanlarında da tanıdık tanımadık birçok aile birbirine yakın mesafelere yayıldığı için mangal yakılmaz, kuru ve kokusuz yiyecekler tercih edilirdi. Pikniklerin favori yiyeceği kuru köfteydi. Bolca köfte, mücver, patates, biber, patlıcan, hatta kabak kızartılır, üzerine domates sosu yapılır, bir tencereye konup ertesi gün götürmek üzere hazırlanırdı. Haşlanmış yumurta, peynir, zeytin, domates, salatalık, meyve bir piknikte tercih edilen yiyeceklerdendi. Ayrıca mutlaka börek ve dolma da yapılırdı.

Piknik alanına varılınca ağaç altı, gölge bir yer seçilir, arabaya konmuş olan kilimler yayılır, minderler çıkartılır, yaşlılar bir köşeye yerleştirilir, sofra bezi serilir, sofra kurulurdu. Bazı piknik alanlarının suyu meşhur olur, delikanlılar

ve genç kızlar su almaya giderler, çocuklar için salıncak kurulurdu. İp atlanır, top oynanır, ailelerden biri yanında mutlaka pilli bir radyo getirmiş olur, kilimlerin üzerine yan gelip yatılırdı. Piknikte yemek yemenin sınırı yoktu. Bütün yiyecekler tükeninceye kadar yenir, yendikçe açık havanın iştahı açtığı tekrar edilirdi. Çıkmışsa karpuz kesilir, kirazlar yıkanır, babalar yanlarında getirdikleri iskambil kâğıtlarını veya tavlaları çıkarırlar, ip atlayan gençleri gören anneler aşka gelir, onlar da gülüşerek ip atlarlar, bazen biri yanında bir bağlama getirmiş olur, saz çalınır, türkü söylenir, defalarca yemek yendikten sonra sıra çaya gelirdi. Küçük boy LPG tüplerine her pikniğe götürüldüğü için olsa gerek, piknik tüp denirdi. Yemek yenip çay içildikten sonra uyku bastırır, büyükler ağaç altlarında, gölgelerde uyuyakalırlardı.

Sonra güneş eğilir, akşam olmaya yüz tutunca toplanma başlardı. Pikniğe giderken canlı, hareketli olan bedenler yavaşlar, gülen yüzlere bir yorgunluk çöker, anneler bulaşıkları evde yıkamak üzere toplarlardı. Bazen piknikte beklenmedik yağmurlar yağar, bazen yakına densiz ve görgüsüz bir aile düşer, bazen gençler arasında kavga çıkardı. Su kenarında bir piknik yerine gidilmişse ayakkabıları ve çorapları çıkarıp ayakları suya sokmak –sanki– şarttı. Bazı yerlerde kaynak suyu olur, içecekler bu soğuk suya daldırılırdı. Bazı aileler piknikte içki de içerlerdi. Rakının dozunda içilmesine özen gösterilir, sarhoş olup tadını kaçıranlarla bir daha pikniğe gidilmezdi. Pikniker hayatın en büyük eğlencelerinden biriydiler.

Hayırlı işler!

Şehirler küçüktü, özel sektör yok denecek kadar azdı. Şehirlerde işyerlerini genellikle dükkânlar, küçük bürolar, atölyeler, fabrikalar, bankalar ve devlet daireleri oluşturuyordu. Devlet memurları küçük şehirlerin kalabalık bir grubuydu. Kadın çalışanların büyük çoğunluğu da bu gruba dahildi, onlara memure denirdi. Birçok memurun işyerinin adı "daire" idi. Sabah daireye giderler, akşam daireden gelir-

lerdi. Hemen hepsinin, üstüne cam kestirilmiş çelik masaları, kâtip olanlarının masalarında dev büyüklükte daktiloları olurdu. Bilgisayar da neydi? Daktilo ve siyah bir telefonla her bir iş, –biraz zaman alsa da– yapılırdı. Devlet dairelerinin işleyişinde köklü ve olumlu değişmeler olmadı. "Ağır ol molla desinler" ve "Bugün git yarın gel" anlayışı hiç değişmedi. Ama bankalar, bankacılık işlemleri 90'lardan sonra inanılmaz bir değişim yaşadı.

Halkın bir kısmı bankalara kuşkuyla yaklaşır ve parasını yastık altında ya da altın olarak karısının kolunda saklamayı tercih ederdi. Ama eğitimli ve kuşkucu olmayan insanlar paralarını bankaya yatırırlardı. Bankacılık işlemleri ne bugünkü kadar çeşitli ne de hızlıydı. Elektronik bankacılık olmadığı için, vezne sistemi uygulanıyordu. Para çekmek, para yatırmak, havale göndermek öyle hemencecik yapılıverecek işler değildi. Bir kere her bankada vezne olurdu. Banka memurlarının çoğu kadın, veznedarların neredeyse tamamı erkekti. İnsanın kendi hesabından para çekmesi bile, bugüne göre neredeyse bir eziyetti.

Önce bankaya gidilir, memureye para çekmek istendiği söylenirdi. Banka cüzdanı yanında olmayan parasını biraz zor çekerdi. Banka cüzdanına bakılır, dev daktiloya matbu kâğıt takılır, memure bu kâğıdı yazar allah yazar; sonra, hesap başka bir şubedeyse provizyon isteneceğini söylerdi. Provizyon, parasını çekmek isteyen müşterinin var olduğunu iddia ettiği hesabında, yine var olduğunu iddia ettiği miktarda parasının olup olmadığını öğrenmek için telefonla, ilgili şubeye sorulması demekti ve şehirlerarası telefonlar otomatik olmadığı için, memure önce telefonu bağlatırdı. Bu işlem haliyle epeyce zaman alır, telefonun bağlanmasını ve memurenin karşı taraftan onay almasını beklemek gerekirdi.

Provizyon alınınca iş biter miydi? Hayır. Memurenin doldurduğu kâğıt önce kendisi, sonra şef, sonra gerekiyorsa müdür yardımcısı tarafından imzalanmak üzere masa masa dolaşır, bu arada şef hanım ağır müşterisiyle yaptığı sohbeti kesmek istemez, imzalanacak dekont masasında bekler, bir

an önce parasını alıp gitmek isteyen müşterinin gözü şefin masasında bekleyen kâğıda takılı olurdu. Şef nihayet kâğıdı imzalar, kâğıt yine aynı yoldan memurenin masasına gelir, bu defa arada başka bir iş yapayım diyen memure elindeki işi bırakmak istemez, imzaları tamam olan kâğıt memurenin önünde de biraz durur, müşteri bekler, memure araya aldığı işi nihayet bitirdikten sonra, ortadan yırttığı bir pulun yarısını matbu kâğıda yapıştırıp diğer parçayı müşteriye verirdi. Bu, yeni bir kuyruğa girmek demekti. Müşteri bu defa elinde yarım bir pulla veznenin önünde beklerdi. Veznedar sırayla, işlemini yaptığı dekontta yazılı olan adı okur, sırası gelen müşteri elindeki yarım pulu veznedara verir, veznedar pulu alır, evraka yapıştırır, ödemeyi yapardı. O yıllarda bankalarda çok fazla zaman geçerdi. Ama aralarında müthiş bir rekabet vardı. Çekiliş yaparlar, ikramiye dağıtırlardı. Bu ikramiyeler arasında ev, otomobil ve çeşitli miktarlarda para olur, bunlar dönemin gazetelerinde yayımlanırdı. Bankaların ikramiye dağıtması sonraki yıllarda yasaklandı.

ATM'ler yoktu. Telefonla bankacılık, internet bankacılığı, alo hatları, şunlar bunlar yoktu. Elektrik ve su faturaları bankaya değil, ilgili kurumların veznelerine yatırılır ya da tahsildarlar kapı kapı dolaşıp faturaları tahsil ederlerdi. Zaten onlara fatura değil su makbuzu, elektrik makbuzu denirdi. Faturalar postayla gelmezdi. Amerikan filmlerinde posta kutularından bir yığın fatura çıkması hiç anlaşılamıyordu. Fatura neydi ve niye postayla gönderilirdi? Kredi kartı kullanılmıyordu, çünkü yoktu. Bonuslar, hedef puanlar söz konusu bile değildi. Hatta Katma Değer Vergisi (KDV) bile yoktu. Kasa fişi kesilmez, alışveriş hiçbir evrakla belgelenmezdi. 80'li yıllarda uygulamaya konan KDV için televizyonlarda tanıtım kampanyaları düzenlenmiş, Ayşegül Atik-Ali Atik ikilisi "Bir alışveriş, bir fiş" sloganıyla biten bir yığın skeçte rol almışlardı. KDV uygulaması başlayınca işyerlerine yazarkasa fişi kesilmesi zorunluluğu getirildi. Alışveriş yapıldığı zaman ödenen KDV'nin bize "yol, su elektrik olarak" geleceği televizyondan anlatıldı.

70'lerin başlarında elektronik hesap makineleri bile yoktu. Kollu, Facit marka mekanik makinelerle hesap yapılırdı. 70'lerin çocukları bunların nasıl çalıştığına, o kolun niye defalarca öne, sonra defalarca arkaya çevrildiğine tam kafa yoracaktı ki, elektronik hesap makineleri çıktı. Muhasebecilerde kasa defteri, yevmiye defteri ve defteri kebir tutulur, yazısı güzel muhasebeciler makbul olurdu. İşleri birtakım defterleri doldurmak olanlar, elbiselerinin kolları kirlenmesin diye, iki ucu lastikli siyah kolluklar takarlardı.

Özel sektörde değil, devlet dairesinde çalışmak makbuldü. Devlet memuru olmak hayat boyu garanti demekti. Bütün anne babalar çocuklarının doktor, mühendis, avukat, subay olamıyorlarsa, küçük de olsa devlet memuru olmalarını isterlerdi. O yıllarda günümüzün tersine devlet memurları kolayca evlenirlerdi, memura kız verilirdi. Sosyal sigorta yaygın değildi. Özel sektörün birkaç büyük kuruluşu vardı. Onların "devlet gibi" oldukları kanısı yaygındı, ama küçük işletmelerde bir işte çalışmanın bir garantisi olmadığı düşünülürdü. Özel bir şirkette çalışmak "birinin yanına girmek" olarak algılanırdı. İş hayatında azimli, sebatkâr olmak gerektiğine inanılırdı. Fazla işyeri değiştiren bir gence iyi gözle bakılmaz, ilk başladığı işten emekli olması beklenirdi. Hayat istikrar üzerine kuruluydu, maceracıların sonu hep kötü olmuştu.

Siyaset ve Kıbrıs Barış Harekâtı

70'ler çocuklar için renkliydi, ama yetişkinler için korkulu yıllar oldu. Siyasi kamplaşma keskinleşmişti. 70'lerin son yıllarında televizyonda her gece siyasi çatışmalarda ölenlerin listesi veriliyor, okullar süresiz kapatılıyor, boykotlar, gösteriler birbirini izliyordu. Solculuk veya sağcılık günleriydi. Birçok ailede kardeşin kardeşe düşman olduğu "söylence"si kabul görüyordu. Ülkenin neredeyse tamamında sıkıyönetim ilan edilmişti. Sıkıyönetim Komutanlığı'nca arananlar listesi sokaklara ürküntü veriyordu. Sokağa çıkma yasağı 70'lerin son yıllarındaki hayatı şiddetle etkiledi.

Bazı şehirlerde gece 12'de, bazılarında 02'de sokağa çıkma yasağı başlıyor ve sabaha kadar sürüyordu. Çocuklar bunu anlayamıyor, tanımlanmamış bir korku duyuyorlardı. Aileler sokağa çıkma yasağı nedeniyle evlerine kapanmışlardı. Sokak çatışmaları özellikle büyük şehirlerde çok sık yaşandığı için, pencerelerden uzak durmaya özen gösterirler, gece tanımadıkları kişilerce çalınan kapılarını kolay kolay açmazlardı. Silahlı çatışma veya patlayan bomba sesi duymak sıradan bir olay haline gelmişti. Ailesinde siyasi bir grubun içinde aktif veya sempatizan düzeyinde yer almayan yok denecek kadar az olduğu için, birçok aile korkulu bekleyişler yaşıyordu.

Ama bu keskin sağın ve keskin solun dışında bir de günlük siyaset vardı. Mecliste hükümetler kuruluyor, hükümetler düşürülüyor, meclis bir türlü cumhurbaşkanını seçemiyordu. Bir cumhurbaşkanlığı seçimi turunda Zeki Müren'e bile oy çıkmıştı. O yıllarda orta sınıf daha çok gazete okur, kıt iletişim olanaklarına rağmen dünyada olup biteni daha yakından takip ederdi. Ortalama bir eğitim almış olanlar bile bakanların adlarını, birçok ülkenin devlet başkanlarını bilirler, gazetelerin köşe yazarlarına saygı duyarlardı.

70'lerin başında hayat daha sakindi, 12 Mart Muhtırası'na yol açan siyasi olaylar henüz şehirlerin ve ailelerin hayatını doğrudan etkileyecek düzeye gelmemişti. Bahçelerde masalar kuruluyor, pikniklere gidiliyor, şarkılar dinleniyordu. Kıbrıs'ta yükselmekte olan bir gerginlik vardı, ama bu, bahçede karpuz kesip yemeye engel değildi. Gerginlik had safhaya vardı ve 1974 yılının 20 Temmuz ve 14 Ağustos tarihlerinde Kıbrıs'a iki çıkarma yapıldı, bunlara Birinci ve İkinci Barış Harekâtı dendi. Bülent Ecevit bir gecede "Karaoğlan" kesildi, dağlara taşlara adını yazdırdı, Ecevit mavisi denen gömleğiyle meydanlara çıkıp güvercin uçurdu. Kıbrıs Savaşı sırasında Cumhuriyet Halk Partili olan evlerin neredeyse tamamında Ecevit'in bir resmi duvara asılmıştı. Seyyar satıcılar bu resimlerden iyi para kazandılar. 1974 yılının temmuz, ağustos ve eylül aylarında doğan çocukların büyük çoğunluğuna Savaş,

Barış, Ecevit, Bülent adları kondu. Kitleleri etkileme sanatının kitapları Türkçeye henüz çevrilmemiş olsa da, Ecevit ve kurmayları bu sanatta "iyi" olduklarını gösterdiler. "Vatandaş bayrak as!" kampanyası yürütüldü, pop şarkıcıları Kıbrıs zaferini anlatan şarkılardan oluşan plaklar doldurdular.

Ama en ilginç hayat evlerde yaşandı. 20 Temmuz sabahı yaşanan başarılı harekâttan sonra, ülke çapında bir savaş çıkması olasılığına karşı karartma uygulandı. Camlara mavi pelür kâğıtlar yapıştırıldı, arabaların farları bu kâğıtlarla örtüldü. Bekçiler sokakları dolaşıp penceresinden ışık sızan evleri uyardılar. Şehirlere bir ışıksızlık hâkim oldu. Paraşütle atlayan kahraman birliklerimizin fotoğrafları bütün gazetelerin birinci sayfalarını kapladı.

Çocuklar o yaz sokaklarda savaşçılık oynadılar. Ama bir sorun vardı, hiçbir çocuk Yunan askeri olmayı kabul etmiyordu. Bütün çocuklar kahraman Türk askeri oluyor, Yunan askeri bulunamadığı için ağaç gövdelerine, sokaklara yığılmış odunlara, elektrik direklerine ateş ediliyor, paraşüt birliğine mensup olunarak ağaçlardan, birinci katların balkonlarından aşağı atlanıyor, yerlerde yuvarlanılarak deniz komandoları kılığında çıkartma yapılıyordu. Oyun bitince çocuklar hep bir ağızdan, o sıralarda çocuklar arasında yaygın olan ve "Kara cüppeli Makarios, baltayla sünnet oldu..." cümlesine benzer dizelerden oluşan garip tekerlemeler söylüyorlardı. Çocukların hayatına renk gelmişti, oysa büyükler her ne kadar yürekleri zaferin gururuyla dolu olsa da, tedirgindiler. Sonraki yıllarda yaşanan terör günleri, Kıbrıs gerginliğini büyüklere çok çabuk unutturdu.

Gökkonutsal avrat, tozşeker kesmeşekere ne demiş?

Aydınlar arasında bir dil problemi vardı: Öztürkçe ya da Osmanlıca konuşma ve yazma. Solcuların gazetesi *Cumhuriyet* ağır bir Öztürkçe kullanırken, sağcıların gazetesi *Tercüman* ağır bir Eski Türkçe kullanıyordu. Bu konuda kendini

taraf gören bir yazarın siyasi görüşü, kullandığı dile bakılarak kolayca anlaşılabiliyordu. Bu mesele halk katına da inmişti, sağcılar eski bir dil kullanmayı tercih ederlerken, solcular da Öztürkçe kelimeler kullanmaya özen gösteriyorlardı. Yaşayan dil meselesi, halk arasında günlük, sıradan tartışmaların bir konusu haline gelmişti. Bir kısmı her iki görüşe itibar etmiyor, ama Öztürkçe kelimelerle eğlenmeyi seviyordu. Öztürkçecilerin üretmediği, bu eğilimin karşıtlarınca, karşı tarafla alay etmek için hostes yerine uydurulmuş bir kelime olan "gökkonutsal avrat" bu tartışmanın simgesi olmuştu. 12 Eylül darbesi birçok tartışmayı çözmediği gibi dil tartışmasını da çözmedi, ama kapattı. Bunun için Türk Dil Kurumu'nu kapatması gerekti. Türk Dil Kurumu'nun yerini, dilin sorunlarına uzak ve yaşamayan, ne olduğu, ne iş gördüğü bir türlü anlaşılamayan Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu gibi, fazla yüksekte olduğu için ne yaptığını kimsenin görmediği kurum alınca, Türkçe günümüzdeki hale geldi. Kuralsız, başıbozuk ve can çekişerek ölüme doğru giden bir dil.

Bir yandan Öztürkçe, Eski Türkçe tartışmaları yapılırken, bir yandan günlük dil hızla değişiyordu. Her dönem dilde nasıl yeni deyimler, kelimeler, tanımlar türüyorsa; 70'li yıllarda da birçok kelime ve deyim türedi, kullanıldı, bir kısmı dile mal oldu, bir kısmı unutulup gitti. Örneğin geri zekâlının kısaltması olan gerzek, ilk defa, o yılların televizyonunda "domates güzeli" olarak ün yapan Ayşen Gruda'nın ağzından çıkmıştı. Gırgır geçmek dalga geçmek, eğlenmek anlamında kullanılıyordu. Batı da bakılacak bir yön olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarından farklı bir biçimde hayata girmişti. Dönemin blucinli gençleri "Selamünhello" yu çok sevmişlerdi.

Çocuklar arasında "Merhaba / Sen eşşek ben araba / Eşşeğe yazık arabaya kazık" tekerlemesi sıkça söylenirdi. Bir çocuk diğerine biraz kinayeli bir ifade ile "Yok canıım!" dediğinde, diğeri hemen "Canın yoksa motor tak!" derdi. Birine anlaşılmayan bir cümle söylemek, karşı taraf söyleneni anlamayıp "Hı?" dediğinde "Zzzt Erenköy!" demek hâlâ modaydı. O yıllarda kötü esprinin modası çabuk geçmiyordu.

Kızlar aşağılayıcı kalıpları çok seviyorlar, ama oğlanlar da kızlara bir türlü yaratıcı bir şekilde laf atamıyorlardı. Binlerce genç sokakta yürüyen güzel kızlara "Yavrum, baban şekerci mi?" diyordu. Kızlar da yanlışlıkla çarpınca "Pardon!" diyen oğlanlara "Pardon çıkalı eşekler çoğaldı!" demekten tuhaf bir zevk alıyorlardı.

Kötü Amerikan bilmecelerinin zirve yılları 70'ler oldu. Öyle moda olmuştu ki, gazetelerin bazıları her gün bir-iki tane Amerikan bilmecesi yayımlıyordu. Vasatın altında bir zekâya seslenen bu bilmeceler yeni bir söylem olduğu için çok çabuk kabul görmüştü. "Tozşeker kesmeşekere ne demiş?" "Ooo, bakıyorum zevkten dörtköşe olmuşsun" "İki domates yolda yürüyorlarmış, biri ezilince ne olmuş?" "Salça olmuş"; "Beş fil bir Volkswagen'e nasıl sığar?" "İkisi öne, üçü arkaya" şeklinde olan bu espriler, bazen dönemin siyasilerini de hedef alıyordu. Siyasi söylemin fenomeni ve efsanesi Süleyman Demirel'di. Benzin yokluğunu kendisine hatırlatan gazetecilere "Benzin vardı da içtik mi?" demişti. Siyasi literatüre çok vecize bıraktı. "Yollar yürümekle aşınmaz" ve "Dün dündür, bugün bugündür" diyen de oydu.

Yenildik ama ezilmedik, yokluk yılları, kuyruklar

2000 yılında Galatasaray'ın Avrupa şampiyonu olması, kırklı yaşlarda olanlarda, oğlunun paşa çıktığını görmüş baba etkisi yaptı. Onyıllar boyunca başı önde gezmek kolay şey değildi. Hele her birinin dünyaya bedel olduğu sanılan 11 Türk'ün futbol sahalarında her seferinde dökülmesi, dört, beş, altı hatta bazen sekiz gol yediğimiz maçlardan sonra ertesi gün tüm gazetelerin sözleşmişler gibi hep aynı başlığı atmaları canımıza yetmişti: "Yenildik ama ezilmedik!" 70'ler futbolda başarısızlığın acısıyla eridiğimiz yıllardı. Boksör Cemal Kamacı Avrupa Boks Şampiyonu olunca günlerce inanamamıştık. Ara sıra güreşte bir-iki altın veya gümüş madalya alınca dünyalar bizim oluyordu. Olimpiyatlara katılamıyor-

duk bile, tüm sporcularımız daha ilk elemelerde eleniyorlardı. 70'lere ve 80'lerin ilk yarısına, sporun her dalında yaşadığımız ağır yenilgiler hâkimdi. Bazı yabancıları bağrımıza bastık. Brezilyalı siyahi futbolcu Didi yalnız Fenerbahçe'nin değil, hepimizin efsanesiydi. Dünya Boks Şampiyonu Muhammed Ali Clay'i Müslüman olduğu için tüm ülke, tek bir yürek olarak destekliyordu. Trabzonspor üç büyükler hâkimiyetine o yıllarda son verdi ve üç büyükler böylece dört büyükler oldu. Bugün adı sanı olmayan bazı takımlar, 70'lerin önemli takımlarıydı. Dört büyükler onlardan çekinirlerdi, hatırı sayılır çoklukta taraftarları vardı. PTT, Altınordu, Vefa, Göztepe gibi takımlar birinci ligdeydiler.

Hayatta tuhaf ve korkutucu şeyler oluyordu. Maraş katliamı toplumun kanını dondurdu. Kanlı 1 Mayıs her hatırlanışta toplumsal belleği ürpertecek kadar derin bir yara açtı. 12 Mart Muhtırası tedirginlik yarattı. Büyükler kapsamlı tutuklamaları, aydınların gözaltına alınışlarını dikkatle izler-

2000 yılında UEFA Kupası'nı ve Süper Kupa'yı alarak Avrupa'da "sesimizi duyuran" Galatasaray'ın 70'li yıllarının efsanevi oyuncuları.
Arka sıra: Gökmen, Şevki, K. Mehmet, Güngör, Nihat, Ali.
Ön sıra: Zafer, B. Mehmet, Şükrü, Fatih Terim, Bülent.

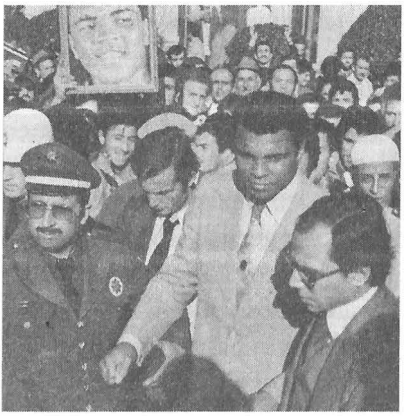

Bu dönem milli gururumuz olan boksör Cemal Kamacı.

lerken, çocuklar "Neden, ne için, ne oluyor?" diye sorup cevap alamadılar. Deniz Gezmiş ve arkadaşları asıldı. Milli Şef İsmet İnönü öldü. Öldüğü gün okullarda tören yapıldı, televizyon cenaze törenini naklen yayınladı.

Yapılabileceğine ve üstünden arabayla geçileceğine bir türlü inanılamayan Birinci Boğaz Köprüsü Cumhuriyet'in 50. yılına yetiştirildi. O yıl Cumhuriyet tarihinin en öğrenilemez ve sıkıcı marşı da bestelendi. *"Müjdeler var yurdumun toprağına taşına / Erdi cumhuriyetim elli şeref yaşına. / Bu rüzgârla şahlanmış, dalga dalga bayrağım / Başka bir tuğ yaraşmaz Türk'ün özgür başına..."* Tüm okullarda, tüm çocuklara bu sıkıcı marş ezberletildi. Kimse doğru dürüst öğrenemedi, okuyamadı.

70'lerin ikinci yarısında yokluk yılları başladı. Benzin, sigara, margarin, sıvı yağ, tüpgaz, fuel-oil adeta buharlaştı, yok oldu. İki paket sigara için iki saat, bir depo benzin için bir tam gün kuyrukta bekleniyordu. Elektrik kesintileri yaşandı. Enerji darboğazı nedeniyle gece ve gündüz elektrik kesintileri başladı. Hayat, elektriksiz saatlere göre yeniden düzenlendi. Başlangıçta kesintilerin bu kadar uzun süreceği tahmin edilmemiş, karanlık geçen geceler mumlarla veya gaz lambalarıyla aydınlatılmaya çalışılmıştı. Ama böyle yürümedi. Her eve, piknik tüplere takılan bir fitil aracılığıyla

Dünyanın efsanevi boksörlerinden Muhammed Ali Cley Müslüman olduğu için Türk halkından daima sonsuz bir destek gördü.

LPG'nin yanmasını sağlayan ve adına lüks lambası denen lambalar girdi. Makineler durdu, televizyonlar, radyolar sustu. 70'lerin son yıllarında yaşanan öyle bir yokluktu ki, zengin ve fakir bu yoklukta bir oluyordu. Fuel-oil bulunamadığı için kaloriferli evlere soba kurulmuş, yeni tanışılan bu konfor elden kaçmıştı. Tüpgaz da kıtlık listesinin önemli bir kalemiydi, mutfaklardaki "fırınlı aygazlar" mümkün olduğunca az kullanılıyor, çorba tencereleri sobaların üzerinde kaynıyordu. Devlet dairelerinde kaloriferler yanmıyor, anneler çocuklarını okula üst üste giydirerek yolluyorlardı. Yokluk yıllarında dersler paltolarla, eldivenlerle yapıldı. Öğretmenler ders anlatırlarken, ağızlarından buhar çıkıyordu.

Tiryakiler deliye dönmüşlerdi. Bir paket sigara için yapmayacakları şey yoktu. Sigara ikramında cimrilik bu dönemde başladı. Bakkallar sevdikleri müşterilerine Maltepe, Samsun sigaralarını tezgâh altından satıyorlardı. Binbir güçlükle, karaborsadan, dünyanın parası ödenerek alınan sıvı yağ tenekelerinden yanmış motor yağı çıkıyor, satan dolandırıcılar kayıplara karışıyorlardı. Sebze ve meyve bol bulunmasına rağmen hayat tatsızlaşmıştı. Anne babalar düşünceli ve dalgındılar. Ecevit'ten sonra Demirel iktidara gelince bütün o yoklar, kısa sürede vara dönüştü. Sanki kapalı depolar açıldı, yeraltından yağ, sigara, benzin fışkırdı.

12 Eylül siyasi olarak çok yazıldı, konuşuldu tartışıldı. Evlerde de etkisi hissedildi. Siyasi kimliği olanlar 12 Eylül sabahında eşyalarını hazırlayıp tutuklanmayı beklediler. Siyaset o kadar evlere girmişti ki, hemen her evin siyasi açıdan aktif olan bir tanıdığı vardı. Binlerce insan tutuklandı, yüzbinlerce ev endişeli bekleyişler yaşadı, büyük çoğunluğu karanlık ve acı günler geçirdi. 1961 Anayasası'na göre, demokratik rejim açısından çok falsosu olan 1982 Anayasası için referandum yapıldı, yüzde 90 küsur "Anayasaya Evet" oyu çıktı.

80'lerin başında yaşanan "Banker Skandalı" ocaklar söndürdü. Banker Kastelli 12 Eylül'ün hemen ertesinde sahneye çıkmış, üç kuruş birikimi olan orta sınıfa sonsuz para vaat etmişti. Kananlar evlerinden barklarından oldular, bir kısmına tıpkı Zeki Ökten'in *Faize Hücum* adlı, bu dramı anlatan filminde olduğu gibi inme indi.

12 Eylül 1980'le yeni bir perde açıldı. 60'larda gençliklerini yaşamış, usul, ağır, yoksul ama keyifli bir hayatın ahengine alışmış nesil için şaşırtıcı derecede hızlı, hızına erişemedikleri, tüketimle tanıştıkları yeni hayat başladı. Siyaset sahnesinin aktörleri değişti. Özalcılar, Özal'ın prensleri, papatyalar, lale devri kavramları hayatımıza girdi, değişerek sürdü.

70'lerin sonunda film acıklı bitti. Faturası ağır oldu. Binlerce genç insan ödedi.

Ocak 2001, İstanbul

"O yılları hatırladıkça bizim kuşak için anlamlı olan bir on yıldan, başka türlü anlamlar yüklenmiş başka bir on yıla geçtiğimizi, bu arada büyümüş olduğumuzu gördüm. Büyümüş olmak mıydı içimi burkan, yoksa o tuhaf masumiyet miydi, bilmiyorum. (...) Ben çocukken büyükler konuşmalarına, 'Bizim zamanımızda...' diye başlarlardı: 'Gaz lambasında ders çalışırdık.' Bu kitapta ben de, 'Bizim zamanımızda...' diye söze başlıyorum. 'Cep telefonu yoktu, şehirlerarasına telefon bağlatırdık.' (...) Kâğıdı oldum olası seven biri olarak gelecekte söze şöyle başlanmamasını dilerim: 'Bizim zamanımızda kitap diye bir şey vardı, kâğıttan yapılıyordu. Düşünebiliyor musunuz?'"

Ayfer Tunç, bir kült kitabı *Bir Mâniniz Yoksa Annemler Size Gelecek*'te, küçük, önemsiz, sıradan gibi görünen şeylerden yola çıkarak Türkiye'nin 1970'li yıllarının kimi zaman gülümseten, kimi zaman yürek burkan bir panoramasını sunuyor.

can

36,5 TL
KDV DAHİL

ISBN: 978-975-07-2351-3

canyayinlari.com twitter.com/canyayinlari facebook.com/canyayinevi